L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM, ADVERSVS GENTEIS, DE FALSA RELIGIONE LIBRI PRIMI PRAEFATIO, AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quanti sit, & fuerit semper cognitio ueritatis: Et quod nec sine religione sapientia, nec sine sapientia sit probanda religio. Caput I.

MAGNO & excellenti ingenio uiri, cum se doctrinæ penitus dedidissent, quicquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus & publicis, & priuatis actionibus, ad inquirendæ ueritatis studiũ contulerũt: existimãtes multo esse præclarius, humanarum diuinarumq; rerum inuestigare, ac scire rationem, quàm aut struendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles, terrenæq; sunt, & ad solius corporis pertinent cultum, nemo melior, nemo iustior fieri potest. Erant quidem illi ueritatis cognitione dignissimi, quam scire tantopere cupierunt, atq; ita, ut eam rebus omnibus anteponerent. Nam & abiecisse quosdam res familiares suas, & renunciasse uniuersis uoluptatibus constat, ut solam nudamq; uirtutem, nudi, expeditiq; sequerentur: tantum apud eos uirtutis nomen, atq; authoritas ualuit, ut in ea omne summi boni præmiũ prædicarent. Sed neq; adepti sunt id, quod uolebant, & operam, simul atq; industriam perdiderunt: quia ueritas, id est arcanum summi dei, qui fecit omnia, ingenio, ac proprijs non potest sensibus comprehendi: alioqui nihil inter Deum, hominemq; distaret, si consilia, & dispositiones illius maiestatis æternæ cogitatio assequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, ut homini per seipsum ratio diuina innotesceret, non est passus hominem Deus lumen sapientiæ requirentem diutius oberrare, ac sine ullo laboris effectu uagari per tenebras inextricabiles. Aperuit oculos eius ali

quando, & notionem ueritatis munus suum fecit: ut & humanã sapientiam nullam esse monstraret, & erranti, ac uago uiam consequendæ immortalitatis ostẽderet. Verum quoniam pauci utuntur hoc cœlesti beneficio, ac munere, quod obuoluta in obscuro ueritas latet: eaq; uel contemptui doctis est, quia idoneis †assertionibus eget: uel odio indoctis, ob insitam sibi austeritatem, quam natura hominum procliuis in uitia pati non potest (nam quia uirtutibus amaritudo permista est, uitia uero uoluptate condita sunt: illa offensi, hac deliniti feruntur in præceps: ac bonorum specie falsi, mala pro bonis amplectuntur) succurrendum esse his erroribus credidi, ut & docti ad ueram sapientiam dirigantur, & indocti ad ueram religionẽ. Quæ professio multo melior, utilior, gloriosior putanda est, quàm illa oratoria: in qua diu uersati, non ad uirtutem, sed planè ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœlestibus disseremus, quibus ad cultũ ueræ maiestatis mentes hominũ instruere possimus: nec tam de rebus humanis benemeretur, qui scientiam benedicendi affert, quàm qui pie, atq; innocenter docet uiuere. Iccirco maiori in gloria philosophi, quàm oratores fuerunt apud Græcos. Illi enim recte uiuendi doctores sunt existimati, quod est longe præstabilius: quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autẽ uiuere ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium cõtulit, ut nunc maiori copia, & facultate dicendi causam ueritatis peroremus: quæ licet possit sine eloquentia defendi, ut est à multis sæpe defensa, tamẽ claritate, ac nitore sermonis illustranda, & quodammodo disserẽda est, ut potentius in animos influat, & ui sua instructa, & luce orationis ornata. De religione itaq; nobis, rebusq; diuinis instituitur disputatio. Nam si quidam maximi oratores, professionis suæ quasi ueterani decursis operibus actionum suarum, postremo se philosophiæ tradiderunt: eamq; sibi requiem laborum iustissimam putauerunt, si animos suos in earum rerũ, quæ inueniri non poterant, inquisitione torquerent: ut non tam ocium sibi, quàm negocium quæsisse uideantur, & quidem multo molestius, quàm in quo fuerant ante uersati: quanto iustius ego me ad illam piam, ueram, diuinam sapientiam, quasi ad portum aliquem tutissimum conferam: in qua omnia dictu prona sunt, auditu suauia, facilia intellectu, honesta susceptu? Et, si quidam prudentes, & arbitri æquitatis, institutiones ciuilis iuris compositas ædiderunt: quibus ciuium dissidentium lites, contentionesq; sopirent: quãto melius nos, & rectius diuinas institutiones literis prosequemur, in quibus non de stillicidijs, aut aquis arcendis, aut de manu conserenda, sed de spe, de uita, de salute, de immortalitate, de deo lo=

Aliter † assertoribus

quemur, ut ſuperſtitiones mortiferas, erroreſq; turpiſſimos ſopiamus? Quod opus nunc nominis tui auſpicio inchoamus Conſtantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorũ principum, repudiatis erroribus, maieſtatem Dei ſingularis ac ueri & cognouiſti, & honoraſti. Nam cũ ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum imperij culmen euexit, ſalutarem uniuerſis, & optabilem principatum, præclaro initio auſpicatus es: cum euerſam, ſublatamq; iuſtitiam reducens, teterrimũ aliorum facinus expiaſti. Pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, uirtutem, diuturnitatem: ut eadem iuſtitia, qua iuuenis exorſus es, gubernaculum Reip. etiã ſenex teneas, tuiſq; liberis, ut ipſe à patre accepiſti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc aduerſus iuſtos, in alijs terrarum partibus ſæuiunt, quanto ſerius, tanto uehementius idem omnipotens mercedem ſceleris exoluet: quia ut eſt erga pios indulgentiſsimus pater, ſic aduerſus impios rectiſſimus iudex. Cuius religionem, cultumq; diuinum cupiẽs defendere, quem potius appellem, quem alloquar, niſi eum, per quem rebus humanis iuſtitia, ac ſapientia reſtituta eſt? Omiſſis ergo huiuſce terrenæ philoſophiæ authoribus, nihil certi aſſerentibus, aggrediamur uiam rectam: quos equidem ſi putarem ſatis idoneos ad bene uiuendum duces eſſe, & ipſe ſequerer, & alios, ut ſequerentur, hortarer. Sed cum inter ſe magna concertatione diſſideant, ſecumq; ipſi plerunq; diſcordent, apparet eorum iter nequaquam eſſe directum: ſiquidem ſibi quiq;, ut eſt libitum, proprias uias impreſſerunt, confuſionemq; magnam quærentibus ueritatem reliquerunt. Nobis autem, qui ſacramentum ueræ religionis accepimus, cum ſit ueritas reuelata diuinitus, cum doctorem ſapientiæ, ducemq; ueritatis Deum ſequamur, uniuerſos ſine ullo diſcrimine uel ſexus, uel ætatis ad cœleſte pabulum conuocamus. Nullus enim ſuauior animo cibus eſt, quàm cognitio ueritatis. † Cuius aſſerendæ, atque illuſtrandæ ſeptem uolumina deſtinauimus: quamuis ea res infiniti penè ſit operis, & immenſi: ut ſi quis hæc dilatare, atque exequi pleniſſime uelit, tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum, nec finem reperiat oratio. Sed nos iccirco breuiter omnia colligemus, quod ea, quæ allaturi ſumus, tam clara ſunt, & lucida, ut magis mirum eſſe uideatur, tam obſcuram uideri hominibus ueritatem: & ijs præcipue, qui ſapientes uulgo putantur, uel quod tantummodo inſtruendi nobis homines erunt, hoc eſt, ab errore, quo ſunt impliciti, ad rectiorem uiam reuocandi. Quod ſi fuerimus (ut ſpero) aſſecuti, mittemus eos ad ipſum doctrinæ uberrimum, ac pleniſſimum fontem: cuius hauſtu, atq; potu conceptã

Aliter †cui.

uisceribus sitim sedent, ardoremq; restinguāt. Eruntq; illis omnia facilia, prona, manifesta: modo ne pigeat ad percipiendam sapientiæ disciplinā, legendi uel audiendi patientiam commodare. Multi enim uanis superstitionibus pertinaciter inhærentes obdurant se contra manifestam ueritatem, non tam de suis religionibus, quas praue asserunt, benemeriti, quàm de se male: qui cum habeant iter rectum, deuios sequuntur anfractus: planum deserunt, ut per præcipitium labantur: lucem relinquunt, ut in tenebris cæci, ac debiles iaceant. His consulendum est, ne contra se pugnent, uelintq; se tandem ab inueteratis erroribus liberari: quod utiq; facient, si quare sint nati, aliquando peruiderint. Hæc enim prauitatis est causa, ignoratio sui: quam si quis cognita ueritate discusserit: sciat quò referenda, & quemadmodum sibi uita degenda sit. Cuius scientiæ breuiter summam circunscribo, ut neq; religio ulla sine sapientia suscipienda sit, nec ulla sine religione probanda sapientia.

iter rectum devij anfractus

Quod prouidentia sit in rebus humanis. Cap. II.

Suscepto igitur illustrandæ ueritatis officio, non putaui adeo necessarium ab illa quæstione principiū sumere, quæ uidetur prima esse: natura sit'ne prouidentia, quæ rebus omnibus consulat, an fortuitu uel facta sint omnia uel regantur? Cuius sententiæ author est Democritus, confirmator Epicurus: sed & antea Protagoras, qui deos in dubium uocauit: & postea Diagoras, qui exclusit: & alij nonnulli, qui non putauerūt deos esse: quid aliud effecerunt, nisi ut nulla esse prouidentia putaretur? quos tamen cæteri philosophi, ac maxime Stoici acerrime retuderunt: dicentes, nec fieri mundum sine diuina ratione potuisse, nec constare, nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamuis academicæ disciplinæ defensor esset, de prouidentia gubernatrice rerum, & multa sæpe disseruit, Stoicorum argumenta confirmans, & noua ipse afferens plurima: quod facit, tum in omnibus suæ philosophiæ libris, tum maxime in ijs qui sunt de natura eorum. Nec difficile sanè fuit paucorum hominum praue sentientium redarguere mendacia, testimonio philosophorum, atque gentium in hac una re non dissidentium. Nemo est enim tam rudis, tam feris moribus, qui non oculos suos in cœlum tollens, tametsi nesciat cuius dei prouidentia regatur hoc omne, quod cernitur, aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione. Nec posse fieri, quin id, quod mirabili ratione constat, consilio maiori aliquo sit instructum. Et nobis utiq; facile

unde est dictus ἄθεος. i. sine deo

limum est exequi hanc partem quamlibet copiose. Sed quia multũ inter philosophos agitata res est, & prouidentiam tollentibus satis responsum uidetur ab hominibus argutis, & eloquẽtibus: & de solertia diuinæ prouidentiæ per totũ hoc opus, quod suscepimus, sparsim dicere nos necesse est: omittamus hanc in præsenti quæstionẽ: quæ cũ cæteris sic cohæret, ut nihil à nobis disseri posse uideatur, ut nõ simul de prouidẽtia disseratur.

An potestate unius Dei mundus regatur, an multorum? Cap. III.

SIt igitur nostri operis exordium quæstio illa consequens, ac secũda: Vtrum potestate unius dei mũdus regatur, an multorum. Nemo est quidem, qui sapiat, rationemq́; secum putet, qui non unum Deum esse intelligat, qui & condiderit omnia, & eadem, qua condidit, uirtute moderetur. Quid enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum? nisi forte arbitremur, si plures sint, minus habere singulos neruorũ atq; uiriũ? Quod quidem faciunt ij, qui esse multos uolunt, quia necesse est imbecilles esse: siquidem singuli sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum sustinere non possent. Deus autẽ, qui est æterna mens, ex omni utiq; parte perfectæ, cõsummatæq́; uirtutis est. Quod si uerum est, unus sit necesse est. Potestas enim, uel uirtus absoluta, retinet suam propriam firmitatem. Id autem solidum existimandũ est, cui nihil decedere: id perfectũ, cui nihil possit accedere. Quis dubitet potentissimum esse regem, qui totius orbis habeat imperium? neq; immerito, cum illius sint, quæ ubique sunt omnia: cum ad eum solum omnes undiq; copiæ cõgerantur. At si plures partiantur orbem, minus certe opum, minus uirium singuli habebũt: cum intra præscriptam portionem se quisq; contineat. Eodem etiam modo dij, si plures sint, minus ualebunt, alijs tantũdem in se habentibus. Virtutis autem perfecta natura non potest esse nisi in eo, in quo totum est, nõ in eo in quo pars exigua de toto est. Deus uero, si perfectus est (nam perfectus est) ut esse debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia. Deorum igitur uirtutes, ac potestates infirmiores sint, necesse est: quia tantum singulis deerit, quantum in cæteris fuerit: ita quãto plures, tanto minores erũt. Quid, quod illa summa rerũ potestas, ac diuina uis ne semel quidem diuidi potest? Quicquid enim capit diuisionem, & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est à Deo, quia incorruptibilis est & æternus: consequẽs est, ut diuidi potestas æterna non possit. Deus ergo unus est, si nihil aliud esse potest, quod tantundẽ capiat potestatis: & ij tamen, qui multos esse arbitrantur, officia inter se dicunt esse par-

titos, de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim, quod ad præsentem locum pertinet, teneo. Si partiti sunt inter se officia, eòdem reuoluitur res, ut ex ijs quilibet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iam non erit, qui cessantibus cæteris, nō potest omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis opus sit, quàm imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur. Nec enim quanta uis, potestasq; sit diuinæ maiestàtis intelligit, si existimat singularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non posse, quē fecit. At si concipiat animo, quanta sit diuini huius operis immensitas, cum antea nihil esset, tamē uirtute, atq; consilio Dei ex nihilo esse conflatam: quod opus nisi ab uno inchoari, perficiq; non potuit: iam intelliget, multo facilius ab uno regi, quod est ab uno constitutum. Dicat fortasse aliquis, ne fabricari quidem tam immensum opus mundi, nisi à pluribus potuisse: quamlibet multos, quamlibet magnos faciat: quicquid in multis magnitudinis, potestatis, uirtutis, maiestatisq; posuerit, id totum in unum confero, & in uno esse dico: ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec excogitari, nec dici potest. Qua in re, quoniam & sensu deficimus, & uerbis: quia neq; tantæ intelligentiæ lucem pectus humanum, neq; explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: idipsum intelligere nos oportet, ac dicere. Video rursus quid è contrario dici possit: Tales esse illos plures, qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest, quod singulorum potestas progredi longius non ualebit, occurrentibus sibi potestatibus cæterorum. Necesse est enim, ut suos quisq; limites aut transgredi nequeat: aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat. Non uidēt, qui deos multos esse credūt, fieri posse, ut aliquid diuersum uelint, ex qua re disceptatio inter eos, & certamen oriatur. Sicut Homerus bellantes inter se deos finxit: cum alij Troiam capi uellent, alij repugnarēt. Vnius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad unam prouidentiam referatur, non poterit summa ipsa constare potestas: uno quoq; nihil curante amplius, quàm quod ad eum proprie pertineat: Sicut ne res quidem militaris, nisi unum habeat ducem, atq; rectorē. Quid si in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ, primum nec instrui poterit acies, unoquoq; periculum recusante, nec regi facile, aut temperari: quod suis proprijs consilijs utantur omnes, quorum diuersitates plus noceant q̃ prosint? Sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quē totius summa cura referatur, uniuersa soluentur, & corruent. Dicere autem

multorum arbitrio regi mundum, tale est, quale si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes: quoniã multa & uaria sunt ministeria membrorum, ut singulos corporis sensus singulæ mentes regere credantur. Item multi affectus, quibus commoueri solemus, uel ad iram, uel ad cupiditatem, uel ad lætitiam, uel ad metum, uel ad miserationem: ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

Quod unus uere sit Deus, à prophetis etiã prænunciatus. Cap. IIII.

QVod si quis profecto dicat, ne ipsam quidem, quæ una est, habere uideatur: quod si in uno corpore tantarum rerum gubernationẽ mens humana possideat, & uniuersis simul intẽta est, cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi, à pluribus posse? Quod quia intelligunt isti assertores Deorum, ita eos præesse singulis rebus, ac partibus dicunt, ut tantum unus sit rector eximius. Iam ergo cæteri Dij non erunt, sed satellites, ac ministri: quos ille unus maximus, & potẽs omniũ officijs his præfecerit, ut ipsi eius imperio, ac nutibus seruiant: si uniuersi pares non sunt, non igitur Dij omnes sunt. Nec enim potest hoc idem esse, quod seruit, & quod dominatur. Nam si Deus est nomen summæ potestatis, incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis, nulli rei subiectus. Ergo Dij non sunt, quos parêre uni maximo Deo necessitas cogit. Sed quia non frustra falluntur ij, qui hoc ita putant, causam huius erroris paulopost aperiemus. Nunc unitatem diuinæ potestatis testimonijs comprobemus. Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unum loquuntur: quippe qui unius Dei spiritu pleni, quæ futura essent, pari & consona uoce prædixerunt. At enim ueritatis expertes non putant his esse credendum. Illas enim non diuinas, sed humanas uoces fuisse aiunt: uidelicet quia de uno Deo præconium faciunt, aut insani, aut mendaces fuerunt. Atqui impleta esse in plerisque quotidie illorum uaticinia uidemus, & in unam sententiam congruens diuinatio docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotæ, non modo futura præcinere, sed etiam cohærentia loqui possit? Num ergo fallaces erant, qui talia loquebantur? Quid ab his tam longe alienum fuit, quàm ratio fallendi? cũ cæteros ab omni fraude cohiberent. Iccirco enim à Deo mittebantur, ut & præcones essent maiestatis eius, & correctores prauitatis humanæ. Præterea uoluntas fingendi, ac mentiendi eorũ est, qui opes appetunt, lucra desyderãt: quæ res proculdubio ab illis sanctis uiris absfuit. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis o-

omnibus ad tutelam uitæ necessarijs, non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent, contenti extemporali cibo, quem Deus subministrasset: & hi nõ modo quæstum nullum habuerunt, sed etiam cruciatus, atq; mortem. Amara sunt enim uitiosis, ac maleuiuẽtibus præcepta iustitiæ. Itaq; ij, quorum peccata & arguebantur, & prohibebantur, excruciatos eos acerbissime necauerunt. Ergo à quibus abfuit studium lucri, abfuit etiam uoluntas peccandi, & causa fallendi. Quid, quod aliqui eorũ principes, aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non posset suspicio cupiditatis, ac fraudis: & tamẽ præconium Dei singularis, eadem, qua cæteri, diuinatione fecerunt.

De testimonijs poëtarum. Cap. V.

Sed omittamus sanè testimonia prophetarum, ne minus idonea probatio uideatur esse, quibus ab his omnino non creditur. Veniamus ad authores, & eos ipsos ad ueri probationem testes citemus, quibus cõtra nos uti solent: poëtas dico, ac philosophos: ex his unum deum probemus necesse est. Non quod illi habuerint cognitam ueritatem, sed quod ueritatis ipsius tanta uis est, ut nemo possit esse tã cæcus, qui non uideat ingerentem se oculis diuinam claritatem. Poëtæ igitur, quamuis Deos carminibus ornauerint, & eorum res gestas amplificauerint summis laudibus, sæpissime tamen confitentur spiritu, uel mente una contineri, regiq; omnia. Orpheus, qui & uetustissimus poëtarum, & æqualis ipsorũ Deorum (siquidem traditur inter argonautas cum Tyndaridis & Hercule nauigasse) Deum uerum & magnum πρωτόγονον, id est primogenitum appellat, quod ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint cuncta generata. Eundem etiam φάνητα, id est apparentem nominat: quod, cũ adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit, & extiterit. Cuius originem, atq; naturam quia concipere animo non poterat, ex aëre immenso natum esse dixit,

πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.

Aliud enim amplius, quod diceret, non habebat. Hunc ait esse omnium Deorum parentem, quorum causa cœlum condiderit, liberisq; prospexerit, ut haberent habitaculum, sedemq; cõmunem, ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον. Natura igitur & ratione ducẽte intellexit esse præstantissimam potentiam cœli ac terræ conditricem. Non poterat enim Iouem dicere esse principem rerum, qui erat Saturno genitus: neq; Saturnum ipsum, qui cœlo natus ferebatur. Cœlum autem tanquam Deum primum

primum constituere non audebat, quod uidebat esse elementum mundi, quod ipsum eguerit authore. Hæc cum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui assignat, & tribuit principatum. Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad ueritatem, qui humana potius quàm diuina conscripsit. Potuit Hesiodus, qui Deorum generationem unius libri opere complexus est. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore sumens exordium, sed à Chao, quod est rudis, inordinatæq; materiæ confusa congeries: cum explanare ante debuerit Chaos ipsum, unde, quãdo, quomodo esse, aut constare cœpisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice disposita, ordinata, effecta sunt omnia, sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hãc, nisi Deus fecerit? cuius potestati subiacẽt omnia. Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam ueritatem. Nõ enim Musarum instinctu, sicut uideri uolebat, in Helicone carmen illud effudit, sed meditatus uenerat, & paratus. Nostrorum primus Maro nõ lõge fuit à ueritate, cuius de summo Deo, quem spiritum, ac mentem nominauit, hec uerba sunt: Chaos

Principio cœlum, ac terras, camposq; liquentes, in 6. Æneidos . Maro
Lucentemq; globum lunæ, titaniaq; astra,
Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet. non miscet se per cõfusionem, sed infusionem et presentiam

Atne quis forte ignoret, quis nam esset ille spiritus, qui tantum haberet potestatis, declarauit alio loco dicens:

Deum namque ire per omnes
Terrasq;, tractusq; maris, cœlumq; profundum. Maro
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quemq; sibi tenuis nascentem arcessere uitas.

Ouidius quoque in principio præclari operis, sine ulla nominis dissimulatione à Deo, quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem uocat, mundum fatetur instructum. Quod si uel Orpheus, uel hi nostri, quæ natura ducente senserunt, in perpetuum defendissent: eandem, quam nos sequimur, doctrinam comprehẽsa ueritate tenuissent. Sed hactenus de poetis, ad philosophos ueniamus, quorum grauior est authoritas, certiusq; iudicium: quia non rebus cõmentitijs, sed inuestigandæ ueritati studuisse creduntur. Thales Milesius, qui unus è numero septem Sapientum fuit Thales qui primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur, aquam esse dixit, à qua nata sunt omnia: Deum autem esse mentem, qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiam omnium rerum posuit in humore, principium, causamq; nascendi posuit in Deo. Pythagoras ita definiuit quid

esset deus: animus, qui per uniuersas mundi partes, omnemq; naturam commeans, atq; diffusus: ex quo omnia, quæ nascuntur, animalia uitã capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infinitam mentem, quæ per seipsum moueatur. Antisthenes multos quidem esse populares Deos, unum tamẽ naturalem, summæ totius artificem. Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt esse summum Deum: cui opinioni poëta noster assensit.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit, magno permistus corpore fœtus.

Chrysippus naturalem uim diuina ratione præditam, interdum diuinam necessitatem Deum prædicat. Item Zenon diuinam naturalemq; legem. Horum enim omnium sententia, quãuis sit incerta, eôdem tamen spectat, ut prouidentiam unam esse consentiant: siue enim natura, siue ratio, siue mens, siue fatalis necessitas, siue diuina lex, siue quid aliud dixeris, idem est, quod à nobis dicitur Deus. Nec obstat appellationum diuersitas, cum ipsa significatione ad unum omnia reuoluantur. Aristoteles, quãuis ipse secum dissideat, ac repugnantia sibi & dicat, & sentiat, in summum tamen unam mentem mundo præesse testatur. Plato, qui omnium sapientissimus iudicatur, monarchiam planè aperteq; defendit: nec æthera, aut rationem, aut naturam, sed, ut est, deum nominat: ab eo mundum hunc perfectum, atq; mirabilem esse fabricatum. Quem Cicero secutus, atq; imitatus in plurimis, deum frequenter confitetur, ac supremum uocat in ijs libris, quos de legibus scripsit: ab eoq; regi mundum argumentatur, cum disputat de natura deorum, hoc modo: Nihil est præstantius Deo, ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus, omnem ergo regit ipse naturam. Quid autem sit Deus, in cõsolatione definit. Nec uero deus ipse, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi potest, nisi mẽs soluta quædam, & libera, & segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, & omnia mouens. Annæus quoq; Seneca, qui ex Rhomanis uel acerrimus Stoicus fuit, quàm sæpe summum deum merita laude prosequitur. Nam cum de immatura morte dissereret, non intelligis, inquit, authoritatem ac maiestatem iudicis tui, rectoris orbis terrarum, cœliq;, & deorũ omnium dei: à quo ista numina, quæ singula adoramus, & colimus, suspensa sunt. Item in exhortationibus. Hic, cum prima fundamẽta molis pulcherrime iaceret, & hoc ordiretur, quo neq; maius quicquam nouit natura, nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quãuis ipse per totum se corpus intenderat, tamẽ ministros regni sui deos genuit. Et quàm multa alia de deo nostris similia locutus est:

quæ nunc differo, quod alijs locis opportuniora sunt. Nunc satis est demõstrare, summo ingenio uiros attigisse ueritatem, ac pené tenuisse: nisi eos retrorsum fucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset, qua & deos alios esse opinabantur: & ea, quæ in usum hominis deus fecit, tanquã sensu prædita essent, pro dijs habenda, & colenda credebant.

De testimonijs prophetarum & philosophorum: & de testimonijs Cottæ pontificis, Trismegisti, & de decem Sibyllis. Cap. VI.

NVnc ad diuina testimonia transeamus: sed prius unum proferam, quod est simile diuino, & ob nimiam uetustatem, & quod is, quẽ nominabo, ex hominibus inter deos relatus est. Apud Ciceronem C. Cotta pontifex disputans cõtra Stoicos de religionibus, & de uarietate opinionum, quæ solent esse de dijs: ut more Academicorum omnia facerẽt incerta, quinq; fuisse Mercurios ait: & enumeratis per ordinem quatuor, quintũ fuisse eum, á quo Argus occisus sit, ob eamq; causam in Aegyptũ profugisse, atq; Aegyptijs leges, ac literas tradidisse. Hunc Aegyptij Thoth apellant: á quo apud eos primus anni sui mẽsis, id est septẽber nomen accepit. Idem oppidũ condidit, quod etiã nunc græce uocatur ἑρμόπολις: & Saitæ seruant & colunt eũ religiose. Qui tametsi homo fuerit antiquissimus, tamẽ & instructissimus omni genere doctrinæ: adeo, ut ei multarũ rerũ & artiũ scientia Trismegisto cognomen imponerent. Hic scripsit libros, & quidem multos, ad cognitionẽ diuinarum rerum pertinentes: in quibus maiestatẽ summi, ac singularis dei asserit: ijsdemq; nominibus appellat, quibus nos deum & patrẽ: ac ne quis nomen eius requireret, ἀνώνυμον, id est sine nomine esse dixit: eo quod nominis proprietate nõ egeat, ob ipsam scilicet unitatẽ. Ipsius hæc uerba sunt: ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non est, quia solus est: nec opus est proprio uocabulo, nisi cũ discrimen exigit multitudo, ut unãquãq; personã sua nota & appellatione designes. Deo autẽ, quia semper unus est, propriũ nomen est Deus. Superest de respõsis carminibusq; sacris testimonia, quæ sunt multo certiora, proferre. Nam fortasse ij, cõtra quos agimus, nec poëtis putant esse credendũ, tanq̃ uana fingẽtibus: nec philosophis, qui errare potuerunt, quia & hi homines fuerunt. M. Varro, quo nemo unquã doctior ne apud Græcos quidem, neq; apud Latinos uixit, in libris rerum diuinarum, quos ad C. Cæsarem scripsit pontificẽ maximum, cum de quindecim uiris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllæ: sed appellari uno nomine Sibyllinos, quod omnes fœminæ uates Sibyllæ sunt á ue-

teribus nuncupatæ, uel ab unius Delphidis nomine, uel á consilijs deorũ denũciandis: σιοὺς enim deos, non θεοὺς: & consiliũ nõ βουλὴν, sed βυλὴν appellabãt Aeolico genere sermonis. Itaq; Sibyllã dictã esse quasi θεοβούλην. Cæterum Sibyllas decẽ numero fuisse, easq; omnes enumerauit sub authoribus, qui de singulis scriptitarũt. Primam fuisse de Persis, cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secundam Libycam, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertiam Delphicam, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de diuinatione composuit. Quartam Cumeam in Italia, quam Næuius in libris belli Punici, Piso in annalibus nominat. Quintã Erythræam, quã Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem: Eamq; Graijs Ilium petentibus uaticinatã, & periturã esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sextam Samiam, de qua scripsit Eratosthenes in antiquis annalibus, Samiorum reperisse se scriptum. Septimam Cumanã nomine Amalthæam, quæ ab alijs Demophile, uel Herophile nominatur: eamq; nouem libros attulisse ad Regẽ Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos philippeos postulasse: Regemq; aspernatum precij magnitudinem, & derisisse mulieris insaniam: illam in cõspectu Regis tres cõbussisse, ac pro reliquis idem precium postulasse: Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse: Quæ denuo tribus alijs exustis, cum in eodem precio perseueraret, motum esse regem, ac residuos trecentis aureis emisse: quorum postea numerus sit auctus, capitolio refecto, quod ex omnibus ciuitatibus & Italicis & Græcis, præcipue Erythræis coacti allatiq; sunt Rhomã, cuiuscunq; Sibyllæ nomine fuerũt. Octauã Hellespõticã in agro Troiano natam, uico Marpesso, circa oppidum Gergithium, quam scribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nonam Phrygiam, quæ uaticinata sit Ancyræ. Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur ut dea iuxta ripas Anienis: cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum: cuius sacra senatus in capitolium transtulerit. Harum omnium Sibyllarum carmina & ferũtur, & habẽtur, præterquam Cumeæ: cuius libri á Romanis occuluntur, nec eos ab ullo, nisi á quindecim uiris inspici fas est. Et sunt singularum singuli libri: qui, quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse creduntur: suntq; confusi, nec discerni, ac suum cuique assignari potest, præter Erythreæ, quæ & nomen suum carmini uerum inseruit, & Erythræam se nominatum iri prælocuta est, cum esset orta Babyloniæ: sed & nos confuse Sibyllam dicemus, sicubi testimonijs earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ Sibyllæ unum Deum prædicãt

maxime

maxime tamen Erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur: siquidem Fenestella diligentissimus scriptor de .XV. uiris dicens ait: Restituto capitolio retulisse ad senatum C. Curionem Cos. ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita Rhomã deportarent. Itaq; missos esse P. Gabinium, M. Octacilium, L. Valeriũ: qui descriptos à priuatis uersus circa mille Rhomam deportarunt: idem supra ostendimus dixisse Varronem. In ijs ergo uersibus, quos legati Rhomam attulerunt, de uno Deo hæc sunt testimonia:

εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.

Hunc esse solum Deum, summũ, qui cœlũ fecerit, luminibusq; distinxerit.

ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος, ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Qui quoniam solus sit ædificator mundi, & artifex rerum, uel quæ in eo sunt: solum coli oportere testatur.

αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου,
ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.

Item alia Sibylla, quæcunq; est, cum perferre se ad homines dei uocem diceret, sic ait:

εἷς μόνος εἰμὶ θεός, καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc testimonia cæterarum, nisi & hæc sufficerent, & illa opportunioribus locis reseruarem. Sed cum defendamus causam ueritatis apud eos, qui aberrantes à ueritate, falsis religionibus seruiunt: quod genus probationis aduersus eos magis adhibere debemus, quàm ut eos deorum suorum testimonijs reuincamus?

De testimonijs Apollinis & Deorum. Cap. VII.

Apollo enim, quem præter cæteros diuinum, maximeq; fatidicum existimant, Colophonæ respondens, quod Delphis credo emigrauerat, amœnitate ductus Asiæ, quærenti cuidam quis esset, aut quid esset omnino deus, respõdit uiginti & uno uersibus: Quorũ hoc principiũ est:

αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀσυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων,
τουτὶ θεός, μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Nunquid potest suspicari de Ioue esse dictum, qui matrem habuit, & nomen? Quid quod Mercurius ille ter maximus, cuius supra mentionem feci, non modo ἀμήτορα, ut Apollo, sed ἀπάτορα quoq; apellat Deũ,

Sine matre Sine patre

quod origo illi non sit aliunde. Nec enim potest ab ullo generari, qui ipse uniuersa generauit. Satis (ut opinor) & argumentis docui, & testibus confirmaui, quod per se satis clarum est: unum esse regem mūdi, unum patrem, unum deum. Sed fortasse quærat aliquis à nobis idem illud, quod apud Ciceronem quærit Hortensius: Si deus unus est, quæ esse beata solitudo queat? tanquam nos, qui unum esse dicimus, desertum, ac solitarium esse dicamus? Habet enim ministros, quos uocamus nuncios. Et est illud uerum, quod dixisse in exhortationibus Senecam supra retuli, genuisse regni sui ministros deum. Verum hi neq; dij sunt, neq; deos se uocari, aut coli uolunt: quippe qui nihil præter iussum, ac uoluntatem dei faciant. Nec tamen illi sunt, qui uulgo coluntur: quorū & exiguus, & certus est numerus. Quod si cultores deorū ipsos eos se colere putant, quos summi dei ministros appellamus: nihil est, quod nobis faciāt inuidiā, qui unū dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, nō duodecim dicimus aut trecentos sexagintaquinq; (ut Orpheus) sed innumerabiles esse arguimus eorum errores in diuersum, qui tam paucos putant. Sciant tamē quo nomine appellari debeant, ne deum uerum uiolent, cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo, qui eodem illo responso, ut Ioui principatum, sic etiam cæteris dijs abstulit nomen. Tertius enim uersus ostendit dei ministros, non deos, uerum angelos appellari oportere. De se quidem ille mentitus est, qui cum sit è numero dæmonum, angelis se dei aggregauit: deniq; in alijs responsis dæmonem se esse confessus est. Nam cum interrogaretur quomodo sibi supplicari uellet, ita respondit:

Apollinis mendacium

πάνσοφε παντοδίδακτε πολύστροφε μέκλυθι δαῖμον.

Item rursus cum preces in Apollinem Smyntheum rogatus expromeret, ab hoc uersu exorsus est:

ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον.

Quid ergo superest, nisi ut sua confessione uerberibus ueri dei, ac pœnæ subiaceat sempiternæ? Nam in alio responso ita dixit:

δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκάματοι δάμανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.

De utrisq; generibus in .ij. lib. disseremus. Interim nobis sat est, quod dū se honorare uult, & in cœlo collocare, confessus est, id quod res se habet quomodo sint appellandi, qui deo assistunt. Retrahant ergo se homines ab erroribus: & abiectis religionibus prauis, parentem suum, dominūq; cognoscant: cuius nec uirtus existimari potest, nec magnitudo perspici, nec principiū comprehendi: cum ad illum mentis humanæ intētio & acu

men, & memoria peruenerit, quaſi ſubactis, & cõſummatis omnibus uijs ſubſiſtit, hæret, deficit: nec eſt aliquid ulterius, quò progredi poſſit: uerũ quia fieri non poteſt, quin id, quod ſit, aliquando eſſe cœperit, conſequẽs eſt, ut quando nihil ante illum fuit, ipſe ante omnia ex ſeipſo ſit procreatus: ideoq́; ab Apolline αὐτοφυὴς, à Sibylla αὐτογενὴς, & ἀγένητος, & ἀποίητος nominatur: quod Seneca uir acutus in exhortationibus uidit. Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaq; ad aliquẽ perſpicimus, cui quod eſt optimum in nobis, debeamus. Alius nos ædidit, alius inſtruxit, deus ipſe ſe fecit.

Senecæ dictum

Quod deus ſine corpore ſit, nec ſexu ad procreandũ egeat. Cap. VIII.

His igitur tot & tãtis teſtibus cõprobatur, unius dei poteſtate, ac prouidentia mundum gubernari: cuius uim, maieſtatemq́; tantã eſſe dicit in Timæo Plato, ut eam neq; mente cõcipere, neq; uerbis enarrare quiſq̃ poſſit, ob nimiã eius & inæſtimabilẽ poteſtatẽ. Dubitet ergo aliquis, an quicq̃ difficile, aut impoſſibile ſit deo: qui tãta, tamq́; mirifica opera prouidentia excogitauit, uirtute conſtituit, ratione perfecit, nunc autẽ ſpiritu ſuſtentet, poteſtate moderetur: inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alij ſatis notus quàm ſibi? Vnde mihi de tanta † poteſtate ſæpius cogitanti, qui deos colunt, interdum uideri ſolent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum à mutis animalibus differẽtes, qui credant eos, qui geniti ſunt maris ac fœminæ coitu, aliquid maieſtatis, diuinæq́; uirtutis habere potuiſſe: cum Sibylla Erythræa dicat:

Aliter † maieſtate.

οὐ δύνατ᾽ ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς πετυπωμένος εἶναι.

Quod ſi eſt uerum, ſicuti eſt, apparet Herculẽ, Apollinẽ, Liberũ, Mercurium, Iouemq́; ipſum cũ cæteris homines fuiſſe, quãdo ſunt ex duobus ſexibus nati. Quid eſt autẽ tam remotũ à deo, q̃ id opus, quod ipſe ad propagandã ſobolẽ mortalibus tribuit, & quod ſine ſubſtãtia corporali nullum poteſt eſſe? Dij ergo ſi ſunt immortales, & æterni, quid opus eſt altero ſexu? nimirum ut generentur, ipſa progenie quid opus eſt, cum ſucceſſione nõ egeant, qui futuri ſunt ſemper? Nã profecto in hominibus, cæteriſq́; animantibus diuerſitas ſexus & coitio, & generatio nullã habet aliam rationem, niſi ut omnia genera uiuentium, quando ſunt conditione mortalitatis obitura, mutua poſſint ſucceſſione ſeruari. Deo autem, qui eſt ſempiternus, neque alter ſexus, neque ſucceſſio neceſſaria eſt. Dicet aliquis, ut habeat uel miniſtros, uel in quos ipſe poſſit dominari. Quid igitur opus eſt ſexu fœmineo: cum Deus, qui eſt omnipo-

tens, ut uocatur, sine usu, & opera fœminæ possit filios procreare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præstitit, ut sibi è folijs natos è suauibus herbis ore legant: cur existimet aliquis ipsum deum nisi ex permistione sexus alterius non posse generare? Illos igitur, quos imperiti & insipientes tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo est tam inconsyderatus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo inquiet aliquis, Dij crediti sunt? Nimirum quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt, ob merita suarum uirtutum, aut munerum, aut artium repertarum, cum chari fuissent ijs, quibus imperitauerant, in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas, & facta cõsyderet, quæ uniuersa tam poetæ quàm historici ueteres prodiderũt.

De Hercule, & gestis eius, atque ortu eius ex Ioue, & Alcmena, & morte eius. Cap. IX.

HErcules, qui ob uirtutem clarissimus, & quasi Africanus inter deos habetur, non ne orbem terræ, quem peragrasse, ac expurgasse narratur, stupris, libidinibus, adulterijs inquinauit? nec mirum, cũ esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo esse diuini, qui suis ipse uitijs mancipatus, & mares, & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna, & mirabilia gessit, talia iudicanda sunt, ut uirtutibus diuinis tribuenda uideãtur. Quid enim tam magnificum, si leonem, aprumq́; superauit, si aues sagittis deiecit, si regium stabulum eggessit, si uirginem uicit, cingulumq́; detraxit, si equos feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis uiri, hominis tamen. Illa enim, quæ uicit, fragilia & mortalia fuerunt. Nulla enim est (ut ait orator) tanta uis, quæ non ferro ac uiribus debilitari, frangiq́; possit. At animum uincere, iracundiam cohibere, fortissimi est: quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat non modo ego eum summis uiris comparo, sed simillimum Deo iudico. Vellem adiecisset de libidine, luxuria, cupiditate, insolentia, ut uirtutẽ eius impleret, quem similem Deo iudicabat. Non enim fortior iudicandus est, qui leonem, quàm qui uiolentiam, & in seipso inclusam feram superat iracundiam: aut qui rapacissimas uolucres deijcit, quàm qui cupiditates auidissimas coërcet: aut qui Amazonem bellatricem, quàm qui libidinem uincit pudoris, ac famæ debellatricem: aut qui fimum de stabulo quàm qui uitia de corde suo eggerit: quæ magis sunt perniciosa, quia domestica & propria mala sunt, quàm illa, quæ & uitari poterant, & caueri.

omnis vis ferro debilitatur aut viribus. ut ait cicero pro marcello

ueri. Ex quo fit, ut ille solus uir fortis debeat iudicari, qui temperans est, & moderatus, & iustus. Quod si cogitet aliquis quæ sint Dei opera, iam hæc omnia, quæ mirantur homines ineptissimi, ridicula iudicabit. Illa enim non diuinis uirtutibus, quas ignorant, sed infirmitate suarum uirium metiuntur. Nam illud quidem nemo negauit, Herculem non tantum Euristheo seruisse regi, quod aliquatenus honestum uideri potest, sed etiam impudicæ mulieri Omphale, quæ illum uestibus suis indutum sedere ad pedes suos iubebat pensa facientem: detestabilis turpitudo, sed tanti erat uoluptas. Quid tu, inquiet aliquis, poëtis ne credēdum putas? Quid ni putem? Non enim ista Lucilius narrat, aut Lucianus, qui dijs, & hominibus non pepercit, sed potissimum qui deorum laudes canebant: quibus igitur credemus, si fidem laudantibus non habemus? Qui uos mē-tiri putat, proferat alios quibus credamus authores: qui nos doceant, qui sint isti Dij, quomodo, unde orti, Quæ sit uis eorum, Qui numerus, Quæ potestas, Quid in his admirabile, Quid cultu dignum, Quid denique certius, uerius'que mysterium, nullus dabit. Credamus igitur istis, qui non ut reprehenderent, sunt locuti, sed ut prædicarent. Nauigauit ergo cum Argonautis, expugnauitq; Troiam iratus Laomedonti ob negatā sibi pro filiæ salute mercedem. Vnde quo tempore fuerit apparet. Idē furore atq; insania percitus, uxorem suam cum liberis interemit: hunc homines deum putant. Sed Philoctetes eius hæres non putauit, qui facē supposuit arsuro, qui artus suos, & neruos cremari ac dissolui uidit, qui ossa eius ac cineres in Oeta monte sepeliuit, pro quo munere sagittas eius accepit.

De Aesculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, & Castore, Polluce, atq; Mercurio. Cap. X.

AEsculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi quod sanauit Hippolitum? mortem sanè habuit clariorem, quia à deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illustribus uiris disserens, ait, incertis parentibus natum, expositum, & à uenatoribus inuētum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didicisse medicinam: fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum: Tullius etiam Cynosuris urbe Arcadiæ ait sepultum. Quid Apollo pater eius? Nónne ob amorem, quo flagrabat, turpissime gregem pauit alienum, & muros Laomedonti extruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune, ab eoq; primo Rex perfidus quic

Lucianus dijs et Hominibus non pepercit.

quid cum dijs pepigisset, didicit abnegare. Idem formosum puerum & dum amat, uiolauit, & dum ludit, occidit. Homicida Mars, & per gratiā cædis crimine ab Atheniensibus liberatus, ne uideretur nimis ferus & immanis, adulterium cum Venere commisit. Castor & Pollux, dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desierunt: nā liuore iniuriæ concitatus Idas alterum gladio transuerberauit: & eosdem poëtæ alternis uiuere, alternis mori narrant: ut iam sint non deorum tantum, sed omnium mortaliū miserrimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non ut poëtæ solent) mortuos esse testatur. Nam cum faceret in muris assidentē Priamo Helenā cūctos Græciæ principes recognoscere, solos autē se fratres suos requirere, subiecit orationi huiusmodi uersum:

ὣς φάτο τοὺς δ᾽ ἤδη κατέχεν φυσίζοος αἶα.

fur mercurius

Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famam sui reliquit, nisi memoriam fraudum suarum? Cœlo dignus, quia palæstram docuit, & lyram primus inuenit. Liberum patrem in senatu deorū summæ authoritatis, primæq; esse sententiæ necesse est: quia præter Iouem solus omnium triumphauit, exercitum duxit, Indos debellauit: sed inuictus ille Imperator inclytus maximus ob amorem ac libidinē turpissime uictus est. Delatus enim Diam cum semiuiro comitatu, nactus est impudicam mulierem in litore, ac fiducia uictoriæ inclytæ uir esse uoluit: ne nimium mollis esse uideretur: atq; illam patris proditricem, fratris interemptricem ab alio relictam, & repudiatam in coniugium sibi uendicauit, & liberam fecit, & cum ea pariter ascendit in cœlum. Quid omnium horum pater Iupiter, qui in solenni precatione Optimus Maximus nominatur? Nonne à prima sua pueritia impius, ac penè paricida deprehenditur? cum patrem regno expulit, ac fugauit: nec expectauit mortem decrepiti senis, cupiditate regnandi. Et cum paternum solium per uim, per arma cepisset, bello est à Titanibus lacessitus, quod humano generi principium fuit malorum: quibus uictis, & pace in perpetuum comparata, reliquam suam uitam in stupris, adulterijsq; consumpsit. Omitto uirgines, quas imminuit: id enim iudicari solet tolerabile. Amphitryonem ac Tyndarum præterire non possum, quorum domos dedecore, atq; infamia plenissimas reddidit: illud uero summæ impietatis ac sceleris, quod regium puerum rapuit ad stuprum. Parū enim uidebatur, si in expugnanda fœminarum pudicitia maculosus, ac turpis esset, nisi etiā sexui suo iniuriam faceret: hoc est uerum adulteriū, quod fit cōtra naturam. Hæc qui fecit, uiderimus an maximus, certe optimus non est: quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab incestis abest: nisi forte nos erramus homines, qui talia facientes sceleratos uocamus,

Mercurius lyram primus inuenit quam postea Orpheus dono habuit a mercurio ut ait robertus stephanus

iupiter patrem expulit regno

iupiter suo sexui fecit iniuriam

ac perditos, omnibusq́; pœnis dignißimos iudicantes. Stultus autem M. Tullius, qui C. Verri adulteria obiecit. Eadem enim Iupiter, quem colebat, admisit. Qui P. Clodio sororis incestum. At illi Optimo Maximo eadem fuit & soror & coniux. M. tullij stultitia

De ipsius Iouis parentibus, & ortu, & uita eius flagitiosißima, morte, & sepultura. Cap. XI.

QVis est igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Non insulse quidam poëta triumphum Cupidinis scripsit: quo in libro nō modo potentissimū deorū Cupidinem, sed etiā uictorē fa cit. Enumeratis enim amoribus singulorum, quibus in potestatem Cupidinis, ditionemq́; uenissent, instruit pompam, in qua Iupiter cum cæteris Dijs ante currum triumphātis ducitur catenatus. Eleganter id quidem dicitur á poeta figuratum, sed tamem non multum distat á uero. Qui enim uirtutis est expers, qui cupiditatibus ac libidinibus malis uincitur, non Cupidini (ut ille finxit) sed morti subiectus est sempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere: rem consyderemus, ut intelligant homines, in quibus miseri uersentur erroribus. Regnare in cœlo Iouem uulgus existimat: id doctis pariter & indoctis persuasum est. Quod & religio ipsa, & precationes, & hymni, & delubra, & simulachra demonstrant. Eundem tamen Saturno & Rhea genitum confitentur. Quomodo potest deus uideri, aut (ut ait poëta) hominum, rerumq́; repertor, ante cuius ortum infinita hominum millia fuerunt? Eorum scilicet, qui Saturno regnante uixerunt, ac priores luce quám Iupiter sunt potiti. Video alium deum regem fuisse primis temporibus, aliū consequentibus. Potest ergo fieri, ut alius sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatum est, cur desperemus & posterius posse mutari? nisi forte Saturnus generare potuit fortiorem, Iupiter non potest. Atqui diuinum imperium, aut semper immutabile est: aut, si est mutabile, quod fieri nō potest, semper utiq; mutabile est. Potuit enim Iupiter regnum amittere, sicut & pater eius amisit. Ita planè: nam cum idem neq; uirginibus, neq; maritatis unquam pepercisset, & abstinuit se tantum una Thetide: Aliter quod responsum fuit maiorem patre suo futurum, quisquis ex illa natus esset: & primum in co†prudentia non dei, cui nisi Themis futura dixisset, ipse nesciret. Si autem diuinus non sit, ne deus quidem sit, unde ipsa diuinitas nominatur, ut ab homine humanitas. Deinde conscientia imbecillitatis: timuit utique maiorem: Quod qui fecit,

†prouidētia.

triumphus cupidinis

uersari in erroribus

diuinitas a deo nominatur ab homine humanitas

ſcit utiq; profecto non eſſe ſe maximum, quandoquidem poteſt aliquid maius exiſtere. Idem per ſtygiam paludem ſanctiſſime iurat:

Vna ſuperſtitio, ſuperis quæ reddita diuis.

Quæ eſt iſta ſuperſtitio? aut à quo reddita eſt? Ergo aliqua poteſtas maxima eſt, quæ peierantes deos puniat: quæ tanta formido eſt paludis infernæ, ſi ſunt immortales? quid metunut eam, quam uiſuri non ſunt, niſi quos mori neceſſe eſt? Quid igitur homines oculos ſuos in cœlum tollũt? quid per ſuperos deierant, cum ipſi ſuperi ad inferos deuoluantur, ibiq; habeant quod uenerentur, & adorent? Illud uero quale eſt, eſſe fata, quibus dij omnes & ipſe Iupiter pareat, ſi parcarũ tãta uis eſt, ut plus poſſint quàm cœleſtes uniuerſi, quamq; ipſe rector, ac dominus: cur nõ illæ potius regnare dicantur, quarum legibus, ac ſtatutis parêre omnes deos neceſſitas cogit? Nunc cui dubium eſt, quin is, qui alicui rei obſequitur, maximus non ſit? nam ſi ſit, nõ accipiat fata, ſed faciat. Nũc ad illud, quod omiſeram, redeo. In una utique ſola fuit continentior, cum eam deperiret, & non uirtute aliqua ſed metu ſucceſſoris. Quæ fortitudo utiq; eius eſt, qui ſit mortalis & imbecillis, & nihili? quippe qui potuit & tunc, cũ naſceretur, extingui, ſicut frater eius ante genitus extinctus eſt: qui ſi uiuere potuiſſet, nunq̃ minori cõceſſiſſet imperiũ. Ipſe autem furto ſeruatus, furtimq; nutritus, Ζεὺς, ſiue Ζὴν appellatus eſt, non ut iſti putant, à feruore cœleſtis ignis: uel q, uitæ ſit dator, uel q, animãtibus inſpiret animas: quæ uirtus ſolius dei eſt (quã enim poſſit inſpirare animã, q ipſe accipit aliũde?) ſed quod primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerũt igitur homines alium Deum habere rectorẽ, ſi Saturnus non fuiſſet ab uxore deluſus? At enim poëtæ iſta finxerunt. Errat quiſquis hoc putat. Illi enim de hominibus loquebantur: ſed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabant, deos eſſe dixerunt. Itaq; illa potius ficta ſunt, quæ tanquam de dijs, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti ſunt, quod clarum fiet exemplo: quod inferemus. Danaën uiolaturus Iupiter aureos numos largiter in ſinum eius infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poëtæ, qui quaſi de deo loquebantur, ne authoritatem creditæ maieſtatis infringerent, finxerũt ipſum in aureo imbre delapſum: eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum, ſagittarumq; deſcribunt. Rapuiſſe dicitur in aquila Catamitum: poëticus color eſt: ſed aut per religionem rapuit, cuius inſigne aquila eſt: aut nauis, in qua eſt impoſitus, tutelam habuit in aquila figuratam, ſicut taurum figuratum, cum rapuit, & tranſuexit Europam. Eodem modo conuertiſſe in bouem traditur Io Inachi filiam: quæ, ut iram Iunonis effugeret,

ut erat:

Danae à ioue uiolata

ut erat iam setis obsita, iam bos tranasse dicitur mare, in Aegyptumq; uenisse, atq; ibi recepta pristina forma dea facta, quæ nunc Isis uocatur. Quo igitur argumēto probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bouem? quod certus dies habetur in fastis, quo Isidis nauigium celebratur: quæ res docet non tranasse illam, sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidētur, quia intelligunt uiuum, terrenumq; corpus in cœlo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant, nec sentiūt in terra id esse factum: quia res, ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxerūt poëtæ: quod si facerent, essent uanissimi: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant, sed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur, maxime dum hæc omnia ficta esse arbitrantur à poëtis: colunt quod ignorant: nesciunt qui sit poëticæ licentiæ modus, quousq; progredi fingendo liceat: cum officium poëtæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt uere, in aliquas species obliquis figurationibus cum decore aliquo cōuersa traducant. Totum autē quod referas fingere, id est ineptum esse, & mendacem potius quàm poëtam: sed finxerunt ista, quæ fabulosa creduntur. Num etiam illa, quæ de dijs fœminis, deorumq; connubijs dicta sunt? Cur igitur sic figurantur, sic coluntur? nisi forte non tantum poëtæ, sed & pictores, fictoresq; imaginum mentiuntur. Si enim hic Iupiter, qui à uobis dicitur deus, nō is est, qui ex Saturno, & Ope natus est, non oportuit nisi solius simulachrum in templis omnibus collocari. Quid sibi mulierum effigies uolunt? quid sexus infirmus? in quem si cecidit ipse Iupiter, tum uero ipsi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiunt esse poëtas, & his tamen credunt, imò uero non esse mentitos re ipsa probant. Ita enim deorum simulachra confingunt, ut ex ipsa diuersitate sexus appareat uera esse, quæ dicunt poëtæ. Nam quod aliud argumētum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ, cum ante pedes Iouis ponuntur in templis, & cum ipso pariter adorantur: nisi ut nefandi sceleris, ac stupri memoria maneat in æternum? Non igitur à poëtis totum fictum est: aliquid fortasse traductum, & obliqua figuratione obscuratū, quo ueritas inuoluta tegeretur: sicut illud de sortitione regnorum. Aiunt enim Ioui cœlum obtigisse, Neptuno mare, inferna Plutoni: cur non terra potius in sortem tertiam uenit? nisi quod in terra gesta res est. Ergo illud in uero est, quod regnum orbis ita partiti, sortitiq; sunt, ut orientis imperium Ioui cederet: Plutoni, cui cognomen Agesilao fuit, pars occidentis obtingeret: eo quod plaga orientis, ex qua lux mortalibus datur, superior, occidentis autem inferior esse uideatur. Sic ueritatem mendacio uelauerunt, ut ueritas ipsa persuasioni publicæ

nihil derogaret. De Neptuni sorte manifestum est: cuius regnum tale fu isse dicimus, quale M. Antonij fuit infinitum illud imperium, cui totius oræ maritimæ potestatem senatus decreuerat, ut prædones persequere= tur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis ob uenerunt. Quomodo id probari potest? Nimirū ueteres historiæ docent. Antiquus author Euhemerus, qui fuit ex ciuitate Messana, res gestas Io uis, & cæterorum, qui dij putãtur, collegit, historiamq́; cõtexuit ex titu lis, & inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebãtur, ma ximeq́; in fano Iouis Triphylij, ubi auream colũnam positam esse ab ipso Ioue titulus indicabat: in qua columna gesta sua perscripsit, ut monimẽta essent posteris rerum suarum. Hanc historiam interpretatus est Ennius, & secutus, cuius hæc uerba sunt. Iupiter imperium Neptuno dat maris, ut insulis omnibus, & quæ loca sunt secus mare omnibus regnaret. Vera sunt ergo, quæ loquuntur poetæ, sed obtentu aliquo specieq́; uelata. Po= test & mons Olympus figuram poetis dedisse, ut Iouem dicerent cœli regnum esse sortitũ, quod Olympus ambiguum nomen est & montis, & cœli. In Olympo autẽ Iouem habitasse docet hystoria eadem, quæ dicit: Eadem tempestate Iupiter in monte Olympo maximam partem uitæ co lebat, & eò ad eum in ius ueniebant, si quæ res in controuersia erant. Item si quis quid noui inuenerat, quod ad uitam humanam utile esset, eò ueniebat, atq; Ioui ostendebat. Multa in hũc modũ poetæ transferũt, nõ ut in deos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris uersicoloribus uenusta tem, ac leporem carminibus suis addant. Qui autem nõ intelligunt quo modo, aut quare quicquam figuretur, poetas uelut mendaces, & sacrile gos insequuntur. Hoc errore decepti & Philosophi, quod ea, quæ de Io ue feruntur, minime in deum conuenire uidebantur, duos Ioues fecerũt, unum naturalem, alterum fabulosum. Viderunt ex parte, quod erat ue= rum: eum scilicet, de quo poetæ loquuntur, hominem fuisse. In illo autem naturali Ioue uulgari consuetudine religionis inducti errauerunt, quod in deum nomen hominis transtulerunt: qui (ut supra diximus) quia solus est, non indiget nomine. Iouem autẽ illum esse, qui sit ex Ope, Saturnoq́; natus, negari non potest. Vana igitur persuasio est eorum, qui nomen Io uis summo deo tribuunt. Solent enim quidam errores suos hac excusati= one defendere, qui conuicti de uno Deo, cũ id negare non possunt, ipsum se colere affirmãt. Verũ hoc sibi placere, ut Iupiter nominetur, quo qd absurdius? Iupiter enĩ sine cõtubernio cõiugis, filiæq; coli nõ solet. Vnde qd sit, apparet: nec fas est id nomen eò transferri, ubi nec Minerua est ul la, nec Iuno. Quid, quod huius nominis proprietas non diuinam uim ex= primit, sed humanam? Iouem enim, Iunonemq́; à iuuando esse dictos Cice

olympus

ro interpretatur. Et Iupiter quasi iuuans pater dicitur: quod nomen in deum minime congruit: quia iuuare hominis est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus, & exigui beneficij. Nemo sic deum precatur, ut se adiuuet, sed ut seruet, ut uitam salutemq; tribuat: quod multo plus, ac maius est, quàm iuuare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare: cum eos generat, aut educat. Illud enim leuius est, quàm ut eo uerbo magnitudo paterni beneficij exprimatur. Quãto id magis inconueniens est deo, qui uerus est pater, per quem sumus, & cuius toti sumus: à quo fingimur, animamur, illuminamur: qui nobis uitam impertit, salutem tribuit, uictum multiplicem subministrat. Nõ intelligit beneficia diuina, qui se iuuari tantummodo à deo putat. Ergo non imperitus modo sed etiam impius est, qui nomine Iouis uirtutem summæ potestatis imminuit. Quare si Iouem ex rebus gestis, & ex moribus hominem fuisse, in terraq; regnasse deprehendimus: superest, ut mortem quoq; eius inuestigemus. Ennius in sacra historia, descriptis omnibus, quæ in uita sua gessit, ad ultimum sic ait. Deinde Iupiter postq̃ terram quinquies circuiuit, omnibusq; amicis, atq; cognatis suis Imperium diuisit: reliquitq; hominibus leges, mores, frumentaq; parauit, multaq; alia bona fecit: immortali gloria, memoriaq; affectus, sempiterna monimenta suis reliquit, ætate pessumata in Creta, uitam commutauit, & ad deos abijt. Eumq; Curetes filij sui curauerũt, decorauerũtq; eum. Et sepulchrũ eius est in Creta in oppido Gnoso: & dicitur Vestã hanc urbẽ creauisse. In qua sepulchro eius est inscriptũ antiquis literis Græcis, ὁ ζεὺς τοῦ κρόνου, id est latine, Iupiter Saturni. Hoc certe nõ poëtæ tradũt, sed antiquarũ rerũ scriptores: quæ adeo uera sunt, ut ea Sibyllinis uersibus cõfirmẽtur, q sunt tales:

δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων
ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴχει.

Cicero de natura deorũ, cũ tres Ioues à Theologis nominari diceret, ait tertiũ fuisse Cretensem Saturni filiũ: cuius in illa insula sepulchrũ ostenditur. Quõ igitur potest deus alibi esse uiuus, alibi mortuus: alibi habere templũ, alibi sepulchrũ? Sciãt ergo Rhomani capitoliũ suũ, id est summũ caput religionũ suarũ publicarũ nihil esse aliud q̃ inane monimentũ. Veniamus nunc ad eius patrẽ, q ante regnauit, & qui fortasse plus habebat in se, quod ex coitu tantorũ elementorũ genitus esse dicatur. Videamus quid in eo fuerit deo dignum. In primis illud, quod aureum seculũ narratur habuisse, quod iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo, quod in eius filio non fuit. Quid enim tam conueniens Deo, quàm iustum regimen, ac pium seculum? Sed cum eadem ratione natum esse cogito,

Iupiter

Aliter enumerari.

non possum putare Deum summum, quod uideam esse aliquid antiquius, cœlum scilicet, atq; terram. At ego deum quæro, ultra quem nihil est omnino, qui fons, & origo sit rerum. Hic sit necesse est, qui cœlum ipsum condidit, terramq; fundauit. Saturnus autem, si ex his natus est (ut putatur) quemadmodum potest Deus esse principalis, qui alijs ortum suum debet? Aut quis præfuit mundo ante quàm Saturnus gigneretur? Sed hoc poëticum est (ut dicebam paulo ante) figmentum: nec enim fieri poterat ut elementa insensibilia, tantoq; interuallo separata in unum coirent, ac filium procrearent: aut is qui natus esset, non potissimum genitoribus similis existeret, sed eam formam gereret, quam parẽtes sui non habebãt. Quæramus ergo, quid ueritatis sub hac figura lateat. Minutius Felix in eo libro, qui Octauius inscribitur, sic argumentatus est: Saturnum, cũ fugatus esset á filio, in Italiamq; uenisset, Cœli filium dictum: quod soleamus eos, quorum uirtutem miremur, aut eos, qui repentine aduenerint, de cœlo cecidisse dicere: Terræ autem, quod ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem similia ueri, non tamen uera: quia constat etiam tunc, cum regnaret, ita esse habitum. Potuit & sic argumentari: Saturnum, cum potẽtissimus rex esset, ad retinendam parentum suorum memoriam, nomina eorum cœlo, terræq; indidisse, cum hæc prius alijs uocabulis appellarentur: qua ratione & montibus, & fluminibus nomina sunt imposita. Neq; enim, cum dicunt poëtæ de progenie Atlantis, aut Inachi fluminis, id potissimum dicunt, homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari: sed eos utiq; significant, qui nati sunt ex ijs hominibus, qui uel uiui, uel mortui, nomina mõtibus aut fluminibus indiderunt. Nã id apud ueteres, maximeq; Græcos usitatũ fuit. Sic maria eorũ traxisse nomina accepimus, qui deciderãt in ea: ut Aegæũ, Icariũ, Hellespõticũ: & in Latio Auẽtinus uocabulũ monti dedit, in quo sepultus est: Tyberinus uel Tyberis amni, in quo mersus est. Non ergo mirandum, si nomina eorũ cœlo, terræq; attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. Apparet ergo non ex cœlo natum esse, quod fieri non potest, sed ex eo homine, cui nomen Vrano fuit: quod esse uerum Trismegistus author est: qui, cum diceret admodum paucos extitisse, in quibus esset perfecta doctrina, in his Vranum, Saturnum, Mercurium cognatos suos nominauit. Hæc ille quia ignorauit, aliò traduxit historiam: qui quoniam quomodo potuerit argumẽtari, ostendi: nunc dicam quomodo, ubi, á quo sit hoc dictum: non enim Saturnus hoc, sed Iupiter fecit. In sacra historia sic Ennius tradit. Deinde Pantum deducit in montem, qui uocatur cœli stella. Postquàm in eo ascendit, cõtemplatus est late terras: ibiq; in eo monte

cœli filij
terræ filij

monte aram creat cœlo. Primusq; in ea ara Iupiter sacrificauit, in eo loco suspexit in cœlum, quod οὐρανὸς nominatur, idq; quod supra mũdũ erat, quod æther uocatur, de sui aui nomine cœlo nomen indidit: idq; Iupiter, quod æther uocatur, placans primum cœlum nominauit, eãq; hostiam, quam ibi sacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum sacrificas se Iupiter inuenitur. Cæsar quoq; in Arato refert, Aglaosthenem dicere, Iouem cum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur, & sacrificium faceret in litore, aquilam ei in auspicium aduolasse, quam uictor bono omine acceptam tutelæ suæ subiugarit. Sacra uero historia & ante consedisse illi aquilam in capite, atq; illi regnum portendisse testatur. Cui ergo sacrificare Iupiter potuit, nisi cœlo auo, quem dicit Euhemerus in Oceano mortuum, & in oppido Aulatia sepultum.

Quomodo Stoici figmenta poëtarum ad philosophicam transferant rationem. Cap. XII.

QVoniam reuelauimus mysteria poëtarum, & Saturni parentes inuenimus, ad uirtutes eius, & facta redeamus. Iustus in regno fuit: primum ex hoc ipso iam deus nõ est, quod fuit. Deniq; quod ne iustus quidem fuit, sed impius non modo in filios, quos necauit, uerum in patrem, cui dicitur abscidisse genitalia, quod forsitan uere acciderit. Sed homines respectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanquam ineptissime fictam: quam tamen Stoici (ut solent) ad rationem physicam conantur traducere: quorum sententiam Cicero de natura deorum disserens posuit. Cœlestem, inquit, altissimam, ætheriãq; naturam, id est igneam, quæ per sese omnia gigneret, uacare uoluerũt ea parte corporis, quæ coniũctione alterius egeret ad procreandum, quæ ratio in Vestam potuit cõuenire, si mas diceretur. Iccirco enim uirginẽ putant Vestam, quia ignis inuiolabile sit elemẽtum, nihilq; nasci possit ex eo: quippe qui omnia, quæ arripuerit absumat. Ouidius in Fastis:

nasi. Nec tu aliud Vestam quàm uiuam intellige flãmam,
Nataq; de flamma corpora nulla uides.
Iure igitur uirgo est, quæ semina nulla remittit,
Nec capit, & comites uirginitatis amat.

Vesta nil est aliud nisi flamma

m. 6. l. fastorum.

Vulcano quoq; id potuit ascribi, qui quidem putatur ignis, & tamen poetæ non assenserunt. Potuit & soli, in quo est natura, & causa gignentium: nam sine solis igneo calore, neq; nasci quicquam, neq; augeri potest: ut nulli elemento magis opus sit genitalibus, quàm calori: †cuius fœtu cõ

Aliter †fotu.

cipiuntur, nascuntur, sustentantur omnia. Postremo etiã, si ita sit, ut uolunt: qui magis abscissum esse cœlum putet, quàm omnino sine genitalibus natum? Nam si per se gignit, non indigebat utique genitalibus, cum Saturnum ipsum procrearet. Si uero habuit, & à filio abscissa sunt, ortus rerum, & natura omnis interisset. Quid, quod ipsi Saturno non diuinum modo sensum, sed humanum quoque adimunt? cum affirmant esse eum Saturnum, qui cursum, & conuersionem spatiorum, & temporum continet: cumq́; græce idipsum nomen habere: κρόνος enim dicitur, quod est idẽ quod χρόνος, id est spatium temporis: Saturnus enim est appellatus, quod saturetur annis. Hæc Ciceronis uerba sunt exponentis sententiam Stoicorum: quæ quàm uana sit, cuiuis intelligere promptissimũ est. Si enim Saturnus cœli est filius, quomodo potuit aut tempus à cœlo gigni, aut cœlum à tempore abscidi, aut postea tempus imperio spoliari à filio Ioue? Aut quomodo Iupiter natus est ex tempore, aut quibus annis saturari possit æternitas, cui nullus est finis?

Κρονος idem Χρονος.

Saturnus quòd saturetur annis.

Quomodo poëtæ, & historici Stoicorum interpretationes de Ioue & Saturno, & alijs dijs uanas, & inanes ostendãt. Cap. XIII.

Si ergo uanæ sunt istæ rationes philosophorum, quid superest nisi ut uere factum esse credamus, id est hominem ab homine abscissum? nisi forte aliquis existimet Deum fuisse, qui timuit cohæredem: cum si quid diuinitatis habuisset, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria: ne Iupiter nasceretur, qui eum regni possessione priuauit. Idem sororem suam Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, responso uetitus esse dicitur mares liberos educare, quod futurum esset ut à filio pelleretur. Quam rem metuẽs, natos sibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) sed necabat: quanquàm scriptum sit in historia sacra, Saturnum & Opem, cæterosq; tunc homines humanam carnẽ solitos esitare: uerũ primũ Iouẽ leges hominibus moresq; condentẽ edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo uesci. Quod si uerũ est, quæ potest in eo fuisse iusticia? Sed fictũ sanè putemus, Saturnũ filios deuorasse, modo cũ aliqua ratione. Nũc iccirco, q, ait uulgus, comedisse filios suos cũ, q extulerit, sepulturæq; mãdauerit. Ops aũt cũ Iouẽ peperisset, subtraxit infantẽ, eũq; nutriẽdũ furtim misit in Cretã. Rursum imprudẽtiã reprehẽdã necesse est. Cur enim respõsum ab alio potius accepit? Cur in cœlo cõstitutus, quæ gerebãtur ĩ terra, nõ uidebat? Cur eũ Corybãtes cymbalis fefellerũt? Postremo cur extitit aliqua uis potẽtior aut maior, quæ illius uinceret potestatem? Nimirum senex à iuuene facile uictus est, ac spolia-

homines humanã carnem esitãtes.

tus imperio. Fugit expulsus, & in Italiam nauigio uenit, cũ errasset diu: sicut Ouidius in Fastorum libris refert:

> Causa ratis superest, Thuscum rate uenit ad amnem,
> Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem, atq; inopem Ianus excepit: cuius rei argumenta sunt nummi ueteres, in quibus est cum duplici fronte Ianus, & in altera parte nauis, sicut idem poëta subiecit:

> At bona posteritas puppim formauit in ære,
> Hospitis aduentum testificáta Dei.

Omnes ergo non tantum poëtæ, sed historiarum quoq; ac rerum antiquarum scriptores, hominẽ fuisse consentiunt, qui res eius in Italia gestas memoriæ prodiderũt: Græci, Diodorus, & Thallus: Latini, Nepos, & Cassius, & Varro. Nam cũ agresti quodam more in Italia uiueretur,

> Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
> Composuit, legesq́; dedit, Latiumq́; uocari
> Maluit, his quoniam tutus latuißet in oris.

Censet'ne aliquis deum esse, qui pulsus est, qui fugit, qui latuit? Nemo tã stultus est: qui enim fugit, aut latet, & uim, & mortẽ timeat neceße est. Orpheus, qui temporibus eius recentior fuit, aperte Saturnum in terra, & apud homines regnaße commemorat:

> πρώτιςος μὲν, ἄναξεν ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.
> ἐκ δὲ κρόνου γένετ᾽ αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.

Item Maro noster:

> Aureus hanc uitam in terris Saturnus agebat. Et alio loco:
> Aureaq́; (ut perhibent) illo sub rege fuere
> Secula, sic placida populos in pace regebat.

Neq; superius dixit in cœlo egiße uitã, neq; inferius superos in pace rexisse. Vnde apparet illũ regẽ fuiße terrenũ: quod alibi apertius declarat:

> Aurea condet
> Secula, quæ rursus Latio regnata per arua
> Saturno quondam.

Ennius quidẽ in Euhemero non primũ dicit regnaße Saturnũ, sed Vranũ patrẽ. Initio, inquit, primus in terris Imperiũ summũ Vranus habuit: is id regnũ uná cũ fratribus suis instituit, atq; parauit. Nõ magna dißensio siquidem maximorũ authorum de filio ac patre dubitatio est: sed tamen utrunq; fieri potest, ut & primus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere non regnum, postea Saturnus maiores sibi opes comparauerit, ac regium nomen asciuerit.

Quid idem Ennius docet in sacra historia. Cap. XIIII.

NVnc quoniam ab ijs, quæ retulimus, aliquantulum sacra hystoria dissentit, aperiamus ea, quæ ueris literis continentur, ne poëtarum ineptias in accusandis religionibus sequi, ac probare uideamur. Hæc Ennij uerba sunt. Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan, qui maior natu erat, postulat ut ipse regnaret: ibi Vesta mater eorum, & sorores Ceres, atq; Ops suadent Saturno, ut de regno nõ concedat fratri. Ibi Titan, qui facie deterior esset, quàm Saturnus, iccirco & quod uidebat matrem, atq; sorores suas operam dare, ut Saturnus regnaret, concessit ei, ut is regnaret. Itaq; pactus est cum Saturno, uti si quid liberum uiliris sexus ei natum esset, neque educaret: id eius rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret. Tũ Saturno filius qui primus natus est, cũ necauerũt. Deinde posterius nati sunt gemini Iupiter, atque Iuno. Tum Iunonem Saturno in conspectũ dedere, atq; Iouem clàm abscõdũt, dãtq; eum Vestæ educandum, cælantes Saturnum. Item Neptunum clàm Saturno Ops parit, eumq; clanculum abscondit. Ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos Plutonem, & Glaucam. Pluton latine est diespiter, alij Orcum dicunt. Ibi Glaucam filiam Saturno ostendunt, ac filiũ, Plutonẽ cælant, atq; abscondũt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (ut scripta sunt) Iouis fratrũq; eius stirps, atq; cognatio, in hunc modum nobis ex sacra scriptiõe tradita est. Item paulo post hæc refert. Deinde Titan, postquàm resciuit Saturno filios procreatos, atque educatos esse clàm, seducit secum filios suos, qui Titani uocantur, fratremq; suum Saturnum, atque Opem cõprehendit, eosq; muro circũegit, & custodiã his apponit. Hæc historia quàm uera sit docet Sibylla Erythræa eadem ferè dicens, nisi quod in paucis, quæ ad rem non pertinẽt, discrepat. Iupiter ergo liberatur summi sceleris crimine, quod patrem uinxisse compedibus perhibetur. Id enim Titan patruus fecit, quod ille cõtra pactionem, iusq; iurandum mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur: Iouem adultum cum audiuisset patrem, atque matrem custodijs circunseptos, atque in uincula coniectos, uenisse cum magna Cretensium multitudine, Titanemq;, ac filios eius pugnando uicisse, parentes uinculis exemisse, patri regnum reddidisse, atque ita in Cretam remeasse: Post hæc deinde Saturno datam sortem, ut caueret, ne filius eum regno expelleret: illum eleuãdæ sortis, atque effugiendi periculi gratia insidiatum Ioui, ut eum necaret: Iouem cognitis insidijs regnum sibi denuo uendicasse, ac fugasse Saturnum: qui cum iactatus esset per omnes

terras:

ops saturni uxor

pluto diespiter latine dicitur

iupiter liberatur crimine falsi sceleris.

uinculis eximere aliquem.

Saturni fuga nota

terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum, uel necandum Iupiter miserat, uix in Italia locum, in quo lateret, inuenit.

Qua ratione homines Dij cœperint nominari. Cap. XV.

QVibus ex rebus cū cōstet illos homines fuisse, nō est obscurū qua ratione Dij cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnū, uel Vranū fuerunt propter hominū raritatē, qui agrestem uitam sine ullo rectore uiuebant, non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum, totamq; gentem summis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint: ut etiam Deos appellarent, siue ob miraculum uirtutis, hoc uere putabant rudes adhuc, & simplices: siue (ut fieri solet) in adulationem præsentis potentiæ, siue ob beneficia, quibus erant ad humanitatem compositi. Deinde ipsi reges, cum chari fuissent ijs, quorum uitam composuerant, magnū sui desyderium mortui reliquerunt. Itaq; homines eorum simulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium. Progressiq; longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt: ut & gratiam referre benemeritis uiderētur, & successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. Quod Cicero de natura Deorum docet, dicens: Suscepit autem uita hominum, cōsuetudoq́; communis. ut beneficijs excellentes uiros in cœlum fama, ac uoluntate tolleret. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber. Et alio loco atq; alio in plerisq; ciuitatibus intelligi potest, acuendæ uirtutis gratia, aut quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisq;, uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Hac scilicet ratione Romani Cæsares suos consecrauerunt, & Mauri reges suos. Sic paulatim religiones esse cœpere, dum illi primi, qui eos nouerant, eo ritu suos liberos ac nepotes, deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatem nominis in prouincijs omnibus colebātur. Priuatim uero singuli populi, gentis aut urbis conditores, seu uiri fortitudine insignes erant. seu fœminæ castitate mirabiles, summa ueneratione coluerunt, ut Aegyptij Isidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrum, Pœni Vranum, Latini Faunum, Sabini Sangum, Romani Quirinum. Eodem utiq; modo Athenæ Mineruam, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Appollinem Delphi. Sic per populos atq; regiones uaria sacra suscepta sunt, dum grati homines esse in suos principes cupiūt: & quod alios honores, quos uita carentibus defe

isis iuba cabyro vranq faunq sangq quirinq minerua iuno uenq vulcanq liber apollo

rant, inuenire no[redacted]nt. Præterea pietas corũ, qui successerant, plurimum contulit ad errorem: qui ut diuina stirpe nati uiderẽtur, diuinos honores parentibus detulerunt, deferriq; iusserunt. An'ne potest aliquis dubitare, quomodo religiones deorum sint institutæ? cum apud Maronem legat Aeneæ uerba socijs imperantis:

Maro

> Nunc pateras libate Ioui, precibusq; uocate
> Anchisen genitorem.

Cui non tantum immortalitatẽ, uerumetiã uentorum tribuit potestatẽ:

in .5. Æneidos

> Poscamus uentos, atq; hæc mea sacra quotannis
> Vrbe uelit posita templis sibi ferre dicatis.

Idem scilicet de Ioue Liber, & Pan, & Mercurius, & Apollo fecerunt: ac postea de his ipsis successores eorum. Accesserunt etiam poëtæ, & cõpositis ad uoluptatem carminibus in cœlũ eos sustulerunt: sicut faciunt qui apud reges etiam malos panegyricis mendacibus adulantur. Quod malum à Græcis ortum est: quorum leuitas instructa dicendi facultate, & copia, incredibile est quantas mendaciorũ nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos, & susceperunt primi sacra illorum, & uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat:

tollere in cælum

panegyrica mendacia à græcis orta

> Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι;
> πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης;
> θύεις εἰδώλοις· τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
> ὥς τέος τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
> λιπομένου;

Laus tullij, qui solus fuit platonis imitator

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, sed philosophus fuit, siquidem solus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo seipsum de morte filiæ cõsolatus est, non dubitauit dicere, deos, qui publice colerentur, homines fuisse. Quod ipsius testimonium eo debet grauissimũ iudicari, quod & augurale habuit sacerdotium, & eosdem se colere, uenerariq; testatur. Itaq; intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem se modo consecraturum esse profiteretur, quo illi à ueteribus sunt consecrati: & illos mortuos esse docuit, & originem uanæ superstitionis ostendit. Cum uero, inquit, & mares, & fœminas complures ex hominibus in deorum numero esse uideamus, & eorũ in urbibus atq; agris augustißima delubra ueneremur: assentiamur eorum sapientiæ, quorum ingenijs, & inuentis omnem uitam legibus & institutis excultã constitutamq; habemus. Quod si ullum unquam animal consecrandum fuit, illud profecto fuit: si Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari in cœlum tollẽda fama fuit, huic idem honos certe dicandus est: quod qui

dem faciam. Teq; omnium optimam, doctissimam, & approbantibus dijs immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis, præ nimio luctu delirasse Ciceronem. Atqui omnis illa oratio, & doctrina, & exemplis, & ipso loquendi genere perfecta, non ægri, sed constantis animi, ac iudicij fuit. Et hæc ipsa sententia nullum præfert indicium doloris. Neq; enim puto illum tã uarie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse: nisi luctũ eius & ratio ipsa, & consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset. Quid, quod idem dicit in libris de republica? idem de gloria? Nam de legibus, quo in opere Platonem secutus est, leges uoluit ponere, quibus putaret usuram esse iustam, & sapientem ciuitatẽ, de religione ita sanxit: Diuos & eos, qui cœlestes semper habiti sunt, colunto: & illos, quos in cœlo merita locauerunt, Herculem, Liberum, Aesculapium, Pollucem, Castorem, Quirinum. Item in Thusculanis cum diceret totum penè cœlum humano genere completum: Si uoluero, inquit, scrutari uetera, & ex illis ea, quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner: ipsi illi maiorum gentium dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cœlum reperientur. Quære quorum demonstrantur sepulchra in Græcia: reminiscere, quoniam es initiatus, quæ traduntur mysterijs. Tum deniq; quàm hoc late pateat intelliges. Testatus est, uidelicet Attici conscientiam ex ipsis mysterijs intelligi posse, quod omnes illi homines fuerunt, qui coluntur: & de Hercule, Libero, Aesculapio, Castore, Polluce incunctanter fatentur. De Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorum gentium deos appellauit, timuit aperte confiteri. Et iccirco ait late hoc patere, ut idem de Ioue, cæterisq; antiquioribus dijs intelligamus: quorum memoriam si eadem ratione ueteres consecrauerunt, qua se imaginem nomenq; filiæ consecraturum esse dicit, ignosci mœrẽtibus potest, credentibus non potest. Quis enim tam demens, qui consensu, & placito innumerabilium stultorũ, aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquid, quod ipse non habeat, dare alteri posse? Apud Romanos deus Iulius quia hoc scelerato homini placuit Antonio: deus Quirinus, quia hoc pastoribus uisum est: cum alter germani fratris extiterit, alter patriæ paricida: quod si consul non fuisset Antonius, C. Cæsar pro suis in rempublicã meritis, etiam defuncti hominis honore caruisset. Et quidem consilio Pisonis soceri, & L. Cæsaris propinqui, qui uetabant funus fieri, & Dolabellæ consulis, qui columnam in foro, id est titulum eius euertit, ac forum expiauit. Nam Romulum desyderio suis fuisse declarat Ennius, apud quẽ populus amissum regem dolens hæc loquitur:

Cicero secutus est platonem in libris de legibus

O Romule Romule dic, ó,
Qualem te patriæ custodem dij genuerunt?
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater, ó genitor, ó sanguen dijs oriundum.

Ob hoc desyderium facilius creditum est Iulio Proculo mentienti: qui subornatus à patribus est, ut nunciaret plebi suæ uidisse se regem humano habitu augustiorem: eumq; mandasse ad populum, ut sibi delubrum fieret, se Deum esse, & Quirinum uocari. Quo facto & ipsi populo persuasit, Romulum ad deos abijsse, & senatum suspicione cædis regiæ liberauit.

Qua ratione Dij esse non possunt, quos sexus discernit: Et quod in naturam Dei non cadit sexus, aut coitus, aut officium generandi. Caput XVI.

Poteram ijs, quæ retuli, esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscepto operi necessaria. Nã quãuis ipso religionũ capite destructo, uniuersa sustulerim: libet tamen prosequi cætera, & redarguere plenius inueteratam persuasionem, ut tandẽ homines pudeat suorũ, ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum.

Lucretius Religionum animos nodis exoluere pergo,

ut ait Lucretius: qui quidem hoc efficere non poterat, quia nihil ueri afferebat. Nostrum est hoc officium, qui & uerum Deum asserimus, & falsos refutamus. Illi ergo qui poëtas finxisse de dijs fabulas opinantur, & deas fœminas esse credunt, & colunt, reuoluuntur imprudentes ad id, quod negauerant, coire illos, ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo sexus generandi causa sint instituti. Recepta uero sexuum diuersitate, non intelligunt consequẽs esse, ut concipiant: quod in Deum cadere non potest, ut isti putant: nã & Iouis esse filios dicũt, & cæterorũ deorum. Nascuntur ergo & quotidie quidem Dij noui, nec enim uincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur Deorum innumerabilium plena sunt omnia, nullo scilicet moriente. Nam cum hominium uix incredibilis numerus sit, & inæstimabilis, quos tamẽ, sicuti nascuntur, mori necesse est: quid Deorũ esse tandem putemus, qui tot seculis nati sunt, immortalesq; manserunt? Cur ergo tam pauci coluntur? nisi forte arbitramur non generandi causa, sed tantummodo capiendæ uoluptatis duos esse sexus Deorum: & ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati pudet. Cũ uero dicantur aliqui ex aliquibus nati, consequens est, ut semper nascantur

Mori necesse est Homines

tur

papia lex fibulam sexagenarijs imponebat.

tur: siquidem aliquando sunt nati, uel si aliquando nasci desierunt, scire nos conuenit, cur aut quando desierint. Non illepide Seneca in libris moralibus philosophiæ, quid ergo est, i quit, quare apud poëtas salacissimus Iupiter desierit liberos tollere? Vtrũ sexagenarius factus est, & illi lex Papia fibulam imposuit? an impetrauit ius trium liberorum? An tandẽ illi uenit in mentem, ab alio expectes, alteri quod feceris? Et timet ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno? At isti, qui Deos asserũt, uideant quo modo respondeant huic argumento, quod inferemus. Si duo sunt sexus Deorum, sequitur concubitus: & si coëunt, & domos habeant necesse est: nec enim carent uirtute ac pudore, ut hoc promiscue, aut in propatulo faciant, sicut muta uidemus facere animalia. Si domos habent, consequens est, ut & urbes habeant: & quidem authore Nasone, qui ait:

Iuppiter salacissimus.

legem papiam nota ex puellis nimis

> Plebs habitat diuersa locis, hac fronte potentes
> Cœlicolæ, clariq; suos posuere penates.

Naso in transformatis corporibus.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Iam quis non uideat quæ sequantur, arare illos, & colere? quod quidem uictus causa fit: ergo mortales sunt. Quod argumentum retrouersum idem ualet. Si enim agros non habent, ne urbes quidem: si urbes non habent, ne domos quidem. Si domibus carent, ergo & concubitu. Si concubitus ab his abest, & sexus igitur fœmineus. In dijs autem uidemus & fœminas esse, ergo dij non sunt. Dissoluat hoc argumentum si quis potest. Ita enim res rem sequitur, ut hæc ultima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissoluet aliquis: ex duobus sexibus alter fortior, alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum, ergo nec fœmineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio, ut dij non sint, quoniam in dijs & fœminæ sunt.

Argumentum indissolubile.

Quod Stoici fidem historiarum & poëtarum figmenta inani physica ratione peruertunt: & quæ miseriæ, & turpitudines de Dijs referantur. Cap. XVII

OB has rationes Stoici aliouersus Deos interpretantur. Et quia nõ preuident quid sit in uero, conantur eos cũ rerum naturaliũ ratione coniungere: quos Cic. sequutus de Dijs, ac religionibus eorum hanc sententiã tulit. Videtis'ne igitur, ut à physicis rebus bene, atq; utiliter inuentis tracta sit ad commentitios, ac fictos deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresq; turbulẽtos, superstitiones penè aniles: & formæ enim deorum nobis, & ætates, & uestitus, ornatusq; noti sunt. Gene

comentitij et ficti dij

genuere opiniones et errores

ra præterea, coniugia, cognationes omnes, omniaq; traducta ad similitudinem imbecillit[illegible]manæ. Quid planius, quid uerius dici potest? Romanæ philosophiæ princeps, & amplissimo sacerdotio præditus, cõmentitios, ac fictos deos redarguit: quorum cultus superstitiones penè aniles esse testatur: falsis opinionibus, erroribusq; turbulentis implicatos esse homines queritur. Nam totus liber tertius de natura deorum, omnes fundatas religiões euertit, ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Num eloquentia superare possumus Ciceronem? Minime id quidem: sed fiducia illi defuit ignoranti ueritatem, quod ipse simpliciter in eodẽ opere confitetur. Ait enim, facilius se posse dicere quid non sit, quàm quid sit: hoc est, falsa se intelligere, uera nescire. Clarum est igitur homines fuisse illos, qui dij putantur, & eorum memoriam post mortem consecratam esse: ideo etiam ætates diuersæ sunt, & certæ imagines singulorum, quod in eo habitu, & ætate singulorũ simulachra cõfigurata sunt, in qua quẽq; mors deprehendit. Consyderemus (si placet) ærumnas infeliciũ deorum. Isis filium perdidit, Ceres filiam: expulsa, & per orbem terræ iactata Latona, uix insulam paruam, in qua pareret, inuenit. Deũm mater & amauit formosum adolescentem, & eundem cum pellice deprehensum exectis uirilibus semiuirũ reddidit: & ideo nunc sacra eius à Gallis sacerdotibus celebrantur. Iuno pellices acerrime persecuta est, quia parere ipsa non potuit ex fratre. Insulam Samum scribit Varro prius Partheniam nominatam, quod ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiam Ioui nupserit. Itaq; nobilissimum, & antiquissimum templum eius est Sami, & simulachrum in habitu nubentis figuratum: & sacra eius anniuersaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adoleuit, si uirgo fuit primo, postea mulier, hominẽ fuisse qui non intelligit, pecudem se fatetur. Quid loquar obscœnitatem Veneris omniũ libidinibus prostitutæ, nõ deorũ tantũ, sed & hominum? Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditũ, q est natus Androgynus: ex Ioue Cupidinẽ, ex Anchisa Aeneã, ex Bute Erycem: ex Adone quidẽ nullũ potuit, qui etiã tũ puer ab apro ictus & occisus est. Quæ prima (ut in historia sacra cõtinetur) artẽ meretriciam instituit: authorq; mulieribus in Cypro fuit, uti uulgo corpore quæstum facerẽt. Quod iccirco imperauit, ne sola præter alias mulieres impudica, & uirorum appetens uideretur. Etiam'ne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, quàm partus. Sed ne illæ quidem uirgines illibatam castitatem seruare potuerunt. Vnde enim putemus Erichthonium esse natum? An ex terra, ut poëtæ uideri uolunt? At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus dijs arma fecisset, eiq; Iupiter optio

nem dedißet præmij, quod uellet postulandi, iurasßetq; (ut solebat) per infernã paludẽ, se nihil negaturũ, tũ faber claudus Mineruæ nuptias postulauit. Hic Iupiter Optimus maximus tãta religione cõstrictus, abnuere non potuit: Mineruam tamen monuit repugnare, pudicitiamq; defendere: tum in illa colluctatione Vulcanũ in terram profudisse aiunt semẽ, unde sit Erichthonius natus: idq; illi nomẽ impositum ἀπὸ τῆς ἔριδος καὶ χθονός, id est ex certamine, atq; humo. Cur igitur uirgo cum puerum cum dracone conclusum, & obsignatum tribus uirginibus Cecropidis commendauit? euidens (ut opinor) incestum, quod nullo modo possit colorari. Altera cum pené amatorem suum perdidisset, qui erat turbatis distractus equis, præstantißimũ medicũ Aesculapiũ curãdo iuueni aduocauit, cumq; sanatum

Secretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemoriq; relegat,
Solus ubi in syluis Italis ignobilis æuum
Exigeret, uersoq; ubi nomine Virbius esset.

Quid sibi uult hæc tam diligens, tam solicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio uel tã longe, uel ad mulierẽ, uel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? Postremo quid equorum tam pertinax abominatio? Quid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri, & amorem minime uirginalẽ? Erat plané, cur tantum laborẽ pro tã fideli iuuene susciperet, quia amanti nouercæ obsequium pernegaret.

Quomodo refellantur ij, qui deos esse factos ex hominibus mentiantur. Cap. XVIII

HOc in loco refellendi sunt etiam ij, qui Deos ex hominibus esse factos, non tantum fatentur, sed, ut eos laudent, etiam gloriantur: aut uirtutis gratia, ut Herculem: aut munerum, ut Cererem ac Liberum: aut artium repertarum, ut Aesculapium, uel Mineruam. Hæc uero quám inepta sint, quamq; non digna, propter quæ homines inexpiabili se scelere contaminent, hostesq; Deo uero fiant, quo cõtempto mortuorũ sacra suscipiũt, ex singulis rebus ostẽdã. Virtutẽ esse dicũt, quæ hominẽ tollat in cœlũ: non illã, de qua philosophi dixerũt, quæ posita est in nobis animi: sed hãc corporalẽ, quæ dicitur fortitudo: quæ quoniã præcipua in Hercule fuit, immortalitatem meruiße creditur. Quis tam stulte ineptus est, ut corporis uires diuinum, uel etiam humanum bonum iudicet: cum sint & maiores pecudibus attributæ, & uno morbo sæpe fran=

gantur, uel ipsa senectute minuantur & corruãt? Itaq; idem, cum ille deformari ulcerib[illegible]os suos cerneret, nec sanari se uoluit, nec senem fieri, nequando seipso minor, aut deformior uideretur. Hunc è rogo, cum se ipsum combusserat, ascendisse in cœlum putauerũt: eaq; ipsa, quæ stultissime admirati sunt, simulachris, & imaginibus † cõpressa, & consecrata posuerunt, ut in perpetuum uanitatis eorum monimenta perstarẽt, qui ob necem bestiarum Deos fieri credidissent. Sed hæc Græcorũ fortasse culpa, qui res leuissimas pro maximis semper habuerunt. Quid nostri, num sapientiores? qui Atleticam quidem uirtutem contemnunt, quia nihil obest: sed regiam (quia late solet nocere) sic admirantur, ut fortes, & bellicosos duces in Deorum cœtum locari arbitrentur. Nec esse ullã aliam ad immortalitatem uiam, quàm exercitus ducere, aliena uastare, urbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare aut subijcere seruituti: uidelicet quo plures homines afflixerint, spoliauerint, occiderint, eo se nobiliores, & clariores putant: & inanis gloriæ specie capti, flagitijs, sceleribusq; suis nomẽ uirtutis imponunt. Iam mallem, ut à ferarum cædibus Deos sibi fingerent, quàm immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unum hominem iugulauerit, pro contaminato ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium Deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidauerit, cruore campos inundauerit, flumina infecerit, nõ modo in templum, sed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium sic loquitur Africanus:

> Si fas cædendo cœlestia scandere cuiquam est,
> Mi soli cœli maxima porta patet.

Aliter † ex pressa.

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit, ac perdidit. O quantis in tenebris Africane uersatus es, uel potius ò poëta, qui per cædes, & sanguinem patere hominibus in cœlum ascensum putaueris. Cui uanitati & Cicero assensit. Est uero, inquit, Africane: nã & Herculi eadem ipsa porta patuit: tanquam ipse planè, cum id fieret, ianitor fuerit in cœlo. Equidem statuere nõ possum, dolendum ne potius an ridendum putem: cum uideam & graues, & doctos, & (ut sibi uidentur) sapientes uiros in tam miserandis errorum fluctibus uolutari. Si hæc est uirtus, quæ nos immortales facit, mori equidem malim, quàm exitio esse quamplurimis Si aliter immortalitas parari non potest, nisi per sanguinem, quid fiet si omnes in concordiam consenserint? Quod certe fieri poterit, si pernicioso, & impio furore proiecto innocentes esse ac iusti uelint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit uirtus, quia hominibus in homines sæuire non dabitur? Sed isti, qui euersiones urbium, populorumq;

rumq; summam gloriam computant, ocium publicū non ferent, rapiēt, sæuient, & iniurijs insolenter illatis humanæ societatis fœdus irrumpēt, ut habere hostem possint, quē sceleratius deleāt quàm lacessierint. Nūc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri ac Libero traditio munerum fecit. Possum diuinis docere literis, uinum, atq; fruges ante progeniem cœli atq; Saturni fuisse in usu hominum: sed ab his sanè inuenta esse fingamus. Num potest, plus, aut minus uideri collegisse fruges, hisq; fractis panē facere docuisse, aut uuas de uitibus lectas expressisse, uinumq; fecisse, quàm fruges ipsas, aut uites generasse, aut protulisse de terra? Reliquit hæc sanè Deus humanis ingenijs eruenda: tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui & sapientiam tribuit homini, ut inueniret: & ipsa illa, quæ possent inueniri, primus inuenit. Artes quoque suis inuentoribus immortalitatem peperisse dicuntur, ut Aesculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fullonicam, sutrinamq; docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia isti diuites uasa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes, quarum repertores humanæ uitæ plurimum profuerunt. Cur non etiam illis attributa sunt tēpla? Sed nimirum Minerua est, quæ omnes reperit. Ideoq; illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerua ascēdit in cœlū. Est uero causa cur quisquam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, cœlum cum astris, & luminibus exorsus est: ut eam ueneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui uulnera in corporibus sanare docuit? num potest esse præstantior, quàm qui corpora ipsa formauit, sentiendi ac uiuēdi rationem dedit? herbas deniq; ipsas, & cætera, quibus medēdi ars constat, excogitauit, ac protulit?

Quod Deos uanos, & deum uerum nemo simul potest colere. Ca. XIX.

ETenim dicet aliquis, & huic summo, qui fecit omnia, & illis, qui partim profuerunt, suam uenerationem esse tribuendam. Primū nec factum est unquam, ut qui hos colit, etiam Deum coluerit, neq; fieri potest: quoniam si honos idem tribuitur alijs, ipse omnino non colitur, cuius religio est, illum esse unum, ac solum Deum credere. Clamat summus poëta eos omnes, qui inuentas uitam excoluere per artes, apud inferos esse: ipsumq; illum medicinæ repertorem talis & artis ad stygias undas fulmine esse detrusum: ut intelligamus, quantum ualeat pater omnipotens, qui & Deos fulminibus extinguat. Sed homines ingeniosi hanc secum habebant fortaße rationem, quia Deus fulminari non potest, appa-

ret non esse fact[illegible]o uero quia factum est, apparet hominem fuisse, nõ deum. Mendacium enim poëtarum non in facto est, sed in nomine. Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionẽ faterentur, quod erat uerũ. Quod si hoc constat inter ipsos, ex hominibus deos factos, cur ergo non credũt poëtis, siquando illorũ fugas, & uulnera, & mortes, & bella & adulteria describunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuisse ullo pacto fieri deos: quia ne homines quidem probi fuerũt: eaq; in uita sua gesserunt, quæ mortem pariunt sempiternam.

de. Romanis.

De propria Romanorum religione. Caput XX.

lupa Romuli metrix

VEnio nunc ad proprias Romanorũ religiones, quoniam de cõmunibus dixi. Romuli nutrix Lupa honoribus est affecta diuinis. Et ferrem, si id animal ipsum fuisset, cuius figuram gerit. Author est Liuius Larentiæ esse simulachrum: & quidem non corporis, sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor, & propter uulgati corporis uilitatem Lupa inter pastores, id est meretrix nuncupata est: unde etiam Lupanar dicitur: exemplum scilicet Atheniensium. In ea figuranda Romani secuti sunt: apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidisset, quia nefas erat simulachrum constitui meretricis in templo, animalis effigiem posuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monimentum ex nomine, sic isti ex professione fecerunt. Huius nominis etiam dies festus dicatus est, & Larentinalia constituta. Nec hanc solum Romani meretricem colunt, sed Faulam quoq;, quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit. Iam quanta ista immortalitas putanda sit, quam etiam meretrices assequantur. Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæsiuisset, populum Romanum scripsit hæredem, certam pecuniam reliquit: cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, æditione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia senatui flagitiosum uidebatur, ab ipso nomine argumentũ sumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam finxerunt esse, quæ floribus præsit: eamq; oportere placari, ut fruges cum arboribus, aut uitibus bene, prospereq; florescerent. Eum colorem secutus in Fastis poëta, non ignobilem nympham fuisse narrauit, quæ sit Chloris uocitata: eamq; Zephyro nuptam, quasi dotis loco id accepisse muneris à marito, ut haberet omnium florum potestatem. Honeste quidem ista dicuntur, sed inhoneste turpiterq; creduntur. Non debent (cum ueritas quæritur) huiusmodi nos uelamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni lasciuia, cõuenientes memoriæ meretricis. Nã præter

de hac Leena meminit plinius in naturali historia

Flora Meretrix.

persius nostra ut floralia possint aprici meminisse senes

uerborum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuuntur etiā uestibus populo flagitāte meretrices, quæ tunc mimorum funguntur officio, & in conspectu populi usq; ad satietatem impudicorum luminum cū pudendis motibus detinentur. Cloacinæ simulachrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit: & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pauorem, Palloremq́; Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper deos suos (sicut optari solet) præsentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de consecratione honoris, atq; uirtutis honestate nomine differt, re congruit. Eadem uanitate Mentem quoq; inter deos collocauit Senatus: quam pro fecto si habuisset, eiusmodi sacra nunquam suscepisset. Magnum Cicero, audaxq́; consilium suscepisse Græciam dicit: quod cupidinum & amorum simulachra in gymnasijs consecrasset: adulatus est uidelicet Attico, & irrisit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino consiliū dicendum fuit, sed impudicorum hominum perdita, & deplorata nequitia: qui liberos suos, quos erudire ad honestatem deberent, prostituerūt libidini iuuentutis: à quibus flagitiorum deos, & in illis potißimum locis ubi nuda corpora corruptorum luminibus patēt: & in illa coli ætate uoluerunt, quæ simplex, & improuida prius irretiri, & in laqueos potest cadere, quàm cauere. Quid mirum, si ab hac gente uniuersa flagitia manarunt? apud quam ipsa uitia religiosa sunt: eaq́; non modo non uitantur, uerumetiam coluntur. Et ideo huic sententiæ, tanquam Græcos prudentia uinceret, adiecit: Virtutes enim oportet, non uitia consecrari. Quod si recipis ô M. Tulli, non uides fore, ut irrumpant uitia cum uirtutibus: quia mala bonis adhærent, & in animis hominum potentiora sunt: quæ si uetas consecrari, respondebit tibi illa eadem Græcia, se alios deos colere ut prosint, alios ne noceant. Hæc enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro dijs habēt: ut Romani Rubiginem ac Febrem. Si ergo uitia consecranda non sunt, in quo tibi assentior, ne uirtutes quidem. Non enim per se sapiunt, aut sentiunt: neq; intra parietes, aut ædiculas luto factas, sed intra pectus collocandæ sunt, & interius comprehendendæ, ne sint falsæ, si extra hominem fuerint collocatæ. Itaq; præclaram illam legē tuā derideo, quam ponis his uerbis: Ast illa, propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mentem, uirtutem, pietatē, fidem, earumq́; laudum delubra sunto. Atqui hæc separari ab homine non possunt. Si enim colenda sunt, in hoīe ipso sint necesse est. Si autē sunt extra hominē, quid opus est ea colere, quibus careamus? Virtus colenda est, nō imago uirtutis: & colenda

est, non sacrificio aliquo, aut thure, aut precatione solenni, sed uoluntate sola, atq; proposito. Nã quid est aliud colere uirtutẽ, nisi eã cõprehẽdere animo, & tenere? Quod unusquisq; simul occepit uelle, consequitur. Hic solus uirtutis est cultus: nã religio & ueneratio nulla alia nisi unius dei tenenda est. Quid igitur opus est ô uir sapientissime, superuacuis extru-ctionibus loca occupare, quæ possint humanis usibus cedere? quid sacerdotes constituere uana & insensibilia culturos? quid immolare uictimas? quid tantos sumptus uel fingendis, uel colendis imaginibus impendere? Firmius & incorruptius templum est pectus humanum: hoc potius ornetur: hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes esse sequitur, quod necesse est. Qui enim uirtutes sic colunt, id est qui umbras, atq; imagines uirtutum consectantur, ea ipsa, quæ uera sunt, tenere non possunt. Itaq; nulla in quoquam uirtus est, uitijs ubiq; dominantibus: nulla fides, omnia pro se unoquoq; rapiente: nulla pietas, nec consanguineis, nec parentibus, præeunte auaritia, & cupiditate in uenenum, & ferrum ruente: nulla pax, nulla concordia, publice bellis sæuientibus, priuatis inimicitijs usq; ad sanguinem furentibus: nulla pudicitia, libidinibus effrenatis omnem sexũ, & omnes corporis partes contaminantibus. Nec tamen desinunt ea colere, quæ fugiunt, & oderunt. Colunt enim thure, ac summis digitis, quæ sensibus intimis colere debuerunt: qui error omnis ex illius principalis, ac summi boni ignoratione descendit. Vrbe à Gallis occupata, obsessi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri caluæ consecrarunt. Non igitur intelligunt, quàm uanæ sint religiones, uel ex eoipso, quod eas his ineptijs cauillantur. A Lacedæmonijs fortasse didicerant, deos sibi ex euẽtis fingere: qui cum Messenios obsiderent, & illi furtim deceptis obsessoribus egressi ad diripiendam Lacedæmonem cucurrissent, à Spartanis mulieribus fugati sunt. Cognitis autem hostium insidijs, Lacedæmonij sequebantur. His armatæ mulieres obuiam longius exiuerunt: quæ cum uiros suos cernerent parare se ad pugnam, quos qui putarent Messenios esse, corpora sua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati, sicut erant armati permisti sunt utiq; promiscue: nec enim uacabat discernere. Sic iuuenes ab ijsdẽ antea missi cum uirginibus, ex quibus sunt Parthenij nati. Propter huius facti memoriã ædem Veneri armatæ simulachrum posuerunt: quod tametsi ex causa turpi, tamen honestius uidetur armatam Venerem consecrasse, quàm caluam. Eodem tempore Ioui quoq; pistori ara apposita est, quod eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarẽt: eoq;

quid sit colere uirtutẽ

inde est illud ... armatã ... Venerẽ Lacedemonij ...

vnde ... in verbo (pistor)

eoq; facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis inopia subigi posse Romanos. Quae ista religionum derisio est: si earum defensor essem, quid tā grauiter queri possem, quàm deorum nomen in tantum uenisse contēptū ut turpissimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam? uel potius doctos uiros celebrandis fornacalibus operari? quis, cū audeat deam Mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt, ex qua sint nati Lares, & ipsam Laram nominant, uel Larundam. Quid praestare colenti potest, quae loqui non potest? Colitur & Caca, quae Herculi fecit indicium de furto boum: diuinitatem consecuta, quia perdidit fratrem. Et Cunina, quae infantes in cunis tuetur, ac fascinum summouet. Et Sterculius, qui stercorandi agri rationem primus induxit. Et Mutinus, in cuius sinu pudendo nubentes praesident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse uideatur. Et mille alia portenta, ut iam uaniores qui haec colenda susceperint, quàm Aegyptios esse dicamus: qui monstrosa, & ridicula quaedam simulachra uenerātur, & colūt, quae tamen habent aliquam imaginem. Quid, quod lapidem colunt informem, atq; rudem, cui nomē erat Terminus? Hic est, quem pro Ioue Saturnus dicitur deuorasse. Nec immerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinius capitolium facere uellet, eoq; in loco multorum deorum sacella essent, consuluit eos per auguria, utrum Ioui cedere uellent, & cedentibus caeteris, solus Terminus mansit. Vnde illum poëta capitolij immobile saxum uocat. Iam ex hoc ipso uides quàm magnus Iupiter inuenitur, cui non cessit lapis: ea fortasse fiducia, quod illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaq; capitolio, supra ipsum Terminum foramen est in tecto relictum: ut quia non cesserat, libero coelo frueretur: quo ne ipsi quidem fruebantur, qui lapidē frui putauerunt. Et huic ergo publice supplicatur, quasi custodi finium deo, qui non tantum lapis, sed etiam stipes interdū est. Quid de ijs dicā, qui colunt talia? nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse?

De sacrificijs, & misterijs eorū. Cap. XXI

DIximus de Dijs ipsis, qui coluntur: nūc de sacris, ac mysterijs eorum pauca dicenda sunt. Apud Cypri salaminem humanam hostiam Ioui Theucrus immolauit: Idq; sacrificium posteris tradidit, quod est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Tauros inhumanā & feram gentem, uti Dianae hospites immolarentur, & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Esum, atq; Teutatem humano cruore placabant. Nec Latini quidem huius immanitatis expertes fue-

runt: siquidem Latialis Iupiter etiā nunc sanguine colitur humano. Quid ab his boni precantur, quibus sic sacrificant? Aut quid tales dij hominibus præstare possunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non est adeo mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Nostri uero, qui semper mansuetudinis, & humanitatis gloriam sibi uendicarunt, nonne sacrilegis his sacris immaniores reperiūtur? Hi enim potius scelerati sunt habendi, qui, cum sint liberalium disciplinarum studijs expoliti, ab humanitate desciscunt, quàm qui rudes, & imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur. Apparet tamē antiquum esse hunc immolandorū hominum ritum: siquidem Saturnus in Latio eodem genere sacrificij cultus est: non quidem ut homo ad aram immolaretur, sed uti in Tyberim de ponte miluio mitteretur. Quod ex responso quodam factitatum Varro author est: cuius responsi ultimus uersus est talis:

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Quod quia uidetur ambiguū, & fax illi, & homo iaci solet. Verum id genus sacrificij ab Hercule, cum ex Hispania rediret, dicitur esse sublatum: ritu tamen permanente, ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex scirpo, ut Ouidius in Fastis docet.

Donec in hæc uenit Tirynthius arua quotannis,
Tristia Leucadio sacra peracta deo.
Illum stramineos in aquam misisse quirites,
Herculis exemplo corpora falsa iace.

Hæc sacra Vestales uirgines faciunt, ut ait idem:

Tum quoq; priscorum uirgo simulachra uirorum
Mittere roboreo scirpea ponte solet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Iouis, quid dicam non inuenio. Tam barbaros, tam immanes fuisse homines ut paricidium suum, id est tetrum, atq; execrabile humano generi facinus sacrificium uocarent: Cum teneras, atq; innocentes animas, quæ maxime est ætas parentibus dulcior, sine ullo respectu pietatis extinguerent: immanitatemq; omnium bestiarum, quæ tamen fœtus suos amant, feritate superarent. O dementiam insanabilem, quid illis isti dij amplius facere possent, si essent iratissimi, quàm faciūt propitij? cum suos cultores paricidijs inquinant, orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? Quid potest esse his hominibus sancti? Aut quid in profanis locis facient, qui inter aras eorum summa scelera cōmittunt? Pescenius Festus in libris historiarum per satyram refert, Carthaginienses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cum uicti essent ab Agathocle rege Siculorū, iratum sibi deū

putauisse: itaq; ut diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse.

Tantum relligio potuit suadere malorum,
Quæ peperit sæpe scelerosa, atq; impia facta?

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio cõsulebant? cum tantam partem ciuitatis occiderent, quantam fortasse ne Agathocles quidem uictor occiderat. Ab isto genere sacrorum non minoris insaniæ iudicanda sunt publica illa sacra: quorum alia sunt matris deûm, in quibus homines suis ipsi uirilibus litant: amputato enim sexu non uiros se, nec fœminas faciũt: Alia uirtutis, quam eandem Bellonam uocant: in quibus ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sectis nanq; humeris, & utraq; manu districtos gladios exertos currunt, & efferuntur, & insaniunt. Optime igitur Quintilianus fanatico, istud, inquit, si deus cogit, iratus est: etiam'ne hæc sacra sunt? Nónne satius est pecudum more uiuere, quám deos tam impios, tam profanos, tam sanguinarios colere? Sed unde isti errores, & hæc tanta flagitia manauerunt, suo loco dißeremus: interim uideamus cætera, quæ carent scelere, ne studio insectandi uideamur eligere peiora. Isidis Aegyptia sacra sunt, quatenus filium paruulum uel perdiderit, uel inuenerit. Nam primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt, lamentantur, sicut ipsa, cũ filium perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quasi inuentus, & in lætitiam luctus ille mutatur: ideo Lucanus: Nunquamq; satis quæsitus Osiris.
Semper enim perdunt, semper & inueniunt. Refertur ergo in sacris imago rei, quæ uere gesta est: quæ profecto, siquid sapimus, declarat mortalem mulierem fuisse, ac pené orbam, nisi unicum reperisset: quod illum ipsum poëtam minime fugit, apud quem Pompeius adolescens, morte patris audita, hæc loquitur:

Euoluam busto iam numen gentibus Isim,
Et tectum ligno spargam per uulgus Osirim.

Hic est Osiris, quem Serapin & Serapidem uulgus appellat. Solent enim mortuis consecratis nomina immutari, credo ne quis putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Leda Nemesis, & Circe Marica: & Ino, postquam se præcipitauit, Leucothea, materq; Matuta: & Melicertes filius eius Palæmon, atq; Portunnus. Sacra uero Cereris Eleusinæ non sunt his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer planctu matris inquiritur, ita hic ad incestum patrui matrimonium rapta Proserpina: quam quia facibus ex Aetnæ uertice accensis quæsisse in Sicilia Ceres dicitur, iccirco sacra eius ardentium tedarum iactatione

Aliter† litabilis. celebrantur. Apud Lampsacum Priapo† litabilis uictima est asellus. Cuius sacrificij ratio in fastis haec redditur. Cũ Dij omnes ad festum matris magnæ conuenissent, epulisq; satiati noctem lusibus ducerent, quieuisse humi Vestam, somnumq́; cepisse: ibi Priapum somno eius ac pudicitiæ insidiatum: sed illam intempestiuo clamore aselli, quo Silenus uehebatur, excitatam, libidinem uero insidiatoris esse detectam. Hac de causa Lampsacenos asellum Priapo quasi in ultionem mactare consueuisse. Apud Romanos uero eundem Vestalibus sacris in honorem pudicitiæ conseruatæ panibus coronari. Quid turpius? Quid flagitiosius? quasi Vesta beneficio asini uirgo est. At poëta fabulam finxit. Num ergo illud est uerius quod referunt ij, qui φαινόμενα conscripserunt? cum de duabus cancri stellis loquuntur, quas Græci ὄνους uocant, asellos fuisse: qui Liberum patrem transuexerint, cum amnem transire non posset: quorum alteri hoc præmium dederit, ut humana uoce loqueretur: Itaq; inter eum Priapumq; ortũ esse certamen de membri obscœni magnitudine: Priapũ uictum & iratum interemisse uictorem. Hoc uero multo magis ineptum est: sed poëtis licet quicquid uelint. Nõ excutio tam deforme mysterium, nec Priapum denudo, ne quid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sane poëtæ: sed necesse est alicuius maioris turpitudinis tegendæ gratia ficta sint. Quæ sint ergo quæramus. At ea profecto manifesta est. Nã sicut Lunæ taurus mactatur, quia similiter habet cornua: &

> Placat equo Persis radijs Hyperiona cinctum,
> Ne detur celeri uictima tarda Deo:

Ita in hoc, quia magnitudo membri uirilis enormis est, non potuit ei mõstro aptior uictima reperiri, quàm quæ ipsum, cui mactatur, posset imitari. Apud Lindum, quod est oppidũ Rhodi, Herculis sacra sunt, quorum à cæteris longe diuersus est ritus. Siquidem non εὐφημία (ut Græci appellant) sed maledictis, & execratione celebrantur: eaq; pro uiolatis habent, si quando inter solennes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonũ uerbum. Cuius rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus uanissimis potest. Hercules, cum eò delatus esset, famemq́; pateretur, aratorem quendam aspexit operantem: ab eoq; petere cœpit, ut sibi unum bouem uenderet. Enimuero ille negauit fieri posse: quia spes sua omnis colendæ terræ, duobus illis iumẽtis niteretur. Hercules solita uiolentia usus, quia unum acipere non potuit, utrunq; sustulit. At ille infelix, cum boues suos mactari uideret, iniuriam suam maledictis ultus est: quod homini eleganti & urbano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumq; alienos boues deuorat, illum sibi amarissime conuicianteem

cum

cũ risu, & cachinnis audiebat. Sed postquam Herculi diuinos honores ad admirationẽ uirtutis deferri placuit, à ciuibus ei ara p[illegible] est, quã de facto βούζυγον, id est bouis iugum nominauit. Ad quam duo iuncti boues immolarentur, sicut illi, quos abstulerat aratori, eumq; ipsum sibi constituit sacerdotem, ac præcepit, ut ijsdem maledictis semper in celebrandis sacrificijs uteretur, quod negaret se unquam epulatum esse iucundius. Hæc iam non sacra sunt, sed sacrilegia: in quibus id factũ dicitur, quod in alijs si fiat, seuerissime uindicatur. Ipsius autem Cretici Iouis sacra quid aliud, quàm quomodo sit aut subtractus patri, aut nutritus ostendũt? Capella enim. Amaltheæ nymphæ, quæ uberibus suis aluit infantem, de qua Germanicus Cesar in Aratæo carmine sic ait: Illa putatur

Nutrix esse Iouis, si uere Iuppiter infans
Vbera Cretææ mulsit fidißima capræ,
Sydere quæ claro gratum testatur alumnum.

Huius capellæ corio usum esse pro scuto Iouem contra Titanas dimicantẽ Musæus author est. Vnde à poëtis αἰγίοχος nominatur. Ita quicquid est gestum in abscondendo puero, id ipsum per imaginem geritur in sacris. Sed & matris eius mysterium idem continet, quod Ouidius exponit in Fastis:

corium capre scutum filii iouis dimicantis in titanas

Ardua iandudum resonat tinnitibus Ide,
Tutus ut infanti uagiat ore puer.
Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, prisciq; manent imitantia facti:
Aera deæ, comites raucaq; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant,
Tibia dat Phrygios, ut dedit ante modos.

Naso

Hanc totam opinionem quasi à poëtis fictam Sallust. respuit: uoluitq; ingeniose interpretari, cur altores Iouis dicãtur Curetes fuiße, & sic ait: quia principes intelligendi diuina fuerũt, uetustatem ut cætera in maius componentem altores Iouis celebrauisse. Quantum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat. Si enim princeps est Iupiter & deorum, & religionum, si ante illum Dij nulli colebantur uulgo, quia nondum nati fuerãt, qui coluntur, apparet Curetes ex diuerso principes fuisse diuina nõ intelligendi: per quos error omnis inductus est, & dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysterijs & ceremonijs intelligere debuerũt hominibus se mortuis supplicare. Nõ igitur exigo, ut aliquis poëtarũ fictionibus credat: qui has mentiri putat, Põtificũ ipsorũ scripta cõsyderet,

& quicquid est literarum ad sacra pertinentiũ, reuoluat: plura fortasse quam nos afferimus, inueniet: in quibus intelligat, inania, inepta, commentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur. Siquis autẽ percepta sapientia deposuerit errorem, profecto ridebit ineptias hominum penè dementium: illos dico, qui uel inhonesto saltatu tripudiant, uel qui nudi, uncti, coronati, personati, aut luto obliti currunt. Quid de scutis iam uetustate putridis dicam? quæ cum portant, Deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur: qui cum prætor esset, tamen lictoribus præeuntibus ancyle portauit, cum haberet magistratus beneficio muneris uacationem. Nõ ergo ille Furius, sed planè furiosus fuit, qui præturam hoc ministerio se putauit ornare. Merito igitur, cum hæc à uiris nõ imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat:

O stultas hominum mentes, ô pectora cæca,
Quamlibet in tenebris uitæ, quantisq; periclis
Degitur hoc æui, quodcunq; est.

Quis hæc ludibria non derideat, qui habeat aliquid sanitatis? cum uideat homines uelut mente captos ea serio facere, quæ siquis faciat in lusu nimis lasciuus, & ineptus esse uideatur.

Quis author prædictarum uanitatum in Italia apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes. Cap. XXII.

HArum uanitatum apud Romanos author, & cõstitutor Sabinus ille rex fuit: qui maxime animos hominum rudes, atq; imperitos nouis superstionibus implicauit: quod ut faceret aliqua cum authoritate, simulauit cum dea Egeria nocturnos se habere congressus. Erat quædã spelũca peropaca in nemore Aricino, unde riuus perenni fonte manabat: huc remotis arbitris, se inferre cõsueuerat, ut mentiri posset monitu Deæ coniugis ea sacra populo se tradere, quæ acceptissima Dijs essent. Videlicet astutiã Minois uoluit imitari, qui se in antrũ Iouis recõdebat, & ibi diu moratus, leges tanquam sibi à Ioue traditas afferebat: ut homines ad parẽdum nõ modo imperio, sed etiam religione constringeret. Nec difficile sanè fuit persuadere pastoribus. Idem pontifices, flamines, salios, augures creauit, Deos per familias descripsit. Sic noui populi feroces animos mitigauit, & ad studia pacis à rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret, seipsum tamen non fefellit. Nam post annos plurimos Cornelio, & Bebio COSS. in agro scribæ Petilij sub ianiculo arcæ

duæ lapideæ sunt repertæ à fossoribus: quarum in altera corpus Numæ fuit, in altera septem Latini libri de iure pontificio: i[illegible] Græci totidem, de disciplina sapientiæ scripti: quibus religiones non eas modo, quas ipse instituerat, sed omnes præterea dissoluit. Qua re ad Senatum delata, decretum est, ut hi libri abolerentur. Ita eos Q. Petilius prætor Vrbanus in concione populi concremauit. Insipienter id quidẽ: quid enim profuit libros esse combustos? cum hoc ipsum, quod sunt ideo combusti, quia religionibus derogabatur, memoriæ sit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non stultissimus. Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamen in memoriam non exire. Ita dum uolunt & posteris approbare, quãta pietate defenderint religiones, authoritatẽ religionũ ipsarum testando minuerũt. Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit, sic ante Pompilium Faunus in Latio: qui & Saturno nefaria sacra constituit, & Picum patrẽ inter deos honorauit, & sororẽ suã Fatuam Faunã, eamq́; coniugem consecrauit: quam C. Bassus Fatuam nominatã tradit, quod mulieribus fata canere consueuisset, ut Faunus uiris. Eandẽ Varro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam, quoad uixerit, præter uirum suum, mas uiderit, nec nomen eius audierit. Iccirco illi mulieres in operto sacrificant, & bonam deam nominant. Et Sex. Clodius in eo libro, quem Græce scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse: quæ, quia contra morem decusq́; regium clàm uini ollam ebiberat, & ebria facta erat, uirgis myrtheis à uiro usq; ad mortem cæsa: postea uero cũ eum facti sui pœniteret, & desyderium eius ferre non posset, diuinum illi honorem detulisse: iccirco in sacris eius obuolutam uini amphoram poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; non parũ erroris, quẽ tamẽ prudẽtes quiq; perspiciũt. Nã Lucilius eorũ stultitiã, qui simulachra deos putãt esse, deridet his uerbis

fatua foemina pudica, quam uocant bonam deam

Terricolas Lamias Fauni quas Pompilijq́;
Instituere Numæ tremit has, hic omnia ponit.
Vt puer infantes credant signa omnia ahena
Viuere & esse homines, sic isti omnia ficta
Vera putant: credunt signis cor inesse ahenis.
Pergama pictorum. & cætera.

Poëta quidem stultos homines infantibus comparauit: at ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulachra homines putant esse, hi deos: illos ætas facit putare quod non est, hos stultitia. Illi utiq; breui desinunt falli: horum uanitas & durat, & semper crescit. Sacra Liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam, priusq́; celebrauit in monte Bœotiæ Thebis, ubi Liber natus est proximo: qui cum frequenter citharæ cantu

orpheus induxit in graeciam sacra liberi patris

Citheron unde dictus sit.

personaret, Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nũc Orphica nominantur, in quibus ipse postea dilaceratus & carptus est: & fuit per eadem fere tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate præcesserit, dubitari potest: siquidem per eosdem annos Latinus, Priamusq; regnauerunt, item patres eorum Picus, & Laomedon: quo regnante, Orpheus cum Argonautis ad Iliensium litus accessit. Procedamus igitur ulterius, & quæramus, quis omnino colendorum Deorum primus author extitit. Didymus in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς ait, Melissea Cretẽsiũ regẽ primum Dijs sacrificasse, ac ritus nouos, sacrorumq; pompas introduxisse. Huius duas fuisse filias, Amalthæam, & Melissam: quæ Iouem puerum caprino lacte, ac melle nutrierunt. Vnde poëtica illa fabula originẽ sumpsit, aduolasse apes, atq; os pueri melle compleſſe, Melissam uero à patre primam sacerdotem matri magnæ constitutam. Vnde adhuc eiusdem Matris antistites Melissæ nuncupãtur. Historia uero sacra testatur ipsum Iouem, postq̃ rerũ potitus est, in tãtam insolentiam uenisse, ut ipse sibi fana multis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret, in quancunq; regionem ueniret, reges principés ue populorum hospitio sibi, & amicitia copulabat: & cum à quoq; digrederetur, iubebat sibi fanum creari hospitis sui nomine: quasi ita posset amicitiæ, & fœderis memoria conseruari. Sic constituta sunt templa Ioui, Atabyrio Ioui Labradeo. Atabyrius enim, & Labradeus hospites eius, atq; adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Cassio, & quæ sunt in eundem modum: quod ille astutissime excogitauit, ut & sibi honorẽ diuinũ, ut & hospitibus suis perpetuũ nomen acquireret cũ religione coniũctũ. Gaudebant ergo illi, & huic imperio eius libenter obsequebantur, & nominis sui gratia ritus annuos, & festa celebrabant. Simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, cum conditæ urbi, Acestæ hospitis nomen imposuit: ut eam postmodũ lætus, ac libẽs Acestes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus sui per orbem terræ Iupiter seminauit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Siue igitur à Melisseo, sicut Didymus, colendorum Deorum ritus effluxit, siue ab ipso quoq; Ioue, ut Euhemerus tradit, de tempore tamen constat, quando Dij coli cœperint. Melisseus quidem multum antecessit ætate, quippe qui educauerit Iouem nepotem. Et iccirco fieri potest, uel ut ante, uel adhuc puero Ioue Deos colere instituerit, id est alumni sui matrem, & auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniux, & patrem Saturnum: & ipse hoc exemplo, atq; instituto Iouem ad tantam superbiam prouexerit, ut postea sibi diuinos honores auderet aßumere.

Amalthea Melissa

Quo

Quo tempore cœperint superstitiones, quibusq; sub authoribus. Caput XXIII.

NVnc quoniam uanarum superstitionum originem deprehendimus superest, ut etiam tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in lib. de temporibus ad Autolicũ scripto, ait in historia sua Thalum dicere, quod Belus, quem Babilonij & Assyrij colunt, antiquior Troiano bello fuisse inuenitur CCCXXII annis. Bellum autẽ Saturno æqualem fuisse, & utrũq; uno tempore adoleuisse. Quod adeo uerũ est, ut ratione ipsa colligi posit. Nam & Agamemnon, qui gessit bellum Troicum, Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxq; pronepotes, & Vlysses eodem gradu proximus, Priamus quidẽ lõga serie. Sed authores quidam tradunt Dardanum, & Iasium Coriti filios fuisse, non Iouis. Nec enim, si ita fuisset, ad usus impudicos Ganymedem pronepotẽ suum habere potuisset. Itaq; parentibus illorum, quos supra nominaui, si congruenter annos diuidas, numerus consentiet. Ab excidio autẽ Troianæ urbis colliguntur anni mille quadringenti septuaginta. Ex hac temporum ratione manifestum est, ante annos nõ amplius quàm mille octingentos natum esse saturnum, qui & sator omnium deorum fuit. Nõ ergo isti glorientur sacrorum uetustate, quorum & origo, & ratio, & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimum ualent. Sed iam finem facere libro decreui, ne modum excedat. Ea enim plenius sunt exequenda: ut omnibus refutatis, quæ ueritati uidentur obstare, homines, qui bonorum ignorantia uagantur incerti, ad religionem ueram posimus imbuere. Primus autem sapientiæ gradus est falsa intelligere. Secundus uera cognoscere. Ergo apud quem hæc prima institutio nostra profecerit, qua falsa deteximus, excitabitur ad ueri cognitionem: quia nulla est homini iucundior uoluptas: & etiã iam sapientia cœlestis disciplinæ dignus, qui ad cognoscenda cætera libens, ac paratus accesserit.

gradus 1. sapientiæ
gradus 2. sapientiæ

LIBRI PRIMI FINIS.

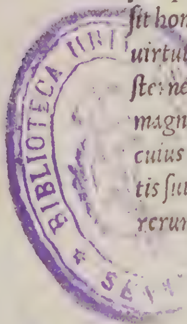

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS LIBER SECVNDVS, DE ORIGINE ERRORIS, AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod rationis obliuio, & ignorantia sui facit homines ingratos uero Deo, qui colitur in aduersis, & in prosperitate contemnitur. Caput primum.

Vanquam primo libro religiones deorum falsas esse monstrauerim, quod ij, quorum uarios, dissimilesq; cultus per uniuersam terram consensus hominum stulta persuasione suscepit, mortales fuerint, functiq; uita diuinæ necessitati morti concesserint: tamen nequa dubitatio relinquatur, hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum: causasq; omnes explicabit, quibus decepti homines, & primitus deos esse crediderũt: & postmodum inueterata persuasione in susceptis prauissime religionibus perseuerarunt. Gestio enim conuictis manibus, & hominum impia uanitate detecta, singularis dei asserere maiestatem: suspicans utilius & maius officiũ, scilicet reuocandi homines á prauis itineribus, & in gratiam secum ipsos reducẽdi: ne se (ut quidam philosophi faciunt) tantopere despiciant, néue se infirmos, & superuacuos, & nihil, & frustra omnino natos putẽt: quæ opinio plerosq; ad uitia cõpellit. Nam dum existimant nulli deo nos esse curæ, aut post mortem nihil nos esse futuros, totos se libidinibus addicũt: & dum licere sibi putant, hauriendis uoluptatibus sitientes incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. Ignorant enim quæ sit hominis ratio: quam si tenere uellent, in primis deum suum agnoscerẽt, uirtutem, iustitiamq; sequerentur, terrenis figmentis animas suas nõ substernerent, mortiferas libidinũ uoluptates non appeterent: deniq; seipsos magni æstimarent, atq; intelligerent, plus esse in homine, quám uidetur: cuius uim, conditionemq; non aliter posse retineri, nisi cultum ueri parentis sui, deposita prauitate, susceperint. Equidem, sicut oportet, de summa rerum sæpenumero cogitans, admirari soleo, maiestatem dei singularis,

quæ continet, regitq; omnia, in tantam uenisse oblinionem, ut quæ sola coli debeat, sola potißimum negligatur: Homines a[illegible]os ad tantam cæcitatem esse deductos, ut uero ac uiuo Deo mortuos anteferant, terrenos autẽ, in terraq; sepultos ei, qui fundator ipsius terræ fuit. Et tamen huic impietati hominum poßet uenia concedi, si omnino ab ignorantia diuini nominis ueniret hic error. Cum uero ipsos deorum cultores sæpe uideamus deum summũ & confiteri & prædicare: quã sibi ueniam sperare possint impietatis suæ? qui non agnoscunt cultum eius, quem prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cum iurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iouem, aut deos multos, sed deum nominant: adeo ipsa ueritas, cogente natura, etiam ab inuitis pectoribus erumpit: quod quidem non faciunt in prosperis rebus. Nam tum maxime deus ex memoria hominum elabitur: cum beneficijs eius fruentes honorẽ dare diuinæ indulgentiæ deberent. At uero siqua neceßitas grauis presserit, tunc deum recordantur. Si belli terror infremuerit, si morborum pestifera uis incubuerit, si alimenta frugibus longa siccitas denegauerit, si sæua tempestas, si grando ingruerit, ad deum confugiunt, á deo petitur auxilium, deus ut subueniat, oratur. Si quis in mari uento sæuiente iactatur, hunc inuocat. Si quis aliqua ui afflictatur, hunc protinus implorat. Si quis ad extremam mendicandi necessitatem deductus, uictum precibus exposcit, deum solum obtestatur: & per eius diuinum, atque unicum †numen hominum sibi misericordiam quærit. Nunquam igitur dei meminerunt, nisi dum in malis sunt. Postquam metus †deseruit, & pericula recesserunt, tum uero alacres ad deorũ templa concurrunt, his libant, his sacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipsa neceßitate implorauerũt, ne uerbo quidem gratias agunt: adeo ex rerum prosperitate luxuria, ex luxuria uero, ut uitia omnia, sic impietas aduersus deum nascitur. Quanam istud ex causa fieri putemus? nisi eße aliquam peruersam potestatẽ, quæ ueritatis sit semper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat: cui unicum ac perpetuum sit opus effundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem uideant, ne deniq; in cœlum aspiciant, ac naturam corporis sui seruent. Nam cum cæteri animantes pronis corporibus in humũ spectẽt, quia rationem, ac sapientiam non acceperunt: nobis autem status rectus, sublimis uultus ab artifice deo datus sit: apparet istas religiones deorum non esse rationis humanæ: quia curuant cœleste animal ad uenerãda terrena. Parẽs enĩ noster ille unus, & solus, cũ fingeret hominẽ, id est animal intelligens, & rationis capax, cũ uero ex humo subleuauit, & ad cõtemplationem sui artificis erexit: quod optime ingeniosus poëta signauit:

Veniã concedere

Aliter †nomen.

Aliter †desiuerit.

in pr^o. l. transformationum

Pronaq; cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cœlumq; uidere
Iussit, & erectos ad sydera tollere uultus.

ἄνθρωπος

Hinc utiq; ἄνθρωπον Græci appellarũt, quod sursum spectet. Ipsi ergo sibi renuntiant, seq; hominum nomine abdicant, qui non sursum aspiciãt, sed deorsum: nisi forte idipsum quod recti sumus, sine causa homini attributum putant, Spectare nos cœlum deus uoluit, utiq; non frustra: nã & aues, & ex mutis pene omnia cœlum uident: sed nobis proprie datum est cœlum rigidis ac stantibus uidere, ut religionem ibi quæramus, ut Deum, cuius sedes illa est, quem oculis non possumus, animo contemplemur: quod profecto non facit, qui æs, aut lapidem, quæ sunt terra, ueneratur. Est autem prauissimum, cum ratio corporis recta sit, quod est temporale, ipsum uero animum, qui est æternus, humilem fieri: cum figura, & status nihil aliud significent, nisi mentem hominis eò spectare oportere, quò uultum & animum tam rectum esse debere, quàm corpus: ut id, cui dominari debet, imitetur. Verum homines & nominis sui, & rationis obliti, oculos suos ab alto deijciunt: soloq; defigunt, atq; timent opera digitorum suorum, quasi quicquam esse possit artifice suo maius.

Quæ fuerit prima causa fingẽdi simulachra, & quod uerissima Dei imago est homo: Et quod extra se Deũ nemo fideliter colit. Ca. II.

QVæ igitur amentia est, aut ea fingere, quæ ipsi postmodum timeant, aut timere quæ finxerint? Non ipsa, inquiunt, timemus, sed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorum nominibus consecrata sunt. Nẽpe ideo timetis, quod eos esse in cœlo arbitramini. Neq; enim si Dij sunt, aliter fieri potest. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & aduocatis deorum nominibus, in aperto sacrificia celebratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides potissimum, quàm illò spectatis ubi eos esse creditis? Quid sibi templa? Quid aræ uolunt? Quid deniq; ipsa simulachra: quæ aut mortuorum, aut absentium monimenta sunt? Nam omnino fingẽdarum similitudinum ratio iccirco ab hominibus inuenta est, ut posset eorum memoria retineri, qui uel morte subtracti, uel absentia fuerant separati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum, quis tam stultus, ut colat? Si in absentium, colendi ergo non sunt: si nec uident quæ facimus, nec audiunt quæ precamur. Si autem Dij absentes esse non possunt: qui, quoniam diuini sunt, in quacunq; mundi parte sunt uident, & audiunt uniuersa. Superuacua ergo sunt simulachra illis ubiq; præsentibus:

potissimũ quã

præsentibus: cum satis sit audiētium nomina precibus aduocare. At enim præsentes non nisi ad imagines suas adsunt. Ita plane quemadmodū uulgus existimat mortuorum animas circa tumulos, & corporum suorum reliquias oberrare. Sed tamen postquam deus ille præstò esse cœpit, iam simulachro eius opus non est. Quæro enim, si quis imaginem hominis peregre constituti contempletur sæpius, ut ex ea solatium capiat absentis, num idem sanus esse uideatur, si eo reuerso, atq; præsente in contemplanda imagine perseueret, eáq; potius quàm ipsius hominis aspectu frui uelit? Minime profecto. Etenim hominis imago necessaria tum uidetur, cum procul abest: superuacua futura, cum præstò est. Dei autem, cuius spiritus ac numē ubiq; diffusum abesse nunquam potest, semper utiq; imago superuacua est. Sed uerentur ne omnis eorum religio inanis sit, & uacua, si nihil in præsenti uideant, quod adorent: & ideo simulachra cōstituunt, quæ quia mortuorum sunt imagines, similia mortuis sunt, omni enim sensu carēt. Dei autem in æternum uiuentis uiuum, & sensibile debet esse simulachrum. Quod si à similitudine id nomen accepit, quomodo possunt ista simulachra deo similia iudicari, quæ nihil sentiunt, nec mouentur? Itaq; simulachrum Dei non illud est, quod digitis hominis, & lapide, aut ære, aliáue materia fabricatur: sed ipse homo, quoniam & sentit, & mouetur, & multas, magnasq; actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissimi, quod si sentire simulachra, & moueri possent, ultro adoratura homines fuissent, à quibus sunt expolita: quæ essent aut incultus, & horridus lapis, aut materia informis, & rudis, nisi fuissent ab homine formata. Homo igitur illorum quasi parens putandus est, per cuius manus nata sunt, per quē speciē, figuram, pulchritudinem habere cœperunt. Et ideo melior est qui fecit, quàm illa, quæ facta sunt. Et tamen factorem ipsum nemo suscipit, aut ueretur: quæ fecit timet, tanquam plus possit esse in opere, quàm in opifice. Recte igitur Seneca in libris moralibus, Simulachra, inquit, deorum uenerantur, illis supplicant genu posito, illa adorant: illis per totum assident diem, aut astant: illis stipem iaciunt, uictimas cædunt. & cum hæc tantopere suspiciant, fabros qui illa fecere contemnunt. Quid inter se tam cōtrarium, quàm statuarum despicere factorem, statuam adorare: & cum ne in coniunctum quidem admittere, qui tibi deos faciat? Quam ergo uim, quam potestatem habere possunt: cum ipse, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit, quæ habebat, uidere, audire, loqui, moueri. Quisquam'ne igitur tā ineptus est, ut putet aliquid esse in simulachro Dei, in quo ne hominis quidem quicquam est, præter umbram? sed hæc nemo considerat: infecti

ſunt enim perſuaſione ac mentes eorum penitus ſuccum ſtultitiæ perbiberunt. Adorant ergo inſenſibilia, qui ſentiũt: irrationabilia, qui ſapiũt: exanima, qui uiuunt: terrena, qui oriuntur è cœlo. Iuuat ergo uelut in aliqua ſublimi ſpecula conſtitutum, unde uniuerſi exaudire poßint, Perſianum illud proclamare:

in. 2. Satyra fere in fine

O curuæ in terras animæ, & cœleſtium inanes.

Cœlum potius intuemini, ad cuius ſpectaculum uos excitauit ille artifex uerus Deus. Ille uobis ſublimem uultum dedit, uos in terram curuamini, uos altas mentes & ad patrem ſuum cum corporibus ſuis erectas ad inferiora deprimitis, tanquam uos pœniteat, non quadrupedes eſſe natos. Fas non eſt cœleſte animal cum terrenis, in terraq; uergentibus uerſari. Quid uos beneficijs cœleſtibus orbati, proniq; in terrã ueſtra ſpõte procumbitis? Humi enim miſeri uoluptamini, cum deorſum quæritis, quod in ſublimi quærere debuiſtis. Nã iſta mortaliũ digitorũ ludicra, & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata quid? quid aliud ſunt niſi terra ex qua nata ſunt? quid ergo rebus inferioribus ſubiacetis? quid capitibus ueſtris terram ſuperponitis? Cum ergo uos terræ ſubmittitis, humilioresq; facitis, ipſi uos ultro ad inferos mergitis, ad mortemq; damnatis: quia nihil terra inferius & humilius, niſi mors & inferi: quæ ſi effugere uelletis, ſubiectam pedibus ueſtris terram contemneretis, corporis ſtatu ſaluo: quod iccirco rectum accepiſtis, quo oculos atq; mentem cum eo, qui fecit, conferre poßetis. Contemnere autem & calcare terram nihil aliud eſt, quam ſimulachra non adorare, quia de terra ficta ſunt: itẽ diuitias nõ cõcupiſcere, uoluptates corporis ſpernere: quia opes & corpus ipſum, cuius hoſpitio utimur, terra eſt. Viuũ colite ut uiuatis, Moriatur enim neceße eſt, qui ſe, ſuamq; animam mortuis adiudicauit.

Quod Cicero, & alij, qui uidebantur ſapientes, cæteris deterius peccauerunt. Cap. III

concionari ad uulgus

SEd quid prodeſt ad uulgus, & ad homines imperitos hoc modo cõcionari? cum uideamus etiam doctos, & prudẽtes uiros, cum religionum intelligant uanitatem, nihilominus tamen in ijs ipſis, quæ damnãt, colendis (neſcio qua prauitate) perſtare. Intelligebat Cicero falſa eſſe, quæ homines adorarent. Nam cũ multa dixißet, quæ ad euerſionẽ religionum ualerent, ait tamen non eſſe illa uulgo diſputanda, ne ſuſceptas publice religiones diſputatio talis extinguat. Quid ei facies? qui cum errare ſe ſentiat, ultro ipſe in lapides impingat, ut populus omnis offen-

impingere in lapides

dat: ipse sibi oculos eruat, ut omnes cæci sint: qui nec de alijs bene mereatur, quos patitur errare: nec de seipso, qui alienis acceptis erroribus: nec utitur tandem sapientiæ suæ bono, ut factis impleat, quod mente percepit: sed prudens, & sciens pedem laqueo inserit, ut simul cũ cæteris, quos liberare, ut prudentior debuit, & ipse capiatur. Quin potius, si quid tibi Cic. uirtutis est, experire populum facere sapientem. Digna res est, ubi omnes eloquentiæ tuæ uires exeras. Non enim uerendũ est, ne tibi in tam bona causa deficiat oratio, qui sæpe etiam malas copiose, ac fortiter defendisti. Sed nimirum Socratis carcerem times: ideoq; patrocinium ueritatis suscipere non audes. At mortem, ut sapiens contemnere debuisti. Erat quidem multo pulchrius, ut ob bene potius dicta, quàm ob maledicta morereris: nec tibi laudis plus Philippicæ afferre potuerunt, quàm discussus error humani generis, & mentes hominũ ad sanitatem tua disputatione reuocatæ. Sed concedamus timiditati, quæ in sapiente esse non debet. Quid ergo ipse in eodem uersaris errore? Video te terrena, & manu facta uenerari. Vana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur profuit uidisse te ueritatem, quam nec defensurus esses, nec secuturus? Sed si libenter errant ij, qui errare se sentiunt, quanto magis uulgus indoctum, quod pompis inanibus gaudet, animisq; puerilibus spectat omnia, oblectatur friuolis, & specie simulachrorum capitur: nec ponderare secum unamquãq; rem potest, ut intelligat nihil colendũ esse, quod oculis mortalibus cernitur, quia necesse est mortale sit. Nec mirandũ esse, si deum nõ uideant: cum ipsi ne quidẽ hominem uideant, quem uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiectum est, non homo, sed hominis receptaculum est: cuius qualitas, & figura non ex lineamentis uasculi, quo continetur, sed ex factis, & moribus peruidetur. Qui ergo colunt simulachra, corpora sunt animabus carentia: quia se corporalibus dederunt, nec uident plus aliquid mente quam corpore: cum sit animi officium ea subtilius cernere, quæ acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus, ac poëta grauiter accusat, tanquam humiles, & abiectos, qui contra naturæ suæ rationem ad ueneranda terrena se prosternant: ait enim:

Et faciunt animos humiles formidine diuûm,
Depressosq́; premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cum hoc diceret, sentiebat, nihil utique esse colendum: quia dij humana non curent. Deniq; alio loco religiones deorum, & cultus inane esse officium confitetur.

Nec pietas ulla est uelatum sæpe uideri
Verti[illegible] lapidem, atq; omnes accedere ad aras,
Nec procumbere humi prostratum, & pandere palmas,
Ante Deûm delubra, nec aras sanguine multo,
Spargere quadrupedum, nec uotis nectere uota.

Quæ profecto si cassa sunt, non oportet sublimes, & excelsos animos auocari, atq; in terram premi: sed nihil aliud, quàm cœlæstia cogitare. Impugnatæ sunt ergo à prudẽtioribus falsæ religiones, quia sentiebant esse falsas: sed non est inducta uera, quia qualis aut ubi esset ignorabãt. Itaq; sic habuerunt tanquam nulla esset omnino, quia ueram non poterant inuenire. Et eodem modo inciderunt in errorem multo maiorem, quàm illi, qui falsam tenebãt. Nam & isti fragilium cultores, quamuis sint inepti, quia cœlestia constituunt in rebus corruptibilibus, atque terrenis, aliquid tamen sapientiæ retinent, & habere ueniam possunt: quia summum hominis officium, & si non re ipsa, tamen proposito tenent. Siquidem hominũ atq; mutorum uel solum, uel certe maximum in religione discrimen est. Hi uero quanto fuerunt sapientiores, quod intellexerunt falsæ religionis errorem, tanto facti sunt stultiores, quod esse aliquam ueram non putauerunt. Itaq; quoniam facilius est de alienis iudicare, quàm de suis, dum aliorum præcipitium uident, non prospexerunt quid ante suos pedes esset. In utraque igitur parte & summa stultitia inuenitur, & odor quidã sapientiæ: ut possis dubitare quos dicas potißimum stultiores, illos'ne, qui falsam religionem suscipiunt, an eos, qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi poßet imperitis, & qui se sapientes esse non fateantur. His uero non potest, qui sapientiam professi, stultitiam potius exhibent: Non sum equidem tam iniquus, ut eos putem diuinare potuisse, ut ueritatem per seipsos inuenirent, quod fieri ego non poße confiteor: sed hoc ab his exigo, quod ratione ipsa præstare potuerunt. Facerent enim prudentius, si & intelligerẽt esse aliquam uerã religionem: & falsis impugnatis aperte pronunciarent eam, quæ uera eßet, ab hominibus non teneri. Sed mouit eos fortasse illud, quod si qua uera esset religio, exereret se, ac uindicaret, nec pateretur esse aliud quicquam. Videre enim nullo modo poterant quare, aut quomodo, & quemadmodũ religio uera opprimeretur, quod est diuini sacramenti, & cœlestis arcani. Id uero nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hæc est. Imperiti, & insipientes falsas religiones pro ueris habent, quia neq; ueram sciunt, neq; falsam intelligunt. Prudentiores uero: quia ueram nesciunt, aut in iis, quas falsas eße intelligunt, perseuerant, ut aliquid tenere uideantur: aut omnino

nihil

nihil colunt, ne incidant in errorem: cum idipsum maximi sit erroris, uitam pecudum sub figura hominis imitari. Falsum uero intelligere est quidem sapientiæ, sed humanæ. Vltra hunc gradum procedi ab homine non poterit. Itaq; multi philosophorum religiones (ut docui) sustulerunt, uerum autem scire diuinæ est sapientiæ. Homo autem per seipsum peruenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur à Deo. Philosophi quod summum fuit humanæ sapientiæ assecuti sunt, ut intelligerent, quod non sit: illud assequi nequiuerunt, ut dicerent quid sit. Nota Ciceronis uox est. Vtinã tam facile uera inuenire possem, quàm falsa conuincere. Quod quia uires humanæ cõditionis excedit, eius officij facultas nobis est attributa, quibus tradidit Deus scientiam ueritatis, cui explicandæ quatuor posteriores libri seruient. Nunc interim falsa, ut cœpimus, detegamus.

Quod nil maiestatis, & reuerentiæ habeant idola. Cap. IIII

QVid igitur maiestatis poßunt habere simulachra: quæ fuerunt in homunculi potestate, uel ut aliud fierent, uel ut omnino non fierent? iccirco apud Horatium Priapus ita loquitur:

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum, in Sermonib9. Satyra 8
Cum faber incertus scamnum faceret ne Priapum,
Maluit esse Deum: Deus inde, ego furum, auiumq;
Maxima formido.
Quis non sit tanto hoc custode securus?

Fures enim tam stulti sunt, ut Priapi tentigenem timeant: cum aues ipsæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi existimant, simulachris fabrefactis, id est hominum planè similibus, insideant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, ut Satyrici carminis scriptor, derisit hominum uanitatem. Verum ij, qui faciunt, seriam se facere rem opinantur. Denique poëta maximus homo in cæteris prudens, in hoc solum non poëtice, sed aniliter desipuit: cum in illis emendatißimis libris etiam fieri hoc iubet:

Et custos furum, atq; auium cum falce saligna
Helespontiaci seruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, ut à mortalibus facta: frangi enim, cremari possunt, ac perire. Nam & tectis uetustate labẽtibus sæpe comminui solẽt, & consumpta incendio dilabuntur in cinerem: & plerunq; (nisi sua illis magnitudo subuenerit, aut custodia diligens sepserit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur insania est ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut

ignes, aut furta timeantur? quæ uanitas, aliquam ab his sperare tutelam quæ tueri semetipsa non possunt? quæ peruersitas, ad eorum præsidia decurrere: quæ ipsa, cum uiolantur, inulta sunt, nisi à colentibus uindicentur? Vbi ergo ueritas est? ubi nulla uis adhiberi potest religioni, ubi nihil quod uiolari possit, apparet, ubi sacrilegium fieri non potest. Quicquid autem oculis, manibusq́; subiectum est, id uero, quia fragile est, ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igitur homines auro, ebore, gemmis Deos excolunt, & exornant: quasi uero ex his rebus ullam possint capere uoluptatem. Quis usus est preciosorum munerum nihil sentientibus? an ille qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus ac preciosis uestibus illita, & conuoluta humi condunt, qua Deos honorant: qui neque cum fierent sentiebant, neque cum coluntur, sciunt. Nec enim sensum consecratione sumpserunt. Non placebat Persio, quod aurea uasa templis inferantur: superuacuum putanti esse inter religiones, quod nõ sanctitatis, sed auaritiæ sit instrumentum. Illa enĩ satius est Deo, quem recte colas, inferre pro munere,

ex satyra. 2.

Compositum ius fasq́; animi, sanctosq́; recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.

Egregie, sapienterq́; sensit. Verum illud ridiculum subdidit: Hoc esse aurum in templis, quod sint Veneri donatæ à uirgine puppæ, quas illa omittere fortaße contempsit. Non uidebat enim simulachra ipsa, & effigies Deorũ, Polycleti, & Eufranoris, & Phidiæ manu ex auro, atque ebore perfectas, nihil aliud esse quàm grandes puppas, non à uirginibus, quarum lusibus uenia dari potest, sed à barbatis hominibus consecratas. Merito igitur etiam senum stultitiam Seneca deridet. Non, inquit, bis pueri

Aliter maiora.

sumus (ut uulgo dicitur) sed semper. Verum hoc interest, quod maiores nos ludimus. Ergo his ludicris, & ornatis, & grandibus puppis, & unguenta, & thura, & odores inferunt. His opimas, & pingues hostias immolant: quibus est quidem os, sed carent officio dentium. His peplos, & indumenta preciosa, quibus usus uelaminis nullus est. His aurum, & argentum consecrant: quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt. Nec immerito Dionysius Siciliæ tyrãnus post uictoriã Græcia potitus Deos tales contempsit, spoliauit, illusit. Siquidem sacrilegia sua iocularibus etiam dictis prosequebatur. Nam cum Ioui Olympio aureum amictum detraxißet, laneum iußit imponi: dicens æstate esse grauẽ aureum, hyeme frigidum, laneum uero utrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Aesculapio, incongruens, & iniquum esse ait:

Dionysius tyrannus

lege ualerium maximum

cum Apollo pater eius imberbis esset adhuc, ac leuis, priorẽ filiũ, quàm patrem barbatum uideri. Item pateras, & exuuias, & [illegible]rua quædam sigilla, quæ simulachrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat: & accipere se illa, non auferre dicebat: Perquàm enim stultum esse, & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, à quibus bona sibi homines precarentur. Hæc enim fecit impune: quia rex & uictor fuit. Quinetiã secuta est eum solita felicitas. Vixit enim usq; ad senectutẽ, regnumq́; per manus filio tradidit. In eo igitur quia homines sacrilegia uindicare nõ poterant, oportuit deos ipsos sui uindices esse. At si humilis quid tale cõmiserit, huic præstò sunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis, & furentibus licet. Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio, ipsi de deorum suorum potestate diffidunt. Cur enim illis potißimũ non relinquant ulciscẽdi sui locum, si eos poße aliquid arbitrantur? Quinetiã putant illorum numine accidisse, ut prædones rerum sacrarum deprehensi tenerentur: & sæuiunt non tam ira, quàm metu: ne si deorum iniuriam non uindicauerint, ipsos expetant pœnæ, incredibili scilicet uanitate: qui nocituros sibi deos putent ob aliena scelera: qui ipsis, à quibus uiolati, spoliatiq́; sunt, per seipsos nihil nocere potuerunt. At enim sæpe ipsi quoq; in sacrilegos uindicauerunt: potest id uel casu accidisse, quod aliquando, nõ semper. Sed tamen paulo post (quando id acciderit) ostendam. Sed quæro cur illi tot, & tanta sacrilegia in Dionysio non uindicauerunt? qui non furtim, sed palàm deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem sacrilegum à templis, à ceremonijs, ab imaginibus suis non arcuerunt? Cur etiã sacris rebus ablatis, prospere nauigauit? quod ioco ipse testatus est (ut solebat) Videtis'ne, inquit, comitibus suis naufragium timẽtibus, quàm prospera sacrilegis nauigatio ab ipsis dijs immortalibus tribuatur? Sed hic fortaße à Platone didicerat, deos nihil esse. Quid Caius Verres, quẽ Tullius accusator eius eidem Dionysio, & Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat: nonne omnem Siciliam compilauit, sublatis deorum simulachris, ornamentisq́; Fanorum? Ociosum est persequi singula: unum libet cõmemorare, in quo accusator omnibus eloquentiæ uiribus, omni deniq; conatu uocis, & corporis deplorauit: de Cerere Catanensi, uel Ennensi: quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi eius secreta penetralia uiris nefas esset. Alterius antiquitas tanta fuit, ut omnes historiæ loquantur, ipsam deã fruges in Ennæ solo primũ reperisse, filiamq; eius uirginẽ ex eodẽ loco raptã. Deniq; Gracchanis temporibus, turbata republica, & seditionibus, & ostẽtis, cũ repertũ esset in carminibus Sibyllinis

tradere regnum per manus.

vindicare in aliquem

ludibrio habere et contemptui

antiquissimam Cererem debere placari, legati sunt Ennam missi. Hæc igitur Ceres uel religiosissima, quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat, uel antiquissima, quam S.P.Q.R. sacrificijs, donisq́; placauerat, ex arcanis, & uetustis penetralibus á C. Verre immissis latronibus seruis, impune sublata est. Idem uero, cum affirmaret se á Siculis, ut causam prouinciæ susciperet, oratum, his uerbis usus est, sese iam ne deos quidem in suis urbibus, ad quos cōfugerent, habere: quod eorum simulachra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quasi uero si Verres ex urbibus, delubrisq́; sustulerat, de cœlo quoq; sustulisset. Vnde apparet istos Deos nihil habere in se amplius, quám materiā, de qua sunt fabricati. Nec immerito ad te M. Tulli, hoc est ad teipsum hominē Siculi confugerūt: quoniā triennio sunt experti Deos illos nihil ualere. Essent enim stultissimi, si ad eos ob defendendas iniurias hominū cōfugissent, qui C. Verri nec pro seipsis irati esse poterūt. At enī Verres ob hæc facinora damnatus est. Nō ergo Dij uindicauerūt, sed Ciceronis industria: quia uel defensores eius oppressit, uel gratiæ restitit. Quid, quod apud ipsum Verrem non fuit illa damnatio, sed uacatio? ut quemadmodum Dionysio Deorum spolia gestanti, Dij immortales bonam dederant nauigationem, sic etiam Verri bonam quietem tribuisse uideantur in qua sacrilegijs suis tranquille frui posset. Nam frementibus postea ciuilibus bellis sub obtentu damnationis ab omni periculo, & metu remotus, aliorū graues casus, & miserabiles exitus audiebat: & qui cecidisse solus omnibus stantibus uidebatur, is uero uniuersis cadentibus solus stetit: donec illum & opibus sacrilegio partis, & uita satiatum, ac senectute confectū proscriptio triumuiralis auferret, eadē scilicet quæ Tulliū uiolatæ deorū maiestatis ultorē abstulit. Quin etiā felix in eo ipso fuit, quod ante suam mortem crudelissimum exitum sui accusatoris audiuit: Dijs uidelicet prouidentibus, ut sacrilegus, ac prædo ille religionum suarum, non ante moreretur, quám solatium de ultione cepisset.

Quod solus omnium creator uerus Deus est, solusq́; colendus: nec elementa, nec corpora cœlestia aliquid diuinitatis habent: in quo & Stoici desipiunt, qui stellas Deos putant, quæ non sua uoluntate mouentur, sed dei: & qua ratione eas sic fieri uoluit. Cap. V

QVanto igitur rectius est, omissis insensibilibus, & uanis, oculos eò tendere, ubi sedes, ubi habitatio est Dei ueri: qui terram stabili firmitate suspendit, qui cœlum distinxit astris fulgentibus, qui

solem:

solē rebus humanis clarißimum, ac singulare lumen, in argumentum suæ unicæ maiestatis accendit. Terris autem maria circunfudit, flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

Iussit & extendi campos, subsidere ualles,
Fronde tegi syluas, lapidosos surgere montes.

Quæ utiq; omnia nō Iupiter fecit, quàm ante annos mille septingētos natus est: sed idem

Ille opifex rerum mundi melioris origo,

Qui uocatur Deus: cuius principium, quoniam non potest comprehēdi, ne quæri debet quidem. Satis est homini ad plenam, perfectamq; prudentiam, si Deum esse intelligat. cuius intelligentiæ uis, & summa hæc est, ut suscipiat, & honorificet communem parentem generis humani, & rerū mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebetis, obtusiq; cordis, elementa, quæ & facta sunt, & carent sensu, tanquam Deos adorant: qui cum Dei opera mirarentur: id est cœlum cum luminibus uarijs, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus, & stagnis, & fontibus: earum rerum admiratione obstupefacti, & ipsius artificis obliti, quem uidere non poterant, eius opera uenerari, & colere cœperunt: nec unquam intelligere quiuerunt, quanto maior, quantoq; mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo. Quæ cū uideant diuinis legibus obsequentia, cōmodis atq; usibus hominum perpetua necessitate famulari: tamē illa Deos existimant esse ingrati aduersus beneficia diuina, qui Deo patri indulgentissimo sua opera prætulerunt. Sed quid mirum, si aut barbari, aut imperiti homines errant? cum etiam ipsi philosophi Stoicæ disciplinæ in eadē sint opinione, ut omnia cœlestia, quæ mouentur, in Deorum numero habenda esse censeant. Si quidem Lucillus Stoicus apud Cic. sic loquitur. Hāc igitur in stellis constantiam, hanc tantam in tam uarijs cursibus, in omni æternitate conuenientiā temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ cum in syderibus esse uideamus, non possumus ea ipsa non in Deorum numero ponere. Item paulo superius, Restat, inquit, ut motus astrorum sit uoluntarius: quæ qui uideat, non indocte solum, uerum etiam impie faciat, si Deos esse neget. Nos uero & quidem constanter negamus, ac uos ô philosophi non solum indoctos, & impios, uerum etiam cæcos, & ineptos, delirosq; probamus: qui ignorantiam imperitorum uanitate uicistis. Illi enim solem & lunam, uos etiā sydera Deos putatis. Tradite igitur nobis stellarum mysteria, ut aras, & templa singulis erigamus: ut sciamus quo quamq; ritu, quo die colamus, quibus nominibus, quibus precibus aduocemus: nisi forte nullo discrimine tam innu-

naso in metamorphosi

in eadē esse opinione

merabiles, tam minutos Deos aceruatim colere debemus. Quid, quod argumentum illud, quo colligunt uniuersa cœlestia Deos esse, in contrariũ ualet? nam si Deos esse iccirco opinantur, qa certos, & rõnabiles cursus habent, errant. Ex hoc enĩ apparet Deos non esse, q̃ exorbitare illis à præstitutis itineribus nõ licet. Cæterũ, si Dij essent, huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animantes in terra: quorũ qa liberæ sunt uoluntates, huc atq; illuc uagãtur, ut libuit: & quò quãq; mens duxerit, eò fertur. Nõ est igitur astrorũ motus uolũtarius, sed necessarius quia præstitutis legibus, officijsq; deseruiunt. Sed cũ disputaret de cursibus syderũ, quos ex ipsa rerum, ac temporũ congruentia intelligebat, non esse fortuitos existimauit, uoluntarios esse: tanquam non possent tã disposite, tam ordinate moueri, nisi sensus illis inesset officij sui sciens. O quàm difficilis est ignorantibus ueritas, & quàm facilis scientibus. Si motus, inquit, astrorum † fortuitu non sunt, nihil aliud restat, nisi ut uoluntarij sint: imò uero ut non esse fortuitos manifestum est, ita nec uoluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus constantiam suam seruant? Nimirum Deus uniuersi artifex sic illa disposuit, sic illa machinatus est, ut per spatia cœli diuina, & admirabili ratione decurrerent ad efficiendas succedentium sibi temporũ uarietates. An Archimedes Siculus concauo ære similitudinem mundi, ac figuram potuit machinari: in quo ita solem, ac lunam composuit, ut inæquales motus & cœlestibus similes, cõuersionibus singulis quasi diebus efficerent: & non modo accessus solis, & recessus, uel incrementa, diminutionesq; lunæ, uerũetiam stellarũ uel errantiũ, uel uagarum dispares cursus, orbis ille dum uertitur, exhiberet? Deus ergo illa uera non potuit machinari, & efficere: quæ potuit solertia hominis imitatione simulare? Vtrum'ne igitur Stoicus, si astrorum figuras in illo ære pictas, effictasq; uidisset, suo illa consilio moueri diceret, ac non potius artificis ingenio? Inest ergo syderibus ratio ad peragendos meatus suos apta: sed Dei est illa ratio, qui & fecit & regit omnia, non ipsorum syderum, quæ mouentur. Nam si solem stare uoluisset, perpetuus dies utiq; esset. Item si motus astra non haberent, quis dubitet sempiternam noctem fuisse futuram? Sed ut dici, ac noctis uices essent, moueri ea uoluit, & tam uarie moueri, ut non modo lucis, ac tenebrarũ mutuæ uicissitudines fierent, quibus laboris, & quietis alterna spatia constarent, sed etiam frigoris, & caloris, & diuersorum temporum uis, ac potestas uel generandis, uel maturandis frugibus conueniret. Quam solertiam diuinæ potestatis in machinãdis itineribus astrorũ quia philosophi non uidebant, animalia esse sydera putauerũt, tanquam

Aliter † fortuiti.

pedibus, & sponte, non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa deus, quis non intelligit? Scilicet ne Solis lumine decedente, nimium cœca nox tetris, atq; horrētibus tenebris ingrauesceret, noceretq; uiuētibus. Itaq; & cœlū simul mira uarietate distinxit, & tenebras ipsas multis, minutisq; luminibus temperauit. Quanto igitur Naso sapientius, quàm illi, qui sapientiæ studere se putant: qui sentit à deo lumina illa, ut horrorem tenebrarum depellerent, instituta? Is eum librum, quo φαινόμενα breuiter comprehendit, his tribus uersibus terminauit:

Tot numero, taliq; deus simulachra figura
Imposuit cœlo, perq; atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ iussit dare lumina nocti.

Quod si fieri non potest, ut stellæ dij sint, ergo nec sol quidem, nec luna dij esse possunt: quoniam à luminibus astrorum non ratione differūt, sed magnitudine. Quod si hi dij non sunt, ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

Quod nec terra, nec aqua, nec pars aliqua mundi, nec totus, ipse deus est: nec est animatus, sicut Stoici mentiuntur: qui quod astruunt, pariter & euertunt. Cap. VI.

Simili modo si terra, quam calcamus, quam subigimus, & colimus ad uictum, deus non est: nec campi quidem ac montes dij erunt. Sed si hi non sunt, ergo ne tellus quidem uniuersa deus uideri potest. Item si aqua, quæ seruit animantibus ad usum bibendi, aut lauandi, deus non est, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non sunt, nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque dij non sunt, ergo & mare, quod ex fluminibus constat, deus haberi non potest. Quod si neque cœlum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes sunt, dij esse non possunt, ergo ne mundus quidem totus deus est: quem ijdem ipsi Stoici animantem, & sapientem esse contendunt. Et propterea deum, in quo tam inconstantes fuerunt, ut nihil dictum sit ab his, quod non ab ijsdem fuerit euersum. Sic enim argumentantur, fieri non posse, ut sensu careat, quod sensibilia ex se generat. Mundus autē generat hominē, qui est sensu præditus, ergo & ipsum sensibilem esse. Item sine sensu esse nō posse, cuius pars habeat sensū. Igitur quia homo sensibilis est, etiā mūdo, cuius pars homo est, inesse sensū. Propositiōes quidē ueræ sūt: & sensibile esse, quod sensu præditū gignat: & habere sensū, cuius pars sensu aucta sit. Sed assumptio

nes falsæ, quibus argumenta concludunt: quia neq; mundus generat hominem, neque mundi homo pars est: nam hominem à principio idem deus fecit, qui & mundum: & non est mundi pars homo, sicut corporis mēbrū. Potest enim mundus esse sine homine, sicut & urbs, & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum est, & urbs unius populi, sic & mundus domicilium totius generis humani. Et aliud est quod incolitur, aliud quod colit. Sed illi, dum student id, quod falsò susceperant, confirmare: & sensibilem esse mundum, & deum argumentorum suorum consequentia non uiderunt. Nam si mundi pars est homo, & sensibilis est mundus, quia sentit: ergo quia mortalis est homo, mortalis sit & mundus necesse est: nec tantum mortalis, sed etiā omnibus morbis, & paßionibus subiectus. Et è contrario, si deus est mundus, & partes eius utiq; immortales sunt: ergo & homo deus est: quia pars est (ut dicitis) mundi. si homo, ergo iumenta & pecudes, & cætera genera bestiarum, & auium, & piscium: quoniam illa eodem modo sentiunt, & mundi partes sunt. At hoc tolerabile est: nam & hæc colunt Aegyptij. Sed res cò peruenit, ut ranæ, & culices, & formicæ dij eße uideantur: quia & ipsis inest sensus, & partes mundi sunt. Ita semper argumenta ex falso petita, ineptos, & absurdos exitus habēt. Quid, quod ijdem ipsi aiunt, deorum & hominū causâ mundum esse constructum, quasi cōmunē domum? Ergo nec mundus deus est, nec animans, si constructus est: animans enim non construitur, sed nascitur. Et si est ædificatus, sic utique tanquam domus, tanquam nauis. Est ergo aliquis artifex mundi deus: & seorsum erit mundus, qui factus est, seorsum ille qui fecit. Iam illud quàm repugnans & absurdum: quod cum cœlestes ignes, cæteraq; mundi elementa deos esse affirmant, item ipsum deum mundum dicunt. Quomodo potest ex deorum multorum aceruo unus deus confici: si astra dij sunt, mundus ergo non deus, sed domicilium deorum est. Si uero deus mundus est, ergo omnia illa, quæ sunt in eo, dij non sunt, sed dei mēbra, quæ utiq; solius dei nomen accipere non possunt. Nec enim recte quis dixerit, membra hominis unius multos homines esse sed tamen non est similis comparatio animalis, & mundi. Animal enim quia sensu præditum est, & membra eius habent sensum, nec nisi à corpore diuulsa putrescunt. Cuius igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimirum ipsi docent, cum factum esse non diffitentur, ut esset dijs, & hominibus quasi cōmunis domus. Si ergo est constructus ut domus, nec ipse deus est, nec elementa, quæ sunt partes eius: quia neque domus habere dominium sui potest, neq; illa, de quibus domus constat. Non tantum igitur ueritate sed etiam uerbis suis reuincuntur. Sicut enim domus in usum habitandi

tandi facta per se nihil sentit, dominoq́; subiecta est, qui eam fecit, aut incolit: ita mũdus per se nihil sentiens factori deo subiacet, qui eũ in usum sui fecit.

Quod dupliciter peccant insipientes: & quod auaritia sub obtentu religionis colitur praeualente ratione, traditione maiorum: & qui fuerint maiores, quorum authoritas praeiudicat ueritati. Cap. VII.

DVplici ergô ratione peccatur ab insipientibus. Primum, quod elementa, idest Dei opera Deo praeferunt. Deinde quod elementorum ipsorum figuras humana specie comprehensas colunt. Nam Solis, Lunaeq́; simulachra humanum in modum formant: Item ignis, & terrae, & maris: quae illi Vulcanum, Vestam, Neptunum uocant: nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut iam uiliora dicantur illa, quae uera sunt: auro scilicet gemmis, & ebore delectantur. Horum pulchritudo, ac nitor praestringit oculos: nec ullam religionẽ putãt ubicũq; illa nõ fulserint. Itaq; sub obtẽtu deorũ auaritia & cupiditas colitur. Credunt enim Deos amare quicqd ipsi cõcupiscunt: quicquid est, propter quod furta, & latrocinia, & homicidia quotidie saeuiunt, propter quod bella per totũ orbẽ populos, orbesq́; subuertũt. Cõsecrãt ergo dijs manubias, & rapinas suas: quos certe necesse est imbecilles esse, ac summae uirtutis expertes, si subiecti sũt cupiditatibus. Cur enĩ coelestes eos putemus, si desyderãt aliquid de terra? Vel beatos, si aliqua re indigent? Vel incorruptos, si uoluntati habẽt ea, in quibus appetendis cupiditas hominum nõ immerito damnatur? Veniũt igitur ad Deos, non tam religionis gratia, quae nulla potest esse in rebus male partis, & corruptibilibus, quám ut aurum oculis hauriant: nitorem leuigati marmoris, aut eboris aspiciant: ut insignes lapillis, & coloribus uestes, uel distincta gemmis fulgentibus pocula insatiabili contemplatione contrectent. Et quãto fuerint ornatiora templa, & pulchriora simulachra, tãto plus maiestatis habere creduntur: an ideo religio Deorum nihil aliud est, q̃ quod cupiditas humana miratur? Hae sunt religiones, quas sibi à maioribus suis traditas pertinacissime tueri, ac defendere perseuerant: nec considerant quales sint: sed ex hoc probatas, atq; ueras esse confidunt, quod eas ueteres tradiderunt: tantaq́; est authoritas uetustatis, ut inquirere in eam scelus esse ducatur. Itaq; creditur ei passim tanquam cognitae ueritati. Deniq; apud Ciceronẽ sic dicit Cotta Lucillo: Habes Balbe quid

factori

obcaecat

haberi uoluntati

Cotta, quid pontifex sentiat: fac nunc ut ego intelligam, quid tu sentias: à te enim philosopho rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem nostris etiam nulla ratione reddita rationis est credere. Si credis: cur ergo rationem requiris, quæ potest efficere ne credas? Si uero rationem requiris, & quærendam putas, ergo non credis. Si ideo quæris, ut eam sequaris, cum inueneris, docet ecce te ratio non esse ueras religiones Deorum. Quid facies? maiores ne potius, an rationem sequeris? Quæ quidem tibi non ab alio insinuata, sed à te ipso inuenta, & electa est: cum omnes religiones radicitus eruisti. Si rationem mauis, discedere te necesse est ab institutis, & authoritate maiorum: quoniã id solum rectum est, quod ratio præscribit. Sin autẽ pietas maiores sequi suadet, fateris igitur & stultos illos fuisse, qui excogitatis contra rationem religionibus seruiunt, & te ineptũ, qui id colas, quod falsum esse conuinceris. Sed tamen quoniã nobis tãtopere maiorũ nomẽ opponitur, uideamus tamẽ, qui fuerint maiores illi, à quorum authoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbẽ conditurus, pastores inter quos adoleuerat, conuocauit. Cumq; his numerus condendæ urbi parum idoneus uideretur, constituit asylum. Eò passim confugerunt ex finitimis locis pessimi quique, sine ullo conditionis discrimine. Ita conflauit ex his omnibus populum, legitq; in senatum eos, qui ætate anteibant, & patres appellauit: quorum consilio gereret omnia, de quo senatu Propertius Elegiarum scriptor hæc loquitur;

Curia, prætexto quæ nunc nitet alta senatu,
Pellitos habuit rustica corda patres.
Buccina cogebat priscos ad uerba quirites.
Centum illi in prato sæpæ senatus erat.

Hi sunt patres, quorum decretis eruditi, ac prudentes uiri deuotissime seruiebant. Idq; uerum, ac immutabile omnis posteritas iudicet, quod centum pelliti senes Senatum esse uoluerunt: quos tamen (ut in primo libro dictum est) Pompilius illexit, ut uera crederẽt esse sacra, quæ ipse tradebat. Est uero cur illorum authoritas tanti habeatur, à posteris: quos nemo, cum uiuerent, neque summus, neque infimus affinitate dignos iudicauit.

Quod ratione potius innitẽdũ est, & quæ miracula scripta sunt ad confirmationem erroris multorum.

Cap. VIII.

conflau populũ

lege propertium in principio libri 4.

QVare oportet in ea re maxime, ĩ qua i[...]e ratio uersatur, sibi quẽq; confidere: suoq́; iudicio, ac proprijs sensibus niti, ad inuestigãdam, & perpendendam ueritatem, quam cre[...]ẽ alienijs erroribus decipi, tanquam ipsum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro uirili portione sapientiam: ut & inaudita inuestigare possent, & audita perpendere. Nec quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientia quoque antecesserunt: quæ si omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non potest. Illibabilis est tanquam lux, & claritas solis: quia ut sol oculorum, sic sapientia lumen est cordis humani. Quare cum sapere, id est ueritatem quærere omnibus sit innatum: sapientiam sibi adimunt, qui sine ullo iudicio inuenta maiorum probant: & ab alijs pecudum more ducuntur. Sed hoc fallitur, quod maiorum nomine posito nõ putant fieri posse, ut aut ipsi plus sapiant, quia minores uocantur: aut illi desipuerint, quia maiores nominantur. Quid ergo impedit, quin ab ipsis sumamus exemplum? Vt quomodo illi, qui falsa inuenerãt, posteris tradiderunt: sic nos, qui uerum inuenimus, posteris meliora tradamus. Superest ingens quæstio, cuius disputatio non ab ingenio, sed á scientia uenit: quæ pluribus explicanda erit, ne quid dubium omnino relinquatur. Nam fortasse aliquis ad illa confugiat, quæ á multis, & non dubijs traduntur authoribus, eos ipsos, quos docuimus Deos non esse, maiestatem suam persæpe ostendiße, & prodigijs, & somnijs, & augurijs, & oraculis. Et sané multa enumerari poßunt digna miraculo. In primis illud, quod Accius Nauius summus Augur, cum Tarquinium Priscum commoneret, ut nihil noui facere inciperet, nisi prius eßet inauguratus: eiq; rex artis eius eleuans fidem diceret, ut cõsultis auibus renuntiaret sibi, utrum'ne fieri posset id, quod ipse animo concepisset, affirmaretq́; Nauius poße: Cape igitur hanc inquit, cotem, eamq́; nouacula disijce: at ille incunctanter accepit, ac secuit. Deinde illud, quod Castor, & Pollux bello latino apud Lacum Iuturnæ, uisi sunt equorum sudorem abluentes: cum ædes eorum quæ iuncta fonti erat, sua sponte patuisset. Iidem bello Macedonico equis albis insidentes P. Vatinio Romam nocte uenienti se obtulisse dicuntur, nuntiantes eo die regem Persen uictum, atq; captum: quod paucis post diebus literæ Pauli uerum fuisse docuerunt. Illud etiam mirabile, quod simulachrum Fortunæ muliebris non semel loquutum esse traditur. Item Iunonis Monetæ, cum captis Veijs unus ex militibus ad eã trãsferendã missus, iocabũdus, ac ludẽs interrogaret, utrũ'ne Romam migrare uellet, respondit uelle. Claudia quoq; proponitur in exemplo miraculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idæa mater eßet ac-

Sapientia lumẽ cordis humani
Humani lumen fertur sapientia cordis

eleuare fidem

cita, & in uado Tyberini fluminis nauis, in qua uehebatur, hæsisset, nec ullo modo, aut ulla ui commoueretur, Claudiam ferunt, quæ semper impudica esset habita ob nimios corporis cultus, Deam submissis genibus orasse, ut si se castam iudicaret, suum cingulum sequeretur: Ita nauim, quæ ab omni iuuentute non ualuit commoueri, ab una muliere esse commotam. Illud æque mirum, quod lue sæuiente Aesculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturna pestilentia liberasse perhibetur. Sacrilegi quoq; numerari possunt, quorum præsentibus pœnis iniuriam suam Dij uindicasse creduntur. Appius Claudius censor, cum aduersus responsum ad seruos publicos, sacra Herculis transtulisset, luminibus orbatus est: & Potitiorum gens, quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta est. Item censor Fuluius, cum ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abstulisset, quibus ædem Fortunæ æquestris, quam Romæ fecerat, tegeret: & mente captus est: & amissis duobus filijs in Illyrico militantibus, summo animi mœrore consumptus est. Præfectus etiam M. Antonij Turullius, cum apud Coos euerso Aesculapij luco classem fecisset, eodē postea luco à militibus Cæsaris est interfectus. His exemplis adiungitur Pirrhus, qui sublata ex thesauro Proserpinæ Locrensis pecunia, naufragium fecit: ac uicinis Deæ litoribus illisus est, ut nihil, præter eam pecuniam incolume reperiretur. Ceres quoq; Milesia multum sibi apud homines uenerationis adiecit. Nam cum ab Alexandro capta ciuitas esset, ac milites ad eam spoliandam irrupissent, omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiā somnia, quæ uim Deorum uideantur ostendere. Tiberio nanq; Attinio homini plebeio per quietem obuersatus esse Iupiter dicitur, & præcepisse, ut COSS. & senatui nunciaret, ludis circensibus proximis præsultorem sibi displicuisse: quod Antonius Maximus quidam diuerberatum seruum sub furca medio circo ad supplicium duxerat, ideoq; ludos instaurari oportere. Quod cum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse, ipse autem graui morbo est correptus. Et cum rursus eandem imaginem cerneret, quærentem, satis'ne pœnarum pro neglecto imperio pependisset, lectica delatus ad Cōsules, & omni re in senatu exposita, recepisse corporis firmitatem, suisq; pedibus domum redijsse. Illud quoq; somnium non minoris fuit admirationis, quo Cæsar Augustus dicitur esse seruatus. Nam cum bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo abstinere à prælio statuisset, medico eius Artorio Mineruæ species obuersata est, monens, ne propter corporis imbecillitatē castris se contineret Cæsar. Itaq; in aciem lectica perlatus est. Eodem die à Bruto castra capta sunt. Multa præterea exempla similia

possunt

inde illud Horatij; qui aut aquila, aut serpens Epidaurij

poßunt proferri: sed uereor, ne si fuero in propositione rerum contrariarum diutius immoratus, aut oblitus eße propositi uidear, aut crimen loquacitatis incurram.

in currere crimen loquacitatis

Quod per inuidiam Diaboli intrauit mors, & pullulant radices errorum. Et quod deus ipse natura est, qui materiam primordialem, & omnia fecit ex nihilo. Cap. IX

EXponam igitur omnium istorum rationem, quo facilius res difficiles, & obscuræ intelligantur: & has omnes simulati numinis præstigias reuelabo, quibus inducti homines à ueritatis uia longius recesserunt: sed repetā longe altius, ut si quis ad legendum expers ueri & ignarus acceßerit, instituatur, atq; intelligat, quod tandem sit caput horum & causa malorum: & lumine accepto, suos, ac totius generis humani perspiciat errores. Sicut mater sine exemplo genuit authorem suum, sic ineffabiliter pater genuisse credendus est coæternum. De matre natus est, qui ante iam fuit: de patre, qui aliquando non fuit. Hoc fides credat, intelligentia non requirat: ne aut non inuentum putet incredibile, aut repertum non credat singulare. Cum eßet Deus ad excogitandum prudentissimus, ad faciendum solertißimus, ante quàm ordiretur hoc opus mundi, quoniā pleni, & cōsummati boni fons in ipso erat, sicut est semper, ut ab eo bono tanquam riuus oriretur, longeq́; proflueret, produxit similē sui spiritum, qui eßet uirtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id uoluerit, in quarto docere libro conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ stirpis non permansit. Itaq; suapte inuidia tanquam ueneno infectus est, & ex bono ad malum transcendit: suoq́; arbitrio, quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium sibi nomen asciuit. Vnde apparet cunctorum malorum fontem esse liuorem. Inuidit enim illi antecessori suo, qui deo patri perseuerando, tum cōprobatus, tum etiam & charus est. Hunc ergo ex bono per se malum effectum Græci διάβολον appellant, nos criminatorem uocamus: quod crimina, in quæ ipse illicit, ad Deum deferat. Exorsus igitur Deus fabricam mundi, illum primum, & maximum filium præfecit operi uniuerso, eoq́; simul & consiliatore usus est, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendisq́; rebus: quoniam is & prouidētia, & ratione, & potestate perfectus est: de quo nunc parcius, quod alio loco & uirtus, & nomen eius, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat ex quibus ista materijs tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit. Omnia enim fecit ex nihilo. Nec audiendi sunt

Liuor fons Malorum

διαβολο

poëtæ, qui aiunt chaos in principio fuisse, id est confusionem rerum, atq; elementorum: postea uero Deum diremisse omnem illam congeriem: singulisq; rebus ex confuso aceruo separatis, in ordinemq; descriptis, instruxisse mundum pariter, & ornasse. Quibus facile est respondere, potestatem dei non intelligentibus: quem credunt nihil efficere posse, nisi ex materia subiacente, ac parata: in quo errore etiam philosophi fuerunt. Nam Cicero de natura deorum disputans sic ait: Primum igitur non est probabile eam materiam rerum, unde orta sunt omnia, esse diuina prouidentia effectam: sed habere, & habuisse uim, & naturam suam. Vt igitur faber, cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed ea utitur, quæ sit parata, fictorq; item cera: sic isti prouidentiæ diuinæ materiam præstò esse oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratam. Quod si non est à deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à Deo factus est. O quàm multa sunt uitia in his decem uersibus. Primum, quod is, qui in alijs disputationibus, & libris ferè omnibus prouidentiæ fuerit assertor, & qui acerrimis argumentis impugnauerit eos, qui prouidentiam non esse dixerunt: idem nunc quasi proditor aliquis, aut transfuga, prouidentiam conatus est tollere. In quo si cōtradicere uelis, nec cogitatione opus est, nec labore: sua illi dicta recitanda sūt. Nec enī ab ullo poterit Cicero q̃ à Cicerōe uehemētius refutari. Sed cōcedamus hoc mori, & īstituto Academicorū, ut liceat hominibus ualde liberis dicere, ac sentire quæ uelint: sentētias ipsius cōsyderemus. Nō est, inquit, probabile materiam rerum à deo factam. Quibus hoc argumentis probas? Nihil enim dixisti, quare hoc non sit probabile. Itaq; mihi è contrario uel maxime probabile uidetur: nec tamen temere uidetur cogitāti plus esse aliquid in Deo, quem profecto ad imbecillitatem hominis redigis: cui nihil aliud, quam opificium concedis. Quomodo igitur ab homine diuina illa uis differet, si ut homo sic etiam Deus ope indigeat aliena? Indiget autem, si nihil moliri potest, nisi ab altero illi materia ministretur. Quod si fit, imperfectæ utiq; uirtutis est, & erit iam potentior iudicandus materiæ institutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentia Deum uincit? siquidem maius est propria facere, quàm aliena disponere. Si autem fieri non potest, ut sit potentius Deo quicquam, quem necesse est perfectæ esse uirtutis, potestatis, rationis: idem igitur materiæ fictor est, qui & rerum, ex materia constantium, Neq; enim Deo non faciente, & inuito, esse aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile est inquit, materiam rerum & habere, & habuisse naturā suā, & uim. Quā uim potuit habere nullo dante? quā naturā nullo generāte? Si habuit uim,

ab aliquo eam assumpsit. A quo autem sumere, nisi à deo potuit? Si habuit naturam, quæ utique à nascẽdo dicitur, nata est: à quo autem nisi à Deo potuit procreari? Natura enim qua dicitur orta esse omnia, si consilium non habet, efficere nihil potest. Si autem generandi, aut faciendi potens est, habet ergo consilium: & propterea Deus sit necesse est. Nec alio nomine appellari potest ea uis, in qua inest & prouidentia excogitandi & solertia, potestasq; faciendi. Melius igitur Seneca omnium Stoicorũ acutissimus, q uidit nil aliud esse naturã, q̃ deũ: Ergo deũ inqt, nõ laudabimus, cui naturalis est uirtus? nec enim illam didicit ex ullo: imò laudabimus: quamuis enim naturalis illa ei sit, sibi illam dedit: quoniam Deus ipsa natura est. Igitur ortum rerum tribuis naturæ, ac detrahis Deo. Cur in eodem luto hæsitans, uersuram soluis? A quo enim fieri negas, ab eodẽ planè fieri mutato nomine confiteris. Sequitur ineptissima comparatio: Vt enim faber inquit, cum quis ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed utitur ea, quæ sit parata, fictorq; item cera: sic isti prouidentiæ diuinæ materiam esse prestò oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratam. Imò uero non oportuit. Erit enim Deus minoris potestatis si ex parata facit, quod est hominis. Faber enim sine ligno nihil ædificat, quia lignum ipsum facere non potest. Non posse autem imbecillitatis est humanæ. Deus uero facit sibi ipse materiam, quia potest. Posse enim dei est: nam si non potest, Deus non est. Homo facit ex eo, quod est: quia per mortalitatem imbecillis est, per imbecillitatem definitæ, ac modicæ potestatis. Deus autem fecit ex eo, quod non est: quia per æternitatem fortis est, per fortitudinem potestatis immẽsæ, quæ fine ac modo caret, sicut uita factoris. Quid ergo mirum, si facturus mundum Deus, prius materiã de qua faceret, præparauit ex eo, quod non erat? quia nefas esset Deum aliũde aliquid mutuari, cũ in ipso uel ex ipso sint omnia. Nã si est aliquid ante illum factum, & quicquam non ab illo factum, potestatem dei & nomen amittet. At enim materia nunquam facta est, sicut Deus, qui ex materia fecit hunc mundum, Duo igitur constituuntur æterna, & quidem inter se contraria: quod fieri sine discordia, & pernicie non potest. Collidi?t enim necesse est ea, quorũ uis, & ratio diuersa est. Sic utraq; æterna esse nõ potuerũt, si repugnãt, qa superare alterũ necesse est. Ergo fieri nõ potest, quĩ æterni natura sit simplex, ut inde oĩa uelut ex fonte descẽderit. Itaq; aut deus ex materia ortus est, aut materia ex Deo: qd horũ sit uerius, facile est intelligi. Ex his enĩ duobus alterũ sensibile est, alterũ caret sensu. Potestas faciẽdi aliqd nõ potest esse, nisi in eo quod sentit, qd' sapit, quod cogitat, qd' mouetur. Nec incipi aut fieri, aut cõsumari

deus et natura idem

factor

quicquam potest, nisi fuerit ratione præuisum, aut quemadmodum fiat ante quam est, aut quemadmodum constet postquam fuerit effectum. Denique is facit aliquid, qui habet uoluntatem ad faciendum, & manus ad id, quod uoluit, implendum. Quod autem insensibile est, iners & torpidum semper iacet: nihil inde oriri potest, ubi nullus est motus uoluntarius: nam si omne animal ratione constat, certe nasci ex eo non potest, quod ratione præditum non est: nec aliunde accipi potest id, quod ibi, unde petitur, non est. Nec tamen commoueat aliquem, quod animalia quædam de terra nasci uidentur. Hæc enim non terra per se gignit, sed spiritus Dei, sine quo nihil gignitur. Non ergo Deus ex materia: quia sensu præditum ex insensibili, sapiens ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam potest oriri: sed materia potius ex Deo est. Quicquid enim est solido, & contractabili corpore, accipit externam uim: quod accipit uim, dissolubile est: quod dissoluitur, interit: quod interit, ortum sit necesse est: quod ortum est, habuit fontem, unde oriretur, id est factorem aliquem sentientem prouidum, peritumque faciendi. Is est profecto nec ullus alius quam Deus. Qui quoniam sensu, ratione, prouidentia, potestate, uirtute præditus est, & animantia, & inanimata creare, & efficere potest: quia tenet quomodo quidque sit faciendum. Materia uero semper fuisse non potest quia mutationem non caperet, si fuisset. Quod enim semper fuit, semper esse non desinit: & unde absuit principium, abesse hinc etiam finem necesse est. Quinetiam facilius est, ut id, quod habuit initium, fine careat, quam ut habeat finem quod initio caruit. Materia ergo si facta non est, nec fieri ex ea quicquam potest. Si fieri ex ea non potest, nec materia quidem erit. Materia enim est, ex qua fit aliquid. Omne autem ex quo fit, quia recepit opificis manum, destruitur, & aliud esse incipit. Ergo quoniam finem habuit materia, tum, cum factus est ex ea mundus, & initium quoque habuit. Nam quod destruitur, ædificatum est: quod soluitur, alligatum: quod finitur, inceptum est. Si ergo ex commutatione, ac fine materia colligitur habuisse principium, à quo alio fieri nisi à Deo potuit? Solus igitur Deus est, qui factus non est: & iccirco destruere alia potest, ipse destrui non potest: permanebit semper in eo quod fuit: quia non est aliunde generatus, nec ortus, nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet, quæ illum mutata dissoluat. Ex seipso est, ut in primo diximus libro. Et ideo talis est, qualem se esse uoluit, impassibilis, immutabilis, incorruptus beatus, æternus. Iam uero illa conclusio, qua sententiam terminauit Tullius, multo absurdior: quod si materia, inquit, à Deo non est facta, nec terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à Deo factus est. Quàm callide

periculum

periculũ prӕteruolauit. Sic enim ſuperius illud aſſumpſit, tanquam probatione non indigeret: cum id multo eſſet incertius, quàm illud, propter quod aſſumptum eſt. Si non eſt, inquit, à Deo facta materia, nec mundus à Deo factus eſt. Ex falſo maluit colligere, quod falſum eſt, quàm ex uero quod uerũ. Et cum debeant incerta de certis probari: hic probationẽ ſumpſit ex incerto, ad euertendum quod erat certum. Nam diuina prouidentia effectum eſſe mundũ, ut taceam de †Triſmegiſto, qui hoc prӕdicat: taceam de carminibus Sibyllarũ, quӕ idem nuntiant: taceã de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei uno ſpiritu, ac pari uoce teſtantur: etiam inter philoſophos penè uniuerſos conuenit. Idem etiam Pythagorici, Stoici, Peripatetici, qui ſũt principes omnis diſciplinӕ. Denique à primis illis ſeptem ſapientibus, à Socrate uſque ad Platonẽ pro cõfeſſo, & indubitato habitum eſt: donec unus multis poſt ſeculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id, quod eſt euidentiſſimum, ſtudio ſcilicet inueniendi noua, ut nomine ſuo conſtitueret diſciplinam. Et quia nihil noui potuit reperire, ut tamen diſſentire à cӕteris uideretur, uetera uoluit euertere: in quo illum circumlatrantes philoſophi omnes coarguerunt. Certius eſt igitur mundum prouidentia inſtructum, quàm materiӕ prouidentia conglobatum. Quare non oportuit putare iccirco mundũ nõ eſſe diuina prouidentia factum, quia materia eius diuina prouidentia facta non ſit: ſed quia mundus diuina prouidentia ſit effectus, & materiam eſſe factam diuinitus. Credibilius eſt enim materiã potius à Deo factã, qa Deus oĩa poteſt, quàm mũdũ à Deo nõ eſſe factũ, quia ſine mẽte, ratione, cõſilio nihil fieri poteſt. Verũ hӕc nõ Ciceronis eſt culpa, ſed ſectӕ. Cum enĩ ſuſcepiſſet diſputationẽ, qua Deorũ naturã tolleret de qua philoſophi garriebãt, omnẽ diuinitatẽ ignorãtia ueri putauit eſſe tollendã. Itaq; Deos potuit tollere: qa non erant. Cum autem prouidentiam diuinam, que eſt in uno Deo, conaretur euertere, quia contra ueritatem niti cœperat, deficientibus argumentis: in hanc foueam neceſſario decidit, unde ſe extricare non poſſet. Hic ergo illum teneo hӕrẽtem, teneo defixum, quo Lucillus, qui cõtra diſſerebat, obmutuit. Hic eſt ergo cardo rerũ, hic uertũtur omnia. Explicet ſe Cotta, ſi poteſt, ex hac uoragine: proferat argumenta, quibus doceat, ſemper fuiſſe materiam, quam nulla prouidentia effecerit. Oſtendat quomodo quicquam ponderoſum, & graue aut eſſe potuerit ſine authore, aut immutari ualuerit: ac deſierit eſſe, quod ſemper fuit, ut inciperet eſſe quod nunquam fuit. Quӕ ſi docuerit, tum demum aſſentiar, ne mundum quidem diuina prouidentia conſtitutum: & tamen ſic aſſentiar, ut alijs illum laqueis teneã.

Aliter †ter maximo Triſmegiſto.

pro confesso

Eodem enim, quò nollet, reuoluetur: ut dicat & materiam, de qua mundus est, & mundum, qui de materia est, natura extitisse: cum ego ipsam naturam Deum esse contendam. Nec enim potest facere mirabilia, id est maxima ratione constantia, nisi qui habet mentem, prouidentiam, potestatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia: nec quicquam esse posit omnino quod non originem à deo traxerit. At idem quoties Epicureus est, & non uult à deo factum esse mundum: quærere solet quibus manibus, quibus machinis, quibus uectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. Uideret fortasse, si eo tempore potuisset esse, quo Deus fecit. Sed ne perspiceret homo dei opera, noluit eum inducere in hunc mundum, nisi perfectis omnibus: sed ne induci quidẽ poterat. Quomodo enim subsisteret cum fabricaretur desuper cœlum, terra subterfunderetur? cum fortasse humida, uel nimijs rigoribus torporata concrescerent: uel igneis caloribus incocta, & solidata durescerent. Aut quomodo uiueret sole nondũ instituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaq; necesse fuit hominem postremo fieri, cum iam mundo, cæterisq; rebus manus summa esset imposita. Deniq; sanctæ literæ docent hominem fuisse ultimum dei opus: & sic inductum fuisse in hunc mundum, quasi in domum iam paratam, & instructam. Illius enim causa facta sunt omnia. Idem etiam poëtæ fatentur. Oui. profecto iã mũdo, & uniuersis animalibus figuratis, hoc addidit:

Sanctius his animal, mentisq; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset
Natus homo est.

Adeo nefas æstimandum est ea scrutari, quæ Deus uoluit esse cælata. Verum ille nõ audiendi, aut discendi studio requirebat, sed refellendi: quia confidebat neminem id posse dicere. Quasi uero ex hoc putandum sit, non esse hæc diuinitus facta: quia quomodo facta sint non potest prouideri. An tu si educatus in domo fabrefacta, & ornata, nullam unquam fabricam uidisses, domum illam putasses non ab homine esse ædificatam: quia quomodo ædificetur, ignorares? Idem profecto de domo quæreres quod nunc de mundo requiris: quibus manibus, quibus ferramẽtis homo tãta effecit opera molitus: maxime si saxa ingẽtia, immẽsa cemẽta, uastas colũnas, opus totũ sublime, & excelsum uideres: nõ'ne hæc tibi humanarũ uiriũ modũ uiderẽtur excedere? quia illa nõ tã uiribus q̃ ratione, atq; artificio facta esse nescires: quod si homo, in quo nihil perfectũ est, tamẽ plus efficit ratione q̃ uires eius exiguæ patiãtur, quid est, cur incredibile tibi esse uideatur, cũ mũdus dicitur factus à Deo? in quo, quia perfectus est, nec sapiẽtia potest habere terminũ, nec fortitudo mẽsurã. Opera ip

sius uidētur oculis: quomodo aūt illa fecerit, ne mēte quidē uidetur: quia (ut Hermes ait) mortale immortali, temporale perpetuo, & corruptibile incorrupto propinquare non potest: id est propius accedere, & intelligentia subsequi: & ideo terrenum adhuc animal rerum cœlestium perfectionē non capit: quia corpore quasi custodia septū tenetur, quo minus soluto, ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur quàm inepte faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc est enim modū conditionis suæ trāsgredi: nec intelligere, quousq; homini liceat accedere. Deniq; cū aperiret homini ueritatē Deus, ea sola scire nos uoluit, quæ interfuit hominē scire ad uitā consequendam. Quæ uero ad curiosam, & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana essent. Quid ergo quæris, quæ nec potes scire: nec si scias, beatior fias? Perfecta est in homine sapientia si & Deum esse unum, & ab ipso esse facta uniuersa cognoscat.

quæ in homine perfecta est sapientia

Quod Deus quatuor elementa distinxit, & quatuor qualitates, & quatuor tēpora: & quod ex calore & humore sit uita: & quare homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

NVnc quoniam refutauimus eos qui de mundo, & factore eius Deo aliter sentiunt, quàm ueritas habet, ad diuinam mundi fabricam reuertamur: de qua in arcanis sanctæ religionis literis traditur. Fecit igitur Deus primū omniū cœlū, & in sublime suspendit: quod esset sedes ipsius Dei cōditoris. Deinde terrā fundauit, ac cœlo subdidit: quā homo cū cæteris animalium generibus incoleret. Eam uoluit humore circūflui, & cōtineri: suum uero habitaculū distinxit claris luminibus, & impleuit, sole scilicet, lunæq; orbe fulgenti, & astrorū micantium splendentibus signis adornauit: tenebras autem, quod est his contrarium, cōstituit in terra. Nihil enim per se continet luminis, nisi accipiat à cœlo, in quo posuit lucem perennem, & superos, & uitam perpetuā. Et cōtra in terra tenebras, inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distāt, quantum mala à bonis, & uitia à uirtutibus. Ipsius quoq; terræ binas partes contrarias inter se, diuersasq; constituit, scilicet oriētem, occidentemq;: ex quibus oriens Deo similis censetur: quia ipse luminis fons & illustrator est rerum, & quod oriri nos faciat ad uitam sempiternā. Occidens autem conturbatæ illi prauæq; mēti ascribitur: quod lumen abscondat, quod tenebras semper inducat, & quod homines faciat occidere atque interire peccatis. Nam sicut lux orientis est, in luce autem uitæ ratio uersatur: sic occidentis tenebræ sunt, in tenebris autem & mors, & interitus continetur. Deinde alteras partes easdem

ratione dimensus est, meridiem, ac septentrionē: quæ partes illis duabus societate iunguntur. Ea enim, quæ est solis calore flagrantior, proxima est, & cohæret orienti. At illa, quæ frigoribus, & perpetuo gelu torpet, eiusdem est, cuius extremus occasus. Nam sicut contrariæ sunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini est proximus, sic meridies orienti. Vt frigus tenebris, ita plaga est septentrionis occasui. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit. Ver scilicet orienti, æstas meridionali plagæ, occidenti autumnus est, septentrioni hyems. In his quoque duabus partibus meridionali, & septentrionali, figura uitæ & mortis cōtinetur: quia uita in calore est, mors in frigore. Sicut autem calor ex igne est, ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimentionem, diem quoq; facit ac noctem: quæ spatia, & orbes temporum perpetuos, ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna per uices successione conficiant. Dies, quem primus oriens subministrat, Dei sit necesse est, ut omnia quæcunq; meliora sunt. Nox autem, quam occidens extremus inducit, eius scilicet quē Dei esse æmulū diximus. Quæ duo etiā in hoc præscius futurorū Deus fecit, ut ex ijs & ueræ religiōis & falsarū superstitionum imago quædā ostenderetur. Nam sicut sol, qui oritur in die, licet sit unus (unde solē esse appellatū Cic. uult uideri, quod obscuratis syderibus solus appareat) tamen quia uerū, ac perfectæ plenitudinis lumen est, & calore potißimo, & fulgore clarissimo illustrat omnia: ita in Deo, licet sit unus, & maiestas, & uirtus, & claritudo perfecta est. Nox autem, quam prauo illi Antitheo dicimus attributam, eius ipsius multas, & uarias religiones per similitudinem demonstrat. Quamuis enim stellæ innumerabiles micare, ac radiare uideantur, tamen, quia non sunt plena, ac solida lumina, nec caloris præferunt quicquam, nec tenebras multitudine sua uincunt. Duo igitur illa principalia inueniuntur quæ diuersam, & contrariam sibi habent potestatem, calor, & humor: quæ mirabiliter Deus ad sustentanda, & gignenda omnia excogitauit. Nam cum uirtus Dei sit in calore, & igni, nisi ardorem, uimq; eius admista humoris, ac frigoris materia temperasset: nec nasci quicquā, nec cohærere potuisset, quin statim conflagratione interiret quicquid esse cœpisset. Vnde & philosophi quidam, & poëtæ discordi concordia mundū constare dixerunt: sed rationem penitus non uiderunt. Heraclitus ex igne nata esse omnia dixit, Thales Milesius ex aqua. Vterq; uidit aliquid: sed errauit tamē uterq;, quod alterutrum si solum fuisset, neq; aqua nasci ex igne potuisset, neq; rursus ignis ex aqua. Sed est uerius simul ex utroque permisto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non potest.

potest,quia sunt utraq; inimica: & si cominus uenerint,alterutrum quod superauerit,conficiat alterum necesse est,sed eorum substantiæ permisceri possūt. Substantia ignis calor est, aquæ humor. Recte igitur Oui.

Quippe ubi temperiem sumpsere humorq;,calorq;,
Concipiunt,& ab his oriuntur cuncta duobus.
Cumq; sit ignis aquæ pugnax,uapor humidus,omneis
Res creat,& discors concordia fœtibus apta est.

Alterum enim quasi masculinum elemētū est, alterum quasi fœmininum, alterum actiuum,alterum patibile. Ideoq; à ueteribus institutum est, ut sacramento ignis,& aquæ nuptiarum fœdera sanciantur: quod fœtus animantium calore,& humore corporentur,atq; animentur ad uitam. Cū enim constet omne animal ex anima, & corpore, materia corporis in humore est,animæ in calore. Quod ex auium fœtibus datur scire: quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fouerit,nec humor potest corporari, nec corpus animari. Exulibus quoq; ignis, & aqua interdici solebat: adhuc enim uidebatur nefas,quāuis malos tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum,quibus uita constat hominum: perinde habebatur,ac si esset,qui eam sententiam exceperat, morte multatus. Adeo ista duo elementa prima sunt habita,ut nec ortum hominis,nec sine his uitam crediderint posse constare. Horum alterum nobis commune est cum cæteris animantibus: alterum soli homini datum. Nos enim quoniam cœleste,atq; immortale animal sumus, igne utimur, qui nobis in argumentum immortalitatis datus est: quoniam ignis è cœlo est, cuius natura,quia mobilis est,& sursum nititur,uitæ continet rationem. Cætera uero animalia,quoniam tota sunt mortalia, tantummodo aqua utuntur: quod est elementum corporale,atq; terrenum. Cuius natura,quia mobilis est,ac deorsum uergens,figuram mortis ostēdit. Ideo pecudes neq; in cœlum suspiciunt,neq; religiones sentiunt: quoniam ab his usus ignis alienus est. Vnde autem,uel quomodo Deus hæc duo principalia,ignem,& aquam uel accenderit, uel eliquauerit,solus scire potest,qui fecit.

Quod creato mundo facta animalia propter homines sunt, & tandem homo ipse. Et quid sit,quod poëtæ finxerunt Deucalionem homines reparasse,& q. Aristoteles falso putauit mundum esse æternum: & quæ sint tres Parcæ. Caput XI

CONSUMMATO igitur mundo. animalia uarij generis, dissimilibus formis, & magna, & minora ut fierent, imperauit. Et facta sunt bina, id est diuersi sexus singula, ex quorum fœtibus & aër, & terra, & maria cōpleta sunt: deditq; his omnibus generatim deus alimenta de terra, ut usui hominibus esse possent. Alia nimirū ad cibos, alia uero ad uestimētū. Quæ autem magnarū sunt uiriū, ut in excolēda terra iuuarent: unde dicta sunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptione compositis, regnum sibi æternū parare constituit: & innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatē daret. Tum fecit ipse sibi simulachrū sensibile atq; intelligens: id est ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius. Hominem figurauit ex limo terræ: unde homo nuncupatus est, quod sit, factus ex humo. Deniq; Plato humanam formam θεοειδῆν esse ait. Et Sibylla, quæ dicit:

εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

De hac hominis fictione poëtæ quoq;, quamuis corrupte, tamen non aliter tradiderunt. Nanq; hominem de luto à Prometheo factum esse dixerunt. Res eos non fefellit, sed nomen artificis. Nullas enim literas ueritatis attigerāt: sed quæ prophetarū uaticinio tradita in sacrario Dei cōtinebantur, ea de fabulis & obscura opinione collecta, & deprauata, ut ueritas à uulgo solet uarijs sermonibus dissipata corrūpi, nullo non addēte aliquid ad id, quod audierant, carminibus suis cōprehenderūt. Et hoc quidē inepte, quod tam mirabile, tamq; diuinum opificiū hominū dederūt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cū posset eadem ratione generari, qua ipse Prometheus ex Iapeto natus est? qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De dijs autem illū non fuisse pœna eius in Caucàso mōte declarat. Sed neq; patrem ipsius Iapetum, patruumq; Titana quisquam Deos nūcupauit: quia regni sublimitas penes Saturnū solū fuerit: per quam diuinos honores cū omnibus suis posteris cōsecutus est: multis argumentis hoc figmentū poëtarū coargui potest. Factū esse diluuiū ad perdendam, tollendamq; ex orbe terræ malitiam, constat inter omnes. Idem enim & philosophi, poëtæ, scriptoresq; rerū antiquarū loquūtur, in eoq; maxime cū prophetarū sermone cōsentiūt Si ergo cataclysmus à Deo ideo factus est, ut malitia, quæ per nimiā multitudinē increuerat, perderetur, quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius filiū Deucalionem ijdem ipsi ob iusticiam solum esse dicunt seruatum: quomodo unus gradus, & una progenies orbē terræ tā celeriter potuit hominibus implere? Sed uidelicet hoc quoque sic cor

ruperunt,ut illud superius, cum ignorarent, in quo tempore cataclysmus sit factus in terra, & quis ob iustitiam meruerit genere humano pereunte saluari, & quomodo, aut cum quibus seruatus sit, quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergo falsum esse, quod de opificio Promethei narrant. Verum quia poëtas dixeram non ōnino mentiri solere, sed figuris inuoluere, & obscurare quæ dicant, non dico esse mentitos, sed primum omnium Prometheum simulachrum hominis formasse de pingui, & molli luto, ab eoque natam primo artem, & statuas, & simulachra fingendi: siquidem Iouis temporibus fuit, quibus primum templa constitui, & noui Deorum cultus esse cœperunt: sic ueritas fucata mendacio est, & illud quod à Deo factum ferebatur homini, qui opus diuinum imitatus est, etiam cœpit ascribi. Cæterum fictio ueri ac uiui hominis è limo Dei est. Quod Hermes quoque tradit, qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum esse dixit à Deo: sed etiam illud explanare tentauit, quàm subtili ratione singula quæque in corpore hominis membra formauerit: cum eorum nihil sit, quod non tantundem ad usus necessitatem, quantum ad puchritudinem ualeat. Id uero etiam Stoici, cum de prouidentia disserunt, facere conantur: & secutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam, & uberem strictim contigit: quam ego nunc iccirco prætereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianũ auditorem meum scripsi. Illud hoc loco præterire non possum, quod errantes philosophi quidam aiunt, homines, cæteraq; animalia sine ullo artifice orta esse de terra, unde illud Virgilianum est:

Terra progenies duris caput extulit aruis

Et ij maxime fuerunt in ea sententia, qui esse prouidentiam negant. Nam Stoici animantium fabricam diuinæ solertiæ tribuunt. Aristoteles autem labore se, ac molestia liberauit, dicens semper mundum fuisse. Itaque & humanum genus, & cætera, quæ in eo sunt, initium non habere, sed fuisse semper, ac semper fore. Sed cum uideamus singula queq; animalia, quæ ante nō fuerãt, incipere esse, & esse desinere, necesse est totũ genus aliquãdo esse cœpisse, & aliquãdo, desiturũ esse, qa cœperit. Omnia enĩ tribus tẽporibus cõtineri necesse est, præterito, præsenti, futuro. Præteriti est origo, præsentis substantia, futuri dissolutio. Quæ omnia in singulis hominibus apparent: &

tres parc.

incipimus enim, cum nascimur: & sumus, cum uiuimus: & desinimus, cū interimus. Vnde etiam tres Parcas esse uoluerunt, unam, quæ uitam hominibus ordiatur: alteram, quæ contexat: tertiam, quæ rumpat, ac finiat. In toto autem genere hominum quia solum præsens tempus apparet, ex eo tamen & præteritum, id est origo colligitur: & futurum, id est dissolutio. Nam quoniā est, apparet aliquando cœpisse. Esse enim nulla res sine exordio potest: & quia cœpit, apparet quandoq; desitura. Nec enim potest id totum esse immortale, quod ex mortalibus constat. Nam sicut uniuersi per singulos interimus, fieri potest, ut aliquo casu omnes simul uel sterilitate terrarum: quæ accidere uel particulatim solet: uel pestilentia ubiq; diffusa, quæ singulas urbes, atq; regiones plerunq; populatur: uel accendio in orbem misso, quale iam fuisse sub Phaëtonte dicitur: uel diluuio aquarum, quale sub Deucalione traditur, cum præter unū hominem genus omne deletum est. Quod diluuium si casu accidit, profecto potuit accidere, ut & unus ille, qui superfuit, interiret. Si autē diuinæ prouidentiæ nutu, quod negari non potest, ad reparandos homines reseruatus est, apparet in Dei potestate esse uel uitam, uel interitum generis humani. Quod si potest occidere in totum, quia quod per partes occidit, apparet aliquando esse ortum: & ut fragilitas initium, sic declarat & terminum. Quæ si uera sunt, non poterit defendere Aristotiles, quo minus habuerit & mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato, & Epicurus extorquent, & Platoni, & Aristoteli, qui semper fore mundum putauerunt, licet sint eloquentes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia sequitur, ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Quod non de terra, uel sponte nata sunt animalia, sed dispositione diuina, cuius fecisset Deus nos conscios si scire expediret. Caput XII

AIunt certis conuersionibus cœli, & astrorum motibus maturitatem quandam extitisse animalium serendorum. Itaq; terram nouam semen genitale retinentem, folliculos ex se quosdam in uterorum similitudinem protulisse: de quibus Lucretius:

Crescebant uteri terram radicibus apti.

Eosq; cum maturassent, natura cogente ruptos animalia tenera profudisse. Deinde terrā ipsam humore quodā, qui esset lacti similis, exuberasse, eoq; alimento animātes esse nutritos. Quomodo autem uim frigoris, aut caloris ferre, aut uitare potuerūt, aut omnino nasci, cum sol exureret,

frigus

frigus astringeret? Nõ erãt inquiũt, in prĩcipio mũdi hyems, & æstas: sed perpetua tẽperies, & uer æquabile. Cur ergo nihil horũ fieri etiãnũc uidemus: qa semel fieri necessariũ fuit, ut animalia nascerẽtur. Postq̃ uero esse cœperũt, cõcessa his facultate generãdi, & terra parere desijt, & tẽporis cõditio mutata est. O q̃ facile est mẽdacia redarguere. Primũ, quod nihil potest esse in hoc mũdo, quod nõ sic permaneat, ut cœpit. Nec enim sol, & luna, & astra tunc non erant: aut cum essent, meatus nõ habebãt: aut non diuina moderatio, quæ cursus eorum temperat, & gubernat, cũ ipsis simul cœperit. Deinde, quod si ita sit, ut dicunt, prouidentiam esse necesse est: & in idipsum incidunt, quod maxime fugiunt. Nondum enim natis animalibus aliquis utiq; prouidit, ut nascerentur: ne orbis terræ desertus, atque incultus horreret. Vt autem de terra sine officio parentũ nasci possent, necesse est magna ratiõe esse prouisum. Deinde ut humor ille concretus de terra in uarias imagines corporum fingeretur. Item ut è folliculis, quibus tegebantur, accepta uidendi, sentiẽdiq; ratione, tanquã ex aluo matrũ profunderetur, mira inexplicabilisq; prouisio est. Sed putemus id quoq; casu accidisse: illa certe, quæ sequuntur, fortuità esse non possunt: ut terra continuo lacte manaret: ut aëris temperies esset æqualis. Quæ si constat iccirco esse facta, ut animalia recenter edita uel haberent alimentum, uel non haberent periculum: necesse est, ut aliquis diuina nescio qua ratione prouiderit. Quis autem potest prouidere nisi Deus? Videamus tamen an idipsum, quod dictitant, fieri potuerit, ut homines nascerentur è terra. Si considerct aliquis quandiu, & quibus modis educetur infans, intelliget profecto non potuisse terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit enim necesse quampluribus mensibus iacere proiectos, donec confirmatis neruis mouere se, locumq; mutare possent: quod uix intra unius anni spatium fieri potest. Iam uide utrũ'ne infans eodem modo, & eodem loco, quo est effusus, iacere per multos menses ualuerit. An non humore illo terræ, quod alimenti gratia ministrabat, & sui corporis purgamentis in unũ mistis obrutus, corruptusq; moreretur. Itaq; nullo modo fieri potest, quin ab aliquo fuerit educatus: nisi forte animalia omnia non tenera nata sunt, sed excreta: quod ut dicerent nunquam uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impossibilis, & uana est, si tamẽ ratio dici potest, qua id agitur, ut nulla sit ratio. Qui enim dicit omnia sua sponte esse nata, nihilq; diuinæ prouidentiæ tribuit, hic profecto rationem non asserit, sed euertit. Quod si neq; quicquam fieri sine ratione, neq; nasci potest, appareret diuinam esse prouidentiam: cuius est proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omnium ma-

quam plures. & complures

chinator fecit hominem: quod Cicero quamuis expers cœlestium literarum, uidit tamen, qui libro de legibus primo, hoc idem tradidit, quod prophetæ: cuius uerba subieci. Hoc animal prouidũ, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilij, quem uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse à summo Deo solũ: est enim ex tot animãtiũ generibus, atq; naturis particeps rationis, & cogitationis cũ cætera sint omnia expertia. Vides'ne hominẽ quamuis longe à ueritatis notitia remotũ, tamen quoniã imaginẽ sapientiæ tuebatur, intellexisse non nisi à deo hominẽ potuisse generari? Sed tamẽ diuinis opus est testimonijs, ne minus humana sufficiãt. Sibylla hominẽ dei opus esse testatur:

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενετῆς βιότοιο.

Eadem tamen sanctæ literæ continent. Deus ergo ueri patris officio functus est. Ipse corpus effinxit: ipse animã, qua spiramus, infudit. Illius est totum, quicquid sumus. Quomodo id fecerit, si nos oporteret scire, docuisset, sicut docuit cætera: quæ cognitionem nobis & pristini erroris, & ueri luminis attulerunt.

Quare duo sexus mundi minoris, id est hominis: & quid sit mors eius prima, quid secunda: & de primorum parentum culpa, & pœna. Caput XIII.

CVm ergo marem ad similitudinem suam primum finxisset, tum etiam fœminam configurauit ad ipsius hominis effigiem, ut duo inter se permisti sexus propagare sobolem posẽt, & omnem terram multitudine opplere. In ipsius autem hominis fictione illarum duarum materierum, quas inter se diximus esse cõtrarias, ignis, & aqua conclusit, perfecitq; rationem. Ficto enim corpore spirauit ei animam de uitali fonte spiritus sui, qui est perennis: ut ipsius mundi ex contrarijs constantis elemẽtis similitudinẽ gereret. Constat enĩ ex anima, & corpore, id est quasi è cœlo, & terra: quandoquidẽ anima, qua uiuimus, uelut è cœlo oritur à Deo: corpus è terra, cuius è limo diximus esse formatũ. Empedocles, quẽ nescias utrũ'ne inter poëtas an ĩter philosophos numeres, q̃ de rerũ natura uersibus scripsit, ut apd' Romanos Lucretius & Varro, quatuor elemẽta cõstituit, id est Ignẽ. Aërẽ, Aquã, & Terrã: fortasse Trismegistum secutus, q nostra corpora ex his quatuor elementis constituta esse dixit à Deo. Habere nanq; in se aliquid ignis, aliquid aeris, aliquid aquæ, aliquid terræ: & neq; ignem esse, neq; aërem, neq; aquã, neq; terrã: quæ quidẽ

falsa non sunt. Nam terræ ratio in carne est, humoris in sanguine, aëris in spiritu, ignis in calore uitali. Sed neque sanguis de corpore secerni potest, sicut humor à terra: neque calor uitalis à spiritu sicut ignis ab aëre. A Deo rerũ omnium duo sola reperiuntur elementa, quorũ omnis ratio in nostri corporis fictione conclusa est. Ex rebus igitur diuersis ac repugnantibus homo factus est, sicut ipse mundus ex luce, ac tenebris, ex uita & morte: quæ duo inter se pugnare in homine præcepit: ut si anima superauerit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce uersetur: Si autem corpus uicerit animã, ditioniq; subiecerit, sit in tenebris sempiternis, & in morte. Cuius non ea uis est, ut iniustas animas extinguat omnino, sed ut puniat in æternũ. Eam pœnam secundã mortem nominamus, quæ est & ipsa perpetua, sicut & immortalitas. Primam sic definimus: Mors est naturæ animantiũ dissolutio. uel ita: Mors est corporis, animæq; seductio. Secunda uero sic: Mors est æterni doloris perpessio. uel ita: Mors est animarum pro meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit, quarum animæ non ex Deo constãtes, sed ex communi aëre, morte soluuntur. In hac igitur societate cœli, atq; terræ, quorum effigies in homine expressa est, superiorẽ partem tenent ea quæ sunt dei, anima scilicet, quæ dominiũ corporis habet: inferiorem autem ea, quæ sunt diaboli. Corpus utiq;, quod quia terrenũ est, animæ debet esse subiectũ, sicut terra cœlo. Est enim terra quasi uasculum, quo tanquam domicilio temporali spiritus cœlestis utatur: utriusq; officia sũt, ut hoc, quod est ex cœlo & Deo, imperet: illud uero, quod ex terra est, diabolo seruiat. Quod quidẽ nõ fugit hominẽ nequam Sallustium, qui ait: Sed omnis nostra uis in animo & corpore sita est: animi imperio, corporis seruitio magis utimur. Recte, si ita uixisset, ut locutus est. Seruiuit enim fœdissimis uoluptatibus, suamq; ipse sententiã uitæ prauitate dissoluit. Quod si anima ignis est (ut ostendimus) in cœlum debet eniti, sicuti ignis, ne extinguatur, hoc est ad immortalitatẽ, quæ in cœlo est. Et sicut ardere, ac uiuere non potest ignis, nisi aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimẽtũ: sic animæ materia, & cibus est sola iustitia, qua tenetur ad uitã. Post hæc deus hominẽ, quẽ exposui ratiõe generatũ posuit ĩ paradiso, id est in horto fœcũdissimo, & amœnissimo: quẽ in partibus orientis omni genere ligni, arborũq; cõseruit, ut ex earũ uarijs fructibus aleretur, expersq; oĩm laborũ deo patri sũma deuotiõe seruiret. Tũ dedit ei certa mãdata: quæ si obseruasset, immortalis maneret: si trãscẽdisset, morte afficeretur. Id aũt præceptũ fuit, ut ex arbore una, quæ fuit ĩ medio padisi, nõ gustaret: in qua posuerat ĩtelligẽtiã boni & mali.

Tum criminator ille inuid[us] operibus Dei, omnes fallacias, & calliditates suas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut uetitum cibum sumeret: & per eam ipsi quoq; homini persuasit, ut transcenderet Dei legem. Percepta igitur scientia boni, & mali pudere cum nuditatis suæ cœpit: absc̄oditq; se á facie Dei, quod antea non solebat. Tum deus eiecit hominem de paradiso sententia in peccatores lata, ut uictum sibi labore conquirerent: ipsumq; paradisum igni circumuallauit: ne homo posset accedere, donec summum iudicium facit in terra: & iustos uiros cultores suos in eundem locum reuocet morte sublata. Sicut sacræ literæ docent, & Sibylla Erythræa, cum dicit:

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον.

Verum quoniam hæc extrema sunt, tota in extrema operis huius parte tractabimus. Nūc ea, quæ prima sunt, explicemus. Mors itaq; secuta est hominem secundum dei sententiam: quod etiam Sibylla in carmine suo docet dicens:

ἄνθρωπον πεπλασθέντα θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Sic facta hominis uita est temporalis, sed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur: quod diuinis literis proditum, & per omnem scientiam publicatum, cum Varro non ignoraret, argumentari nixus est, cur putarentur antiqui mille annos uictitasse. Ait enim apud Aegyptios pannis menses haberi, ut non solis per xij. signa circuitus facit annum: sed luna, quæ orbem illum signiferum .xxx. dierum spatio illustrat: quod argumentum perspicue falsum est. Nemo enim tunc millesimum annum transgressus est. Nunc uero qui ad centesimum perueniunt, quod fit sæpissime, mille certe, ac ducentis mensibus uiuunt. Et authores idonei tradunt, ad cxx. annos perueniri solere. Sed quia ignorabat Varro, cur, aut quando uita hominis esset diminuta, ipse diminuit, cum sciret mille & quadringē tis mensibus posse uiuere hominem.

Argumentum Varronis falsum esse docet autor

Quod nō Liber pater fuit inuentor uini, sed Noë post diluuium: & quæ fuerit origo gentium: & qui primi habuerint scientiam astrorum, & ignorantiam Dei. Cap. XIIII.

DEus autem postea, cum uideret orbẽ terræ malitia, & sceleribus oppletum, statuit humanum genus diluuio perdere: sed tamen ad multitudinem reparandam delegit unum, quod corruptis omnibus singulare iustitiæ supererat exemplũ. Hic cum sexcentorum esset annorum, fabricauit arcam, sicut præceperat ei Deus: in qua ipse cum coniuge, ac tribus filijs, todidemq; nuribus seruatus est: cum aqua uniuersos montes altissimos operuisset. Deinde orbe siccato, execratus iniustitiã prioris seculi Deus, ne rursus longitudo uitæ causa esset excogitandorum malorũ, paulatim per singulas progenies diminuit hominis ætatem: atq; in centum & XX. annis metam collocauit: quam transgredi non liceret. Ille uero, cum egressus esset ex arca, ut sanctæ literæ docent, terram studiose coluit, atque uineam sua manu seuit. Vnde arguuntur, qui authorem uini Liberum putant. Ille enim non modo Liberum, sed etiam Saturnum, atq; Vranum multis antecessit ætatibus, qua ex uinea cum primum fructum cepisset, lætus factus bibit usque ad ebrietatem, iacuitq; nudus. Quod cum uidisset unus ex filijs, cui nomen fuit Cham, non texit patris nuditatem: sed egressus etiã fratribus indicauit. At illi sumpto pallio, intrauerunt auersis uultibus, patremq; texerunt. Quæ cum facta recognouisset pater, abdicauit, atque expulit filium. At ille profugus in eius terræ parte cõsedit, quæ nunc Arabia nominatur. Eaq; terra de nomine suo Chanaam dicta est: & posteri eius Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deum ignorauit: quoniam princeps eius, & conditor cultum Dei á patre non accepit maledictus ab eo. Itaque ignorantiam diuinitatis minoribus suis reliquit. Ab hac gente proximi quique populi multitudine increscente fluxerunt. Ipsius autẽ patris posteri Hebræi dicti, penes quos religio Dei resedit: sed & ab his postea multiplicato in immensum numero, cum eos angustiæ locorum suorum capere non possent, tum adolescentes uel missi á parentibus, uel sua sponte, cum rerum penuria cogeret, profugi ad quærendas sibi nouas sedes, huc, atque illuc dispersi, omnes insulas, & orbem totum, replerunt: & á stirpe sanctæ radicis auulsi, nouos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Aegyptum occupauerunt, cœlestia suspicere, atq; adorare cœperũt. Et quia neq; domicilijs tegebantur, propter aëris qualitatem (nec enim ullis in ea regione nubibus subtexitur cœlum) cursus syderum, & defectus notauerunt, dum ea sæpe uenerantes curiosius, atq; liberius intuerentur. Postea deinde portẽtisicas animalium figuras, quas colerent, commenti sunt quibusdam prodigijs inducti. Quorum mox authores aperiemus. Cæteri autem, qui per terram dispersi fuerunt, admirãtes elementa mun

noe uini inuentor

di, cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus, ac templis uenerabantur, & his sacrificia in aperto celebrabant, donec processu temporũ potentissimis regibus templa, & simulachra fecerunt. Eaq; uictimis, & odoribus colere instituerunt: sic aberrantes á notitia Dei gentes esse cœperunt. Errant igitur, qui deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt: & priorem esse gentilitatem, quàm Dei religionem, quam putant posterius inuentam: quia fontem, atq; originem ueritatis ignorant. Nũc ad principium mundi reuertamur.

De inquinatione Angelorum, & duobus generibus dæmonũ, qui se persuaserunt, ut Deos coli: quos etiam familiares philosophi habuerunt, ut Socrates. Caput XV

CVm ergo numerus hominum cœpisset increscere, prouidẽs Deus, ne fraudibus suis diabolus, cui ab initio terræ dederat potestatẽ, uel corrumperet, uel dispergeret homines, quos in exordio fecerat: misit Angelos ad tutelam, cultumq; generis humani. Quibus præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati, substantiæ cœlestis amitterent dignitatem: scilicet id eos facere prohibuit, quod sciebat esse facturos, ut ueniam sperare non possent. Itaq; illos cum hominibus commorantes, dominator ille terræ fallacissimus cõsuetudine ipsa paulatim ad uitia pellexit, & mulierum cõgressibus inquinauit. Tum in cœlum ob peccata, quibus se immerserant, non recepti, ceciderunt in terram. Sic eos diabolus ex angelis Dei suos fecit satellites, ac ministros. Qui autem sunt ex his procreati, quia neq; angeli neq; homines fuerũt, sed mediam quandam naturam gerentes, non sunt ad inferos recepti, sicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta sunt, unum cœleste, alterum terrenum. Hi sunt immundi spiritus malorum, quæ geruntur authores, quorum idẽ Diabolus est princeps. Vnde Trismegistus illum δαιμονάρχην uocat. Dæmonas autem grammatici dictos aiunt, quasi δαίμονας, id est peritos, ac rerum scios. Hos autem putant deos esse: sciunt illi quidem futura multa, sed non omnia: quippe quibus penitus consiliũ Dei scire non licet. Et ideo solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poëtæ & sciunt esse dæmonas, & loquuntur. Hesiodus ita tradit:

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Quod iccirco dictũ est, quoniam custodes eos humano generi Deus miserat: sed ipsi, cum sint perditores hominũ, custodes tamẽ se uocari uolunt, ut ipsi colantur, & Deus nõ colatur. Philosophi quoq; de his dixerunt.

δαιμονάρχης

dæmon. i. sciens

Nã Plato etiã naturas eorũ in symposio exprimere conatus est. Et Socrates esse circa se assiduũ dæmona loquebatur, q sibi puero adhæsisset, cuius arbitrio, & nutu sua uita regeretur. Magorũ quoq; ars omnis, ac potentia horũ aspirationibus constat, á qbus inuocati uisus hominũ præstigijs obcæcantibus fallũt: ut nõ uideãt ea quæ sunt, & uidere se putent illa quæ nõ sunt. Hi, ut dico, spiritus cõtaminati, ac perditi per omnẽ terrã uagãtur, & solatiũ perditionis suæ perdendis hominibus operantur. Itaq; oĩa insidijs, fraudibus, erroribus cõplent. Adhærent enim singulis hominibus, & omnes hostiatĩ domos occupãt, ac sibi Geniorũ nomẽ assumunt: sic enim latino sermone dæmonas interpretãtur. Hos in suis penetralibus cõsecrant. His quotidie merũ profundunt: & scientes dæmonas uenerãtur, quasi terrestres Deos, & quasi depulsores malorũ, quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui quoniã sunt spiritus tenues, & incomprehensibiles, insinuãt se corporibus hoĩm, & occulte in uisceribus operti, ualetudinem uitiant, morbos citãt, somnijs animos terrẽt: mentes furoribus quatiunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

Quod hi prodesse putantur, cum nocere desinunt: nec possũt aliquid in eos, qui in fide solidati sunt, sed sanctis subiecti, eis tanquam serui obediunt. Caput XVI

Qvarum omniũ fallaciarũ ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse enim eos putãt cũ nocere desinũt, q nihil aliud possunt q̃ nocere. Dicat fortasse aliqs, colẽdos esse ergo ne noceãt, siquidẽ possũt nocere. Nocerent illi quidẽ, sed ijs, á qbus timentur: quos manus Dei potens & excelsa nõ protegit, q profani sunt á sacramẽto ueritatis. Iustos aũt, id est cultores dei metuunt: cuius noĩe adiurati, de corporibus excedũt: quorũ uerbis, tanquã flagris uerberati, nõ mõ dæmonas se esse cõfitẽtur, sed etiã noĩa sua edũt: illa quæ in tẽplis adorãtur, & quod plerũq; corã cultoribus suis faciũt: nõ utiq; ĩ opprobriũ religiõis, sed honoris sui quia nec deo, p quẽ adiurãtur, nec iustis, quorũ uoce torquẽtur, mentiri possũt. Itaq; maximis sæpe ululatibus editis, uerberari se, & ardere, & iã iãq; exire pclamant. Tantũ habet dei cognitio, ac iustitia potestatis. Cui ergo nocere possũt, nisi ijs, quos habẽt in sua potestate? Deniq; affirmat eos Hermes, q cognouerint Deũ, nõ tantũ ab incursionibus dæmonũ tutos esse, uerũetiã ne fato qdem teneri. Μία, inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. Quid sit aũt εὐσέβεια, alio loco his uerbis testatur dicẽs, ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι θεοῦ. Asclepius auditor eius eãdẽ

sententiam latius explicauit in illo sermone perfecto, quem scripsit ad regem. Vterq; uero dæmonas esse affirmat inimicos, & uexatores hominũ quos ideo Trismegistus ἀγγέλους πονηρούς appellat: adeo non ignorat ex cœlestibus deprauatos terrenos esse cœpisse.

tendicula est rete extensum ad prehendendum

Quod hi astrologiam, aruspicinã, & omnes artes reprobas inuenerunt: & persuaserunt cultum idolorum per miracula, & uarias fallaciarum tendiculas. Caput XVII

EOrum inuenta sunt astrologia, & aruspicina, & auguratio, & ipsa, quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid præterea malorum exercent homines uel palam uel occulte: quæ omnia per se falsa sunt, ut Sibylla Erythræa testatur:

– ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ᾽ ἐστίν,
ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ᾽ ἦμαρ.

Sed ijdem ipsi authores præsentia sua faciunt, ut uera esse credantur. Ita hominum credulitatem mentita diuinitate deludunt, quod illis uerũ aperire non expedit. Hi sunt, qui imagines, & simulachra fingere docuerunt: qui, ut & hominum mentes à cultu ueri Dei auerterent, & fictos mortuorum regum uultus, & ornatos, exquisita pulchritudine statui, cõsecrariq; fecerunt: & illorum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt. Sed eos magi, & ij, quos uere maleficos uulgus appellat, cum artes suas execrabiles exercẽt, ueris suis nominibus cient illis cœlestibus, quæ in literis sanctis leguntur. Hi porrò incesti, ac uagi spiritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus infundant, serunt, ac miscent falsa cum ueris. Ipsi enim cœlestes multos finxerunt esse, & unum regem omniũ Iouem: eo quod multi sunt spiritus angelorum in cœlo, & unus parens, ac dominus omnium Deus. Sed ueritatem mentitis nominibus inuolutã ex oculis abstulerunt. Nam Deus (ut principio docui) neque nomine, cum solus sit, eget: neq; angeli, cũ sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut uolunt: quorum unum, solumq; officium est seruire nutibus Dei: nec omnino quicquam nisi iussu eius facere. Sic enim mundũ regi à Deo dicimus, ut à rectore prouinciam. Cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouincia dixerit, quamuis illorum ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid præter iussa rectoris, per ipsius ignorantiam, quæ est conditionis humanæ. Ille autem præses mũdi, & rector uniuersi, qui scit omnia, cuius diuinis oculis nihil septum est, solus habet rerum omnium cum filio suo potestatem: nec est in angelis quicquam, nisi

parendi

parendi necessitas. Itaq; nullum sibi honorem tribui uolunt, quorum honor in Deo est. Illi autem, qui desciuerunt à Dei ministerio, quia sunt ueritatis inimici, & praeuaricatores, Dei nomen sibi, & cultum Deorum uendicare conātur: non quod ullum honorem desyderent. (Quis enim honor perditis est?) nec ut Deo noceant, cui noceri non potest: sed ut hominibus, quos nitūtur à cultu, & notitia uerae maiestatis auertere, ne immortalitatē adipisci possint, quā ipsi sua nequitia perdiderūt. Offundūt itaq; tenebras, & ueritatē caligine obducunt, ne dominū, ne patrem suū norint: & ut illiciant, facile in templis se occulunt, & sacrificiis omnibus praestò adsunt. Eduntq; saepe prodigia, quibus obstupefacti homines fidē commodent simulachris diuinitatis, ac numinis. Inde est, quod ab augure lapis nouacula incisus est: & quod Iuno Veiensis migrare se Romam uelle respondit: quod Fortuna muliebris periculum denunciauit: quod Claudiae manum nauis secuta est: quod in sacrilegos & Iuno Nudata, & Locrensis Proserpina, & Ceres Milesia uindicauit: & Hercules de Appio & Iupiter de Atinio, & Minerua de Caesare. Hinc, quod serpens urbem Romam pestilentia liberauit Epidauro accersitus. Nam illuc δαιμονιάρχης haec ipse in figura sua sine dissimulatione perductus est: siquidem legati ad eam rem missi draconem secum mirae magnitudinis attulerunt. In oraculis autem uel maxime fallunt, quorum praestigias profani à ueritate intelligere non possunt. Ideoq; ab illis attribui putant & imperia, & uictorias, & opes, & euētus prosperos rerum. Deniq; ipsorum nutu saepe rempublicam periculis imminētibus liberatam. Quae pericula & responsis denuntiauerūt, & sacrificijs placati auerterunt. Sed omnia ista fallaciae sunt. Nam cum dispositiones Dei praesentiant, quippe qui ministri eius fuerunt, interponunt se in his rebus, ut quaecunq; à deo uel facta sunt, uel fuerunt, ipsi potissimum facere, aut fecisse uideantur. Et quoties alicui populo, uel urbi secundum Dei statutum boni quid impēdet, se id facturos uel prodigijs, uel somnijs, uel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur. Quibus datis, cum illud acciderit, quod necesse est, summam sibi pariunt uenerationē. Hinc templa deuouentur, & nouae imagines consecrantur, & mactantur greges hostiarum. Sed cum haec facta sunt, nihilo minus tamen & uita, & salus eorum, qui haec fecerint immolantur. Quoties autem pericula impendent, ob aliquam ineptam, & leuem causam se profitentur iratos: sicut Iuno Varroni, quod formosum puerum in templo Iouis ad exuuias tenendas collocarat: & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas penè deletum est. Quod si Iuno alterum Ganymedem uerebatur,

cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel si dij tantummodo duces curant, cæteram multitudinem negligunt, cur Varro solus euasit, qui hoc fecit? & Paulus, qui nihil meruit, occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit fatis Iunonis iniquæ, cum Annibal duos exercitus populi Romani & astu, & uirtute confecit. Nam Iuno audere non poterat, aut Carthaginẽ defendere, ubi arma eius, & currus fuit, aut Romanis nocere: quia progeniem Troiano à sanguine duci

Audierat, Tyrias olim quæ uerteret arces.

Sed illorũ sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorũ delitescentes uiuẽtibus plagas tendunt. Itaq; siue illud periculum, quod imminet, uitari potest, uideri uolunt id placati auertisse: sine non potest, id agunt, ut propter illorũ contẽptum accidisse uideatur. Itaq; sibi apud homines, qui eos nesciũt, authoritatem, ac timorem pariunt. Hac uersutia, & his artibus notitiam ueri, ac singularis Dei apud omnes gentes inueterauerũt. Suis enim uitijs perditi sæuiunt, & grassantur, ut perdant. Iccirco etiam humanas hostias excogitauerunt, ipsi hostes humani generis, ut quàm multas deuorarent animas.

+ siue

quàm multas

Cur Deus humano generi sic patiatur illudi: & quod tribus de causis uana est deorum religio. Cap. XVIII.

DIcet aliquis: Cur ergo Deus hæc fieri patitur? nec tam malis succurrit erroribus? ut mala cum bonis pugnent, ut uitia sint aduersa uirtutibus: ut habeat alios, quos puniat, alios, quos honoret. Vltimis enĩ temporibus statuit de uiuis, ac mortuis iudicare: de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo, donec ueniat temporũ finis, quo effundat iram suam in potestate, ac uirtute cœlesti, sicut uatum prædicta priorum terribili monitu horrificant. Nunc aũt patitur homines errare, & aduersum se quoq; impios esse, ipse iustus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri potest, ut non is, in quo perfecta sit uirtus, sit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putant, ne irasci quidem Deum omnino: quod affectibus, qui sunt perturbationes animi, subiectus non sit: quia fragile est omne animal, quod afficitur, & commouetur. Quæ persuasio ueritatem atque religionem funditus tollit. Sed seponatur interim locus hic nobis de ira Dei disserendi, quod & uberior est materia, & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spiritus quisquis ueneratus fuerit, & secutus, nec cœlo, nec luce potietur, quæ sunt Dei, sed † in illis decidet, quæ in distributione rerũ attributa esse ipsi malorũ principi disputauimus: in tenebras scilicet, & inferos, & in supplitiũ sempiternũ. Docui

Aliter † in illa.

religiones deorũ triplici ratione uanas esse. Vna, quod simulachra ipsa, quæ coluntur, effigies sint hominũ mortuorũ. Est autẽ n peruersum, & incongruens, ut simulachrũ hominis à simulachro Dei colatur: colit enĩ quod est deterius, & imbecillius. Tum inexpiabile facinus esse, deserere uiuentẽ, ut defunctorũ monimentis seruias, qui nec uitam, nec lucem dare cuiquam poßunt, qua ipsi carent. Nec esse alium quenquã Deum, præter unum, cuius iudicio ac potestati omnis anima subiecta sit. Altero, quod ipsæ imagines sacræ, quibus uanissimi homines seruiũt, omni sensu carẽt: quoniam terra sint. Quis autem non intelligat, nefas esse, rectũ animal curuari, ut adoret terrã? quæ iccirco pedibus nostris subiecta est, ut calcanda nobis, non adoranda sit: qui sumus ideo excitati, & ex eo statum sublimẽ præter cæteras animantes accepimus, ut non reuoluamur deorsum, ne hũc cœlestẽ uultũ proijciamus ad terrã, sed oculos eò dirigamus quò illos naturæ suæ cõditio direxit: nihilq; aliud adoremus, nihil colamus, nisi solũ artificis, parẽtisq; nostri unicũ numẽ: qui propterea hominẽ rigidũ figurauit, ut sciamus nos ad superna, & cœlestia prouocari. Tertio, quod spiritus, qui præsunt ipsis religionibus, cõdẽnati, & abiecti à deo per terram uolutentur: qui nõ tantũ nihil præstare cultoribus suis poßint, quoniam rerũ potestas penes unum est, uerum etiam mortiferis eos illecebris, & erroribus perdant: quoniã hoc illis quotidianũ est opus tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis uerus Deus. Non igitur colendi sunt, quia sentẽtiæ Dei subiacent. Est enim piaculũ maximũ, addicere se potestati eorũ, quibus, si iustitiã sequare, potentior esse poßis, & eos adiuratione diuini nominis expellere, ac fugare. Quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas, qbus docui, manifestũ est, eos qui uel mortuis supplicant, uel terrã uenerantur, uel spiritibus impuris animas suas mancipant, rationẽ hominũ non tenere: eosq; impietatis, ac sceleris sui supplicia pensuros, qui rebelles aduersus parentẽ generis humani Deum, susceptis inexpiabilibus sacris fas omne uiolarunt.

Quod in cultu simulachrorũ nulla potest esse religio: nam à simulatione, id est à fallacia dicta sunt. Cap. XIX.

Qvicunque igitur sacramentũ hominis tueri, rationẽq; naturæ suæ nititur obtinere, ipse se ab humo suscitet, & erecta mente oculos suos tendat in cœlũ, nõ sub pedibus quærat Deũ: nec à uestigijs suis eruat, qd' adoret: qa quicqd homini subiacet, infra hominẽ sit necesse est. Sed quærat in sublimi, quærat in sũmo: qa nihil potest homine maius esse, nisi qd' fuerit supra hominẽ. Deus aũt maior est hoĩe: supra ergo, nõ infra est.

Nec in ima potius, sed in summa regione quærendus est. Quare non est dubium, quin religio nulla sit ubicunq; simulachrum est. Nam si religio ex diuinis rebus est, diuini autem nihil est, nisi in cœlestibus rebus, carēt ergo religione simulachra: quia nihil potest esse cœleste in ea re, quæ fit ex terra: quod quidem de nomine ipso sapienti apparere potest. Quicquid enim simulatur, id falsum sit necesse est: nec potest unquam ueri nomen accipere, quod ueritatem fuco, & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio non res potissimum seria, sed quasi ludus, ac iocus est: nō religio in simulachris, sed minus religionis est. Præferendum est igitur uerum omnibus falsis. Calcanda terrena, ut cœlestia consequamur. Ita enim res se habet, ut quisque animam suam, cuius origo de cœlo est, ad inferna, & ima prostrauerit, eò cadat, quò se ipse deiecerit. Ideoq; oportet rationis ac status sui memorem, non nisi ad superna niti semper, ac tendere. Quod qui fecerit hic planè sapiens, hic iustus, hic homo, hic cœlo, Deoq; dignus iudicabitur: quem suus parens non humilem, nec ad terrā, more quadrupedum abiectum, sed stantem potius, ac rectum, sicut fecit agnouerit.

quicquid simulatur falsum est.

Animæ origo est de cęlo.

Breuis epilogus, quo dicit, gentibus superatis sibi à philosophis grauius imminere certamen. Caput XX.

PEracta est igitur (ni fallor) magna, & difficilis suscepti operis portio: & maiestate cœlesti suggerēte nobis dicendi facultatem, inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis, ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est, quorum summa doctrina, & eloquentia, quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine, ac propè consensu omnium gentium premebamur, ita hic authoritate præstantium omni genere laudis uirorum. Quis autem nesciat plus esse momēti in paucioribus doctis, quam in pluribus imperitis? Sed non est desperandum, istos quoque de sententia, Deo, ac ueritate ducibus posse depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror, ut clarissimum solem sanis, ac patentibus oculis uidere se negent. Modo illud uerum sit, quod ipsi solent profiteri, studio inuestigandæ ueritatis se teneri. Efficiam profectò, ut quæsitam ueritatem diu, & aliquando inuentam esse credant, & humanis ingenijs inueniri non potuisse fateantur.

LIBRI SECVNDI FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS LIBER TERTIVS DE FALSA SAPIENTIA AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Commendatur in primis ueritas, & omnium præfertur eloquentiæ: & quare eam non sint assecuti philosophi, aperitur: & quare stylo simplici sacra scribantur eloquia: & quod philosophis tunc maxime credendum est, cũ suam ignorantiam profitentur. Cap. I.

Ellem mihi, quoniam ueritas in obscuro latere adhuc existimatur, uel errore, atq; imperitia uulgi uarijs, & ineptis superstitionibus seruiẽtis, uel philosophis, prauitate ingeniorũ turbantibus eã potius quàm illustrantibus, & si non qualis in M. Tullio fuit, quia præcipua, & admirabilis fuit, aliquã tamẽ proximam eloquentiæ contingere facultatem: ut quantum ueritas ui sua propria ualeat, tantũ ingenij quoque uiribus nixa exereret se aliquando: & discussis, conuictisq; tam publicis quàm eorum, qui sapientes putantur, erroribus, humano generi clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri uellem, uel quod magis possent credere homines ornatæ ueritati, qui etiam mendacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioq; uerborum: uel certe, ut ipsi philosophi suis armis potissimũ, quibus placere sibi, & cõfidere solẽt opprimerentur à nobis. Sed quoniam Deus hanc uoluit rei esse naturã, ut simplex, & nuda ueritas esset luculentior, quia satis ornata per se est, ideoq; ornamentis extrinsecus additis fucata corrumpitur: mendaciũ uero specie placet aliena, quia per se corruptum uanescit, ac defluit, nisi aliunde ornatu quæsito circumlitum fuerit, ac politum: æquo animo fero ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ergo non eloquentiæ, sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus, fortasse maius, quàm possit meis uiribus sustineri: quod tamen etiam si ego defecerim, Deo, cuius est hoc munus adiuuante, ueritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximos

Hic locus ab erasmo alicubi citatus

quoq; oratores à causidicis mediocribus sæpe uictos, quod tanta est potẽtia ueritatis, ut se ipsam, quãuis in rebus exiguis, sua claritate defendat: cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem illis, ac disertis uiris, sed tamen falsa dicentibus oppressum iri putem? ac non illa si minus oratione nostra, quæ de tenui fonte admodũ exilis emanat, lumine tamẽ suo clara, & illustris appareat? Nec si philosophi doctrina literarũ mirabiles extiterint, ego etiam illis scientiam ueri, cognitionemq; concesserim: quam nemo cogitando, aut disputando assequi potest. Neque enim nunc reprehendo eorũ studium, qui ueritatem scire uoluerunt, quia naturam hominis Deus ueri adipiscendi cupientissimam fecit: sed id arguo, id reuinco, quod honestam illorum, & optimã uoluntatem nõ sit secutus effectus: quia neque quid esset uerũ ipsum sciebant, neque quomodo, aut ubi, aut qua mente quærendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt, ipsi se in plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philosophiam, susceptæ materiæ ordo ipse deduxit. Nam cum error omnis aut ex religione falsa oriatur, aut ex sapientia, in eo conuincendo necesse est utrũque subuertere. Cum enim sit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omnium philosophorũ stultas esse, idipsum re, & argumentis docendũ est: ne quis honesto sapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ splendore deceptus, humanis malit quàm diuinis credere: quæ quidem tradita sunt breuiter, ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cũ Deus ad hominẽ loqueretur, argumentis assereret suas uoces, tanquã fides ei nõ haberetur: sed, ut oportuit, est locutus, quasi rerũ omniũ maximus iudex: cuius nõ est argumẽtari, sed pronunciare uerum, ipse ut Deus. Nos autem, cum ad res singulas testimonia diuinæ uocis habeamus, profecto monstrauimus, quanto certioribus argumentis poßint uera defendi: cum etiam falsa sic defendantur, ut uera soleant uideri: quare non est, quod philosophis tantum honoris habeamus, ut eorũ eloquentiã pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt, ut homines eruditi, uere autẽ loqui nullo modo: quia ueritatẽ non didicerant ab eo, qui eius potens esset. Nec sanè magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantiæ redarguemus: quam ipsi sæpissime consitentur in eo solo, quoniã nõ eis creditur, in quo solo credi debuit, conabor ostendere nunquã illos tã ueridicos fuisse, quàm cum sententiam de sua ignoratione dixerunt.

Quod ipso nomine philosophiæ conuincitur, quàm inanis fuerit gentiliter philosophantium occupatio. Cap. II.

NVnc quoniam duobus superioribus libris religionum falsitas demonstrata est, necnon origo ipsa totius erroris exposita: huius libri munus est philosophiam quoque ostendere, quàm inanis, & falsa sit ut omni errore sublato, ueritas patefacta clarescat. Ordiamur itaq; à communi philosophiæ nomine, ut ipso capite destructo, facilior nobis aditus pateat ad excindendum omne corpus, si tamen potest corpus uocari, cuius partes, ac membra discordent, nec ulla compage inter se cohæreãt sed quasi disiecta, & dissipata palpitare potius quàm uiuere uideantur. Philosophia est (ut nomen indicat) ipsiq; definiunt, studium sapientiæ. Vnde igitur probem magis philosophiam non esse sapientiam, quàm ex ipsius nominis significatione? Qui enim sapientiæ studet, utiq; nondum sapit, sed ut sapere posit studet. In cæteris artibus studium quid efficiat, & quò tendat, apparet: quas cum discendo aliquis asecutus est, iam non studiosus artificij, sed artifex nominatur. At enim uerecundiæ causa studiosos se sapientiæ, non sapientes uocauerunt. Imò uero Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cum paulo plus saperet, quàm illi priores, qui se sapientes putauerunt, intellexit nullo humano studio posse ad sapientiã perueniri. Et ideo non oportere incõprehensæ, atq; imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaq; cum ab eo quæreretur, quem nam se profiteretur, respondit philosophũ, id est quæsitorem sapientiæ. Si ergo philosophia sapiẽtiã quærit, nec ipsa sapientia est: quia necesse est aliud esse quod quærit, aliud quod quæritur: nec quæsitio sapiẽtiæ recta est, quia nihil potest inuenire. Ego uero ne studiosos quidẽ sapiẽtiæ philosophos esse cõcesserim, quia illo studio ad sapiẽtiã nõ peruenitur. Nã si facultas inueniendæ ueritatis huic studio subiaceret, & si esset id studium tanquã iter ad sapientiã, aliquando esset inuẽta. Cum uero tot temporibus, tot ingenijs in eius inquisitione contritis, non sit comprehensa, apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapientiæ student, qui philosophantur, sed ipsi studere se putant: quia illud, quod quærunt, ubi, aut quale sit nesciũt. Siue ergo sapientiæ student, siue non student, sapientes non sunt: quia nunquam reperiri potest quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur.

M. T. in p[ri]mo capite .2. l. officiorum.

pythagoras primus philosophus dictus.

Ex quibus rebus philosophia constet: Et quis fuerit author academicæ sectæ, quæ nihil certe definit: solamq; opinionem esse in philosophia gentiliũ, qui ideo plus audent, quia errores eorum non arguit nisi Deus. Caput III.

Videamus tamen ipsum, possit'ne hoc studio reperiri aliquid, an nihil. Duabus rebus uidetur philosophia constare, scientia, & opinatione, nec ulla alia re. Scientia ab ingenio uenire non potest, nec cogitatione comprehendi: quia in seipso habere propriam scientiam, nō hominis, sed Dei est. Mortalis autem natura nō capit scientiam, nisi quæ ueniat extrinsecus. Iccirco enim oculos, & aures, & cæteros sensus patefecit in corpore diuina solertia, ut per eos aditus scientia perueniret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire uelle: sol utrum'ne tantus, quantus uidetur, an multis partibus maior sit, quàm omnis hæc terra. Item Luna globosa sit, an concaua: & stellæ utrum'ne cohæreant cœlo, an per aërem libero cursu ferātur: cœlum ipsum qua magnitudine, qua materia constet: utrum quietum sit, an immobile, an incredibili celeritate uoluatur: quanta sit terræ crassitudo, aut quibus fundamentis librata, & suspensa sit. Hæc inquam disputando, & coniecturis uelle comprehendere, tale est profecto, quale si disserere uelimus, qualē esse arbitramur cuiuspiam remotissimæ gentis urbem, quam nunquam uidimus, cuiusq; nihil aliud quàm nomen audiuimus. Si nobis in ea re scientiam uendicemus, quæ non potest sciri, non'ne insanire uidemur, qui id affirmare audeamus, in quo reuinci possimus? Quanto magis qui naturalia, quæ sciri ab homine non possunt, si scire se putant, furiosi, dementesq; sunt iudicandi. Recte ergo Socrates, & eum secuti Academici scientiam sustulerunt, quæ non disputantis, sed diuinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest scientia, id totum possedit opinatio. Id enim opinatur quisq;, quod nescit. Illi autem, qui de rebus naturalibus disputāt, opinantur ita esse, ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem: quoniam scientia certi est, opinatio incerti. Redeamus ad illud superius exemplum. Age opinemur de statu, & qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est in plano sitam lapideis mœnibus, ædificijs sublimibus, uijs pluribus, magnificis ornatisq; delubris. Describamus, si placet, mores habitumq; ciuium. Sed cum hæc dixerimus, alius contraria disputabit: & cum hic quoq; perorauerit, surget & tertius, & alij deinceps, & opinabūtur multo disparia, quàm nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? fortaſse nihil. At omnia sunt dicta, quæ in rerum natura cadunt, ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur, quis uerum dixerit. Potest fieri ut omnes ex parte aliqua errauerint, ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione quæramus. Potest enim superuenire aliquis, qui opiniones nostrás derideat, nosq; pro insanis habeat, qui uelimus id,

quod

Scientia. opinatio

quod nescimus, quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere, unde nemo fortasse ueniat, qui nos redarguat. Age opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curia, longum est id quoq;: dicamus, interposito uno pariete quid fiat. Nemo potest id scire, nisi qui audiuerit, aut uiderit. Nullus enim audet id dicere: quia statim non uerbis, sed re ipsa præsenti refutabitur. Atqui hoc idē faciūt philosophi, qui disputant, in cœlo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur, quia nullus existit, qui errores eorum coarguat: quod si existimarent descensurum esse aliquem, qui eos delirare, ac mētiri diceret, nunquam quicquam de ijs rebus, quas scire non possunt, disputarent. Nec tamen ideo felicior putanda est eorum impudentia, & audacia, quia non redarguuntur. Redarguit enim Deus, cui soli ueritas nota est, licet conniuere uideatur, atq; hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

Quomodo Zeno, & Socrates totam philosophiam sustulerunt de medio, quæ suis confecta est armis. Caput IIII

RECte igitur Zeno, ac Stoici opinationē repudiarūt. Opinari enim te scire, quod nescias, non est sapientis, sed temerarij potius ac stulti. Ergo si neq; sciri quicquā potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philosophia sublata est. Quid, quod nō tantum ab his duobus euertitur, qui philosophiæ principes fuerunt, sed ab omnibus: ut iam uideatur iampridem suis armis esse confecta. In multas sectas philosophia diuisa est, & omnes uaria sentiunt. In qua ponimus ueritatem? in omnibus certe non potest, designemus quamlibet. Nempe in cæteris omnibus sapientia non erit: transeamus ad singulas. Eodē modo quicquid uni dabimus, cæteris auferemus. Vnaquæq; enim secta omnes alias euertit, ut se suáque confirmet. Nec ulla alteri sapere concedit, ne desipere fateatur: sed sicut alias tollit, sic ipsa quoque ab alijs tollitur omnibus. Nihilo minus enim philosophi sunt qui eam stultitiæ accusant. Quancunq; laudaueris, uerāq; dixeris, à philosophis uituperatur, ut falsa. Credemus ne igitur uni se, suamq; doctrinā laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo sit necesse est, quod plurimi sentiunt, quàm quod unus. Nemo enim potest de se recte iudicare. Quod nobilis poëta testatur: Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium, ut aliena melius uideant, & dijudicent, quàm sua. Cum igitur omnia incerta sint, aut omnibus credendum sit, aut nemini. Si nemini, sapientes ergo non sunt, quia singuli sapiētes esse se putāt: si omnibus, æque nō sunt sa

sapientes, quia singuli ab omnibus esse negātur sapientes. Pereūt igitur uniuersi hoc modo, & tanq̃ Sparti illi poëtarū, sic se inuicē iugulāt, ut nemo ex omnibus restet. Quod eo fit, quia gladiū habēt, scutū nō habēt. Si ergo singulæ sectæ multarū sectarū iudicio stultitiæ cōuincuntur, omnes igitur uanæ, atq; inanes reperiūtur. Ita se ipsam philosophia cōsumit, & cōficit. Quod cū intelligeret Arcesilas Academiæ conditor, reprehensiones omniū inter se collegit, cōfessionēq; ignorātiæ clarorū philosophorū, armauitq; se aduersus omnes: ita cōstituit nouā nō philosophādi philosophiā. Eo igitur authore duo philosophiæ genera esse cœperūt. Vnū illud uetus, quod scientiam sibi uendicat: alterū nouum repugnans, quod eam distrahit. In his duobus generibus uideo dissidiū, & quasi ciuile bellum. Sapientiam, quæ distrahi non potest, in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest, hæc tyronum caterua interibit: si non potest, ueterani conficientur. Si pares fuerint, nihilo minus peribit dux omniū philosophia, quia distracta est. Nihil enim potest sine interitu suo sibi esse contrarium. Si autem (ut docui) nulla potest esse in homine interna, & propria scientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arcesilæ manus uicit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

Contra Academicos, quod multa scire & natura rerum, & uitæ necessitas cogit. Caput V

SVnt enim multa, quæ natura ipsa nos scire, & usus frequens, & uitæ necessitas cogit. Itaq; pereundum est, nisi scias quæ ad uitam sunt utilia, ut appetas: quæ periculosa, ut fugias, & uites. Præterea multa sunt, quæ usus inuenit. Nam solis ac lunæ uarij cursus, & meatus syderum & ratio temporū deprehensa est: & natura corporum à medicis, herbarumq; uires, & ab agricolis natura terrarum, necnon imbrium futurorū ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla deniq; ars est, quæ non scientia constet. Debuit ergo Arcesilas, si quid saperet, distinguere, quæ sciri possent, quæ'ue nesciri. Sed si id fecisset, ipse se in populum redegisset. Nam uulgus interdum plus sapit: quia tantum, quantum opus est, sapit. A quo si quæras, utrum sciat aliquid an nihil: dicet se scire, quæ sciat: fatebitur se nescire, quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas, sed non recte fundauit suam. Ignoratio enim rerum omnium non potest esse sapientia, cuius est scire proprium. Ita cum philosophos expugnauerit, ac docuerit, eos nihil scire, ipse quoq; nomen philosophi perdidit: quia doctrina eius est nihil scire. Nam qui alios reprehendit, quod nesciant, ipse debet

medici. agricolæ

vulgus.

fundare suam disciplinam.

sciens esse. Cum autem nihil sciat, quæ peruersitas, quæ'ue insolentia est, ob idipsum se philosophum constituere, propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere: Si nihil nos scire conuiceris, & ideo non esse sapientes, quia nihil sciamus: ergo ne tu quidem es sapiens: quia te quoq; confiteris nihil scire. Quid ergo promouit Arcesilas, nisi quod confectis omnibus philosophis, se ipsum quoq; eodem mucrone transfixit?

Quomodo sapientia in medio errantium fuerit: Et Academici contra Physicos, & Physici contra Academicos dimicauerint: Et quæ sint asystatarũ exempla quæstionũ. Et quod rationes cœlestiũ, siue naturalium sciri non possint. Cap. VI.

NVsquam'ne igitur sapientia est? Imò uero inter philosophos fuit, sed nemo uidit. Alij putauerũt, sciri posse omnia: hi sapiẽtes utiq; non fuerunt. Alij nihil: ne hi quidem sapientes fuerunt. Illi, quia plus homini dederunt: hi, quia minus. Vtrisq; in utranq; partem modus defuit. Vbi ergo sapientia est, ut neq; te omnia scire putes, quod Dei est: neq; omnia nescire, quod pecudis. Est enim aliquid medium, quod sit hominis, id est scientia cum ignoratione coniuncta, & temperata. Scientia in nobis ab anima est, quæ oritur è cœlo: ignoratio à corpore, quod est è terra. Vnde nobis & cum deo, & cum animalibus est aliqua cõmunitas. Itaquoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterũ luce præditum est, alterum tenebris, pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ: per hunc quasi pontẽ transire sine cadendi periculo licet: nam sic illi omnes qui in alteram partẽ inclinauerunt, aut dextro, aut sinistrouersus ceciderunt: utraq; autem pars quomodo errauerit, dicam. Academici contra Physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam: & exemplis paucarum rerũ incõprehensibiliũ contenti, amplexi sunt ignorantiam: tanquam scientiam totam sustulissent, quia in parte sustulerãt. Physici contra, ex ijs quæ aperta sunt, argumentum trahebant, omnia sciri posse: contentiq; perspicuis retinebant scientiam: tanquam totã defendissent, quia ex parte defenderant. Itaq; neq; hi clara, neq; illi obscura uiderunt: sed utriq;, dũ solã scientiã consertis manibus uel retinent, uel eripiunt, non uiderunt, in medio constitutam fore quæ illos ad sapientiam transmitteret. Verum Arcesilas ignorantiæ magister, cum Zenoni obtrectaret principi Stoicorũ, ut totam philosophiam euerteret (authore Socrate) suscepit hanc sententiã, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaq; coarguit æstimationẽ philosophorũ, qui putassent ingenijs suis erutã esse,

scientia unde / ignoratio unde

Arcesilas ignorantiæ magister

atque inuentam ueritatem: uidelicet quia mortalis fuerat illa sapientia, paucisq; ante temporibus instituta, ad summum iam incrementum peruenerat, ut iã necessario consenesceret, ac periret, repente extitit Academia tanquam senectus philosophiæ, quæ illam conficeret iam deflorescentem. Recteq; uidit Arcesilas, arrogantes, uel potius stultos esse, qui putent scientiam ueritatis coniectura posse comprehendi. Sed tamẽ falsa dicentem redarguere non potest, nisi qui scierit ante quid sit uerum. Quod Arcesilas ueritate non cognita facere conatus, introduxit genus philosophiæ ἀσύστατον, quod latine instabile siue inconstans possumus dicere. Vt enim nihil sciendum sit, aliquid sciri necesse est. Nam si omnino nihil scias, id ipsum nihil sciri posse tolletur. Itaq; qui uelut sententiæ loco pronunciat, nihil sciri, tanquam perceptum profitetur & cognitum, ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud, quod in scholis proponi solet in asystati generis exẽplũ, somniasse quẽdã ne somnijs crederet. Si enim crediderit, tũ sequitur, ut credendũ nõ sit. Si autẽ nõ crediderit, tũc sequitur ut credẽdũ sit. Ita si nihil sciri potest, necesse est id ipsũ sciri, qđ nihil sciatur. Si aũt scitur, posse nihil sciri, falsum est ergo qđ dicitur, nihil sciri posse. Sic ĩducitur dogma sibi ipsi repugnãs, seq; dissoluẽs. Sed homo uersutus cæteris philosophis uoluit sciẽtiã eripere, ut eã domi abscõderet. Nã sibi illã profecto nõ adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat: sed nihil agit: apparet enĩ, ac furtũ suũ prodit. Quãto faceret sapiẽtius, ac uerius, si exceptiõe facta, diceret causas rationesq; dũtaxat rerũ cœlestiũ seu naturaliũ, quia sunt abditæ, nesciri posse, quia nullus doceat: nec quæri oportere, quia inueniri quærẽdo nõ possunt. Qua exceptiõe interposita, & physicos admonuisset, ne quærerent ea, quæ modum excederent cogitationis humanæ: & seipsum calumniæ inuidia liberasset: & nobis certe dedisset aliquid, quod sequeremur. Nunc autem cum ab his sequendis nos retraxerit, ne uelimus plus scire, quàm possimus, non minus à se quoque ipso retraxit. Quis enim uelit laborare, ne quicquam sciat? aut eiusmodi suscipere doctrinam, ut etiã cõmunẽ scientiã perdat? Quæ si doctrina est, sciẽtia cõstet necesse est. Si nõ est, quis tã stultus est, ut discendũ id putet, in quo aut nihil discitur, aut omnino dediscitur? Quare si neq; omnia sciri possunt, quod Physici putauerunt: neq; nihil, quod Academici: philosophia omnis extincta est.

De morali philosophia, & quare sicut utilior, ita & cæteris philosophiæ partibus sit facilior: quæ fuerint omnium philosophorum ferè sententiæ de summo bono. Caput VII

TRanseamus nunc ad alteram philosophiæ partem, quam ipsi moralem uocant, in qua totius philosophiæ ratio continetur. Siquidē in illa Physica, sola oblectatio est, in hac etiam utilitas: & quoniam in disponendo uitæ statu, formandisq; moribus periculo maiori peccatur, maiorem diligentiam necesse est adhiberi, ut sciamus quomodo nos oporteat uiuere. Illic enim potest uenia concedi: quia siue aliquid dicunt, nihil prosunt: siue delirāt, nihil nocent. Hic uero nullus dißidio, nullus errori est locus. Omnes unū sentire oportet, ipsamq; philosophiā uno quasi ore præcipere: quia siquid fuerit erratū, uita omnis euertitur. In illa priori parte, ut periculi minus, ita plus difficultatis est: quod obscura rerum ratio cogit diuersa, & uaria sentire: hic ut periculi plus, ita minus difficultatis: quod ipse usus rerū & quotidiana experimēta possunt docere quid sit uerius, & melius. Videamus ergo utrum'ne consentiant, aut quid nobis afferant, quo rectius in uita degatur. Non necesse est omnia circuire, unum eligamus, ac potißimum, quod est summum, ac principale, in quo totius sapientiæ cardo uersatur. Epicurus summum bonum in uoluptate animi esse censet, Aristippus in uoluptate corporis. Calliphon, & Dinomachus Cyrenaici honestatem cū uoluptate iunxerunt. Diodorus in priuatione doloris summum bonum posuit, Hieronymus in non dolendo, Peripatetici autē in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli summum bonum est scientia, Zenonis cum natura congruenter uiuere, quorundam Stoicorū uirtutem sequi. Aristoteles in honestate, ac uirtute summū bonum collocauit. Hæ sunt ferè omnium sententiæ. In tanta diuersitate, quem sequimur? cui credimus? par est omnibus authoritas. Si eligere possumus quod est melius, iam non est philosophia nobis necessaria: quia sapientes iam sumus, qui de sapientum sententijs iudicemus. Cum uero discendæ sapientiæ causa ueniamus, qui possumus iudicare, qui nondum sapere cœperimus? Maxime cum præstò assit Academicus, qui nos pallio retrahat, ac uetet cuiquam credere: nec tamen afferat ipse quod sequamur.

Epicurus
Aristippus
Calliphon
dinomachus
Diodorus
Hieronymus
Herillus
Zeno
stoici
Aristoteles

Quod uera sapientia docet summum bonum hominis non esse animi uel corporis uoluptatem, aut aliquid eorum, quæ à philosophis sunt proposita. Caput VIII.

QVid ergo superest, nisi ut omißis litigatoribus furiosis, ac pertinacibus, ueniamus ad iudicem illum, scilicet datorem simplicis, & quietæ sapientiæ? qui nō tantum formare nos ac inducere in uiā

posʃit, uerum etiam de controuerʃijs iʃtorum ferre ʃententiam. Hic nos docet, quid ʃit hominis uerum, ac ʃummum bonum: de quo prius quàm dicere incipio, illæ omnes ʃententiæ ʃunt refellendæ, ut appareat neminẽ illorum fuiʃʃe ʃapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet ʃummũ ʃummi animalis bonum in eo conʃtitui, quod commune cum cæteris animalibus eʃʃe non poʃsit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, uolucribus pennæ propria ʃunt, ʃic homini aliquid ʃuum debet aʃcribi, ʃine quo rationem ʃuæ conditionis amittat. Nam quod uiuendi, aut generandi cauʃa datũ eʃt omnibus, eʃt quidem bonum naturale: ʃummum tamen non eʃt, niʃi quod eʃt unicuiq; generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui ʃummum bonum credidit animi uoluptatem: quoniã ʃiue illa ʃecuritas, ʃiue gaudium eʃt, cõmunis eʃt omnibus. Ariʃtippo ne reʃpondendũ quidem duco, quem in corporis ʃemper uoluptatem intuentem, nihilq; aliud quàm uentri, & Veneri ʃeruientem, nemini dubium eʃt hominem non fuiʃʃe. Sic enim uixit, ut nihil inter eum, pecudemq; diʃtaret, niʃi unum quod loquebatur. Quod ʃi aʃino, aut cani, aut ʃui facultas loquendi tribuatur, quæras q; ab his, quid ʃibi uelint, cum fœminas tam rabidæ conʃectantur, ut uix diuelli queant, cibos etiam, potumq; negligant, aut alios mares uiolenter abigant, aut ne uicti quidem abʃiʃtant, ʃed à fortioribus ʃæpe contriti, eo magis inʃectẽtur: cur nec imbres, nec frigora pertimeʃcant, laborem ʃuʃcipiant, periculum non recuʃent. Quid aliud reʃpondebunt, niʃi ʃummum bonum eʃʃe corporis uoluptatem? eamʃe appetere, ut afficiantur ʃuauiʃʃimis ʃenʃibus: eosq; eʃʃe tanti, ut aʃʃequendorum cauʃa, nec laborem ʃibi ullum, nec uulnera, nec mortem ipʃam recuʃandam putent. Ab his ne igitur præcepta uiuendi petemus, qui hoc idem ʃentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutem ipʃam ex eo ipʃo eʃʃe laudandam, quod ʃit efficiens uoluptatis: uerum ergo inquit obʃcœnus canis, aut ʃus ille lutulẽtus. Nam ideo, cum aduerʃario ʃumma uirium contentione depugno, ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem: cuius expers ʃim neceʃʃe eʃt, ʃi uictus abʃceʃsero. Ab his ergo ʃapere diʃcimus, quos à pecudibus, ac belluis nõ ʃententia, ʃed lingua diʃcernit? Priuationem doloris ʃummum bonum putare non planè Peripateticorum, ac Stoicorum, ʃed Cynicorum philoʃophorum eʃt. Quis enim non intelligat ab ægrotis, & in aliquo dolore poʃitis eʃʃe hoc diʃputatum? Quid tam ridiculum, quàm id habere pro ʃummo bono quod medicus poʃsit dare? Dolendum eʃt ergo, ut fruamur bono, & quidem grauiter, ac ʃæpe, ut ʃit poʃtea non dolere iucundius. Miʃerrimus eʃt igitur, qui nunquam doluit, quia bono caret: quem nos feliciʃʃimum

putabamus, qui malo caruit. Ab hac uanitate non longe abfuit, qui omnino nihil dolere, summum bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris est fugiens, qui potest sibi hoc bonum præstare, quod nobis ut eueniat nihil aliud poßumus quàm optare? Summum autem bonum non potest efficere quenquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate. Hoc autem non uirtus homini, non doctrina, non labor, sed natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui uoluptatem cum honestate iunxerunt, cõmunionem hanc effugere uoluerunt. Sed effecerunt repugnans bonum: quoniã qui uoluptati deditus est, honestate careat necesse est: q honestati studet, uoluptate caret. Peripateticorũ bonũ nimiũ multiplex, exceptis animi bonis, quæ ipsa quæ sint, magna cõtentio est, cõmune cũ belluis potest uideri. Nã corporis bona, id est incolumitas, indolẽtia, ualetudo, nõ minus sunt mutis, quàm homini necessaria. Ac nescio, an etiã magis: quia homo & medelis, & ministerijs subleuari potest, muta nõ possunt. Item, quæ appellant fortunæ bona: nam sicut homini opibus ad uitam tuendã, ita illis præda, & pabulis est opus. Ita inducendo bonum, quod non sit in hominis potestate, totum hominem alienæ ditioni subiugarunt. Audiamus etiam Zenonem. Nam is interdum uirtutem somniat. Summum, inquit, est bonum, cum natura consentanee uiuere. Belluarum igitur nobis more uiuendum est. Nam quæ abesse debẽt ab homine, in his omnibus deprehenduntur, uoluptates appetunt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidunt: &, quod ad rem maxime attinet, Deum nesciunt. Quid ergo me docet, ut uiuam secundum naturam, quia ipsa in deterius prona est, & quibusdã blandimentis lenioribus in uitia præcipitat? sed si aliã mutorũ, aliam hominis dicit esse naturam, quod homo ad uirtutem sit genitus, non nihil dicit: sed tamen non erit definitio summi boni: quia nullum est animal, quod non secundum naturam suam uiuat. Qui scientiam summũ bonũ fecit, aliquid homini propriũ dedit: sed scientiã alterius rei gratia homines appetunt, non propter ipsam. Quis enim scire contentus est, non expetens aliquem fructum scientiæ? Artes ideo discuntur, ut exerceantur: exercentur autem uel ad subsidia uitæ, uel ad uoluptatem, uel ad gloriam. Non est igitur summum bonum, quod non propter se expetitur. Quid ergo interest, utrum scientiam summum bonum putemus, an illa ipsa, quæ scientia ex se parit, id est uictum, gloriam, uoluptatem? quæ non sunt homini propria, & ideo ne summa quidem bona. Nam uoluptatis, & uictus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest.

bona corporis

bona fortune

somniare uirtutem

precipitare in uitia

contentus cũ infinitiuo

Quid cupiditas gloriæ? Non'ne in equis deprehenditur, cum uictores exultant, uicti dolent?

Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ.

Nec immerito summus poëta experiendum esse ait:

Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloria palmæ.

Quod si ea quæ parit scientia, communia sunt cum alijs animalibus, non est ergo summũ bonũ scientia. Præterea nõ mediocre huius definitionis est uitium, quod scientia nuda ponitur. Incipient enim beatiores uideri, qui artem aliquã scierint, imò uero qui & res malas scierint: ut tam beatus sit, qui uenena didicerit tẽperare, q̃ qui mederi. Quæro igitur, ad quã rem scientia referẽda sit: si ad causas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi proposita, si sciero unde Nilus oriatur, uel quicquid de cœlo physici delirant? Quid quod earum rerũ non est scientia, sed opinio, quæ pro ingenijs uaria est? restat ut scientia bonorũ ac malorum summũ bonum sit. Cur ergo scientiam maluit, quàm ipsam sapientiam summum bonum dicere, cum sit utriusq; significatio, & uis eadem? Nemo tamen usq; adhuc summum bonum dixit esse sapientiam: quod melius dici potuit. Nam scientia parum est ad bonum suscipiendum, malumq́; fugiendũ, nisi accedat & uirtus. Multi enim philosophorum, cum de bonis, malisq́; dissererent, aliter tamen, quàm loquebantur, natura cogente uixerũt: quia uirtute caruerunt. Virtus aũt cũ scientia coniuncta, est sapiẽtia. Superest ut eos etiam refellamus, qui uirtutem summum bonum putauerunt: in qua opinione etiam M. Tullius fuit: in quo multum inconsyderati fuerunt. Non enim uirtus ipsa est summum bonum, sed effectrix, & mater est summi boni: quoniã perueniri ad illud sine uirtute nõ potest. Vtrũq; intellectu est facile. Quæro enim, utrum'ne ad præclarum illud bonum facile perueniri putent, an cum difficultate, ac labore? expediant acumẽ suum, erroremq́; defendant. Si facile ad illud, ac sine labore perueniri potest, summum bonum non est. Quid enim nos cruciemus? quid conficiamus enitendo diebus, & noctibus? quandoquidem tam in promptu id quod quærimus iacet, ut illud quilibet sine ulla contentione animi deprehendat. Sed si commune quoque ac mediocre quod libet bonum non nisi labore aßequimur, quoniam bonorum natura in arduo posita est, malorum in præcipiti, summo igitur labore summum bonum aßequi necesse est. Quod si uerissimũ est, ergo altera uirtute opus est, ut perueniamus ad eam uirtutem, quæ dicitur summum bonum: quod est incongruens, & absurdum, ut uirtus per seipsam perueniat ad seipsam. Si nõ potest ad ullum bonum, nisi per laborem perueniri: apparet uirtutem esse, per quã

perueniatur

M. T. reprehen[illegible]

Virtus ~~[illegible]~~ posita in di[illegible]ssimo loco.

perueniatur: quoniam in suscipiendis, perferendisq; laboribus, uis, officiumq; uirtutis est. Ergo summum bonum non potest esse id, propter quod necesse est ad aliud perueniri. Sed illi, cum ignorarent quid efficeret uirtus, aut quò tenderet, honestius autem nihil reperirent, substiterunt in ipsius uirtutis nomine, quam nullo proposito emolumento, appetendam esse dixerunt: & bonum sibi constituerũt, quod bono indigerẽt. Aristoteles ab ijs non longe recessit, qui uirtutem cum honestate summũ bonum putauit: quasi ulla uirtus possit esse inhonesta, ac nõ si quid habuerit turpitudinis, uirtus esse desinat: sed uidit fieri posse, ut de uirtute prauo iudicio sentiatur male, & ideo existimationi hominum seruiendum putauit. Quod qui facit, à recto bonoq; discedit: quia nõ est in nostra potestate, ut uirtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus, ad aliquem secundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, si errore, ac prauitate hominum, mala existimatio subsequatur? abijciemus ne uirtutem, quia flagitiosa, & turpis ab insipientibus iudicetur? Quæ quoniam inuidia premi, ac uexari potest, ut sit ipsum propriũ, ac perpetuum bonum, nullo extrinsecus adiumento indigere debet, quin suis per se uiribus nitatur, & constet. Itaq; nec ullum ei ab homine bonum sperandum est, nec ullum malum recusandum. Venio nunc ad ueræ sapientiæ summum bonum, cuius natura hoc modo determinanda est.

offm̃ virtutis nõi sit.

Honestas. quid

Quid sit uere sapientis summum bonum. Et quàm uitiosa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus sit homo. Cap. IX

PRimum, ut solius hominis sit, nec cadat in ullum aliud animal. Deinde, ut solius animi, nec communicari possit, cum corpore. Postremo, ut non possit cuiquam sine scientia, & uirtute contingere. Quæ circunscriptio illas omnes sententias excludit, ac soluit. Eorum enim, qui dixerunt, nihil tale est. Dicam nunc quid sit, ut doceam (quod institui) Philosophos omnes cæcos, atq; insipientes fuisse: qui quod est homini summum bonum constitutum, nec uidere, nec intelligere, nec suspicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur, cuius rei causa natus esset, respondit solis, ac cœli uidendi. Hanc uocem admirantur omnes, ac philosopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid responderet, effudisse hoc passim, ne taceret. Quod quidem secum si sapiens fuisset, commentatum, & meditatũ habere debuit: quia si quis rationẽ sui nesciat, non homo sit quidem. Sed putemus non ex tẽpore dictum illud esse usum. Videamus in tribus uerbis quot, & quanta

anaxagoras dixit se natum caussa videndi solis, et cæli.

Seruire deo quid sit n.

peccauerit. Primũ, quod omne hominis officium in oculis posuit, nihil ad mentem referens, sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuisset, officium'ne hominis amitteret, quod fieri sine occasu animæ non potest? Quid cæteræ corporis partes, an'ne carebunt suis quoq; muneribus? Quid, quod plus est in auribus, quàm in oculis situm? quoniã & doctrina, & sapientia percapi auribus solis potest, oculis solis non potest. Cœli, ac solis uidendi causa natus es? Quis te in hoc spectaculum induxit? aut quid cœlo rerumq; naturæ uisio tua confert? Nimirum ut hoc immensum, & admirabile opus laudes? Confitere ergo rerum omnium esse constitutorem Deum, qui te in hunc mundum quasi testem, laudatoremq; tanti sui operis induxit. Magnum esse credis uidere cœlum, ac solem: cur ergo gratias nõ agis ei, qui huius beneficij author est? Cur non ipsius uirtutem, prouidentiam, potestatẽ metiris animo, cuius opera miraris? Etenim necesse est, ut multo mirabilior sit, qui mirabilia perfecit. Si te quispiam uocasset ad cœnã, in eaq; optime acceptus esses, nõ insanus uidereris, si pluris faceres ipsam uoluptatem, q̃ uoluptatis authorem? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem: nec uident amplius, quàm quod sub oculis uenit. Atqui remotis omnibus officijs corporis, in sola mẽte ponenda est hominis ratio: non ergo ideo nascimur, ut ea, quæ sunt facta, uideamus, sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur, id est mente cernamus. Quare si quis hominem, qui uere sapit, interroget, cuius rei gratia natus sit: respõdebit intrepidus, ac paratus, colendi se Dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei seruiamus. Seruire autem Deo, nihil aliud est, quàm bonis operibus tueri, & conseruare iustitiam. Sed ille, ut homo diuinarum rerũ imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo sola deligens, quæ sibi diceret intuenda. Quod si natũ se esse dixisset ut mundum intueretur, quanquã omnia comprehenderet, ac maiori uteretur sono, tamen non implesset hominis officium: quia quanto pluris est anima, quàm corpus, tanto pluris est Deus, quàm mundus: quia mundũ deus fecit, & regit. Non ergo mundus oculis, quia utrunque est corpus, sed Deus anima contemplandus est: quia Deus, ut est ipse immortalis, sic animum uoluit esse sempiternũ. Dei autem contẽplatio est uenerari, & colere communẽ parentẽ generis humani. Quod si à philosophis abfuit, proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando, existimandus est Anaxagoras ad ea, quæ uidenda natũ esse se dixit, nec cœlum uidisse, nec solem. Expedita est igitur hominis ratio, si sapiat, cuius propria est humanitas: nã ipsa humanitas quid est nisi iustitia? Quid est iustitia nisi pietas? Pietas autem nihil aliud est, quàm Dei parentis agnitio.

pietas quid sit n.

Quod ea, quæ uidentur hominis esse propria, cæteris quoq; animalibus communia sunt: hominis uero proprium est Deũ noscere, & colere. Caput X

SVmmum igitur bonum hominis in sola religione est. Nam cætera etiam, quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoq; animalibus reperiũtur. Cũ enim suas uoces proprijs inter se notis discernũt, atq; dignoscunt, colloqui uidentur: ridendiq; ratio apparet in his aliqua, cum demulsis auribus, contractoq; rictu, & oculis in lasciuiam resolutis, aut homini alludunt, aut suis quisq; coniugibus, ac fœtibus proprijs. Non'ne aliquid amori mutuo, & indulgentiæ simile impartiunt? Iam illa, quæ sibi prospiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utiq; prouidentiam. Rationis quoq; signa in multis deprehenduntur. Nam quando utilia sibi appetunt, mala cauent, pericula uitant, latibula sibi parant in plures exitus disparentia, profecto aliquid intelligunt. Potest aliquis negare illis inesse rationem, cum hominem ipsum sæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium est, cum assignatas incolunt sedes, castra muniunt, domicilia inenarrabili arte componũt, regi suo seruiunt: nescio an in his perfecta sit prudentia. Incertum est igitur, utrum'ne illa, quæ homini tribuuntur, communia sint cum alijs uiuentibus: Religionis certe sunt expertia. Equidem sic arbitror uniuersis animalibus esse datam rationem: sed mutis tantummodo ad uitam tuendam, homini autem ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est, sapientia nominatur: quæ in hoc eximium facit hominem, quod soli datum est homini intelligere diuina. Qua de re Ciceronis uera est sententia. Ex tot, inquit, generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei. Ipsisq; in hominibus nulla gens est, neq; tam immansueta, neque tam fera quæ non etiam si ignoret, qualem Deum haberi deceat, tamen habendũ sciat. Ex quo efficitur, ut is agnoscat Deum, qui unde ortus sit, quasi recordetur. Qui ergo philosophi uolunt animos omni metu liberare, tollunt etiam religionem, & orbant hominem suo proprio, ac singulari bono, quod est à recte uiuendo, atque ab omni humanitate disiunctum: quia ut Deus cuncta uiuentia subiecit homini, sic ipsum hominem sibi. Nam quid est, cur ijdem ipsi disputent, eò dirigendam esse mentem, quò uultus erectus est? Si enim nobis cœlum spectandum est, ad nihil aliud utique, quàm ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum cœlo est. Itaque aut eò est spectandum, aut in terram procumbendum. In terram procumbere nisi uelimus, quidem non possumus,

generare mel

solus homo dei notitiam habet. Vide ciceronem in primo de legibus.

quorum status rectus est. In cœlum igitur spectandum est, quò natura corporis prouocat. Quod si cõstat esse faciendum, aut ideo est faciendum ut religioni seruiamus: aut ideo, ut rationem rerum cœlestium cognoscamus. Sed rationẽ rerum cœlestium cognoscere nullo modo possumus: quia nihil eiusmodi potest cogitando inueniri, sicut supra docui. Religioni ergo seruiendum est: quã qui nõ suscipit, ipse se porsternit in terrã, & uitam pecudum secutus, humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti, qui etiam si errant in religione deligenda, tamen naturæ suæ, conditionisq; meminerunt.

Quod Deus fecit hominem cupidum religionis, & sapientiæ, quorum alterum constare sine altero non potest: Et quod nihil eorum, quæ mortales appetunt, summum bonum sit. Cap. XI

Constat igitur totius humani generis consensu, religionem suscipi oportere: sed quomodo in ea erretur explicãdum est. Naturã hominis hanc Deus esse uoluit, ut duarum rerum cupidus, & appetẽs esset, religionis, & sapientiæ. Sed homines ideo falluntur, quod aut religionem suscipiunt omissa sapientia, aut sapientiæ soli student omissa religione: cum alterum sine altero esse non possit uerum. Cadunt ergo ad multiplices religiones, sed ideo falsas: quia sapientiam reliquerũt, quæ illos docere poterat, Deos multos esse non posse. Aut student sapientiæ, sed ideo falsæ: quia religionem summi Dei omiserunt, qui eos ad uerisc ientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum suscipiunt, uitam deuiã maximisq; erroribus plenam sequuntur: quoniam in his duobus inseparabiliter connexis & officium hominis, & ueritas omnis inclusa est. Miror itaq; nullum omnino philosophorum extitisse, qui sedem, ac domiciliũ summi boni reperiret. Potuerunt enim sic quærere. Quodcũq; est summum bonum, necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est, quæ appetitur à cunctis: sed hæc & communis est cum belluis, & honesti uim non habet, & satietatem affert, & nimia nocet, & processu minuitur ætatis, & multis non contingit: nam qui opibus carent, quorũ maior est numerus, etiam uoluptate careant necesse est. Non est igitur summũ bonum, sed ne bonum quidem uoluptas. Quid diuitiæ? Multo magis. Nam & paucioribus, & plerunque casu, & inertibus sæpe, & nonnunquam scelere contingunt, & optantur ab ijs, qui eas iam tenent. Quid regnũ ipsum? ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare possunt, & necesse est uniuersos summi boni capaces esse. Quæramus igitur aliquid, quod

propositum sit omnibus. Num uirtus? negari non potest, quin & bonum sit, & omnium certe bonum. Sed si beata esse non potest, quia uis, & natura eius in malorum perferentia posita est, non est profecto summum bonum. Quæramus aliud. At nihil uirtute pulchrius, nihil sapiētia dignius inueniri potest. Si enim uitia ob turpitudinem fugienda sunt, uirtus igitur appetenda est ob decorem. Quid ergo? Potest'ne fieri, ut quod bonū, quod honestum esse constat, mercede, ac præmio careat, sitq; tam sterile ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio aduersus mala, quibus hæc uita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est. Id uero quid esse dicemus? Num uoluptatem? At nihil turpe ex honesto nasci potest. Num diuitias? Num potestates? At ea quidem fragilia sunt, & caduca. Num gloriam? Nū honorē? Num memoriā nominis? At hæc omnia non sunt in ipsa uirtute, sed in aliorum existimatione, atq; arbitrio posita. Nam sæpe uirtus & inuisa est, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eo nascitur, ita cohærere, ut diuelli atq; distrahi nequeat: nec aliter summū bonū uideri potest, quàm si proprium sit uirtutis, & tale, ut neq; adijci quicquam, nec detrahi possit. Quid, quod in his omnibus contemnendis uirtutis officiā consistunt. Nā uoluptates, opes, potentias, honores, atque omnia, quæ pro nobis habentur, non concupiscere, non appetere, non amare, quod cæteri faciunt uicti cupiditate, id est profecto uirtutis. Aliud ergo sublimius, atq; præclarius efficit: nec frustra his præsentibus bonis reluctatur, nisi quod maiora, & ueriora desyderat. Nō desperemus inueniri posse, modo uerset se cogitatio in omnia, neque enim leuia, aut ludicra præmia petuntur.

De duplici pugna, corporis, & animæ, & hostibus utriusq;: Et quod uirtus non propter se appetenda est, sed propter uitam æternam, quæ summum bonum est, & uirtutem necessario sequitur, & in præsenti haberi non potest. Cap. XII.

SEd quæritur quid sit, propter quod nascimur. quid efficiat uirtus, Possumus sic inuestigare. Duo sunt, ex quibus homo constat, animus, & corpus. Multa sunt propria animi, multa propria corporis, multa utriq; cōmunia, sicut est ipsa uirtus, quæ quoties ad corpus refertur discernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utriq; subiacet fortitudo, utriq; proposita dimicatio est, & utrique ex dimicatione uictoria. Corpus quia solidum est, & comprehensibile, cum solidis & comprehensibilibus confligat necesse est. Animus autem, quia tenuis, & inuisibi

lis est, cũ ijs congreditur hostibus, qui uideri, tangiq; non possunt. Qui sunt autẽ hostes animi, nisi cupiditates, uitia, peccata? quæ si uicerit uirtus, ac fugauerit, immaculatus erit animus, ac purus. Vnde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? nimirum ex coniuncto, & pari, hoc est ex corporis fortitudine. Quod in aliquam congressionem, certamenq; uenerit, quid aliud ex uictoria, quàm uitam petit? Siue enim cum homine, siue cum bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus uincendo id assequitur, ut non intereat, sic etiam animus, ut permaneat: & sicut corpus ab hostibus suis uictum morte multatur, ita superatus à uitijs animus moriatur necesse est. Quid ergo intererit inter animi, corporisq; dimicationem, nisi quod corpus temporalem uitam expetit, animus sempiternam? Si ergo uirtus per se ipsam beata nõ est, quoniam in perferendis (ut dixi) malis, tota uis eius est: si omnia, quæ pro bonis cõcupiscuntur, negligit: si summus eius gradus ad mortem patet, quandoquidem uitam, quæ optatur à cæteris, sæpe respuit, mortemq;, quam cæteri timent, fortiter suscipit: si necesse est, ut aliquid ex se magni boni pariat, quia sustentati, & superati usq; ad mortẽ labores sine præmio esse non poßunt: si nullum præmium, quod ea dignum sit, in terra reperiretur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia sunt, & caduca, spernit: quid aliud restat, nisi ut cœleste aliquid efficiat, quia terrena uniuersa cõtemnit? & ad altiora nitatur, quia humilia despicit? Id uero nihil aliud potest esse, quàm immortalitas. Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides, qui fuit conditor Megaricorum disciplinæ, dissentiens à cæteris, id esse summũ bonũ dixit, quod simile sit, & idem semper. Intellexit profecto, quæ sit natura summi boni, licet id non explicauerit quid sit: id est autem immortalitas. Nec aliud omnino quicquàm: quia sola nec imminui, nec augeri, nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit, ut fateretur, nullum esse aliud uirtutis præmium, quàm immortalitatem. Laudans enim uirtutem in eo libro, quem de immatura morte conscripsit: una, inquit, res est uirtus, quæ nobis immortalitatem donare possit, & pares Dijs facere. Sed & Stoici, quos secutus est, negant sine uirtute effici quenquam beatum posse. Ergo uirtutis præmium beata uita est, si uirtus (ut recte dictum est) beatam uitam facit. Non est igitur (ut aiunt) propter seipsam uirtus expetenda, sed propter uitam beatam, quæ uirtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem uita præsens, & corporalis beata esse non potest: quia malis est subiecta per corpus. Epicurus Deũ beatum uocat, quia incorruptũ uocat, quia sempiternus est. Beatitudo

Euclides.

immortalitas, virtutis premium

Virtus

enim perfecta esse debet, ut nihil sit, quod eam uexare, ac imminuere, aut immutare possit. Nec aliter quicquam existimari beatum potest, nisi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil est, nisi quod est immortale. Sola ergo immortalitas beata est: quia corrumpi, ac dissolui non potest quod si cadit in hominem uirtus, quod negare nullus potest, cadit & beatitudo. Non potest enim fieri, ut sit miser, qui uirtute est præditus. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata est. Sũmum igitur bonum sola immortalitas inuenitur: quia nec aliud animal, nec corpus attingit. Nec potest cuiquam sine scientiæ uirtute, id est sine Dei cognitione, ac iustitia peruenire. Cuius appetitio quàm uera, quàm recta sit, ipsa uitæ huiusce cupiditas indicat: quæ licet sit temporalis, & labore plenissima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur. Hanc enim tam senes quàm pueri, tam reges quàm infimi, tam denique sapientes quàm stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxagoræ uisum est) contemplatio cœli, ac lucis ipsius, ut quascunque miserias libeat sustinere. Cum igitur laboriosa hæc, & breuis uita non tantum hominum, sed etiam cæterorũ animãtium consensu magnum bonum esse ducatur, manifestum est, eandem summum, ac perfectum fieri bonum, si & fine careat, & omni malo. Deniq; nemo unquam extitisset, qui hanc ipsam breuem contemneret, aut subiret mortem, nisi spe uitæ longioris: nam illi, qui propter salutem ciuium uoluntariæ se neci obtulerunt, sicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo Decij, nunquam mortem uitæ cõmodis prætulissent, nisi se immortalitatem opinione ciuium consequi putauissent: qui tametsi nescierunt immortalitatis uiam, res tamen eos non fefellit. Si enim uirtus diuitias, & opes ideo cõtemnit, quia fragiles sunt, uoluptates ideo, quia breues: ergo & uitam fragilem breuemq; ideo contemnit, ut solidam, & perpetuam consequatur. Ipsa ergo cogitatio per ordinem gradiens, & uniuersa consyderans, perducet nos ad eximium illud, & singulare, cuius causa nascimur, bonum. Quod si fecissent philosophi, si non quod semel apprehenderant, tueri pertinaciter maluissent, profecto peruenissent ad uerum hoc quod ostendi modo. Quod si nõ fuit eorum, qui cœlestes animas unà cũ corporibus extinguunt: illi tamen qui de immortalitate disputant animi, intelligere debuerũt, ideo propositam nobis esse uirtutẽ, ut perdomitis libidinibus rerũq; terrestriũ cupiditate superata, puræ ac uictrices animæ ad Deum, id est ad originẽ suam reuertantur. Iccirco enim soli animãtium ad aspectũ cœli erecti sumus, ut summũ bonũ nostrũ in summo Deo esse credamus. Ideo religionem soli capimus, ut ex hoc sciamus, humanũ spiritum non esse mortalem, quod deum,

Subire mortem menœceus codrus duo decij. de his lege Marcu[m] Tulliu[m] in p[rimo] tusculana[rum] item Valeriu[m] maximum

[illegible] cum spectent, [illegible]

qui est immortalis, & desyderat, & agnoscit. Igitur ex omnibus philosophis, qui aut pro summo bono scientiam, aut uirtutem sunt amplexi, tenuerunt quidem uiam ueritatis, sed non peruenerunt ad summum. Hæc enī duo sunt, quæ simul efficiant illud, quod quæritur. Scientia id præstat, ut quomodo, & quò perueniendum sit, nouerimus: uirtus, ut perueniamus. Alterum sine altero nihil ualet. Ex scientia enim uirtus, ex uirtute summum bonum nascitur. Beata igitur uita, quā philosophi quæsierunt semper, & quærunt, siue in cultu deorum, siue in philosophia, nulla est. Et ideo ab his non potuit reperiri: quia summum bonum non in summo quæsierunt, sed in imò. Summum autem quid est, nisi cœlum, & Deus, unde animus oritur? Imum quid est, nisi terra, unde corpus est? Itaq; licet quidam philosophi summum bonum non corpori, sed animo dederint, tamē quoniam ad illud in hanc uitam retulerunt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus reuoluti sunt: cuius est omne hoc tempus, quod trāsigitur in terra. Quare non immerito summum bonum non comprehenderunt: quia quicquid ad corpus spectat, & immortalitatis est expers, uanum sit necesse est. Non cadit ergo in hominem beatitudo ullo modo, quo philosophi putauerunt: sed ita cadit, non ut tunc beatus sit, cum uiuit in corpore, quod utiq; ut dissoluatur, necesse est corrumpi, sed tunc, cum anima societate corporis liberata, in solo spiritu uiuit: hoc uno beati esse in hac uita possumus, si minime beati esse uideamur. : si fugientes illecebras uoluptatum, soliq; uirtuti seruientes, in omnibus laboribus, miserijsq; uiuamus: quæ sunt exercitia, & corroboramenta uirtutis: si deniq; asperam illam uiam, difficilemq; teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta est. Summum igitur bonum, quod beatos facit, non potest esse, nisi in ea religione, atq; doctrina, cui spes immortalitatis adiuncta est.

uirtus ex scientia nascitur, ex uirtute summum bonum

corroboramenta.

Quod anima sit immortalis, & quare diuina traditio logicā non desyderat, aut philosophiam, sed Ethicam solam: in qua docēda summi philosophi errauerunt. Et quare philosophia non sit dux uitæ, & uirtutum parens, expultrixq; uitiorum, quod tamen Cicero, & alij astruere conati sunt. Cap. XIII.

Res exigere uidetur hoc loco, ut quoniā docuimus immortalitatem esse summum bonū, immortalem esse animam comprobemus. Qua de re ingens inter philosophos disceptatio est: nec quicquam tamen explicare, aut probare potuerunt ij, qui uerum sentiebant de anima, expertes huius diuinæ eruditionis: nec argumenta uera, quibus uincerent, attulerunt:

runt: nec testimonia, quibus probarent: sed opportunius hanc quæstionē tractabimus in ultimo libro, cū de uita beata nobis erit disserendum. Superest illa pars tertia philosophiæ, quam uocant logicam, id est rationalem, in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio non desyderat: quia non in lingua, sed in corde sapientia est: nec interest quali utatur sermone. Res enim, non uerba quæruntur. Et nos non de grāmatico, aut oratore, quorum scientia est, quo modo loqui deceat: sed de sapiente disserimus, cuius doctrina est, quo modo uiuere oporteat. Quod si neque physica illa ratio necessaria est, neque hæc logica: quia beatos facere non possunt: restat ut in sola ethica totius philosophiæ uis contineatur, ad quam se abiectis omnibus Socrates contulisse dicitur. In qua etiam parte quoniā philosophos errasse docui, qui summum bonum, cuius capiendi gratia generati sunt, non comprehenderūt, apparet falsam, & inanem esse philosophiam: quia nec instruit ad iustitiæ munera, nec officium hominis, rationemq; confirmat. Sciāt igitur errare se, qui philosophiā putant esse sapientiā: nō trahantur authoritate cuiusquā, sed ueritati potius faueant: & nullus hic temeritati locus est: in æternū stultitiæ pœna subeūda est, si aut persona inanis, aut opinio falsa deceperit. Homo autem, qualiscunq; est, si sibi credit, hoc est si homini credit (ut non dicam stultus, qui suum non uideat errorem) certe arrogans est, qui sibi audeat uendicare, quod humana cōditio non recipit. Ille ipse Romanæ linguæ summus author quantum fallatur, licet ex illa sententia peruidere: qui cum in libris officiorum philosophiam nihil aliud esse dixisset, quàm studium sapientiæ, ipsam autem sapientiam rerum diuinarū, & humanarū scientiā, tum adiecit: Cuius studiū qui uituperat, haud sanè intelligo, quid nā sit, quod laudandū putet. Nam si oblectatio quæritur animi, requiesq; curarū, quæ conferri cū eorū studijs possunt, qui semper aliquid inquirunt, quod spectet, & ualeat ad bene, beateq; uiuendū? Si uero ratio cōstātiæ uirtutisq; ducitur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quā eas assequamur. nullā dicere maximarū rerū artē esse, cū minimarū sine arte nulla sit, hominū est parū consyderate loquentiū, atq; in maximis rebus errantiū. Si autē est aliqua disciplina uirtutis, ubi ea quæretur, cum ab isto genere discendi discesseris? Equidē tametsi operam dederim, ut quantulamcunq; dicendi assequerer facultatem propter studium dicendi, tamen eloquens nunquam fui, quippe qui forum ne attigerim quidē: sed necesse est ipsa me faciat causæ bonitas eloquentē, ad quam diserte, copiosèq; defendendam scientia diuinitatis, & ipsa ueritas sufficit. Vellem igitur Ciceronem paulisper ab inferis surgere, ut

uir eloquentissimus ab homunculo non diserto doceretur. Primum quid nam sit, quod laudandum putet, qui uituperat id studium, quod uocatur philosophia. Deniq; neq; illam esse artem, qua uirtus, & iustitia discatur, nec aliam ullam, sicut putauit. Postremo quoniam est uirtus disciplina, ubi quærenda sit, cum ab illo discendi genere discesseris, quod ille non audiendi, discendiq; gratia quærebat. A quo enim posset audire, cum sciret id nemo? Sed ut in causis facere solebat, interrogatione uoluit urgere, id confessionemq; deducere, tanquam consideret, responderi prorsus nihil posse, quo minus philosophia esset magistra uirtutis. Quod quidem in Thusculanis disputationibus aperte professus est ad eam ipsam conuersa oratione, tanquam se declamatorio dicendi genere iactaret. O uitæ philosophia dux inquit, ó uirtutis indagatrix, expultrixq; uitiorũ: quid non modo nos, sed omnino uita hominum sine te esse potuisset? Tu inuentrix legum, tu magistra morum, ac disciplinæ fuisti. Quasi uero aliquid per seipsa sentiret, ac non potius ille laudandus esset, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo, & potui: quia sine his rebus uita constare non posit, in quibus ut sensus, ita beneficij nihil est. Atqui ut illa corporis alimenta sunt, sic animæ sapientia.

in principio libri.

Quod Lucretius, & alij errauerunt opinati sapientiam inuentam esse ab homine, & nec datam hominibus à creatore. Et quomodo Cicero suis uerbis conuincitur: & quod philosophia, nec uerum docet, nec ad recte uiuendum instruit. Cap. XIIII

Rectius itaq; Lucretius, cum eum laudat, qui sapientiam primus inuenit: sed hoc inepte, quod ab homine inuentam putauit. Quasi uero illam alicubi iacentem homo ille, quem laudabat, inuenerit, tanquam tibias ad fontẽ, ut poëte aiunt: quod sic repertorem sapientiæ, ut Deum laudauit. Ita enim dicit:

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam si ut ipsa petit maiestas cognita rerum,
Dicendum est: Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi,

Tamen non erit sic laudandus Deus, quod sapientiam inuenerit, sed q̃ hominem fecerit, qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudauit, qui tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi, quod sapere inuenerit, nam sic ait:

Non'ne decebit
Hunc hominem numero diuûm dignarier esse?

Vnde apparet Pythagoram uoluisse laudare, qui se primus (ut dixi) philosophum nominauit: aut Milesium Thalem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Sed dum hominem quærit extollere, rem ipsam depressit. Non est enim magna, si ab homine potuit inueniri. Verum potest, ut poëtæ, dari uenia. At ille idem perfectus orator, summusq; philosophus, ne Græcos reprehendam, quorum leuitatem semper accusat, & tamẽ sequitur ipsam sapientiam, quam aliâs donum, aliâs inuentũ Deorũ uocat, poëtice figuratam laudat in faciem. Grauiter etiam queritur extitisse aliquos, qui eã uituperarent. Quisquam'ne, inquit, uituperare uitæ parentem, & hoc paricidio se inquinare audeat, & tam impie ingratus esse? Nos ergo M. Tulli, paricidæ sumus, & insuendi te iudice in culeum, qui philosophiã negamus parentem esse uitæ? An tu, qui aduersus Deum tam impie ingratus es (non hunc, cuius effigiem ueneraris, in capitolio sedentem, sed illum, qui mundum fecit, hominemq́; figurauit, qui sapientiã quoque ipsam inter cætera cœlestia sua beneficia largitus est,) magistrã tu uirtutis, aut parentem uitæ uocas: ad quam si quis accesserit, multo sit incertior necesse est, quàm prius fuerit? Cuius enim uirtutis, quæ ipsa ubi sita sit, adhuc philosophi non expediunt? cuius uitæ? cum ipsi doctores ante fuerint senectute, ac morte confecti, quàm constituerint, quomodo uiui deceat. Cuius ueritatis indagatricem profiteri potest? qui sæpe testaris, cum tanta multitudo fuerit philosophorum, sapientem tamen extitisse ad huc neminem. Quid ergo te magistra illa uitæ docuit? An ut potentissimum consulem maledictis incesseres, cumq́; hostem patriæ uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studuisti nempe philosophiæ, & quidem sic, ut nullus unquam diligentius: quippe qui omnes cognoueris disciplinas, sicut ipse gloriari soles: eamq́; ipsam latinis literis illustraueris, imitatoremq́; te Platonis ostenderis. Cedò igitur quid didiceris, aut in qua secta ueritatẽ deprehenderis. In Academia, scilicet quam secutus es, quam probasti? at hæc nihil docet, nisi ut scias, te nihil scire. Tui ergo te libri arguũt, quod nihil à philosophia disci poßit ad uitam. Hæc tua uerba sunt. Mihi autem non modo ad sapientiam cæci uidemur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni uideantur, hebetes, & obtusi. Si ergo philosophia est magistra uitæ, cur tibi cæcus, & hebes, & obtusus uidebare, quẽ oportuit illa docentem & sentire, & sapere, & in clarissima luce uersari? At quã confessus fueris philosophiæ ueritatẽ, docent ad filiũ cõposita præcepta: quibus mones philosophiæ quidẽ præcepta noscenda, uiuendũ aũt esse ciuiliter.

Milesius thales

leuitas grecorum accusatur

poena paricidarum

confici morte, & senectute

Quid tã repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, ideo utique noscenda sunt, ut recte, sapienterq; uiuamus. Vel si ciuiliter uiuendum est, non est igitur philosophia sapientia: siquidem melius est ciuiliter quàm philosophice uiuere. Nã si sapientia est quæ dicitur philosophia, stulte profecto uiuit, qui non secundum philosophiam uiuit. Si autem non stulte uiuit, qui ciuiliter uiuit, sequitur ut stulte uiuat, qui philosophice uiuit. Tuo itaque iudicio philosophia stultitiæ, inanitatisq; damnata est. Idem in consolatione, id est in opere non ioculari, hanc de philosophia sententiam tulisti. Sed nescio quis nos teneat error, aut miserabilis ignoratio ueri. Vbi est ergo philosophiæ magisterium? aut quid te docuit illa uitæ parens, si uerum miserabiliter ignoras? Quod si hæc erroris, ignorationisq; confessio, penè inuito tibi ab intimo pectore expressa est, cur nõ tibi aliquando uerum fatebaris, philosophiam, quã tu nihil docentem in cœlum laudibus extulisti, magistram uirtutis esse nõ posse?

in cœlum laudibus efferre

Quod in eodem errore fuit Seneca: & quid philosophia secundum ipsum: & quod sicut Deus unus, & ueritas una, ita una est, & simplex sapientia: Et quomodo philosophorum oratio pugnet cum uita. Caput XV.

Eodem ductus errore Seneca (quis enim ueram uiam teneret errante Cicerone?) Philosophia, inquit, nihil aliud est, quàm recta uiuendi ratio, uel honeste uiuendi scientia, uel ars rectæ uitæ agẽdæ. Nõ errabimus si dixerimus philosophiam esse legem bene honesteq; uiuendi Et qui dixerit illam regulam uitæ, suum illi nomen reddidit. Hic planè non respexit ad commune philosophiæ nomen: quæ cum sit in plureis sectas, disciplinasq; diffusa, nihilq; habeat certi, nihil deniq;, de quo uniuersi una mente, ac uoce consentiant: quid potest esse tam falsum, quàm regulam uitæ philosophiam uocari, in qua diuersitas præceptorum rectum iter impediat, & turbet? aut legem bene uiuendi, cuius capita longe dissonant? aut scientiam uitæ agendæ, in qua nihil aliud efficitur, contraria sepæ dicendo, quàm ut nemo quicquam sciat? Quæro enim, utrum'ne Academiam philosophiã putet esse, an non? Negaturum non arbitror: quod si est, nihil ergo illorũ cadit in philosophiam: quæ ut omnia reddat incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem subuertit, regulam deprauat, scientiam funditus tollit. Falsa igitur illa omnia, quia in rem semper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaq; ratio, uel scientia, uel lex bene uiuendi, nisi in hac unica, & uera.

uera, & cœlesti sapientia constituta est, quæ philosophis fuit ignota. Nã illa terrena, quoniam fallax est, uaria, & multiplex, sibiq; tota cõtraria est: & sicut unus est huius mundi constitutor, & rector Deus, una ueritas, ita unam esse, ac simplicem sapientiam necesse est: quia quicquid est uerum, ac bonũ, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia uitã posset instruere, nulli alij nisi philosophi essent boni. Et qui eam non didicissent, essent omnes semper mali: cum innumerabiles existant, & semper extiterint, qui sint, aut fuerint sine ulla doctrina boni: ex philosophis autẽ perraro fuerit, qui aliquid in uita fecerit laude dignũ. Quis est tandẽ, qui non uideat, eos homines uirtutis, qua ipsi egẽt, non esse doctores? Nam si quis mores eorum diligẽter inquirat, inueniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogantes, proteruos, & sub obtentu sapientiæ sua uitia cælantes, domi facientes ea, quæ in scholis arguißent. Fortaße mentior accusandi gratia, nónne idipsum Tullius & fatetur, & queritur? Quotus, inquit, quisq; philosophorũ inuenitur, qui sit ita moratus, ita animo, & uita constitutus, ut ratio postulat: qui disciplinam ueram, non ostentationem scientiæ, sed legem uitæ putet: qui obtemperet ipse sibi, & decretis pareat suis? Videre autem licet alios tanta leuitate & iactatione, ut his fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinum seruos, ut cum eorum uita, & uitijs mirabiliter pugnet oratio. Neposq; Cornelius ad eundem Ciceronem ita scribit: Tantum abest, ut ego magistram eße putem uitæ philosophiam, beatæq; uitæ perfectricem, ut nullis magis existimem opus eße magistris uiuendi, quàm plerisq; qui in ea disputanda uersantur. Video enim magnam partem eorum, qui in schola de pudore, & continentia præcipiant argutißime, eosdem in omnium libidinũ cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortatiõibus: Pleriq;, inquit, philosophorũ tales sunt diserti in conuitiũ suum: quos si audias in auaritiam, in libidinẽ, in ambitionem perorantes, indicium sui putes profeßos: Adeo redundant ad ipsos maledicta, in publicum missa: quos nos non aliter intueri decet, quàm medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides uenena. Quosdam uero nec pudor uitiorum tenet, sed patrocinia turpitudini suæ fingunt: ut etiam honeste peccare uideantur. Faciet sapiens (inquit idem Seneca) etiam quæ non probabit, ut etiam ad maiora transitum inueniat: nec relinquet bonos mores, sed tempori aptabit, ut quibus alij utuntur in gloriam, aut uoluptatem, utatur agendæ rei causa. Deinde paulo post: Omnia, quæ luxuriosi faciunt, quæq; imperiti, faciet & sapiens: sed non eodem modo, eodemq; proposito. Atqui nihil intereſt quo animo facias, quod fecisse ui-

aristippus

stiosum est: quia facta cernuntur, animus non uidetur. Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo: quod flagitium grauis ille philosophiæ doctor sic defendebat, ut diceret multum inter se, & cæteros Laidis amatores interesse: quod ipse haberet Laidẽ, alij uero à Laide haberentur. O præclara, & imitanda bonis sapientia, huic uero liberos in disciplinam dares, ut discerent habere meretricem. Aliquid inter se, ac perditos interesse dicebat: scilicet quod illi bona sua perderent, ipse gratis luxuriaretur. In quo tamen sapientior meretrix fuit: quæ sic philosophum habuit pro lenone, ut ad se omnis iuuentus doctoris exemplo, & authoritate concurreret corrupta sine ullo pudore. Quid ergo interfuit, quo animo philosophus ad meretricem famosissimã commearet: cum cum populus, & riuales sui uiderent omnibus perditis nequiorem? Nec satis fuit ita uiuere, sed docere etiam libidines cœpit: ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit, differẽs uoluptatem corporis esse summum bonum. Quæ doctrina execrabilis, & pudenda, non in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata. Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit: quid mirum si à canibus, quorum uitam imitantur, etiam uocabulum, nomenq; traxerunt? Nullum igitur in hac disciplina magisterium uirtutis est: cum etiã illi, qui honestiora præcipiunt, aut nõ faciunt ipsi quæ suadent, aut si faciunt (quod raro accidit) non disciplina eos ad rectum, sed natura perducat, quæ sæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

Quod recte docentes, & male uiuentes (teste Cicerone) non utilitatem ex philosophia, sed inanem percipiunt delectationem. Et quod sapientia seipsam semper exercet in bonis actibus. Et quare non philosophiæ, sed sapientiæ ipsi iugiter insistendum sit.

Caput XVI

VErum enim se perpetuæ desidiæ tradant, nullamq; uirtutem capessant, & omnem suam uitam nihil aliud quàm in eloquẽtia peragant, quid aliud quàm inertes putari debent? Sapientia autem nisi in aliquo actu fuerit, quo uim suam exerceat, inanis, & falsa est. Recteq; Tullius ciuiles uiros, qui remp. gubernant: qui urbes aut nouas constituant, aut constitutas æquitate tueantur: qui salutem, libertatemq; ciuiũ, uel bonis legibus, uel salubribus consilijs, uel iudicijs grauibus cõseruent, philosophiæ doctoribus præfert. Bonos enĩ facere oportet, potius quàm inclusos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipsi quidem faciunt, qui lo-

quũtur: & quoniam se à ueris actibus remouerunt, apparet eos exercendæ linguæ causa, uel aduocandi gratia, artē ipsam philosophiæ reperisse. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pondus. Quis enim obtemperet, cum ipsi præceptores doceant non obtemperare? Bonum est autem recta, & honesta præcipere: sed nisi & facias, mendacium est, & incongruens, atq; ineptum non in pectore, sed in labijs habere bonitatem. Non ergo utilitatem ex philosophia, sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est: Profecto, inquit, omnis istorum disputatio, quanquā uberrimos fontes uirtutis, & scientiæ cōtineat, tamen collata cum horum actis, perfectisq; rebus, uereor ne tantum uideatur attulisse negotijs hominum, quantum oblectationem otij. Vereri quidem non debuit, cum uerum diceret: sed quasi timeret, ne proditi mysterij reus à philosophis citaretur. Non est ausus confidenter pronuntiare, quod fuit uerum: illos non ideo disputare, ut doceant quicquā, sed ut se oblectent in otio: qui quoniam authores sunt rerum gerēdarum, nec ipsi quicquid gerunt, pro loquacibus sunt habendi. Sed profecto, quia nihil boni ad uitam afferebant, nec ipsi decretis suis obtemperauerunt, nec quisquam per tot secula inuentus est, qui eorum legibus uiueret. Abijcienda est igitur omnis philosophia: quia non studendum est sapientiæ, quod fine, ac modo careat, sed sapiendum est, & quidem mature. Non enī nobis altera uita conceditur, ut cum quæramus in hac sapientiam, in illa sapere poßimus: in hac utrunq; fieri necesse est. Cito inueniri debet, ut cito suscipi poßit: ne quid pereat ex uita, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiā disserens, circunuenitur arguta conclusione: qui cū diceret philosophandū nō esse, nihilo minus philosophari uidebatur: quoniam philosophi est, quid in uita faciendum, uel non faciendum sit, disputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus: quia humanæ cogitationis inuentio est. Sophiam defendimus, quia diuina traditio est: eamq; ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille, cum philosophiā tolleret, nec melius aliquid afferret, sapientiam tollere putabatur: eoq; facilius de sentētia pulsus est: quia constat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci. Præterea illud quoq; argumentū contra philosophiam ualet plurimū, quo idem est usus Hortensius, ex eo ipso poße intelligi philosophiam non esse sapientiam: quod principium, & origo eius appareat. Quando, inquit, philosophi esse cœperunt, Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas. Vbi ergo apud antiquiores latuit amor iste inuestigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait:

Deniq; natura hæc rerum, ratioq; reperta est
Nuper: & hanc primus cum primis ipse repertus
Nunc ego sum, in patrias qui possum uertere uoces.

Et Seneca, Nondum sunt, inquit mille anni, ex quo initia sapientiæ nota sunt. Multis ergo seculis humanum genus sine ratione uixit. Quod irridens Persius, postquàm, inquit, sapere urbi cum pipere, & palmis uenit, tanquàm sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta: quæ si secundũ hominis naturam est, cum homine esse cœperit necesse est. Si uero non est, nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recepit, igitur à principio fuisse necesse est: ergo philosophia, quia non à principio fuit, non est eadem uera sapientia: sed uidelicet Græci, qui sacras ueritatis literas non attigerant, quemadmodum deprauata esset sapientia, nesciuerunt. Et ideo cum uacare sapientia humanam uitam putarent, philosophiam commẽti sunt: id est latentem, atq; ignotam sibi ueritatem dissserendo eruere uoluerunt: quod studium per ignorantiã ueri sapientiã putauerunt.

persius. in satyra 5.

Quæ fuit ipsa doctrina Epicuri, quæ moribus omnium appositißima loquebatur: Et quomodo Leucippum, & Democritum habuerit authores erroris, & fabros atomorum, & assertores uoluptatis.
Caput XVII

Epicurus

Dixi de philosophia ipsa quàm breuiter potui, nũc ad philosophos ueniamus: non ut cum eisdem certemus, qui stare non poßunt, sed ut eos fugientes, atque deiectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit q̃ cæterorũ: non quia ueri aliquid afferat, sed quia multos ad populare nomẽ uoluptatis inuitat. Nemo enim non in uitia pronus est. Præterea, ut ad se multitudinẽ contrahat, apposita singulis quibusq; moribus loquitur. Desidiosum uetat literas discere, auarum populari largitione liberat: ignauum prohibet accedere ad rempublicam, pigrum exercere, timidum militare. Irreligiosus audit Deos nihil curare: inhumanus, & suis cõmodis seruiens, iubetur nihil cuiquam tribuere: Omnia enim sui causa facere sapientem: fugienti turbam solitudo laudatur. Qui nimium parcus est, discit aqua & polẽta uitam posse tolerare. Qui odit uxorem, huic enumerantur cœlibatus bona: habenti malos liberos, orbitas prædicatur. Aduersus impios parẽtes nullum esse uinculũ naturæ: Impatiẽti, ac delicato dolorem esse omnium malorum maximum dicitur, forti etiam in tormentis beatum esse sapientem.

tem. Qui claritati, ac potẽtiæ studet, huic præcipitur reges colere. Qui
molestiam ferre non potest, huic regiam fugere. Ita homo astutus ex ua
rijs, diuersisq; moribus circulum colligit: & dum studet placere omni
bus, maiore discordia secum ipse pugnauit, quàm inter se uniuersi. Vnde
autem disciplina eius tota descendat, quam originem habeat, explican
dum est. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accidere, pauperta=
tem, labores, exilia, charorum amissiones: malos contra, beatos esse, au=
geri potentia, honoribus affici: uidebat innocentiam minus tutam, scele
lera impune committi uidebat sine delectu morum, sine ordine, ac discri=
mine annorũ sæuire mortem, sed alios ad senectutem peruenire, alios in=
fantes rapi, alios iam robustos interire, alios in primo adolescẽtiæ flore
immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores & uinci, & pe
rire. Maxime autem commouebat homines in primis religiosos grauio=
ribus malis affici. Iis autem, qui aut Deos omnino neglexerunt, aut non
pie coluerunt, uel minora incommoda euenire, uel nulla, ipsa etiam tem=
pla fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cũ dicit de Deo:

Tum fulmina mittat: & ædeis
Sæpe suas disturbet: & incerta recedens
Sæuiat exercens telum: quod sæpe nocenteis
Præterit: exanimatq; indignos, inq; merenteis.

Quod si uel exiguam ueritatis auram colligere potuisset, nunquam di=
ceret ædes illum suas disturbare: cum ideo disturbet, quod non sunt suæ.
Capitolium, quod est Romanæ urbis, & religionis caput summum, non
semel, sed sæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingeniosi
quid de hoc existimauerint, ex dicto Ciceronis apparet: qui ait, diuini=
tus extitisse illam flammam, non quæ terrestre illud domicilium Iouis de
leret, sed quæ sublimius, magnificentiusq; deposceret. Qua de re etiam
in libris consulatus sui eadem dixit, quæ Lucretius:

Nam pater altitonans stellanti nixus olympo,
Ipse suas arces, atq; inclyta templa petiuit,
Et capitolinis iniecit sedibus ignes.

Pertinaci ergo stultitia non modo uim, maiestatemq; ueri Dei non intel=
lexerunt, sed etiam impietatem sui erroris auxerunt: qui templum cœle
sti iudicio sæpe damnatum restituere contra fas omne contenderint. Cũ
hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerũ uelut iniquitate inductus
(Si enim causam, rationemq; ignoranti uidebatur) existimauit, nullam
esse prouidentiã. Quod cum sibi persuasisset, suscepit etiam defendendũ,
sic in errores inextricabiles se ipse inclusit. Si enim prouidẽtia nulla est,

quomodo tā ordinate, tam disposite mundus effectus est? Nulla, inquit, dispositio est: multa enim facta sunt aliter, quàm fieri debuerunt. Et inuenit homo diuinus, quæ reprehenderet. Quæ singula, si uacaret refellere, facile ostenderem, nec sapientem hunc fuisse, nec sanum. Item si nulla prouidentia est, quomodo animalium corpora tam prouidēter ordinata sunt, ut singula quæq; membra mirabili ratione disposita, sua officia conseruēt? Nihil, inquit, in procreandis animalibus prouidentiæ ratio molita est. Nam neq; oculi facti sunt ad uidendum, neq; aures ad audiendum, neq; lingua ad loquendum, neq; pes ad ambulandum: quoniam prius hæc nata sunt, quàm esset loqui, audire, uidere, ambulare. Itaq; non hæc ad usum nata sunt, sed usus ex illis natus est. Si nulla prouidentia est, cur imbres cadunt, fruges oriuntur, arbusta frondescunt? Non, inquit, semper animantium causa ista fiunt: quoniam prouidentiæ nihil prosunt, sed omnia sua sponte fieri necesse est. Vnde ergo nascuntur, aut quomodo fiunt omnia, quæ gerūtur? Nō est, inquit prouidētiæ opus. Sūt enim semina per inane uolitantia, quibus inter se temere conglobatis uniuersa gignuntur, atq; concrescunt. Cur igitur illa nō sentimus, aut nō cernimus? Quia nec colorē habēt, inquit, nec calorē ullū, nec odorē, saporis quoq;, & humoris expertia sunt: & tā minuta, ut secari ac diuidi nequeant. Sic eū, quia in principio falsum susceperat, consequentiū rerū necessitas ad deliramēta perduxit. Vbi enim sunt, aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo præter unū Leucippum somniauit? A quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro. Quæ si sint corpuscula, & quidem solida, ut dicunt, sub oculos certe uenire possunt. Si eadē est natura omniū, quomodo res uarias efficiunt? Vario inquit ordine, ac positione conueniunt, sicut literæ: quæ cū sint paucæ, uarie tamen collocatæ, innumerabilia uerba conficiunt. At literæ uarias formas habēt. Ita, inquit, & hæc ipsa primordia: nam sunt aspera, sunt hamata, sunt leuia. Secari ergo, & diuidi possunt, si aliquid inest illis, quod emineat. Si autem leuia sunt, & humoris indigent, cohærere non possunt. Hamata igitur esse oportet, ut possint inuicē concatenari. Cum uero tam minuta esse dicantur, ut nulla ferri acie disiici ualeant, quomodo hamos, aut angulos habent? Quos quia extant, necesse est posse diuelli. Deinde quo fœdere inter se, qua mente conueniūt, ut ex his aliquid constituatur? si sensu careant, nec coire tam disposite possunt: quia non potest quicquam rationale perficere, nisi ratio. Quàm multis coargui hæc uanitas potest, sed properat oratio.

Hic est ille,
Qui genus humanum ingenio superauit: & omnes

Restrinxit stellas, exortus uti ætherius sol.

Quos equidem uersus nunquam sine risu legere poßum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc saltem dicebat, qui uelut reges habentur philosophorum, sed de homine, quo sano, & uigente nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poëta inanissimus leonis laudibus murē non ornauit, sed obruit & obtriuit. At idē nos metu liberat mortis, de qua hæc ipsius uerba sunt expressa. Quando nos sumus, mors non est: quando nos non sumus, mors est: mors ergo nihil ad nos. Quàm argute nos fefellit, quasi uero trāsacta mors timeatur: quia iam sensus ereptus est, ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. Est igitur tempus aliquod, quo & nos iam non sumus, & mors tamen nondum est. Idq; ipsum uidetur miserum esse, & quod mors esse incipit, & nos esse desinimus. Nec frustra dictum est, mors misera nō est. Aditus ad mortem est miser, hoc est morbo tabescere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dētibus bestiarum laniari. Hæc sunt, quæ timentur, non quia mortem afferunt, sed quia dolorem magnum. Quin potius effice, ne dolor malum sit. Omnium, inquit, malorum maximum est. Quid ergo nō poßum non timere, si id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum est? Quid, quod totum illud argumentum falsum est? quia animæ intereunt uero inquit: nam quod cū corpore nascitur, cū corpore intereat necesse est. Iam superius dixi, differre hunc locum melius, & opere ultimo reseruare, ut hanc Epicuri persuasionem, siue illa Democriti, siue Dicæarchi fuit, argumētis, & diuinis testimonijs redarguā. Verum ille fortasse impunitatem uitijs suis spopondit. Fuit enim turpissimæ uoluptatis assertor, cuius capiēdæ causa nasci hominē putauit. Quis cum hoc affirmari audiat, uitijs, & sceleribus abstineat? Nam si perituræ sūt animæ, appetamus diuitias, ut omnes suauitates capere poßimus. Quæ si nobis desunt, ab ijs, qui habent, auferamus clàm, dolo, ui: Eo magis, si humanas res nullus Deus curat, quandocunque spes impunitatis arriserit, rapiamus, necemus. Sapientis est enim malefacere, si & utile sit, & tutum: quoniam si quis cœlo Deus est, non irascitur cuiquam. Aeque stulti est & benefacere: quia sicut ira non commouetur, ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur quoquomodo poßimus seruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine uoluptate patiamur, ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum, quod uiximus, pereat. Hoc ille tametsi non dicit uerbo, re tamen ipsa docet. Nam cum disputat omnia sapientem sua causa facere, ad utilitatem suam refert

omnia, quæ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia, nec boni quicquam faciendum putabit: quoniam benefacere ad utilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendũ, quia maleficio præda cõiuncta est. Archipirata quisquam uel latronum ductor, si suos ad graßandum cohortetur, quo alio sermone uti potest, quàm ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare: non ira, non gratia tangi: inferorum pœnas non esse metuendas: quod animæ post mortem óccidant, nec ulli omnino sunt inferi: uoluptatẽ esse maximum bonum: nullam eßе humanam societatem: sibi quenque consulere: neminem eße, qui alterum diligat, nisi sua causa. Mortem non esse metuendam forti uiro, nec ullum dolorem: quin etiam si torqueatur, si uratur, nihil se curare dicat. Est planè cur quisquã putet hanc uocem uiri eße sapientis, quæ potest latronibus aptissime commodari?

Quomodo Pythagorici, & Stoici cõtrario Epicureis errore desipiant: sic animarum immortalitatem statuentes, ut eas in uaria corpora transire mentiãtur, & uoluntariam mortem persuaserint inaniter philosophantibus. Caput XVIII.

pythagorici

ALij autẽ contraria dixerunt, superesse animas post mortem, & hi sunt maxime Pythagorici, ac Stoici: quibus & si ignoscendũ est, quia uerum sentiunt, non poßum tamen non reprehendere eos, qui non scientia, sed casu inciderunt in ueritatẽ. Itaque in eo ipso, quod recte sentiebant aliquid errauerunt. Nam cum timerent argumentum illud, quo colligitur, neceße est, ut óccidant animæ cum corporibus: quia cũ corporibus nascuntur: dixerunt non nasci animas, sed insinuari potius in corpora, & de alijs in alia migrare corpora. Nõ putauerũt aliter poße fieri, ut supersint animæ post corpora, nisi uideãtur fuiße ante corpora. Par igitur ac prope similis error est partis utriusq;. Sed hæc in præterito falsa est, illa in futuro. Nemo enim uidit, quod est uerißimũ, & nasci animas, & non occidere: quia cur id fieret, aut quæ ratio esset, homines nescierũt. Multi ergo ex ijs, qui æternas eße animas suspicabãtur, tanq̃ in cœlum migraturi essent, sibi ipsis manus intulerunt: ut Cleanthes, & Chrysippus, ut Zeno, & Empedocles, qui se in ardentis Aetnæ specum intempesta nocte deiecit: ut cum repente non apparuisset, abijsse ad Deos crederetur: Ex Romanis Cato, qui fuit in omni sua uita Socraticæ uanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit persuasione. Sed tamen

lege horatiũ in fine poëtic.

Sponte sua leto caput obuius obtulit ipse.

Quo nihil sceleratius fieri potest. Nam si homicida nefarius est, qui ho-

minis

minis extinctor est, eidem sceleri obstrictus est, qui se necat, quia hominem necat: Imò uero maius esse facinus existimandum est, cuius ultio Deo soli subiacet. Nam sicut in hanc uitam non nostra sponte uenimus, ita rursus ex hoc domicilio corporis, quod tuendũ nobis assignatum est, eiusdem iussu nobis recedendum est: qui nos in hoc corpus induxit, tam diu habitaturos, donec iubeat emitti. Et si uis aliqua inferatur, æqua mẽte patiendum est: cum extincta innocentis anima inulta esse non possit: habeamusq; uindicem magnum, cui soli uindicta integra semper est. Homicidæ igitur illi omnes philosophi, & ipse Romanæ sapientiæ princeps Cato, qui ante quàm se occideret, perlegisse Platonis librum dicitur: qui est scriptus de æternitate animarum, & ad summumne fas philosophi authoritate compulsus est. Et hic tamẽ aliquam moriendi causam uidetur habuisse, odium seruitutis. Quid Ambraciótes ille, qui, cum eũdem librũ perlegisset, præcipitem se dedit: uerisimile nullam aliam ob causam, nisi quod Platoni credidit? Execrabilis prorsus, ac fugienda doctrina, si abigit homines à uita. Quod si sciisset Plato, atque docuisset, à quo, & quomodo, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotũ impegisset in mortem uoluntariam, nec Catonem: sed eos ad uitam, & ad iustitiam potius erudiisset. Nã Cato uidetur mihi causam quæsisse moriendi, non tam ut Cæsarẽ fugeret, quàm ut Stoicorũ decretis obtemperaret: quos sectabatur, nomenq; suum grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid mali accidere potuerit, si uiueret, non inuenio. Caius enim Cæsar, ut clemens erat, nihil aliud efficere uolebat, etiã in ipso belli ciuilis ardore, quàm ut bene mereri de Rep. uideretur, duobus optimis ciuibus Cicerone & Catone seruatis. Sed redeamus ad eos, qui mortẽ pro bono laudẽt. De uita quereris quasi uixeris, aut unquam tibi ratio cõstiterit, cur omnino sis natus. Nõ'ne igitur tibi uerus ille, & communis omnium pater Terentianum illud iure increpauerit, prius disce quid sit uiuere: si displicebit uita, tũ istoc utitor. Indignaris te malis esse subiectũ, quasi quicquã merearis boni, qui patrẽ, qui dominũ, qui regem tuum nescis, qui quamuis clarissimam lucem intuearis oculis, mente tamẽ cæcus es, & in profundis ignorantiæ tenebris iaces. Quæ ignorãtia effecit, ut quosdam dicere non puderet, iccirco nos esse natos, ut scelerum pœnas lueremus, quo quid delirius dici possit non inuenio. Vbi enim uel quæ scelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Nisi forte credemus inepto illi seni, qui se in priori uita Euphorbum fuisse mẽtitus est. Hic credo quod erat ignobili genere natus, familiam sibi ex Homeri carminibus adoptauit. O miram, & singularem Pythagoræ memoriam:

O miseram obliuionem nostrum omnium, qui nesciamus, quid ante fueri mus, sed fortasse uel errore aliquo, uel gratia sit effectum, ut ille solus Lethæum gurgitem nõ attigerit, nec obliuionis aquam gustauerit, uidelicet senex uanus (sicut ociosæ aniculæ solent) fabulas tanquam infanti bus credulis finxit. Quod si bene sensisset de ijs, quibus hæc locutus est, si homines eos existimasset, nunquam sibi tam petulanter mentiendi licẽ tiã uendicasset, sed deridenda hominis leuissimi uanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cum in principio consolationis suæ dixisset, luendorũ scele rum causa nasci homines: iterauit idipsum postea, quasi obiurgans eum, qui uitam non esse malis plenam putet: recte ergo profatus est errore, ac miserabili ueritatis ignorantia se teneri.

Quod Cicero, & alij sapiẽtissimi immortalitatem animarũ, sed infideliter docent: Et quod mala, uel bona mors sit ponderanda ex ante acta uita, & gratia dei. Caput XIX

AT illi, qui de mortis bono disputant, quia nihil ueri sciunt, sic argumentantur: si nihil est post mortem, non est malum mors: aufert enim sensum mali. Si autem semper sunt animæ, est etiã bonum, quia immortalitas sequitur. Quam sententiam Cicero de legibus sic explicauit. Gratulemurq; nobis, quoniam mors aut leuiorem, quàm qui est in uita, aut certe non deteriorem est allatura statum. Nam sine corpore animo uigente diuina est uita, sensu carenti nihil profecto est mali. Argute, ut sibi uidetur, quasi nihil aliud esse possit. Atqui utrunq; hoc falsum est. Docent enim diuinæ literæ, non extingui animas, sed aut pro iustitia præmio affici, aut pœna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est: aut eũ, qui sceleratus in uita feliciter fuerit, effugere quod meretur: aut eũ qui ob iustitiam miserrimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod adeo uerum est, ut idem Tullius in consolatione, non easdem sedes incolere iustos, atque impios prædicauerit. Nec enim omnibus, inquit, ijdem illi sapientes arbitrati sunt eundem cursum in cœlum patere: nam uitijs & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno iacere docuerunt: Castos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studijs, atque artibus expolitos, leui quodam, & facili lapsu ad deos, id est ad naturã sui similem peruolare. Quæ sententia superiori illi argumento repugnat. Illud enim sic assumptum est, tanquam necesse sit omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit discri men uirtutis, ac sceleris, si nihil interest? utrũ'ne Aristides sit aliquis, an Phalaris? utrũ Cato, an Catilina? Sed hãc repugnantiã rerũ sentẽtiarũq;

nõ cernit, nisi qui tenet ueritatẽ. Si quis igitur nos roget, utrum ne mors sit bonũ, an malũ: respõdebimus qualitatẽ eius ex uitæ ratione pendere. Nã sicut uita ipsa bonũ est, cũ uirtute uiuitur, malum si cũ scelere: ita & mors ex præteritis uitæ actibus ponderãda est. Ita fit, ut si uita in dei religione transacta sit, mors malũ non sit: quia translatio est ad immortalitatem: sin aliter, malũ sit necesse est: quoniã (ut dixi) ad æterna supplicia transmittit. Quid ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortẽ appetunt tanq̃ bonũ, aut uitã fugiunt tanq̃ malũ? Nisi q, sunt iniquissimi, qui pauciora mala non cõpensant bonis pluribus. Nã cũ omnẽ uitã per exquisitas, & uarias traducant uoluptates, mori cupiunt, si quid forte his amaritudinis superuenerit. Et sic habẽt, tanquã illis nunq̃ fuerit bene, si aliquãdo fuerit male. Damnant igitur uitã omnẽ, bonisq; pleni nihil aliud, q̃ male opinãtur. Hinc nata est inepta illa sentẽtia: hanc esse mortẽ, quã nos uitã putamus: illã uitã, quã nos pro morte timeamus. Ita primũ bonũ esse nõ nasci, secundum citius mori. Quæ ut maioris sit authoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in cõsolatione: Non nasci, inquit, longe optimũ, nec in hos scopulos incidere uitæ: Proximũ aũt, si natus sis, q̃ primũ mori, tanquã ex incendio effugere uiolentiã fortunæ. Credidisse illi uanissimo dicto exinde apparet, quod adiecit aliquid de suo ut ornaret. Quæro igitur, cui esse optimũ putet non nasci: cũ sit nullus omnino, qui sentiat. Nã ut bonũ sit aliquid, aut malũ, sensus efficit. Deinde, cur omniũ uitã nihil aliud esse, q̃ scopulos, & incendium putauerit: quasi aut in nostra fuerit potestate, ne nasceremur: aut uitam nobis fortuna tribuat, non deus, aut uiuendi ratio quicquã simile incendio habere uideatur. Non dissimile Platonis illud est, quod aiebat se gratias agere naturæ. Primũ, quod homo natus esset potius q̃ mutũ animal. Deinde, q, mas potius q̃ fœmina, q, Græcus q̃ Barbarus. Postremo, q, Atheniẽsis, nõ Thebanus, & q, tẽporibus Socratis. Dici non potest, quantã mẽtibus cæcitatẽ, quãtosq; pariat errores ignoratio ueritatis. Ego planẽ cõtenderim, nunq̃ quicquã dictũ esse in rebus humanis delirius: quasi uero si aut barbarus, aut mulier, aut asinus deniq; natus esset, idẽ ipse Plato esset, ac non illud ipsum, quod natus fuisset. Sed Pythagoræ uidelicet credidit: qui ut uetaret homines animalibus uesci, dixit, animas de corporibus in aliorũ animaliũ corpora cõmeare: quod & uanum & impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit ueteres animas in noua corpora inducere: cum idem artifex, qui primas aliquando fecerat, potuerit semper nouas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam status sui non potest, quàm ignis aut deorsum niti, aut in transuersum, fluminis modo, flammam suam fundere.

Existimauit ergo homo sapiens fieri potuisse, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutũ animal includeretur: essetq; humano sensu prædita, ut intelligeret, ac doleret incongruenti se corpore oneratam. Quanto sanius faceret, si gratias se agere diceret, quod ingeniosus, quod docilis natus esset, quod in his opibus, ut liberaliter erudiretur. Nã quod Athenis natus est, quid in eo beneficij fuit? An nõ plurimi extiterũt in alijs ciuitatibus excellenti ingenio, atq; doctrina uiri, qui meliores singuli, quàm omnes Athenienses fuerunt? Quanta hominũ millia fuisse credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac stulti fuerunt? Non enim aut parietes, aut locus, in quo quisq; est effusus ex utero conciliat homini sapientiam. Quid uero attinuit, Socratis se temporibus natũ gloriari? Num Socrates ingenia discentibus potuit dare? Non uenit in mentem Platoni, Alcibiadem quoq;, & Critiam eiusdem Socratis assiduos auditores fuisse, quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit, alter crudelissimus omnium tyrannorum.

Socrates

Quod Socrates in eo fuit prudentior cæteris, quia à perscrutatione cœlestium, & naturalium causis disputationem suspendit: in quibus temere cõsumitur ingenium, & tempus: & in multis desipuit, quorum subijciuntur exempla. Caput XX.

Videamus nunc, quid in Socrate ipso tam magnum fuerit, ut homo sapiens merito gratias ageret, illis temporibus se esse natum. Nõ infidor fuisse illum paulo cordatiorem, quàm cæteros: qui naturã rerum putauerunt ingenio posse comprehendi. In quo illos non tantum excordes fuisse arbitror, sed etiam impios: quod in secreta illius cœlestis prouidentiæ, curiosos oculos uoluerunt immittere. Romæ, & in plerisq; urbibus scimus esse quædam sacra, quę aspici à uiris nefas habetur. Abstinent igitur aspectu, quibus illa contaminari non licet: & si forte uel errore, uel casu quopiam uir aspexerit, primo pœna eius, deinde instauratione sacrificij scelus expiatur. Quid his facias, qui inconcessa scrutari uolunt? Nimirum multo sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cœleste templũ profanari impijs disputationibus quærunt, quàm qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrauerũt. Quæ penetralia, quamuis adire uiris non liceat, tamen à uiris fabricata sunt. Hi uero non tantũ impietatis crimen effugiunt, sed, quod est multo indignius, eloquentiæ famam, aut ingenij gloriam cõsequuntur. Quid, si aliquid inuestigare possent? Sunt enim tam stulti in asseuerando, quàm improbi in quærendo: cum neque inueni

re

re quicquam possint, nec defendere, etiã si inuenerint. Nam si uerum uel fortuito uiderit, quod sæpius contingit, committunt, ut ab alijs id pro falso refellatur. Non enim descendit aliquis de cœlo, qui sententiam singulorum opinionibus ferat: quapropter nemo dubitauerit eos, qui ista conquirant stultos, ineptos, insanos esse. Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani: qui cum intelligeret hæc non posse inueniri, ab eiusmodi quæstionibus se remouit. Vereorq; in eo solo: multa enim sunt eius non modo laude indigna, sed etiam reprehensione dignissima: in quibus fuit suorum simillimus. Ex his unum eligam, quod ab omnibus sit probatum: celebre hoc prouerbium Socrates habuit. Quod supra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cœlum, ad cuius contemplationem sumus excitati, nihil deniq; lux ipsa pertineat. Certe uictus nostri causa de cœlo est: quod si hoc sensit, non esse de rebus cœlestibus disputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehẽdere, quæ sub pedibus habebat. Quid ergo? num errauit in uerbis? Verisimile non est: sed nimirum id sensit, quod locutus est, religioni minime seruiendum. Quod si aperte diceret, nemo pateretur. Quis enim non sentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua prouidentia gubernari? Quando quidẽ nihil est, quod possit sine ullo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur. Nauis sine gubernatore abit pessũ. Et corpus relictum ab anima defluit, nedum putemus tantam illam molem aut construi sine artifice, aut stare sine rectore tandiu potuisse. Quod si publicas illas religiones uoluit euertere, non improbo, quin etiam laudabo, si ipse quidem melius inuenerit. Verum idem per canem, & anserem deierabat. O hominem scurram (ut ut ait Zeno Epicuræus) ineptum, perditum, desperatum, si cauillari uoluit religionem: dementem, si hoc serio fecit, ut animal turpissimũ pro Deo haberet. Quis iam superstitiones Aegyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis authoritate cõfirmauit sua? Illud uero non ne summæ uanitatis, quod ante mortem familiares suos rogauit, ut Aesculapio gallum, quem uouerat, pro se sacrarẽt: Timuit uidelicet, ne apud Rhadamanthum receptorem uoti reus fieret ab Aesculapio. Dementissimum hominem putarem, si morbo affectus perisset. Cum uero hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putet esse sapientem. En cuius temporibus natum esse se homo sapiens gratuletur.

i. perditum. uel deorsum abit

gallus Socratis Æsculapio sacrandus

Quod Plato didicerit à Socrate ea, quæ si obtineret, humani generis periret societas. Caput XXI.

t

Videamus tamē quid illum Socrates docuerit, qui cum totam physicam repudiasset, eò se contulit, ut de uirtute, atq; officio quæreret. Itaq; non dubito, quin auditores suos iustitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate non fugit Platonem iustitiæ uim in æquitate cōsistere. Siquidem omnes pari conditione nascuntur. Ergo, inquit, nihil priuati ac proprij habeant: sed ut pares esse possint, quod iustitiæ ratio desyderat, omnia in commune possideant. Fieri hoc potest, quandiu de pecunia dici uidetur. Quod ipsum quàm impossibile sit, & quàm iniustum, poteram multis rationibus ostendere. Concedamus tamen, ut possit fieri. Omnes enim sapientes erunt, & pecuniam contemnent. Quò ergo illum cōmunitas ista perduxit? Matrimonia quoq;, inquit, communia esse debebunt: scilicet ut ad eandem mulierem multi uiri, tanquā canes confluant, & is utiq; obtineat, qui uiribus uicerit. Aut si sapientes sunt, ut philosophi, expectent, ut uicibus, tanquam lupinar habeant. O miram Platonis æquitatem. Vbi est igitur uirtus castitatis? ubi fides coniugalis? quæ si tollas, omnis iustitia sublata est. at idem dixit beatas ciuitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Huic ergo tam iusto, tam æquo uiro regnum dares, qui alijs sustulisset sua, alijs condonasset aliena? prostituisset pudicitiam mulierum? quæ nullus unquā nō modo rex, sed ne tyrannus quidem fecit. Quum uero intulit rationem turpissimi huius consilij, sic inquit: Ciuitas concors erit, & mutui amoris cōstricta uinculis, si omnes omnium fuerint & mariti, & patres, & uxores, & liberi. Quæ ista cōfusio generis humani est? Quomodo seruari potest charitas, ubi nihil est certum, quod ametur? quis aut uir mulierem, aut mulier uirū diliget, nisi habitauerint semper unà? nisi deuota mens, & seruata inuicem fides indiuiduam fecerit charitatē? quæ uirtus in illa promiscua uoluptate locum non habet. Item si omnes omnium liberi fuerint, quis amare liberos, tanquā suos potuerit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanquam patri deferet, cum unde natus sit, nesciat? Ex quo fit, ut non tantum alienū pro patre habeat, sed etiam patrē pro alieno. Quid, quod uxor potest esse communis, filius uero non potest? quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo matrimonij cōmunitas ipsa reclamante natura. Superest, ut tantummodo concordiæ causa uxores uelint esse cōmunes. At nulla uehementior discordiarū est causa, quàm unius fœminæ à multis maribus appetitio. In quo Plato, si ratione non poterat, exemplis certe potuit admoneri: & mutorum animalium, quæ ob hoc uel acerrime pugnant: & hominum, qui semper ob eam rem grauissima inter se bella gesserunt.

Quod dogma Platonis non erat nisi criminis fons, & fomes, & uirtutum omnium exterminium. Caput XXII.

Restat ut communio ista nihil aliud habeat, præter adulteria, & libidines: propter quas funditus euertenda est uirtus uel maxime necessaria. Itaq; non inuenit concordiam, quam quærebat, quia non uidebat unde oriatur. Nam iustitia in extra positis nihil momenti habet, nec in corpore quidē, sed tota in hominis mente uersatur. Qui ergo uult homines adæquare, non matrimonia, non opes subtrahere debet: sed arrogantiam, superbiam, tumorem, ut illi potentes, & elati pares esse se etiā mendicissimis sciant. Detracta enim diuitibus insolentia, & iniquitate, nihil intererit, utrū'ne alij diuites, alij pauperes sint, cū animi pares sint: quod efficere nulla alia res præter religionem dei potest. Putauit igitur se inuenisse iustitiam, cum eam prorsus euerteret: quia non rerum fragilium, sed mentium debet esse communitas. Nam si iustitia uirtutū omnium est mater, cum illæ singulæ tolluntur, ipsa subuertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatē, quæ utique nulla est, ubi proprij nihil habeatur. Tulit abstinentiam, siquidem nihil fuerit, quo abstineatur, alienum. Tulit temperantiam, tulit castitatem, quæ uirtutes in utroq; sexu maximæ sunt. Tulit uerecundiam, pudorem, & modestiam, si honesta, & legitima esse incipiunt, quæ solent flagitiosa, & turpia iudicari. Sic uirtutem cum uult omnibus dare, omnibus ademit. Nam rerum proprietas, & uitiorum, & uirtutum materiam continet: communitas autem nihil aliud quàm uitiorum licentiam. Nam uiri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici possunt, quàm luxuriosi, ac nepotes. Item mulieres, quæ à multis habentur, nō utiq; adulteræ, quia certum matrimonium nullum est, sed prostitutæ, ac meretrices sint necesse est. Redegit ergo humanam uitam ad similitudinem non dico mutorum, sed pecudum, ac belluarum. Nā uolucres penè omnes faciunt matrimonia, & paria iunguntur, & nidos suos tanquam genitales toros concordi mente defendunt, & fœtus suos quia certi sunt, amant: & si alienos obieceris, abigunt. At homo sapiens, contra morem hominum, contraq; naturā, stultiora sibi, quæ sequeretur, elegit. Et quoniā uidebat in cæteris animalibus officia mariū fœminarūq; nō esse diuisa, existimauit oportere & mulieres militare, & consilijs publicis interesse, magistratus gerere, & imperia suscipere. Itaq; his arma & equos assignauit, cōsequens est, ut lanam, & telā uiris & infantiū gestationes. Nec uidit impossibilia esse quæ diceret, ex eo q̄ adhuc in orbe

impossibile

nota stultitiam eius, qui patrimonium in numos redactum proiecit in mare —— aut effudit

terræ, neque tam stulta, neque tam uana ulla gens extiterit, quæ hoc modo uiueret.

De minoribus philosophis, & quatenus in uitæ ratione ex rerum contemptu proficiant, & erroris assertores sint. Caput XXIII.

CVm igitur in tanta uarietate ipsi philosophorũ principes deprehendãtur, quid illos minores putabimus, qui nunquam sibi tam sapientes uideri solent, quàm cum pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciãt, & quo ille cõtemptus euadat. Tradita sibi à parentibus patrimonia, tanquam malum fugiunt, ac deserunt. Et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillo se ultro præcipitant: Non uirtute, sed peruerso metu fortes: sicut illi, qui, cum timent ne ab hoste iugulentur, ipsi se iugulant, ut mortẽ morte diuitent. Sic isti unde possent gloriam liberalitatis acquirere, sine honore, sine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quod agros suos dereliquerit, eosq; pascua publica fieri passus sit. Probarem, si donasset. Nihil autem sapienter fit, quod si ab omnibus fiat, inutile est, ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in numos redactũ effudit in mare? Ego dubito utrum'ne sanus, an demens fuerit. Abite inquit, in profundum malæ cupiditates: ego uos mergam, ne ipse mergar à uobis. Si tantus pecuniæ contemptus est, fac illam beneficium, fac humanitatẽ, largire pauperibus. Potest hoc, quod perditurus es, multis succurrere, ne fame, aut siti, aut nuditate moriantur. Imitare insaniam saltem, furoremq; Tuditani, sparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tamen bene collocare: quia saluum est quicquid pluribus profuit. Zenonis autẽ paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod est ab omnibus semper irrisum. Illud satis est ad coërcendũ furiosi hominis errorẽ: quia inter uitia, & morbos misericordiam posuit. Adimit nobis affectum, quo ratio humanæ uitæ penè omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecilior sit, quàm cæterorũ animalium, quæ uel ad perferendam uim temporum, uel ad incursiones à suis corporibus arcendas naturalibus munimentis prouidentia cœlestis armauit, Homini autem, quia nihil istorum datum est, accepit pro istis omnibus miserationis affectum: qui planè uocatur humanitas, qua nosmet inuicem tueremur. Nam si homo ad conspectum alterius hominis efferaretur, quod facere uidemus animantes, quarum natura soliuaga est, nulla esset hominum societas, nulla urbium

bium condendarum uel cura, uel ratio. Sic neque uita quidem satis tuta cum cæteris animalibus exposita esset imbecillitas hominũ, & ipsi inter semet ipsos belluarum more sæuirent. Nõ minor in alijs dementia. Quid enim dici potest de illo, qui nigram dixit esse niuem? quàm consequens erat ut etiam picem albam esse diceret. Hic est ille, qui se iccirco natum esse dicebat: ut cœlum, ac solem uideret, qui in terra nihil uidebat sole lucente. Xenophanes dicentibus mathematicis, orbem lunæ duodeuiginti partibus maiorem eße, quàm terram, stultißime credidit. Et quod huic leuitati fuit consentaneum, dixit intra concauum lunæ sinum, esse aliam terram: & ibi aliud genus hominum simili modo uiuere, quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam quæ illis nocturnũ lumen exhibeat, sicut hæc exhibet nobis. Et fortaße hic noster orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse, Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret utrum'ne Soli quoque suos populos, daret: inepte scilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet si dedisset? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret, ne si æstu nimeo perißent, ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

De Antipodibus, quos ideo esse finxerunt, quia opinati sunt mundũ esse rotundum Caput XXIIII.

Quid illi, qui eße contrarios uestigijs nostris antipodas putant? Nunquid aliquid loquũtur? aut est quisquam tam ineptus, qui credat esse homines, quorũ uestigia sint superiora, quàm capita? aut ibi quæ apud nos iacent, uniuersa pendere: fruges, & arbores deorsum uersus crescere: pluuias, & niues, & grandines sursum uersus cadere in terram, Et miratur aliquis hortos pẽsiles inter septem mira narrari, cum philosophi & agros, & maria, & urbes, & montes pensiles faciãt? Huius quoq; erroris aperienda nobis origo est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio sumpserint, uerisimilitudine inducti neceße est, eos in ea, quæ consequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula: quia necesse est falsa esse, quæ rebus falsis congruunt. Cum autẽ primis habuerint fidem, qualia sunt ea, quæ sequũtur, non circunspiciunt, sed defendunt omni modo: cum debeant prima illa utrum'ne uera sint, an falsa ex consequẽtibus iudicare. Quæ igitur illos ad antipodas ratio perduxit. Videbant sydcrum cursus in occasum meantium, Solem, atq; lunam in eandem partem semper occidere, atque oriri semper ab eadem. Cum aut non perspicerent, quæ machinatio cursus eo

rum temperaret: nec quomodo ab occasu ad orientē remanent: cœlum autem ipsum in omnes partes putarent esse deuexum, quod sic uideri immensam latitudinem necesse est, existimauerūt rotundum eße mundum, sicut pilam: & ex motu sydcrum opinati sunt cœlū uolui, sic astra, soléq; cum occiderint, uolubilitate ipsa mūdi ad ortum referri. Itaq; ætherios orbes fabricati sunt, quasi ad figuram mundi: eosq; cælarunt portētosis quibusdam simulachris, quæ astra eße dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud sequebatur, ut terra in medio sinu eius esset inclusa. Quod si ita esset, terrā ipsam globo similem: neque enim fieri posset, ut nō esset rotundū, quod rotundo inclusum teneretur. Si aūt rotunda etiā terra esset, neceße est, ut in omnes cœli partes eandem faciem gerat: id est mōtes erigat, campos tendat, maria consternat. Quod si eßet, sequebatur illud extremum, ut nulla sit pars terræ, quæ non ab hominibus, cæterisq; animalibus incolatur. Sic pendulos istos antipodas cœli rotunditas adinuenit. Quod si quæras ab ijs, qui hæc portenta defendunt quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem: hanc respondent rerum eße naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad medium cōnexa sint omnia, sicut radios uidemus in rota. Quæ autem leuia sunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio deferantur, ut cœlum petant. Quid dicam de ijs nescio, qui, cum semel aberrauerint, constanter in stultitia perseuerant: & uanis uana defendūt, nisi q, eos interdū puto ioci causa philosophari, aut prudētes, & scios mēdacia defendēda suscipere: quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceāt, uel ostētēt. At ego multis argumētis probare possem, nullo modo fieri poße, ut cœlū terra sit inferius, nisi & liber iam cōcludēdus esset, & adhuc aliqua restarēt, quæ magis sint præsenti operi necessaria: & quoniā singulorū errores percurrere nō est unius libri opus, satis sit pauca enarrasse, ex quibus possint qualia sint cætera intelligi.

Quot & quāta prædiscēda sunt, & aliâs necessaria gētiliter philosophātibus, ut philosophiā nullus assequatur, aut rarus. Cap. XXV

NVnc pauca nobis de philosophia in communi dicenda sunt, ut cōconfirmata causa peroremus. Sūmus ille noster Platonis imitator existimauit philosophiam non esse uulgarem, & quod eam non nisi docti homines assequi possent. Est inquit, philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consultò ipsa fugiens. Non est ergo sapientia, si ab hominum cœtu abhorret. Quoniam si sapientia, homini data est, sine ullo discrimine omnibus data est, ut nemo sit prorsus, qui eam cape

re non possit. At illi uirtutem humano generi datam sic amplexantur, ut soli omnium publico bono frui uelle uiderentur: tam inuidi, quàm si uelint deligare oculos, aut effodere cæteris, ne solem uideant. Nam quid est aliud hominibus negare sapiētiā, quàm mētibus eorū, uerū ac diuinū lumē auferre? Quod si natura hominis sapientiæ capax est, oportuit opifices, & rusticos, & mulieres, & omnes deniq;, qui humanam formam gerunt, doceri, ut sapiant: populumq́; ex omni lingua, & cōditione, & sexu & ætate conflari. Maximum itaque argumentum est, philosophiam neq; ad sapientiam tendere, neque ipsam esse sapientiā: quod mysterium eius barba tantum celebratur, & pallio. Senserunt hoc adeo Stoici, qui & seruis, & mulieribus philosophandum esse dixerūt. Epicurus quoq;, qui rudes omnium literarum ad philosophiam inuitat. Item Plato, qui ciuitatem de sapientibus uoluit cōponere. Conati quidem sunt illi facere, quod ueritas exigebat: sed non potuit ultra uerba procedi. Primum, quia multis artibus opus est, ut ad philosophiā possit accedi. Discendæ literæ istæ communes propter usum legendi: quia in tanta rerum uarietate, nec disci audiendo possunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoque non parum operæ dandum est, ut rectam loquendi rationem scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est, ut ea, quæ didiceris, proferre, atq; eloqui possis. Geometria quoque, ac musica, & astrologia necessaria est, quod hæ artes cum philosophia habent aliquam societatem: quæ uniuersa perdiscere neque fœminæ possunt, quibus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt: neque serui, quibus per eos annos uel maxime seruiendum est, quibus possunt discere: neque pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diem uictus labore est quærendus. Ob eam causam Tullius ait abhorrere à multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quo modo ergo illa, quæ de principijs rerum dicuntur, intelligent: quæ perplexa, & inuoluta uix etiam politi homines assequuntur? In rebus igitur obscuritate implicitis, & ingeniorum uarietate confusis, & eloquentia uirorum exquisito sermone fucatis, quis imperito, ac rudi locus est? Denique nunquam ullas mulieres philosophari docuerunt, præter unam ex omni memoria Themisten. Neq; seruos præter unum Phœdonem, quē male seruientem redemisse, ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem, qui tamen serui non fuerunt, sed his seruitus euenerat, sunt enī capti. Platonē quidē redemisse Aniceris quidā traditur sestertijs octo. Itaq; insectatus est conuitijs redēptorē Seneca, q̃ Platonē paruo æstimauerit. Furiosus, ut mihi qdē uidetur, qui homini

fuerit iratus, quod non multum pecuniæ perdidit, scilicet aurum appendere debuit, tanquam pro mortuo Hectore: aut tantum ingerere numorũ quantum uenditor non poposcit? Ex Barbaris uero nullum, præter unũ Anacharsim Scytham, qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi & linguam, & Græcas literas ante didicisset.

Quod doctrina cœlestis sapientiam sola largitur, quam natura cõmunis appetit, & quærens philosophiam nõ inuenit: Et quàm efficax sit lex Dei, & ecclesiæ sacramenta. Caput XXVI

QVod ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt, sed tamẽ neq; ipsi facere potuerunt, neq; à philosophis fieri posse uiderunt, sola hæc efficit doctrina cœlestis, quæ sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiquã potuerũt, qui nihil persuadent etiã sibi? Aut cuiusquã cupiditates opprimẽt, irã temperabũt, libidinẽ coercebunt, cũ ipsi & cedant uitijs, & fateantur plus ualere naturam? Dei autem præcepta, quia & simplicia, & uera sunt, quantum ualeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonstrant. Da mihi uirum, qui sit iracundus, maledicus, effrenatus, paucissimis Dei uerbis tam placidũ, quàm ouem reddam. Da cupidum, auarum, tenacem, iam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam suam proprijs manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis, iam cruces, & ignes, & pericula, & taurum contemnet. Da libidinosum, adulterum, ganeonem, iam sobrium, castum, continentẽ uidebis. Da crudelem, & sanguinis appetentem, iam in ueram clementiã furor ille mutabitur. Da iniustum, insipientem, peccatorem, continuo & æquus, & prudens, & innocens erit. Vno enĩ lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ sapientiæ uis est, ut in hominis pectus infusa matrẽ delictorum stultitiam uno simul impetu expellat. Ad quod efficiendũ, nõ mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito, modo pateant aures, & pectus sapientiam sitiat. Nemo uercatur nos, aquam non uendimus, nec solem mercede præstamus. Dei fons uberrimus, atq; plenissimus patet cunctis, & hoc cœleste lumen uniuersis oritur, quicunq; oculos habent. Num quis hæc philosophorum aut unquam præstitit, aut præstare, si uelit, potest? Qui cum ætates suas in studio philosophiæ conterant, neq; alium quenquam, neq; seipsos (si natura paululum obstitit) possunt facere meliores. Itaq; sapientia eorum, ut plurimũ efficiat, non excindit uitia, sed abscondit. Pauca uero Dei præcepta sic totum hominem immutant, & expolito uetere nouum reddunt, ut non

uerba Sunt Syri apud Terentium in fratri 6)

cognoscas

cognoſcas eundem eſſe.

Quod philoſophi ſæpe recte præcipiunt, & interdũ uident uerum: & quare non ſit eis credendum. Caput XXVII.

Quid ergo? Nihil'ne illi ueriſimile præcipiunt? Imò permulta, & ad uerum frequenter accedunt: Sed nihil ponderis habent illa præcepta: quia ſunt humana, & authoritate maiori, id eſt diuina illa carent. Nemo igitur credit: quia tam ſe hominem putat eſſe, qui audit, quàm eſt ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi eſt, nihil, quod à ſciẽtia ueniat. Sed cũ omnia coniecturis agantur, multa etiam diuerſa, & uaria proferantur, ſtultiſsimi eſt hominis præceptis eorum uelle parêre: quæ utrum uera ſint, an falſa dubitabitur. Et ideo nemo paret: quia nemo uult ad incertum laborare. Virtutem eſſe Stoici aiunt, quæ ſola efficiat uitam beatam. Nihil poteſt uerius dici. Sed quid ſi cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit'ne quiſquã inter carnifices beatus eſſe? Imò uero illatus corpori dolor materia uirtutis eſt. Itaq; ne in tormentis quidẽ miſer eſt. Epicurus multo fortius: Sapiens, inquit, ſemper beatus eſt, & uel incluſus in Phalaridis tauro hanc uocẽ emittet: Suaue eſt, & nihil curo. Quis eum non irriſerit? Maxime, quod homo uoluptarius perſonam ſibi uiri fortis impoſuit, & quidem ſupra modum. Non enim fieri poteſt ut quiſquam cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat: cum ſatis ſit ad officium uirtutis implẽdum perferre, ac ſuſtinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus eſt ſapiens etiam cum torquetur. Si propter gloriam patientia non fruetur. In tormentis enim fortaſſe morietur. Si propter memoriã, aut non ſentiet, ſi occidunt animæ: aut ſi ſentiet, nihil ex ea conſequetur. Quis ergo alius fructus eſt in uirtute? Quæ beatitudo uitæ, ut æquo animo moriatur? Bonum mihi aſſertis unius horæ, aut fortaſſe momenti, propter quod non expediat in tota uita miſerijs, & laboribus confici. Quantũ autẽ tẽporis mors occupat, quæ cũ uenit, utrũ æquo animo, an iniquo eã ſubieris, iã nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex uirtute captetur, niſi gloria. Sed hæc aut ſuperuacua, & breuis eſt, aut prauis hominum iudicijs non ſequenda. Nullus igitur ex uirtute fructus eſt: ubi uirtus mortalis eſt, & caduca. Itaq; qui hæc locuti ſunt, umbram quandam uirtutis uiderunt, ipſam uirtutem non uiderunt. Deflexi enim fuerunt in terram, nec uultus ſuos in altum erigebant, ut eam poſſent intueri, quæ ſeſe cœli regionibus oſtendebat. Hæc cauſa eſt, cur præceptis eorum nullus obtemperet: quoniam aut ad uitia erudiunt, ſi uoluptatem defendunt: aut ſi uirtutem aſſerunt, neq; peccato

pœnam minantur, nisi solius turpidinis, neq; uirtuti ullum præmium pollicentur, nisi solius honestatis, & laudis: cum dicant non propter aliud, sed propter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiēs in tormentis, sed cum torquetur pro fide, pro iustitia, pro Deo, illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim Deus, qui solus potest honorare uirtutem, cuius merces immortalitas sola est: quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna subiacet uita: profecto neq; uirtutis uim sciunt, cuius præmium ignorant: neq; in cœlum spectant, quod ipsi se facere putant, cum res non inuestigabiles quærunt: quia ratio in cœlũ spectandi nulla alia est, nisi aut religionem suscipere, aut hanc animam suã immortalẽ esse credere. Quisquis enim aut Deũ colendũ esse intelligit, aut immortalitatis spem sibi propositã habet, mens eius in cœlo est. Et licet id non aspiciat oculis, animæ tamen lumine aspicit. Qui autem religionem non suscipiunt, terreni sunt: quia religio de cœlo est. Et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram spectant: quia ultra corpus, quod est terra, nihil amplius uident quod sit immortale. Nihil igitur prodest hominem esse ita fictum, ut recto corpore spectet in cœlum, nisi erecta mente Deum cernat, & cogitatio eius in spe uitæ perpetuæ tota uersetur.

In quo solo nitatur conditio creaturæ: & unde naturæ nomen, aut fortunæ: & quomodo philosophi suis inuicem gladijs pereunt. Quod fortuna nihil est, quam philosophi non modo deam, sed Deũ mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones immiserint eis, qui Deum nesciebant, aut contemnebant. Cap. XXVIII.

QVapropter nihil aliud est in uita, quo ratio, quo conditio nostra nitatur, nisi Dei, qui nos genuit, agnitio, & religiosus, ac pius cultus. Vnde quoniam philosophi aberrauerunt, sapientes utiq; non fuerunt. Quæsierunt illi quidem sapientiam, sed quia non rite quærebãt, prolapsi sunt longius, & in maximos errores inciderunt, ut etiam cõmunem sapientiã nõ tenerent. Non enĩ tantũ religionẽ asserere uoluerunt, uerũ etiã sustulerũt: dũ specie uirtutis falsæ inducti, conantur animos omni metu liberare: quæ religionis euersio naturæ nomen inuenit. Illi enĩ cũ aut ignorarent à quo esset effectus mũdus, aut persuadere uellent, nihil esse diuina mente perfectũ, naturã esse dixerũt rerũ oĩm matrẽ: quasi dicerent oĩa sua sponte esse nata: quo uerbo planè imprudentiã suã confitetur. Natura enĩ remota prouidentia, & potestate diuina, prorsus ni-

hil est. Quod si Deum naturam uocant, quæ peruersitas est, naturam potius quàm Deum nominare? Si autem natura ratio est, uel necessitas, uel conditio nascendi, non est per seipsam sensibilis: quia necesse est mentem esse diuinam, quæ sua prouidentia nascendi principium rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cœlum, atque terra, & omne quod natum est, non est deus natura, sed Dei opus. Non dissimili errore credunt esse fortunam, quasi deam quandam, res humanas uarijs casibus illudentē: quia nesciunt, unde sibi bona, & mala eueniāt. Cum hac se compositos ad præliandum putant, nec ullam tamen rationem reddunt, à quo, & quam ob causam, sed tantum cum fortuna se digladiari munimentis omnibus gloriantur. Iam quicunq; alios consolati sunt ob interitum, amissionemq; charorum, fortunæ nomen acerrimis accusationibus prosciderunt: nec omnino ulla eorum disputatio de uirtute est, in qua non fortuna uexetur. M. Tullius in sua consolatione pugnasse se semper contra fortunam loquitur, eamq; à se esse superatam, cum fortiter inimicorum impetus retudisset: nec tum quidem se ab ea fractum, cum domo pulsus patria caruit. Tum autem, cum amiserit charissimam filiam, uictum se à fortuna turpiter confitetur. Cedò, inquit, en manum tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic iaceat? Insipienter inquis, sed qui profitetur se esse sapientem. Quid ergo sibi uult assumptio nominis? Quid est contemptus ille rerum, qui magnificis uerbis prætenditur? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta sapientiæ dantur, si nemo, qui sapiat, adhuc inuentus est? Et quisquam nobis inuidiam facit, quia philosophos negamus esse sapientes? cum ipsi nec scire quicquam, nec sapere fateantur. Nam si quando ita defecerint, ut ne effingere quidem quicquam possint, quid faciunt in rebus cæteris? Tum uero ignorantiæ admonentur, & quasi furibundi exiliunt, & exclamant, se cæcos esse, & excordes. Anaxagoras pronuntiat circunfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuum semitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda, & quadrigis opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sic alto, ut fundus sit nullus, ueritatem iacere demersam, nimirum stulte, ut cætera. Non enim tanquam in puteo demersa est ueritas, quò uel descendere, uel etiam cadere illi licebat: sed tanquam in summo montis excelsi uertice, uel potius in cœlo, quod est uerissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quàm in summum leuatam, nisi forte mentem quoque in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius quàm in pectore, aut in capite? Adeo remotissimi fuerunt ab ea ueritate,

Natura

retundere impetus inimicorum

adducit nos in inuidiam & odium

quadrare in a. iiij. & n. iiij.

unde sit nata Socratis confessio se nihil scire

ut eos ne status quidem sui corporis admoneret, ueritatem in summo illis esse quærendam. Ex hac desperatione confeßio illa Socratis nata est: qua se nihil scire dixit, nisi hoc unum, quod nihil sciat. Hinc Academiæ disciplina manauit, si tamen disciplina dici potest, in qua ignoratio & discitur, & docetur. Sed ne illi quidem, qui scientiam sibi assumpserunt, idipsum, quod se scire putabant, constanter defendere potuerunt. Qui quoniã ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum diuinarum, tam uarij, tam incerti fuerunt, sibiq; sæpe contraria differentes: ut quid sentirent, quid uellẽt, satis statuere, ac dijudicare non possis. Quid igitur pugnes aduersus homines eos, qui suo sibi gladio pereũt? Quid labores, ut eos destruas, quos sua ipsos destruit, atq; affligit oratio? Aristoteles (inquit Cicero) ueteres philosophos accusauit: eos ait aut gloriosos, aut stultissimos fuisse, qui existimassent philosophiã suis ingenijs esse perfectam: sed se uidere, quod paucis annis magna accessio facta esset, breui tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo more, quando est, aut à quibus absoluta? Nam quod ait stultissimos fuisse, qui putassent ingenijs suis perfectam eße sapientiam, uerum est. Sed ne ipse quidem satis prudenter, qui aut à ueteribus cœptam, aut à nouis auctam, aut mox à posterioribus perfectum iri putauit. Nunquam enim potest inuestigari, quod non per uiam suam quæritur.

Itẽ repetitio de fortuna, & natura, & definitione eius. Cap. XXIX.

fortuna quid.

Sed repetamus id, quod omisimus. Fortuna ergo per se nihil est, nec sic habendum est, tanquam sit in aliquo sensu. Siquidem fortuna est accidentium rerum subitus, atq; inopinatus euentus. Verum philosophi, ne aliquando non errent, in re stulta uolunt esse sapientes: qui Fortunæ sexum mutant, eamq; non deam, sicut uulgus, sed deum eße dicunt. Eundẽ tamen interdum naturam, interdum fortunam uocant. Quod multa (inquit idem Cicero) efficiat inopinata nobis propter obscuritatem, ignorationemq; causarũ. Cum igitur causas ignorẽt, propter quas fiat aliquid, & ipsum, qui faciat, ignorẽt necesse est. Idem in opere ualde serio, in quo præcepta uitæ deprompta ex philosophia filio dabat: Magnam, inquit, eße fortunæ uim, in utranq; partem, quis nesciat? Nam & cum prospero flatu eius utimur, ad exitus peruenimus optatos: & cum res flauerit, affligimur. Primum qui negat sciri poße quicquam, sic hoc dixit, tanquam & ipse, & omnes sciant. Deinde, qui etiam quæ clara sunt, dubia conatur efficere: hoc putauit esse clarum, quod illi eße debuit uel maxime dubium,

lege . 2. li. officiorum non longe à fine

de fortuna multa leges apud ... toriū in theologia mythologica

bium, nam sapienti omnino falsum est. Quis, inquit, nescit? Ego uero nescio. Doceat me (si potest) quæ sit illa uis, qui flatus iste, & qui reflatus: Turpe igitur est hominem ingeniosum dicere id, quod si neges, probare non poßit. Postremo, quod is, qui dicit, assensus esse retinendos, quod stulti sit hominis rebus incognitis temere assentire: is inquam planè uulgi, & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putat esse, quæ hominibus tribuat bona, & mala. Nam simulachrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt: tanquam hæc opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius assensit, qui fortunam omnipotentem uocat. Et historicus, qui ait: Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris dijs loci superest? Cur non aut ipsa regnare dicitur, si plus potest: aut sola colitur, si omnia, uel si tantum mala immittit? Aliquid causæ proferāt cur si dea sit hominibus īuideat, eosq; perditos cupiat, cum ab his religiose colatur? Cur æquior sit malis, iniquior autem bonis? Cur insidietur, affligat, decipiat, & exterminet? Quis illā generis hominū uexatricē cōstituit perpetuā? Cur denique tam malam sortita sit potestatem, ut res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero celebret, obscuretq;. Hæc inquam philosophos inquirere oportuit potius, quàm temere innocentem accusare fortunam: quæ etiam si sit aliqua, nihil tamen afferri ab his potest, cur hominibus tam inimica sit, quàm putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniquitatem fortunæ lacerant, sesuasq; uirtutes contra fortunam superbissime iactant, nihil aliud sunt, quàm deliramenta inconsyderatæ leuitatis. Quare non inuideant nobis, quibus aperuit ueritatem Deus: qui sicut scimus, nihil esse fortunam ita scimus esse prauum, ac subdolum spiritum, qui sit inimicus bonis, hostisq; iustitiæ, qui contraria faciat, quàm Deus: cuius inuidiæ causam in secundo libro explicauimus. Hic ergo insidiatur uniuersis: sed eos, qui nesciunt Deum, errore impedit, stultitia obruit, tenebris circunfudit, ne quis possit ad diuini nominis peruenire notitiam: in quo uno & sapientia continetur, & uita perpetua. Eos autem, qui Deum sciunt, dolis, & astutia aggreditur, ut cupiditate, ac libidine irretiat, ac peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem: uel si dolo nihil profecerit, & uiolentia deijcere conatur. Iccirco enim in primordijs trāsgreßionis nō statim ad pœnam detrusus à Deo est, ut hominem malitia sua exerceat ad uirtutem: quæ nisi agitetur, ni assidua uexatione roboretur, non potest esse perfecta. Siquidem uirtus est perferendorum malorum fortis, ac inuicta patientia. Ex quo fit, ut uirtus nulla sit, si aduersarius desit. Huius itaq; peruersæ potestatis cum uim sentirent uirtuti repugnantem, no

sallustius in bello catilinario.

Virtus. ...

menq; ignorarent, fortunæ uocabulum ſibi inane finxerunt. Quod quàm longe à ſapientia ſit remotum, declarat Iuuenalis his uerſibus:

als. habes lege Iuuenalem in Satyra decima fine

Nullum numen abeſt ſi ſit prudentia, ſed nos
Te facimus Fortuna deam, cœloq; locamus.

Stultitia igitur & error, & cæcitas, & (ut Cicero ait) ignoratio rerũ, atq; cauſarum, naturæ, ac Fortunæ nomina induxit. Sed ut aduerſarium ſuum neſciunt, ſic nec uirtutem quidem ſciunt: cuius ſcientia ab aduerſarij notione deſcendit. Quæ ſi coniuncta eſt cum ſapientia, uel (ut ipſi aiunt) eadem ipſa ſapientia eſt, ignorent neceſſe eſt, in quibus rebus ſita ſit. Nemo enim poteſt ueris armis inſtrui, ſi hoſtem, contra quem fuerit armandus, ignorat: Nec aduerſarium uincere, qui in dimicando non hoſtem uerum, ſed umbram petit. Proſternetur enim qui aliò intentus, uenientem uitalibus ſuis ictum nec præuiderit ante, nec cauerit.

Epilogus, quo docet quomodo tranſeundum ſit à uanitate philoſophorum, & ad ueram ſapientiam aſpirandum, ſcilicet ad uerbum Dei: in quo ſolo ueritas inuenitur, & uirtus, & beatitudo: & ab eis, quæ dicta ſunt, ad dicenda tranſitum facit. Cap. XXX.

deuium à ueritate iter

Docui quantum mea mediocritas tulit, longe deuium philoſophos iter à ueritate tenuiſſe. Sentio tamen quàm multa præterierim: quia non erat mihi propria contra philoſophos diſputatio. Sed huc neceſſario diuertendum fuit, ut oſtenderem, tot, & tanta ingenia in rebus falſis eſſe conſumpta, nequis forte à prauis religionibus excluſus, ad eos ſe conferre uellet, tanquam certi aliquid reperturus. Vna igitur ſpes homini, una ſalus in hac doctrina, quã defendimus, poſita eſt. Omnis ſapientia hominis in hoc uno eſt, ut Deum cognoſcat, & colat. Hoc noſtrum dogma, hæc ſententia eſt. Quanta itaque uoce poſſum teſtificor, proclamo, denuntio. Hoc eſt illud, quod philoſophi omnes in tota ſua uita quæſierunt, nec unquam tamen inueſtigare, cõprehendere, tenere ualuerunt: quia aut prauam religionẽ tenuerunt, aut totam penitus ſuſtulerunt. Faceſſant igitur illi omnes, qui humanam uitam non inſtruunt, ſed turbant. Quid enĩ docent? Aut quem inſtruunt, qui ſeipſos non inſtruxerunt? Quem ſanare ægroti, quem regere cæci poſſunt? Huc ergo nos omnes, quibus eſt cura ſapientiæ, conferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid ſciat? aut Anaxagoras lumen in tenebris inueniat? aut Democritus ueritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi ſui ſemitas? aut Arceſilas, & Carneades uideant, ſentiant, percipiant?

ubi sita sit hominis sapientia

Ecce uox de cœlo ueritatem docens, & nobis sole ipso clarius lumen ostendens. Quid nobis iniqui sumus? & sapientiam suscipere cunctamur? quã docti homines contritis in quærenda ætatibus suis, nunquã reperire potuerunt. Qui uult sapiens, ac beatus esse, audiat Dei uocem, discat iustitiam, sacramentum natiuitatis suæ norit, humana contemnat, diuina suscipiat, ut summum illud bonum, ad quod natus est, possit adipisci. Dissolutis religionibus uniuersis, & omnibus, quæcunq; in earum defensionem dici uel solebant, uel poterant, refutatis: deinde conuictis philosophiæ disciplinis, ad uerã religionẽ nobis, sapientiamq; ueniendum est: quoniam est (ut docebo) utrunq; coniunctum, ut eam uel argumentis, uel exemplis, uel idoneis testibus asseramus. Et stultitiam, quam nobis isti Deorum cultores obiectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. Et quanquam prioribus libris cum falsas arguerim religiones, & hic cum falsam sapiẽtiam tollerem, ubi ueritas sit ostenderim: planius tamen, quæ religio, & quæ sapientia uera sit, liber proximus indicabit.

iuxta illud pauli predicamus christum crucifixum iudeis quidem scandalum gentibus autem stultitiam

LIBRI TERTII FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVARTVS, IN QVO DOCETVR QVAE RELIGIO, ET QVAE SAPIENTIA VERA SIT.

Quomodo unius seculi error in omnem sit transfusus ætatem, & orbem occupauerit: & Græcia post gloriam septem sapientũ studio perquirendæ ueritatis exarserit: & studiosi eius se maluerint philosophos, quàm sapientes appellari. Caput I

Ogitanti mihi, & cum animo meo sæpe reputanti priorem illum generis humani statum, & mirũ pariter & indignum uideri solet, quod unius seculi stultitia religiones uarias suscipientis, Deosq; multos esse credentis, in tantam subito ignorationem sui uentum est, ut ablata ex oculis ueritate, neq; religio ueri Dei, neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo summum bonum quærentibus, sed in terra. Quam ob causam profecto seculorum ueterum mutata felicitas est. Cœperunt enim relicto parente, & constitutore omniũ Deo, insensibilia digitorũ suorũ figmenta uenerari. Quæ prauitas quid fecerit, quid malorum attulerit, res ipsa declarat: auersa nanq; à summo bono, quod ideo beatum, & sempiternum est, quia uideri, tangi, comprehendi non potest: & à uirtutibus ei bono congruẽtibus, quæ sunt æque immortales, ad hos corruptos, & fragiles Deos lapsi: & studẽtes ijs rebus, quibus solum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem sibi perpetuam cum dijs, & cum bonis corporalibus quæsierunt: quia morti corpus omne subiectum est. Insequuta est igitur huiusmodi religionis iniustitia, & impietas, sicuti fuerat necesse. Desierunt enim uultus suos in cœlum tollere: sed deorsum mentes hominum depressæ, terrenis ut religionibus sic etiam bonis inhærebant. Sequutũ est dissidium generis humani, & fraus & nefas omne: quia spretis sempiternis atq; incorruptis bonis, quæ

Morti corpus omne, Subiectũ est.

iniustitia, impietas.

dissidium generis humani

fraus. nefas.

Hortamentum — apparet, nullum fuisse sapientem

quæ sola debent ab homine concupisci, temporalia, & breuia maluerũt: maiorq; ad malum hominibus fides fuit, qui prauum recto, quia præsentius fuerat, prætulerũt. Sic humanam uitam prioribus seculis in clarissima luce uersatam caligo, & tenebræ cõprehenderunt. Et quod huic prauitati congruens erat, postquàm sapientia sublata est, tum demum sibi homines sapientum nomen uendicare cœperunt. Tum autem nemo sapiens uocabatur, cum omnes erant. Vtinamq; nomen illud publicum aliquando, quamuis ad paucos redactum, tum uim suam retineret. Possent enim fortasse pauci illi uel ingenio, uel authoritate, uel assiduis hortamentis liberare populum uitijs & erroribus: sed adeo totum sapientia ceciderat, ut ex ipsa nominis arrogantia nullum eorum, qui uocarentur, apparuerit fuisse sapientem. Et tamen prius, quàm hæc philosophia quæ dicitur, esset inuenta, septem fuisse tradũtur primi omnium: qui, quia de rebus naturalibus quærere, ac disputare sunt ausi, sapientes haberi, appellariq; meruerunt. O miserum, calamitosumq; seculum, quo per orbem totum septem soli fuerunt, qui hominum uocabulo dicerentur. Nemo enim potest iure dici homo, nisi qui sapiens est. Sed si cæteri omnes præter ipsos stulti fuerunt, ne illi quidem sapientes: quia nemo sapiens esse uere, iudicio stultorum potest. Adeo ab his absfuit sapientia, ut ne postea quidem increscente doctrina, & multis, magnisq; ingenijs in idipsum semper intentis non potuerit perspici ueritas, & comprehendi. Nam post illorum septem sapientum gloriam incredibile est, quanto studio inquirendæ ueritatis Græcia omnis exarserit. Ac primum nomen ipsum sapientiæ arrogans putauerunt: seq; non sapientes, sed studiosos sapientiæ uocauerũt. Quo facto & illos, qui temere sapientum sibi nomen asciuerant, erroris, stultitiæq; damnauerunt, & se quoq; ipsos ignorantiæ, quam quidẽ non diffitebãtur. Nam ubicunq; rerum natura ingenijs eorum, quasi manus opposuerat, ne rationẽ possent aliquam reddere, testificari solebãt nihil se scire, nihil cernere. Vnde multo sapientiores inueniuntur, qui se aliqua ex parte uiderunt, quàm illi, qui sapere crediderant.

(Margin: quæ bona sint ab homine concupiscenda, quæ fugienda [?] — uendicare sibi nomen sapientum — Septem sapientes graece sic dicti — qui sit dici uerè homo. — asciuerant sibi nomen sapientis.)

Quod ibi quærenda est sapientia, ubi gentibus est stultitiæ titulus: & quare Pythagoras, & Plato literarum persecutores non accesserunt ad Iudeos. Caput II.

Qvare si neque illi fuere sapientes, qui sunt appellati, neq; posteriores, qui non dubitauerant insipientiam confiteri, quid superest nisi ut alibi sit quærenda sapiẽtia, quãdo nõ est, ubi quærebatur,

x

inuentæ? Quid autem putemus fuisse causæ, cur tot ingenijs, totq́; temporibus summo studio, & labore quæsita non reperiretur, nisi quod eam philosophi extra fines suos quæsierunt? Qui quoniam peragratis, & exploratis omnibus, nusquam ullam sapientiam comprehenderunt: & alicubi esse illam necesse est: apparet illic potissimum esse quærendam, ubi stultitiæ titulus apparet: cuius uelamento Deus, ne arcanum sui diuini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiæ, & ueritatis abscōdit. Vnde equidem solemus mirari, quod cum Pythagoras, et postea Plato, amore indagandæ ueritatis accensi, ad Aegyptios, & Magos, & Persas usq; penetrassent, ut earum gentium ritus, & sacra cognoscerent (suspicabantur enim sapientiam in religione uersari) & ad Iudæos tamen non accesserant: penes quos tunc solos erat, et quò facilius ire potuissent. Sed auersos esse arbitror diuina prouidentia, ne scire possent ueritatem: quia nondum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei ueri, iustitiamq́; cognoscere. Statuerat enim Deus appropinquante ultimo tempore ducem magnum cœlitus mittere: qui eam perfido, ingratoq́; populo ablatam, exteris gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare, si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohærere, ut diuelli utrunque non possit.

omnis sapientia religio ... est.

Quod sapientia, & religio inseparabiliter cohærent: & quod necesse est eosdem non diuersos esse secretarios sapientiæ, & numinis sacerdotes. Et quare cōtra naturā sit colere plures Deos. Et quomodo necessitate naturæ oportet dominum esse unum unicuiq;, sic & patrem unum. Caput III

diuinum animal homo

Deorum igitur cultus in priore libro docui nō habuisse sapientiam ullo modo: quia diuinum animal hominem terrenis, fragilibusq́; substernit. Sed quia nihil ibi disseritur, quod proficiat ad mores excolendos, uitamq́; formandam, nec habet inquisitionem aliquam ueritatis, sed tantummodo ritum colendi: qui non officio mentis, sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa uera religio iudicanda: quia nullis iustitiæ, uirtutisq́; præceptis erudit, efficitq́; meliores. Itaq; philosophia, quia in illis religionem, idest summam pietatem non habet, non est uera sapientia. Nam si diuinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficio genus hominum sustentat, & quasi paterna indulgētia fouet, uult profecto gratiam sibi referri, & honorem dari. Nec cōstare homini ratio pietatis potest, si cœlestibus beneficijs extiterit ingratus, quod non est utiq;

ſapientis. Quoniam igitur (ut dixi) philoſophia, & religio Deorum diſiuncta ſunt, & longe diſcreta: ſiquidem alij ſunt profeſſores ſapiẽtiæ, per quos utiq; ad Deos non aditur: alij religionis antiſtites, per quos ſapere non diſcitur: apparet nec illam eſſe ueram ſapientiam, nec hãc religionẽ. Iccirco nec philoſophia potuit ueritatem comprehẽdere, nec religio deorum rationem ſui, qua caret, reddere. Vbi autem ſapientia cum religione inſeparabili nexu cohæret, utrunq; uerum eſſe neceſſe eſt: quia & in colendo ſapere debemus, id eſt ſcire quid nobis, & quomodo ſit colẽdum: & in ſapiendo colere, id eſt re, & actu quod ſcierimus, implere. Vbi ergo ſapientia cum religione coniungitur? Ibi ſcilicet, ubi Deus colitur unus, ubi uita, & actus omnis ad unũ caput, & ad unam ſummam refertur. Deniq; ijdem ſunt doctores ſapientiæ, qui & Dei ſacerdotes. Nec tamen moueat quenquam: quia ſæpe factũ eſt, & fieri poteſt, ut philoſophus aliquis Deorum ſuſcipiat ſacerdotium: quod cum fit, non tamen coniungitur philoſophia cũ religione: ſed & philoſophia inter ſacra ceſſabit, & religio, quãdo philoſophia tractabitur. Illa enim religio muta eſt, non tantum, quia mutorũ eſt, ſed quia ritus eius in manu, & in digitis eius eſt, & nõ in corde, aut lingua, ſicut noſtra, quæ uera eſt. Iccirco & in ſapiẽtia religio, & in religione ſapiẽtia eſt. Ergo nõ poteſt ſegregari: quia ſapere nihil aliud eſt, niſi Deum uerum iuſtis, ac pijs cultibus honorare. Multorum autem Deorum cultus non eſſe ſecundum naturam, etiam hoc argumento colligi poteſt, & comprehendi. Omnem Deum, qui ab homine colitur, neceſſe eſt inter ſolennes ritus, & precationes patrem nũcupari. Non tãtum honoris gratia, ſed & rationis: & q, antiquior eſt homine, & q, uitam, ſalutem, uictum præſtat, ut pater. Itaq; & Iupiter à precantibus pater uocatur: & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps: quod Lucilius in Deorum concilio irridet:

Vt nemo ſit noſtrum, quin pater optimus diuûm.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars, Ianus,
Quirinus pater nomen dicatur ad unum.

Quodſi natura non patitur, ut ſint unius hominis plures patres (ex uno enim procreatur) ergo Deos etiam multos colere contra naturam eſt, cõtraq; pietatem. Vnus ergo colendus eſt, qui poteſt uerus pater nominari. Idem etiam dominus ſit neceſſe eſt, quia ſicut poteſt indulgere, ita etiam coërcere. Pater ideo appellandus eſt, quia nobis multa, & magna largitur. Dominus ideo: quia caſtigandi, & puniendi habet maximã poteſtatem. Dominũ uero eũdem eſſe, qui ſit pater, etiã iuris ciuilis ratio demõ-

strat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos dominij potestatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat, uidelicet nomen patris. Complectitur etiam seruos, quia familiam sequitur: & nomẽ familiæ complectitur etiã filios, quia pater antecedit: unde apparet eundem ipsum & patrem seruorum, & dominum filiorum. Deniq; & filius manumittitur tãquã seruus, & seruus liberatus patroni nomẽ accipit tanquã filius: quod si propterea paterfamilias nominatur, ut appareat cũ duplici potestate præditũ, q̃a & indulgere debet, quia pater est, & coërcere, quia dominus: ergo idẽ seruus est, qui & filius, & idẽ dominus qui & pater. Sicut igitur naturæ necessitate non potest esse nisi unus pater, ita nec dominus nisi unus: quid enĩ faciat seruus, si multi domini diuersa imperauerint? Ergo cõtra rationem, cõtraq; naturam sunt religiones multorum Deorum. Siquidem nec patres multi possunt esse, nec domini: Deos autem & patres, & dominos nuncupari necesse est. Teneri ergo ueritas non potest, ubi homo idem multis patribus, dominisq; subiectus est, ubi animus in multa dispersus huc atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio potest, quando certo, & stabili domicilio caret. Cultus ergo Deorum ueri esse non poßunt. Eodem modo, quo matrimonium dici non potest, ubi mulier uiros multos habet, sed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur, à qua enĩ pudor, castitas, fides abest, uirtute careat necesse est. Sic & religio Deorum impudica est, & incerta: quia fide caret, quia honos ille instabilis, & incertus, caput, atq; originem non habet.

Quod sapiẽtia spectat ad filios, religio ad seruos, & utriusq; fons Deus unus solus, & uerus: qui ingratum abdicat filium, & fugitiuum punit seruum. Cap. IIII.

Q*VIbus rebus apparet quàm inter se coniuncta sint sapientia, & religio. Sapiẽtia spectat ad filios, quæ exigit amorẽ: Religio ad seruos, quæ quidẽ exigit timorẽ. Nam sicut illi patrem diligere debent, & honorare, sic hi dominum colere, & uereri. Deus autem, qui unus est, quoniam utranq; persona sustinet & patris, & domini, & amare eum debemus, quia filij sumus, & timere, quia serui: non potest igitur nec religio à sapientia separari, nec sapientia à religione secerni: quia idem Deus est, qui & diligi, & intelligi debet, quod est sapientiæ: & honorari, quod est religionis. Sed sapiẽtia præcedit, religio sequitur: quia prius est Deum scire, consequens colere. Itaq; in duobus nominibus una*

uis.

uis est, quamuis diuersa esse uideatur. Alterũ enim positum est in sensu. alterum in actu. Sed tamen similia sunt duobus riuis uno fonte manantibus. Fons autem sapientiæ, & religionis deus est: à quo hi duo riui si aberrauerint, arescant necesse est: quem qui nesciunt, nec sapiẽtes esse possunt, nec religiosi. Sic fit, ut philosophi, & qui Deos colũt, similes sint aut filijs abdicatis, aut seruis fugitiuis: quia neq; illi patrem quærunt, neq; hi dominum: & sicut abdicati hæreditatem patris non assequuntur, & fugitiui impunitatem, ita neq; philosophi immortalitatem accipiunt, quæ est regni cœlestis hæreditas, id est summũ bonum, quod illi maxime quærũt: neq; cultores Deorum, pœnam sempiternæ mortis effugiẽt, quæ est animaduersio ueri domini aduersus fugitiuos suæ maiestatis ac nominis. Deũ uero esse patrẽ, eundẽq; dominũ utriq; ignorauerũt, tã cultores Deorũ, quàm ipsi professores sapientiæ: quia aut nihil colendum omnino putauerunt, aut religiones falsas approbauerũt: aut etiã si uim, potestatẽq; summi Dei intellexerunt: ut Plato, qui ait unũ esse fabricatorẽ mundi Deũ: & M. Tullius, qui fatetur hominẽ præclara quadã conditione à summo Deo esse generatũ: tamẽ ei debitum cultum tanquam summo patri non reddiderunt, quod erat consequẽs, ac necessarium. Deos autem neq; patres, neq; dominos esse posse, non tantũ multitudo (ut supra ostendi) sed etiam ratio declarat: qua neq; fictum esse ab his hominem traditur, neq; Deos ipsos antecedere originẽ hominis inuenitur: siquidem fuisse in terra homines ante quàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipse Iupiter nascerentur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis, neq; Cœlo patri eius assignari solet. Quod si nullus eorũ, q colũtur, formasse à principio, atq; instituisse hominem traditur, nullus igitur ex his pater hominis nuncupari potest, ita ne Deus quidem. Ergo fas non est uenerari eos, à quibus non sit homo generatus, quia neq; à multis potest generari. Vnus igitur ac solus coli debet, qui Iouem, qui Saturnum, qui Cœlum ipsum terrãq; antecessit. Is enim necesse est hominem figurauerit, qui ante hominem cœlũ, terramq; perfecit. Solus pater uocãdus est, qui creauerit: solus dominus nũcupãdus, qui regit, qui habet uitæ, ac necis uerã ac perpetuã potestatem. Quem qui non adorat, & insipiens seruus est, qui dominum suum aut fugiat, aut nesciat: & impius filius, qui suum uerum patrem uel oderit, uel ignoret.

Fons sap. et relig. deus est

Vnus est mũdi fabricator deus. ut ait plato.

hec duo uerba impersonaliter capiuntur

antecedere aliquem

Quod oracula prophetarum solicite inspicienda sunt, quos diuinitus esse locutos rerum multo ante prædictarum conuincit euentus. Et quo tempore prophetauerit Moyses. Quot annis Iosue rexerit

populum. Quot annis præfuerint iudices, quandiu regnauerint reges. Quo tempore dominatus ſit Cyrus. Quod in prophetis eſt ſapientiæ fundamentum. Caput V.

Secerni, aut separari

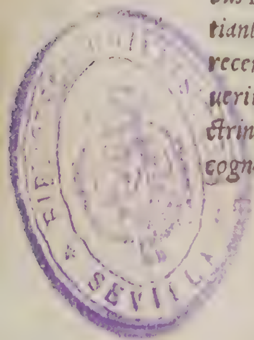
NVnc quoniam docui ſapientiam, & religionem non poße diduci, ſupereſt, ut de ipſa religione, ac ſapiētia diſſeramus. Sentio quidem quàm ſit difficilis de rebus cœleſtibus diſputatio: ſed tamen audendū eſt, ut illuſtrata ueritas pateat, multiq; ab errore, atq; interitu liberētur: qui eam ſub uelamento ſtultitiæ latentem aſpernantur, ac reſpuunt. Sed prius quàm incipiam de Deo, & operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis ante dicenda ſunt: quorū teſtimoniis nunc uti neceße eſt, quod in prioribus libris ne facerē, tēperaui. Ante omnia, qui ueritatē ſtudet cōprehendere, non modo intelligendis prophetarum uocibus animum debet intendere, ſed etiam tempora, per quæ quiſq; illorum fuerit, diligentißime inquirere, ut ſciat & quæ futura prædixerint, & poſt quot annos prædicta completa ſint. Nec difficultas in his colligēdis eſt ulla. Teſtati enim ſunt ſub quo quiſq; rege diuini ſpiritus fuerit paßus inſtinctū. Multiq; ſcriptos libros de tēporibus ediderunt, initium facientes à propheta Moyſe: qui Troianum bellum nongento. ferè annos anteceßit. Is autem, cum per annos quadraginta populum rexiſſet, ſucceßorē habuit Ioſuē: qui ſeptem & uiginti annis tenuit principatum. Exinde ſub iudicibus fuerunt per annos trecentos ſeptuaginta: tum mutato ſtatu reges habere cœperunt, quibus imperium tenentibus per annos quadringentos LX. uſq; ad Sedechiæ regnum: oppugnati à rege Babilonico, captiq; Iudei diuturnum ſeruitium pertulerūt, donec ſeptuageſimo poſt anno Cyrus maior captiuos Iudæos terris, ac ſedibus ſuis redderet: qui per idē tempus in Perſas ſuſcepit imperium, quo Romæ Tarquinius ſuperbus. Quare cum omnis tēporū ſeries ex Iudaicis, & ex Græcis, Romaniſq; hiſtorijs colligatur, etiā ſingulorū prophetarū tempora colligi poßunt: quorum ſæpè ultimus Zacharias fuit, quem conſtat ſub Dario rege, ſecūdo anno regni eius, octauo mēſe ceciniße. Adeo antiquiores eße Græcis ſcriptoribus Prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eò profero, ut errorem ſuum ſentiant, qui ſcripturam ſacram coarguere nituntur, tanquam nouam, & recens fictam: ignorantes ex quo fonte ſanctæ religionis origo manauerit. Quod ſi quis collectis, perſpectiſq; temporibus fundamentum doctrinæ ſalubriter iecerit, & ueritatem penitus comprehendet, & errorē cognita ueritate deponet.

temperavi nefacerem

inspirationi, et afflatum

Moyses

ultimus prophetarum fuit Zacharias

errorē deponere

Quod Deus creator omnium coomnipotentem genuit filium, & per eum creauit uniuersa. Testes sunt Sibylla, Trismegistus, & oracula consona prophetis, & sapientissimo Solomoni. Cap. VI.

DEus igitur machinator, constitutorq; rerum, sicuti in secundo libro diximus, ante quàm praeclarum hoc opus mundi adoriretur, sanctum & incorruptibilem, & incõprehensibilem spiritum genuit, quẽ filium nuncuparunt. Et quamuis alios postea innumerabiles per ipsum creauisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus est, patria scilicet uirtute ac maiestate pollentem. Esse autem summi Dei filium, qui sit potestate maxima praeditus, non tantum congruentes in unum Prophetarum uoces, sed etiam Trismegisti praedicatio, & Sibyllarum uaticinia demonstrant. Hermes in eo libro qui ὁ λόγος τέλειος inscribitur, his usus est uerbis: ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον. Sibylla Erithraea in carminis sui principio, quod à summo Deo exorsa est, filium Dei ducem, & imperatorem omnium his uersibus praedicat:

παντατρόφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο χ' ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Et rursus in fine eiusdem carminis:

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla praecipit hunc oportere cognosci:

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα.

Videlicet & ipse est Dei filius, qui per Solomonem sapientissimum regẽ diuino spiritu plenum locutus est. Ea subiicimus: Deus condidit me in initio suarum uiarũ in opera sua ante secula. Fundauit me in principio antè quàm terram faceret, ante quàm abyssos constitueret, prius quàm prodirent fontes aquarum: ante omnes colles genuit me dominus, fecit regiones, & terras inhabitabiles sub coelo. Cũ pareret coelos, aderam illi: & cum secerneret suam sedem, cum super uentos faceret ualidas nubes, & cum confirmatos poneret mõtes sub coelo, quando fortia faciebat fundamẽta terrae, eram penes illum disponens. Ego erã, cui adgaudebat: quotidie autẽ iucundabar ante faciem eius, cum laetaretur orbe perfecto.

Iccirco autem Trismegistus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ dixit. Et Sibylla σύμβουλον appellat, qui tanta sapientia, & uirtute sit instructus à Deo patre, ut consilio & manibus uteretur in fabricatione mundi.

Quod nomen filij, & angelis, & hominibus sit ignotum, licet nomẽ habeat, quod ab utrisq; adoratur: & unde dicatur Iesus, & unde Christus. Caput VII.

natiuitas

Fortasse quæret aliquis hoc loco, quis sit iste tam potens, tã deo charus, & quod nomen habet, cuius prima natiuitas non modo antecesserit mundum, uerum etiam prudentia disposuerit, uirtute cõstruxerit. Primum scire nomen eius non conuenit hominibus, neq; angelis quidem notum est, qui morantur in cœlo, sed ipsi soli, ac Deo patri. Nec ante id publicabitur, ut est sanctis literis traditũ, quàm dispositio Dei fuerit impléta. Deinde nec enũtiari posse hominis ore sicut docet Hermes hæc dicens: αἰτία δὲ τούτου ὁ αἴτιος ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι. Et paulo post ad filium: ἔστι γὰρ ὡς ὦ τέκνον ἀπόῤῥητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι. Sed quamuis nomẽ eius, quod ei à principio pater summus imposuit, nullus alius præter ipsum sciat, habet tamen & inter angelos aliud uocabulum, & inter homines aliud. Iesus quippe inter homines nominatur. Nam Christus non proprium nomẽ est, sed nuncupatio potestatis, & regni. Sic enim Iudæi reges suos appellabant. Sed exponẽda huius nominis ratio est propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera Chrestum solent dicere. Erat Iudæis ante præceptum, ut sacrum cõficeret unguentum, quo perungi possent ij, qui uocabãtur ad sacerdotium, uel ad regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis aßumptæ, sic illis unctio sacri unguenti nomen, ac potestatem regiam conferebat. Verum quoniam Græci ueteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι, sicut indicat Homericus uersus ille:

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Ob hanc rationem nos eum Christum nuncupamus, idest unctum, qui Hebraice Meßias dicitur. Vnde in quibusdam Græcis scripturis, quæ male de Hebraicis interpretatæ sunt ἠλειμμένος, id est ungendo curatus scriptum inuenitur, ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex significatur: non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondũ tempus aduenit, sed quod cœleste, ac sempiternũ est: de quo

disseremus

imponere nomen

Iesus.

Christus.

disseremus in ultimo libro: nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Quod filius bis natus est, æternaliter de patre, temporaliter de uirgine matre, sed natiuitate inexcogitabili, & ineffabili. Et quare dicatur uerbum: & in quo ab alijs angelis differat: & quare illi non dicantur uerbum Dei uel uerba: & quare hominis spiritus dissolubilis, & quid Dauid, & Solomõ prophetauerint de hoc uerbo. Et quod Solomõ præcesserit Troianum bellum, & quid Ioannes euãgelista de eodem uerbo. Caput VIII

IN primis enim testificabimur illum bis esse natum: primum in spiritu, postea in carne. Vnde apud Hieremiã ita dicitur: Prius quàm te formarem in utero, noui te. Et itẽ apud ipsum: Beatus, qui erat ante, quàm nasceretur: quod nulli alij cõtigit præter Christum. Qui, cum esset à principio filius Dei, regeneratus est denuo secundum carnem: quæ duplex natiuitas eius magnum intulit humanis pectoribus errorem, circunfuditq; tenebras etiam ijs, qui ueræ religionis sacramenta retinebant. Sed nos id planè, dilucideq; monstrabimus, ut amatores sapientiæ facilius, ac diligentius instituantur. Qui audit Dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut existimet ex connubio, ac permistione fœminæ alicuius Deum procreasse: quod non facit nisi animal corporale, mortiq; subiectum. Deus autem, cum solus adhuc esset, cui permiscere se potuit? aut cũ esset tantæ potestatis, ut quicquid uellet efficeret, utiq; ad creandum societate alterius non indigebat: nisi forte existimabimus Deum, sicut Orpheus putauit, & marem esse, & fœminam: quod aliter generare nequiuerit, nisi haberet uim sexus utriusq;, quasi ut ipse secum coiret aut sine coitu non potuerit procreare. Sed Hermes in eadem fuit opinione, cum dicit αὐτοπάτορα, & αὐτομήτορα. Quod si ita esset, ut à prophetis pater dicitur, sic etiam mater diceretur. Quomodo igitur procreauit? Primum, nec sciri à quoquam possunt, nec narrari opera diuina, sed tamen sanctæ literæ docent: in quibus cautum est, illum Dei filium, Dei esse sermonem. Itemq; cæteros angelos Dei spiritus esse. Nam sermo est spiritus cum uoce aliquid significante prolatus. Sed tamen quoniam spiritus, & sermo diuersis partibus proferuntur, siquidẽ spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc Dei filium, cæterosq; angelos differentia est. Illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt, qui non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministerium Dei creabantur. Ille uero cum sit & ipse spiritus, tamen cum uoce, ac sono ex Dei ore processit, sicut

uerbum: ea scilicet ratione, quia uoce eius ad populum fuerat usurus: id est quod ille magister futurus esset doctrinæ Dei, & cœlestis arcani ad hominem † proferendi. Quod ipsum primo locutus est, ut per eum ipse ad nos loqueretur: & ille uocem Dei, ac uoluntatem nobis reuelaret. Merito ergo sermo, & uerbum Dei dicitur: quia dominus procedentem de ore suo uocalem spiritum, quem nō utero, sed mente cōceperat, inexcogitabili quadam maiestatis suæ uirtute ad effigiem, quæ proprio sensu, ac sapientia uigeat, comprehendit: & alios item spiritus in angelos figurauit. Nostri spiritus dissolubiles sunt: quia mortales sumus. Dei autem spiritus & uiuunt, & manent, & sentiunt: quia ipse immortalis est, & sensus, & uitæ dator. Nostræ uoces licet aure misceantur, atq; euanescant, tamen plerunq; manent literis comprehensæ: quāto magis Dei uocem credendum est & manere in æternum, & sensu, ac uirtute comitari, quā de Deo patre tanquā riuus de fonte traduxit. Quod si quis miratur ex Deo Deum prolatione uocis, ac spiritus potuisse generari: si sacras uoces prophetarū cognouerit, desinet profecto mirari. Solomonem, patrēq; eius Dauid potentissimos reges fuisse, & eosdem prophetas, etiam ijs fortasse sit notum, qui diuinas literas non attigerunt: quorum alter, qui posterius regnauit, Troianæ urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit. Huius pater diuinorum scriptor hymnorum in psalmo XXXII. sic ait: Verbo Dei cœli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis uirtus eorum. Item rursus in psalmo quadragesimoquarto: Eructauit cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi: Cōtestans uidelicet nulli alij opera Dei esse nota, nisi filio soli: qui est uerbum Dei, & quem regnare in perpetuum necesse est. Item Solomon ipsum uerbum Dei esse demonstrat, cuius manibus opera ista mundi fabricata sunt: Ego inquit, ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam: ego cœlos feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoq; ita tradidit: In principio erat uerbum, & uerbum erat apud Deum: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.

Aliter † perferendi.

Quod melius à Græcis λόγος, quàm à Latinis uerbum: & quid de Deo senserint gentiles philosophi Zenon, & Trismegistus. Cap. IX.

SEd melius Græci λόγον dicunt, quàm nos uerbum, siue sermonē: λόγος enim & sermonem significat, & rationē: quia ille est uox, & sapientia Dei. Hūc sermonem diuinum ne philosophi quidem ignora-

uerunt. Siquidem Zenon rerum naturæ dispositorē, atq; opificem uniuersitatis λόγον prædicat: quem & fatū, & necessitatem rerū, & Deum, & animum Iouis nuncupat: ea scilicet consuetudine, qua solēt Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obstant uerba, cum sententia congruat ueritati. Est enim spiritus Dei, quē ille animū nominauit: nam Trismegistus, qui ueritatē penè uniuersam nescio quomodo inuestigauit, uirtutē, maiestatēq; uerbi sæpe descripsit: sicut declarat superius illud exēplū, quo fatetur esse ineffabilem quendam sanctumq; sermonem, cuius enarratio modū hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter, ut potui. Nunc de secunda, quoniam controuersia est in ea maxima, latius disserendum est, ut ueritatem scire cupientibus, lumen intelligentiæ proferamus.

idem sunt fatū, necessitas rerū, deus, animus Iouis.

De secunda natiuitate filij, quam prophetæ multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus sit Israël ab Aegypto: & quibus ingratus beneficijs caput bouis in memoriam Apis Dei Aegyptiorum figurauerit. Et quod ordo publicarum fuerit potestatū, usq; ad domini passionem. Caput X

IN primis igitur scire oportet homines sic à principio præcessisse dispositionē summi Dei, ut esset necesse appropinquante seculi termino Dei filium descendere in terram: ut constitueret Deo templum, doceretq; iustitiam. Veruntamen non in uirtute angeli, aut potestate cœlesti, sed in figura hominis, & cōditione mortali: ut cum magisterio functus fuisset, traderetur in manus impiorum, mortemq; susciperet: ut ea quoq; per uirtutem domita resurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, et spem uincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hāc ergo dispositionē nequis ignoret, docebimus prædicta esse omnia, quæ in Christo uidemus esse completa. Nemo asseuerationi nostræ fidem commodet, nisi ostendero prophetas ante multam temporum seriem prædicasse, fore, ut aliquando filius Dei nasceretur sicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram seminaret: & postremo patibulo figeretur, & tertia die resurgeret. Quæ omnia cum probauero eorum tēporum literis, qui Deum suū mortali corpore utentē uiolauerunt, quid aliud obstabit, quo minus ueram sapiētiam clarum sit in hac sola religione uersari? Nunc à principio totius sacramenti origo narranda est. Maiores nostri, qui erant principes Hebræorū, cū sterilitate, atq; inopia laborarent, trāsierūt in Aegyptū rei frumētariæ gratia: ibiq; diutius cōmorātes, cū ītolerabili seruitutis iugo premerētur, tū misertus eorū deus, eduxit eos,

ac liberauit de manu regis Aegyptiorum, post annos trecentos triginta, duce Moyse: per quē postea illis lex à Deo data est, in qua eductiōe ostendit uirtutem suæ maiestatis Deus. Traiecit enim populum medio mari rubro præcedente angelo, atque scindente aquam, ut populus per siccū gradi posset, quem uerius (ut ait poëta)

Curuata in montis faciem circumstetit unda.

Qua re audita tyrannus Aegyptiorum cum magna suorum manu insecutus est: & mare adhuc patens temere ingressus, coëuntibus aquis cū exercitu deletus est. Hebræi uero egressi in solitudine multa mirabilia uiderunt. Nam cum sitim paterentur, ictu uirgæ rupe percussa prosilijt fons aquæ, populumq; recreauit. Quo rursus esuriente, cœlestis alimenti pluuia descendit, quinetiam coturnices in castra eorum uentus induxit: ut nō modo pane cœlesti, sed etiam instructioribus epulis saturarētur. Pro his tam diuinis beneficijs honorem Deo non reddiderūt: sed depulsa iam seruitute, iam siti, fameq; deposita in luxuriam prolapsi, ad profanos Aegyptiorum ritus animos transtulerūt. Cum enim Moyses Dux eorum ascendisset in montem, atq; ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bouis, quem uocant ipsi Apin, quod eos signo præcederet, figurarūt. Quo peccato, ac scelere offensus Deus, impium, & ingratum populum pro merito pœnis grauibus affecit: & legi, quam per Moysen dederat, subiugauit. Postea uero cum in deserta quadā parte Syriæ consedisset, amiserunt uetus nomen Hebræi. Et quoniam princeps eorum examinis Iudas erat, Iudæi sunt appellati: & terra, quam incoluere, Iudæa. Et primo quidem non dominio regum subiecti fuerūt, sed populo, ac legi: ciuiles iudices præsidebant, non tamen in annū constituti sunt, sicut Romani consules, sed perpetua iurisditione subnixi. Tum sublato iudicum nomine, potestas regalis inducta est. Verum regimen eorum iudicibus tenentibus prauas religiones sæpe susceperant: atque offensus ab his Deus toties alienigenis subiugabat, donec rursus pœnitentia populi mitigatus liberaret eos seruitute. Item sub regibus finitimorum bellis ob delicta uexati, postremo capti, abductiq; Babylonem, pœnas impietatis suæ graui seruitio pependerūt, donec Cyrus ueniret in regnum, qui statim Iudæos restituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerunt usque ad Herodē, qui fuit sub imperio Tiberij Cæsaris: cuius anno quintodecimo, id est duobus geminis cōsulibus ante diem septimam Calendarum Aprilium Iudæi Christum cruci affixerūt. Hic rerum textus, hic ordo in arcanis sanctarum literarum continetur. Sed prius ostendam qua de causa in terram uenerat Christus, ut fundamentum diuinæ religionis, & ratio clarescat.

Quæ

Quae fuerit causa incarnationis Christi. Caput XI.

CVm saepe Iudaei praeceptis salutaribus repugnarēt, atq; à diuina lege descíscerent aberrantes ad impios cultus Deorum, cum Deus iustos, & electos sancto spiritu implebat, prophetas in media plebe constituens: per quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet, & nihilominus ad poenitentiam sceleris agendam hortaretur: quam nisi egissent, atq; abiectis uanitatibus ad Deū suum redissent, fore, ut testamentum suum mutaret: id est haereditatem uitae immortalis ad exteras cōuerteret nationes, aliumq; sibi populum fideliorem ex alienigenis cōgregaret. Illi autem à prophetis increpati, non modo uerba eorum respuerunt, sed quod sibi peccata exprobrarētur offensi, eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerunt: quae omnia diuinae literae signata conseruant. Dicit enim propheta Hieremias: Misi ad uos seruos meos, prophetas ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus uestris, cum dicerem uobis. Conuertatur unusquisq; à uia sua mala, & à nequissimis affectationibus uestris: & habitabitis in terra ista, quam dedi uobis, & patribus uestris à seculo usq; in seculum. Nolite ambulare post Deos alienos, ut seruiatis eis, & ne incitetis me in operibus manuum uestrarū, ad disperdendos uos. Hesdras autem propheta, qui fuit eiusdē Cyri temporibus, à quo Iudaei sunt restituti, sic loquitur: Desciuerunt à te, & abiecerunt legē tuā post cor suū, & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos, ut reuerterētur ad te. Itē Helias in libro βασιλειῶν tertio: Aemulans aemulatus sum domino Deo omnipotenti: quia dereliquerunt te filij Israel, & altaria tua demolierūt, & prophetas tuos interfecerūt gladio. & remansi ego solitarius, & quaerūt animam meam auferre à me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum: itaq; desijt prophetas mittere ad eos. Sed illum filium suum primogenitū, illum opificem rerum, & consiliatorem suum labi iussit è coelo, ut religionem sanctam Dei transferret ad gentes: id est ad eos, qui Deum ignorabāt: doceretq; iustitiam: quam perfidus populus abiecerat, quod iampridem annūciauerat se esse facturum. Sic Malachias indicat dicens: Non est mihi uoluntas circa uos, dicit dominus, & sacrificium acceptum nō habeo ex manibus uestris: quoniam à solis ortu usq; ad occasum clarificabitur nomen meum apud gentes. Item Dauid in Psalmo. XVII. Constitues me in capite gentiū: populus, quem non cognoui, seruiet mihi. Esaias quoq; sic loquitur: Venio colligere omnes gentes, & linguas: & uenient, & uidebūt claritatem meam, & mittam super eos signum. Et mittam ex his conser-

peccata increpa[illegible]

Demoliti sunt

uatos in gentes, quæ longe ſunt, quæ non audierũt gloriam meam, & nuntiabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram, noluit eum in poteſtate, & claritate cœleſti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret: qui dominum, ac Deum ſuum non recepiſſet, quod olim prophetæ cecinerant ſic eſſe facturum. Eſaias enim, quẽ ipſi Iudæi ſerra conſectum crudeliſſime necauerũt, ita dicit: Audi cœlum, et percipe auribus terra: quoniam dominus locutus eſt: filios genui, et exaltaui, ipſi autem ſpreuerũt me: agnouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepium domini ſui: Iſrael autem me nõ cognouit, & populus meus me non intellexit. Hieremias quoq; ſimiliter ait: Cognouit tempus ſuum turtur, & hirundo, & ruris paſſeres cuſtodierunt tempora introitus ſui, populus autem meus non cognouit iudicium domini. Quomodo dicitis, ſapiẽtes ſumus, et lex domini nobiſcũ eſt. Incaſſum facta eſt metatura, falſi ſcribæ, et confuſi ſunt: ſapientes trepidauerunt, & capti ſunt: quoniam uerbum domini reprobauerunt. Ergo (ut cœperã dicere) cũ ſtatuiſſet Deus doctorem uirtutis mittere ad homines, renaſci eum denuo in carne præcepit, & ipſi homini ſimilem fieri: cui dux, & comes, & magiſter eſſet futurus. Sed tamen quoniam clemens eſt, & pius erga ſuos Deus, ad eos ipſos eum miſit, quos oderat, ne illis in perpetuũ ſalutis uiam clauderet: ſed daret his liberam facultatem ſequendi Deum, ut & præmium uitæ adipiſcerentur, ſi eum ſecuti fuiſſent, quod plurimi eorum faciunt, atq; fecerũt: & culpa ſua in pœnam mortis incurrerent, ſi regem ſuum repudiaſſent. Apud illos igitur & ex eorũ ſemine regenerari cũ iuſſit, ne ſi fuiſſet alienigena, iuſtam poſſent excuſationem de lege prætendere, quod cum non ſuſcepiſſent: ſimul ut nulla omnino gens eſſet in terra, cui ſpes immortalitatis negaretur.

Esaias Serra consectus à Iudeis

claudere viam Salutis

premiũ adipisci.

De conceptu, & partu uirginis prædicto à prophetis. De paſſione, reſurrectione, & aſcenſione, & iudicio. Caput XII.

DEſcendens itaq; de cœlo ſpiritus ille Dei ſanctam uirginem, cuius utero ſe inſinuaret, elegit. At illa diuino ſpiritu hauſto repleta cõcepit: & ſine ullo attactu uiri repente uirginalis uterus intumuit. Quod ſi animalia quædam uento, & aura concipere ſolere omnibus notum eſt, cur quiſquam mirum putet, cum ſpiritu Dei, cui eſt facile quicquid uelit, grauatam eſſe uirginem dicimus? Quod ſanè incredibile poſſet uideri, niſi hoc futurum multa ante ſecula prophetæ cecinisſent. Solomon ſic ait:

quedam animalia vento, et aura concipere solent.

Infirmatus est uterus uirginis, & accepit fœtum, & grauata est, & facta est in multa miseratione mater uirgo. Item propheta Esaias, cuius uerba sunt hæc: Propter hoc dabit Deus ipse signum: Ecce uirgo cōcipiet in utero, & pariet filium, & uocabitur nomen eius Hemanuel. Quid hoc manifestius dici potest? Legebant ista Iudæi, qui eum negauerunt: si quis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potißimum sumat. Satis firmum testimonium est, ad probandam ueritatem, quod ab ipsis perhibetur inimicis. Hemanuel nunquam uocatus est, sed Iesus, qui latine dicitur salutaris, siue saluator: quia cunctis gentibus salutifer uenit. Sed propheta declarauit hoc nomen, quod Deus ad homines in carne uenturus esset. Hemanuel autem significat nobiscum Deus, scilicet quia illo per uirginem nato, confiteri homines oportebat Deum secum esse: id est in terra, & in carne mortali. Vnde Dauid in psalmo octogesimoquarto: Veritas, inquit, de terra orta est: quia Deus, in quo ueritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis uiam salutis aperiret. Item Esaias ipse: Ipsi autem non crediderunt, & exacerbauerunt spiritum sanctum. Et cōuersus est eis ad inimicitiam. Et ipse expugnauit, & recordatus est dierum seculi, qui suscitauit de terra pastorē ouium. Quis autem futurus esset ille pastor, declarauit alio loco dicens: Exultent cœli desuper, & nubes induant iustitiam: aperiatur terra, & pullulet saluatorem. Ego enim dominus Deus creaui eum. Saluator uero est (ut supra diximus) Iesus. Sed alio loco idem propheta sic prædicauit: Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperiū super humeros eius: & uocatum est nomen eius magni consilij nuntius. Idcirco missus est à Deo patre, ut uniuersis gentibus, quæ sub cœlo sunt, singularis, & ueri Dei sanctum mysterium reuelaret ablatū perfido populo, qui aduersus Deū sæpe deliquit. Daniel quoq; similia prælocutus est: Videbā, inquit, in uisu noctis, & ecce in nubibus cœli, ut filius hominis ueniens, & usq; ad uetustum dierū peruenit. Et qui aßistebāt obtulerūt eū, & datū est ei regnū, & honor, & imperiū, & omnis populus, tribus, linguæ seruient ei: et potestas eius æterna, quæ nunquā trāsibit, & regnum eius, quod nō corrūpetur. Quomodo igitur Iudæi & cōfitētur, & sperāt Christū dei: qui hūc iccirco reprobauerūt, quia ex homine natus est. Nā cum ita sit à Deo constitutum, ut idem Christus bis ueniat in terram: semel, ut unum Deum gentibus nuntiet: deinde, rursus ut regnet: quomodo in secundum eius aduentum credunt, qui in primum non crediderunt? Atqui propheta utrósque aduentus eius paucis uerbis comprehendit. Ecce, inquit, in nubibus cœli ut filius hominis ueniens: non dixit, ut filius

Dei, sed filius hominis: ut ostenderet, quod carne indui deberet in terra ut suscepta hominis figura, & conditione mortali doceret homines iustitiam. Et cum mandatis Dei functus ueritatem gentibus reuelasset, multaretur etiam morte, ut inferos etiam uinceret, ac resignaret, atq; demū resurgens ad patrem proficisceretur in nube sublatus. Adiecit enim propheta, & ait, usq; ad antiquum dierum peruenit, & oblatus est ei. Antiquum dierum appellauit summum Deum, cuius ætas, & origo nō potest comprehendi, quia solus à seculis fuit, & erit semper in secula. Christum autē post passionē, & resurrectionē ascensurū esse ad Deum patrē, Dauid in psalmo centesimonono contestatus est his uerbis: Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis, quoadusq; ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Qui propheta, cū rex esset, quem appellare dominum suum posset, qui sederet ad dexteram Dei, nisi Christum filium Dei, qui est rex regum, & dominus dominorum? Quod Esaias apertius ostēdit dicens: Sic dicit dominus Deus Christo domino meo: cuius tenui dextram, obaudire ante eum gentes faciam, & fortitudinem regum disrumpam. Aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur. Ego ante ibo, & mōtes deplanabo, & fores æreas cōteram, & seras ferreas confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, inuisibiles, ut scias quia ego sum dominus Deus, qui uoco nomen tuum, Deus Israël. Deniq; ob uirtutem & fidem, quam Deo exhibuit in terra, datum est ei regnum, & honor, & imperium: & omnes populi, tribus, linguæ seruient ei: & potestas eius æterna, quæ nunquam transibit: & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur: quia & nunc habet perpetuam potestatem, cū omnes gentes, & omnes linguæ nomen eius uenerantur, maiestatem confitentur, doctrinam sequuntur, uirtutem imitantur: habet imperium, habet honorem, cum omnes tribus terræ præceptis eius obtemperant: & idem postea cum rursus aduenerit in potestate, ac claritate, ut omnem animam iudicet, & iustos ad uitā restituat, tunc uero totius terræ regimen obtinebit. Tunc sublato de rebus humanis omni malo, aureū seculū (ut poëtæ uocant) id est iustū, ac pacificum tēpus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro disseremus, cū de secūdo aduentu loquemur: nunc de primo, ut cœpimus, explicemus.

Quod filius à patre est secundū deitatē: & quod geminæ substātiæ esse cōiicitur ex operibus proprijs, tū ex oraculis prophetarū, & etiā Apollinis Milesij testimonio: & quare nec ad Solomonem, nec ad aliū quàm ad Christum referri possunt uaticinia prophetarum. Cap. XIII.

Summus

SVmmus igitur Deus, ac parẽs omnium, cum religionem suam trãsferre uoluisset, doctorem iustitiæ misit è cœlo, ut nouis cultoribus nouam legem in eo, uel per eum daret. Non sicut ante fecerat per hominem, sed tamẽ nasci eum uoluit tanquam hominem, ut per omnia summo patri similis existeret. Ipse enim Deus pater, & origo, & principium rerũ, quoniã & parentibus caret, ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ à Trismegisto uerissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Iccirco etiã filiũ bis nasci oportuit, ut ipse fieret ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ. In prima enim natiuitate spiritali ἀμήτωρ fuit: quia sine officio matris à solo Deo patre progeneratus est. In secunda uero carnali ἀπάτωρ fuit: quoniã sine patris officio uirginali utero procreatus est: ut mediã inter deũ & hominẽ substantiã gerẽs, nostrã hãc fragilẽ, imbecillẽq; naturã, quasi manu ad immortalitatem posset educere, factus est Dei filius per spiritũ, & hominis per carnem, id est & Deus, & homo. Dei uirtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit: fragilitas hominis ex passione, quam pertulit: quam cur susceperit, paulo post docebo. Interim, & Deum fuisse, & hominem ex utroq; genere permistum prophetis uaticinantibus discimus. Esaias Deum fuisse testatur his uerbis: Fatigata est Aegyptus, & negotiatio Aethiopum, & Saba: uiri alti ad te transgredientur, & tui erunt serui, & post te ambulabunt, uincti compedibus, & adorabunt, & te precabuntur: quoniam in te Deus est, & non est alius Deus præter te: Tu enim Deus es, & nesciebamus, Deus Israël saluator. Confundentur, & reuerebuntur omnes, qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem. Itẽ propheta Hieremias sic ait: Hic Deus noster, & non deputabitur alius absq; illo, qui inuenit omnem uiam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israël dilecto sibi. Post hæc in terris uisus est, & cum hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo XLIIII. Thronus tuus Deus in secula seculorum, uirga æquitatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odio habuisti iniustitiam: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. Quo uerbo & nomen ostendit: siquidem (ut supra docui) ab unctione appellatus est Christus. Deinde hominẽ fuisse eundem Hieremias docet dicens: Et homo est, & quis cognouit eum? Item Esaias: Et mittet eis Deus hominem, & saluabit eos, iudicãs sanabit eos. Sed & Moyses in Numeris ita loquitur: Orietur stella ex Iacob, & exurget homo ex Israël. Propterea Milesius Apollo consultus utrum'ne Deus, an homo fuerit, hoc modo respondit Græce:

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις σωαλωθεὶς,

γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὸν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo quidem uersu uerum dixit: sed argute consultorem fefellit, sacramentum ueritatis penitus nescientem. Videtur enim negasse illum Deũ: sed cum fatetur secundum carnem fuisse mortalem, quod nos etiam prædicamus, consequens est, ut secundum spiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat necesse carnis facere mẽtionem, cum satis esset dicere fuisse mortalem? Sed ueritatem prorsus negare non potuit, quẽadmodum res se haberet, sicut illud, quod ait fuisse sapientẽ. Quid ad hoc Apollo respondes? Si sapiens est, ergo doctrina eius sapientia est, nec ulla alia: & sapientes, qui sequuntur, nec ulli alij. Cur igitur uulgo pro stultis, & uanis, & ineptis habemur, qui sectamur magistrum, etiam ipsorũ deorum confeßione sapientem? Nam quod ait portentifica illum opera fecisse, quo maxime diuinitatis fidẽ meruit, assentiri nobis iam uidetur: cum dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tamen, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cũ enim uerum neceßitate dixisset, iam deorum ac sui proditor uidebatur: nisi quod ab eo ueritas extorserat, mendacio fallente cælasset. Ait ergo illum fecisse opera miranda, uerum non diuina uirtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo ueritatem ignorantibus persuasit: cum Iudæi quoq; cultores (ut uidebantur) summi Dei idẽ putauerint? cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula: nec tamẽ tantarũ uirtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent quẽ uidebant. Propterea Dauid, quem inter cæteros prophetas uel maxime legunt, in psalmo XX sic eos damnat: Redde illis retributionem eorũ: quoniam non intellexerunt opera domini. Ex huius ipsius domo Christum generatũ iri secundũ carnem, & ipse Dauid, & alij prophetæ annuntiauerunt. Apud Esaiam ita scriptum est: Et erit in die illa radix Iesse, & qui exurget principari in nationes, in eum gentes sperabunt, & erit requies eius in honore. & alio loco: Exiet uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: & requiescet super eum spiritus dei, spiritus sapientiæ, & intellectus, spiritus consilij, & fortitudinis, spiritus pietatis, & implebit illum spiritus timoris Dei. Iesse autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascẽsurum esse florẽ prælocutus est, cum scilicet, de quo Sibylla dicit:

ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν.

Item in βασιλειῶν libro secundo: Propheta Nathan missus est ad Dauid uolentem Deo templum fabricare, & fuit uerbum domini ad Nathan dicens: Vade, & dic seruo meo Dauid, hæc dicit dominus omnipotens. Non tu ædificabis mihi domũ ad inhabitandũ: sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, & parabo

Aliter Ṽ ueritate prorsus.

Dauid ... legitur inter cæteros prophetas

Iesse p. Dauid

ecclesia

semen eius. Hic ædificabit mihi domũ in nomine meo, & erigam † thronũ eius usq; in seculũ: & ego ero ei in patrẽ, & ipse erit mihi in filium: & fidem cõsequetur domus eius, & regnum eius usque in seculum. Sed hæc ut Iudæi non intelligerẽt, illa fuit causa, quod Solomon filius Dauid deo templum ædificauit, & ciuitatem, quam de suo nomine Hierosolyma nuncupauit. Itaque ad ipsum quæ à propheta dicta sunt, retulerunt. Solomõ autem ab ipso patre imperij regimen accepit. Prophetæ uero de eo loquebãtur, qui tum nasceretur, postquàm Dauid cum patribus suis requieuisset. Præterea Solomonis imperiũ perpetuũ non fuit. Annis enim XL regnauit: deinde quod nunquam filius Dei dictus sit, sed filius Dauid: & domus, quam ædificauit, non est fidem consecuta, sicut ecclesia, quæ est uerũ templum Dei: quod nõ in parietibus est, sed in fide, ac corde hominũ, qui credunt in eum, ac uocantur fideles. Illud uero Solomoniũ templum, quia manu factũ est, manu cecidit. Deniq; pater eius in psalmo CXXVII de operibus filij sui prophetauit hoc modo: Si dominus non ædificauerit domum, sine causa laborant, qui ædificant eam. Si dominus non custodierit ciuitatem, sine causa uigilant, qui custodiunt eam.

Aliter † regnum.

quot annos regnauit Solomon

ecclesia est in fide, et corde hominum, non in parietibus.

De æterno Christi sacerdotio, quod prophetæ, sicut & cætera, prædixerũt, sic exprimentes Iesum Christũ, ut oracula, nec ad filiũ Naue, nec ad filium Iosedech ualeãt retorqueri: & de uijs, quas docuit Christus, qui nunquam suũ honorẽ quæsiuit, sed patris. Cap. XIIII

QVibus ex rebus apparet, prophetas omnes denũtiasse de Christo, fore aliquando, ut ex genere Dauid corporaliter natus constitueret æternum templum Deo, quod appellatur ecclesia: & uniuersas gentes ad religionem uerã Dei cõuocaret. Hæc domus fidelis, hoc immortale templũ: in quo si quis nõ sacrificauerit, immortalitatis præmium non habebit. Cuius templi & magni, & æterni, quoniam Christus fabricator fuit, idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum. Nec potest nisi per eum, qui constituit templum, ad aditum templi, & ad conspectum Dei perueniri. Dauid in psalmo CIX idipsum docet, dicens: Ante luciferum genui te. Iurauit dominus, & non pœnitebit eum. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinẽ Melchisedech. Item in Βασιλειῶν libro primo. Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia, quæ sunt in corde meo faciat: & ædificabo ei domũ fidelem, & transibit in cõspectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus esset, cui Deus æternũ sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito apertissime docuit. sic enim dixit: Et ostendit mihi dominus Deus Iesum sacerdotem magnum:

tetio, torris.

congruere in aliquem.

ſtantē ante faciē angeli domini: & diabolus ſtabat ad dextrā ipſius, ut aduerſaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Imperet tibi dominus uitæ, q eligit Hieruſalē: & ecce titio ciectus ab igne, & Ieſus erat indutus ueſtimentis ſordidis, & ſtabat ante faciem Angeli, & reſpondit, & dixit ad circunſtantes ante faciem eius: Ferte ueſtimenta ſordida ab eo, & induite eum tunica talari, & ponite cydarim mundam ſuper caput ipſius. & cooperuerunt eum ueſtimento, & impoſuerunt cydarim mundā ſuper caput ipſius: & angelus domini ſtabat, & teſtificabatur ad Ieſum dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens: ſi in uijs meis ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domū meam, & dabo tibi qui conuerſentur in medio horum circunſtantium. Audi itaq; Ieſu ſacerdos magne. Quis non igitur captos mentibus tum fuiſſe Iudæos arbitretur, qui cum hæc legerent, & audirent, neſandas manus ſuas Deo ſuo intulerunt? At qui ab eo tempore, quo Zacharias fuit uſq; ad annum quintum decimum imperij Tiberij Cæſaris, quo Chriſtus cruxifixus eſt, anni quingenti numerantur: ſiquidem Darij, & Alexandri adoleuit ætate, qui fuerunt non multo poſt, quàm Tarquinius Superbus exactus eſt: ſed illi rurſus eodem modo falſi, deceptiq; ſunt, putantes hæc de Ieſu eſſe dicta filio Naue, qui ſucceſſor fuit Moyſi: aut de ſacerdote Ieſu filio: Ioſedech, in quos nihil congruit eorum, quæ propheta narrauit. Non enim ſordidati illi unquam fuerunt: cū alter eorū princeps potētiſſimus fuerit, alter ſacerdos: aut perpeſſi ſunt aliquid aduerſi, ut tanquam titio eiectus ex igne putarētur Aut aliquando in conſpectu Dei, & angelorum ſteterūt aut propheta de præteritis loquebatur potius, quàm de futuris. Locutus eſt igitur de Ieſu filio Dei, ut oſtenderet eum primo in humanitate, & carne eſſe uenturum. Hæc enim eſt ueſtis ſordida, ut pararet templū Deo, & ſicut titio igni cōbureretur: id eſt ab hominibus cruciamēta perferret, & ad ultimum extingueretur. Titionem enim uulgus appellat extractum foco torrem ſemiuſtum extinctum. Quomodo autem, & cū quibus mandatis à Deo mitteretur in terram, declarauit ſpiritus Dei per prophetam, docens futurum, ut cum uoluntatem ſummi patris fideliter, & conſtanter impleſſet, acciperet iudicium, atq; imperium ſempiternū. Si in uiis meis, inquit, ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domum meam. Quæ fuerint uiæ Dei, & quæ præcepta eius, nec ambiguum, nec obſcurum eſt. Deus enim, cum uideret malitiam, & falſorum Deorum cultus per orbem terræ inualuiſſe, ut iam nomen eius ex hominum memoria fuiſſet penè ſublatum (ſiquidem Iudæi quoq;, quibus ſolis arcanum Dei creditum fuerat, relicto Deo, ad colenda figmēta

irretiti.

mitra de sacerdotes. operiendos

inferre manus alicuj. ponere manus in aliquo ...

cruciamentum

titio, signum semiustum, torris. signum ardens, et adustum

irretiti dæmonũ fraudibus aberrassent, nec increpiti per prophetas re- uerti ad Deum uellent) filium suum principem angelorum legauit ad homines, ut eos conuerteret ab impijs, & uanis cultibus, ad cognoscen- dum, & colendum uerum Deum: item ut eorum mentes à stultitia ad sa pientiam, ab iniquitate ad iustitiæ opera traduceret. Hæ sunt uiæ Dei, in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præcepta, quæ seruanda man- dauit, ille uero exhibuit Deo fidẽ: docuit enim quod unus Deus sit, eũq; solum coli oportere: nec unquam se Deum esse dixit, quia non seruasset fidem, si missus, ut Deos tolleret, & unum aßereret, induceret aliũ præ ter unum. Hoc erat non de uno Deo facere præconium, nec eius, qui mise- rat, sed suum proprium negotium gerere: ac se ab eo, quem illustraturus uenerat separare. Propterea, quia tam fidelis extitit, quia sibi nihil pror sus assumpsit, ut mandata mittentis impleret, & sacerdotis perpetui di gnitatem, & regis summi honorem, & iudicis potestatem, & Dei nomẽ accepit.

De baptismo Christi, & miraculis, quæ gessit in carne ante passi onem: quæ non modo à prophetis prænuntiata sunt, sed etiam uati cinio Sibyllarũ, sicut Cicero, & Varro testantur. sed oracula ante Christi aduentum non potuerunt intelligi. Caput XV.

QVoniam de secunda natiuitate diximus, qua se hominibus in car ne monstrauit, ueniamus ad illa opera miranda: quæ cum essent uirtutis cœlestis indicia, magũ Iudæi putauerũt. Cũ primũ cœ pit adolescere, tinctus est à Ioanne propheta in Iordane flumine: ut la- uacro spiritali peccata non sua, quæ utiq; non habebat, sed carnis, quam gerebat, aboleret: ut quemadmodum Iudæos suscepta circuncisione, sic etiam gẽtes baptismo, id est purifici roris perfusione saluaret. Tunc uox de cœlo audita est: filius meus es tu, ego hodie genui te. Quæ uox apud Dauid prædicta inuenitur: & descendit super eum spiritus Dei forma- tus in speciem columbæ candidæ. Exinde maximas uirtutes cœpit ope- rari, non præstigijs magicis, quæ nihil ueri, ac solidi ostẽtant: sed ui ac po testate cœlesti, quæ etiã pridem prophetis nũtiantibus canebatur. Quæ opera tam multa sunt, ut unus liber ad implẽda omnia satis non sit. Enu merabo igitur illa breuiter, & generatim sine ulla personarum, ac lo- corum designatione: ut ad exponendam paßionis eius, crucisq; rationẽ poßim peruenire, quò iã dudũ festinat oratio. Virtutes eius fuerũt, quas Apollo portentifica appellauit: quod quacunq; iter faciebat, ægros,

ac debiles, & omni morborum genere laborantes, uno uerbo, unoq́; momento reddebat incolumes: adeo ut membris omnibus capti, receptis repente uiribus, roborati ipsi lectulos suos reportarēt, in quibus fuerāt paulo ante delati. Claudis uero, ac pedum uitio afflictis, non modo gradiendi, sed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altißimis tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum. Mutorum quoq; linguas in eloquium, sermonemq́; soluebat. Item surdorū patefactis auribus insinuabat auditū: pollutos, ac aspersos maculis repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua medela, sed uerbo, ac iußione faciebat, sicut etiam Sibylla prædixerat:

in sinuare auditu

πάντα λόγῳ πράττων, πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Nec utiq́; mirū, quod uerbo faciebat mirabilia: cū ipse esset Dei uerbum, cœlesti uirtute, ac potestate subnixū. Nec satis fuit quod uires ībecillibus redderet, quod debilibus integritatē, qđ ægris, & lāguentibus sanitatē, nisi etiam mortuos suscitaret, uelut è somno solutos, ad uitāq; reuocaret. Quæ uidentes tunc Iudæi, dæmoniaca potentia fieri arguebant: cum omnia sic futura, ut facta sunt, arcanæ illorum literæ continerent. Legebant quippe tum aliorum prophetarum, tum Esaiæ uerba dicentis: Confortamini manus resolutæ, & genua debilia consolamini. Qui estis pusilli animi, nolite timere: nolite metuere, dominus noster iudicium retribuet, ipse ueniet, & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus: & plana erit lingua mutorum, quia rupta est in deserto, aqua, & riuus in terra sitiēti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uersibus:

-νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται,
καὶ χωλῶν δρόμος ἔσσ᾽ ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκούσει,
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, καλήσουσ᾽ οὐ λαλέοντες.

Ob has eius uirtutes, & opera diuina, cum magna illum multitudo sequeretur uel debilium, uel ægrotorum, uel eorum, qui curandos suos offerre cupiebant, ascendit in montē quendam desertum, ut ibi adoraret: ubi cum triduo moraretur, ac famē populus laboraret, uocauit discipulos quærēs quātos secū cibos gestarent. At illi quinq; panes, & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea iussit, ac multitudinem per quinquagenos distributam discumbere. Quod cum discipuli facerent, frangebat ipse panē minutatim, carnemq́; piscium comminuebat, & utraq; in manibus eius augebantur. Et cum apponi illa populo discipulis imperaßet, saturata sunt quinq; millia hominum: & insuper duodecim cophini de residuis fragminibus impleti. Quid aut dici, aut fieri potest mirabilius? At id Sibylla fu-

laborare fame

Orion

turum cecinerat olim his uerbis:

εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δυοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quaero quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritia ad nihil aliud, quàm ad circũscribẽdos oculos ualet? Itẽ secessurus orãdi gratia, sicut solebat in montem, praecepit discipulis, ut nauiculam sumerent: seq; praecederent. At illi urgente iam uespere profecti, cõtrario uento laborare coeperunt. Cumq; iam medium fretum tenerẽt, tum pedibus mare ingressus consecutus est eos tanquam in solido gradiens: non ut poëtae Orionẽ mentiuntur in pelago incedentem: qui demersa corporis parte, humero super eminet undas. Et rursus cum obdormiuisset in naui, & uentus usq; ad extremum periculum saeuire coepisset, excitatus somno silere protinus uentum iussit, & fluctus, qui maximi ferebantur, conquiescere: statimq; sub uerbo eius, tranquillitas insecuta est. Mentiuntur fortasse literae sanctae, docentes tantam fuisse in eo potestatẽ, ut imperio suo cogeret uentos obsequi, maria seruire, morbos cedere, inferos obedire. Quid quod eadẽ Sibyllae carminibus suis ante docuerunt: quarum una, cuius supra fecimus mentionem, sic ait:

laborare vento

Orionis [illegible]

τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας.

Et rursus alia, quae dicit:

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τεθνήσκοντας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

His testimonijs quidam reuicti solent eò confugere, ut aiant, non illa esse carmina Sibyllina, sed à nostris ficta, atq; composita. Quod profecto non putabit qui Ciceronem, Varronemq; legerit, aliosq; ueteres: qui Erythraeam Sibyllam, caeterasq; commemorant, ex quarum libris ista exempla proferimus: qui authores obierunt ante quàm Christus secundum carnem nasceretur. Verum non dubito, quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramento sint habita, cum ea nemo intelligeret. Denuntiabãt enim monstrosa quaedam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec author designabatur. Deniq; Erythraea fore ait, ut diceretur insana, & mẽdax. Ait enim:

habeῑ pro deliramento

– φήσουσι σίβυλλαν
μαινομένην, ψεύστριαν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα

τὴν ἱκαμοῦ μνήμην ποιήσετε. κοὐκέτι μ' οὐδεὶς
μαινομένην φήσει μὲ θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Latuerunt igitur multis seculis, postea uero animaduersa sunt, quæ Christi natiuitas, & paßio patefecit arcana: sicut etiam uoces prophetarum, quæ tum per annos mille quingentos, uel cò amplius lectæ fuissent à populo Iudæorum: nec tamen intellectæ sunt, nisi postquam Christus & uerbo, & operibus interpretatus est. Illum enim prophetæ annuntiauerũt, nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur, intelligi, nisi fuissent uniuersa completa.

De passione Christi, quæ Iudæis est scandalo, & stultitiæ gentibus: quomodo summam uirtutem contineat, & ueram singularem sapiẽtiam, & ueritatem, sicut prophetæ fuerunt prælocuti. Cap. XVI.

opprobriũ obiectare

VEnio nunc ad ipsam passionem, quæ uelut opprobrium nobis obiectari solet: quod & hominem, & ab hominibus insigni supplicio affectum, & excruciatum colamus: ut doceam eam passionem ab eo cum magna, & diuina ratione susceptã: & in ea sola & uirtutem, & ueritatem, & sapientiam contineri. Neq; enim si beatißimus in terra fuisset, & per omnem uitam in summa felicitate regnasset, quisquam illum sapiens aut Deum credidisset, aut honore diuino dignum iudicasset: quod faciunt ueræ religionis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiã, & alieni beneficij bona non tantum suscipiunt, uerum etiam consecrant, & scientes memoriæ mortuorum deseruiunt, fortunam iam extinctã colentes: quam ne uiuam quidem, præsentemq; sapiẽtes colendã sibi unquã putauerũt. Nec enim potest aliquid in rebus terrenis esse uenerabile, cœloq; dignum: sed sola est uirtus, sola iustitia, quæ potest uerum bonum, & cœleste, & perpetuũ iudicari: quia nec datur cuiquam, nec aufertur: qua uirtute, ac iustitia quoniam Christus instructus uenit in terram, immo uero, quoniam ipse est uirtus, & ipse iustitia, descendit, ut eam doceret, hominemq; formaret. Quo magisterio, ac Dei legatione perfunctus ob eam ipsam uirtutem, quã simul & docuit, & fecit, ab omnibus gentibus & meruit, & potuit Deus credi. Ergo cum magnus populus ad eum, uel ob iustitiam, quam docebat, uel ob miracula, quæ faciebat, subinde confluerent, & præcepta eius audiret, & à Deo missum, deiq; filium crederet: tũ primores Iudæorum, & sacerdotes ira stimulati, quod ab eo tanquã peccatores increpabantur: & inuidia deprauati, q, confluente ad eum multitudine contemni se, ac deseri uidebant: & quod caput sceleris illorũ fuit stul

facere miracula

titia

titia, & errore cæcati, & immemores præceptorum cœlestium, ac pro
phetarum, coierunt aduersus eum: impiumq; consilium de eo tollendo
cruciandoq; ceperunt: quod prophetæ multo ante scripserant. Nam &
Dauid id principio psalmorum suorum præuidens in spiritu quantum fa
cinus admißuri essent, beatum eße ait, qui non abierit in consilio impio
rum. Et Solomon in libro Sapientiæ his uerbis usus est: Circumueniamus
iustum, quoniam insuauis est nobis, & exprobrat nobis peccata le-
gis: promittit se scientiam Dei habere, & filium Dei se nominat: fa-
ctus est nobis in traductionẽ cogitationum nostrarum: grauis est nobis
etiam ad uiuendum: quoniam dissimilis est alijs uita illius, & immutatæ
sunt uiæ illius: tanquam nugaces æstimati sumus ab eo: continet se à
uijs nostris, quasi ab immunditijs, & præfert nouissima iustorum, &
gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius
ueri sunt, & tentemus quæ uentura sunt illi. Contumelijs, & tormentis
interrogemus eum, ut sciamus reuerentiam illius, & probemus patien
tiam illius, morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitauerũt, &
errauerunt. Excæcauit enim illos stultitia ipsorum, & nescierunt sacra
menta Dei. Non'ne ita descripsit nefarium illud consilium ab impijs initũ
contra Deum, ut planè interfuisse uideatur? Atqui à Solomone, qui hæc
cecinit usq; ad id tempus, quo gesta res, mille ac decem anni fuerunt. Ni
hil nos fingimus, nihil addimus. Habebant hæc qui fecerunt: legebant,
in quos hæc dicta sunt: sed & nunc hæredes nominis & sceleris illorum
hæc & habent, & damnationem suarum prophetarum uoce prædictam
quotidianis lectionibus personãt: nec aliquãdo in cor suũ, quæ pars est et
causa dãnationis, admittunt. Increpiti ergo sæpe à Christo Iudæi expro
brãte illis peccata, & iniustitias, & à populo penè deserti, concitati sunt
ad eum necandum. Cuius rei audaciam illis dedit humilitas eius. Nam
cum legerent, cum quanta uirtute, & claritate filius Dei uenturus esset
è cœlo: Iesum autem cernerent, humilem, quietum, sordidum, informem,
non credebãt filium Dei esse, ignorãtes duos aduentus eius à prophetis
esse prædictos. Primum in humanitate carnis obscurum. Secũdum in for
titudine maiestatis manifestum. De primo Dauid in psalmo septuagesi-
mo primo sic ait: Descendet sicut pluuia in uellus, & orietur in diebus
eius iustitia, & abundantia pacis, donec extollatur luna. Sicut enim plu
uia si descendat in uellus, animaduerti non potest, quia strepitum non
facit, ita Christum in terram sine cuiusquam suspitione uenturum esse di
xit, ut iustitiam doceret & pacem. Esaias quoque ita tradidit: Domine
quis credidit auditui nostro, & brachiũ domini cui reuelatũ est? Annun

tiauimus coràm ipso sicut pueri, & sicut radix in terra sitienti: non est figura eius, neq; claritas: & uidimus illum, & nõ habuit figuram, neq; decorem, sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines: homo in plaga positus est, sciens ferre imbecillitatem: quia auersus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis hic dolet, & nos putauimus ipsum esse in dolore, & in plaga, & uexatione. Ipse autem uulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra: doctrina pacis nostræ super illum, liuore eius nos sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, & Deus tradidit illũ pro peccatis nostris. Et Sibylla eodem modo locuta est:

οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος, ἵν' οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Propter hanc humilitatem, Deum suum non agnoscentes inierunt cõsiliũ detestandum, ut priuarent eum uita, qui ut eos uiuificaret, aduenerat.

Quod calumniati sunt eum quasi legis destructorem: & quid præfigurauerit circũcisio. Et quare in illo iussa sit fieri membro. Et quare prohibitum sit carne suilla uesci. Caput XVII.

SEd iræ, atq; inuidiæ suæ, quam in cordibus suis gerebant intus inclusam, alias causas præferebant: quod legem Dei per Moysen datam solueret, id est quod sabbatis non uacaret operans in salutem hominum: quod circuncisionem uacue faceret: quod abstinentiam suillæ carnis auferret. In quibus rebus Iudaicæ religionis sacramẽta consistũt. Ob hæc itaq; cætera pars populi, quæ nondum à Christo secesserat, à sacerdotibus incitabatur, ut impium iudicaret eum, quod legem Dei solueret: cum hoc ille non suo iudicio, sed ex Dei uoluntate, & secundum prædicta faceret prophetarum. Micheas enim nouam legem daturum denuntiauit hoc modo: *Lex de Syon proficisceretur, & sermo domini ex Hierusalẽ, & iudicabit inter plurimos populos, & reuinciet, & diriget in ualidas nationes.* Illa enim prior lex, quæ per Moysen data est, non in mõte Syon, sed in monte Oreb data est, quam Sibylla fore ut à filio dei solueretur, ostendit:

ἀλλ' ὅτε ταῦτ' ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον,
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.

Sed & ipse Moyses, per quẽ datã sibi legẽ dũ pertinaciter tuẽtur, exciderũt à Deo, et Deũ nõ agnouerũt: prædixerat fore, ut propheta maximus mitteretur, à Deo, qui sit supra legẽ, qui uolũtatẽ dei ad homines pferat. In Deuteronomio ita scriptum reliquit: *Et dixit dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te, & dabo uerbum meum in os*

eius, & loquetur ad eos ea, quæ præcepero ei: & quisquis nō audierit ea, quæ loquetur propheta ille in nomine meo, ego uindicabo in eum. Denunciauit scilicet dominus per ipsum legiferum, quod filium suum, idest uiuā, præsentemq; legem missurus esset, & illam ueterem per Moysen datam soluturus, ut denuo per eum, qui esset æternus, legem sanciret æternam. Item de circuncisione soluēda Esaias ita prophetauit: Hæc dicit dominus uiris Iuda, qui habitant in Hierusalem: Reuocate inter uos nouitatem, & ne seminaueritis in spinis. Circuncidite uos domino Deo uestro, & circuncidite præputium cordis uestri: ne exeat ira mea sicuti ignis, & non sit qui extinguat. Itē Moyses ipse: In nouissimis diebus circuncidet dominus cor tuum ad dominum Deum tuum amandū. Item Iesus Naue successor eius: Et dixit dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos: & sede, & circuncide secundo filios Israël. Secundam circuncisionem futuram esse dixit, non carnis, sicut fuit prima, qua etiā nunc Iudæi utūtur, sed cordis, ac spiritus, quam tradidit Christus, qui fuit uerus Iesus. Non enim propheta sic ait: Et dixit dominus ad me, sed ad Iesum: ut ostenderet quod nō de se loqueretur, sed de Christo, ad quem tunc Deus loquebatur. Christi enim figuram gerebat ille Iesus: qui cum primum Auses uocaretur, Moyses futura præsentiens iussit eū Iesum uocari, ut dux militiæ delectus esset aduersus Amalech, qui oppugnabat filios Israël: & aduersarium debellaret per nominis figuram, & populum in terram promissionis induceret. Et iccirco Moysi etiam successit, ut ostēderet nouam legē per Iesum Christum datam ueteri legi successuram, quæ data per Moysen fuit. Nam illa carnis circuncisio caret utiq; ratione: quia si Deus id uellet, sic à principio formasset hominem, ut præputium non haberet: sed huius secundæ circuncisionis figura erat, significans nudādum esse pectus, id est aperto, & simplici corde oportere nos uiuere: quoniā pars illa corporis, quæ circunciditur, habet quandam similitudinem cordis, & est pudenda. Et ob hanc causam Deus nudari eam iussit, ut hoc argumento nos admoneret, ne inuolutum pectus haberemus, id est ne quod pudendum facinus intra cōscientiæ secreta uelemus. Hæc est cordis circuncisio, de qua prophetæ loquuntur: quā Deus à carne mortali ad animā transtulit, quæ sola mansura est. Volēs enim uitæ, ac saluti nostræ pro æterna sua pietate cōsulere, pœnitētiā nobis in illa circūcisiōe proposuit, ut si cor nudauerimus, id est si peccata confessi satis Deo fecerimus, ueniā consequamur: quæ cōtumacibus, & admissa sua celātibus denegatur ab eo, qui nō faciē sicut homo, sed ītima, & arcana pectoris intuetur. Eodē etiā spectat carnis suillæ interdictio: à qua cū eos abstinere iussit Deus, id potissimū uoluit intelligi, ut se à pecca

tis atq; immundicijs abstinerent. Est enim lutulentum hoc animal, & immundum: nec unquam cœlum aspicit, & in terra toto corpore proiectum & ore, uentri semper, & pabulo seruit: nec ullum alium, dum uiuit, præstare usum potest, sicut cæteræ animantes: quæ uel sedēdi uehiculum præbent, uel in cultibus agrorum uiuunt, uel plaustras collo trahunt, uel onera tergo gestant, uel indumentū exuuijs suis exhibēt, uel copia lactis exuberant, uel custodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne uescerentur, id est ne uitam porcorum imitarentur: qui ad solam mortem nutriuntur: ne uentri, ac uoluptatibus seruientes ad faciendam iustitiam inutiles essent, ac morte afficerentur. Itē ne se fœdis libidinibus immergerent sicut sus, quæ se cœno ingurgitat: uel ne terrenis seruiant simulachris, ac se luto inquinent: luto enim se oblinunt, qui Deos, id est qui lutū, terramq́; uenerantur: sic uniuersa præcepta Iudaicæ legis ad exhibendam iustitiam spectant: quoniam per ambages data sunt, ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

Quæ causa, & quis fuerit ordo dominicæ passionis: & quibus sit prænuntiata oraculis. Caput XVIII.

Cum igitur ea, quæ deus uoluit fieri, quæq́; per prophetas suos multis seculis ante predixit, Christus impleret: ob ea incitati, & diuinas literas nescientes coierunt ut Deū suum condēnarent. Quod cum sciret futurum, ac subinde diceret, oportere se pati, ac interfici pro salute multorum, secessit tamē cū discipulis suis: nō ut uitaret quod necesse erat perpeti, ac sustinere, sed ut ostenderet, quod ita fieri oporteret in omni persecutione, ne sua quis culpa incidisse uideatur: ac denuntiauit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaq; Iudas præmio illectus tradidit filium Dei Iudæis. At illi comprehensum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi postulauerunt: obijcientes ei nihil aliud, nisi quod diceret se filium Dei esse, & regem Iudæorum. Itē quod dixerat: Si solueritis hoc templū, quod ædificatū est annis XLVI, ego illud sine manibus in triduo resuscitabo: significans breui futuram passionem suam, & se à Iudæis interfectum, tertio die resurrecturū. Ipse enim erat uerum Dei templum. Has uoces eius tanquam infaustas, & impias insectabantur. Quæ cum Pilatus audisset, & ille in defensionem sui nihil diceret, pronuntiauit nihil in eo damnatione dignum uideri. At iniustissimi accusatores cum populo, quem incitauerant, succlamare cœperunt, & crucem eius uiolentis uocibus flagitare. Tum Pontius & illorum

lorum clamoribus, & Herodis Tetrachæ instigatione metuentis ne regno pelleretur, uictus est. Nec tamen ipse sententiam protulit, sed tradidit eum Iudæis, ut ipsi de illo secundum legem suam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis uerberatum: & prius quàm cruci affigerent, illuserunt: indutum enim coloris punicei ueste, ac spinis coronatum, quasi regem salutauerunt: & dederunt ei cibum fellis, & miscuerunt ei aceti potionẽ. Post hæc conspuerunt in faciẽ eius, & palmis ceciderunt. Cũq; ipsi carnifices de uestimentis eius contenderent, sortiti sunt inter se de tunica, & pallio. Et cũ hæc omnia fierent, nullam uocem ex ore suo, tãquã si mutus esset, emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia dãnati erant, cruciq; affixerunt. Quid hic ergo in tanto facinore deplorem? Aut quibus uerbis tantũ nefas conquerar? Nõ enim Cannianã crucem describimus, quam M. Tul. uniuersæ eloquentiæ suæ uerbis, ac uiribus, uelut effusis totius ingenij fontibus prosecutus est: facinus indignum esse proclamans, ciuem Romanum, contra omnes leges in cruce esse sublatum. Qui quamuis innocens fuerit, & illo supplicio indignus, mortalis tamen: & ab homine scelesto, qui iustitiam ignoraret, affectus est. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus à cultoribus Dei suspensus, atq; suffixus est? Quis tam facũdus, & tanta rerum uerborũq; copia instructus existet? quæ oratio tantæ affluentiæ ubertate decurrens, ut illam crucem merito deploret, quam mundus ipse, & tota elementa luxerunt? Hæc autem sic futura fuisse, & prophetarum uocibus, & Sibyllinis carminibus denuntiatum est. Apud Esaiam ita scriptũ inuenitur: Non sum contumax, neq; contradico: dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas: faciem autẽ meam non auerti à fœditate sputorum. Similiter Dauid in psalmo. XXXIIII. Congregata sunt super me flagella, & ignorauerunt: dissoluti sunt, nec compuncti sunt: tentarunt me, & deriserunt derisu: & striderunt dentibus suis super me. Sibylla quoque eadem futura monstrauit:

εἰς ἀνόμων χεῖρας, καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

Item de silentio eius, quod usq; ad mortem pertinaciter tenuit, Esaias sic locutus est: Sicut ouis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coram tondentibus sine uoce, sic non aperuit os suum. Et Sibylla supradicta:

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ

τὶς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον. –

De cibo uero, & potu, quem ante quàm eum figerent, illi obtulerunt, David in psalmo. lxxiij. sic ait: Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata est:

εἰς δέ το βρῶμα χολήν, καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

Et alia Sibylla Iudæam terram his uerbis increpat:

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν ἀλλά γ' ἀκάνθαις,
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας.

Fore autem ut Iudæi manus inferrent Deo suo, eumq; interficerent, testimonia prophetarum hæc antecesserunt. Apud Esdram ita scriptum est: Et dixit Esdras ad populũ: Hoc pascha saluator noster est, & refugiũ nostrum: cogitate, & ascẽdat in cor uestrũ: quoniam habemus humiliare eũ in ligno: & post hæc sperabimus in eum, ne deseratur hic locus in æternũ tempus, dicit dominus Deus uirtutum: Si non credideritis in eũ, neq; exaudieritis annuntiationem eius, eritis derisio in gentibus. Vnde apparet, Iudæos nullam aliam spem habere, nisi se abluerint à sanguine, ac sperauerint in eum ipsum, quem negauerũt. Esaias, cum facinus eorũ designat, dicit, in humilitate eius iudiciũ sublatum est. Natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam aufertur à terra uita eius: à facinoribus populi mei abductus est ad mortem: & dabo malos pro sepultura eius, & diuites pro morte eius: quia facinus nõ fecit, neque inuẽtus est dolus in ore eius. Propterea ipse hæreditabit multos, & fortiũ diuidet spolia, propterea quod traditus est ad mortem, & inter facinorosos deputatus est: & ipse peccatũ multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. Dauid quoq; in psalmo XCIII. Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentem condemnabũt, & factus est mihi dominus in refugium. Et Hieremias: Domine significa mihi, & cognoscam, tunc uidi meditationes eorum: ego sicut agnus sine macula perductus sum ad uictimam: in me cogitauerunt cogitationem dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus è terra uitam eius: & nomen eius non erit in memoria amplius. Lignum autem crucem significat, & panem corpus eius: quia ipse est cibus, & uita hominum, qui credunt in carnem, quam portauit, & in crucem, in qua pependit. De qua tamen apertius ipse Moyses in Deuteronomio ita prædicauit: Et erit pendens uita tua ante oculos tuos, & timebis die, ac nocte, & non credes uitæ tuæ. Idem rursus in Nu

meris: Non quasi homo dominus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur. Zacharias etiam sic tradidit: Et intuebuntur in me, quem transfixerunt. Item Dauid in psalmo XXI: Effoderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea: ipsi autē contemplati sunt, & uiderunt me: diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meā miserunt sortem. Quæ utiq; propheta non de se locutus est. Fuit enim rex, & nunquam illa perpessus est. Spiritus dei per illum loquebatur, qui fuerat illa passurus post annos mille & quinquaginta. Tot enim colligūtur anni à regno Dauid usq; ad crucē Christi. Sed & Solomon filius eius, qui Hierosolymam cōdidit, eam ipsam perituram esse in ultionem sanctæ crucis prophetauit. Quod si auertimini à me, dicit Dominus, & non custodieritis ueritatem meam, reijciam Israël à terra, quam dedi illis: & domum hanc, quam ædificaui illis in nomine meo, proijciam illam omnibus: & erit Israël in perditionem, & in opprobriū populo, & domus hæc erit deserta: & omnis, qui transibit per illam, admirabitur, & dicet: Propter quam rem fecit dominus terræ huic, & domui huic hæc mala? Et dicent: Quia reliquerunt dominum Deum suum, & persecuti sunt regem suū dilectissimum Deum, & cruciauerunt illum in humilitate magna, propter hoc importauit Deus illis mala hæc.

De miraculis, quæ in passione domini contigerunt: de sepultura, & resurrectione, & à quibus testimonijs prophetarū fides roboretur istorum. Caput XIX

QVid amplius de facinoribus Iudæorum dici potest, quàm excæcatos tum fuisse, atq; insanabili furore correptos: qui hæc quotidie legentes nec intellexerunt, neq; quin facerent, cauere uoluerunt. Suspensus igitur, atq; affixus exclamauit ad Dominum uoce magna, & ultro spiritum posuit. Eadem hora terræmotus factus est. Et uelum templi, quod separabat duo tabernacula, scissum est in duas partes: & Sol repente subductus est, & ab hora sexta usq; ad nonam tenebræ factæ sunt. Qua de re Amos propheta testatur: Et erit in die illo dicit Dominus, occidet sol meridie, & tenebrabitur dies lucis: & conuertam dies festos uestros in luctum, & cantica uestra in lamentationem. Item Hieremias: Exterrita est, quæ parit, & tæduit animam, & occidit sol ei, cum adhuc medius dies esset, confusa est, & maledicta: reliquos eorū in gladiū dabo in conspectu inimicorum eorum. Et Sibylla ait:

*ναοῦ δὲ σχισθήσεται τὸ πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ.

νὺξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Cum hæc facta essent, ne prodigijs quidem cœlestibus facinus suum intelligere quiuerunt. Sed quoniam prædixerat se tertio die ab inferis resurrecturum, metuentes ne à discipulis surrepto, & amoto corpore uniuersi resurrexisse eum crederent, & fieret multo maior in plebe cõfusio, detraxerunt eum cruci: & conclusum in monumento firmiter militari custodia circundederunt. Verum tertio die ante lucem terræmotu facto repẽte patefactum est sepulchrũ: & custodibus, quos attonitos obstupefecerat pauor, nihil uidẽtibus integer è sepulchro, ac uiuus egressus, in Galilæã profectus est, ut discipulos suos quæreret: in sepulchro uero nihil repertũ est, nisi exuuiæ, quibus inuolutum corpus incluserant. Illum autem apud inferos non remansurum, sed die tertio resurrecturum prophetæ cecinerant. Dauid in psalmo XL. Non derelinques animam meam apud inferos, nec dabis sanctum tuũ uidere interitum. Item in tertio: Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi: quoniã dominus auxiliatus est mihi. Oseæ quoq; primus. XII. prophetarũ de resurrectione eius testificatus est: Hic filius meus sapiẽs, propter quod nũc nõ resistet in tribulatione filiorũ suorũ, & de manu inferorũ eruam eũ: Vbi est iudiciũ tuum mors, aut ubi est aculeus tuus? Idem alio loco: Viuificabit nos post biduum die tertio. Et ideo Sibylla impositurum esse morti terminum dixit post triduanum somnum:

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας,
καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀνακύψας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Nulla igitur spes alia consequendæ immortalitatis homini datur, nisi crediderit in eum: & illam crucem portandam, patiendamq; susceperit.

Quod profectus Galilæam dominus, post resurrectionem discipulis scripturarũ reserauit arcana. Et quare lex uetus dicatur testamentum, nec potuerit intelligi ante mortem domini. Et quod nouum testamentum ueteris adimpletio est, quibus hoc ante prædictum sit testimonijs. Caput XX.

PRofectus ergo in Galilæam (noluit enim se Iudæis ostendere, ne adduceret eos in pœnitẽtiam, atq; impios seruaret) discipulis iterum congregatis scripturæ sanctæ literas, idest prophetarum arcana patefecit: quæ, ante quàm pateretur, perspici nullo modo poterant: quia ipsum, passionemq; eius annuntiabant. Iccirco Moyses, & ijdem ipsi prophetæ legem, quæ Iudæis data erat, testamentum uocant: quia nisi testator mortuus

tuus fuerit, nec cõfirmari testamentum potest, nec sciri, quid in eo scriptum sit: quia clausum, & obsignatum est. Itaq; nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamẽtum, id est reuelari, & intelligi mysterium Dei non potuisset. Verum scriptura omnis in duo testamenta diuisa est. Illud quod aduentum domini, passionemq; antecessit, id est lex, & prophetæ, uetus dicitur. Ea uero, quæ post resurrectionem eius suprascripta sunt, nouum testamentum nominatur. Iudæi ueteri utuntur, nos nouo: sed tamẽ diuisa non sunt: quia nouũ ueteris adimpletio est, & in utroq; idem testator est Christus, qui pro nobis mortem suscepit: nos hæredes æterni regni fecit, abdicato, & exhæredato populo Iudeorum: sicut Hieremias propheta testatur, cum loquitur talia: Ecce dies uenient dicit Dominus, & cõsummabo domui Israel, & domui Iuda testamentũ nouum: non secundum testamentum, quod disposui patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, ut illos educerẽ è terra Aegypti: quia ipsi non perseuerauerunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Itẽ alio loco similiter ait: Dereliqui domũ meã, dimisit hæreditatem meam in manu inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea, sicut leo in sylua: dedit super me uocem suam, ideo odi eam, cum sit hæreditas eius cœleste regnũ. Nõ utiq; ipsam hæreditatẽ se odisse dicit, sed hæredes: qui aduersus eũ ingrati, & impij extiterunt. Facta est, inquit, hæreditas mea mihi, sicut leo: id est præda, & deuoratio factus sum hæredibus meis, qui me immolauerunt sicut pecus: dedit super me uocem suam, id est sententiam aduersus me mortis, crucisq; dixerunt. Nam quod superius ait consummaturũ se domui Iuda testamentum nouum, ostendit uetus illud testamentum quod per Moysen est datum, non fuisse perfectum: id, quod per Christum dari haberet, consummatũ fore. Domus autem Iuda, & Israël non utiq; Iudæos significat, quos abdicauit, sed nos: qui ab eo conuocati ex gentibus in illorum locum, adoptionemq; successimus: & appellamur filij Iudæorum: quod declarat Sibylla cum dicit:

Ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Quod autem futurum esset id genus Esaias docet, apud quem pater summus ad filiũ loquitur dicens: Ego dominus Deus uocaui te ad iustitiam: & tenebo manũ tuã, & cõfirmabo te: & dedi te ĩ testamẽtũ generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex uinculis alligatos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanquam cæci, & tanquam carcere stultitiæ inclusi sederemus in tenebris, ignorantes Deum, & ueritatem, illuminati ab eo sumus: qui nos testamento suo adoptauit, & liberatos uinculis malis, atque in lucem sapien

tiæ productos in hæreditatem regni cœlestis asciuit.

De ascensione domini, diuisione discipulorum ad nascentis ecclesiæ fundamentum iaciēdū, & roborādum, & miraculis eorum: & quomodo Petrus, & Paulus Romam uenientes prophetauerunt, regem in breui uenturum, qui Hierosolymam destrueret, & Iudæos deleret, eodem modo, quo postea contigit. Caput XXI.

ORdinato uero discipulis suis euangelio, ac nominis sui prædicatione, circunfudit se repente nubes: eumq; in cœlum sustulit, quadragesimo post passionem die, sicut Daniel fore ostenderat dicens: Et ecce in nubibus cœli filius hominis ueniens usque ad uetustum dierum peruenit. Discipuli uero per prouincias dispersi fundamenta ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi in nomine magistri Dei magna, & penè incredibilia miracula: quia descendens instruxerat eos uirtute, ac potestate, qua posset nouæ annuntiationis ratio fundari, & confirmari: sed & futura aperuit illis omnia, quæ Petrus, & Paulus Romæ prædicauerunt: & ea prædicatio in memoriam scripta permansit, in qua cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum esse dixerunt, ut post breue tempus imitteret Deus regem, qui expugnaret Iudæos, & ciuitates eorum solo adæquaret. Ipsos autem fame, sitiq; confectos obsideret. Tum fore, ut corporibus suorū uescerentur, & consumerent se inuicem. Postremo, ut capti uenirent in manus hostium: & in conspectu suo acerbissime coniuges suas uexari cernerent, uiolari, ac prostitui uirgines, diripi pueros, allidi paruulos, omnia deniq; igni, ferroq; uastari, captiuos in perpetuum terris suis exterminari: eo quod exultauerunt super amantissimum, & probatissimum Dei filium. Itaq; post illorum obitum, cum eos Nero interemisset, Iudæorum gentem, & nomen Vespasianus extinxit: fecitq; omnia, quæ illi futura prædixerant.

Quod argumentis reuincendi sunt, qui diuinis detrahunt sacramentis, & quibus argumentis utantur infideles, ut dominicæ incarnationis fidem euacuent. Caput XXII

COnfirmata sunt (ut opinor) quæ falsa, & incredibilia putantur ab ijs, quos uera cœlestium literarum doctrina non imbuit: sed tamē ut refellantur à nobis etiam illi, qui nimium, non sine malo suo sapiunt, rebusq; diuinis fidem detrahunt, argumentisq; illorum coarguamus erro-

rem:ut tandem aliquando uideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. Et quãquam apud bonos iudices satis habeant firmitatis, uel testimonia sine argumentis, uel argumenta sine testimonijs, nos tamen non contenti alterutro sumus: cum suppeditet nobis utrunque, ne cui peruerse ingenioso aut non intelligendi, aut contra differendi locũ relinquamus. Negant fieri potuisse, ut naturæ immortali quicquam decederet. Negant deniq; deo dignum, ut homo fieri uellet: seq; infirmitate carnis oneraret, ut passionibus, ut dolori, ut morti seipse subijceret: quasi nõ facile illi esset, ut citra corporis imbecillitatem se hominibus ostenderet, eosq; iustitiam doceret: siquidem id ualebat maiore authoritate (ut aiunt) professi Dei. Tunc enim cunctos fuisse præceptis cœlestibus parituros, si ad ea uirtus, ac potestas Dei præcipientis accederet. Cur igitur (aiunt) ad docendos homines, non ut Deus uenit? Cur se tam humilem, imbecillemq; cõstituit, ut ab hominibus, & contemni, & pœna affici posset? cur uim ab imbecillibus, & mortalibus passus est? cur non manus hominum aut uirtute repulit, aut diuinitate uitauit? cur non maiestatem suam sub ipsa saltem morte patefecit? sed ut inualidus in iudiciũ ductus est, ut nocens dãnatus, ut mortalis occisus. Refutabo hæc diligenter, nec quenquam patiar errare. Illa enim magna, & mirabili ratione sunt facta: quæ quicunque perceperit, nõ tantum mirari desinet, Deum ab hominibus esse cruciatum, uerumetiã facile peruidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa, quæ arguit, facta non essent.

Quod præceptoris morum uacillat authoritas, si non facit ipse quod docet: sicut in philosophis patet, qui contra sua præcepta uiuebant: sed Christus primo fecit, postea docuit. Caput XXIII

QVicunq; præcepta dat hominibus ad uitam, moresque fingit aliorum, quæro debeat ne ipse facere quæ præcipit, an non? Si non fecerit, soluta præcepta sunt. Si enim bona sunt, quæ præcipiũtur, si uitam hominum in optimo statu collocant, non se debet ipse præceptor à numero, cœtuq; hominum segregare, inter quos habitat ipse: & ipsi eodem modo uiuendum est, quo docet esse uiuendum: ne si aliter uixerit, ipse præceptis suis fidem detrahat, leuioremq; doctrinam suã faciat, si re ipsa resoluat, quod uerbis nitatur astruere. Vnusquisque enim, cum audit præcipientem, non uult sibi imponi necessitatem parendi, tanquam sibi ius libertatis adimatur: itaque respondebit doctori hoc modo: Non possum facere quæ iubes, quoniã sunt impossibilia. Vetas me irasci, uetas cupere,

uetas libidine commoueri, uetas dolorem, aut mortem timere: sed hoc adeo contra naturã est, ut his affectibus animalia uniuersa subiecta sint: uel si adeo putas repugnari posse naturæ, & tuipse quæ præcipis, fac, ut sciam fieri posse. Cum autem ipse non facias, quæ insolentia est, ut homini libero imponere uelis leges, quibus ipse non pareas? Prius disce, qui doces: & ante quàm mores aliorum corrigas, tuos corrige. Quis neget iustam esse hanc responsionem, quinetiam in contemptum ueniet huiusmodi doctor, & eludetur uicissim: quia uidebitur & ipse deludere. Quid ergo faciet & ille præceptor, si hæc ei fuerit opposita: quomodo adimet excusationem contumacibus, nisi ut præsentibus factis, doceat possibilia se docere? Vnde euenit, ut philosophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla quàm uerba: quia loqui facile est, præstare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent, quàm multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abest ab eis fides. Et si homines fuerint, contemnuntur ut leues: si Deus, opponetur ei fragilitatis humanæ excusatio. Superest ut factis uerba firmentur, quod & philosophi facere nequeunt. Itaque cum ipsi præceptores uincantur affectibus, quos uinci prædicant oportere, neminem possunt ad uirtutem, quam falsò prædicant, erudire: ob eamq; causam putant neminem adhuc perfectũ esse sapientẽ: id est in quo summæ doctrinæ, ac scientiæ summa uirtus, & perfecta iustitia consenserit: quod quidem uerum fuit. Nemo enim post mundum conditum talis extitit, nisi Christus: qui & uerbo sapientiã tradidit, & doctrinam præsenti uirtute firmauit.

Quod cœlestem doctorem perfectum esse oporteat, & quare perfectus esse non possit sine corporis assumptione mortalis.

Caput XXIIII

AGe nunc consyderemus, an doctor è cœlo missus possit non esse perfectus. Nondum de hoc loquor, quem uenisse à Deo negant. Fingamus è cœlo aliquem esse mittendum, qui uitam hominũ rudimentis uirtutis instituat, & ad iustitiam formet. Nemini dubium potest esse, quin is doctor, qui cœlitus mittitur, tã scientia sit rerum omniũ, quàm uirtute perfectus: ne nihil inter cœlestem, terrenumq; differat. Nam in homine interna, & propria doctrina esse nullo pacto potest. Nec enim mens terrenis uisceribus inclusa, & tabe corporis impedita, aut comprehendere per se potest, aut capere ueritatem, nisi aliunde doceatur. Et si maxime possit, summam tamen uirtutem capere nequeat, & omnibus

bus uitijs resistere, quorum materia in uisceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At uero cœlestis, cui scientiã diuinitas, uirtutem immortalitas tribuit, in docendo quoq; sicut in cæteris perfectus, & cõsũmatus sit necesse est. At id omnino fieri non potest, nisi mortale corpus assumat: cur autem fieri non possit, ratio clara est. Nam si ad homines ueniat, ut deus, ut omittam, quod mortales oculi claritatem maiestatis eius conspicere, ac sustinere non possunt, ipse certe deus uirtutem docere non poterit: quia expers corporis non faciet, quæ docebit: ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. Alioqui si uirtus summa est, dolorẽ patiẽter pro iustitia, officioq; perferre: si uirtus est, mortem ipsam & intentatam non metuere, & illatam fortiter sustinere: debet ergo doctor ille perfectus, & docere ista præcipiendo, & confirmare faciendo: quia qui dat præcepta uiuendi, amputare debet omnium excusationum uias, ut imponat hominibus parendi necessitatem: non aliqua ui, sed pudore: & tamen libertatem relinquat, ut & præmium sit constitutum parentibus: quia poterant non parere, si uellent. Quomodo ergo poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet, faciat quæ docet, & sit quasi præuius, & manum porrigat secuturo? quemadmodum potest facere quæ docet, si non sit ei similis quem docet? nã si nulli subiectus sit passioni, potest ei docenti homo sic respondere: Volo equidem non peccare, sed uincor: indutus sum enĩ carne fragili, & imbecilla: hæc est, quæ irascitur, quæ cõcupiscit, quæ dolet, quæ mori timet. Itaq; ducor inuitus, & pecco nõ quia uolo, sed quia cogor. Sẽtio me etiã ipse peccare, sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum. Quid ad hæc respondebit præceptor ille iustitiæ: quomodo refutabit, ac redarguet hominem, qui delictis suis excusationem carnis ostendet, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut ostendat etiam carnem posse capere uirtutem? Contumacia enim redargui non potest, nisi exemplo Nam habere non possunt, quæ doceas, firmitatem, nisi ea prior feceris: quia natura hominum procliuis in uitia, uideri uult nõ modo cum uenia, sed etiam cum ratione peccare. Oportet & magistrum, doctoremq; uirtutis, homini simillimum fieri: ut uincendo peccatum doceat hominem, uinci ab eo posse peccatum. Si uero sit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo potest. Existet enim constans aliquis, ac dicet: Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore: non concupiscis, quia immortali nihil est necessarium Mihi uero multis rebus opus est, ut tuear hanc uitam. Mortem non times, quia in te ualere non potest. Dolorem contemnis, quia nullam uim pati potes. At ego mortalis utrunq; timeo, quia crucia

unde Comicus omnes homines ab labore procliues sunt ad libidine

tus mihi grauißimos inferunt, quos tolerare infirmitas carnis nō potest. Doctor itaq; uirtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferre: ne quis quod peccat, necessitati potius ascribat, quàm culpæ suæ. Ergo ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo, qui docendus est: ut si forte dixerit, impossibilia præcipis, respondeat, ecce ipse facio: ego carne indutus sum, cuius est peccare proprium: at ego eandem carnem gero, & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est, quia uiui aliter non potest in hoc corpore. Ecce mihi corpus est, & tamē pugno contra omnem uoluptatem. Non possum pro iustitia, nec dolorem ferre, nec mortē, quia fragilis sum. Ecce & in me dolor, ac mors habet potestatem: & ea ipsa, quæ times, uinco, ut uictorē te faciam doloris, ac mortis. Prior uado per ea, quæ sustineri non posse prætendis: si præcipientem sequi non potes, sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio: & fateri hominem necesse est, sua culpa iniustum esse, qui doctorem uirtutis, & eundem ducem nō sequatur. Vides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor, qui dux esse mortali potest, quàm immortalis: quia patiētiam docere non potest, qui subiectus paßionibus non est. Nec hoc tamen eò pertinet, ut hominem Deo præferam: sed ut ostendam, neq; hominē perfecta doctrina esse posse, nisi sit idem Deus, ut authoritate cœlesti neceßitatem parendi hominibus imponat: neq; Deū, nisi mortali corpore induatur, ut præcepta sua factis adimplendo, cæteros parendi necessitate constringat. Liquido ergo apparet, eū, qui uitæ dux, & iustitiæ sit magister, corporalem esse oportere: nec aliter fieri posse, ut sit illius plena & perfecta doctrina, nisi habeat radicem, & fundamentum, stabilisque apud homines, ac fixa permaneat. Ipsum autem subire carnis, ac corporis imbecillitatem, uirtutemq; in se recipere doctoris, ut eam simul & uerbis doceat, & factis. Item subiectum eße morti, & paßionibus cunctis: quoniā & in passione tolerāda, & in morte subeūda, uirtutis officia uersantur: quæ omnia (ut dixi) cōsummatus doctor pferre debet, ut doceat poße pferri.

Quod Christus licet mortalitatem nostram sumpserit, non tamen natus est, ut alij homines, sed ex carne uirginis: & quare, cum immunis eßet à culpa, sponte subierit pœnam. Caput XXV

Discant igitur homines, & intelligant, quare Deus summus, cum legatum, ac nuntiū suum mitteret, ad crudiēdam præceptis iustitiæ suæ immortalitatem, mortali uoluerit cum carne indui, & cruce affigi, & morte multari. Nam cum iustitia nulla esset in terra, doctorem misit,

quasi uiuam legem, ut nomen, ac templum nouum conderet, ut uerum, ac pium cultum per omnem terram uerbis, & exemplo seminaret. Sed tamē ut certum eßet à Deo mißum, non ita illum nasci oportuit, sicut homo nascitur ex mortali utroq; concretus: sed ut appareret illum etiam in homine eße cœlestem, creatus est sine opera genitoris. Habebat enim spiritalem patrem Deum, & sicut pater spiritus eius Deus sine matre, ita mater corporis eius uirgo sine patre. Fuit igitur Deus & homo, inter Deū atq; hominem medius constitutus. Vnde illum Græci μεσίτην uocāt, ut hominem perducere ad Deū posset, id est ad immortalitatē: quia si Deus tantum fuisset (ut superius dictum est) exempla uirtutis homini præbere non poßet: si homo tantum, non posset homines ad iustitiam cogere, nisi authoritas, ac uirtus homine maior accederet. Etenim cū constet homo ex carne, & spiritu, & oporteat spiritum iustitiæ operibus emereri, ut fiat æternus: caro quia terrena est, ideoq; mortalis, copulatum sibi spiritum trahit secum, & ab immortalitate ducit ad mortem: Ergo spiritus carnis expers, dux esse homini ad immortalitatem nullo pacto poterat: quoniā caro impedit spiritum, quo minus Deū sequatur. Est enim fragilis, & subiecta peccato. Peccatum autem pabulum mortis est. Itaq; iccirco mediator aduenit, id est Deus in carne, ut caro eū sequi poßet, & eriperet morti hominem, cuius est † damnatio in carnem. Ideo carne se induit, ut desyderijs carnis edomitis doceret, nō neceßitatis eße peccare, sed propositi, ac uoluntatis. Vna enim nobis, & magna, & præcipua cum carne luctatio est: cuius infinitæ cupiditates premūt animam, nec Deum retinere patiuntur: sed eam uoluptatibus, & illecebris suauibus mancipatam, morte afficiunt sempiterna. Quibus ut repugnare poßemus, Deus nobis uiā superandæ carnis, & aperuit, & ostendit. Quæ uirtus perfecta, & omnibus numeris absoluta, coronam uincentibus, & mercedem expetendæ nobis immortalitatis impartit.

Aliter † dominatio.

De mysterio domesticæ crucis, & uirtute, & significatione eorum, quæ Christus geßit, aut pertulit. Et quomodo præfiguratus sit immolatione agni legalis. Caput XXVI

Dixi de humanitate, & fragilitate, & paßione, cur hæc Deus subire maluerit: nunc ipsius crucis ratio reddēda est, & uis enarrāda, quid summus pater à principio disposuerit: & quemadmodum cuncta quæ gesta sunt ordinauerit, non tantum diuinatio prophetarum, quæ in Christum uera præceßit, sed etiam ratio ipsius paßionis docet. Quæcūq;

enim passus est, non fuerunt inania, sed habuerunt figuram, & significationem magnam: sicut etiam diuina illa opera, quæ fecit, quorum uis, & potestas ualebat quidem in præsens, sed declarabat aliud in futurum. Aperuit cæcorum oculos uirtus cœlestis, & lucem non uidentibus reddidit. Et hoc facto significauit fore, ut conuersus ad gentes, quæ Deũ nesciebãt, insipientium pectora illuminaret luce sapientiæ: & ad ueritatem contemplandam oculos cordis aperiret. Vere enim cæci sunt, qui cœlestia nõ uidentes, & tenebris ignorantiæ circunfusi, terrena, & fragilia uenerãtur. Patefecit aures surdorũ. Non utiq; hactenus uis illa cœlestis operata est: sed declarabat breui fore, ut qui erant ueritatis expertes, & audirẽt, & intelligerent diuinas Dei uoces. Vere enim surdos dixeris, qui cœlestia, & uera, & facienda non audiunt. Mutorum linguas in eloquium soluit admirabilis etiam cum fieret potentia: sed inerat huic uirtuti alia significatio, quæ ostenderet mox futurum, ut rerum cœlestium nuper ignari percepta sapientiæ disciplina de Deo, & ueritate dissererent. Nam qui rationem diuinitatis ignorat, is uere elinguis, & mutus est, licet sit ominũ disertissimus. Lingua enim cum uerum loqui cœperit, id est uirtutem, maiestatemq; Dei singularis interpretari, tum demũ officio naturæ suæ fungitur: quandiu autem falsa loquitur, in suo usu nõ est: & ideo infans sit necesse est, qui diuina proloqui non potest. Pedes quoq; claudorum ad officium gradiendi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo: sed figura id cõtinebat, quod cohibitis erroribus uitæ secularis, ac deuiæ, iter ueritatis aperiretur: per quod graderentur homines ad Dei gratiam consequendam. Is enim uere claudus existimandus est, qui caligine, ac tenebris insipientiæ implicatus, & quò tendat ignarus, offensibilibus, & caducis gressibus per uiam mortis incedat. Item labes, & maculas inquinatorum corporum repurgauit. Non exigua immortalis potentiæ opera: uerum id portendebat hæc uis, quod peccatorum labibus, ac uitiorum maculis inquinatos, doctrina eius purificatura esset eruditione iustitiæ. Leprosi enim, atq; elephantici debent haberi, quos uel infinitæ cupiditates ad scelera, uel insatiabiles uoluptates ad flagitia compellunt: & dedecorũ maculis inustos labe afficiunt sempiterna. Iacẽtia mortuorum corpora erexit, eosq; nominibus proprijs inclamatos à morte reuocauit. Quid congruentius Deo? Quid miraculo dignius omnium seculorum, quàm decursam uitam resignasse, completisq; hominum temporibus tempora adiecisse perpetua, arcana mortis reuelasse? Sed hæc inenarrabilis potestas imago uirtutis maioris fuit: quæ demonstrabat, tãtam uim habiturã esse doctrinam suã, ut gentes in orbe toto, quæ alienæ à Deo subiectæ morti fuerunt

runt, cognitione ueri luminis animatæ ad immortalitatis præmia peruenirent. Eos enim recte mortuos existimaueris, qui datorem uitæ Deum nescientes, atq; animas suas à cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrūt. Quæ igitur tum faciebat in præsens, imagines erant futurorum: quæ illæsis, affectisq; corporibus adhibebat, ea spiritalium figuram gerebant: ut in præsenti uirtutis nobis terrenæ opera monstraret, & in futurum potestatem suæ cœlestis maiestatis ostenderet. Ergo sicut opera eius significantiam quoq; maioris potestatis habuerunt, ita passio non simplex, nec superuacua, nec fortuita præcessit. Sed ut illa, quæ fecit, magnam uirtutem, ac potestatem doctrinæ eius significabant, sic ea, quæ passus est, odio futuram esse sapientiam nuntiabant: aceti enī potus, ac fellis cibus acerbitates, & amaritudines, in hac uita sectatoribus ueritatis pollicebatur. Et quanquam ipsa per se acerba, & amara specimen nobis futurorū tormentorum dabat: quæ morantibus nobis in hoc seculo, uirtus ipsa proponit: tamē illiusmodi cibus, & potus in os doctoris nostri uenīēs, pressuræ nobis laborū ac miseriarū præbebat exēplū. Quæ omnia tolerari, ac perpeti necesse est eos, q̄ ueritatē sequūtur: quoniam ueritas est acerba, & inuisa omnibus, qui ueritatis expertes uitam suam mortiferis uoluptatibus dederunt. Nam corona spinea capiti eius imposita id declarat fore, ut diuinam sibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur circunstans in orbe populus. Nos autem, qui ante cognitionem Dei fuimus, spinæ, id est iniusti, mali, & nocētes eramus, ignorantes quid esset bonū, & à iustitiæ notione, atq; operibus alieni omnia scelere, ac libidine polluebamus: plecti uero ex dumis, ac sentibus sanctum Dei caput cingimus: quia conuocati ab ipso, & circunfusi undiq; ad eum magistro, & doctori assistimus, regēq; illum mundi, & omnium uiuentium Dominum coronamus. Quod uero ad crucem spectat, magna in ea uis, ac ratio est, quam nunc conabor ostendere. Deus nanq; (sicut superius exposui) cum statuisset hominem liberare, magistrum uirtutis legauit in terram: qui & præceptis salutaribus formaret homines ad innocentiam, & operibus, factisq; præsentibus iustitiæ uiā panderet: qua gradiens homo, & doctorem suum sequens ad uitam æternam perueniret. Is igitur corporatus, est & ueste carnis indutus, ut homini, ad quē docendū uenerat, uirtutis & exempla, & incitamēta præberet. Sed cū in omnibus uitæ officijs iustitiæ specimē præbuisset, ut doloris quoque patientiā, mortisq; contemptū, quibus perfecta, & cōsummata fit uirtus, traderet homini, uenit in manus impiæ nationis: cum & uitare potuisset, scientia futuri, quam gerebat, & repellere eadem uirtute,

qua mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus, ac uerbera, & spinas. Postremo etiam mortem suscipere non recusauit, ut homo illo duce subactā, & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet. Cur autem summus pater id potissimū genus mortis elegerit, quo affici eum sineret, hæc ratio est. Dicat enim fortasse aliquis, cur si Deus fuit, & mori uoluit, non saltem aliquo honesto mortis genere affectus est? Cur potißimum cruce? Cur infami genere supplicij? Quod etiam homini libero, quamuis nocēti, uideatur indignum. Primū quod is, qui humilis aduenerat, ut humilibus, & infirmis opem ferret, & in omnibus spem salutis ostenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles, & infirmi solent, ne quis esset omnino, qui eum non poßet imitari. Deinde ut integrum corpus eius seruaretur, quē die tertio resurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuiquam ignorandum est, quod ipse ante de sua passione prædicans, etiā id notum fecerit, habere se potestatem, cū uellet, deponendi spiritū, & resumēdi. Suffixus itaq; cum spiritum spōte deposuisset, necessariū carnifices non putauerunt ossa eius suffringere (sicut mos eorum ferebat) sed tantūmodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum est, & sepulchro diligenter inclusum. Quæ omnia iccirco facta sunt, ne læsum, atq; diminutū corpus ad resurgēdum inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit causa, cur Deus crucem maluerit, quod illa exaltari eum fuit necesse, & omnibus gentibus passionem Dei notescere. Nam quoniā is, qui patibulo suspenditur, & conspicuus est omnibus, & cæteris altior. Crux potius electa est, quæ significaret illū tam conspicuū, tamq; sublimen futurum, ut ad eum cognoscēdum, pariter & colēdum cunctæ nationes ex omni orbe cōcurrerent. Deniq; nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut paßio eius, aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extendit ergo in paßione manus suas, orbemq; dimensus est: ut iam tunc ostenderet ab ortu solis usq; ad occasum magnū populum ex omnibus linguis, & tribubus congregatum sub alas suas esse uenturum: & signum illud maximum, atq; sublime, frontibus suis suscepturum. Cuius rei figuram Iudæi etiam nūc exhibent, cū limina sua de cruore agni notent. Deus enim percussurus Aegyptios, ut ab ea plaga immunes faceret Hebræos, præceperat his, ut agnū candidū sine macula immolarent, ac signū liminibus suis de sanguine eius imponerēt. Itaq; cū Aegyptiorū primogenita una nocte interissent, Hebræi soli signo sanguinis tuti fuerūt: non quia cruor pecudis tantam in se uim haberet, ut hominibus saluti esset, sed imago fuit rerum futurarū. Nā agnus cādidus sine macula Christus fuit, id est innocens, & iustus, & sanctus, qui ab ijsdē Iudæis immolatus saluti est omnibus, q signis sanguinis,

id est crucis, qua sanguinem sudit, sua in fronte conscripserũt. Frons enim summum limen est hominis, & limen sanguine delibutum crucis significatio est. Deniq; immolatio pecudis ab ijs ipsis, qui faciunt pascha, nominatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quia passionis est figura, quam Deus præscius futurorum tradidit per Moysen populo suo celebrãdam. Sed tamen figura ualuit in præsenti ad depellẽdum periculum, ut appareat quantum ueritas ipsa ualitura sit ad plebem Dei protegendam in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autem, uel in qua plaga tuti homines sint futuri, qui signum hoc ueri, & diuini sanguinis in summo corporis sui notauerunt, in nouissimo libro docebo.

De potentia signi crucis, quantæ efficaciæ sit, inuocatio nominis crucifixi: & quantũ à dæmonijs timeatur signũ crucis. Cap. XXVII

NVnc satis est me de huius signi potentia, quantum ualeat exponere: quãto terrori sit dæmonibus hoc signum, sciet qui uiderit quatenus adiurati per Christum de corporibus, quæ obsederint, fugiant. Nã sicut ipse, cum inter homines ageret, uniuersos dæmonas uerbo fugabat, hominumq; mẽtes emotas, & malis incursibus furiatas, in sensus pristinos reponebat, ita nunc sectatores eius eosdem spiritus inquinatos de hominibus, & nomine magistri sui, & signo passionis excludunt. Cuius rei non difficilis est probatio. Nam cum Dijs suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, Nec responsa potest cõsultus reddere uates. Et hæc sæpe causa præcipua iustitiã persequẽdi malis regibus fuit. Cum enim quidam nostrorum sacrificantibus dominis assisterent, imposito frontibus signo, Deos eorum fugauerunt, ne possent in uisceribus hostiarum futura depingere. Quod cum intelligerent aruspices, instigantibus ijsdem dæmonibus, quibus prosecrarant, conquerentes profanos homines sacris interesse, adegerunt principes suos in furorẽ, ut expugnarent Dei templum: seq; uero sacrilegio contaminarẽt, quod grauissimis persequẽtium pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipso cæci homines intelligere possunt, aut hanc esse uerã religionem, cui ad uincẽdum tanta uis inest: aut illam falsam, quæ subsistere, aut cõgredi nõ potest. Sed aiunt hoc, Deos non metu, uerum odio facere, quasi quisquam possit odisse nisi eũ, qui aut noceat, aut possit nocere: immo uero congruẽs maiestati fuit, ut eos, quos oderãt, præsentibus pœnis afficerẽt potius, quàm fugerent. Sed quoniã neq; accedere ad eos possunt, in quibus cœlestẽ notã uiderint, nec ijs nocere, quos signũ imortale munierit, tãquã iexpugnabilis

murus, lacessunt eos per homines, & manibus persequuntur alienis, quos profecto si esse confitentur, uicimus. Necesse est enim hanc esse ueram religionem, quæ & rationem dæmonum nouit, & astutiã intelligit, & uim retũdit: & eos spiritalibus armis domitos, ac subactos cedere sibi cogit. Si negãt, testimonijs poëtarum, ac philosophorum refellentur. Quod si & malos esse inficias non eunt, quid superest, nisi ut alios dicant esse Deos, alios dæmones? Exponãt igitur nobis differẽtiam generis utriusq;, ut sciamus quid colendum, quid execrandum sit. Habent'ne inter se aliquod consortium, an uero inimici sunt? Si sunt aliqua necessitudine copulati, quatenus eos discernemus? Aut quomodo utriusq; generis honorem, cultumq; miscebimus? Si autem sunt inimici, aut dæmones, deos non timent, aut dij dæmones fugare non possunt. Ecce aliquis instinctu dæmonis percitus dementia effertur, insanit: ducamus istum in Iouis optimi maximi templum, uel quia sanare homines Iupiter nescit, in Aesculapij, uel Apollinis fanum iubeat utriuslibet sacerdos Dei sui nomine ut nocens ille spiritus excedat ex homine, nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur Deorum uis est, si subiectos sibi dæmones non habent? At uero ijdem dæmones adiurati per nomen ueri Dei protinus fugiunt. Quæ ratio est, ut Christum timeant, Iouẽ autem non timeant: nisi quod ijdem sunt dæmones, quos uulgus Deos esse opinatur? Deniq; si constituatur in medio & is, quem constat incursum dæmonis perpeti, Delphici Apollinis uates eodem modo Dei nomen horrebit: & tam celeriter excedet de suo uate Apollo, quàm ex homine spiritus ille dæmonicus: & adiurato, fugatoq; Deo suo uates in perpetuum conticescet. Ergo ijdẽ sunt dæmones, quos fatentur execrandos esse: ijdem dij, quibus supplicant. Si nobis credendum esse non putant, credant Homero, qui summũ illum Iouem dæmonibus aggregauit: sed & alijs poëtis, ac philosophis, qui eosdẽ modo dæmonas, modo Deos nũcupant: quorũ alterũ uerũ, alterũ falsum est. Illi enim nequissimi spiritus ubi adiurantur, ibi se dæmonas cõfitẽtur: ubi coluntur, ibi se deos mentiuntur: ut errores hominibus immittãt, & auocent à ueri Dei notione, per quam solã potest mors æterna uitari. Iidem sunt, qui deijciendi hominis causa, uarios sibi cultus per uersa religione condiderunt, mentitis tantum, assumptisque nominibus ut fallerent. Nam quia diuinitatem per seipsos affectare non poterant, asciuerunt sibi nomina potentium regum: sub quorum titulis honores sibi deorum uendicarent. Qui error discuti potest, & in lucem ueritatis protrahi. Nam siquis studet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia est ciere ab inferis animas. Euocent Iouem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium:

auocare a notione dei.

discutere Errorem

ciere ab inferis animas

Mercurium, Apollinem, patremq; omnium Saturnum. Respondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, & de se, & de Deo fatebuntur. Post hæc euocent Christum: non aderit, non apparebit, quia non amplius quàm biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri potest? Ego uero non dubito quin ad ueritatem Trismegistus hanc aliqua ratione peruenerit: qui de Deo patre omnia, & de filio locutus est multa, quæ diuinis continentur arcanis.

De uera, & singulari religione, & unde dicatur religio, uel secundũ Ciceronem, uel alios. Caput XXVIII.

Quæ cum ita se habeant (ut ostendimus) apparet nullã aliam spem uitæ homini esse propositã, nisi ut abiectis uanitatibus, & errore miserabili, Deum cognoscat, & Deo seruiat: nisi huic temporali renunciet uitæ, ac se rudimentis iustitiæ ad cultum ueræ religionis instituat. Hac enim conditione gignimur, ut generati nos deo iusta & debita obsequia præbeamus, hunc solum nouerimus, hunc sequamur. Hoc uinculo pietatis obstricti Deo, & religati sumus. Vnde ipsa religio nomẽ accepit, non ut Cicero interpretatus est, à relegendo, qui in libro de natura Deorum secundo dicit ita: non enim philosophi solum, uerum etiã maiores nostri superstitionem, à religione separauerunt. Nã qui totos dies precabantur, & immolabant, ut sui sibi filij superstites essent, superstitiosi sunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum Deorum pertinerent, retractarent. & tanquam relegerent, ij dicti sunt religiosi ex religendo: tanquam ex eligendo eligẽtes, & ex deligendo deligentes, & ex intelligendo intelligentes. His enim omnibus inest uis legẽdi eadẽ, quæ in religioso, ita factum est in superstitioso, ac religioso: alterum uitij nomen, alterum laudis. Hæc interpretatio quàm inepta sit, ex re ipsa licet cognoscere. Nam si in ijsdem dijs colendis & religio, & superstitio uersatur, exigua, uel potius nulla distantia est. Quid enim mihi affert causæ, cur precari pro salute filiorum semel religiosi, & idem decies facere, superstitiosi esse hominis arbitretur? Si enim semel facere optimum est, quanto magis sæpius? Si hora prima, ergo & tota die. Si una hostia placabilis, placabiliores utiq; hostiæ plurimæ: quia multiplicata obsequia merentur potius quàm offendunt. Non enim nobis odiosi uidentur ij famuli, qui assidui, ac frequentes ad obsequium, fuerint, sed magis chari. Cur igitur sit in culpa, & nomen reprehensibile accipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut deos satis honorat, laudetur autem qui

minus? Quod argumentum etiã è contrario ualet. Si enim totos dies precari, & immolare criminis eſt, ergo & ſemel. Si ſuperſtites filios ſubinde optare uitioſum eſt, ſuperſtitioſus eſt igitur ille, qui raro id optauerit. Aut cur uitij nomen ſit ex eo tractũ, quo nihil honeſtius, nihil iuſtius optari poteſt? Nam quod ait religioſos à religendo appellatos, qui ea retractent diligenter, quæ ad cultum Deorum pertineant: cur illi, qui hoc ſæpe in die faciunt, religioſorum nomen amittant: cum multo utiq; diligentius ex aſſiduitate ipſa religant ea, quibus dij coluntur? Quid ergo eſt? Nimirum religio ueri cultus, ſuperſtitio falſi. Et omnino quid colas intereſt, non quemadmodum colas, aut quid preceris. Sed quia religioſos Deorum cultores ſe putãt, cum ſint ſuperſtitioſi, nec religionem poſſunt à ſuperſtitione diſcernere, nec ſignificantiã nominũ exprimere. Diximus nomen religionis à uinculo pietatis eſſe deductum, quod hominem ſibi Deus religarit, & pietate conſtrinxerit: quia nos ſeruire ei, ut domino, & obſequi, ut patri neceſſe eſt. Eò melius ergo id nomen Lucretius interpretatus eſt, quia ait, religionum ſe nodos exſoluere. Superſtitioſi autem uocãtur, nõ qui filios ſuos ſuperſtites optant, omnes enim optamus: ſed aut ij, qui ſuperſtitem memoriam defunctorum colunt: aut qui parentibus ſuis ſuperſtitibus colebant imagines eorũ domi tanquam Deos penates. Nam qui nouos ſibi ritus aſſumebant, ut in Deorũ uicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos ſuperſtitioſos uocabant. Eos uero, qui publicos, & antiquos Deos colerent, religioſos nominabant. Vnde Virgilius:

> Vana ſuperſtitio, ueterumq́; ignara Deorum.

Sed cum ueteres quoq; Deos inueniamus eodem modo conſecratos eſſe poſt obitum, ſuperſtitioſi ergo qui multos, ac falſos deos colunt. Nos autem religioſi, qui uni, & uero Deo ſupplicamus.

religio veri cultus superstitio falsi cultus.

De unitate patris & filij, ut liqueat quomodo unius Dei poſſunt eſſe cultores, qui duos colunt, alterum patrem, alterum filium, patrem immortalem, filium mortalem, de quo ſuperius dictum eſt.

Caput XXIX

Fortaſſe quærat aliquis, quomodo, cũ Deum unum nos colere dicamus, duos tamen aſſeueremus Deũ patrẽ, & Deũ filiũ: quæ aſſeueratio pleroſq; in maximum impegit errorem. Quibus cum probabilia uideantur eſſe quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, quod & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate iam diximus: nũc de unitate doceamus. Cũ dicimus Deũ patrẽ, & Deũ filiũ, non diuerſum

impingere in errorem

dicimus, nec utrũq; secernimus: quia nec pater sine filio esse põt, nec filius à patre secerni: siquidẽ nec pater sine filio nũcupari, nec filius potest sine patre generari. Cũ igitur & pater filiũ faciat, & filius patrẽ, una utriq; mens, unus spiritus, una substãtia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquã defluẽs ex eo riuus: ille tãquam sol, hic tanquã radius ex sole porrectus: qui quoniã summo patri & fidelis, & charus est, non separatur, sicut nec riuus à fonte, nec radius à sole: quia & aqua fontis in riuo est, & solis lumẽ in radio æque: neq; uox ab ore seiungi, nec uirtus, aut manus à corpore diuelli potest. Cum igitur à prophetis idẽ manus Dei, & uirtus, & sermo dicatur, utiq; nulla discretio est. quia & lingua sermonis ministra est, & manus, in qua est uirtus, indiuiduæ sunt corporis portiones. Propiore exemplo uti libet: Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen sit in domo, & manu patris, licet ei nomen domini, potestatemq; concedat, ciuili tamen iure & domus una, & unus dominus nominatur. Sic hic mũdus una Dei domus, & filius & pater, q̃ unanimes incolũt mũdũ, Deus unus: qa & unus est tanquam duo, & duo tanquã unus. Neq; id mirũ, cũ & filius sit in patre, qa pater diligit filiũ: & pater in filio, quia uolũtati patris fideliter paret: nec unquam faciat aut fecerit, nisi quod pater aut uoluit, aut iussit. Deniq; unum Deum esse tam patrem quàm filiũ Esaias in illo exẽplo, quod superius posuimus, ostendit, cum diceret: Adorabunt te, & in te precabuntur, quoniã in te Deus est, & non est alius Deus præter te. Sed & alio loco similiter ait: Sic dicit dominus Deus rex Israël, & qui eruit eum Deus æternus, ego primus, & ego nouissimus, & præter me nemo est Deus. Cum duas personas proposuisset Dei regis, id est Christi, & dei patris, qui eum post passionẽ ab inferis excitauit, sic ostendisse diximus Oseam prophetam, qui ait: Et de manu inferorũ eruã eum. Tamẽ ad utrãq; personam referẽs intulit: & præter me non est Deus, cũ posset dicere, præter nos: sed fas nõ erat plurali numero separationẽ tãtæ necessitudinis fieri. Vnus est enim solus liber Deus, summus, carẽs origine: qa ipse est origo rerũ, & in eo simul & filius, & omnia cõtinẽtur. Quapropter cũ mens, & uolũtas alterius in altero sit, uel potius in utroq; una, merito unus Deus uterq; appellatur: quia qcqd est in patre, ad filiũ trãsfluit, & qcqd in filio, à patre descẽdit. Nõ põt igitur ille summus, ac singularis Deus nisi per filiũ coli: q soliũ patrẽ se colere putat, sicut filiũ nõ colit, ita nec patrẽ qdẽ colit. Qui aũt filiũ suscipit, & nomẽ eius gerit, is uere cũ filio simul & patrẽ colit: quoniã legatus, & nũtius, & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi ianua est, hic lucis uia, hic dux salutis, hic ostium uitæ.

Lingua sermonis ministra

De hæresibus, quas nõ modo prophetæ, sed etiam Christus, & apo
stoli prædixerunt emersuras, esse uitandas. Et quod illa sola eccle
sia catholica est, & uera, in qua est confessio, & medicina peccato
rum per pœnitentiam, & fidei sacramenta. Caput XXX

SEd quoniam multæ hæreses extiterũt, & instinctibus dæmonum po
pulus dei scissus est, determinanda est nobis breuiter ueritas, ac in
suo proprio domicilio collocanda: ut siquis aquam uitæ cupit haurire, nõ
ad detritos lacus deferatur, qui non habent uenam, sed uberrimũ Dei fon
tem nouerit, quo irrigatus perẽni luce potiatur. Ante omnia scire nos cõ
uenit, & ipsum, & legatos eius prædixisse, quod plurimæ sectæ, & hære
ses haberent existere, quæ concordiam sancti corporis rumperent: ac mo
nuisse summa prudentia caueremus, ne quando in laqueos, & fraudes il
lius aduersarij nostri, cum quo luctari Deus nos uoluit, incideremus. Tũ
dedisse certa mandata, quæ in perpetuum custodire deberemus. Quorum
condere vias. plerique immemores deserto itinere cœlesti, uias sibi deuias per anfractus,
& præcipitia condiderunt: per quam partem plebem incautam, & sim
plicem, ad tenebras, mortemq; deducerent. Quod quatenus acciderit, ex
ponam. Fuerunt quidam nostrorum, uel minus stabilita fide, uel minus do
cti, uel minus cauti, qui dissidium facerent unitatis, & ecclesiam dissipa
rent. Sed ij, quorum fides lubrica fuit, cum Deum nosse se, & colere simu
larent, augendis opibus, & honori studentes affectabant maximũ sacer
dotium: & à potioribus uicti secedere secum suffragatoribus suis malue
runt, quàm eos fines facere præpositos, quibus cõcupierant ipsi ante præ
poni. Quidam uero non satis cœlestibus literis eruditi, cum ueritatis ac
cusatoribus respondere non possent, obijcientibus uel impossibile, uel in
congruens esse, ut Deus in uterum se mulieris includeret, nec cœlestem il
lam maiestatem ad tantam infirmitatẽ potuisse deduci, ut hominibus con
temptui, derisui, contumeliæ, & ludibrio esset: postremo etiam cruciamẽ
ta perferret, atq; execrabili patibulo figeretur: quæ omnia cum neq; in
genio, nec doctrĩa defendere, ac refutare possent (nec enim uim, rationẽq;
penitus peruidebant) deprauati sunt ab itinere recto, & cœlestes lite
ras corruperunt, ut nouam sibi doctrinam sine ulla radice, ac stabilitate
componerent. Nõnulli autem falsorum prophetarum uaticinio illecti, de
quibus & ueri prophetæ, & ipse prædixerat, exciderũt à doctrina Dei,
& traditionẽ uerã reliquerũt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irre
titi, quas prospicere, & cauere debuerãt, diuinũ nomen & cultũ per im
prudẽtiã perdiderũt. Cũ enim Phryges, aut Nouatiani, aut Valẽtiniani,
aut

Hæretici se solos christianos putant

aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Arriani, seu quilibet alij nominantur, Christiani esse desierunt, ij, qui Christi nomine amisso, humana, & externa uocabula induerunt. Sola igitur catholica ecclesia, est, quæ uerum cultum retinet. Hic est fons ueritatis, hoc est domicilium fidei, hoc templum Dei, quò si quis non intrauerit, uel à quo si quis exiuerit, à spe uitæ, ac salutis æternæ alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de uita, & salute: cui nisi caute, & diligenter consulatur, amissa & extincta erit. Sed tamen quia singuli quique cœtus hæreticorũ se potissimum Christianos, & suam esse catholicam ecclesiam putant, sciendũ est illam esse uerã, in qua est religio, confessio, & pœnitentia: quæ peccata, & uulnera, quibus est subiecta imbecillitas carnis, salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, ne quis errorem fugere cupiẽs, maiori implicetur errore, dum penetrale ueritatis ignorat. Postea plenius, & uerius cõtra omnes mendaciorum sectas proprio, separatoq; opere pugnabimus. Sequitur ut quoniam satis de religione uera, & sapiẽtia locuti sumus, in proximo libro de iustitia disseramus.

FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVINTVS DE IVSTITIA, AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod iniquum, & impium est ante damnare uel personam, uel causam, quàm de merito eius cognoscere. Et quare sapientia iungenda sit religioni. Et quare sapientia huius mundi literas sacras cõtempserit. Et quod eloquentia seruit seculo: & quod plerunq; ut amplius eluceseat, ex industria impugnant ueritatem, quæ ferè semper idoneis assertoribus indiget. Cap. I.

D

On est apud me dubium, Constantine Imperator Maxime, qui hoc opus nostrũ, quo singularis ille rerum conditor, & huius immẽsi operis rector asseritur, siquis attigerit ex istis inepte religiosis (ut sunt nimia superstitiõe impatiẽtes) insectetur etiã maledictis: ut uix lecto fortasse prĩcipio, affligat, proijciat, execretur, seq; inexpiabili scelere contaminari, atq; astringi putet, si hæc aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, si fieri potest, humanitatis iure postulamus, ut non prius damnet, quàm uniuersa cognouerit: nam si sacrilegis, & proditoribus, & ueneficis potestas defendendi sui datur, nec prædamnari quemquam incognita causa licet, non iniuste petere uidemur, ut siquis erit ille, qui inciderit in hæc, si leget, perlegat, si audiet, sententiam differat in extremum. Sed noui hominum pertinaciã, nunquam impetrabimus. Timent enim ne à nobis reuicti, manus dare aliquando clamante ipsa ueritate cogantur. Obstrepunt igitur, & intercidunt, ne audiant: & oculos suos opprimunt, ne lumen uideant, quod offerimus. Quo planè ipsi diffidẽtiam suæ perditæ rationis ostendunt, cum neq; cognoscere, neq; congredi audent: quia sciunt se facile superari. Et iccirco disceptatione sublata,

Pellitur è medio sapientia, ui geritur res,

Vt ait Ennius: & quia student damnare tanquam nocentes, quos utiq; sciunt innocentes, constare de ipsa innocentia nolũt: quasi uero maior iniquitas sit, probatam innocentiam damnasse, quàm inauditã. Sed (ut dixi) uerentur, ne si audierint, damnare non possint. Et ideo cultores Dei summi, hoc est iustos homines torquent, interficiũt, exterminant: nec causas odiorum ipsi reddere possunt, qui tam uehementer oderunt: quia ipsi errant, irascuntur ijs, qui uiam ueram sequuntur: & cum corrigere se possint, errores suos insuper crudelibus factis coaceruant, innocentium cruore maculantur, & dicatas Deo mentes euisceratis corporibus detorquẽt. Cum talibus nunc congredi, & disputare contendimus. Hos ad ueritatẽ ab inepta persuasione traducere, qui sanguinem facilius hauserint, quàm uerba iustorum. Quid igitur? Operã' ne perdemus? Minime. Nam si lucrari hos à morte, ad quam concitatissime tendunt, non potuerimus, si ab illo itinere de morte ad uitam, lucemq; reuocare, quoniã ipsi saluti suæ repugnãt, nostros tamen confirmabimus: quorum non est stabilis, ac solidis radicibus fundata, & fixa sententia. Nutant enim plurimi, & maxime qui literarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philosophi, & oratores, & poëtæ perniciosi sunt: quod incautos animos facile irretire possunt suaui-

tate sermonis, & carminum dulci modulatione currentium. Ob eámque causam uolui sapientiam cum religione coiungere, nequid studiosis illa inanis doctrina poßit officere: ut iam scientia literarum non modo nihil noceat religioni, atq; iustitiæ, sed etiam prosit quàm plurimum: si is, qui eas didicerit, sit uirtutibus instructior, & ueritate sapientior. Præterea etiã si nulli alij, nobis certe proderit: delectabit se conscientia, gaudebitque mens se in ueritatis luce uersari, quod est animæ pabulum incredibili quadam iucunditate perfusum. Verum non est desperandum fortasse, non canimus surdis. Nec enim tam in malo statu res est, ut desint sanæ mẽtes, quibus & ueritas placeat, & monstratum sibi rectum iter & uideant, & sequantur. Circumliniatur modo poculum cœlestis sapientie melle, ut possint ab imprudẽtibus amara remedia sine offensione potari, dum illiciens prima dulcedo acerbitatem saporis asperi sub prætextu suauitatis occultat. Nam hæc in primis causa est, cur apud sapiẽtes, & doctores, & principes huius seculi scriptura sancta fide careat: quod prophetæ communi, ac simplici sermone, ut ad populum, sunt locuti. Contemnũtur itaq; ab ijs qui nihil audire, uel legere nisi expolitum, ac disertum uolũt: nec quicquã inhærere animis eorum potest, nisi quod aures blandiori sono permulcet. Illa uero, quæ sordida uidẽtur, anilia, inepta, uulgaria existimãtur. Ideo nihil uerũ putant, nisi quod auditu suaue est: nihil credibile, nisi quod potest incutere uoluptatem: nemo rem ueritate ponderat, sed ornatu. Non ergo credunt diuinis, quia fuco carent: sed ne illis quidem, qui eas interpretãtur: quia sunt & ipsi aut omnino rudes, aut certe parum docti. Nam ut plene sint eloquentes, perraro contingit: cuius rei causa in aperto est. Eloquentia enim seculo seruit, populo se iactare, & in rebus malis placere gestit. Siquidem ueritatem sæpius expugnare conatur, ut uim suam monstret, opes expetit, honores concupiscit, summum deniq; gradum dignitatis exposcit. Ergo hæc quasi humilia despicit, arcana tanquam contraria sibi fugit: quippe quæ publico gaudeat, & multitudinem, celebritatémque desyderet. Eo fit, ut sapientia, & ueritas idoneis præconibus indigeat. Et siqui forte literatorum se ad eam contulerunt, defensioni eius non suffecerunt. Ex ijs, qui mihi noti sunt, Minutius Felix non ignobilis inter causidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus est, declarat quàm idoneus ueritatis assertor esse potuisset, si se totum ad id studium contulisset. Septimius quoque Tertulianus fuit omni genere literarum peritus, sed in loquendo parum facilis, & minus comptus, & multum obscurus fuit.

Ergo ne hic quidē satis celebritatis inuenit. Vnus igitur præcipuus, & clarus extitit Cyprianus, qui magnam sibi gloriā ex artis oratoriæ professione quæsierat, & admodum multa conscripsit in suo genere miranda. Erat enim īgenio facili, copioso, suaui, & (quæ sermonis maxima est uirtus) aperto: ut discernere nequeas, utrum'ne ornatior in loquendo, an facilior in explicando, an potentior in persuadēdo quisquam fuerit. Hic tamen placere ultra uerba sacramentum ignorantibus non potest: quoniā mystica sunt, quæ locutus est, & ad id præparata, ut solis fidelibus audiantur. Deniq; à doctis huius seculi, quibus forte scripta eius innotuerunt, derideri solet. Audiui ego quendam hominem disertum sanè, qui cum immutata una litera †Caprianum uocaret, quasi quod elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad aniles fabulas contulisset. Quod si accidit hoc ei, cuius eloquentia non insuauis est, quid tandem putemus accidere illis, quorum sermo ieiunus est, & ingratus: qui neque uim persuadendi, neque subtilitatem argumentandi, neq; ullam prorsus acerbitatem ad reuincendū habere potuerunt?

Aliter † Copria-num

Quod ex defectu doctorum data est temerarijs hominibus audacia impugnandi ueritatē ignotā: & hoc probat exemplo duorū philosophorum, quos uiderat in Bithynia. Caput II

ERgo quia defuerunt apud nostros idonei, peritiq; doctores, qui uehementer, qui acriter errores publicos redarguerent: qui causam omnem ueritatis ornate, copioseq; defenderent: prouocauit quosdā hæc ipsa penuria, ut auderēt scribere cōtra ignotam sibi ueritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicquam lacesserunt. Ego cum in Bithynia literas oratorias accitus docerem, contigissetq; eodem tempore, ut dei templum euerteretur: duo extiterunt ibidem, qui iacenti, atq; abiectæ ueritati, nescio utrum superbius, an oportunius insultarent, quorū alter antistitem se philosophiæ profitebatur. Verum ita uitiosus, ut continentiæ magister non minus auaritia, quàm libidinibus arderet: in uictu tam sumptuosus, ut in schola uirtutis assertor, parsimoniæ, paupertatisq; laudator, in palatio peius cœnaret, quàm domi, tamen uitia sua capillis, & pallio, & (quod maximum est uelamentum) diuitijs prætegebat: quas ut augeret, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat: eosq; sibi repente authoritate falsi nominis obligabat, non modo, ut eorū sententiam uenderet, uerum etiam confines suos, quos ædibus, agrisq; pellebat à suo repetendo, hac potentia retardaret. Hic uero, qui suas disputationes

putationes moribus destruebat, uel mores suos disputationibus argue=bat, ipse aduersus se grauis cẽsor, & accusator acerrimus, eodẽ ipso tem=pore, quo iustus populus nefarie lacerabatur, tres libros euomuit contra religionem, nomenq; Christianum. professus ante omnia, philosophi offi=cium esse erroribus hominum subuenire, atq; illos ad ueram uiam reuo=care, id est ad cultus Deorum: quorum numine, ac maiestate (ut ille dice bat) mundus gubernaretur: nec pati, homines imperitos quorũdam frau dibus illici: ne simplicitas eorum prædæ, ac pabulo sit hominibus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus philosophia dignum, ut præferret non ui=dentibus lumen sapientiæ, non modo ut susceptis Deorum cultibus resa=nescãt, sed etiã ut pertinaci obstinatione deposita, corporis cruciamẽta deuitent, nec sæuas menbrorũ lacerationes frustra perpeti uelint. Vt au tẽ appareret cuius rei gratia opus illud elaborasset, effusus est in princi pum laudes: quorum pietas, & prouidentia (ut quidem ipse dicebat) tũ in cæteris rebus humanis, tũ præcipue in defendendis Deorum religioni bus claruisset: consultum esse tandem rebus humanis, ut cohibita impia, & anili superstitione, uniuersi homines legitimis sacris uacarent, ac pro pitios sibi Deos experirentur. Vbi autem religionis eius, contra quam perorabat, infirmare uoluit rationẽ, ineptus, uanus, ridiculus apparuit: quia grauis ille cõsultor utilitatis alienæ, non modo quid oppugnaret, sed etiam quid loqueretur nesciebat. Nam siqui nostrorum affuerunt, quam=uis temporis gratia conticescerent, animo tamen derisere: utpote cum uiderent hominem profitentem, se illuminaturum alios, cum ipse cæcus es set: reducturum alios ab errore, cum ipse ignoraret, ubi pedes suos pone ret: eruditurum alios ad ueritatem, cuius ille ne scintillam quidem unam uidißet aliquando: quippe cum sapientiæ professor profligare sapienti=am niteretur. Omnes tamen id arguebant, quod illo potißimum tẽpore id operis eßet aggreßus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophum adulatorem ac tẽpori seruientem. Verum hic pro sua inanitate contem=ptus est, qui & gratiam, quam sperauit, non est adeptus: & gloria, quã captauit, in culpam, reprehensionemq; conuersa est. Alius eandem mate riam mordacius scripsit, qui erat tunc è numero iudicum, & qui author in primis faciendæ persecutionis fuit: quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos afflixerat, insecutus est: cõposuit enim libellos duos nõ contra Christianos, ne inimice insectari uideretur sed ad christianos, ut humane & benigne cõsulere putaretur: in quibus ita falsitatẽ scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquam sibi esset tota contraria: nam quædã capita, quæ repugnare sibi uidebãtur, exposuit, adeo multa, adeo intima,

natura mendaciorum

enumerans, ut aliquãdo ex eadem disciplina fuisse uideatur. Quod si fuit, quis eũ Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat aßensus: & fidei, cuius nomen induerat: & sacramenti, quod acceperat, proditor factus est: nisi forte casu in manus eius diuinæ literæ inciderunt. Quæ igitur temeritas erit id audere dissoluere, quod illi nemo interpretatus est bene? quod aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abest à diuinis literis repugnantia, quantum ille abfuit à ueritate, & fide: præcipue tamen Paulum, Petrumq; lacerauit, cæterosq; discipulos, tanquam fallaciæ seminatores: quos eosdem tum rudes, & indoctos fuisse testatus est. Nam quosdam eorum piscatorio officio quæstum fecisse: quasi ægre ferret, quod illam rem non Aristophanes aliquis, aut Aristarchus commentatus sit.

nulla est repugnatia in diuinis literis

Quod discipulis Christi uolũtas mentiendi abfuit, qui uitam exercebant contrariam uitiis. Et quod respondendum fuit blasphemiæ eorum, qui Christum magum fuisse mentiti sunt, & sibi ipsis contraria docuerunt. Caput III

Absuit ergo ab his fingendi uoluntas, & astutia: quoniã rudes fuerunt. Aut quis posset indoctus, apta inter se, & cohærentia fingere: cum philosophorum doctissimi Plato, & Aristoteles, & Epicurus, & Zenon, ipsi sibi repugnantia, & contraria dixerint? Hæc est enim mendaciorum natura, ut cohærere non possint. Illorum autem traditio, quia uera est, quadrat ubiq;, ac tota sibi consentit, & ideo persuadet, quia constãti ratione suffulta est: non igitur quæstus, & commodi gratia religionem istam commenti sunt: quippe qui & præceptis, & ipsa re eam uitam secuti sunt, quæ & uoluptatibus caret, & omnia, quæ habentur in bonis, spernit: & qui non tantum mortem pro fide subierint, sed etiã morituros esse se & scierint, & prædixerint: & postea uniuersos, qui eorũ disciplinam secuti essent, acerba, & nefanda passuros. Ipsum autem Christum affirmauit à Iudæis fugatum, collecta noningentorum hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tantæ authoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. Nam fortaße illi hoc in somnis Apollo aliquis nuntiauit. Tot semper latrones perierunt, & quotidie pereũt, utiq; multos & ipse damnasti: quis eorum post crucem suam, non dicam Deus, sed homo appellatus est? Verũ tu forsitan ex eo credidisti: quia uos homicidam Martem consecrastis, ut Deum: quod tamen non fecißetis, si illum Areopagitæ in crucem sustulissent. Item cum facta eius mirabilia destrueret, nec tamen negaret, uoluit

natura mendaciorum

ostendere Apollonium, uel paria, uel etiam maiora fecisse. Mirum, quod Apuleium prætermisit, cuius solent & multa, & mira memorari. Cur igitur ô delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit, nisi forte tu solus, illo scilicet Deo dignus, cum quo te in sempiternum uerus Deus puniet? Si magus Christus, quia mirabilia fecit, peritior utiq; Apollonius, qui (ut describis) cum Domitianus eum punire uellet, repente in iudicio nō comparuit, quàm ille, qui comprehensus est, & cruci affixus. At enim ex hoc ipso fortaſse insolentiam Christi uoluit arguere: quod Deum se constituerat, ut ille uerecundior fuiſse uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, id sibi non arrogauerit. Omitto nunc ipsa opera comparare: quia in secundo, & superiori libro de fraude, ac præstigijs artis magicæ dixi. Nego eſse quenquam, qui non optet in primis id sibi post mortem contingere, quod etiam reges maximi concupiscunt. Cur enim homines sibi sepulchra magnifica, cur statuas, cur imagines comparant? cur aliquibus factis præclaris, aut etiam morte pro ciuibus suscepta student opiniones hominum promereri? Cur deniq; ipse ingenij tui monimentum hoc detestabili stultitia, tanquam cœno ædificatum, constituere uoluisti, nisi quod immortalitatem de memoria nominis speras? Stultum est igitur, id putare Apollonium noluiſse, quod optaret utique, si poſset: quia nemo est, qui immortalitatem recuset, & maxime cum eum dicas & adoratum eſse à quibusdam, sicut Deum: & simulachrum eius sub Herculis Alexicaci nomine constitutum, ab Ephesijs etiam nunc honorari. Non potuit ergo post mortem Deus credi: quia & hominem, & magum fuiſse constabat: & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem, quia suo nec poterat, nec audebat. Noster uero & poterat deus credi, quia magus non fuit: & creditus est, quia uerus fuit. Non, inquit, hoc dico, iccirco Apollonium non haberi Deum, quia noluerit: sed ut appareat nos sapientiores eſse, qui mirabilibus factis non statim fidem diuinitatis adiunximus, quàm uos, qui ob exigua portenta deum credidistis. Non est mirum si tu, qui à Dei sapientia longe remotus es, nihil prorsus intelligis eorum, quæ legisti: cum Iudæi, qui à principio prophetas lectitauerant, quibusque sacramentum dei fuerat obsignatum, tamen quid legerent ignorauerunt. Disce igitur, si quid tibi cordis est, non iccirco à nobis deum creditum Christum, quia mirabilia fecit, sed quia uidimus in eo facta eſse omnia, quæ nobis annuntiata sunt uaticinio prophetarum. Fecit mirabilia: magum putaſſemus, ut & uos nuncupatis, & Iudæi tunc putauerunt, si non illa facturum Christum prophetæ omnes uno spiritu prædixiſſent,

apollonius
apuleius

Ἡρακλῆς ἀλεξίκακος

Itaq; Deum credimus, nō magis ex factis, operibusq; mirandis, quàm ex illa ipsa cruce, quā uos, sicut canes lambitis: quoniam simul & illa prædicta est. Non igitur suo testimonio, (cui enim de se dicenti credi potest) sed prophetarum testimonio: quia omnia, quæ fecit, ac passus est, multo ante cecinerūt, fidem diuinitatis accepit: quod neq; Apollonio, neq; Apuleio, neq; cuiquam magorum potuit, aut potest aliquando contingere. Cum igitur talia ignorantiæ suæ deliramenta fudisset, cum ueritatem penitus excidere cōnixus esset, ausus est libros suos nefarios, ac Dei hostes φιλαληθεῖς, id est ueritatis amatores annotare. O cæcum pectus, ò mentem cimmerijs (ut aiunt) tenebris atriorē. Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuit, cui niues atramentum fuerunt: atq; eadem cæcitas est, & uero falsitatis, & mendacio ueritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle cælare, ut fallaci titulo posset irretire lectorem. Verum esto inscitia hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti ueritatem, nisi quod assertor Deorum, eos ipsos ad ultimum prodidisti. Prosecutus enim summi Dei laudes, quē regē, quem maximum opificem rerū, quem fontem bonorū, quem parentem omniū, quem factorem, authoremq; uiuentium confessus es, ademisti Ioui tuo regnum, eumq; summa potestate depulsum, in ministrorum numerum redegisti. Epilogus itaq; te tuus arguit stultitiæ, uanitatis, erroris. Affirmas Deos esse, & illos tamen subijcis, & mancipas ei Deo, cuius religionem conaris euertere.

Quare hoc opus incœptum sit, & contra quos, & ad quid prosit. Caput IIII

Si ergo, de quibus dixi, cum præsente me, ac dolente sacrilegas suas literas explicassent: & illorum superba impietate stimulatus, & ueritatis ipsius conscientia (ut ego arbitror) suscepi hoc munus, ut omnibus ingenij mei uiribus accusatores iustitiæ refutarem: non ut contra eos scriberem, qui paucis uerbis obteri poterant, sed ut omnes, qui ubiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno simul impetu profligarem. Non dubito enim quin & alij plurimi, & multis in locis, & non modo Græcis, sed etiam latinis literis, monimentum iniustitiæ suæ struxerunt: quibus singulis quoniam respondere non poteram, sic agmend mihi hanc causam putaui, ut etiā priores cū omnibus suis scriptis peruerterē: & futuris omnem facultatem scribendi, aut respondēdi amputarem, præbeant modo aures. Efficiam profecto, ut quicunq; ista cognouerit

cognouerit, aut suscipiat quod ante damnauit: aut, quod est proximum, deridere aliquando desistat. Quanquam Tertulianus eandem causam plenè perorauerit in eo libro, cui Apologetico nomen est: tamen quoniã aliud est accusantibus respondere, quod in defensione, aut negatione sola positum est: aliud instituere, quod nos facimus, in quo necesse est doctrinæ totius substantiam contineri: non defugi hunc laborem, ut implerẽ materiam, quam Cyprianus non executus est in ea oratione, qua Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrantem atq; obstrepentem ueritati redarguere conatur: qua materia non est usus, ut debuit. Non enim scripturæ testimonijs, quam ille utiq; uanam, fictam, commentitiam putabat, sed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum, dilatis paulisper diuinis lectionibus, formare hunc à principio tanquam rudem debuit, Eiq; paulatim lucis principia monstrare, ne toto lumine obiecto caligaret. Nam sicut infans solidi, ac fortis cibi capere uim non potest, ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit, ita & huic oportebat: quia nondum poterat capere diuina, prius humana testimonia offerri, id est philosophorum, & historicorum, ut suis potissimum refutaretur authoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum, ut ijs solis contentus esset, quibus fides constat, accessi deo inspirante, ut ego facerem, & simul ut uiam cæteris ad imitandum pararem. At si hortatu nostro docti homines ac diserti huc se conferre cœperint, & ingenia sua uimq; dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint, euanituras breui religiones falsas, & occasuram esse omnem philosophiam, nemo dubitauerit: si fuerit omnibus persuasum, tum hanc solam religionem, tum etiam & solam uerã esse sapientiam. Sed euagatus sum longius, quàm uolebam.

oblatrare, et obstrepere veritati.

De iustitia quam non modo philosophi, sed etiam poëte, qui eos præcesserunt, totis quæsierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat, non figmento poëtico, quod iustitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuisse secula. sed Ioue regnante iustitiam esse fugatam. Caput V

NVnc reddẽda est de iustitia proposita disputatio: quæ aut ipsa summa est uirtus, aut fons est ipsa uirtutis: quam nõ modo philosophi quæsierunt, sed poëtæ quoq;, qui priores multo fuerunt: & ante natũ philosophiæ nomen pro sapientibus habebantur. Hi planè intellexerunt ab

Iustitia.

poetæ priores fuerunt, quam philosophi.

esse hanc à rebus humanis: eamq; finxerunt offensam uitijs hominum cessisse à terra, in cœlūq; migrasse: atq; ut docerent quid sit iuste uiuere (Solent enim præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi uocant aurea, repetunt exempla iustitiæ: narrantq; in quo statu fuerit uita humana, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poëtica fictione, sed pro uero habendum est. Saturno enim regnante, nondum Deorum cultibus institutis, nec adhuc ulla gente ad diuinitatis opinionē consecrata, Deus utiq; colebatur. Et ideo non erāt neq; dissensiones, neq; inimicitiæ, neq; bella,

Nondum uesanos rabies nudauerat enses,

Vt Germanicus Cæsar in Aratæo loquitur carmine.

Nec consanguineis fuerat discordia nata.

Immo nec alienigenis quidem, neq; ulli omnino gladij, qui nudarētur, fuerunt. Quis enim præsente, ac uigente iustitia, aut de tutela sui, cum nemo insidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quicquam concupisceret?

Malebant tenui contenti uiuere cultu,

Vt Cic. in suo ait Arato, quod est proprium nostræ religionis,

Ne signare quidem, aut partiri limite campum

Fas erat, in medium quærebant. Quippe cum Deus communem omnibus terram dedisset, ut communem degerent uitam, non ut rabida, & furens auaritia sibi omnia uendicaret, nec ulli deesset, quod omnibus nasceretur. Quod poëtæ dictum sic accipi oportet, non ut existimemus nihil omnino tunc fuisse priuati, sed more poëtico figuratum, ut intelligamus tam liberales fuiße homines, ut natas sibi fruges non includerent: nec † solis abscōditis incubarēt, sed pauperes ad cōmunionē proprij laboris admitterēt.

Aliter † soli.

Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.

Nec mirum, cum promptuaria iustorum benigne paterent omnibus: nec auaritia intercipiēs beneficia diuina famem, sitimq; uulgo faceret, sed omnes æqualiter abundarent: cum habentes non habentibus large, copioseq; donarent. Sed postquam Saturnus à filio pulsus, in Latiumq; delatus est,

Arma Iouis fugiens, & regnis exul adeptis:

Cum iam populus, uel noui regis metu, uel quia spōte deprauatus Deum colere desisset, regemq; pro Deo habere cœpisset, cum ipse propemodum paricida exemplo cæteris esset, ad uiolandam pietatem,

Deseruit propere terras iustissima uirgo,

Sed non, ut ait Cicero,

Et Iouis in regno, cœliq; in parte resedit.

Quomodo enim poterat in eius regno residere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exulem toto orbe iactauit?

Ille malum uirus serpentibus addidit atris,

Prædariq; lupos iussit. id est odiũ, & inuidiã, & dolũ hominibus in eu it: ut essent tãquam serpentes uenenati, tam rapaces quàm lupi. Quod quidem uere faciunt ij, qui iustos, ac fideles Deo persequuntur, dantq; iudicibus sæuiendi aduersus innoxios potestatem. Fortasse aliquid eiusmodi Iupiter fecerit ad expugnandam, tollendamq; iustitiam, & ideo efferasse serpentes, ac lupos acuisse traditur.

Tum belli rabies, & amor successit habendi.

Neq; immerito. Sublata enim Dei religione, boni quoque, ac mali sciẽtiã perdiderunt: sic hominibus intercidit communitas uitæ, & direptum est fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus inserere cœperunt, & insidiari, & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

Quod cupiditas fons malorum omnium expulsa iustitia, suas, id est iniquißimas promulgauit leges: & quomodo sub Ioue naturæ consortes seruituti subiecerit audax, auara, ambitiosa, superba, & crudelis impietas hominum, & aureum expulit seculum, quod sola facit puritas ueræ religionis. Caput. VI. Cupiditas

QVorum omnium malorum fons cupiditas erat, quæ scilicet ex cõtemptu ueræ maiestatis erupit: non tantũ enim non participabãt alijs ij, quibus aliqd affluebat, sed aliena quoq; rapiebant, in priuatum lucrum trahentes omnia: & quæ antea in usus hominum etiam singuli laborabant, in paucorum domos conferebantur. Vt enim cæteros seruitio subiugarent, in primis necessaria uitæ subducere, & colligere cœperũt. Eaq; firmiter cõclusa seruare, ut beneficia cœlestia facerent sua, non propter humanitatẽ, quæ nulla in ipsis erat, sed ut omnia cupiditatis, & auaritiæ instrumenta contraherent: leges etiam sibi iustitiæ nomine munitas iniquissimas, iniustissimasq; sanxerũt, quibus rapinas, & auaritiã suam contra uim multitudinis tuerentur. Tãtum igitur authoritate, quãtum uiribus, aut opibus, aut auaritia præualebant. Et quoniam nullũ in his iustitiæ uestigium fuit, cuius officia sunt humanitas, æquitas, misericordia, iam superba, & tumida inæqualitate gaudebant: altiorésque cæteris hominibus satellitum comitatu, & ferro, & insigni ueste fulgebant. Hinc honores sibi, & purpuras, & fasces inuenerũt: ut securium, gladiorũmque terrore subnixi, quasi iure dominorum

perculsis, ac pauentibus imperarent. In hac conditione humanam uitam rex ille constituit, qui debellato, ac fugato parente non regnum, sed impiam Tyrannidem ui, & hominibus armatis occupauit. Et aureũ illud, iustumq; seculum sustulit: coëgitq; homines malos, & impios fieri: uel ex hoc ipso, quod ipsos auertit à Deo ad se adorandum: quod error insolentissimæ potestatis expresserat. Quis enim non metueret eum, quem arma cingebant, quem ferri, & gladiorum fulgor insuetus circũdabat? aut quî parceret alieno, qui ne patri suo quidem pepercerat? Quem uero metueret, qui Titanam robustam, excellentemq; uiribus gentem bello uicerat, occidione deleuerat? Quid mirum, si omnis multitudo insolito metu pressa, in unius adulationem concesserat? hunc uerebantur, huic honorẽ maximum deferebant. Et quoniam mores, ac uitia regis imitari genus obsequij iudicabatur, abiecerunt omnes pietatem: ne exprobare regi scelus uiderentur, si pie uiuerent. Sic assidua imitatione corrupti diuinũ fas reliquerũt: & paulatim male uiuendi consuetudo mos factus est. Nec iam quicquã ex antecedentis seculi pio, atq; optimo statu mansit: sed explosa iustitia, ueritatem secum trahens reliquit hominibus errorẽ, ignorantiam, cæcitatem. Imprudentes igitur poëte, qui eam ad cœlũ confugiße cecinerunt, id est ad Iouis regnum. Si enim seculo, quod uocant aureum, iustitia in terra fuit, à Ioue utiq; pulsa est, qui aureum seculum commutauit. Seculi autem commutatio, & expulsio iustitiæ nihil aliud, ut dixi, quàm desertio diuinæ religionis putanda est: quæ sola efficit, ut homo hominem charum habeat, cumq; sibi fraternitatis uinculo sciat esse constrictũ: siquidem pater idem & Deus est omnibus, ut Dei patris communis beneficia cum ijs, qui nõ habent, partiatur: nulli noceat, nullum premat, non fores claudat hospiti, non aurem precanti: sed sit largus beneficus, liberalis, quas regias esse laudes Tullius existimauit. Hæc est profecto iustitia, & aureum seculum, quod Ioue regnante primum corruptum, mox & ipso, & omni eius progenie consecrata, Deorumq; multorum cultu suscepto fuerat omne sublatum.

(Marginal manuscript notes: "i. occisione"; "deferre alicui honorem"; "consuetudo mos est ... institutũ consuetudine firmatum"; "vinculo fraternitatis constringi"; "Laudes regiæ quæ sint")

De aduentu Christi aureum seculum restituentis in electis, id est ueram reformantis religionẽ. Et quod uirtus innotescat, & probatur exercitio uitiorum, ut liquidum sit, quare Deus mala esse permiserit. Caput VII

SEd Deus, ut parens indulgentissimus, appropinquante ultimo tempore nuntium misit, qui uetus illud seculum, fugatamq; iustitiam re

duceret, ne humanũ genus maximis, & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis, & reddita quidem terræ, sed assignata paucis iustitia est: quæ nihil aliud est, quàm Dei unici pia, & religiosa cultura. Sed moueat fortaße aliquem, cur si hæc sit iustitia, nõ omni humano generi sit data: nec in ea multitudo uniuersa consenserit. Magnæ hoc disputationis est, cur adeo, cum iustitiam terræ daret, sit retenta diuersitas: quod & alio loco declaraui, & ubicunq; opportune inciderit, explicabitur. Nunc designare id breuissime satis est, uirtutem aut cerni non poße, nisi habeat uitia contraria: aut non eße perfectam, nisi exerceatur aduersis. Hanc enim Deus bonorum, & malorum uoluit eße distãtiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, item mali ex bono: nec alterius ratio intelligi sublato altero potest. Deus ergo non exclusit malũ, ut ratio uirtutis constare poßet. Quomodo enim patientia uim suam, nomẽq; retineret, si nihil esset, quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereretur deuota Deo suo fides, nisi esset aliquis, qui à Deo uellet auertere? Nã & ideo potẽtiores eße iniustos permisit, ut cogere ad malũ poßent: ideo plures, ut uirtus eßet pretiosa, quod rara est. Quod quidem iam Quintilianus egregie, ac breuiter ostendit in capite obuoluto: Nam quæ, inquit, uirtus eßet innocentia, nisi laudem raritas dedisset? Verum quia natura sic comparatum est, ut odium cupiditas, ira in id, quod incubuerint, agãt cæcos, supra hominem uidetur culpa uacare. Alioqui si natura pares omnibus affectus dedißet, pietas nihil erat. Hoc quàm uerũ sit, doceat neceßitas ipsa rationis. Si enim uirtus est, malis, ac uitijs fortiter repugnare, apparet sine malo, ac uitio nullam eße uirtutem: quam Deus ut absolutã, perfectãq; redderet, retinuit illud, quod erat ei cõtrarium, cum quo depugnare poßet. Agitata enim malis quatiẽtibus stabilitatem capit: & quanto frequentius impellitur, tanto firmius roboratur. Hæc nimirũ causa effecit, ut quamuis sit hominibus mißa iustitia, tamen aureum seculum non eße dicatur: quia malum non sustulit, ut retineret diuersitatem, quæ sacramentum diuinæ religionis continet sola.

Quare iustitia, quæ in propatulo est, non uideatur ab hominibus: & quod homo dei templum est, non aurum, nec lapides. Et quod Deus uirtutibus colendus est, non corruptibilibus donis. Et quod omnia mala ex eo proueniunt, quod plures Dij coluntur: quia si unus solus uere coleretur, omnes iura fraternitatis agnoscerent, & exercerent. Caput VIII.

Qui ergo putant iustum esse neminem, ante oculos habent iustitiã, sed eam nolunt cernere. Quid est enim cur illã uel in carminibus, uel in omni sermone describant, conquerentes eius absentiã, cum sit facillimum bonos esse, si uelint? Quid uobis inanem iustitiam depingitis, & optatis capere de cœlo tanquam in aliquo simulachro figuratã? Ecce in conspectu uestro est, suscipite (si potestis) eamq; in domicilio uestri pectoris constituite. Nec difficile, nec alienum à temporibus existimetis. Estote æqui, ac boni, & sequetur uos sua sponte iustitia, quam quæritis. Deponite omnem malam cogitationem de cordibus uestris, & statim uobis illud tempus aureum reuertetur: quod aliter cõsequi non potestis, quam si uerum Deum colere cœperitis. Vos autem manente cultu Deorum, iustitiam desyderatis in terra, quod fieri nullo pacto potest: sed ne tum quidem potuit, cum putatis: quia nondum natis Dijs istis, quos impie colitis, necesse est unius Dei cultum fuisse per terram, eius scilicet qui execratur malitiam, exigitq; bonitatem: cuius templum est, non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram Dei gestat. Quod templum non auro, & gemmarum donis corruptibilibus, sed externis uirtutum muneribus ornatur. Discite igitur (siquid uobis reliquæ mẽtis est) homines ideo malos, & iniustos esse, quia Dij coluntur: & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingrauescere, quia Deus huius mundi effector, & gubernator derelictus est: quia susceptæ sunt, contra quàm fas est, impiæ religiones: Postremo, quia ne coli quidem uel à paucis Deum sinitis. Quod si solus Deus coleretur, non essent dissensiones, & bella, cum scirent homines se unius Dei filios esse, ideoq; diuinæ necessitudinis sacro, & inuiolabili uinculo copulatos, ut nullæ fierent insidiæ: cum scirent cuiusmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præparet, qui clãdestina scelera, & ipsas etiam cogitationes præuidet. Nõ essent fraudes, neq; rapinæ, si Deo præcipiente didicissent & suo paruo esse contenti, ut fragilibus, & caducis solida, & æterna præferrent. Non essent adulteria, & mulierum prostitutiões, & stupra, si esset notum omnibus damnari à Deo quicquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec fœminam necessitas cogeret pudorem suum profanare, ut uictum sibi obscœnissimum quærat: cum & mares libidinem contemnerent, & habentium pia, & religiosa collatio non habentibus subueniret. Non essent igitur (ut dixi) hæc omnia in terris mala, si ab hominibus in legem Dei coniuraretur: si ab uniuersis fierent, quæ unus noster populus operatur: quàm beatus esset, quámque aureus humanarum rerum status, si per totum orbem mansuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides morare-

templũ dei est homo.

necogitationes quidem latent deum

status rerũ humanarum

tur. Deniq; ad regendos homines non opus esset tam multis, & tam uarijs legibus, cum ad perfectam innocentiam Dei lex una sufficeret: neq; carceribus, neq; gladijs præsidum, neq; terrore pœnarum, cum præceptorum cœlestiũ salubritas humanis pectoribus infusa, ultro ad iustitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali homines sunt ignorantia recti, ac boni: quod quidem Cicero uidit. Disputans enim de legibus: Sicut una, inquit, eademq; natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohæret, ac nititur: sic omnes homines inter se natura confusi, prauitate dissentiunt: nec se intelligunt esse consanguineos, & subiectos omnes sub unam, eandemq; tutelam: quod si teneretur, Deorum profecto uitã homines uiuerent. Vniuersa igitur mala, quibus humanum genus seipsum inuicem conficit, iniustus, atq; impius Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum, tanquam prodigi, ac rebelles liberi abnegassent.

Deus omnium pater communis

Quod iniqui iustitiam, quam sibi abesse sentiunt, omnibus abesse putant: & in eos, qui iustiores, & innocentissimi sunt, atrocius sæuiunt, id est in seruos Christi, mensuram patrũ implentes: qui caput omniũ iustorum Christum occiderunt, eo quod dissimilitudo uitæ criminosæ sitiat sanguinem innocentium. Caput IX.

NOnnunquam tamen sentiunt, se malos esse, & ueterum seculorum statum laudant, & de moribus suis, meritisq; cõiectant, abesse iustitiam: quam obuersantem oculis suis non tantum non suscipiunt, nec agnoscunt, uerumetiam uiolenter oderunt, & persequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non esse iustitiam, quam nos sequimur, quomodo si illa uenerit, quam ueram putant, eam recipient? qui laniant, & occidunt eos, quos & ipsi fatentur imitatores esse iustorum, quia bona operantur, & iusta: cum si tantummodo malos occiderent, digni essent, ad quos iustitia non ueniret: cui nulla fuit alia causa linquẽdi terrã, quàm humani cruoris effusio. Quanto magis, cum pios interficiant, & ipsos iustitiæ sectatores pro hostibus ducant: immo uero plus quàm pro hostibus, quibus utiq; cum animas eorum, & opes, & liberos ferro, & igni appetant: tamen parcitur uictis, & est locus inter arma clemẽtiæ. Aut si adeo sæuire placuit, nihil plus in eos fit, quàm ut occidãtur, uel in seruitutem adducantur. Hoc uero inenarrabile est, quod fit aduersus eos, qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur, quàm qui sunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbissimi iusti-

Victa iacet pietas. & virgo, cæde madentes, ultima cælestum terras astrea reliquit.

tiæ facere mentionem, qui feras immanitate uincunt: qui placidissimum Dei gregē uastant, ceu lupi rapaces atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies. Verum hos nō uentris, sed cordis rabies efferauit: nec atra nebula, sed aperta prædatione grassantur: nec eos unquā cōscientia scelerum reuocat: ne sanctum, ac pium nomen iustitiæ ore illo uiolent, quod cruore innocentium, tanquam rictus bestiarum madent. Huius tanti, & tam pertinacis odij quam potißimum causam esse dicamus? Vtrum'ne ueritas odiū pariat, ut ait poëta, quasi diuino spiritu instructus: an erubescet coram iustis, & bonis eße nequam, an potius utrūq;? Nam & ueritas ideo semper inuisa est, quod is, qui peccat, uult habere liberum peccandi locum: nec aliter se putat male factorum uoluptate securius perfrui posse, quàm si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam scelerum, & malitiæ suæ testes extirpare funditus nituntur, & tollere: grauesq; sibi putant, tanquā uita eorū coarguatur. Cur enim sint aliqui intempestiue boni, qui corruptis moribus publicis, conuitiū bene uiuendo faciant? Cur non omnes sint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferātur, quos coràm male uiuere pudet, qui peccātiū fontē, & si nō uerbis, quia tacēt, tamen ipso genere uitæ dißimili feriunt, & uerberant? Castigare enim uidetur quicunq; dissentit. Nec est magnopere mirandum, si aduersus homines ista fiunt: cum aduersus ipsum Deum propter eandem causam insurrexerit etiam populus in spe cōstitutus, nec Dei nescius: sequiturq; iustos eadem neceßitas, quæ ipsum iustitiæ uiolauit authorē. Vexant ergo, & exquisitis pœnarum generibus excruciant: parumq; habent interficere, quos oderunt, nisi etiam crudelitas corporibus illudat. Siqui autē doloris, uel mortis metu, uel suapte perfidia cœleste sacramentum deseruerint, & ad funesta sacrificia cōsenserint, eos laudāt, & honoribus mactant, ut eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autem magni existimauerint fidē, cultoresq; se dei nō abnegauerint, in eos uero totis carnificinæ suæ uiribus, ueluti sanguinem sitiant, incumbūt, & desperatos uocāt: quia corpori suo minime parcunt, quasi quicquam desperatius esse poßit, quàm torquere, ac dilaniare eum, quem scias innocentem. Adeo uero nec pudor ullus apud eos superest, à quibus abest omnis humanitas, & detorquent in homines iustos conuitia sibi congruētia. Impios enim uocāt ipsi scilicet pij, & ab humano sanguine abhorrētes: cū si & actus suos consyderent, & illorum, quos tanquam impios damnant, iam intelligant, quàm mendaces sint, & ijs omnibus, quæ aduersus bonos aut dicūt aut faciunt, digniores. Non enim de nostro, sed de illorum numero

semper

ſemper exiſtunt, qui uias obſideant armati, maria prædentur: uel ſi palàm graſſari non licuit, uenena clàm temperent: qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur: aut maritos, ut adulteris nubant: qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent, aut ſi nimium pij fuerint, exponant: qui libidines inceſtas, nec à filia, nec à ſorore, nec à matre, nec à ſacerdote contineant: qui aduerſus ciues ſuos, patriamq; coniurent: qui neq; eculeum timeant: qui denique ſacrilegia committant, & Deorum, quos colũt, templa diſſoluent: & ut quæ leuia ſunt, atq; uſitata dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant: iuſtos hæredes uel auferant, uel excludãt: qui corpora ſua libidinibus proſtituant: qui deniq; immemores, quod nati ſunt, cum fœminis patientia certent: qui ſanctiſſimã quoque corporis ſui partem contra fas omne polluant, & profanent: qui uirilia ſua ferro metant: & quod eſt ſceleratius, ut ſint religionis antiſtites, qui nec uitæ quidem ſuæ parcant, ſed extinguendas publice animas uendant: qui ſi iudices ſedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impune dimittant: qui cœlum quoque ipſum ueneficijs appetant, tanquam eorum malitiam terra non capiat. Hæc inquam, & his plura ſcelera utiq; ab ijs fiũt, qui Deos colũt. Quis inter hæc tot, & tãta iuſtitiæ locus eſt? Et ego de multis pauca collegi, non ut arguerem, ſed ut oſtenderem. Qui uolent ſcire omnia, Senecæ libros in manu ſumãt, qui morum, uitiorũq; publicorũ & deſcriptor ueriſsimus, & accuſator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebroſam iſtam uitam circunſcripte, breuiterq; depinxit his uerſibus:

Nunc uero à mane ad noctem, feſto atq; profeſto,
Totus item pariterq; dies, populusq;, patresq;
Iactare, inde foro omnes, & decedere nuſquam.
Vni ſe, atq; eidem ſtudio omnes dedere, & arti.
Verba dare, ut caute poſsint pugnare, doloſe
Blanditia certare, bonum ſimulare uirum ſe,
Inſidias facere, ut ſi hoſtes ſint omnibus omnes.

Noſtro autem populo quid horum poteſt obijci, cuius omnis religio eſt ſine ſcelere, ac ſine macula uiuere? Cũ igitur uideãt ſe, ac ſuos, ea, quæ diximus, gerere, noſtros autem nihil aliud operari, niſi æquum & bonũ, poterant (ſiquid ſaperent) ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios eſſe, & ſe impios, qui nefanda committunt. Neq; enim fieri poteſt, ut qui in omnibus uitæ ſuæ actibus non errãt, in ipſa ſumma errent: hoc eſt in religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas enim ſuſcepta in eo, quod eſt ſummum, per cætera uniuerſa ſequeretur: eoq; fi

eri non potest, ut ipsi, qui errant in omni uita, nõ etiam in religione fallantur: quoniam pietas in summo regulam tenens, tenorem suum seruat in cæteris. Ita fit in utraq; parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis sit summa ipsa noscatur.

De impia iniquorum, qui Deum nesciunt, pietate. Et quid, & ubi sit uera pietas, quam Deorum cultores assequi nequeunt propter subiectas causas. Caput X.

Operæpretium est cognoscere illorum pietatẽ, ut ex ijs, quæ clementer, ac pie faciunt, possint intelligi, qualia sint, quæ ab his cõtra iura pietatis geruntur. At ne quem uidear inclementer incessere, aliquã mihi personam poëticã sumam, quæ sit uel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

Quo iustior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis.

Qui nobis documenta iustitiæ protulit,

Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris,
Inferias cæso sparsuros sanguine flammas.

Quid potest esse hac pietate dementius, quàm mortuis humanas uictimas immolare: & ignem cruore hominũ tãquam oleo pascere? Sed fortasse hoc non ipsius uitium fuerit, sed poëtæ, qui insignem pietate uirũ insigni scelere fœdauit. Vbi est ergo poëta, illa pietas, quã sæpissime laudas?

Ecce pius Aeneas, Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vphens,
Viuentes rapit inferias, quos immolet umbris
Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas.

Cur ergo dicebat eodem ipso tempore, quo uinctos ipsos homines ad immolationem mittebat? Equidem & uiuis concedere uellẽ, cum quos uiuos habebat in potestate, uice pecudum iuberet occidi. Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit, qui literas fortasse nõ didicerat, sed tua: qui, cũ esses eruditus, ignorasti tamen, quid esset pietas: & illud ipsum, quod nefarie, quod detestabiliter fecit, pietatis esse officiũ credidisti: uidelicet ob hoc unum pius uocatur, quia patrem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aspernẽda precantes trucidauit? adiuratus enim per eundem patrem, & spem surgentis Iuli, nequaquam pepercit furijs accensus, & ira. Quisquã ne igitur putet hunc aliquid in se uirtutis habuisse, qui & furore tanquam stipula exarserit: & Manium patris, per quem rogabatur, oblitus,

Æneas quare pius

iram frenare non quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui non tantum nō repugnantes, sed etiam precantes interemit. Dicet hic aliquis: Quæ igitur, aut ubi, aut qualis est pietas? Nimirum apud eos, qui bella nesciūt, qui cōcordiam cum omni ui seruant, qui amici sunt etiam inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligant, qui cohibere iram sciunt, omnemq; animi furorem tranquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta tenebrarum, & errorum nubes hominum pectora obduxit? qui cum se maxime pios putant, tum maxime fiunt impij. Quanto enim religiosius terrenis istis simulacbris seruiunt, tanto magis scelerati aduersum nomen diuinitatis ueræ existunt. Itaq; pro merito impietatis suæ grauioribus malis sæpe uexantur: quorum causam quia nesciunt, Fortunæ culpa omnis ascribitur: & locum inuenit Epicuri philosophia, nihil ad Deos pertinere censentis, nec gratia eos tangi, nec ira moueri: quia & contemptores eorum sæpe uideant beatos, & cultores sæpe miseros. Quod eo fit, quia cū religiosi uideantur, & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale sæpe patiuntur. Consolantur se tamen accusatione fortunæ: nec sentiunt, quod si esset ulla, cultoribus suis nunquam noceret. Merito igitur huiusmodi pietatem pœna consequitur: & offensa diuinitas scelere hominum praue religiosorum, graui eos infortunio mactat: qui licet sanctis moribus uiuant summa fide, atque innocentia: tamen, quia Deos colunt, quorum ritus impios, ac profanos Deus uerus odio habet, à iustitia, & à nomine ueræ pietatis alieni sunt. Nec est difficile docere, cur Deorum cultores boni, & iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt, qui colunt cruentos Deos Martem, atque Bellonam? quomodo autem parentibus parcent, qui expulsorem patris sui Iouem? aut natis ex se infantibus, qui colunt Saturnum? quomodo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam, & adulteram, & quasi apud Deos prostitutam? quomodo se à rapinis, & fraudibus abstinebunt, qui Mercurij furta nouerunt, docētis non fraudis esse decipere, sed astutiæ? Quomodo libidines coërcebunt, qui Iouem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosq; uenerantur, quorum adulteria, & stupra in mares, & fœminas non tantum doctis nōta sunt, sed exprimuntur etiam in theatris, atque cantantur, ut sint omnibus notiora? Possunt'ne inter hæc iusti esse homines, qui etiam si natura sint boni, ab ipsis tamen dijs erudiantur ad iniustitiam? Ad placandum enim Deum, quem colas, ijs rebus opus est, quibus illum gaudere, ac delectari scias. Sic fit, ut uitam colentium Deus pro qualitate numinis sui formet: quoniam religiosissimum est cultus imitari.

obducere pectora

Fortunæ culpam ascribi.

Mars. Bellona Iupiter Saturnus Mercurius Hercules Liber Apollo

Quod persecutores Christianorum non modo bestiæ fuerint, sed ipsis bestijs brutiores, & truciores. Quibus, & quare tormentis martyres afficiant. Caput XI

IS igitur hominibus, qui Deorum suorum moribus congruunt, quia grauis est, & acerba iustitia, eandem impietatem suam, qua in cæteris rebus utuntur, aduersus iustos uiolenter exercent. Nec immerito à prophetis bestiæ nominantur. Præclare itaq; M. Tullius: Etenim si nemo est, inquit, qui mori malit, quàm conuerti in aliquam figuram bestiæ, quamuis mentem hominis habiturus, quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato, mihi quidem tanto uidetur, quanto est præstabilior animus corpore. Aspernãtur itaq; corpora belluarum, quibus sunt ipsi sæuiores, sibiq; adeo placent, quod homines sint nati, quorum nihil nisi liniamenta, & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam sanguinarias bestias unquam aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usq; ad uentris satietatem furit, fameque sedata protinus conquiescit. Illa est uera bestia, cuius una iussione funditur ater ubiq; cruor, crudelis ubiq; luctus, ubiq; pauor, & plurima mortis imago. Nemo huius tãtæ belluæ immanitatẽ potest pro merito describere, quæ uno loco recubãs tam per totũ orbẽ dẽtibus ferreis sæuit: & nõ tãtũ artus hominũ dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & ĩ cineres fundit, ne quis extet sepulturæ locus: quasi uero id affectẽt, qui Deũ confitẽtur, ut ad eorum sepulchra ueniatur, ac non ut ipsi ad eũ perueniant. Quæ nam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem uiuis, terram mortuis denegasse? Dico igitur nihil esse miserius ijs hominibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ iussionis necessitas aut inuenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut prouectio dignitatis fuit, sed hominis damnatio ad carnificinam, Dei uero ad pœnam sempiternã. Quæ autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare impossibile est. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita, tã uaria: genera crudelitatis? Accepta enĩ potestate pro suis moribus quisq; sæuit alij præ nimia tumiditate plus ausi sunt, quàm iubebantur: alij suo proprio aduersum iustos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, & hoc officio uiam sibi ad altiora munirent: alij ad occidendum præcipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui uniuersum populum, cum ipso pariter conuenticulo concremauit. Sed hic quanto sæuior, tanto clementior inuenitur. Illud uero pessimum genus est, cui clementiæ species falsa blanditur: ille sæuior, ille grauior est carnifex, qui neminem

neminem statuit occidere. Itaq; dici non potest, huiusmodi iudices quanta, & quàm grauia tormentorum genera excogitauerint, ut ad effectũ propositi sui peruenirent. Hec autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari possint, nullum se innocentium peremisse (nã & ipse audiui aliquos gloriantes, quia administratio sua in hac parte fuerit incruenta) sed inuidiæ causa, ne aut ipsi uincantur, aut illi uirtutis suæ gloriam consequantur. Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud quàm uictoriam excogitant. Sciunt enim certamen illud esse, & pugnam. Vidi ego in Bithynia præsidem gaudio mirabiliter elatum, tãquã Barbarorum gentem aliquam subegisset: quod unus, qui per biennium magna uirtute restiterat, postremo cedere uisus est. Contendunt igitur ut uincant, & exquisitos dolores corporibus immittunt: & nihil aliud euitant, quàm ut ne torti moriantur. Quasi uero mors tantum nos beatos faciat, ac etiam non tormenta, quanto fuerint grauiora, tanto maiorem uirtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci stultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renouentur, & reparetur nouus sanguis ad pœnam. Quid tam pium, tam beneficum, tam humanum fieri potest? non curaßent tam solicite quos amarent. Hæc est Deorum disciplina. Ad hæc opera cultores suos erudiunt, hæc sacra desyderant. Quin etiam sceleratissimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt: nam & constitutiones sacrilegæ, & disputationes iurisperitorum leguntur iniustæ. Domitius de officio proconsulis libro septimo, rescripta principum nefaria collegit, ut doceret quibus pœnis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur.

Quomodo ipsi carnificibus grati facti sunt, qui diligunt inimicos Et quod expetibilius est esse bonum, & malum putari, quàm malum eße & uideri bonum. Caput XII.

QVid ijs facias, qui ius uocant carnificinas ueterum Tyrannorũ aduersus innocẽtes rabide sæuiẽtium? Et cũ sint iniustitiæ, crudelitatisq; doctores, iustos eße se tamẽ, ac prudẽtes uideri uolũt, cæci, & hebetes, ac rerum & ueritatis ignari. Adeo ne uobis ô perditæ mentes inuisa iustitia est, ut eam summis sceleribus adæquetis? Adeó ne apud uos perit innocentia, ut ne morte quidẽ simplici dignam iudicetis? Sed supra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectúsque purum ab omni sceleris contagione præstare. Et quoniam communiter cum Deorum cultoribus loquimur, liceat per uos benefacere no-

biſcum. Hæc eſt enim lex noſtra, hoc opus, hæc religio. Si uobis ſapientes uidemur, imitamini. Si ſtulti, cõtemnite, aut etiã ridete, ſi libet: nobis enim ſtultitia noſtra prodeſt. Quid laceratis? quid affligitis? non inuidemus ſapientiæ ueſtræ. Hanc ſtultitiam malumus, hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus, & in uos ipſos, qui odiſtis, omnia conferamus. Eſt apud Ciceronem non abhorrens à uero locus in ea diſputatione, quæ habetur à Furio contra iuſtitiam. Quæro, inquit, ſi duo ſint, quorum alter optimus uir, æquiſſimus ſumma iuſtitia, ſingulari fide: alter inſigni ſcelere, & audacia: & ſi in eo ſit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, ſceleratum, facinoroſum, nefarium putet: contra autem, qui ſit improbiſſimus, exiſtimetur eſſe ſumma probitate, ac fide: proq; hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferantur, effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat: poſtremo iure etiam optimo omnibus miſerrimus eſſe uideatur. Contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eũ honores, omnia imperia, omnes opes, omnes deniq; copiæ conferantur: uir deniq; optimus omniũ æſtimatione, & digniſſimus omni fortuna iudicetur. Quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrũ ſe eſſe malit? Profecto quaſi diuinaret, quæ nobis mala, & quomodo uentura eſſent propter iuſtitiam, hoc poſuit exemplum. Hæc enim populus noſter patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo eſt errore ciuitas, uel potius orbis ipſe totus, ut bonos, & iuſtos uiros tanquam malos, & impios perſequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam quod ait neminem eſſe tam dementem, qui dubitet utrum ſe eſſe malit. Ille quidem, ut is, qui contra iuſtitiam diſſerebat, hoc ſenſit: malo ſapientem malum eſſe cum bona æſtimatione, quàm bonũ cum mala. A nobis autẽ abſit hæc amentia, ut falſum uero anteponamus. An boni noſtri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, quàm ex conſciẽtia noſtra, & iudicio Dei? Aut aliqua nos felicitas illiciet unquam, ut non potius uerã bonitatẽ, cũ omni malo, quàm falſam, cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna reges: ſuas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) ſuam uero prudentiam prudentes: relinquant nobis ſtultitiam noſtram, quam uel ex hoc apparet eſſe ſapientiam, quod eam nobis inuident. Quis nam ſtulto inuideat, niſi qui ipſe ſit ſtultiſſimus? Illi autem non adeo ſunt ſtulti, ut ſtultis inuideant: ſed ex eo, quod accurate, quod ſolicite perſequuntur, ſtultos non eſſe concedũt: cur enim tam crudeliter ſæuiunt, niſi quia metuunt, ne in dies inualeſcente iuſtitia, cum Dijs ſuis, quos Narinoſos appellant, quod odoribus thuris colantur, Narinoſis relinquantur. Si ergo cultores Deorum ſapientes ſunt, nos ſtulti, quid metuunt, ne ſapientes illiciantur à ſtultis?

Quod ex eo patet iustitia christianæ religionis, & ueritas fidei, quod de cultoribus Deorum crescit ecclesia, sed de ecclesia nec minis, nec tormentis compelli possint ad cultum Deorum, licet quidā sacrificasse ex infirmitate legātur inuiti: qui tamen postea per pœnitentiam, in quo Nouatiani cōfutantur, surrexerunt fortiores. Et quod patientia martyrum solidißimum est christianæ religionis fundamentum. Caput XIII.

CVm autem noster numerus semper de Deorum cultoribus augeatur, nunquam uero, ne in ipsa quidem persecutione minuatur: quoniam peccare homines, & inquinari sacrificio poßunt, auerti autē à Deo non poßunt. (Valet enim ui sua ueritas.) Quis est tam excors, tamq; cæcus, qui non uideat, quæ in utraq; sit parte sapientia? Sed illi malitia, & furore cæcantur, ne uideant, stultosq; arbitrantur eße: qui cum habeant in sua potestate supplicia uitare, cruciari tamen, & mori malunt: cum poßint, ex eo ipso peruidere non eße stultitiam: in quam tanta hominum millia per orbem totum una, & pari mente consentiunt. Si enim fœminæ sexus infirmitate labūtur (nam interdum isti muliebrem, & anilem superstitionem uocant) uiri certe sapiunt. Si pueri, si adolescentes improuidi sunt per ætatem: maturi certe, ac senes habent stabile iudicium. Si una ciuitas desipit, cæteræ utiq; innumerabiles stultæ eße non poßunt. Si una prouincia, una natio prouidentia caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti neceße est. Cum uero ab ortu solis usq; ad occasum lex diuina suscepta sit: & omnis sexus, omnis ætas, & gens, & regio unis, ac paribus animis Deo seruiant, eadem sit ubiq; patientia, idem cōtemptus mortis: intelligere debuerant, aliquid in ea re eße rationis, quod non sine causa usq; ad mortē defendatur: aliquid fundamenti, ac soliditatis, quod eam religionem non tantum iniurijs, ac uexatione non soluat, sed augeat semper, & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoq; illorum malitia coniungitur, qui euertiße se funditus religionē dei opinātur, si homines inquinauerint, cum & Deo satisfacere liceat, & nullus sit tam malus Dei cultor, qui data facultate ad placandum deum reuertatur, & quidem deuotione maiori. Peccati enim cōsciētia, & metus pœnæ religiosiorē facit: & semper multo firmior est fides, quam reponit pœnitētia. Si ergo ipsi, cū Deos arbitrātur sibi iratos, tum donis, & sacrificijs, & odoribus placare eos credunt: quid est tādē, quod Deū nostrū tam immitē, tā implacabilē putēt, ut uideatur is iā Christianus eße nō poße, q Dijs eorū coactus, inuitusq; libauerit? nisi forte cōtaminatos semel putāt animos trāslaturos, ut sua spō

vis ueritatis maxima est

te facere incipiant, quod per tormenta fecerunt. Quis id officium libens subeat, quod ab iniuria cœpit? Quis cum uideat laterum suorum cicatrices, non magis oderit deos, propter quos æterna pœnarum insignia, & impreßas uisceribus suis notas gestet? Ita fit ut data diuinitus pace, & qui fuerunt uniuersi redeant: & alius propter miraculum uirtutis nouus populus accedat. Nam cum uideat uulgus dilacerari homines uarijs tormẽtorum generibus, & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patiẽtiã, existimant, id quod res est, nec consensum tam multorum, nec perseuerantiam morientium uanam esse: nec ipsam patientiã sine Deo cruciatus tãtos poße superare. Latrones, & robusti corporis uiri eiusmodi lacerationes perferre nequeunt, exclamant, & gemitus edunt. Vincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patientia. Nostri autem (ut de uiris taceã) pueri, & mulierculæ tortores suos tacite uincunt, & exprimere illis gemitum nec ignis potest. Eant Romani, & Mutio glorientur, & Regulo. Quorum alter necandum se hostibus tradidit, quod captiuum puduit uiuere, Alter ab hostibus deprehensus, cum uideret se mortem uitare non poße, manum foco iniecit, ut pro facinore suo satisfaceret hosti, quem uoluit occidere: eaq; pœna ueniam, quam non meruerat, accepit. Ecce sexus fœmineus, & fragilis ætas dilacerari se toto corpore utiq; perpetitur: nõ necessitate, quia licet uitare, si uellẽt: sed uolũtate, quia cõfidunt in Deo.

De uera uirtute Christianorum, qui in culmine patientiæ constituti philosophos laudatores patientiæ antecedunt, uirtute patiendi. Et quod uanum, & stultum est imaginatam terram, ut Deum colere. Caput XIIII

SEd hæc est uera uirtus, quam philosophi quoq; gloriabundi non re, sed uerbis inanibus iactant: differentes nihil esse tam congruens uiri sapientis grauitati, atq; constantiæ, quàm nullis terroribus de sententia, & proposito poße depelli: sed tanti eße cruciari, & mori, ne fidem prodat, ne ab officio discedat, ne metu mortis, aut dolore acerbo subactus aliquid faciat iniustum: nisi forte delirare illis uidetur Flaccus in Lyricis, cum dicit.

Iustum, & tenacem propositi uirum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non uultus instantis Tyranni
Mente quatit solida.

Quo nihil uerius dici potest, si hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus

nullam

nullam mortem recuſant,ne à fide, iuſtitiaq́;declinent: qui non tyrannicas iuſſiones,non præſidum gladios tremunt:quo minus uerum,& ſolidam libertatem conſtanti mente defendant,quæ in hoc ſolo tuenda ſapientia eſt. Quis enim tam inſolens,tam elatus eſt, qui me uetet oculos in cœlum tollere? quis imponat mihi neceſſitatem uel colẽdi quod nolim,uel quod uelim non colendi? Quid nobis iam ulterius relinquetur,ſi etiam hoc quod uoluntate fieri oportet,libido extorqueat aliena? nemo iſtud efficiet,ſi quid nobis ad contemnendam mortem doloremq́; uirtutis eſt. Quam conſtantiam ſi tenemus,cur ſtulti iudicamur,facientes ea quæ philoſophi laudant? Recte igitur Seneca incongruentiam hominibus obiectans ait:Summa uirtus illis uidetur magnus animus.Et idem: Eum, qui contemnit mortem,pro furioſo habent:quod eſt utiq; ſummæ peruerſitatis. Sed ij uanarum religionũ cultores eadem ſtultitia id obijciunt: quia uerum Deum non intelligunt,quos Sibylla Erythræa κωφοὺς καὶ ἀνοήτους,uocat,ſurdos ſcilicet,& excordes: qui nec audiant diuina, nec ſentiant, ſed terram digitis ſuis imaginatam metuant, & adorent.

Quare ſapiẽtes habentur pro ſtultis:& quomodo in duabus præcipue uirtutibus,pietate ſcilicet,& æquitate iuſtitia conſtet: & quid pietas ſecundum Triſmegiſtum, & quid æquitas ſecundum Cic. quarum neutram æſſequi potuerunt Romani,uel Græci,nec aliqui,niſi Chriſtiani. Caput XV

QVæ uero cauſa ſit,ut eos,qui ſapientes ſunt,ſtultos putent, magna ratio eſt: nec enim fruſtra falluntur. Quæ nobis diligẽter eſt explicanda,ut errores ſuos tandem (ſi fieri poteſt) agnoſcant. Iuſtitia ſuapte natura ſpeciem quandam ſtultitiæ habet:quod ego & diuinis & humanis teſtimonijs confirmare poſſum.Sed nihil fortaſſe apud iſtos agemus,niſi iſtos de ſuis doceamus authoribus,nõ poſſe iuſtũ quenquam eſſe,quod eſt coniunctum cum uera ſapientia,niſi ſtultus eſſe uideatur. Carneades Academicæ ſectæ philoſophus, cuius in diſſerendo quæ uis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui neſcit, is ex prædicatione Ciceronis intelliget,aut Lucilij:apud quem diſſerens Neptunus de re difficillima,oſtendit non poſſe id explicari: nec ſi Carneadẽ ipſum Orcus remittat. Is cum legatus ab Athenienſibus Romam miſſus eſſet,diſputauit de iuſtitia copioſe, audiente Galba, & Catone cenſoribus, maximis tunc oratoribus.Sed diſputationem ſuam poſtridie contraria diſputatione ſubuertit, & iuſtitiam,quam pridie laudauerat,ſuſtulit: non quidẽ

pietas - Æquitas iustitia

philosophi grauitate, cuius firma, & stabilis debet esse sentẽtia, sed quasi oratorio exercitij genere in utranq; partem disserendi. Quod ille facere solebat, ut alios quodlibet asserentes posset refutare. Eam disputationẽ, qua iustitia subuertitur apud Cicer. L. Furius recordatur. Credo quoniam de Rep. disserebat, ut defensionem laudationemq; eius induceret, sine qua putabat regi non posse Remp. Carneades autem, ut Aristotelẽ refelleret, ac Platonem, iustitiæ patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia, quæ pro iustitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, euertere. Erat enim facillimum iustitiam radices non habentem labefactari, ut diceret inaniter laborari: quia tum nulla in terra fuit, ut quid esset, aut qualis à philosophis cerneretur: atq; utinam tot, ac tales uiri quãtum eloquẽtiæ, quantum animi, tantum etiam scientiæ ad implendam defensionẽ summæ uirtutis habuissent: cuius origo in religiõe, ratio in æquitate est. Sed ij, qui primam illam partem nescierunt, ne secundam quidẽ tenere potuerunt. Volo autem prius circunscripte, ac breuiter quid sit ostendere, ut intelligatur philosophos ignorasse iustitiam: nec id, quod minime nouerãt, potuisse defendere. Iustitia quamuis omnes simul uirtutes amplectatur, tamen duæ sunt omnium principales, quæ ab illã diuelli, separariq; nõ possunt, pietas, & æquitas. Nã fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cæteræ huiusmodi uel natura, uel institutis parentum possunt inesse ijsdem hominibus, qui iustitiam nesciũt, sicuti semper fuerunt. Nam Romani ueteres, qui iustitia gloriari solebant, ijs utiq; uirtutibus gloriabantur: quæ (ut dixi) proficisci à iustitia possunt, & ab ipso fonte secerni. Pietas uero, & æquitas quasi uenæ sunt eius: his enim duobus fontibus constat tota iustitia. Sed caput eius, & origo in illo primo est: in secundo uis omnis, ac ratio. Pietas autem nihil aliud est quàm Dei notio, sicut Trismegistus uerissime definiuit, ut alio loco diximus. Si ergo pietas est cognoscere Deum, cuius cognitionis summa est, ut eum colas: ignorat utiq; iustitiam, qui religionem Dei nõ tenet. Quomodo enim potest eam ipsam nosse qui unde oriatur ignorat? Plato quidẽ multa de uno deo locutus est, à quo ait constitutũ esse mundũ: sed nihil de religione: somniauerat enim Deum, non cognouerat: quod si iustitiæ defensionem uel ipse, uel quilibet alius implere uoluisset, in primis religiones Deorum euertere debuit: quia contrariæ sunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentauit, in carcerem coniectus est: ut iam tũc appareret, quid esset futurum ijs hominibus, qui iustitiam ueram defendere, Deoq; singulari seruire cœpissent. Altera igitur iustitiæ pars est æquitas: æquitatem non dico utique bene iudicandi, quod ipsum laudabile est in homine iusto, sed se cum cæte-

a / pietas et Æquitas iustitiæ comites / pietas Quid. / Quare Socrates coniectus sit in carcere / b

diuites. pauperes.

ris coæquandi, quam Cice. æqualitatẽ uocat. Deus enim, qui homines generat, & inspirat, omnes æquos, idest pares esse uoluit. Eandem conditionem uiuendi omnibus posuit, omnes ad sapientiam genuit, omnibus immortalitatem spopondit. Nemo beneficijs eius cœlestibus segregatur. Nam sicut omnibus unicum suum lumen æqualiter diuidit, emittit omnibus fontes, uictum subministrat, quietem somni dulcissimam tribuit, sic omnibus æquitatem, uirtutemq́; largitur. Nemo apud eum seruus est, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater est, æquo iure omnes liberi sumus. Nemo Deo pauper est, nisi qui iustitia indiget: nemo diues, nisi qui uirtutibus plenus est: nemo denique egregius, nisi qui bonus, & innocens fuerit: nemo clarissimus, nisi qui opera misericordiæ largiter fecerit: nemo perfectißimus, nisi qui omnes gradus uirtutis impleuerit. Quare neq; Romani, neq; Græci iustitiam tenere potuerunt: quia dispares multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, à priuatis deniq; usq; ad regum sublimißimas potestates. Vbi enim non sunt uniuersi pares, æquitas non est, & excludit inæqualitas ipsa iustitiã: cuius uis omnis in eo est, ut pares faciat eos, qui ad huius uitæ conditionem pari sorte uenerunt.

Æqualitatẽ inter omnes homines uoluit deus

perfectißimus quis.

De æquitate Christianorum, quam philosophi non habẽtes nec inuenire, nec defendere potuerunt. Caput XVI.

DVobus igitur illis iustitiæ fontibus ĩmutatis, omnis uirtus, & omnis ueritas tollitur: & ipsa iustitia remigrat in cœlum. Ideo nõ est uerum illud bonum à philosophis repertũ: quia ignorabant, uel unde oriretur, uel quid efficeret: quod nullis alijs, præterquam nostro populo reuelatum est. Dicet aliquis: Non'ne sunt apud uos alij pauperes, alij diuites, alij serui, alij domini, nónne aliquid inter singulos interest? Nihil: nec alia causa est, cur nobis inuicem fratrum nomẽ impertiamur, nisi quia pares eße nos credimus: nam cum omnia humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum sit diuersa conditio, nobis tamen serui non sunt, sed eos & habemus, & dicimus spiritu fratres, religione conseruos. Diuitiæ quoque non faciunt insignes, nisi quos possunt bonis operibus facere clariores. Diuites sunt enim non qui diuitias habent, sed qui utuntur illis ad opera iustitiæ. Et qui pauperes uidentur, eo tamen diuites sunt, quia & egent, & concupiscunt nihil. Cum igitur & liberi seruis, & diuites pauperibus, humilitate animi pares simus, apud Deum tamen uirtute discernimur.

diuites qui sint

Tanto quisq; sublimior est, quanto iustior. Si enim iustitia est, quasi parem se etiam minoribus facere, quanquam hoc ipso præcellat, quod se inferioribus coæquauit: tamen si non tantum quasi parem, sed etiam quasi minorem se gesserit, utique multo altiorem dignitatis gradū Deo iudice consequetur. Nam profecto in hac seculari uita, quoniam breuia, & caduca sunt omnia, & præferunt se alteris homines, & de dignitate contendunt: quo nihil fœdius, nihil arrogantius, & nihil à sapientis ratione semotius. Rebus enim cœlestibus contraria sunt ista uniuersa terrena: sicut enim sapientia hominū summa stultitia est apud Deum, stultitia autem (ut docui) summa sapientia est, sic Deo humilis & abiectus est, qui fuerit conspicuus, & sublimis in terra. Nā ut taceam, quod hæc præsentia terræ bona, quibus magnus honor tribuitur, uirtuti contraria sunt, & uigorem mentis eneruant: quæ tandē potest firma esse nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cum possit Deus reges quoque ipsos inferiores infimis facere? Et ideo consulens nobis Deus, inter diuina præcepta illud præcipue posuit: Qui se extollit, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur. Cuius præcepti salubritas docet, quod qui se apud homines planum fecerit, humilemq; præbuerit, hic apud Deū præcellens, & insignis habeatur. Nec enim falsa est illa sentētia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum: Quæ hic mala putantur, hæc sunt in cœlo bona.

Quomodo Carneades & iura pro utilitate sancita, & ueram in hominibus iustitiam, nisi forte stultis collegerit, inueniri non posse: & ciuilis iustitia sapientiam quidem habeat, sed iniustam. Naturalis autem iusta sit utiq;, sed sapientiam omnino nō habeat.

Caput XVII

Exposui causam, cur philosophi nec inuenire iustitiā, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad illud, quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erāt infirma quæ à philosophis asserebātur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellexit. Eius disputationis summa hæc fuit: Iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet uaria pro moribus, & apud eosdem pro temporibus sæpe mutata, ius autem naturale esse nullum. Omnes & homines, & animantes alias ad utilitates suas natura ducente ferri: proinde aut nullam esse iustitiam, aut si sit aliqua, summam esse stultitiam: quoniam sibi noceret, alienis commodis cōsulēs: & inferebat hæc argumenta omnibus populis, qui florerēt Imperio, & Romanis quoque ipsis: qui totius orbis potirentur: si iusti uelint esse, hoc est

si

si aliena restituant, ad casas esse redeundum, & in necessitate, ac miserijs iacendũ. Tũ omissis cõmunibus ad propria ueniebat. Bonus uir, inquit, si habeat seruũ fugitiuũ, uel domũ insalubrem, ac pestilentem: quæ uitia solus sciat, & ideo proscribat, ut uẽdat: utrũ'ne profitebitur fugitiuũ seruũ, ac pestilẽtẽ domũ se uendere, an cælabit emptorem? Si profitebitur emptori fugitiuũ eße, bonus quidẽ, quia nõ fallet: sed tamẽ stultus iudicabitur, quia uel paruo uendet, uel omnino non uẽdet. Si cælauerit, erit quidem sapiens, quia rei consulet: sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquẽ, qui aurichalcũ se putet uẽdere, cũ sit illud aurũ: aut plumbũ cũ sit argẽtũ, tacebit'ne, ut id paruo emat, an id indicabit, ut magno? Stultũ planè uidetur emere malle magno. Vnde intelligi uolebat, & eũ qui sit iustus ac bonus stultũ esse, & eũ, qui sapiens, malũ. Et tamen sine pernicie fieri poße, ut sint homines paupertate contenti. Transibat ergo ad maiora, in quibus nemo potest sine periculo uitæ iustus eße. Dicebat enĩ: Nẽpe iustitia est hominẽ nõ occidere, alienũ prorsus nõ attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragiũ fecerit, & aliquis imbecillior uiribus tabulam ceperit, nónne illũ à tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaq; nixus euadat? Cũ maxime sit nullus medio mari testis, si sapiens est, faciet. Ipsi enim pereũdũ est, nisi fecerit. Si autẽ mori maluerit, quàm manus inferri alteri, iã uero iustus est, sed stultus: qui uitæ suæ nõ parcat, dũ parcit alienæ. Itẽ si acie suorũ fusa hostes insequi cœperint, & iustus ille nactus fuerit aliquẽ sauciũ equo insidẽtẽ, ei ne parcet, ut ipse occidatur, an deijciet ex equo, ut ipse possit hostẽ effugere? Quod si fecerit, sapiens, sed idẽ malus. Si non fecerit, iustus, sed idẽ stultus sit neceße est. Ita ergo iustitiam cũ in duas partes diuisißet, alterã ciuilem esse dicens, alteram naturalem, utranq; subuertit: quod illa ciuilis, sapientia sit quidẽ, sed iustitia non sit. Naturalis autem illa iustitia sit quidem, sed non sit sapiẽtia. Arguta hæc planè & uenenata sunt, & quæ M. Tullius non potuerit refellere. Nam cum facit. Læliũ Furio respondentem, proq; iustitia dicentem, irrefutata hæc tanquam foueam est prætergressus: ut uideatur idem Lælius non naturalem, quæ in stultitiæ crimen uenerat, sed illam ciuilem defendisse iustitiam: quam Furius sapientiam quidem esse concesserat, sed iniustam.

Contra Carneadẽ, quod nec stultus potest esse iustus, nec sapiens iniustus: & quod innocentibus, & iustis Deus semper optime cõsulit, & necessaria prouidet: quæ patent ex definitione stultitiæ, & sapiẽtiæ: & quæ sit cogitatio hominis, & Dei. Cap. XVIII

QVod ad præsentem disputationem pertinebat, ostendi, quomodo iustitia similitudinem stultitiæ gerat,ut appareat non sine causa decipi eos , qui putant nostræ religionis homines stultos esse : qui talia uideantur facere,qualia ille proposuit . Nunc maius à me exigi sentio,ut ostendam,quare iustitiam Deus stultitiæ specie conuolutã ex oculis hominum uoluerit auferre,si prius Furio respondero: quia parum plene respondit Lælius, qui profecto licet sapiens fuerit (ut uocabatur) patrocinari tamen ueræ iustitiæ nullo modo poterat : quia caput ipsum, fontemq; iustitiæ non tenebat. Nobis autem facilior est ipsa defensio,quibus cœlesti beneficio familiaris est,ac penitus nota iustitia:quiq; illam nõ nomine,sed re nouimus. Nam Plato, & Aristoteles honesta quidem uolũtate iustitiam defendere cupierunt:effecißentq; aliquid,si conatus eorum bonus,si eloquentiam,si uirtutem ingenij, diuinarum quoq; rerum doctrina iuuißet. Itaque opus illorum inane,atq; inutile iacuit:nec cuiquam hominum persuadere potuerunt,ut eorum præscriptio uiueret: quia fundamentum à cœlo disciplina illa non habuit. Nostrum opus certius sit necesse est,quod Deus docuit. Illi enim depingebant uerbis , & imaginabantur iustitiam,quæ in conspectu non erat :nec præsentibus exemplis confirmare poterant,quæ aßerebant. Responderi enim poßet ab audientibus, non poße ita uiui,sicut illi sua disputatione præscripserunt: adeo ut nulli adhuc extiterint,qui id genus uitæ sequerentur. Nos autem non uerbis modo,sed etiam exemplis ex uero petitis uera eße,quæ à nobis dicuntur, ostendamus. Sensit igitur Carneades,quæ sit natura iustitiæ, nisi quod parum alte prospexit,stultitiam non eße : quanquam intelligere mihi uidear,qua mente id fecerit. Non enim uere existimauit eum stultum eße,quia iustus est:sed cum sciret non eße,& rationẽ tamen,cur ita uideretur,non comprehenderet,uoluit ostendere,latere in abdito ueritatem,ut decretũ disciplinæ suæ tueretur:cuius summa sententia est,nihil percipi poße. Videamus ergo utrum'ne iustitia fœdus aliquod habere cum stultitia poßit. Iustus,inquit,si aut equum saucio,aut tabulam naufrago non ademerit,ut ipse animam suam liberet,stultus est. Primum omniũ nego ullo modo fieri poße,ut homini,qui quidem uere iustus sit,eiusmodi casus ueniat: quia iustus neq; cuiquã nato inimicus,nec quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget,aut quid petat ex aliena terra,cui sufficit sua? Cur autem belligeret,aut se alienis furoribus misceat, in cuius animo pax cũ hominibus perpetua uersetur? Scilicet peregrinis mercibus,aut humano sanguine delectabitur? qui neq; lucrũ sciat appetere,cui sufficit uictus, & nõ modo ipse cædem facere,sed intereße faciẽtibus , ac spectare ducat nefas?

damon / pythias /

Sed omitto ista, quoniam fieri potest, ut uel inuitus ad hæc subeunda cogatur. Adeo'ne ergo iustitiam ô Furi, uel potius ô Carneade, cuius est illa omnis ratio, tam inanem, tam superuacuam, tamq; contemptam Deo putas, ut nihil possit, nihilq; habeat in sese, quod ad custodiã sui ualeat? Sed uidelicet, qui sacramentum hominis ignorant, ideoq; ad hanc uitam temporalem referunt omnia, quanta sit uis iustitiæ scire non possunt. Nã & cum de uirtute disputant, quamuis intelligãt ærumnis, ac miserijs esse plenissimam, tamen expetẽdam esse aiunt sua causa. Eius enim præmia, quæ sunt æterna, & immortalia, nullo modo uident. Sic rebus omnibus ad hãc præsentem uitam relatis, uirtutem planè ad stultitiam redigunt. Siquidẽ tantos huius uitæ labores frustra, & inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius: Interim de iustitia (ut cœpimus) cuius tanta uis est, ut cum oculos in cœlum sustulerit, à Deo mercatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiæ uim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis, nec uiribus, quacunque iter fecerit. da/ n

Integer uitæ, scelerisq; purus
Non eget Mauri iaculis, nec arcu,
Nec uenenatis grauida sagittis
   Fusce, pharetra.
Siue per Syrteis iter æstuosas,
Siue facturus per inhospitalem
Caucasum, uel quæ loca fabulosus
   Lambit Hydaspes.

Non potest ergo fieri, quin hominem iustum inter discrimina tempestatum, atq; bellorum, cœlestis tutela custodiat: ac non etiam, si cum paricidis, & nocentibus nauiget: aut malis quoque parcatur, ut una iusta, & innocens anima liberetur: aut certe pereuntibus cæteris sola seruetur. Sed concedamus posse fieri, quod proponit philosophus: quid ergo iustus faciet, si nactus fuerit aut in equo saucium, aut in tabula naufragum? non inuitus confiteor, morietur potius quàm occidet: nec ideo tamen iustitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiæ nomen accipiet. Quid enim melius, quid charius homini esse debet, quàm innocentia? quæ utique tãto perfectior sit necesse est, quãto illã produxeris ad extremũ, moriq; malueris, ne quid de innocẽtiæ ratione minuatur. Stultitia est, inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie suæ. Num etiã pro amicitia perire stultũ iudicabitur? Quid ergo familiares illi Pythagoræ laudantur à uobis, quorũ alter se Tyrãno uadem mortis pro altero dedit, alter ad præstitutũ tẽpus, cũ iã spõsor eius duceretur, præsentiã sui fecit, eũq; interuẽtu de pythia loquutus, et damon

ſuo liberauit: quorum uirtus in tanta gloria nō haberetur, cum alter pro amico, alter etiam pro fide mori uoluit, ſi ſtulti putarētur. Deniq; ob hāc ipſam uirtutem Tyrannus his gratiam retulit, utrunq; ſeruando, & hominis crudeliſsimi natura mutata eſt. Quinetiā deprecatus eſſe dicitur, ut ſe tertium in amicitiam reciperent, non utiq; tanquam ſtultos, ſed tanquam bonos, & ſapientes uiros. Itaq; nō uideo, quare cum pro amicitia, & fide mori ſumma gloria computetur, nō etiā pro innocentia perire ſit homini glorioſum. Ergo ſtultiſsimi ſunt, qui nobis crimini dant mori uelle pro Deo: cum ipſi eum, qui pro homine uoluit mori, in cœlum ſummis laudibus tollant. Denique ut concludam diſputationem, non poſſe eundē ſtultum eſſe, ac iuſtum, & eundem ſapientem, & iniuſtum, docet ipſa ratio. Qui enim ſtultus eſt, quid ſit bonum, ac iuſtum neſcit, & ideo ſemper peccat. Ducitur enim quaſi captiuus à uitijs, nec reſiſtere ullo modo poteſt: quia caret uirtute, quā neſcit. Iuſtus autem ab omni peccato ſe abſtinet: quod aliter facere non poteſt, quàm ſi habeat recti, prauiq; notitiam. Rectum autem diſcernere à prauo quis poteſt niſi ſapiens? Ita fit, ut nunquā poſsit iuſtus eſſe, qui ſtultus eſt: neque ſapiens, qui fuerit iniuſtus. Quod ſi eſt uериſsimum, manifeſtum eſt eum, qui aut naufrago tabulā, aut equum ſaucio non ademerit, ſtultum non eſſe: quia hoc facere peccatum eſt, à quo ſe ſapiens abſtinet. Videri tamē & ipſe profiteor, per hominum errorem ignorantium cuiuſque rei proprietatem. Itaq; omnis hæc quæſtio nō tam argumentis, quàm definitione diſſoluitur. Stultitia igitur eſt in factis, dictiſq; per ignorantiam recti, ac boni erratio. Ergo ſtultus non eſt, qui ne ſibi quidem parcit, dummodo alteri non noceat, quod eſt malum. Quod quidem nobis & ratio, & ueritas ipſa præſcribit. In omnibus enim uidemus animalibus, quia ſapientia carent, conciliatricem ſui eſſe naturā. Nocent enim alijs, ut ſibi proſint: neſciunt enim, quia malum eſt nocere. Homo uero qui ſcientiam boni, ac mali habet, ſe abſtinet à nocendo, & cum incommodo ſuo: quod animal irrationale facere non poteſt. Et ideo inter ſummas hominum uirtutes innocentia numeratur. Quibus rebus apparet ſapientiſsimum eſſe, qui maluit perire, ne noceat, ut id officium, quo à mutis diſcernitur, ſeruet. Nam qui uendentis errorem non redarguit, ut aurum paruo emat, aut qui nō profitetur ſeruum fugitiuum, uel peſtilentem ſe domum uendere, lucro, & commodo ſuo conſulens, non eſt ille ſapiens, ut Carneades uideri uolebat, ſed callidus, & aſtutus. Calliditas, & aſtutia in mutis quoq; animalibus ſunt: uel cum inſidiantur alijs, & dolo capiunt, ut deuorent: uel cum inſidias aliorum uario genere deludunt. Sapientia uero in hominem ſolum cadit. Sapientia enim eſt intelligentia

uel

uel ad bonum, rectumq; faciendum, uel abstinentia dictorum, factorumq; improborum. Lucro autem nunquam sapiens studet, quia bona hæc terrena contemnit: nec quenquam falli patitur, quia boni uiri officium est errores hominum corrigere, eosq; in uiam reducere. Siquidem socialis hominis est, ac benefica natura, qua sola cognationem cum Deo habet.

Sapiens.

Quod igno ratio immortalitatis, & Dei ueri prædictorũ errorũ causa est, & mortem meretur æternam. Et quod homo non sit hominis genitor, sed minister generationis. Et quare Deus ueram sapientiam uoluit sub specie stultitiæ occultari. Cap. XIX

SEd nimirum hæc causa efficit, ut stultus esse uideatur, qui egere, aut mori malit, quàm noceat, uel eripiat aliquid alteri: quod hominem morte deleri putant. Ex eaq; persuasione omnes tum uulgi, tum etiam philosophorum nascuntur errores. Si enim post mortẽ nihil sumus, profecto stultißimi est hominis, non huic uitæ consulere, ut sit quàm diutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, à iustitiæ regula discedat necesse est. Si autẽ superest homini uita melior, & lõgior: quod & philosophorũ magnorum argumentis, & uatũ responsis, & prophetarum diuinis uocibus discimus, hanc præsentẽ cũ suis bonis contemnere sapientis est, cuius omnis iactura immortalitate pensatur. Apud Ciceronem idem ipse iustitiæ defensor Lælius, Vult, inquit, planè uirtus honorem, nec est uirtutis ulla alia merces. Est planè, & quidem uirtute dignißima, quam tu Læli nequaquam poteras suspicari. Nihil enim diuinarum noueras literarum, quam tamẽ illa (inquit) accipit, facile exigit, non acerbe. Erras uehementer, si putas ab homine præmium solui posse uirtuti. Cum ipse alio loco uerissime disseras, huic uero quas diuitias obijcies? quæ imperia? quæ regna? qui ista putat humana, sua bona diuina iudicat. Quis ergo te sapientem Læli putet, cum ipse tibi loquare contraria? Et paulo post adimis uirtuti, quæ dedisti. Sed uidelicet ignorantia ueri facit incertam, labantemq; sententiam. Deinde quod adiungis? Sed si aut ingrati uniuersi, aut inuidi multi, aut inimici potentes, suis uirtutem præmijs spoliant. O quàm fragilem, quàm innanem uirtutem induxisti, si spoliari potest suo præmio. Quæ si bona sua diuina iudicas (ut aiebas) qui poßunt existere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui uirtutem spoliare ualeant ijs bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Nec illa se, inquit, multis solatijs oblectat, maximeq; suo decore seipsam sustentat. Quibus solatijs, quo decore, cum in crimen sæpe ueniat, & in

Virtutis Merces est honos.

pœnam decor ille uertatur. Quid enim si (ut Furius dicebat) rapiatur, uexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur ei oculi, damnetur, uinciatur, uratur, miseris etiã modis necetur: perdet'ne suum præmium uirtus? An potius peribit ipsa? Minime. Sed & mercedem suam Deo iudice accipiet, & uiuet, & semper uigebit. Quæ si tollas, nihil potest in uita hominum tam inutile, tam stultum uideri esse quàm uirtus: cuius naturalis bonitas, & honestas docere nos potest, animã non esse mortalem, diuinumq; illi à Deo præmium constitutum. Sed iccirco uirtutem ipsam Deus sub persona stultitiæ uoluit esse cælatam: ut mysterium ueritatis, ac religionis suæ esset arcanum: ut has religiones, sapientiamq; terrenam extollentem se altius, sibiq; multũ placentem, uanitatis, errorisq; damnaret: ut proposita deniq; difficultate per angustissimos tramites ad immortalitatis præmium sublime perduceret. Docui (ut opinor) cur populus noster apud stultos stultus habeatur. Nam cruciari, atque interfici malle, quàm thura tribus digitis comprehensa in focum iactare, tam ineptum uidetur, quàm in periculo uitæ alterius animã magis curare quàm suam. Nesciunt enim quantum sit nefas adorare aliũ præterquàm Deũ: qui condidit cœlum, ac terram, qui humanum genus finxit, inspirauit, luce donauit. Quod si seruorum nequißimus habetur, qui dominum suũ fuga deserit, isq; uerberibus, uinculis, ergastulo, & cruce, & omni malo dignissimus iudicatur: & si filius eodem modo perditus, atq; impius existimatur, qui patrem suum dereliquerit, ne illi obsequatur: ob eamq; causam dignus putatur, quod sit exhæres, & cuius nomen de familia in perpetuũ deleatur: quanto magis qui Deum deserit, in quem duo uocabula domini, & patris æque ueneranda conueniunt? Nam ille, qui seruum precio comparat, quid in eum beneficij confert, præterquàm alimenta, quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat? Et qui filium generat, nõ habet potestatem, ut concipiatur, ut nascatur, & uiuat. Vnde apparet non esse illum patrẽ, sed tantummodo generandi ministrum. Quibus ergo supplicijs dignus est desertor eius, qui Dominus uerus, & pater est, nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus iniustis æternum parauit ignem, quod ipse per uates suos impijs, ac rebellibus comminatur.

De insania eorum, qui Deos colunt, & non audẽt ratione contẽdere cũ fidelibus: & quare sacramentorũ suorũ silentium indicant. Et quod religio per patientiam defendenda est, & ratione potius quàm sæuitia, ferro, uel igne. Et quantũ, & in quibus differunt religionis ueræ cultus, & falsæ. Caput XX.

in aliquẽ conueniunt

DIscant igitur & suarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant. Primum quod seipsos iugulant perditissimis dæmonibus seruiendo, quos Deus in æterna supplicia damnauit. Deinde, quod nec ab alijs Deũ coli patiuntur, sed auertere homines ad mortifera sacra contendunt: nituntur q; summa diligentia, nequa sit anima incolumis in terra, quæ saluo statu suo spectet in cœlũ. Quid aliud dicam quàm miseros, qui prædonum suorum instigationibus parẽt, quos Deos esse opinantur: quorum neq; conditionem, neq; originem, neq; nomina, neq; rationem sciunt? Sed inhærẽtes persuasioni uulgari libenter errant, & stultitiæ suæ fauent: A quibus si persuasionis eius rationem requiras, nullam possint reddere: sed ad maiorum iudicia confugiunt, quod illi sapientes fuerint, illi probauerint, illi sciuerint, quid esset optimũ: seq; ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum ignorantia, nec se, nec Deos suos norunt. Atq; utinam soli errare, soli desipere uellẽt: Alios etiam in consortiũ mali sui rapiunt, quasi habituri solatium de perditione multorum. Sed hæc ipsa ignorantia efficit, ut in persequendis sapientibus tam mali sint. Fingunt se illis cõsulere, illos ad bonam mentem uelle reuocare. Num igitur hoc sermone, aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minime: sed ui, atq; tormentis. O mira, & cæca dementia. In ijs putatur mala mens esse, qui fidẽ seruare conantur, in carnificibus autem bona? in ijs'ne mala mens est, qui cõtra ius humanitatis, contra fas omne lacerantur? An potius in ijs, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quæ nec sæuissimi latrones, nec iratissimi hostes, nec immanissimi Barbari aliquando fecerunt? Adeó ne etiã sibi mentiuntur, ut uicissim boni, ac mali nomina transferant, & immutent? Quid ergo non diem noctem uocant, solem tenebras? Alioquin eadem impudentia est, bonis malorum nomen imponere, sapientibus stultorum, iustis impiorum, quinimmo, si qua illis fiducia est uel in philosophia, uel in eloquentia, arment se, ac refellãt hæc nostra. Si possunt, congrediãtur comminus, & singula quæque discutiant. Decet eos suscipere defensionem Deorum suorum, ne si nostra inualuerint (ut quotidie inualescunt) cum delubris suis, ac ludibrijs deserantur. Et quoniam ui nihil possunt (augetur enim religio Dei quanto magis premitur) ratione magis, & hortamentis agant. Procedant in medium pontifices, seu minores, seu maximi flamines, augures, item reges, sacrificuli, quiq; sunt sacerdotes, & antistites religionum. Conuocent nos ad contionem: cohortentur nos ad suscipiendos cultus Deorum: persuadeãt multos esse,

quorum numine, ac prouidentia regantur omnia: ostendant origines & initia sacrorum, ac deorum, quomodo sint mortalibus tradita: qui fons, quæ ratio sit, explicent, proferant: quæ merces in cultu, quæ pœna in cõtemptu maneat: quare ab hominibus se coli uelint, quid illis si beati sunt humana pietas cõferat. Quæ omnia non asseueratione propria (nec enĩ ualet quicquam mortalis hominis authoritas) sed diuinis aliquibus testimoniis confirment, sicuti nos facimus. Non est opus ui, & iniuria: quia religio cogi non potest. Verbis potius quam uerberibus res agẽda est, ut sit uoluntas: distringant aciem ingeniorum suorum: si ratio eorum uera est, afferatur: parati sumus audire, si doceant: tacentibus certe nihil credimus, sicut ne sæuientibus quidem cedimus. Imitentur nos, aut rationem totius rei exponant. Nos enim non illicimus (ut ipsi obiectant) sed docemus, probamus, ostendimus. Itaq; nemo à nobis retinetur inuitus: inutilis est enim Deo qui fide, ac deuotione caret. Et tamen nemo discedit ipsa ueritate retinente. Doceant isti hoc modo, si qua illis fiducia ueritatis est, loquantur, discãt: audeant inquã disputare nobiscum aliquid eiusmodi: iam profecto ab aniculis, quas contemnunt, & à pueris nostratibus error illorum, ac stultitia irridebitur. Cum enim sint peritissimi, Deorumq; progeniem, & res gestas, & imperia, & interitus, & sepulchra de libris nouerint: ipsosq; ritus, quibus sunt initiati, ex rebus gestis hominum, uel ex casibus, uel etiam ex moribus natos sciant: incredibilis dementia est Deos putare, quos fuisse mortales negare non audeant: uel si tam impudentes fuerint, ut negent, suæ illos, ac illorum literæ coarguent: ipsa deniq; illos sacrorum initia conuincent. Sciant igitur ex hoc ipso quantum intersit inter uerum, & falsum, quando ipsi, qui sunt eloquẽtes persuadere nõ possunt: imperiti ac rudes possunt: quia res ipsa & ueritas loquitur. Quid ergo sæuiũt, ut stultitiã suã dũ minuere uolũt augeãt? lõge diuersa sunt carnificina, & pietas: nec potest aut ueritas cũ ui aut iustitia cũ crudelitate cõiũgi. Sed merito nõ audent de rebus quicquam docere diuinis, ne à nostris derideantur, & à suis deserantur. Nã forte uulgus, cui simplex, incorruptumq; iudicium est, si mysteria illa cognoscat in memoria mortuorũ constituta damnabit: aliudq; uerius, quod colat, quæret. Hinc fida silentia sacris instituta sunt ab hominibus callidis ut nesciat populus quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis uersemur, cur nobis, aut nostris non credunt, qui utrunq; nouimus? aut inuident, quia falsis uera prætulimus? Sed defendenda sunt, inquiunt, plublice suscepta sacra. O quàm inhonesta uoluntate miseri errant. Sentiunt enĩ nihil esse in rebus humanis religione præstantius, eámque summa ui oportere

tere defendi: sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim religio est non occidendo, sed monendo: non sæuitia, sed patientia: non scelere, sed fide. Illa enim malorum sunt, hæc bonorũ. Et necesse quidem est bonum in religione uersari, non malum. Nam si sanguine, si tormẽtis, si malo religionẽ defendere uelis, iã nõ defendetur illa, sed polluetur, & uiolabitur. Nihil est enim tã uoluntariũ, quàm religio: in qua si animus sacrificantis auersus est, iam sublata, iam nulla est. Recta igitur ratio est, ut religionẽ patientia, uel morte defendas: in qua fides consecrata & ipsi deo grata est, & religioni addit authoritatem. Nam si is, qui in hac terrestri militia regi suo fidem seruat in aliquo egregio facinore, si postea uixerit, acceptior fit, & charior: si perierit, summam consequitur gloriam, quod pro duce suo mortem occubuerit: quanto magis imperatori omnium deo fides seruanda est: qui non tantum uiuentibus, sed & mortuis præmium potest uirtutis exoluere? Igitur dei cultus, quoniam militiæ cœlestis est, deuotionem maximam, fidemq; desyderat. Quomodo enim deus aut amabit colentem, si ipse non ametur ab eo, aut præstabit precanti quicquid orauerit, cum ad precandum, neque ex animo, neque obseruanter accedat? Isti autem, cum ad sacrificãdũ ueniũt, nihil intimũ, nihil propriũ dijs suis offerũt, nõ integritatẽ mentis, non reuerentiã, non timorẽ. Peractis itaque sacrificiis inanibus, omnẽ religionem in templo, & cum templo, sicut inuenerãt, relinquunt: nihilq; secum ex ea neq; afferunt, neque referunt. Inde est, quod eiusmodi religiones, nec bonos facere possũt, neque firmæ, ac immutabiles esse. Traducuntur itaq; ab his homines facile: quia nihil ibi ad uitam, nihil ad sapientiam, nihil ad fidem discitur. Quæ est enim superstitio illorum deorũ? quæ uis? quæ disciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentũ? quæ substantia? quò tendit? aut quid pollicetur, ut ab homine possit fideliter seruari, fortiterq; defendi? In qua nihil aliud uideo, quàm ritum ad solos digitos pertinẽtẽ. Nostra uero religio eo firma est, & solida & immutabilis: quia iustitia docet, quia nobiscũ semper est, qa tota ĩ animo colentis est, quia mentem ipsam pro sacrificio habet. Illic nihil exigitur aliud, quàm sanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio. Hic bona mẽs, hic purum pectus, innocens uita. Illuc ueniunt sine delectu adulteræ, impudicæ, lenæ, procaces, & obscœnæ meretrices: ueniunt gladiatores, latrones, fures, uenefici: & precantur nihil aliud, quàm ut scelera impune committant. Quid enim latro sacrificans, aut gladiator roget, nisi ut occidat? Quid uenenarius, nisi ut fallat? Quid meretrix, nisi ut plurimũ peccet? Quid adultera, nisi ut mortem uiri optet, aut ut sua impudicitia

cælcetur? Quid lena, nisi ut multos bonis exuat? Quid fur, nisi ut plura cõpilet? Hic uero etiam leui, communiq; peccato locus nullus est. Et siquis ad sacrificium non integra conscientia uenerit, audit quæ illi deus comminetur: ille, qui latebras cordis uidet, qui peccatis semper infestus est, & exigit iustitiam, qui fidem poscit. Quis huic malæ menti, aut malæ preci locus est? At illi infelices, nec ex sceleribus suis intelligunt quàm malũ sit, quod colunt: quandoquidem flagitijs omnibus inquinati ueniunt ad precandum: & se pie sacrificare opinantur, si cutem lauerint: tanquam libidinem intra pectus inclusam ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Quanto satius est mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus sordidatur: & uno uirtutis, ac fidei lauacro uniuersa uitia depellere. Quod qui fecerit quamlibet inquinatum, ac sordidum corpus gerat, satis purus est.

Quod hostes suos adorat stulta gentilitas: quorum cultus non modo Christiani, sed & philosophi, & domestici cultores deorum destruunt. Caput XXI

Isti autem, quia nesciunt, quid, uel quomodo sit colendum, cæci, & imprudentes in contrarium cadũt. Adorant itaq; hostes suos, latrones: & interfectores suos uictimis placant. Et animas suas cum thure ipso cremandas aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiam miseri, quod non similes alij pereant incredibili mentium cæcitate. Quid enim uideant, qui solem non uident? quasi uero si dij essent, indigerent hominum auxilio aduersus contemptores suos. Quid ergo nobis irascũtur, si illi nihil possunt, nisi quod ipsi deos suos destruunt? de quorum potestate diffidunt magis irreligiosi, quàm qui omnino nõ colunt. Cicero in suis legibus, cum caste ad sacrificia præciperet accedere: Pietatem, inquit, adhibeto, opes amoueto: qui secus faxit, Deus ipse uindex erit. Recte hoc quidem. Neq; enim fas est desperare de deo, quem ideo colas, quia potentem putes. Nam quomodo uindicare colentis iniuriam potest, qui suam non potest? Libet igitur ex his quærere, cui potissimum præstare se putẽt cogendo inuitos ad sacrificium. Iis'ne, quos cogunt? at non est beneficium, quod ingeritur recusanti. Sed consulendum est etiam nolentibus, quando quod bonum sit nesciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant, debilitant, cruciant, si saluos esse uolunt? Aut unde pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus uelint esse consultum? An uero dijs præstant? at nõ est sacrificium, quod exprimitur ab inuito: nisi enim sponte, atq; ex animo

fiat, execratio est: cum homines proscriptione, iniurijs, carcere, tormentis adacti faciunt. Si dij sunt isti, qui sic colũtur, uel propter hoc solum colendi non sunt, quod sic coli uolunt, digni scilicet detestatione hominum, quibus cum lachrymis, cum gemitu, cum sanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos contra, non expetimus, ut deum nostrum, qui est omniũ creator, uelit, nolit, colat aliquis inuitus: nec si non coluerit, irascimur. Cõfidimus enim maiestati eius, qui tam contemptum sui possit ulcisci, quàm seruorum suorum labores, & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne uerbo quidem reluctamur. Sed deo remittimus ultionem: non ut ij faciunt, qui defensores se esse deorum suorũ uideri uolunt, & sæuiunt efferatæ aduersus non colentes. Ex quo intelligi datur, quàm non sit bonum deos colere: quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerãt, non malo. Sed quia illud malum est, etiam officiũ eius bono caret. At enim puniendi sunt, qui destruunt religiones. Num peius nos destruimus, quàm natio Aegyptiorum, qui turpissimas bestiarum, ac pecudũ figuras colũt: quædam etiam pudenda dictu tanquam deos adorant? Num peius quàm ijdem ipsi, qui, cum deos se colere dicant, tamen eos publice, turpiterq; derident: de quibus etiam per mimos agi, cum risu, & uoluptate patiuntur? Qualis hæc religio, aut quãta maiestas putanda est, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas uiolati numinis pendunt, sed honorati etiam, laudatiq; discedunt. Num peius nos destruimus, quàm quidam philosophi, qui omnino nullos deos esse aiunt, sed omnia sua sponte esse nata, omnia fortuitu fieri, quæ geruntur? Nũ peius quàm Epicurei, qui esse quidem deos, sed curare quicquam negãt, neque irasci eos, neq; gratia commoueri? Quibus dictis utiq; persuadent colendos omnino non esse: siquidem nec colentes respiciunt, neq; non colentibus irascuntur. Præterea cum contra metus disserunt, nihil aliud efficere conantur, quàm ut nemo deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & disseruntur impune.

Quare maligni spiritus instigent cultores suos in persecutionem fidelium: & quare uera religio uideatur inanis.
Caput XXII

NOn ergo ideo aduersus nos insaniunt, quia dij non coluntur à nobis (à multis enim nõ colũtur) sed quia ueritas penes nos est, quæ (ut est uerissime dictum) odium parit. Quid igitur existimabimus, nisi nescire illos, qui patiuntur? Pergitur enim cæco, & irrationabili furore,

Veritas odium parit

quem nos uidemus, illi nesciunt: non enim ipsi homines persequuntur, qui causam, cur irascantur innocentibus, non habent: sed illi spiritus contaminati, ac perditi, quibus ueritas & nota est, & inuisa, insinuant se mentibus eorum, & instigant nescios in furorem. Hi enim quandiu pax est in populo Dei, iustos fugitant, & pauent. Et cum corpora hominum occupant, animásque diu uexant, adiurantur ab his, & nomine ueri Dei fugantur. Quo audito & tremunt, & exclamant, & uri, uerberariq; se testantur: & interrogati qui sint, quando uenerint, quomodo in hominem irrepserint, confitentur. Sic extorti, & excruciati uirtute diuini nominis, exulant: propter hæc uerbera, & minas sanctos, & iustos uiros semper oderunt. Et quia per se nocere his nihil poßunt, publicis eos odijs persequuntur, quos sibi graues sentiunt: exercentq; sæuitiam quàm uiolentissime poßunt, ut aut eorum fidem minuant per dolorem: aut si id efficere non quiuerint, auferant omnino de terra: ne sint, qui poßint eorum nequitiam coërcere. Non me fugit quid respõderi è contrario poßit. Cur ergo Deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omnium confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores suos aut uindicat, aut tuetur? Cur denique qui eum non colunt, opulenti, & potentes, & beati sunt, & honoribus, regnoq; potiuntur, eosq; ipsos ditioni suæ, ac potestati subiectos habent? Reddenda & huius ratio est rei, ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc causa est, cur existimetur religio Dei, uim non habere: quod inducantur homines spe terrenorum, ac præsentium bonorum, quæ ad curam mentis nullo modo pertinent: quibus quia carere iustos uident, & affluere iniustos, & dei cultũ inanem arbitrãtur, in quo inesse illa non cernunt, & Deorũ ritus existimant ueros: quoniam cultores eorum & diuitijs, & honoribus, & regnis fruantur. Verum ij, qui sunt in hac existimatione non perspiciunt altius uim, rationemq; hominis, quæ tota non in corpore, sed in mente est. Nihil enim uident amplius, quàm corpus scilicet: quod, quia uidetur oculis, manuq; tractabile est, imbecillum, fragile, mortale est: cuius sunt illa omnia bona, quæ cupiditati, ac miraculo sunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferunt uoluptates: & ideo tam caduca sunt, quàm corpus ipsum. Animus uero, in quo solo est homo, quoniam subiectus oculis non est, nec bona eius inspici poßunt, quæ in sola uirtute sunt posita: & ideo tam stabilis, & constans, & perpetuus sit neceße est, sicut ipsa uirtus, in qua est animi bonum.

Quare Deus electos suos tradita impijs potestate uexari patiatur. Caput XXIII.

Longũ

Longum est uniuersas uirtutum species promere, ut de singulis doceam quàm necesse sit, sapientem, ac iustum uirum longe ab illis bonis abhorrere, quibus quia fruuntur iniusti, Deorum cultus ueri, & efficaces esse creduntur. Quod ad præsentem pertinet quæstionem, satis est, si ex una uirtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna, & præcipua uirtus est patientia: quam pariter & uulgi publicæ uoces, & philosophi, & oratores summis laudibus celebrant. Quod si negari nõ potest, quin summa sit uirtus, necesse est iustum, & sapiẽtem uirum in potestate esse hominis iniusti, ut capiat patientiam. Patientia est enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accidunt, cum æquanimitate perlatio. Ergo iustus, ac sapiens, quia uirtutem capit, habet in se patientiam: qua carebit omnino, si nihil patietur aduersi. Cõtra, qui in rebus prosperis agit, impatiẽs est, & uirtute maxima caret. Impatientem dico, quia nihil patitur: innocentiam quoque seruare non potest: quæ & ipsa iusto, & sapienti uiro propria est uirtus. Sed & nocet sæpe, & concupiscit aliena, & rapit quæ cupierit per iniuriã: quia uirtutis expers, uitio, peccatoq; subiectus est, & fragilitatis oblitus animo insolenter elato tumet. Inde iniusti, ac Deũ nescientes, & diuitijs, & potentia, & honoribus florent. Hæc enim cuncta iniustitiæ præmia sunt: quia & perpetua esse non possunt, & per cupiditatem, uiolentiamq; quærũtur. Iustus uero, ac sapiens, quia illa omnia humana sunt (ut est à Lælio dictum) sua bona diuina iudicat: nec alienum quicquam concupiscit, ne quem contra ius humanitatis lædat omnino: nec ullam potentiam, honorem'ue desyderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eadem cõditione generatos, iure fraternitatis esse coniunctos. Sed & suo contentus, & paruo: quia fragilitatis suæ memor, non amplius quærit, quàm unde uitam sustẽtet: & ex eo ipso, quod habuerit, impartitur etiã non habenti, quia pius est. Pietas etiam summa uirtus est: & accidit ex eo quod uoluptates caducas, uitiosasq; contemnit, quarum causa opes appetuntur: quoniam continens est, ac libidinum uictor, & nihil tumoris, ac insolentiæ gerens, non extollit se altius, nec erigit superbum caput: sed placidus, & concors. & planus, & comis est, quia conditionem suam nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat, & nec aliena cupiat, nec sua quoque, si ui auferantur defendat, cum sciat etiam illatam iniuriam moderate ferre, quia uirtute præditus est: necesse est iustum hominem subiectũ esse iniusto: & contumelijs ab insipiente affici sapientẽ: ut & ille peccet, quia iniustus est, & hic in seruitutem abeat, quia iustus est. Siquis autem uolet scire plenius cur malos, & iniustos Deus potentes, beatos & diuites fieri sinat: pios con

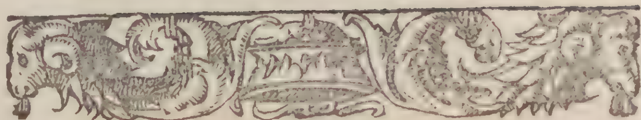
stra humiles, miseros, inopes esse patiatur, sumat eum Senecæ librum, cui titulus est, Quare bonis uiris multa mala accidant, cum sit prouidentia: in quo multa non planè imperitia seculari, sed sapienter, ac penè diuinitus elocutus est: Deus, inquit, homines pro liberis habet, sed corruptos, & uitiosos luxuriose, ac delicate patitur uiuere: quia non putat emendatione sua dignos. Bonos autem, quos diligit, castigat sæpius: & assiduis laboribus ad usum uirtutis exercet: nec eos caducis, ac mortalibus bonis corrũpi, ac deprauari sinit. Vnde nemini debet mirum uideri, si pro nostris sæpe delictis castigamur à Deo. Immo uero, cum uexamur, ac premimur, tum maxime gratias agimus indulgentissimo patri: quod corruptelã nostram non patitur longius procedere, sed plagis, ac uerberibus emendat. Ex quo intelligimus, nos esse Deo curæ: quoniam, cum peccamus, irascitur. Nam cum posset populo suo & opes, & regna largiri, sicut dederat ante Iudæis, quorum nos successores, ac posteri sumus, iccirco enim uoluit sub aliena ditione, atq; imperio degere: ne rerum prosperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret: sicut illi maiores nostri, qui sæpe terrenis, ac fragilibus ijs bonis eneruati, aberrauerunt à disciplina legis, uinculaq; ruperunt. Prouidit ergo quatenus cultoribus suis præstaret quietẽ, si mandata seruassent: & tamen eos emẽdaret, si præceptis nõ obtẽperassent. Itaq; ne tam corrumperentur otio, quàm patres eorum licentia, premi eos ab ijs uoluit, in quorum manibus collocauit: ut nõ labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, & fidos experiatur, ac tentet. Quomodo enim potest imperator militum suorum probare uirtutem, nisi habuerit hostem? Et illi tamen aduersarius exurgit inuito: quia mortalis est, & uinci potest. Deo autem quia repugnari non potest, ipse aduersarios nomini suo excitat: non qui contra ipsum Deum pugnent, sed contra milites eius, ut deuotionem, ac fidem suorum uel probet, uel corroboret, donec pressuræ uerberibus defluentem corrigat disciplinam. Est & alia causa, cur aduersus nos persecutiones fieri sinat, ut Dei populus augeatur. Nec est difficile monstrare, cur, aut quomodo illud fiat. Primum fugantur à Deorum cultoribus plurimi odio crudelitatis. Qui enim talia sacrificia non horreant? Deinde placet quibusdã uirtus, ac fides ipsa. Nonnulli suspicantur Deorũ cultũ non sine causa malum putari à tam multis hominibus, ut emori malint, quàm id facere, quod alij faciunt, ut uiuant. Aliqui cupiũt scire, quidnam sit illud bonum, quod ad mortem usq; defenditur: quod omnibus, quæ in hac uita iucunda, & chara sunt, præfertur: à quo nec bonorum, nec lucis amissio, nec dolor corporis, nec uiscerum cruciamenta deterrent. Valent hæc pluri-

mum, sed illæ maximæ causæ nostrorum numerum semper auxerunt. Audit circunstans populus inter ipsa tormenta dicentes, nolle sacrificare lapidibus humana manu factis, sed Deo uiuo, qui sit in cœlo. Multi hoc uerũ esse intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde, ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se inuicem quærunt, quæ sit huius perseuerantiæ causa, multa quæ ad religionem pertinent, diuulgata, ac per rumorem uicissim aucupata discuntur: quæ quia bona sunt, placeãt necesse est. Præterea ultio consecuta, sicut semper accidit, ad credẽdum uehementer impellit. Ne hæc quidem leuis causa est, quod immundi dæmonum spiritus accepta licentia multorum se corporibus immergunt: quibus postea reiectis, omnes, qui resanati fuerint, adhæreant religioni, cuius potentiã senserũt. Hæ tot causæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Quod bonorum tortores torquebuntur: & malas bestias de terra auferet Deus. Caput XXIIII

QVicquid ergo aduersum nos mali principes moliuntur, fieri ipse permittit. Et tamen iniustissimi persecutores, quibus Dei nomen contumeliæ, ac ludibrio fuit, non se putent impune laturos: quia indignationis aduersus nos eius quasi ministri fuerũt. Puniẽtur enim iudicio dei, qui accepta potestate supra humanũ modũ fuerint abusi, & insultauerint etiam Deo superbius: eiusq; nomen æternum uestigijs suis subiecerint impie, nefarieq; calcandum. Propterea uindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum bestias malas de terra. Sed idem quãuis populi sui uexationes, & hic in præsenti soleat uindicare, tamen iubet nos expectare patienter illum cœlestis iudicij diem, quo ipse pro suis quemq; meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non sperent sacrilegæ animæ, contemptos, & inultos fore, quos sic obterunt. Veniet rabiosis, & uoracibus lupis merces sua: qui iustas, & simplices animas nullis facinoribus admissis excruciauerunt. Nos tantummodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, nisi sola iustitia puniatur. Demus operam totis uiribus, ut mereamur à Deo simul & ultionem passionis, & præmium.

QVINTI LIBRI FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SEXTVS DE VERO CVLTV, AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod innocentia uerißimus Dei cultus est, quam rem homo corpori deditus nescit. Caput I

Vod erat officium suscepti muneris diuino spiritu instruente, ac suffragante ipsa ueritate compleuimus. Cuius aßerendæ, atque illustrandæ causa mihi & scientiam, & fidem ipse dominus noster imposuit: sine quo nec sciri quicquam potest, nec explicari. Venio nunc ad id, quod est summum operis huius, & maximum: ut doceam quo ritu, quó ue sacrificio Deum coli oporteat. Id enim est hominis officium, in eoq; solo summa rerum, & omnis beatæ uitæ ratio consistit: quandóquidē propterea facti, & inspirati ab eo sumus, non ut cœlum uideremus, & solem (quod Anaxagoras putauit) sed ut artificem solis, & cœli Deum pura, & integra mente coleremus. Quamuis autem præcedentibus libris, pro ingenij mediocritate defenderem ueritatem, tamen ex ritu quoque ipso elucere uel maxime potest. Nihil enim sancta, & singularis illa maiestas aliud ab homine desyderat, quàm solam innocentiam: quam si quis obtulerit Deo, satis pie, religioseq; litauit. Homines autem neglecta iustitia, cum sint omnibus flagitijs, ac sceleribus inquinati, religiosos se putant, si templa ac aras hostiarum sanguine cruentauerint: si focos adoleuerint, ac ueteris uini perfusione madefecerint. Quinetiam sacras dapes apparant, & exquisitas epulas, quasi aliquid inde libaturi offerūt. Quicquid aspectu rarum, quicquid opere, aut odore preciosum est: & hæc grata esse dijs suis nō ex aliqua diuinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis cupiditatibus iudicant: nec intelligunt terrenis operibus Deum non indigere. Nihil enī sapiunt nisi terram: bonaq; & mala solius corporis sensu, & uoluptate perpendunt. Huius arbitrio ut religionem ponderant, sic totius uitæ suæ

acta disponunt. Et quoniam se semel à cœli contemplatione auertũt, sensumq; illum cœlestem corpori mancipauerunt, libidinibus frena permittunt, tanquam secum ablaturi uoluptatem: quam momentis omnibus capere festinant: cũ animus ministerio corporis, non corpus ministerio animi uti debeat. Iidem maximum bonum iudicant opes: quas si bonis artibus aßequi non poßunt, malis aßequuntur: fraudant, rapiunt spoliant, insidiantur, abiurant. Nihil denique moderati, aut pensi habent: dummodo auro coruscent, argẽto, gẽmis, uestibus fulgeant: auidißimo uẽtri opes ingerãt, stipati familiarium gregibus per domitũ populũ semper incedãt. Sic addicti, & seruientes uoluptatibus uim, uigorẽq; mẽtis extinguunt: & cum uiuere se maxime putãt, ad mortem concitatissime properant. Nam, sicut in secundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore est: qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris, ac morte uersantur: quæ sunt terræ atque corporis, quia uita & lumen de cœlo est: cuius quoniam expertes sunt corpori seruiendo, longe absunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miseros ubiq; cæcitas premit: sicut enim qui sit uerus Deus, ita qui sit uerus cultus ignorant.

Quod Deus nec esurit, nec sitit, nec in tenebris est, ut ei oporteat hostias immolari, aut uina offerri, uel lumina. Et quare hæc offerantur dijs gentium, quæ fidem rectam, & ueram innocentiam offerre nesciũt, in quibus cõsistit Dei cultus. Et quod inter omnia, quæ ad cultum Dei pertinent, præstantißimum est, homines ad ueritatem, & iustitiam erudire. Et quare nolit ab elementis incipere. Caput II.

MActant igitur opimas, & pingues hostias deo, quasi esurienti: profundũt uina tanquam sitienti, accendunt lumina uelut in tenebris agenti. Quod si suspicari, aut percipere animo possent, quæ sunt bona illa cœlestia, quorum magnitudinem terreno adhuc corpore obuoluti sensu capere non poßumus, iam se cum his officijs inanibus stultissimos esse cognoscant: uel si cœleste lumen, quod dicimus solem, contemplari uelint, iam sentiant, quod non indigeat lucernis eorum Deus, qui in usum hominis tam candidam lucem dedit: & tamen cum in tam paruo circulo, qui propter longinquitatẽ nõ amplius, quàm humani capitis uidetur habere mensuram, tantum sit fulgoris, ut cum mortalium luminum acies non queat contueri: & si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo, ac tenebræ consequantur: quid tandem luminis, quid clarita-

tis apud Deum, penes quem nulla nox est, esse arbitremur? qui hanc ipsam lucem sic moderatus est, ut neq; nimio fulgore, neq; calore uehemēti noceret animātibus: tantumq́; istarum rerum dedit ei, quantū aut mortalia corpora pati possunt, aut frugum maturitas postularet. Num igitur mentis suæ compos putandus est, qui authori, & datori luminis candelarum, ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud uero ille à nobis exigit lumen, & quidem non fumidum, sed (ut ait poëta) liquidum, atque clarum mentis scilicet. Propter quod à poetis φῶς nuncupatur: quod exhibere non potest, nisi qui Deum agnouerit. Illorum autem Dij, quia terreni sunt, egent luminibus, ne in tenebris sint: quorum cultores, quia cœleste nihil sapiunt, etiam religiones, quibus deseruiunt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus est: quia ratio eius, & natura tenebrosa est. Itaq; dijs nō cœlestem sensum, sed humanū potius attribuunt. Ideoq́; illis necessaria, & grata credunt esse, quæ nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo, aut sitientibus potu, aut ueste algentibus, aut cum sol decesserit, lumine, ut uidere possimus. Nullis igitur ex rebus tam probari, & intelligi potest, Deos ipsos, cum aliquando uixerint, mortuos esse, quàm ex ipso ritu, qui est totus è terra. Quid enim cœlestis in se boni potest habere pecudum sanguis effusus, quo aras inquinant? nisi forte Deos existimant eo uesci, quod homines aspernantur attingere. Et quisquis hanc saginā præstiterit, quamuis ille grassator, adulter, ueneficus, paricida sit, beatus, ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur, huic omnia, quæ optauerit, præstant. Merito ergo Persius huiuscemodi superstitiones suo more deridet.

Qua tu (inquit) mercede Deorum
Emeris auriculas, pulmone, & lactibus unctis?

Sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandam cœlestem maiestatem: sed mēte sancta, & iusto animo, & pectore (ut ipse ait) quod naturali sit honestate generosum. Hæc est religio cœlestis, non quæ constat ex rebus corruptis, sed quæ uirtutibus animi, qui oritur è cœlo. Hic uerus cultus est, in quo mens colentis seipsam Deo immaculatam uictimam sistit. Id autem ipsum quomodo consequendum, quomodo præstandum sit, docebit huius libri disputatio. Nihil enim tam præclarum, hominiq́; conueniēs potest esse, quàm erudire homines ad iustitiā. Apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam rebus omnibus præferens, malle se dicit uel unum paruum de officio libellū, quàm lōgam orationem pro seditioso homine Cornelio. Quæ sententia nō utiq; Catuli, qui fortasse illud nō dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit. Credo ut libellos, quos de officijs erat scripturus, cōmendaret: in quibus ipsis nihil esse testatur in omni phi

losophia melius, & fructuosius, quàm præcepta uitæ dare. Quod si hoc illi faciunt, quibus non est ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus: qui à Deo eruditi, & illuminati, possumus uera præcipere? nec tamen sic docebimus, ut quasi prima uirtutis elementa tradamus, quod est infinitum: sed tanquam docendum susceperimus eum, qui apud illos iam perfectus esse uideatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ solẽt ad probitatem recte dari, ignota illis superstruemus ad perficiendam, consummandamq; iustitiã, quam nõ tenent. Ea uero, quæ poßunt cum illis eße communia, prætermittam: nequid ab ijs uidear mutuari, quorum errores coarguere, atq; aperire decreuerim.

De duabus uijs, quarum altera uirtutum, altera uitiorũ est, quæ in litera Pythagorica figurãtur: & fidelius tractãtur à Christianis, quàm à philosophis: & de duobus ducibus uiarũ. Cap. III

DVæ sunt uiæ per quas humanã uitam progredi neceße est: scilicet una, quæ in cœlum ferat: altera, quæ ad inferos deprimat: quas & poëtæ in carminibus, & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem philosophi alteram uirtutum eße uoluerũt, alteram uitiorũ: eamq;, quæ sit aßignata uirtutibus, primo aditu eße arduam, & confragosam: in qua si quis difficultate superata in summum eius euaserit, habere eum de cætero planũ iter, lucidũ, amœnumq; campũ: & omnes laborum suorum capere fructus uberes, atq; iucundos. Quos autẽ primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam uitiorũ uiã labi, atq; deflectere: quæ primo ingreßu sit quasi amœna, multoq; tritior. Deinde cum in eam paulo ulterius proceßerint, amœnitatis eius speciem repente subduci. Exoriri autem uiam præcipitem, nunc saxis asperã, nũc obductam sentibus, nunc gurgitibus intercisam, uel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere sit neceße. Quæ omnia eo proferũtur, ut appareat in uirtutibus capiẽdis labores eße maximos: in perceptis autem maximos fructus, & solidas, atq; incorruptas uoluptates. Vitia uero quibusdã delinimẽtis, naturalibus allicere aninas hominũ: & inaniũ iucũditatũ specie captos, ad acerbas amaritudines, miseriasq; pducere. Sapiẽs prorsus disputatio, si uirtutũ ipsarũ formas, atq; terminos sciuẽt. Nõ enim didicerãt uel quæ sint, uel qd eas mercedis à Deo maneat: qd' nos his duobus libris docebimus. Hi uero, qa ignorabãt, aut dubitabant, animas hominũ immortales eße, & uirtutes, & uitia terrenis honoribus, aut pœnis æstimarunt. Omnis ergo hæc de duabus uijs disputatio ad frugalitatem, ac luxuriam spectat. Dicũt enim humanæ uitæ cursum. Y. literæ eße similem: quod

Y. pythagore [handwritten marginal note]

unuſquiſq; hominum cum primum adoleſcentiæ limen attigerit, & in eũ locum uenerit, ubi ſe uia findit in ambas, hæreat nutabundus: ac neſciat in quam ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem: hoc eſt, ſi aut philoſophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honeſtæ artis, quo euadat ad bonam frugem, quod fieri ſine labore maximo non poteſt, honeſtam, ac copioſam uitam diſputant peracturum. Si uero doctorem frugalitatis non inuenerit, ad ſiniſtram uiam, quæ uirtutis, ac melioris ſpeciem mentiatur incedere, id eſt deſidiæ, luxuriæ, inertiæq; ſe tradere: quæ ſuauia quidem uidentur ad tempus, uera bona ignorãti: poſt autem amiſſa omni dignitate, ac re familiari in omnibus miſerijs, ignominiaq; uicturum. Ad corpus ergo, & ad hanc uitam, quam in terra ducimus, fines earum uiarum retulerũt poëtæ, fortaſſe melius, qui biuium hoc apud inferos eſſe uoluerunt. Sed in eo falluntur, quod eas uias mortuis propoſuerũt. Vtriq; ergo uere, ſed tamen utrique non recte: quia oportuit uias ipſas ad uitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius, & uerius, qui duas iſtas uias cœli, & inferorum eſſe dicimus: quia iuſtis immortalitas, iniuſtis pœna æterna propoſita eſt. Quomodo autem uitæ iſtæ, uel in cœlum tollant, uel ad inferna præcipitent explicabo: & aperiam, quæ ſint uirtutes, quas philoſophi neſcierũt: tum etiam quæ ſint præmia earum, ſimul etiam quæ ſint uitia, quæ'ue eorum ſupplicia monſtrabo. Nam fortaſſe aliquis expectet, ut ſeparatim de uitijs, ac uirtutibus dicam: cum de bono, ac malo differentibus nobis, etiam quod eſt contrarium poſſit intelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia ſua ſponte decedent: ſiue uitia eximas, uirtutes ultro ſubibunt: ſic bonorum, ac malorum conſtituta natura eſt, ut ſe inuicem ſemper oppugnent, ſemper expellant. Ita fit, ut neq; uitia retrahi ſine uirtutibus poſſint, nec uirtutes inferri ſine detractione uitiorũ. Has igitur uias lõge aliter inducimus, quàm à philoſophis induci ſolent. Primum quod utriq; propoſitum eſſe dicimus ducem utrunque immortalem. Sed alterum honoratum, qui uirtutibus, ac bonis præſit: alterum damnatum, qui uitijs, ac malis. Illi autem in dexteriore tantum uia ducem ponunt, neque unum, neque perpetuum. Siquidẽ quemlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui à deſidia reuocet homines, & frugi eſſe doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam uiam, niſi pueros, & adoleſcentes: uidelicet quod artes diſcantur in his ætatibus. Nos autem omnis ſexus, & generis, & ætatis in hoc cœleſte iter inducimus: quia Deus, qui eius uiæ dux eſt, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque uiarum ipſarum nõ ita eſt, ut illi putauerunt. Quid enim opus eſt Y in rebus contrarijs, atq; diuerſis? Sed altera illa melior conuerſa

eſt ad

est ad solis ortum, altera illa deterior ad occasum: quoniam qui ueritatem, ac iustitiam sequitur, is accepto immortalitatis præmio perenni luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit uitia uirtutibus, mendacium ueritati, necesse est ad occasum, & tenebras deferatur. Describam igitur utranque, & earum proprietates, habitusq; monstrabo.

De uia uirtutis, quæ in Elysios campos deducere dicitur: & uitiorum, quæ ad impia tartara ducit: & ducibus utriusque.

Cap. IIII

VNa est igitur uirtutis, ac bonorum uia, quæ fert non in Elysios campos (ut poëtæ loquuntur) sed ad ipsam mundi arcem:

At leua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

ex Marone

Est enim criminatoris illius, qui prauis religionibus institutis auertit homines ab itinere cœlesti, & in uiam perditionis inducit. Cuius uiæ species, & figura sic est composita in aspectu, ut plana, & patens omni genere florũ, atque fructuũ delectabilis esse uideatur. In ea enim posuit Deus omnia, quæ pro bonis habentur in terra: opulentiam dico, honorẽ, quietem, uoluptatem, illecebras omnes: Sed cum his pariter iniustitiam, crudelitatem, superbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatẽ, discordiam, ignorantiam, mendacium, stultitiam, cæteraq; uitia. Exitus autem huius uitæ talis est. Cum uentum fuerit ad extremum, unde iam regredi non licet, cum omni sua pulchritudine tam subito præciditur, ut non ante quis fraudem prospicere possit, quàm præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quisquis enim præsentium bonorum specie captus, & in his consequendis, ac fruendis occupatus, non præuiderit ea, quæ post mortem secutura sunt, seq; à deo auerterit, is ad inferos deiectus, in æternam damnabitur pœnam. Via ergo illa cœlestis difficilis, & cliuosa proposita est: uel spinis horrentibus aspera, uel saxis extantibus impedita, ut cum summo labore, ac pedum tritu, cũq; magna cadendi solicitudine sit cuiq; gradiendum. In hac posuit iustitiam, temperantiam, patientiam, fidem, castitatem, abstinentiam, concordiam, scientiam, ueritatem, sapientiam, cæterasq; uirtutes: sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus, ac leuis difficultatem uiæ superet. Nec enim potest, qui se apparatu re=

gio circundederit, aut diuitijs onerauerit, angustias illas uel ingredi, uel tenere. Vnde intelligitur, iccirco malis, & iniustis facilius prouenire, quæ cupiant: quia prona, & decliuis est eorum uia. Bonis autem quæ optent, difficile procedere: quia difficili, & arduo itinere gradiuntur. Iustus ergo, quoniam durũ, asperumq; iter ingressus est, contemptui, derisui, odio sit necesse est. Omnes enim, quos cupiditas, aut uoluptas præcipites trahit, inuident ei, qui uirtutem capere potuit: & inique ferũt, id habere aliquem, quod ipsi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, subiectus iniuriæ, & tandem omnia, quæ amara sunt, perferens. Et si patientiã iugem ad summum illum gradum, finemq; perduxerit, dabitur ei corona uirtutis: & à Deo pro laboribus, quos in uita propter iustitiã pertulit, immortalitate donabitur. Hæ sunt uiæ, quas Deus humanæ uitæ assignauit: in quibus singulis & bona ostendit, & mala, sed ordine præpostero, atq; conuerso. In una enim monstrauit temporalia prius mala, cum æternis bonis, qui est ordo melior: In altera temporalia prius bona, cum æternis malis, qui est ordo deterior: ut quicunq; præsentia mala cum iustitia delegerit, maiora, & certiora bona consequatur, quàm fuerunt illa, quæ spreuit. Quisquis autem præsentia bona proposuerit iustitiæ, in maiora, & longiora incidet mala, quàm fuerũt illa, quæ fugit. Hæc enim uita temporalis, quia breuis est, iccirco & bona eius, & mala breuia sint necesse est. Illa uero spiritalis, quæ huic terrenæ contraria est, quia sempiterna est, iccirco & bona eius, & mala sempiterna sunt. Ita fit, ut & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna succedant. Itaq; cum simul proposita sint homini bona, & mala, consyderare unumquẽq; secum decet, quanto satius sit pro perpetuis bonis mala breuia pensare, quàm pro breuibus, & caducis bonis mala perpetua sustinere. Nam sicut in hoc seculo, cum est propositum cum hoste certamen, prius laborandum est, ut sis postmodum in otio. Esuriendum, sitiendum, æstus, frigora perferenda, humi quiescendum, uigilandum, periclitandum est, ut saluis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis, ac uictoriæ bonis perfrui possis. Sin autem præsens otium malueris, quàm laborem, malum tibi maximum facias necesse est. Præoccupabit enim aduersarius non resistẽtem: uastabũtur agri, diripietur domus, in prædã uxor, ac liberi uenient, & tu ipse interficiere, ac capiere. Quæ omnia ne accidant, præsens commodum differendum est, ut maius, longiúsque pariatur. Sic in omni hac uita, quia nobis aduersarium Deus reseruauit, ut possemus capere uirtutẽ, omittenda est præsens uoluptas: ne hostis opprimat, uigilandum, statio-

in prædã venire

nes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundēdus ad ultimū cruor. Omnia deniq; amara, & grauia patiēter ferenda: eo quidem promptius, quo nobis Imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna constituit. Et cum in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant, ut ea sibi pariant, quæ possunt eodem modo perire, quo parta sunt: certe nobis nullus labor est recusandus, quo id acquiratur, quod nullo modo possit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiā genuit, expeditos in acie stare, & intentis acriter animis ad inuisibilis hostis insidias, uel apertos impetus uigilare: qui nos, sicut periti, & exercitati duces solent, uarijs artibus captat, pro cuiusq; natura, & moribus sæuiēs. Alijs enim cupiditatem insatiabilem immittit, ut opibus suis tanquā cōpedibus illigatos à uia ueritatis excutiat. Alios inflammat iræ stimulis, ut ad nocendum potius intentos, à Dei cōtemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut uoluptati, & corpori seruientes, ad uirtutem respicere nō possint. Alijs uero inspirat inuidiam, ut suis ipsi tormentis occupati, nihil aliud cogitent, nisi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflammat ambitionibus. Ii sunt, qui ad gerendos magistratus omnem uitæ suæ operam, curamq; conuertunt, ut fastos signent, & annis nomen imponant. Quorundam cupiditas tendit altius, non ut prouincias temporali gladio regant, sed ut infinita, & perpetua potestate dominos se dici uelint uniuersi generis humani. Quos autem pios uiderit, inanibus implicat religionibus, ut impios faciat. Iis uero, qui sapientiam quærunt, philosophiam in oculos impingit, ut specie lucis excæcet, nequis comprehendat, aut teneat ueritatem. Sic hominibus obstruxit aditus omnes, & obsepsit omnes uias publicis latas erroribus: quos ut discutere possemus, ipsumq; authorē malorum uincere, illuminauit nos Deus: & armauit uera, cœlestiq; uirtute, de qua non nihil nunc differendum est.

De falsa definitione uirtutis, quam authore Lucilio posuerunt philosophi: & uera differentia scientiæ, & uirtutis. Caput V.

Sed prius quàm singulas uirtutes exponere incipiā, determinādā est ipsa uirtus: quā philosophi nō recte definierūt quid esset, aut in qbus rebus, qd operis, qd habeat officij. Nomē itaq; solū retinuerūt, uim uero & effectū, & rationē perdiderūt. Quæcūq; aūt i definitiōe uirtutis solēt dicere, paucis uersibus colligit, & enarrat Lucilius: quos malo eqdē pone

re, ne dum multorum sententias refello, sim longior, quàm necesse est:

Aliter re rum.

Virtus Albine est, precium persoluere uerum,
Queis inuersamur, queis uiuimus rebus adesse.
Virtus est homini scire id, quod quæq; habeat res.
Virtus scire homini rectum, utile, quid sit honestum:
Quæ bona, quæ mala.

Item quid inutile, turpe, inhonestum.

Virtus quærendæ rei finem scire, modumq;.
Virtus diuitijs precium persoluere posse.
Virtus id dare, quod re ipsa debetur honori.
Hostẽ esse atque inimicum hominum, morumq; malorum.
Contra defensorem hominum, morumq; bonorum.
Hos magnificare, his bene uelle, his uiuere amicum.
Commoda præterea patriæ sibi prima putare.
Deinde parentum, tertia iam postremaq; nostra.

Ab ijs definitionibus, quas poëta breuiter comprehendit, M. Tullius traxit officia uiuendi, Panætium Stoicum secutus: eáque tribus uolumi nibus inclusit. Hæc autem quàm falsa sint, mox uidebimus: ut appareat quantum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit ueritatẽ. Virtutem esse dixit scire quid sit bonum, & malum, quid turpe, quid ho nestum, quid utile. Quid minus breuius facere potuit, si tantum bonũ, ac malum diceret: quia nihil potest esse utile, uel honestum, quod non idem bonum sit: Nihil inutile, ac turpe, quod non idem malum sit. Quod & philosophis uidetur, & idem Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verum scientia non potest esse uirtus: quia non est intus in no- bis, sed ad nos extrinsecus uenit. Quod autem transire ab altero ad al- terum potest, uirtus non est, quia uirtus sua cuiq; est. Scientia igitur ali eni beneficij est, quia posita est in audiendo. Virtus tota nostra est, quia posita est in uoluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celerando ni hil prodest uiam nosse, nisi conatus, ac uires suppeditent ambulandi, ita uero scientia nihil prodest, si uirtus propria deficiat. Nam ferè etiam ij, qui peccant, & si non perfecte, tamen quid sit bonum, & malum senti- unt: & quoties aliquid improbe faciunt, peccare se sciunt, & ideo cæla re nituntur. Sed cum eos boni, & mali natura non fallat, cupiditate mala uincũtur, ut peccẽt: quia deest illis uirtus, id est cupiditas recta, & hone sta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud esse scientiam boni, maliq;, ali- ud uirtutem: quia potest esse scientia sine uirtute, sicut in plurimis philo sophorum fuit. In quo quoniã recte ad culpã pertinet, nõ fecisse, quæ sci-

cris

Virtus

eris recte, uoluntas praua, & uitiosus animus, quem excusare ignoratio non potest, punitur. Ergo sicut uirtus non est bonum, ac malum scire, ita uirtus est bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum uirtute coniuncta est, ut scientia praecedat uirtutem, uirtus sequatur scientiam: quia nihil prodest cognitio, nisi & actio subsequatur. Horatius ergo paulo melius definiuit:

Virtus est uitium fugere, & sapientia prima.

Sed inepte, quia eam contrario terminauit: ut si diceret, Bonum est, quod malum non est. Cum enim quid sit uirtus nescio, ne uitium quidem quid sit scio. Vtrunq; igitur indiget definitione, quia natura rei talis est, ut utrunque aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. Verum nos faciamus, quod debuit. Virtus est iram cohibere, cupiditatem compescere, libidinem refrenare, id est enim uitium fugere. Nam ferè omnia, quae fiunt iniuste, atque improbe, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius, quae ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malae sopientur, nemo insidiabitur, nemo prosiliet ad nocendum. Item si cupiditas temperetur, nemo terra, mariq; graßabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat, & uastet aliena. Item si ardor libidinum comprimatur, omnis aetas, & sexus retinebit suam sanctitatem. Nemo quicquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo uniuersa scelera, & flagitia, his commotionibus uirtute sedatis, ex hominum uita, moribusq; tollentur. Quae sedatio commotionum, & affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur uirtutis officium est non peccare, quo profecto fungi non potest, qui Deum nescit: quoniam ignoratio eius, à quo bona oriuntur, imprudentem impingat in in uitia necesse est. Itaq; ut breuius, & significantius utriusq; rei summa officia determinemus, scientia est Deum noscere, uirtus colere. In illo sapientia, in hoc iustitia continetur. scientia quid / Virtus quid

Quod philosophi nesciuerunt, quid eßet bonum, aut malum, quia fontem boni lucidum nesciebant: nec intellexerunt, quis debeat rerum, & operum finis eße: & quomodo constet Lucilium falsò definiuiße uirtutis officia. Caput VI.

Dixi (quod erat primum) scientiam boni non esse uirtutem, deinde quid sit uirtus, & in quo sit: sequitur ut id quoq; ipsum quid sit bonum, & malum nesciisse philosophos, breuiter ostendam: quod penè declaratum est libro tertio, cum de summo bono disputarem. Qui autem, quid eßet summum bonum nesciuerunt: & in caeteris bonis, malis ue, quae

fons bonorum deus
fons malorum daemon

summa non sunt, errauerint necesse est: quod non potest uero iudicio examinare, qui fontem ipsum non tenet, unde illa descendunt. Fons autẽ bonorũ deus est, malorũ uero ille scilicet diuini nominis semper inimicus, de quo sæpe diximus. Ab his duobus principijs bona malaq; oriuntur. Quæ ueniunt à Deo, hanc habent rationẽ, ut immortalitatẽ parẽt, quod est summũ bonũ. Quæ autẽ ab illo altero, id habent officiũ, ut cœlestibus auocatũ, terrenisq; demersum ad pœnã interficiãt sempiternã, quod est summum malum. Non igitur dubium est, quin omnes illi, quid eßet bonũ & malũ ignorauerint: qui nec deũ, nec aduersarium eius scierint. Itaq; finem bonorũ ad corpus, & ad hanc breuem uitam retulerunt, quam sol ui & occidere necesse est. Non sunt progreßi lõgius, sed omnia eorũ præcepta, & omnia, quæ inducũt, bona terræ inhærent, & humi iacẽt: quoniam simul cũ corpore, quod est terra, moriuntur. Pertinẽt enim non ad uitã homini comparandam, sed ad quærẽdas, uel augẽdas opes, honores gloriam, potentiã, quæ sunt uniuersa mortalia: tam scilicet quàm ille, qui ut ea sibi contingerent, laborauit. Hinc est illud:

Virtus quærendæ rei finem scire, modumq;.

Præcipiunt enim quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda sit, quia uidẽt male quæri solere: sed huiusmodi uirtus nõ est propositá sapienti. Nec enim est uirtus opes quærere, quarũ neque inuentio, neq; poßeßio in nostra potestate est. Itaque & quæstu, & obtentu faciliores sunt malis, quàm bonis. Non potest ergo uirtus eße in ijs rebus quærendis, in quarũ cõtemptu uis, ac ratio uirtutis apparet: nec ad ea ipsa trãsfugiet, quæ magno ac excelso animo calcare ac proterere gestit: neq; fas est animam cœlestibus intentam bonis, ut hæc fragilia sibi comparet, ab immortalibus suis operibus auocari. Sed potißimum in ijs rebus comparandis, uirtutis ratio consistit: quas nobis nec homo ullus, nec mors ipsa poßit auferre, cum hæc ita se habeant. Illud quod sequitur uerum est:

Virtus diuitijs precium persoluere poße.

Qui uersus idem ferè significat, quod primi duo: sed neque ipse, neq; quisquam philosophorum scire potuit precium ipsum uel quale, uel quod sit. Idem enim poëta, & illi omnes quos secutus est, putauerunt, recte opibus uti, hoc est frugi eße, non instruere conuiuia sumptuose, nec largiri temere, non effundere in res superuacuas, aut turpes rem familiarem. Dicet aliquis fortaße: Quid tu? negas'ne hanc eße uirtutem? non equidem nego: contraria enim uidear probare si negem. Sed ueram nego, quia nõ sit illa cœlestis, sed tota terrena: quandoquidem nihil efficit, nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti, & qui sit ex diuitijs

Cne, pompeij obitus

fructus petendus, declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera, quæ sequuntur, nullo modo uera sunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defensionem suscipere, potest cũ malis esse cõmune. Quidam enim probitate ficta, uiam sibi ad potentiam muniunt: faciuntq; multa, quæ boni solent: eo quidẽ promptius, quod fallendi gratia faciunt. Vtinam tam facile eßet præstare, quàm facile est simulare bonitatem. Sed ij, cum esse cœperint propositi, ac uoti sui compotes, & summũ potẽtiæ gradum ceperint, tũ uerũ simulatione deposita, mores suos detegunt, rapiunt omnia, & uexant: eosq; ipsos bonos, quorũ causam susceperãt, insequũtur: & gradus per quos ascenderũt, amputant, ne quis illos contra ipsos poßit imitari. Veruntamen putemus hoc officiũ nõ nisi boni eße, ut bonos defendant. At id suscipere facile est, implere difficile: quia cũ te certamini, congreßioniq; commiseris, in arbitrio Dei, nõ tuo uictoria posita est: & plerunq; improbi & numero, & conspiratione sunt potẽtiores, quàm boni, ut ad eos superandos, non tã uirtus, quàm felicitas neceßaria sit. An aliquis ignorat, quoties melior iustiorq; pars uicta sit? Hinc semper dominationes acerbæ in ciues extiterunt. Plena est exemplis omnis historia. Sed nos contenti erimus uno. Cn. enim Pompeius bonorum uoluit eße defensor: siquidem pro republica, pro senatu, pro libertate arma suscepit. Is tamen uictus cũ ipsa libertate occiditur, & à spadonibus Aegyptijs detrũcatus, insepultus abiectus est. Nõ est igitur uirtus, aut hostẽ malorũ, aut defensorem bonorum eße: quia uirtus incertis casibus non potest eße subiecta:

improbi plures probis

Cneq. pompeius à spadonibus Aegyptijs detrũcatus est

Commoda præterea patriæ sibi prima putare.

Sublata hominum concordia uirtus nulla est omnino. Quæ sunt enim patriæ commoda, nisi alterius ciuitatis, aut gentis incommoda? Id est fines propagare alijs uiolenter ereptos, augere imperium, uectigalia facere meliora. Quæ omnia non utiq; uirtutes, sed uirtutum sunt euersiones. In primis enim tollitur humanæ societatis coniũctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abstinentia, tollitur denique ipsa iustitia, quæ dißidiũ generis humani ferre nõ potest: & ubicũq; arma fulserint, hinc eã fugari, & exterminari neceße est. Verũ est Ciceronis illud: Qui autem ciuiũ rationem dicunt habendam, externorum negant: dirimunt hi communem generis humani societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, iustitia funditus tollitur. Nam quomodo potest iustus eße, qui nocet, qui odit, qui spoliat, qui occidit? Quæ omnia faciunt qui patriæ prodeße nituntur. Id enim ipsum prodeße quid sit ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, nisi quod teneri

ferri laudib. in cœlum

manu potest, quod solũ teneri non potest, quia eripi potest. Hæc itaq; (ut ipsi appellant) bona, quisquis patriæ acquisierit, hoc est qui euersis ciuitatibus, gentibusq; deletis, ærarium pecunia referserit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlum, in hoc putatur summa, & perfecta esse uirtus. Qui error non modo populi, & imperitorum, sed etiam philosophorum est: qui præcepta quoq; dant ad iniustitiã, ne stultitiæ, ac militiæ disciplina, & authoritas desit. Itaq; cũ de officijs ad rem militarem pertinentibus disputent, neq; ad iustitiam, neq; ad ueram uirtutem commodatur illa omnis oratio, sed ad hanc uitam, moreẽq; ciuilem, quem nõ esse iustitiam & res indicat, & ipse Cicero testatus est. Sed nos, inquit, ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: Vmbra, & imaginibus utimur, easq; ipsas utinam sequeremur. Ferũtur enim ab optimis naturæ, ac ueritatis exemplis. Vmbra est igitur, & imago iustitiæ, quam illi iustitiam putauerunt. Quid sapientiam? non'ne idem confitetur in philosophis esse nullam? At cum Fabritius, inquit, fortis, aut Aristides iustus nominantur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iustitiæ petitur, tanquam à sapiente, exemplum? Nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem uolumus intelligi. Nec ij qui sapiẽtes habiti, & nominati, M. Cato, & C. Lælius sapientes fuerunt. Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinẽ quandam gerebant, speciemq; sapientiæ. Si ergo ex philosophis, ipsorum confeßione, adempta sapientia est, & ex ijs, qui iusti habiti sunt, adempta iustitia est: omnes igitur illæ uirtutis descriptiões falsæ sint neceße est: quia quæ sit uera uirtus scire non potest, nisi iustus, ac sapiens. Iustus autem, ac sapiens nemo est, nisi quem Deus præceptis cœlestibus erudiuit.

Quod in uia erroris est species sapientiæ, & uirtutis. Et quod uia ueritatis, & sapientiæ est simplex, & angusta, & ardua, & Deũ habet ducem. Caput VII

IAm illi omnes, qui per aliorum confeßam stultitiam sapientes existimãtur, specie uirtutis inducti, umbras, & imagines apprehẽdũt, nihil uerum. Quod ea fit ratione, quoniam uia illa mendax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet propter studiorum, & disciplinarum uarietates: quæ sunt in uita hominum dißimiles, atque diuersæ. Nam sicut illa uia sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedente monstrauimus: ita hæc, cum sit tota stultitiæ, habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiũt ij, qui stultitiam publicam intelligunt. Et ut habet uitia manifesta,

ſta,ſic habet aliquid,quod ſimile eſſe uideatur uirtuti: ut habet apertum ſcelus ſic imaginem quandam,ſpeciemq́; iuſtitiæ. Quomodo enim præcurſor eius uiæ,cuius uis, & poteſtas omnis in fallendo eſt, uniuerſos in fraudẽ poſſet inducere,niſi ueriſimilia hominibus oſtentaret? Deus enim ut immortale illud arcanũ eius in aperto eſſet,poſuit in uia ſua, quæ homines pro malis,& turpibus aſpernarentur:ut auerſi à ſapientia, & ueritate,quam ſine duce ullo requirebant,in idipſum inciderent,quod uitare, ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis, ac mortis uiam multiplicem oſtendit:uel quod multa ſunt genera uitæ,uel quod Dij multi,qui coluntur. Huius dux præuaricator,ac ſubdolus,ut uideatur eſſe diſcrimen aliquod falſi,& ueri,mali ac boni,alia ducit luxurioſos,alia eos,qui frugi appellantur,alia imperitos,alia doctos, alia inertes, alia ſtrenuos, alia ſtultos,alia philoſophos.Et eos quidem non uno tramite. Illos enim qui aut uoluptates,aut diuitias non refugiunt,ab hac publica,& celebri uia modice ſegregat.Eos autem,qui aut uirtutem ſequi uolunt, aut contemptum rerum profitentur,per confragoſa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera,quæ ſpeciem bonorum oſtentant, non ſunt aliæ uiæ: ſed diuerticula, & ſemitæ,quæ uidentur quidem ab illa cõmuni dextrouerſum ſeparari:ad eãdem tamen,& ad unum omnes exitum ſub ipſo fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes, ubi opus fuerat bonis à malis,fortes ab inertibus,ſapientes à ſtultis ſeparari,in Deorum ſcilicet cultu:in quo ille uniuerſos(quia ſine ullo diſcrimine ſtulti fuerũt) uno mucrone iugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem uia,quæ eſt ueritatis,& ſapientiæ,& uirtutis,& iuſtitiæ,quorũ omnium fons unus eſt,una uis,una ſedes,& ſimplex eſt,quod paribus animis, ſummaq́; concordia unũ ſequamur,& colamus deum:& anguſta,quoniã paucioribus uirtus data eſt:& ardua, quoniam ad bonum,quod ſummum,& ſublime eſt,niſi cum ſumma difficultate, & labore non poteſt perueniri.

Quare à philoſophis ueritas inueniri non poterat: nec ab ijs,qui terrenis dediti ſunt,ſed ab electis inuenitur per legem Dei:cui poteſt Ciceronis definitio adaptari. Caput VIII

HAec eſt uia,quam philoſophi quærunt:ſed ideo non inuenerunt, quia in terra potius,ubi apparere non poteſt, quærunt. Errant ergo uelut in mari magno,nec quo ferantur intelligunt:qui nec uiam cernunt,nec ducem ſequuntur ullum.Eadem nanq; ratione hanc uitæ uiam, quæri oportet,qua in alto iter nauibus quæritur.Quæ niſi aliquod cœli

lumen obseruent, incertis cursibus uagantur. Quisquis autem rectum iter uitæ tenere nititur, non terram debet aspicere, sed cœlum: & (ut apertius loquar) non hominem sequi debet, sed deum: non his terrestribus simulachris, sed deo seruire cœlesti: non ad corpus referre omnia, sed ad mentē: non huic uitæ dare operam, sed æternæ. Itaque si oculos in cœlum semper intendas, & solem, qua oritur obserues, cumq; habeas uitæ quasi nauigij ducem, sua sponte in uiam pedes dirigentur: & illud cœleste lumen, quod sanis mentibus multo clarius sole est, quàm hic: quem in carne mortali uidemus, sic reget, sic gubernabit, ut ad summum sapientiæ, uirtutisq; portum sine ullo errore perducat. Suscipienda igitur Dei lex est, quæ nos ad hoc iter dirigat: illa sancta, illa cœlestis, quam Marcus Tullius in libro de rep. tertio penè diuina uoce depinxit. Cuius ego, ne plura dicerem, uerba subieci. Est quidē uera lex, recta ratio naturæ cōgruens diffusa in omnes, cōstans, sempiterna, quæ uocet ad officium iubendo, uetando, à fraude deterreat: quæ tamen neq; probos frustra iubet, aut uetat, nec improbos iubendo, aut uetando mouet. Huic legi nec propagari fas est, neq; derogari ex hac aliquid licet, neq; tota abrogari potest. Nec uero aut per senatū, aut per populum solui hac lege possumus. Neque est quærendus explanator, aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac: sed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & sempiterna, & immutabilis continebit. Vnusq; erit communis quasi magister, & imperator omniū deus: ille legis huius inuētor, disceptator, lator: cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturā hominis aspernabitur: hoc ipso luet maximas pœnas, etiam si cætera supplicia, quæ putantur, effugerit. Quis sacramentum dei sciens, tam significanter enarrare legem Dei posset, quàm illā homo longe à ueritatis notitia remotus expressit? Ego uero eos, qui uera imprudenter loquuntur, sic habendos puto, tanquam diuino spiritu aliquo instructos. Quod si ut legis sanctæ uim, rationemq; peruidit, ita illud quoq; scisset, aut explicasset, in quibus præceptis lex ipsa cōsisteret, nō philosophi functus esset officio, sed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum est: quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro, & imperatore omnium Deo.

Quod caput religionis, & uia ueritatis est Deum fideliter noscere, & fideliter colere. Et quare diuersæ leges sunt agentibus institutæ. Et quis sensuum integritate uigeat, quam gratia largitur potius, quàm natura. Caput IX.

HVius legis caput est primum ipsum Deum nosse, soli obtemperare, solum colere. Non potest enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ suæ Deũ nescit, quod est summum nefas. Quæ ignoratio facit, ut dijs alienis seruiat, quo nihil sceleratius committi potest. Hinc iam procliuis est ad malitiam gradus per ignorantiam ueri, ac singularis boni: quia Deus, quem nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si iustitiam sequi uolet Dei, diuini tamẽ iuris ignarus, gentis suæ leges tanquam uerum ius amplectitur: quas nõ uniq; iustitia, sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuersa, & uaria iura sunt condita, nisi quod unaquæq; gẽs id sibi sanxit, quod putauit rebus suis utile? Quantum autem à iustitia recedat utilitas, populus ipse Romanus docet: qui per feciales bella indicendo, & legitime iniurias inferendo, semperq; aliena cupiendo, atq; rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparauit. Verum hi se iustos putant, si contra leges suas nihil faciant: quod etiam timori ascribi potest, si præsentium pœnarum metu sceleribus abstineãt. Sed concedamus sanè, ut id natura, uel (ut ait philosophus) sua sponte faciãt, quod legibus facere coguntur. Num idcirco iusti erunt, qui parent institutis hominum, qui & ipsi aut errare aut iniusti esse potuerũt? Sicut illi duodecim tabellarum conditores, qui publicæ utilitati pro cõditione temporum seruierũt. Aliud est igitur ciuile ius, quod pro moribus ubiq; uariatur. Aliud est uera iustitia, quã uniformem, ac simplicem proposuit omnibus Deus: quẽ qui ignorat, & ipsam iustitiam ignoret necesse est. Sed putemus fieri posse, ut aliquis naturali, & ingenito bono ueras uirtutes capiat: qualem fuisse Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus stipẽ dedit, & pauperes inuitauit, & nudos induit. Tamen cum illud unum, quod est maximum, deest, agnitio Dei, iam illa bona omnia superuacua sunt, & inania, ut frustra in his assequẽdis laborauerit. Omnis enim iustitia eius similis est humano corpori caput non habenti: in quo tamen si membra omnia & locis suis constent, & figura, & habitudine, tamẽ quoniam deest id, quod est omniũ principale, & uita, & omni sensu caret. Itaq; membra illa formam tantũmodo membrorum habent, usum non habent: tam scilicet, quàm caput sine corpore, cui similis est: qui cum Deum non ignoret, uiuit iniuste. Id enim solum habet, quod est summum, sed frustra: quoniam uirtutibus tanquã membris caret. Itaq; ut sit uiuũ, ac sensibile corpus, & agnitio dei necessaria est, quasi caput, & omnes uirtutes quasi corpus. Ita fiet homo perfectus, ac uiuus: sed tamẽ summa omnis in capite est, quod quãuis constare nõ possit sine omnibus, sine quibusdã tamen potest. Et erit quoddam animal uitiosum, ac debile, sed tamen uiuet: sicut & is, qui Deum nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim ueniam pec

Cimon [illegible]

catis Deus. Itaq; sine membris aliquibus uiui potest, sine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philosophi etiam si natura boni sunt, tamẽ nihil sciant, nihil sapiant. Omnis doctrina, & uirtus eorum sine capite est: quia Deũ nesciunt, qui est uirtutis, ac doctrinæ caput: quẽ qui non agnoscit, licet uideat, cæcus est: licet audiat, surdus: licet loquatur, elinguis est. Cũ uero cõditorẽ rerũ, parentẽq; cognouerit, tunc & uidebit, & audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo sunt sensus omnes collocati, hoc est oculi, aures, & lingua. nã profecto is uidet qui ueritatẽ, in qua deus est, uel deũ, in quo ueritas est, oculis cordis aspexerit: is audit, qui diuinas uoces, ac præcepta uitalia pectori suo affigit: is loquitur, qui cœlestia disserens uirtutem, ac maiestatem Dei singularis enarrat. Quare nõ est dubium, quin impius sit, quisquis Deum non agnouerit: omnesq; uirtutes eius, quas habere, aut tenere se putant, in illa mortifera uia reperiuntur, quæ est tota tenebrarũ. Quapropter nihil est, quod aliquis sibi gratuletur, si has inanes uirtutes adeptus est: quia nõ tantũ miser, qui bonis præsentibus careat, sed etiã stultus sit necesse est, q labores in uita sua maximos suscipiat incassum. Nam adempta spe immortalitatis: quam Deus pollicetur in sua religione uersantibus, cuius assequẽdæ gratia uirtus appetenda est: & quicquid malorum acciderit, perferendum est: maxima erit profecto uanitas obsequi uelle uirtutibus, quæ frustra homini calamitates afferunt, & labores. Nam si uirtus est, egestatem, exilium, dolorem, mortemq;, quæ timentur à cæteris, pati fortiter, ac subire: quid tandẽ boni in se habet, cur eã philosophi propter seipsam dicãt expetendam? Nimirum superuacuis, & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille. Si enim mortales sunt animæ, si uirtus dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus attributa nobis bona, quasi aut ingrati, aut indigni, qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus scelerate, impieq; uiuendum est: quia uirtutẽ, id est iustitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est, qui nulla spe maiori proposita, ijs bonis quibus cæteri utuntur in terra, labores, & cruciatus, & miserias anteponat. Si autem uirtus (ut ab his rectißime dicitur) capessenda est, quia constet ad eam nasci hominem, subesse debet spes aliqua maior: quæ malorum, & laborum, quos perferre uirtutis est, magnum afferat, præclarumq; solatium. Nec aliter uirtus, cum per se dura sit, haberi pro bono potest, quàm si acerbitatem suam maximo bono penset. Aeque non aliter his bonis præsentibus abstinendum est, quàm si sint aliqua maiora, propter quæ tanti sit, & uoluptates omittere, & mala omnia sustinere. Ea uero nulla sunt bona alia (ut in tertio docui) nisi perpetuæ uitæ. Hãc

autẽ

autem præstare quis potest, nisi Deus, qui uirtutem ipsam proposuit? Ergo in Dei agnitione, & cultu rerũ summa uersatur: in hoc est spes omnis & salus hominis: hic est sapientiæ gradus primus, ut sciamus quis sit nobis uerus pater, eũq; solum pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic deuotissime seruiamus: in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

Quod religio Deo misericordia homini debetur. Et quas causas ædificandi ciuitates, & conuiuendi socialiter, & inuentionis uerborum falsò commenti sunt. Cap. X.

DIxi quid debeatur Deo, dicam nunc quid homini tribuendum sit: quanquam idipsum, quod homini tribueris, Deo tribuitur: quia homo Dei simulachrum est. Sed tamen primum officium iustitiæ est coniungi cum deo, secundum cum homine. Sed illud primum religio dicitur, hoc secundum misericordia, uel humanitas nominatur. Quæ uirtus propria est iustorum, & cultorum Dei: quod ea sola uitæ communis in se cõtinet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus sapientiam nõ dedit, naturalibus ea munimentis ab incursu, & periculo tutiora generauit. Hominem uero quia nudum, fragilemq; formauit, ut eum sapientia potius instrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum: ut homo hominem tueatur, diligat, foueat, contraq; omnia pericula & accipiat, & præstet auxilium. Summum igitur inter se hominum uinculum est humanitas: quod qui disruperit, nefarius, & paricida existimandus est. Nam si ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certe consanguinei sumus: & ideo maximum scelus putandum est odisse hominem, uel nocentem. Propterea Deus præcepit inimicitias, per nos nunquam faciendas, semper esse tollendas: scilicet ut eos, qui sint nobis inimici, necessitudinis admonitos mitigemus. Item si ab uno Deo inspirati sumus omnes, & animati, quid aliud, quàm fratres sumus? & quidem coniunctiores, qui animis, quàm qui corporibus. Itaq; non errat Lucretius, cum dicit:

Deniq;, cœlesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro belluis immanibus sunt habendi, qui hominibus nocent, qui cõtra ius humanitatis, & fas omne spoliant, cruciant, occidũt, exterminãt. Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos Deus, mala nunquam facere, bonum autem semper. Id autem ipsum bene facere quid sit, idem ipse præscribit. Præstare auxilium depressis, & laborantibus, impertiri ui-

ctum nō habētibus. Deus enim, quoniā pius est, animal nos uoluit esse sociale. Itaq; in alijs hominibus nos ipsos cogitare debemus: non meremur in periculo liberari, si non succurrimus: non meremur auxilium, si negamus. Ad hanc partem philosophorum nulla præcepta sunt: quippe qui falsæ uirtutis specie capti, misericordiam de homine sustulerunt: & dum uolunt sanare, uitia auxerunt. Et cum ijdem plerunque fateantur, societatis humanæ communionem esse retinendam, ab ea planè seipsos inhumanæ uirtutis suæ rigore dissociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorum est, qui nihil cuiquam impertiendum putant. Vrbis condendæ originem, atque causam non unam intulerunt: sed alij eos homines, qui sint ex terra primitus nati, cum per syluas, & campos erraticam degerent uitam: nec ullo inter se sermonis, aut iuris uinculo cohærerent: sed frondes, & herbam pro cubilibus: speluncas, & antra pro domibus haberēt: bestijs, & fortioribus animalibus prædæ fuisse commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos uiderant, admonitos periculi sui, ad alios homines decurrisse, præsidium implorasse, & primo nutibus uoluntatem suam significasse: deinde sermonis initia tentasse, ac singulis quibusq; rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfecisse rationem. Cum autem nec multitudinem ipsam uiderent contra bestias esse tutam, oppida etiam cœpisse munire, uel ut quietem noctis tutam sibi facerent, uel ut incursiones, atq; impetus bestiarum non pugnando, sed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerunt: miseros, atq; miserabiles, qui stultitiam suam literis, memoriæq; mandauerunt. Qui cum uiderent mutis quoq; animalibus ingenitam esse rationem uel conueniendi, uel inuicem appetendi, uel periculi fugiendi, uel mali cauendi, uel cubicula sibi, & latibula parandi: homines autem ipsos existimauerint non nisi exemplis admoneri, ac discere potuisse, quid metuere sibi, quid cauere, quid facere deberent, aut nunquā conuenturos inter se fuisse, nec loquendi rationem reperturos, nisi eos bestiæ comedissent. Hæc alijs delira uisa sunt (ut fuerunt) dixeruntq;, non ferarum laniatus causam fuisse coëundi, sed ipsam potius humanitatem. Itaq; inter se congregatos, quod natura hominum solitudinis fugiens, & communionis, ac societatis appetens esset, non magna inter eos disceptatio est. Siquidem causæ dispares sunt, res eadem est. Potuit utrūq; igitur, quia non repugnat: sed tamen utrunq; nullo modo uerum est: quia non per omnem terram nati sunt homines è terra, tanquam ex draconis alicuius dentibus seminati (ut poëte ferūt) sed unus homo à Deo factus est: ab eoq; uno omnis terra humano genere cōpleta est, eadē scilicet ratio-

ne, quæ rursus post diluuium, quod certe negare non poßunt. Nulla igitur in principio facta est eiusmodi congregatio: nec unquam fuisse homines in terra, qui propter infantiam non loquerentur, intelligit, cui ratio non deest. Fingamus tamen illa uera esse, quæ otiosi, & inepti senes fabulantur, ut eos potißimum sensibus, & suis rationibus refellamus. Si hac de causa sunt homines congregati, ut mutuis auxilijs imbecillitatem suã tuerentur, succurrendum est igitur homini, qui egeat auxilio. Cum enim præsidij causa homines societatem cum hominibus inierint, & sanxerint, fœdus illud à principio sui ortus inter homines initum, aut uiolare, aut non conseruare summum nefas putandum est. Nam qui se à præstando auxilio remouet, etiam ab accipiendo se remoueat necesse est: quia nullius ope indigere se putat, qui alteri suam denegat. Huic uero, qui se ipse dißociat, ac secernit à corpore, non ritu hominis, sed ferarũ more uiuendum est. Quod si fieri non potest, retinendũ est igitur omnino uinculũ societatis humanæ: quia homo sine homine nullo modo potest uiuere. Retẽtio autem societatis est cõmunitas: id est auxilium præstare, ut poßimus accipere. Sin uero (ut illi alij disputãt) humanitatis ipsius causa facta est hominum congregatio, homo certe hominem debet agnoscere. Quod si fecerunt illi rudes, & adhuc feri homines, & fecerunt nondum constituta loquendi ratione, quid putemus hominibus expolitis, & sermone, rerumq; omnium commertio inter se copulatis, eße faciendum, qui aßueti hominibus solitudinem ferre non poßunt?

In quos præcipue sit humanitas exercenda: & in quibus liberalitatibus imaginarijs pereant opera, & impensa præstantis. Caput. XI.

Conseruanda est igitur humanitas, si homines recte dici uelimus. Id autem ipsum cõseruare humanitatem, quid aliud est, quàm diligere hominem quia homo sit, & idem quod nos sumus? Discordia igitur, atq; dißensio non est secundum hominis rationẽ. Verũq; est illud Ciceronis, quod ait hominem naturæ obedientẽ, homini nocere non posse. Ergo si nocere homini contra naturam est, prodeße igitur homini secundũ naturã sit neceße est. Quod qui nõ facit, hominis se appellatione dispoliat: quia humanitatis officiũ est, neceßitati hominis, ac periculo subuenire. Quæro igitur ab ijs, qui flecti, ac misereri non putant esse sapientis, si homo ab aliqua bestia comprehensus auxilium sibi armati hominis imploret, utrumne succurrendum putent, an minime? Non sunt tam impruden

Conseruare humanitatẽ quid sit

tes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, quod exposcit humanitas. Itē si aliquis circumueniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis esse, non auxiliari? non sunt ipsi homines, si putent. Nemo enim potest eiusmodi periculis non esse subiectus: immo uero & hominis, & fortis uiri esse dicent, seruare periturum. Si ergo in eiusmodi casibus, qui periculū uitæ homini afferūt, succurrere humanitatis esse concedunt, quid causæ est si homo esuriat, sitiat, algeat, cur succurrendum esse non putent? Quæ cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis, & unam, eandemq́; humanitatē desyderent, tamen illa discernunt: quia non re ipsa uera, sed utilitate præsenti omnia metiuntur: illos enim, quos periculo surripiunt, sperant sibi gratiam relaturos. Egentes autem, quia non sperant, perire arbitrantur quicquid hominibus impartiant. Hinc est illa Plauti detestanda sententia:

Male meretur, qui mendico dat, quod edat:
Nam & illud, quod dat, perit:
Et illi producit uitam ad miseriam.

At enim poëta fortasse pro persona locutus est. Quid Marcus Tullius in suis officialibus libris, nónne hoc idem suadet, non esse omnino largiendum? Sic enim dixit: Largitio quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit, ita benignitas benignitate tollitur: Qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. Et idem paulo post: Quid autē est stultius, quàm quod libenter facias, curare ut id diutius facere nō possis? Videlicet professor sapientiæ, refrenat homines ab humanitate: monetq́;, ut rem familiarem diligenter custodiant; malintq́; arcam, quàm iustitiā conseruare. Quod cum intelligeret inhumanū esse, ac nefariū, mox ex alio capite, quasi actus pœnitentia sic ait: Nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & sæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum. Quid est idoneis? nempe ijs, qui restituere, ac referre gratiam possint. Si nunc Cicero uiueret, exclamarem profecto: Hic hic M. Tulli aberrasti à uera iustitia: eamq́; uno uerbo sustulisti, cum pietatis, & humanitatis officia utilitate metitus es. Nō enim idoneis hominibus largiendū est, sed quantū potest nō idoneis. Id enim iuste, id pie, id humane fit, quod sine spe recipiēdi feceris. Hæc est uera illa, & genuina iustitia, cuius solidā, & expressā effigiē, nullā tenere uos dicitis. Ipse pluribus locis clamas, mercenariam non esse uirtutem: faterisq́; in libris legum tuarum liberalitatem gratuitam esse, his uerbis: nec est dubiū, quin is, qui liberalis, benignusq́; dicitur, officium, non fructum sequatur. Cur ergo idoneis potius largiris, nisi

nisi ut postea mercedem recipias? Te ergo authore, ac præceptore iustitiæ, quisquis idoneus non erit, nuditate, siti, fameq; conficietur: nec homines copiosi, & usq; ad delitias abũdãtes, subuenient ultimæ necessitati. Si uirtus mercedem non exigit: si propter se (ut dicitis) expetenda est, ergo iustitia principem, matremq; uirtutum suo precio, non tuo commodo æstima: eiq; potissimum tribue, à quo nihil speres. Quid personas eligis, quid mẽbra inspicis? Pro homine tibi habẽdus est, quisquis precatur, ideo quia te hominem putet. Abijce umbras illas imagines q; iustitiæ, atq; ipsam ueram, & expressam tene: largire cæcis, debilibus, claudis, destitutis: quibus nisi largiare, moriendum est: inutiles sunt hominibus, sed utiles Deo qui eos retinet in uita, qui spiritu donat, qui luce dignatur, foue quantum in te est: & animas hominum, ne extinguantur, humanitate sustenta. Qui succurrere perituro potest, si non succurrerit, occidit. Verum isti, quia neq; naturã retinẽt, neque præmiũ in eo, quod sit sciũt, dũ perdere timẽt, perdũt: & in id, quod maxime cauẽt, incidũt: ut qcquid largiũtur, ut pereat omnino, aut ad tẽpus breuissimũ prosit: nã qui exiguã stipẽ miseris negãt, qui conseruare humanitatẽ sine damno suo uolunt, patrimonia sua effundunt: ut aut peritura, & fragilia sibi comparent, aut certe suis maximis damnis nihil consequantur. Quid enim dicendum est de ijs, qui populari leuitate ducti, uel magnis urbibus suffecturas opes exhibẽdis muneribus impendunt? nisi eos dementes, atq; furiosos, qui præstent id populo, quod & ipsi perdant, & nemo eorum, quibus præstatur, accipiat. Itaq; ut est omnis uoluptas caduca & breuis, oculorum maxime, & aurium, aut obliuiscuntur homines, & alterius damna pro ingratis habent, aut etiam offenduntur, si non est libidini uulgi satis factum: ut etiam homines stultissimi malũ sibi malo comparauerint: aut si adeo placuerint, nihil amplius quàm inanem fauorem, paucorumq; dierum fabulas assequũtur. Sic quotidie leuissimorum hominũ patrimonia in res superuacuas prodiguntur. Num ergo illi sapientius, qui utiliora & diuturniora ciuibus suis exhibent munera? Ii scilicet, qui publicis operibus extructis, memoriam nomini suo quærunt. Ne isti quidẽ recte bona sua in terram sepeliunt: quia nec memoria quicquam mortuis confert, nec opera eorum sempiterna sunt: siquidem aut uno tremore terræ dissipantur, & corruũt, aut fortuito consumuntur incendio, aut hostili aliquo impetu diruuntur, aut certe uetustate ipsa dissoluta labuntur. Nihil est enim (ut ait orator) opere, & manu factum, quod non conficiat, & consumat uetustas. Ad hec iustitia, & lenitas florescit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus suis, aut clientibus largiuntur. Aliquid enim præstãt hominibus, & prosunt

ſed non eſt illa uera, & iuſta largitio. Beneficentia enim nulla eſt, ubicunq; neceſsitas non eſt. Perit ergo quicquid gratiæ cauſa tribuitur non indigentibus: aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etſi gratum eſt ijs, quibus datur, iuſtum tamen nõ eſt: quia ſi non fiat, nihil mali ſequitur. Vnum igitur certũ, & uerum liberalitatis officium eſt, egentes, atq; inutiles alere.

A quo ſit ſperanda, & expetenda: & quæ, & quanta ſit ueræ liberalitatis merces: & quàm inanis, & nulla falſæ: & qui ſunt gradus humanitatis. Caput XII

HAec eſt illa perfecta iuſtitia, quæ cuſtodit humanam, de qua philoſophi loquuntur, ſocietatem. Hic diuitiarum maximus, & uerißimus fructus eſt, nõ uti opibus ad propriam unius uoluptatem, ſed ad multorum ſalutem: non ad præſentem ſuum fructum, ſed ad iuſtitiam, quæ ſola non interit. Tenendũ eſt igitur omnino, ut ab officio miſericordiæ ſpes recipiendi abſit omnino. Huius enim operis, & officij merces à Deo expetenda eſt ſolo: nam ſi ab homine expetes, iam non humanitas erit illa, ſed beneficij fœneratio: nec poteſt uideri bene meruiße, qui quod fecit, non alteri, ſed ſibi præſtat: & tamen eò redit, ut quod alteri quiſq; præſtiterit, nihil ab eo commodi ſperans, uere ſibi præſtet: quia mercedem capiet à Deo. Item Deus præcepit, ut ſiquando cœnam parauerimus, eos in conuictum adhibeamus, qui reuocare non poßint, & uicem reddere, ut omnis actus uitæ noſtræ non careat miſericordiæ munere. Nec tamen quiſquam interdictã ſibi putet aut cõmunionẽ cum amicis, aut charitatẽ cum proximis: ſed notũ nobis Deus fecit, quod ſit uerum, & iuſtum opus, ita nos oportere cum proximis uiuere, dũmodo ſciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur uirtus eſt hoſpitalitas, quod philoſophi quoq; aiunt: ſed eam detorquent à uera iuſtitia, & ad cõmodũ rapiunt. Recte inquit Cicero, à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (ut mihi quidẽ uidetur) ualde decorum patere domos hominũ illuſtrium hoſpitibus illuſtribus. Eodem modo rurſus errauit, quo tum cum idoneis eſſe diceret largiendum. Non enim iuſti, & ſapientis uiri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus, & abiectis. Nã illuſtres illi, ac potentes nulla re poßunt indigere, quos opulẽtia ſua & munit, & honorat. Nihil autẽ à uiro iuſto faciendum eſt, niſi quod ſit beneficium. Beneficiũ, ſi refer atur, interit, atque finitur: nec enim poſſumus id habere integrũ, cuius preciũ nobis perſolutũ eſt. In his itaq; beneficijs iuſtitiæ ratio uera

ſatur, quæ ſalua, & incorrupta permanſerint. Permanent autem non aliter, quàm ſi præſtentur ijs hominibus, qui prodeſſe nullo modo poſſunt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectauit aliud, niſi utilitatẽ: nec diſſimulauit homo ingenioſus, quid ex eo commodi ſperaret. Ait enim quid faciat potentem apud exteros futurum per gratiam principum, quos ſibi hoſpitij, & amicitiæ iure cõſtrinxerit. O quàm multis argumentis Ciceronis inconſtantia, ſi id agerem, redargui poſſet: nec tam noſtris, quàm ſuis uerbis refelleretur. Idem quippe ait, ut quiſq; maxime ad ſuũ cõmodum referat quecũq; agit, ita minime eſſe uirum bonũ. Idem etiam negat ſimplicis, & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, & prætendere aliud agere uideri, cũ aliud agat: præſtare ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet: ſed malitioſi potius, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet quo minus ambitioſa illa hoſpitalitas malitia eſſet? Tu mihi per omnes portas circuncurſes, ut aduenientes populorum, atq; urbium principes domum tuam inuites, ut per eos apud ciues eorum potentiam conſequare: uelisq; te iuſtum, & humanum, & hoſpitalem uideri, cum ſtudeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris prudẽs, ac ſciens in hos ſe laqueos induxit. Quod ut ei poſſit ignoſci, teſtificatus eſt, non ad uerã iuſtitiam, quã non teneat, præcepta ſe dare, ſed ad umbram, imaginemq; iuſtitiæ. Ignoſcẽdum eſt igitur umbratico, & imaginario præceptori: nec ab eo ueritas exigenda eſt, qui ſe neſcire fateatur. Captiuorum redẽptio magnum, atque præclarum iuſtitiæ munus eſt, quod idem ipſe Tullius approbauit. Atque hæc benignitas, inquit, etiã reipublicæ eſt utilis: redimi à ſeruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego conſuetudinem benignitatis largitioni munerũ lõge antepono. Hæc eſt grauiũ hominum, atq; magnorum. Proprium igitur iuſtorum opus eſt, alere pauperes, ac redimere captiuos: cum apud iniuſtos ſiqui hæc faciant, graues, & magni appellentur. Iis enim maxime laudis eſt bene facere, quos nemo ſperauit eſſe facturos. Nam qui bonum facit uel conſanguineo, uel proximo, uel amico, aut nullam, uel certe non magnam laudem meretur, quia facere debet. Sitq; impius, ac deteſtabilis, niſi fecerit id, quod ab eo & natura ipſa, & neceſſitudo exigit: & ſi facit, non tam gloriæ aſſequẽdæ, quàm reprehenſionis uitandæ cauſa facit. Qui autem facit alieno, & ignoto, is uere dignus eſt laude: quoniam ut faceret ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo iuſtitia eſt, ubi ad bene faciendum neceſſitatis uinculũ nullum eſt. Hoc igitur benignitatis officiũ non anteponere quidẽ largitioni munerũ debuit, quod eſt comparantis, & è duobus bonis id, quod ſit melius, eli-

conuenire in aliquem

gentis. Illa uero largitio hominum patrimonia sua in mare abijcientium inanis, & leuis, & ab omni iustitia remotissima est. Itaq; ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, nisi qui accipere non meretur. Nõ minus magnum iustitiæ opus est, pupillos, & uiduas destitutos, & auxilio indigentes tueri atq; defendere, quod adeo uniuersis diuina illa lex præscribit: quandoquidem boni quiq; iudices ad officium suum iudicant pertinere, ut eos humanitate naturali foueant, ac ijsdem prodesse nitantur. Verum hæc opera propria nostra sunt, qui legem, qui uerba ipsius Dei præcipientis accepimus. Nam illi quidem sentiunt natura esse iustum tueri eos, qui tutela carent, sed cur ita sit non perspiciunt. Deus enim, cuius perpetua clementia est, iccirco uiduas, pupillosq; defendi, ac tueri iubet, nequis respectu ac miseratione pignorum suorũ retardetur: quo minus mortem pro iustitia, fideq; suscipiat, sed incunctanter, ac fortiter subeat: cum sciat se charos suos Deo relinquere, nec his unquam præsidium defuturum. Aegros quoq; quibus defuerint, qui assistant, curandos fouẽdosq; suscipere, summæ humanitatis, & magnæ operationis est. Quod qui fecerit, hic uiuam hostiam Deo acquiret: & quod alteri dederit ad tẽpus, ipse à Deo accipiet in æternũ. Vltimum illud, & maximum pietatis officium est, peregrinorum, & pauperum sepultura: quod illi uirtutis iustitiæq; doctores prorsus non attigerunt. Nec enim poterant id uidere, qui utilitate omnia officia sua metiebantur. In cæteris enim, quæ supradicta sunt, quamuis uerum limitem non tenuerint, tamen quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quasi odore quodam ueritatis retẽti proprius aberrauerunt. Hoc autem, quia nihil uidere in eo commodi poterant, reliquerunt. Quinetiam non defuerunt, qui superuacaneam facerent sepulturam: nihilq; dicerent esse mali, iacere inhumatum, atq; abiectum: quorum impiam sapientiam cum omne humanũ genus respuit, tum diuinæ uoces, quæ id fieri iubent. Verum illi non audent dicere, id nõ esse faciendum, sed si forte non fiat, nihil esse incommodi. Itaq; in ea re nõ tam præcipientium, quàm consolantium funguntur officio: ut si forte id sapienti euenerit, ne se ob hoc miserum putet: nos autem nõ quid sapienti ferendũ sit dicimus, sed quid facere ipse debeat. Itaq; non quærimus nunc utrũ'ne tota sepeliendi ratio sit utilis, nec ne: licet hæc etiã si sit inanis (ut illi æstimant) tamen facienda est, uel ob hoc solum, quod apud homines bene, & humane fieri uidetur. Animus enim quæritur, & propositum ponderatur. Non enim patiemur figuram, & figmentum Dei feris, ac uolucribus in prædam iacere, sed reddemus id terræ, unde ortum est. Et quamuis in homine ignoto necessariorum sepulturam nulli negandum

minus

agere bene cum aliquo

munus implebimus: in quorum locum, quia desunt, succedat humanitas: & ubicunq; homo desyderabitur, ibi exigi officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitiæ ratio consistit, quàm in eo, ut quod præstamus nostris per affectum, præstemus alienis per humanitatem, quæ est multo certior, iustiorq;? Cum iam non homini præstatur, qui nihil sentit, sed deo: cui charissimum sacrificium est opus iustum. Dicet aliquis fortasse: Si hec omnia fecero, nihil habebo. Quid enim si magnus hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facientem uel uno die patrimonio exui sit necesse: perdám ne rem familiarem meo, aut meorũ labore quæsitam, ut iam ipse mihi aliena misericordia uiuendum sit? Quid. tu tam pusillo animo paupertatem times, quam etiam uestri philosophi laudãt? nihil hac tutius, nihilq; hac tranquillius esse testantur, Hoc quod times, solicitudinum portus est. An ignoras quot periculis, quot casibus cum his malis opibus subiaceas? Quæ tecũ bene agent, si sine tuo cruore transierint. Tu uero præda onustus incedis, & spolia geris, quæ irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas, bene collocare id, quod tibi forsitan eripiet, aut unum latrocinium, aut existens repente proscriptio, aut hostilis aliqua direptio? Quid uerere, fluxum, ac fragile bonum facere sempiternum: aut thesauros tuos custodi Deo credere, ubi non furem, prædonẽq; timeas, non rubiginem, non Tyrannum? Qui apud deũ diues est, pauper esse nunquam poterit. Si iustitia tanti putas, sequere abiectis oneribus, quæ te premunt. Libera te ipsum compedibus, & catenis, ut expeditus ad deũ curras. Magni, & excelsi animi est despicere, & calcare mortalia. Sed si hanc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in arcam Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te à metu. Omnia ista præcepta non soli tibi dantur, sed omni populo: qui tibi mente coniunctus est, & cohæret, sicut unus homo. Si solus magnis operibus non sufficis, pro uirili parte operare iustitiam: sic tamen, ut quantum diuitijs inter cæteros, tantum opere præcellas. Neque nunc suaderi tibi putes, ut rẽ familiarẽ tuã minuas, uel exhaurias: sed quæ in superuacua fueras impensurus, ad meliora conuertas: unde bestias emis, hinc captos redime: unde feras pascis, hinc pauperes ale: unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perditæ nequitiæ bestiarios facere locupletes, & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura, ut pro his ueris muneribus, habeas à Deo munus æternum. Magna est misericordiæ merces, cui deus pollicetur, peccata se omnia remissurũ. Si audieris, inquit, preces supplicis tui & audiam ego tuas: si misertus laborantium fueris, & ego in tuo labore

paupertas non est timenda

agere cũ aliquo bene

iuxta illud. thesaurizate uobis in cœlo, ubi neq; erugo &c.

diuitiæ compedes sunt, & catenis

bestiarũ custodes

, agere pœnitentiā quid.

miserebor. Si autem non respexeris, nec adiuueris, & ego animum contra te geram, tuisq; te legibus iudicabo.

De præmio, & quod in necessitate, & precibus pauperū quisq; tētatur à Deo: & tribus gradibus uirtutis. Caput XIII

QVoties igitur rogaris, tentari te à deo crede, an sis dignus exaudiri. Circunspice conscientiam tuam, & quātum potes, medere uulneribus: nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enim, si Deo largiare, quia peccaueras. Nam si fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maxime cupit: ideoq; agi pœnitentiam iubet.//Agere autem pœnitentiam nihil aliud est, quàm profiteri, & affirmare, se ulterius non peccaturum. Ignoscitur itaq; iis, qui ad peccatum ignorāter, imprudenter, incauteq; labuntur: ueniam non habet, qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati, temperandum sibi ab opere largitionis existimet: quia non habeat peccata, quæ deleat. Immo uero tum magis iustitiam debet operari, cum factus est iustus: ut quod ante in medelam uulnerum fecerat, postmodum faciat in gloriā, laudemq; uirtutis. Eò accedit, quod nemo esse sine delicto potest, quādiu indumento carnis oneratus est. Cuius infirmitas triplici modo subiacet dominio peccati: factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad summum culmen iustitia procedit. Primus est uirtutis gradus, malis operibus abstinere: secundus etiam malis uerbis: tertius etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum ascendit, satis iustus est: qui secundū, iam perfectæ uirtutis: siquidem neq; sermone, neq; factis delinquat: qui tertium, is uere similitudinem Dei assecutus uidetur. Est enim penè supra humanum modum, nec cogitatione quidem admittere, quod sit uel factu malum, uel improbū dictu. Itaq; etiā iusti homines, qui frenare se possunt ab omni opere iniusto, nonnunquā tamē ipsa fragilitate uincuntur: ut uel in ira malum dicant, uel aspectu rerū delectabiliū, tacita cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio non patitur, hominem esse ab omni macula purū, debent ergo perpetua largitione peccata carnis aboleri. Vnū est enim sapientis, & iusti, & uitalis uiri opus, diuitias suas in sola iustitia collocare: qua profecto qui eget, licet ille Crœsum, aut Crassum diuitijs superet, hic pauper, hic nudus, hic mēdicus putandus est. Dāda igitur opera est, ut indumento iustitiæ, pietatisq; uelemur: quo nos nemo exuat, quod nobis sempiternū præbet ornatū. Nam si Deorum cultores simula=

iuxta illud. Si dixerimus quod peccatū non habemus, mendaces sumus. & nos ipsos seducimus

diuitiæ in sola iustitia collocandæ

crassus diuites? crœsus

ebra insensibilia excolunt, & quicquid preciosi habent, in ea conferunt: quibus nec uti possunt, nec gratias agere, qui acceperint: quanto iustius est, & uerius, uiuentia Dei simulachra excolere, ut promereare inueniare uiuentem? Quae sicut usui habēt quicquid acceperint, & gratias agūt, ita Deus, in cuius conspectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exoluet.

Quod philosophi uera caruerunt humanitate, qui cum Stoicis eam inter morbos animi posuerunt. Caput XIIII

SI ergo in homine praeclarum, & excellens bonum est misericordia: idq; diuinis testimonijs, & bonorum, malorumq; consensu optimum iudicatur, apparet philosophos longe abfuisse ab humano bono: qui neq; praeceperūt eiusmodi quicquam, neq; fecerūt: sed hanc uirtutem, quae propemodū in homine est singularis, pro uitio semper habuerunt. Libet hic interponere unū de philosophia locum: ut illorū plenius coarguamus errores, qui misericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem uirtutes à uitijs disiungere, quod est sanè facillimū: Quis enim non posset liberalem à prodigo separare (ut illi faciunt) aut parcum à sordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido? quod haec, quae sunt bona, fines suos habeant: quos si excesserint, in uitia labūtur. Ita & constantia, nisi pro ueritate sit suscepta, fit imprudentia. Item fortitudo, si nulla necessitate cogente, aut non pro causa honesta certum periculum subierit, in temeritatem conuertitur. Libertas quoq;, si alios insectetur, potius quàm insectantibus resistat, contumacia est. Seueritas etiā, nisi se intra congruentes nocētium poenas coërceat, fit saeua crudelitas. Itaque dicunt eos, qui mali uideantur, nō sua sponte peccare, nec mala potius eligere: sed bonorū specie lapsos incidere in mala, dum bonorum, ac malorum discrimen ignorant. Haec quidem falsa non sunt, sed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum esse, aut constantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut seuerum, uirtutes sunt quidem, sed huius temporariae uitae. Nos autem, qui hanc uitam contemnimus, alias nobis uirtutes propositas habemus: de quibus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerūt. Itaq; & uirtutes quasdā pro uitijs, & uitia quaedā pro uirtutibus habuerūt. Nā Stoici affectus oēs, quorū impulsu animus cōmouetur, ex hoīe tollūt, cupiditatē, atq; laetitiā, metū, moestitiā: quorū duo priora ex bonis sunt, aut futuris, aut praesentibus: posteriora ex malis. Eodē modo haec quatuor morbos (ut dixi) uocāt, nō tā natura insitos, q̄ praua

Misericordia. Subire periculum Cupiditas laetitia Metus moestitia

radicitus extirpari

opinione susceptos. Et iccirco censent, eos extirpari posse radicitus, si bonorum, malorumq; opinio falsa tollatur. Si enim nihil censeat sapiens bonum, nihilq; malum, nec cupiditate ardescet, nec lætitia gestiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox uidebimus, an efficiant quod uelint, aut quid efficiant: interim, propositum arrogans ac penè furiosum, qui se putet mederi, & eniti posse contra uim, rationemq; naturæ.

Quomodo Peripatetici uincant Stoicos, & doceant affectuum naturalium stimulos euelli non posse, sed mitigari. Et quod ea, quæ brutis animalibus data sunt, singulis hominibus insita sunt uniuersa. Et quomodo Stoici mentis affectiones definiant. Cap. XV.

HAec enim naturalia esse, non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonstrat: quæ eisdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi posse negant: quia nobiscum simul nata sunt: & conantur ostendere, quàm prouidenter, & q̃ necessario Deus siue natura (sic eñi dicũt) his nos armauerit affectibus: quos tamen, quia plerunque uitiosi fiunt, si nimij sint, posse ab homine adhibito modo salubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ satis est relinquatur. Nõ insipiens disputatio, si (ut dixi) omnia non ad hanc uitã referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant, sed abscindunt: rebusq; à natura insitis, castrare hominem quodammodo uolunt. Quod tale est, quale si uelint aut metũ detrahere ceruis, aut uenenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ singula mutis animalibus data sunt, ea uero uniuersa homini simul. Quod si, ut medici dicũt, lætitiæ affectus in splene est, iræ in felle, libidinis in iecore, timoris in corde, facilius est interficere animal ipsum q̃ ex corpore aliquid euellere, quod est animantis naturam uelle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cum uitia ex homine tollunt, etiam uirtutem se tollere, cui soli locum faciunt. Nam si uirtus est, in medio iræ impetu seipsum cohibere & reprimere, quod negare non possunt: caret ergo uirtute quisquis ira caret. Si uirtus est libidinem corporis continere, uirtute careat necesse est, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si uirtus est cupiditatem ab alieni appetitione refrenare, nullã certe uirtutem potest habere, qui caret eo, ad quod cohibendum uirtutis usus adhibetur. Vbi ergo uitia non sunt, nec uirtuti locus est quidem: sicut nec uictoriæ quidem, ubi aduersarius nullus est. Ita fit, ut bonum sine malo esse in hac uita non possit. Affectus

ceruis pauidi
angues uenenosi
iratæ feræ
pecudes placidæ

// Lætitia quid //

fectus igitur, quasi ubertas animorum est naturalis. Nam sicut in sentes ager, qui est natura fœcundus, exuberat: sic animus incultus uitijs sua sponte inualescentibus, uelut spinis obducitur. Sed cum uerus cultor accesserit, statim cedētibus uitijs fruges uirtutis oriūtur. Deus itaq;, cū hominē primū fingeret, mirabili prouidētia īgenerauit ei prius istas animi cōmotiones, ut posset capere uirtutē, sicut terra culturā. Posuitq; materiam uitiorum in affectibus, uirtutis in uitijs. Quæ profecto aut nulla erit, aut in usu esse non poterit, si desint ea, per quæ uis eius aut appareat, aut consistet. Videamus nunc, ijdem illi, qui uitia penitus excidūt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorū, malorumq; nasci putant, quibus euulsis sanandum eße animum sapientis existimant: quoniam intelligunt & natura insitos esse, & sine his nihil moueri, nihil agi posse: alia quædam in eorum locum, uicemq; supponunt. Pro cupiditate substituunt uoluntatem, quasi uero non multo sit præstabilius bonū cupere, quàm malum uelle. Item pro lætitia gaudium, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eius ratio deficit. Itaq; ægritudinē penitus, id est mœstitiā, dolorēq; animi sustulerūt: quod fieri nequaq̄ potest. Quis enim potest nō dolere, si patriā aut pestilētia exhauserit, aut hostis inuaserit, aut, Tyrānus oppreßerit. Potest aliquis non dolere, si sublatā uiderit libertatem, si proximos, si amicos, si bonos uiros aut exterminatos, aut crudeliſsime trucidatos: nisi cuius mens ita obstupuerit, ut sit ei sensus omnis ereptus? Quare aut omnia tollere debuerūt, aut implenda fuerat curta hæc, & debilis disputatio: id est etiam pro ægritudine aliquid reponendum: quoniam superioribus ita ordinatis, hoc consequens erat. Vt enim præsentibus lætamur bonis, sic malis angimur, ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quam uitiosam putabant, nomen aliud indiderunt: sic ægritudini, quoniam & ipsam uitiosam putabant, aliud uocabulū tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuisse, sed uerbū: cuius indigentia cum totum affectum, qui est uel maximus, contra quam natura pateretur, auferre uoluerunt. Nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus: & ostendere aut sermonis ornandi, augendæq; copiæ gratia, multa nomina eisdem rebus imposita: aut nihil, aut certe non multum inter se illa distare. Nam & cupiditas à uoluntate incipit, & cautio à metu oritur, & lætitia nihil aliud est, quàm profusum gaudium. Sed putemus, ut ipsi uolunt, esse diuersa. Nempe igitur cupiditatem esse dicent perseuerantem, ac perpetuam uoluntatem: lætitiam uero, insolenter se efferens gaudium: metum autem nimiā, & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea, quæ tollenda esse censent, nō tol

in sentes exuberare agrū.

// Lætitia quid. //

lant, sed temperent: siquidem nomina ipsa tantummodo immutant, res ipsæ manent, Eò igitur imprudentes reuoluuntur, quò Peripatetici ratione perueniunt: ut uitia, quoniam tolli non possunt, medio temperanda sint. Errant ergo, quoniam non efficiunt, quod uolunt: & longo, asperoq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Quomodo Peripatetici errauerunt: & quod bonus usus affectuum uirtus est, malus uitium. Et quod usus ipse, ex causa pensandus est. Caput XVI.

At ego ne Peripateticos quidem accessisse ad ueritatē puto: quia uitia esse concedunt, sed ea mediocriter temperant. Carēdum est enim uitijs etiam mediocrib..s: quin potius efficiendum fuit primum, ne uitia essent: nec enim quicquam uitiosum nasci potest: sed uitia fieri, si male utamur affectibus: uirtutes, si bene. Deinde monstrandum est, non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas. Non est, inquiunt, nimia lætitia gestiendum: sed modice, ac temperate. Hoc uero tale est, quale, si dicerent, non esse currendum concitate, sed gradiendum moderate. At potest & qui graditur errare, & qui currit, rectam uiam tenere. Quid si ostendero esse aliquid, ubi non tantum modicum, sed uel punctum gaudere uitiosum sit: & aliud contra, in quo uel exultare letitia minime criminosum? Quid tandem nobis ista mediocritas proderit? Quæro utrum'ne sapienti lætandum putēt, siquid inimico suo mali uident accidere: aut utrū'ne lætitiam refrenare debeant, si uictis hostibus, aut oppresso Tyranno libertas, & salus ciuibus parta sit? Nemo dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari sit maximū crimen. Eadem de cæteris affectibus licet dicere. Sed (ut dixi) non in his moderandis sapientiæ ratio uersatur, sed in causis eorum: quoniam extrinsecus commouentur: nec his potissimum frena imponi oportuit: quoniam & exigui possunt esse in maximo crimine, & maximi possunt esse sine crimine. Sed assignandi fuerūt certis temporibus, & rebus, & locis, ne uitia sint, quibus uti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum est, errare autem malum: sic moueri affectibus in rectum, bonum est: in prauum, malum. Nam libido si extra legitimum torum non euagetur, licet sit uehemens, tamen culpa caret. Sin uero appetit alienum, licet sit mediocris, uitium tamen maximum est. Nō est itaq; morbus irasci, nec cupere, nec libidine commoueri: sed iracūdum esse morbus est, cupidum, libidinosum. Qui enim iracundus est, etiam cui non debet, aut cui non oportet irascitur. Qui cupidus, etiam quod non

frena alicui imponere

iracūdus

opus est, concupiscit. Qui libidinosus, etiam quod legibus uetatur, affectat. Omnis ergo ratio in eo uersari debuit, ut quoniam carũ rerum impetus inhiberi nõ potest, nec debet: quia necessario est insitus ad tuenda officia uitæ, dirigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam cursus offensione, ac periculo caret.

Quod ea, quæ philosophi uitia putant, uirtutes sunt, si tamen referantur ad finem debitum, id est ad Deum. Et quod insani sunt, qui humanam naturam ingenitis affectibus spoliare nituntur. Caput XVII.

SEd euectus sum coarguendi studio longius, cum sit mihi propositum ea, quæ uitia philosophi putauerant, ostendere, non tantum uitia nõ esse, uerumetiã magnas esse uirtutes. Ex alijs docendi gratia sumam, quæ pertinere ad rem maxime puto. Metum, seu timorem in maximo uitio ponunt, summamq; imbecillitatem esse animi putant, cui sit contraria fortitudo: quæ si sit in homine, locum timori eße nullum. Credit ergó ne aliquis fieri posse, ut idem metus summa sit fortitudo? Minime. Neq; enim uidetur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non argu ta aliqua conclusione, ut apud Platonem Socrates facit: qui eos, quos contra disputat, cogit ea, quæ negauerant, confiteri: sed simpliciter ostendã, summum metum, summã esse uirtutem. Nemo dubitat, quin timidi, & imbecilli sit animi aut dolorem metuere, aut egestatem, aut exilium, aut carcerem, aut mortẽ: quæ omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus iudicatur. Qui autem Deum metuit, illa uniuersa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non est: spectatæ sunt enim semper, spectãturq; adhuc per orbẽ pœnæ cultorum Dei: in quibus excruciãdis noua, & inusitata tormẽta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari: cum immanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina sæuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix, atq; inuicta patiẽtia sine ullo gemitu ꝑtulit. Hæc uirtus omnibus populis, atq; prouincijs, & ipsis tortoribus miraculum maximũ præbuit: cũ patiẽtia crudelitas uinceretur. Atqui hãc uirtutẽ nihil aliud, quàm metus Dei fecit. Itaq; (ut dicebã) nõ euellẽdus, ut Stoici: neq; temperãdus timor, ut Peripatetici uolũt: sed in uerã uiã dirigẽdus est, auferẽdiq; sunt metus, sed ita, ut is solus relinquatur: q quoniã legitimus, ac uerus est, solus efficit, ut possint cætera nõ timeri. Cupiditas quoq; inter uitia numeratur. Sed si hæc, quæ terrena sunt, cõcupiscit, uitiũ est: uirtus aũt, si cœlestia. Qui enim iustitiam,

Miraculum maximum

qui Deũ, q̃ uitam ꝑpetuã, qui lucẽ sempiternã, cæteraq; omnia quæ Deus homini pollicetur, consequi cupit, opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa contemnet. Dicet fortasse Stoicus: Voluntate opus est ad hæc consequenda, non cupiditate: immo uero parũ est uelle. Multi enim uolunt, sed cum dolor uisceribus accesserit, uoluntas cedit, cupiditas perseuerat. quæ si efficit, ut contemptui sint omnia, quæ à cæteris appetuntur, summa uirtus est: siquidem continentiæ mater est. Ideoq; potius illud efficere debemus, ut affectus, quibus praue uti uitium est, dirigamus in rectum. Nam istæ concitationes animorum iuncto currui similes sunt: in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut uiam nouerit: quam si tenebit, licet quàm concitate ierit, non offendet. Si autem errauerit, licet placide, ac leniter eat, aut per cõfragosa uexabitur, aut per præcipitia labetur: aut certe, quò nõ opus est deferetur. Sic cursus ille uitæ, qui affectibus uelut equis pernicibus ducitur, si rectam uiam teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas, si proijciãtur in terrã, uitia fient: uirtutes autẽ, si ad diuina referantur. Parsimoniam contra uirtutis loco habẽt, quæ si studium est habẽdi, nõ potest esse uirtus: quia in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota uersatur. Nos autẽ summum bonum non referimus ad corpus, sed omne officium solius animæ cõseruatione metimur. Quod si (ut supra docui) patrimonio minime parcendũ est, ut humanitatem iustitiamq; teneamus, nõ est uirtus frugi esse: quod nomen uirtutis specie fefellit, ac decepit. Est enim frugalitas abstinentia quidem uoluptatum: sed eo uitium, quia ex habendi amore descendit: cum sit & uoluptatibus abstinendum, & pecuniæ minime temperandum. Nam parce, id est mediocriter uti pecunia, quasi quædam pusillitas est animi: aut pertimentis, ne sibi desit: aut desperantis, posse se illam reparare: aut contemptum terrestrium non capientis. Sed illi rursus cum qui rei familiari suæ non parcat, prodigum uocant. Nam ita liberalem distinguũt à prodigo: quod is liberalis sit, qui cibum & benemeritis, & cum oportet, & quantum satis est largiatur: Prodigus uero, qui & non meritis, & cũ opus nõ est, & sine respectu rei familiaris effundat. Quid ergo? prodigum'ne dicemus eum qui misericordiæ causa tribuit egentibus uictum? Atqui multum refert utrum'ne scortis propter libidinem largiare, an miseris propter humanitatem: Vtrum pecuniam tuam perductores, aleatores, lenonesq; diripiant: an illam pietati, ac Deo præstes: Vtrum'ne illam uẽtri ac gulæ ingeras: an in thesauro iustitiæ reponas. Vt ergo uitium est effundere in malam partem, sic in bonam uirtus. Si uirtus est non parcere opibus, quæ possunt reparari, ut hominis uitam sustẽ-

tes

tes, quæ reparari non potest, uitium igitur parsimonia est. Quare, nihil aliud dixerim, quàm insanos, qui hominem mite, ac sociale animal orbãt suo nomine: qui euulsis affectibus, quibus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mentis perducere uolunt: dum student animum à perturbationibus liberare: & (ut ipsi dicunt) quietum, tranquillũq; red dere. Quod fieri non tantum non potest, quia uis, & ratio eius in motu est: sed ne oportet quidem: quia sicut aqua quidem semper iacens, & quieta insalubris, & magis turbida est: sic animus immotus, ac torpens, inutilis est, etiã sibi: nec uitã ipsam tueri poterit, quia nec faciet quicquã nec cogitabit, cũ cogitatio ipsa nihil aliud sit q̃ mentis agitatio. Denique qui hãc immutabilitatẽ animi asserũt, priuare animũ uita uolũt: qa uita actuosa est, mors q̃ta. Quædã etiã recte pro uirtutibus habẽt, sed earũ modũ nõ tenẽt. Virtus est cõstãtia, nõ ut inferẽtibus iniuriã resistamus: his enim cedẽdũ est, quod cur fieri debeat, mox docebo: sed ut iubẽtibus facere nos cõtra dei legẽ, cõtraq; iustitiã, nullis minis, aut supplicijs ter reamur: quo minus Dei iussionẽ, hominis iußioni præferamus. Item uirtus est mortem contemnere: non ut appetamus, eamq; ultro nobis inferamus, sicut philosophorũ plurimi, & maximi sæpe fecerunt: quod est sceleratum ac nefarium: sed ut coacti Deum relinquere, ac fidem prodere, mortem suscipere malimus: libertatemq; defendamus aduersus impotentiam stultam, uecordemq; uiolentiam: ut omnes seculi minas, atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea quæ alij timẽt, excelsa & insuperabili mente dolorem, mortemq; calcamus. Hæc est uirtus, hæc uera est constãtia, in hoc tuenda & conseruanda solo, ut nullus nos terror, nulla uis à Deo possit auertere. Vera igitur Ciceronis illa sentẽtia est: Nemo, inquit, iustus potest esse, qui mortem, qui dolorẽ, qui exilium, qui egestatem timet. Itẽ Senecæ in libris moralis philosophiæ dicentis: Hic est ille homo honestus non apice, purpura'ue, non lictorum insignis ministerio: sed nulla re minor, qui cum mortem in uicinia uidet, nõ sic perturbatur, tanquam rem nouam uiderit: qui siue toto corpore tormenta patienda sunt, siue flamma ore recipienda est, siue extendendæ per patibulũ manus, non quærit quid patiatur, sed quàm bene. Qui autem Deum colit, nec patitur, nec timet. Ergo iustus. His rebus efficitur, ut neq; uirtutes, neq; uirtutũ exactißimos limites nosse, aut tenere poßit, omnino quisquis est à religione Dei singularis alienus.

Quomodo præcepta Dei, quibus insistẽdũ est, à philosophiãs disside ant institutis: & quis sit patientiæ titulus. Cap. XVIII

SEd omittamus philosophos, qui aut omnino nihil sciunt, idq́; ipsum pro summa scientia præ se ferunt: aut qui nō percipiunt etiā quæ sciunt: aut qui, quoniam se putant scire, quæ nesciunt, inepte, arroganterq́; desipiunt. Nos ergo (ut ad propositū reuertamur) quibus solis à Deo ueritas reuelata, & cœlitus missa sapientia est, faciamus, quæ iubet illuminator noster Deus: sustineamus inuicem, & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus. Nec tamen, siquid boni operis fecerimus, gloriā captemus ex eo: monet enim Deus, operatorem iustitiæ non oportere esse iactantem: ne non tam mandatis cœlestibus obsequēdi, quàm studio placendi, humanitatis officio functus esse uideatur: habeatq́; iam preciū gloriæ, quod captauit: nec præmium cœlestis illius, ac diuinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obseruare cultor Dei debet, facilia sunt, illis uirtutibus comprehensis, ut non mentiatur unquam decipiēdi, aut nocendi causa. Est enim nefas eum, qui ueritati studeat, in aliqua re esse fallacem: atq; ab ipsa, quam sequitur, ueritate discedere. In hac iustitiæ, uirtutumq́; omnium uia, nullus mendacio locus est. Itaq; uiator ille uerus, ac iustus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico, ac familiari non est mentiri meum.

Sed etiam inimico, atq; ignoto existimabit non esse mentiri suum. Nec aliquando committet, ut lingua interpres animi, à sensu, & cogitatione discordet. Pecuniā siquam crediderit, non accipiat usuram: ut & beneficiū incolume sit, quod succurrit necessitati, & abstineat se prorsus alieno. In hoc enim genere officij debet suo esse contentus, quem oporteat aliâs ne proprio quidem parcere, ut bonum faciat: plus autem accipere, quàm dederit, iniustum est. Quod qui facit, insidiatur quodāmodo, ut ex alterius necessitate prædetur. At iustus nūquam prætermittet, quo minus aliquid misericorditer faciat: nec inquinabit se huiusmodi quæstu, sed efficiet, ut sine ullo suo damno ipsum, quod cōmodat, inter bona opera numeretur. Munus nō accipiet à paupere: ut siquid ipse præstiterit, eo bonum sit, quo fuerit gratuitum. Male dicenti bene dicto respondeat: nunquam ipse male dicat: nec uerbum malum procedat ex ore hominis, qui colit uerbum bonū. Quin etiam caueat diligenter, nequando inimicum sua culpa faciat: & si quis extiterit tā proteruus, qui bono, & iusto faciat iniuriā, clemēter, ac moderate ferat: & ultionem suam sibi non assumat, sed Dei iudicio reseruet: innocentiam semper, & ubiq; custodiat. Quod præceptum nō ad hoc tantū ualet, ut ipse iniuriā non inferat, sed ut illatam sibi non uindicet. Sedet enim maximus, & æquissimus iudex speculator, ac testis omni. Hunc homini præferat, hunc malit de sua causa pronuntiare: cuius sententiā ne-

patientia maxima omnium virtutum

mo effugere potest, nec defensione cuiusquam, nec gratia. Ita fit, ut homo iustus contemptui sit omnibus: & quia putabitur semet ipsum defendere non posse, habebitur pro segni, & inerti. Qui autem fuerit ultus inimicũ, hic fortis, hic strenuus iudicatur: hunc colunt, hunc omnes uerentur. Bonus uero ille tametsi prodesse omnibus, uel pluribus possit, illum tamen suspiciunt, qui nocere, quàm qui prodesse possit: sed iustum prauitas hominum deprauare non poterit, quo minus Deo studeat obtẽperare: malitq; contemni, dummodo semper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iisdem illis officialibus libris: At uero siquis uoluerit, inquit, sui animi complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirũ bonum esse, qui prosit quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. O quàm simplicem, ueramq; sententiam duorum uerborum adiectione corrupit. Quid enim opus fuerat adiungere, nisi lacessitus iniuria? ut uitium bono uiro quasi caudam turpissimam apponeret, patientiæq;, quæ omnium uirtutum maxima est, faceret expertem? Nociturum esse dixit bonum uirum, si fuerit lacessitus: iam ex hoc ipso boni uiri nomen amittat necesse est, si nocebit. Non minus enim mali est referre iniuriam, quàm inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ, contentionesq; nascuntur, nisi quod improbitati apposita impatientia, magnas sæpe concitat tempestates? Quod si patientiam, qua uirtute nihil est uerius, nihil homine dignius inueniri potest, improbitati opposueris, extinguetur protinus, tanquam si igni aquam superfuderis. Sin autem prouocatrix illa improbitas, impatientiam sibi comparem nacta est, tanquam perfusa oleo tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, sed effusio cruoris extinguat. Magna itaq; patientiæ ratio est, quam sapiens homo ademit bono uiro: ut enim nihil malorum fiat, hæc sola efficiet: quæ si detur omnibus, nullum scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro potest esse tam calamitosum, tamq; contrarium, quàm iræ frena permittere: quæ illum non modo boni, sed etiam hominis appellatione dispoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipse ait uerissime, non est secundum hominis naturam. Nam & pecudes, si lacessas, aut calce, aut cornu repugnant. Et serpentes, ac feræ, nisi persequaris, ut occidas, negotium non exhibent. Et (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoq;, & insipientes, si quando accipiunt iniurias, cæco, & irrationabili furore ducuntur: & iis, qui sibi nocent, uicem tribuere conantur. In quo igitur sapiẽs, ac bonus uir à malis, & insipiẽtibus differt, nisi quod habet inuictam patientiã, qua stulti carẽt: nisi quod regere se, ac mitigare iram suam nouit: quam illi, quia uirtute indigent, frenare non possunt. Sed

[margin: Cicero officia les pro libris de officijs dixit lactantius]

[margin: dispoliare appellatione hominis]

[margin: non nocent]

uidelicet hæc illum res fefellit: quia cum de uirtute quæritur, in quacunq; contentione uincere, putauit esse uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit, hominem dolori, & iræ succumbentem, & ijs affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem quancunq; in partem prouocauerit improbitas, uirtutis officium non tenere. Qui enim referre iniuriã nititur, cum ipsum, à quo læsus est, gestit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto potest. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono, & sapienti uiro, innocentiam, patientiamq; detraxit. Sed quia ipse caninam illam facundiam (sicut Sallustius ab Appio dictum refert) exercuit, uoluit quoq; hominem canino modo uiuere, ut remordeat lacessitus. Quæ retributio cõtumeliæ, quàm perniciosa sit, & quas edere soleat strages, unde opportunius peteretur exemplũ, quàm ex ipsius doctoris tristissimo casu: qui dum his philosophorum præceptis obtemperare gestit, ipse se perdidit. Qui si lacessitus iniuria patientiam tenuisset, si dissimulare, si ferre contumeliã boni uiri esse didicisset, nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas, impatientia, & leuitate, & insania profudisset: nunquam capite suo rostra, in quibus ante floruerat, cruentasset: nec rempublicam funditus proscriptio illa delesset. Sapientis ergo, ac boni uiri non est uelle certare, ac se periculo committere: quoniã & uincere non est in nostra potestate: & est anceps omne certamen: sed est sapiẽtis, & optimi uiri, non aduersarium uelle tollere, quod fieri sine scelere, ac periculo non potest, sed certamen ipsum, quod fieri & utiliter, & iuste potest. Summa igitur uirtus habenda patiẽtia est: quam ut caperet homo iustus, uoluit illum Deus (ut supra dictum est) pro inerte contemni. Nisi enim contumelijs fuerit affectus, quãtum habeat fortitudinis in seipso cohibendo ignorabitur. Si autem lacessitus iniuria lædentem persequi cœperit, uictus est. Si uero motum illum ratione compresserit, hic planè imperat sibi, & hic regere se potest. Quæ sustentatio sui, rectè patientia nominatur: quæ una uirtus omnibus est opposita uitijs, & affectibus. Hæc perturbatum animum, ac fluctuantẽ ad trãquillitatem suam reuocat: hæc mitigat, hæc hominẽ sibi reddit. Ergo quoniam naturæ repugnare impossibile est, & inutile, ut nõ commoueamur omnino, prius tamen quàm commotio illa prosiliat ad nocendum, quoad fieri potest, maturius sopiatur. Præcepit Deus non occidere solẽ super iram nostram, ne furoris nostri testis abscedat. Deniq; M. Tullius contra suum præceptum, de quo paulo ante dixi, obliuionem iniuriarum in magnis laudibus posuit. Spero inquit Cæsar, qui obliuisci nihil soles, nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat homo, nõ à cœlesti tantũ, sed à publica quoq;, ciuiliq; iustitia remotissimus

committere se periculo

tissimus, quāto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati sumus?

Quod Peripatetici Stoicis obuiant in defensione affectionum. Et quæ sint tres Furiæ, quas poëtæ finxerunt: & quis earum usus sit, uel abusus. Cap. XIX.

STOICIS, cum affectus ex homine, tanquam morbos conantur euellere, Peripatetici se opponunt: eosq; nō modo retinent, sed etiam defendunt: nihilq; in homine esse dicunt, quod non magna ratione, ac prouidentia sit ſ innatum. Recte id quidem, si singularum rerū ueros terminos scirent. Itaque hanc ipsam iram fomitem dicunt esse uirtutis: tanquam nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira cōcitatus. Quo plane ostendunt, nec quid sit uirtus scire se, nec cur homini attribuerit iram Deus. Quæ si nobis ideo data est, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immanius homine, quid similius feris belluis existimandum est, quàm id animal, quod ad communionē, & innocentiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agant: ira, cupiditas, libido. Propterea poëtæ tres Furias esse dixerunt, quæ mentes hominum exagitēt: ira ultionem desyderat, cupiditas opes, libido uoluptates. Sed his omnibus Deus certos limites statuit, quos si trāscēderint maioresq; esse cœperint, necesse est, naturam suam deprauent, & in morbos ac uitia uertantur. Qui autem sint isti limites, non est magni laboris ostendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad uitā necessaria: libido ad sobolem propagandam: iræ affectus ad coërcenda peccata eorū, quæ sunt in nostra potestate: id est ut arctiore disciplina minor ætas ad probitatem, iustitiamq; formetur: quæ nisi in metu cohibeatur, licētia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium, & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersum minores & iustū est, & necessarium, sic & aduersum pares & pernitiosum est, & impium. Impium, quod uiolatur humanitas: perniciosum, quod illis repugnantibus aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autē, quā dixi esse rationem, cur homini sit iræ affectus datus, ex ipsius Dei præceptis intelligi potest: q iubet uti male dictis, & lædētibus non irascamur. Manus autem nostras supra minores semper habeamus: hoc est, ut peccātes eos assiduis uerberibus corrigamus: ne amore inutili, & indulgentia nimia educentur ad malum, & ad uitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui sunt homini ad usus bonos dati, exterminauerunt, & latius q̄ ratio postulat, euagan=

impellant ira. cupiditas libido

tur. Inde iniuste, atq; impie uiuitur. Vtuntur ira contra pares. Hinc dissidia, hinc expulsiones, hinc bella contra iustitiam nata sunt. Vtuntur cupiditate ad cōgregādas opes. Hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera orta sunt. Vtuntur libidine ad capiendas tantum uoluptates. Hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt. Quicunq; igitur illos affectus intra fines suos redegerit, quod ignorātes Deū facere non possunt, hic patiens, hic fortis, hic iustus est.

De quinq; sensuum uoluptatibus: & quare plus uoluptatis datum sit homini à natura, quàm cæteris animantibus. Et primum de uoluptate uisus, & de spectaculis euitandis: & de ludorum, & spectaculorum authoribus. Caput XX.

Restat ut contra quinq; sensuum uoluptates dicam breuiter. Nam & ipsius libri mensura iam modū flagitat: quæ omnes, quoniam uitiosæ, ac mortiferæ sunt, uirtute superari, atq; opprimi debent: uel (quod paulo ante dicebā) de affectibus ad rationem suam reuocari. Cæteræ animantes, præter unam uoluptatem, quæ ad generādum pertinet, nullā sentiunt. Vtuntur ergo sensibus ad naturæ suæ necessitatem. Vident ut appetant ea, quibus opus est ad uitam tuendam: audiunt inuicem, seq; dignoscunt, ut possint congregari. Quæ utilia sunt ad uictum, aut ex odore inueniunt, aut ex sapore percipiunt: inutilia respuunt, aut recusant. Edendi, aut bibendi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uero solertissimi artificis prouidentia dedit uoluptatem infinitam, & in uitium cadentem: quia proposuit ei uirtutem, quæ cum uoluptate semper, tanquam cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone maiore: Stupra uero, inquit, & adulteria, & omne flagitiū nullis excitari alijs illecebris, nisi uoluptatis. Cūq; homini siue natura, siue quis Deus nihil mente præstabilius dedißet, huic diuino muneri, ac dono nihil tam inimicum quàm uoluptatē. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse: neque in uoluptatis regno uirtutē poße consistere: sed è contrario Deus iccirco uirtutem dedit, ut expugnaret, & uinceret uoluptatē: eamq; egrediētem fines sibi datos, infra præscriptum coërceret: ne hominē suauitatibus delinitum, atq; captum, ditioni suæ subijceret, ac sempiterna morte multaret. Voluptas oculorū uaria, & multiplex est: quæ capitur ex aspectu rerum, quæ sunt in usu hominum uel natura, uel opere delectabiles. Hanc philosophi rectißime sustulerūt. Aiunt enim multo esse præclarius, & homine dignius, cœlum potius quàm cælata intueri. Et hoc pulcherrimū opus intermi

mente nihil præstabilius

cantibus astrorum luminibus, tanquam floribus adornatũ, quàm picta, et ficta, & gemmis distincta mirari. Sed cum diserte ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt, & ad cœli spectaculum excitauerunt: tamen spectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter intersunt: quæ, quoniam maxima sunt irritamenta uitiorum, & ad corrũpẽdos animos potissime ualẽt, tollenda sunt nobis: quia nõ modo ad beatam uitam nihil conferunt, sed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatum, in conspectu suo iugulari pro uoluptate computat, conscientiam suam polluit: tam scilicet quàm si homicidij, quod fit occulte, spectator, & particeps fiat. Hos tamen ludos uocãt, in quibus humanus sanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus secessit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur, nocentiores ijs omnibus, quorum sanguinem uoluptati habent. Quæro nũc an possint pij, & iusti homines esse, qui constitutos sub ictu mortis, ac misericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, sed efflagitãt: feruntq; ad mortem crudelia, & inhumana suffragia: nec uulneribus satiati, nec cruore contenti, quinetiam percussos, iacẽtesq; repeti iubẽt, & cadauera ictibus dissipari, nequis illos simulata morte deludat. Irascuntur etiam pugnantibus, nisi celeriter alter è duobus occisus est. & tanquã humanum sanguinem sitiant, oderũt moras: alios illis compares dari poscũt recentiores, ut quàm primum oculos suos satient. Hac consuetudine imbuti humanitatem perdiderunt. Itaq; non parcunt innocentibus, sed exercẽt in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij socios, & participes esse non conuenit eos, qui iustitiæ uiam tenere nituntur. Non enim cum occidere Deus uetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet: sed ea quoque ne fiant, monet: quæ apud homines pro licitis habentur. Ita neque militare iusto licebit, cuius militia est in ipsa iustitia: neque uero accusare quenquam crimine capitali: quia nihil distat, utrum'ne ferro an uerbo potius occidas: quoniam occisio ipsa prohibetur. Itaq; quod in hoc Dei præcepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctũ animal esse uoluit: Ergo ne illud quidẽ concedi aliquis existimet, ut recẽtes natos liceat oblidere, quæ uel maxima est impietas. Ad uitã enim Deus inspirat animas, non ad mortẽ. Verũ homines, ne quod sit facinus, quo manus suas nõ polluãt, rudibus adhuc, & simplicibus animis abnegant lucẽ non à se datã. Expectet uero aliquis, ut alieno sanguini parcant, qui nõ parcunt suo: sed hi sine ulla controuersia scelerati, & iniusti. Quid illi, quos falsa pietas co-

Homo Sanctum animal est.

git exponere? Non poßunt innocentes existimari, qui uiscera sua in prædam canibus obijciunt: & quantum in ipsis est, crudelius necant, quàm si strangulaßent. Quis dubitet, quin impius sit, qui alienæ misericordiæ locum non tribuit? quin etiam si contingat ei, quod uoluit, ut alatur, addixit certe sanguinem suum uel ad seruitutem, uel ad lupanar. Quæ autem poßunt, uel soleant accidere in utroq; sexu, uel per errorem, quis non intelligit? quis ignorat? Quod uel unius Oedipodis declarat exemplum, duplici scelere confusum. Tam igitur nefarium est exponere quàm necare. At enim paricidæ facultatum angustias conqueruntur: nec se pluribus liberis educandis sufficere poße prætendunt: quasi uero aut facultates in potestate sint poßidentium, aut non quotidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob paupertatē nō poterit educare, satius est, ut se ab uxoris cōgreßione cōtineat, quàm sceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo si homicidium facere nullo modo licet, nec intereße omnino conceditur, ne conscientiam perfundat ullus cruor. Siquidem populo sanguis ille præstatur. In Scenis quoq; nescio an sit corruptela uitiosior. Nā & Comicæ fabulæ de stupris uirginum loquūtur, aut amoribus meretricum: & quo magis sunt eloquentes qui flagitia illa finxerunt, eo magis sententiarum elegantia persuadent, & facilius inhærent audientium memoriæ uersus numerosi, & ornati. Item Tragicæ historiæ subijciunt oculis paricidia, & incesta regum malorum, & cothurnata scelera demonstrant. Histrionū quoq; impudicißimi motus, quid aliud nisi libidines docent, & instigant? quorum eneruata corpora, & in muliebrem inceßum, habitumq; mollita, impudicas fœminas inhonestis gestibus mētiuntur. Quid de Mimis loquar corruptelarū præferentibus disciplinam? qui docent adulteria, dū fingunt, & simulatis erudiunt ad uera? Quid iuuenes aut uirgines faciant: cum & fieri sine pudore, & spectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur utiq; quid facere poßint, & inflammantur libidine, quæ aspectu maxime concitatur: ac se quisq; pro sexu in illis imaginibus præfigurat, probātq; illa dum rident, & adhærentibus uitijs corruptiores ad cubicula reuertuntur: nec pueri modo, quos præmaturis uitijs imbui non oportet, sed etiā senes, quos peccare iam non decet, in talem uitiorum semitam dilabuntur. Circensium quoq; ludorum ratio quid aliud habet, nisi leuitatem, uanitatem, insaniam? Tanto nāq; impetu concitātur animi in furorē, quāto illic impetu curritur: aut iam plus spectaculi exhibeant, qui spectandi gratia ueniunt, cum exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo spectacula omnia, non solum ne quid uitiorum pectoribus insideat,

que

sufficere liberis educandis

homicidiū facere

quæ sedata, & pacifica esse debent, sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo deuinciat, & à Deo, atq; à bonis operibus auertat. Nam ludorum celebrationes, Deorum festa sunt: siquidem ob natales eorũ, uel templorũ nouorum dedicationes sunt constituti: & primitus quidem uenationes, quæ uocantur munera, Saturno attributæ sunt: Ludi autem Scenici Libero, Circenses Neptuno. Paulatim uero & cæteris Dijs idem honos tribui cœpit, singuliq; ludi numinibus eorum consecrati sunt, sicut Sisinnius Capito in libris spectaculorum docet. Siquis igitur spectaculis interest, ad quæ religionis gratia conuenitur, discessit à Dei cultu, & ad Deos se contulit, quorum natales, & festa celebrauit.

Munera Saturno: Scenici ludi Libero: circenses neptuno.

De uoluptate aurium. Et quid sibi uelit diuinorum eloquiorum simplicitas: quæ omnibus carminibus, & floribus, pompisq; uerborum præferenda est. Cap. XXI.

AVrium uoluptas ex uocum, & cantuum suauitate percipitur: quæ scilicet tam uitiosa est, quàm oblectatio illa de qua diximus oculorum. Quis enim non luxuriosum, ac nequam putet eum, qui Scenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert utrum'ne luxuriã solus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed iam de spectaculis dictum est: restat unũ, quod est nobis expugnãdum, ne capiamur ijs, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ uerbis carent, id est aeris, & neruorum suaues soni, possunt facile contemni: quia non adhærent, nec scribi possunt. Carmen autem compositum, & oratio cum suauitate decipiens capit mentes, & quò uoluerit impellit. Inde homines literati cũ ad Dei religionẽ accesserint, ab aliquo imperito doctore fundati minus credũt. Assueti enim dulcibus, & politis siue orationibus, siue carminibus, diuinarum literarum simplicem, communemq; sermonem pro sordido aspernantur. Id enim quærunt, quod sensum demulceat. Persuadet autem quicquid est suaue: & animo penitus, dum delectat, insidet. Num igitur Deus & mentis, & uocis, & linguæ artifex diserte loqui non potest? Immo uero summa prouidentia carere fuco uoluit ea, quæ diuina sunt: ut omnes intelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur. Ergo qui ueritati studet, qui non uult ipse se decipere, abijciat inimicas, & noxias uoluptates: quæ animam sibi uinciant, ut corpus cibi dulces: præferantur uera falsis, æterna breuibus, utilia iucundis. Nihil aspectu gratum sit, nisi quod pie, quod iuste fieri uideas: nihil auditu suaue, nisi quod alit animam, melioremq; te reddit. Maximeq; hic sensus non est ad uitium detorquendus: qui no-

penetrare ad sensum

suaue per sua[...] de[...]

bis ideo datus est, ut doctrinã Dei percipere possemus. Itaq; si uoluptas est, audire cantus, & carmina, Dei laudes canere, & audire iucundũ sit. Hæc est uoluptas uera, quæ comes, & socia uirtutis est. Hæc est non caduca, & breuis, ut illæ, quas appetũt, qui corpori, ut pecudes, seruiunt: sed perpetua, & sine ulla intermissione delectans. Cuius terminos si quis excesserit, nihilq; aliud ex uoluptate petierit, nisi ipsam uoluptatem, hic mortem meditatur: quia sicut uita perpetua in uirtute est, ita mors in uoluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis: qui terrena prætulerit, cœlestia non habebit.

De uoluptate olfactus, & gustus, quam uir prudẽs euitare debet, ut laqueos, & tendiculas mortis. Caput XXII.

AD uoluptates autẽ saporis, & odoris, qui duo sensus ad solum corpus pertinent, nihil est aliud, quod à nobis disputetur, nisi forte q̃s exigit, ut dicamus, turpe est sapienti, ac bono, si uentri, & gulæ seruiat: si unguentis oblitus, ac floribus coronatus incedat: quod qui facit, utiq; insipiens, ineptus, & nihili est, & quem ne odor quidẽ uirtutis attigerit. Fortasse quispiã dixerit: Cur ergo illa facta sunt, nisi ut illis fruamur? At enim iam sæpe dictum est, uirtutẽ fuisse futurã nullam, nisi haberet quæ oppri meret. Itaq; fecit omnia Deus ad instruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ istæ uoluptatum arma sunt illius, cuius opus unum est expugnare uirtutem, iustitiãq; ab omnibus excludere. His blãdimentis, & suauitatibus titillat animas. Scit enim quia mortis est fabricatrix uoluptas. Nam sicut Deus hominem ad uitam non nisi per uirtutem, ac laborẽ uocat, ita ille ad mortem per delitias, ac uoluptates: & sicut ad uerũ bonum per fallaciam mala, sic ad uerũ malum per bona fallacia peruenitur. Cauẽda sunt igitur oblectamenta ista tanquam laquei, & plagæ: ne suauitudinum mollicie capti sub ditionẽ mortis cũ ipso corpore redigamur, cui nos mancipauimus.

odor virtutis attingit me

De uoluptate tactus, & quare sit in homine uehementior, quàm in cæteris animalibus: & quantas per eũ diabolus turpitudines ingerat, & pericula gehẽnæ. Et de licito coitu, & illicito. Et quare inter omnia animãtia, sola mulier post cõceptum sit patiens uiri. Et quis sit cõtinentiæ uel incontinentiæ fructus. Cap. XXIII

VEnio nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, uoluptatem: qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego non de ornamẽtis, aut ue-

ſtibus, ſed de ſola libidine dicendũ mihi puto: quæ maxime coërcenda eſt, quia maxime nocet. Cum excogitaſſet Deus duorum ſexuum rationem, attribuit ipſis, ut ſe inuicem appeterẽt, & coniunctione gauderent. Itaq; ardentiſſimam cupiditatem cunctorum animantiũ admiſcuit corporibus: ut in hos affectus auidiſſime ruerent: eaq; ratione propagari, & multiplicari genera poſſent. Quæ cupiditas, & appetentia in homine uehemẽtior, & acrior inuenitur: uel quia hominum multitudinem uoluit eſſe maiorem: uel quoniam uirtutem ſoli homini dedit, ut eſſet laus, & gloria in coërcendis uoluptatibus, & ſui abſtinentia. Scit ergo aduerſarius ille noſter, quanta ſit uis huius cupiditatis, quam quidam neceſſitatẽ dicere maluerunt: eamq; à recto, & bono ad malum, & prauum transfert. Illicita enim deſyderia immittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria ſine delicto licet. Obijcit quippe oculis irritabiles formas, ſuggeritq; fomẽta, & uitijs pabulum ſubminiſtrat: tum intimis uiſceribus ſtimulos omnes conturbat, & cõmouet, & naturalem illum incitat, atq; inflammat ardorem: donec irretitum hominem, implicatumq; decipiat. At ne quis eſſet, qui pœnarum metu abſtineret alieno, lupanaria quoq; cõſtituit, & pudorem infelicium mulierum publicauit: ut ludibrio haberet tam eos, qui faciunt, quàm quas pati neceſſe eſt. His obſcœnitatibus animas ad ſanctitatem genitas, uelut in cœni gurgite demerſit: pudorem extinxit, pudicitiam flagitauit. Idem etiam mares admiſcuit maribus: & nefandos coitus contra naturam, contraq; inſtitutum Dei machinatus eſt: ſic imbuit homines, & armauit ad nefas omne. Quid enim poteſt eſſe ſanctum ijs, qui ætatem imbecillam, & præſidio indigentem, libidini ſuæ depopulandam, fœdandamq; ſubſtrauerint? Non poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil amplius iſtos appellare poſſum, quàm impios, & parricidas: quibus non ſufficiat ſexus à Deo datus, niſi & ſuum ſexum profane, ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos leuia, & quaſi honeſta ſunt. Quid dicam de ijs, qui abominandam non libidinem, ſed inſaniam potius exercent? Piget dicere. Sed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum eſt, quia fit. De iſtis loquor, quorum teterrima libido, & execrabilis furor, nec capiti quidem parcit. Quibus hoc uerbis, aut qua indignatione tantum nefas proſequar? uicit officium linguæ, ſceleris magnitudo. Cum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora deſignet, armandi aduerſus eam uirtute maxima ſumus. Quiſquis affectus illos frenare non poteſt, cohibeat eos intra præſcriptum legitimi tori: ut & illud, quod auide expetit, aſſequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid ſibi homines per-

diti uolũt? Nẽpe honesta opera uoluptas sequtur: si ipsam per se appetunt, iusta, & legitima frui licet. Quod si aliqua necessitas prohibet, tum uero maxima adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tantum alienis toris, quæ attingere non licet, uerum etiam publicis, uulgatisq; corporibus abstinendum, Deus præcepit: docetq; nos, cum duo inter se corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Itaq; qui se cœno immerserit, cœno sit oblitus necesse est: & corpus quidem cito ablui potest, mens autem contagione impudici corporis inquinata non potest: nisi ex longo tempore, & multis bonis operibus ab ea, quæ inhæserit, colluuione purgari. Oportet ergo sibi quenq; præponere, duorum sexuum coniunctionem generandi causa datam esse uiuentibus. eamq; legem his affectibus positam, ut successionem parẽt. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut spectemus, uoluptatemq; capiamus, sed ut uideamus propter eos actus, qui pertinent ad uitæ necessitatem: ita genitalem corporis partem, quod nomen ipsum docet, nulla alia causa, nisi efficiendæ sobolis accepimus. Huic diuinæ legi summa deuotione parendũ est: sint omnes, qui Dei discipulos se profitebũtur, ita morati, & istituti, ut imperare sibi possint. Nam qui uoluptatibus indulgent, qui libidini obsequuntur, ij animã suam corpori mancipant, ad mortemq; condemnant: quia se corpori addixerunt, in quo mors habet potestatem. Vnusquisq; igitur, quantũ potest formet se ad uerecundiam, pudoremq; colat: castitatem mente, & conscientia tueatur. Nec tantum legibus publicis pareat, sed sit supra omnes leges, qui legem Dei sequitur. Quibus bonis si assueuerit, iam pudebit eum in deteriora descendere. Modo placeant recta, & honesta, quæ melioribus iucũdiora sunt, quàm praua, & inhonesta peioribus. Nondum omnia castitatis officia executus sum, quam non modo Deus intra priuatos parietes, sed etiam præscriptio lectuli terminat: ut cũ quis habeat uxorem, neq; seruam, neq; liberam habere insuper uelit. sed matrimonio fidem seruet. Non enim sicut iuris publici ratio est, sola mulier adultera est, quæ habet alium: maritus autem etiam si plures habeat, à crimine adulterij solutus est. Sed diuina lex ita duos in matrimoniũ, quod est in corpus unũ pari iure coniungit: ut adulter habeatur quisquis compagem corporis in diuersa distraxerit. Nec ob aliam causam Deus, cum cæteras animantes suscepto fœtu maribus repugnare uoluisset, solam omnium mulierem patientem uiri fecit: scilicet ne fœminis repugnantibus libido cogeret uiros aliud appetere: eoq; facto, castitatis gloriam non tenerent. Sed neq; mulier uirtutem pudicitiæ caperet, si peccare non posset. Nam quis mutũ animal pudicum esse dixerit, quod suscepto fœtu mari repugnat? Quod ideo

facit.

facit, quia necesse est in dolorē, atq; in periculū ueniat, si admiserit. Nulla igitur laus est non facere, quod nō poßis facere. Ideo autē pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est, sed uoluntaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri est: immo exemplo continentiæ docenda uxor, ut se caste gerat. Iniquum est enim, ut id exigas, quod ipse præstare non poßis. Quæ iniquitas id effecit profecto, ut essent adulteria, fœminis ægre ferentibus præstare se fidem non exhibentibus mutuam charitatem. Deniq; nulla est tam perditi pudoris adultera, quæ non hanc causam uitijs suis prætendat: iniuriam se peccando non facere, sed referre. Quod optime Quintil. expreßit: Homo, inquit, neq; alieni matrimonij abstinens, neq; sui custos, quæ inter se natura connexa sunt. Nam neq; maritus circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus, potest uacare domesticæ sanctitati: & uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo incitata, aut imitari se putat, aut uindicare. Cauendum igitur ne occasionem uitijs nostra intemperantia demus: sed aßuescant inuicem mores duorum, & iugum paribus animis ferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam ferè in hoc iustitiæ summa consistit: ut non facias alteri, quicquid ipse ab altero pati nolis. Hæc sunt, quæ ad cōtinentiam præcipiuntur à Deo. Sed tamen ne quis diuina præcepta circunscribere se putet posse, addantur illa, ut omnis calumnia, & occasio fraudis remoueatur: adulterum esse qui à marito dimißam duxerit, & eum, qui præter crimen adulterij uxorem dimiserit, ut alteram ducat. Dissociari enim corpus, & distrahi Deus noluit. Præterea non tantum adulterium eße uitandum, sed etiam cogitationem: ne quis aspiciat alienam, & animo concupiscat. Adulteram enim fieri mentē, si uel imaginem uoluptatis ipsa sibi depinxerit. Mens est enim profecto quæ peccat, quæ immoderatæ libidinis fructum cogitatione cōplectitur: in hac crimen est, in hac omne delictum. Nam & si corpus nulla sit labe maculatum, non constat tamen pudicitiæ ratio, si animus incestus est: nec illibata castitas uideri potest, ubi conscientiam cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis existimet difficile esse imponere frenos uoluptati, eamq; uagam, & errantem castitatis, pudicitiæq;, limitibus includere: cum propositum sit hominibus omnibus etiam uincere: ac plurimi beatam, atq; incorruptam corporis integritatem retinuerunt: multiq; sint qui, hoc cœlesti genere uitæ felicissime perfruantur. Quod quidem non ita Deus fieri præcepit tanquam astringat: quia generari homines oportet, sed tanquam sinat. Scit enim quātā his affectibus imposuerit necessitatem. Siquis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam, incomparabilemq; mercedem. Quod continentiæ genus quasi fastigium est,

iuxta illud, quod tibi non vis alteri ne feceris.

omnium'q; consummatio uirtutū. Ad quam si quis eniti, atq; eluctari potuerit, hunc seruum dominus, hunc discipulum magister agnoscet. Hic terram triumphabit, hic erit cōsimilis Deo, qui uirtutem Dei ceperit. Hæc quidem difficilia uidentur, sed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cœlum paratur. Nam quia uirtus in Dei agnitione consistit, omnia grauia sunt, dum ignores: ubi cognoueris, facilia. Per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

De pœnitentia, & fructu eius, & conscientiæ stimulis, & districto Dei iudicio: & quibus sacrificijs, & in qua ara possit placari. Caput XXIIII.

NEc tamen deficiat aliquis, aut de se desperet, si aut cupiditate uictus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut ui coactus ad iniustitiæ uiam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari, si eum pœniteat actorum: & ad meliora conuersus, satis Deo faciat. quod fieri posse Cicero non putauit: cuius hæc in Academico tertio uerba sunt: Quod si liceret ijs, qui in itinere deerrassent, sic uitam deuiam secutos corrigere errorem pœnitendo, facilior esset emendatio temeritatis. Licet planè: Nam si liberos nostros cum delictorum suorū cernimus pœnitere, correptos esse arbitramur: & abdicatos, abiectosq; rursus tamen suscipimus, fouemus, amplectimur: cur desperemus, clementiā Dei patris pœnitendo posse placari? Ergo idem dominus, ac parens indulgentißimus, remissurum se pœnitentibus peccata promittit: & obliteraturum omnes iniquitates nostras, si iustitiam denuo cœperimus operari. Sicut enim nihil prodest male uiuenti ante actæ uitæ probitas: quia superueniēs nequitia iustitiæ opera deleuit: ita nihil officiunt peccata uetera correcto: quia superueniens iustitia labem uitæ prioris aboleuit. Quem enim facti sui pœnitet, errorem suum pristinum intelligit. Ideoq; Græci melius, & significantius μετάνοιαν dicunt, quam nos latinè possumus dicere resipiscentiam. Resipiscit enim, quasi suam mentem ab insania receperit, quem errati piget: castigatq; seipsum dementiæ, & confirmat animum suum ad rectius uiuēdum: cum idipsum maxime cauet, ne rursus in eosdem laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; animalia cum fraude decipiūtur, si aliquo se modo in fugam extricauerint, fiunt postmodū cautiora: uitātq; semper ea omnia, in quibus dolos, insidiasq; senserunt. Sic hominē pœnitentia cautum, ac diligentem facit ad euitanda peccata, in quæ semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens, tam circunspectus, ut non aliquando laba-

tur. Et iccirco Deus imbecillitatem nostram sciēs, pro sua pietate aperuit homini portum salutis: ut huic necessitati, cui fragilitas nostra subiecta est, medicina pœnitentiæ subueniret. Ergo quicunque aberrauerit, refe-rat pedem, seq; quàm primum recipiat, ac reformet:

Sed reuocare gradum, superasq; euadere ad auras, — Maronis Sc...
Hoc opus, hic labor est.

Degustatis enim male iucūdis uoluptatibus, uix diuelli ab his possunt: facilius recta sequerentur, si earum suauitates non attigissent. Sic si eripiāt se malæ seruituti, condonabitur his omnis error, si errorem suum uita meliore correxerint. Nec lucrari se quisquā putet, si delicti consciū non habebit. Scit enim ille omnia, in cuius cōspectu uiuimus: nec si uniuersos homines cælare possumus, Deum possumus: cui nihil absconditum, nihil potest esse secretum. Quod in exhortationibus suis Seneca mirabili sententia terminauit. Magnū, inquit, nescio quid, maiusq; quàm cogitari potest, numen est, cui uiuendo operam damus. Huic nos approbemus. Nam nihil prodest inclusam esse consciētiam, patemus Deo. Quid uerius dici potest ab eo, qui Deum nosset, quàm dictū est ab homine ueræ religionis ignaro? nam & maiestatem Dei expressit, maiorem esse dicēdo, quàm ut eam cogitatio mentis humanæ capere posset: & ipsum ueritatis attigit fontem, sentiendo uitam hominum superuacuam non esse (ut Epicurei uolunt) sed Deo ab his operam uiuendo dari, siquidem iuste, ac pie uixerint. Potuit esse uerus Dei cultor, siquis illi monstrasset: & cōtempsisset profecto Zenonem, & magistrum suum Socionem, si uere sapientiæ ducem nactus esset. Huic nos inquit approbemus. Cœlestis prorsus oratio, nisi antecederet ignorantiæ confessio: nihil prodest inclusam habere conscientiam: patemus Deo. Nullus ergo mēdacio, nullus dissimulationi locus est: quia parietibus oculi hominum submouentur: Dei autē diuinitas nec uisceribus submoueri potest, quo minus totum hominem perspiciat, & norit. Idem in eiusdem operis primo: Quid ais, inquit, quid machinaris? quid abscondis? Custos te tuus sequitur. Aliū tibi peregrinatio subduxit, aliū mors, alium ualetudo. Hære hic, quo carere nunquam potes. Quid locum abditum legis, & arbitros remoues? Putas tibi contigisse, ut oculos omnium effugias demens? Quid tibi prodest non habere conscium, habenti cōscientiam? Non minus mirabiliter de conscientia, & Deo Tullius: Meminerit, inquit, Deum se habere testem: id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse diuinius. Item cum de bono, & iusto uiro loqueretur: Itaque talis uir, inquit, non modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non au-

Seneca ueræ religionis ignarus

aperire animum

deat prædicare. Purgemus igitur cõscientiam, quæ oculis Dei est peruia: & (ut idem ait) semper ita uiuamus, ut rationem nobis reddendam arbitremur: putemusq́; nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, sed desuper spectari ab eo, qui & iudex, & testis ipse futurus est: cui rationem uitæ reposcenti actus suos inficiari non licebit. Ergo satius est aut effugere conscientiam, aut nos ipsos ultro aperire animum, & perniciem rescissis uulneribus effundere: quibus nemo alius mederi potest, nisi solus ille, qui gressum claudis, uisum cæcis reddidit: maculata purgauit membra, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, inuidiam distrahet, iram mitigabit. Ille reddet ueram, & perpetuam sanitatem. Appetenda est hæc omnibus medicina: quoniã maiori periculo uexatur anima, quàm corpus: & quàmprimum latentibus morbis adhibenda est curatio. Neq; enim si utatur aliquis oculorum acie clara, menbris omnibus integris, corporis totius fortissima ualetudine, tamen eum non dixerim sanum, si efferatur ira, superbia tumidus infletur, libidini seruiat, cupiditatibus inardescat: sed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem sancte uideat, nihil omnino appetat, non concupiscat alienum, non inuideat ulli, non fastidiat quenquam: sit humilis, misericors, beneficus, mitis, humanus, pax in animo eius perpetua uersetur. Ille homo sanus, ille iustus, ille perfectus est. Quisquis igitur his omnibus præceptis cœlestibus obtẽperauit, hic est ueri Dei cultor: cuius sacrificia sunt mansuetudo animi, & uita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonũ aliquid, ac pium fecerit. Deus enim non desyderat uictimam, neque muti animalis, neque mortis, ac sanguinis, sed hominis uitam. Ad quod sacrificium neque uerbenis opus est, neq; fibris, neq; cespitibus, quæ sunt utiq; uanissima, sed ijs, quæ de intimo corde proferũtur. Itaq; ĩ arã dei, quæ uere maxima est, & quæ in corde hominis collocata coinquinari non potest sanguine, iustitia imponitur, patientia, fides, innocentia, castitas, abstinentia. Hic est uerissimus ritus, hæc illa lex Dei (ut à Cicerone est dictum) præclara, & diuina, semperq́; recta, & honesta iubet: uetatq; praua, & turpia: cui parentem sanctissimæ, ac certissimæ legi iuste, ac legitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidem capita posui, quod sum pollicitus, ea me tantummodo esse dicturum, quæ summum fastigium uirtuti, & iustitiæ imponerent. Si quis uolet cætera omnia comprehendere, ex fonte ipso petat, unde ad nos riuus iste manauit.

Manare ad nos

De differentia doni, & sacrificij diuini, & forma laudandi Deum: & orationis forma & fructu. Caput XXV

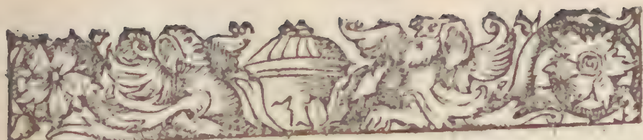
NVnc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur, inquit Plato, non castum donum Deo. Quid ergo? Picta, scilicet, & textu preciosa? immo uero non castum donum Deo quicquid surripi, quicquid corrumpi potest. Sed sicut hoc uidit, non oportere uiuenti offerre aliquid, quod sit ex mortuo corpore: cur illud non uidit non debere incorporali, corporale munus offerri? Quanto melius, & uerius Seneca? Vultis'ne uos, inquit, Deum cogitare magnum, & placidum, & maiestate leni uerendum amicum: & semper in proximo, non immolationibus, & sanguine multo colendum. Quae enim ex trucidatione immerentium uoluptas est? Sed mente pura, bono, honestoq; proposito: non templa illi congestis in altitudinem saxis struenda sunt: in suo cuiq; consecrandus est pectore. Vestes igitur, gemmas, & caetera, quae habentur in precio, siquis putet Deo chara, is plané quid sit Deus nescit: cui putat uoluptati esse eas res, quas etiam homo siquis contempserit, iure laudabitur. Quid ergo castum, quid Deo dignum, nisi quod ipse in illa diuina lege sua poposcit? Duo sunt, quae offerri debeant, donum, & sacrificium: donum in perpetuũ, sacrificium ad tempus. Verum apud istos, qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt: donum est quicquid auro, argentoq; fabricatur. Item quicquid serico, & purpura texitur, sacrificium est, & uictima, & quaecunq; in ara cremantur. Sed utroq; non utitur Deus: quia & ipse incorruptus est, & illud totum corruptibile. Itaq; Deo utrunq; incorporale offerendum est, quo utitur. Donum est integritas animi, sacrificium laus, & hymnus. Si enim Deus non uidetur, ergo his rebus coli debet, quae non uidentur. Nulla igitur alia religio est uera, nisi quae uirtute, ac iustitia constat. Quomodo autem Deus iustitia hominis utatur intellectu facile est. Si enim iustus fuerit homo, accepta immortalitate in aeternum Deo seruiat. Homines autẽ non nisi ad iustitiam nasci, cum philosophi ueteres, tum etiam Cic. suspicatur. Differẽs enim de legibus: Sed omnium, inquit, quae in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil est profecto praestabilius, quàm planè intelligi nos ad iustitiam esse natos. Id ergo solum Deo exhibere, atq; offerre debemus, ad quod capiendũ nos ipse generauit. Hoc autem duplex sacrificij genus, quàm sit uerissimũ Trismegistus Hermes idoneus testis est. Qui nobiscum, id est cum prophetis, quos sequimur, tam uerbis, quàm re congruit: sicq; de iustitia locutus est: Hoc uerbum ò fili adora, & cole. Cultus autem Dei unus est, malum non esse. Item in illo sermone perfecto:

donũ Quid. Sacrificium quid

cum exaudißet Asclepium quærentem à suo filio, utrũ placeret patri eius offerri thus, & alios odores ad sacrificium Dei, exclamauit: Bene ò mi nate, ò Asclepi. Est enim maxima impietas tale quid de illo uno, ac singulari bono in animum inducere. Hæc & his similia huic non conueniunt. Omnium enim quæcũq; sunt, plenus est, & omnium minime indigens. Nos uero gratias agentes, adoremus. Huius enim sacrificium sola benedictio. Et recte: Verbo enim sacrificari oportet Deo: siquidem Deus uerbum est, ut ipse confessus est. Summus igitur colendi ritus est, ex ore iusti hominis ad Deum directa laudatio: quæ tamen ipsa, ut Deo sit accepta, & humilitate, & timore, & deuotione maxima opus est: nequis forte integritatis, & innocentiæ fiduciam gerens, tumoris, & arrogantiæ crimen incurrat: cóque facto gratiam uirtutis amittat. Sed ut sit Deo charus, omniq; macula careat, misericordiam Dei semper imploret: nihilq; aliud precetur, nisi peccatis suis ueniam, licet nulla sint. Siquid aliud desyderauit, nõ est opus dicto scienti, quid uelimus: siquid ei boni euenerit, gratias agat: siquid mali, satisfaciat: & illud sibi ob peccata sua fateatur euenisse: nihilominus in malis gratias agat, & in bonis satisfaciat, ut idẽ sit semper & stabilis, & immutabilis, & inconcussus. Nec tantum hoc in templo putet sibi esse faciendum, sed & domi, & in ipso etiam cubili suo. Secũ deniq; habeat Deum semper in corde suo cõsecratum, quoniam ipse est Dei templũ. Quod si Deo patri, ac domino hac assiduitate, hoc obsequio, hac deuotione seruierit, consummata, & perfecta iustitia est: quam qui tenuerit, hic (ut ante testati sumus) Deo paruit: hic religioni, atq; suo officio satisfecit.

homo est dei templum

LIBRI SEXTI FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARUM INSTITUTIONUM ADVERSUS GENTEIS LIBER SEPTIMUS ET ULTIMUS, DE DIVINO PRAEMIO, ET ULTIMO FUTURO IUDICIO.

Quid sit dictum in præcedētibus libris: quid restat dicendum in ultimo: qui sint credituri ueritati, & qui non, & quare. Cap. I.

Bene habet: iacta sunt fundamenta, ut ait, eximius orator. Verum nos non tantum fundamenta iecimus, quæ firma, & idonea essent operi perferendo: sed magnis, robustisq; molibus ædificium totū penè usq; ad summā perduximus. Restat, id quod est multo facilius, uel tegere, uel ornare: sine quo tamen priora opera inutilia sunt, & ingrata. Nā quid prodest, aut falsis religionibus liberari, aut intelligere ueram? Quid aut uanitatē falsæ sapientiæ peruidere, aut quæ sit uera cognoscere? quid inquam prodest cœlestem illam iustitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum dei tenere: quæ est summa uirtus, nisi eum diuinū præmiū beatitudinis perpetuæ subsequatur? De qua nobis est in hoc libro disserendum, ne priora omnia irrita, & infructuosa uideantur: si hoc, cuius causa illa suscepta sunt, in incertum relinquamus: nequis forte arbitretur tantos labores incassum suscipi, dum eorum cœlesti mercede diffidit: quam deus statuit ei, qui hæc suauia terræ bona, pro sola, nudáq; uirtute contempserit. Satis & huic parti faciamus, tum testimonijs diuinarū literarum, tum etiam probabilibus argumentis: ut æque clarum sit, & futura præsentibus, & diuina terrenis, & perpetua breuibus esse anteponenda: quoniam temporalia sunt premia uitiorum: sempiterna uirtutum. Exponam igitur rationem mundi, ut facile posit intelligi, quādo, & quare sit effectus à Deo: quod Plato, qui de mundi fabricatione disseruit, nec scire potuit, nec explicare: quippe qui cœleste mysterium, quod non nisi prophetis, ac deo docente discitur, ignorabat. Ideoq; in perpetuum dixit esse fabricatum: quod longe secus est: quoniam quicquid est solido, ac

grauì corpore, ut initium cœpit aliquando, ita finem capiat necesse est. Nam Aristot. cum non uideret, quemadmodum posset tanta rerum magnitudo interire, & hanc præscriptionē uellet effugere: semper ait fuisse mundum, ac semper futurum. Prorsus nihil uidit, quia quicquid est, aliquando habuerit principium necesse est: nec omnino, quicquam potest esse, nisi cœperit. Nam cum terram, & aquam, & ignem disperire, consumi, extinguiq; uideamus, quæ sunt utiq; mundi partes, intelligitur totum esse mortale, cuius membra sunt mortalia. Ita fit, ut natum sit, quicquid potest interire: sed & omne, quod sub uisum oculorum uenit, & corporale (ut ait Plato, & solubile sit necesse est. Vnus igitur Epicurus authore Democrito, ueridicus in hac re fuit: qui ait, & ortum aliquando, & aliquando esse periturum. Nec tamē rationem ullam reddere potuit: scilicet aut quibus de causis hoc tantum opus, aut quo tempore resoluatur. Quod quoniam nobis Deus reuelauit, nec coniecturis id assequimur, sed traditione cœlesti, docebimus sedulo: ut tādem studiosis ueritas appareat, nec uidisse, nec comprehendisse philosophos ueritatem. Sed ita leuiter odoratos, ut tamē unde eos ille odor sapientiæ tam suauis, tam iucundus afflarit, nullo modo senserint. Interim necessarium puto admonere lecturos, quod hæc nostra, quæ tradimus, prauæ, uitiosæq; mentes aut omnino non intelligent, (hebetatur enim acies eorū terrenis cupiditatibus, quæ sensus omnes grauant, imbecillesq; reddunt) aut etiam si intelligent, dissimulabunt tamē, & esse hæc uera nolent: quia trahuntur à uitijs, & scientes malis suis fauent: quorum suauitate capiuntur, & uirtutis uiam deserunt, cuius acerbitate offendūtur. Nam qui auaritia, & opum inexplebili quadam siti flagrant, quia non possunt uenditis, aut elargitis, quæ amant, tenui cultu uitam degere, sine dubio malunt id esse fictum, quo desiderijs suis renunciare cogūtur. Itē qui libidinum stimulis incitati (ut ait poëta) in Furias, ignēq; ruunt, utiq; incredibilia nos afferri dicūt: qa uulnerāt aures eorū, præcepta continentiæ: quæ illos uoluptatibus suis prohibēt, quibus animam suam, cum corpore adiudicauerunt. Qui uero ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt: ne si solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ: quæ illos iubet, omni potentia, & honore contempto, humiles uiuere: atq; ita humiles, ut & accipere iniuriam possint, & referre nolint, si acceperint. Ii sunt homines, qui contra ueritatem clausis oculis quoquo modo latrāt. Qui autem sani sunt, uel erunt, id est nō ita uitijs immersi, ut sanabiles non sint, & credent his, & libenter accedent: & quæcunq; dicimus, aperta, & plana, & simplicia, & quod maxime opus est, uera,

odorati leviter

est, uera, & inexpugnabilia illis uidebũtur. Nemo uirtuti fauet, nisi qui se qui potest: sequi autem non facile est omnibus. Ii possunt, quos paupertas & rerum indigentia exercuit, & capaces uirtutis effecit. Nam si uirtus est tolerantia malorum, non capiunt ergo uirtutem qui semper in bonis fuerunt: quia mala neq; experti sunt, neq; ferre possunt assuetudine, ac desyderio bonorũ, quæ sola nouerũt. Eo fit ut pauperes, & humiles Deo credãt facilius, qui sunt expediti, quàm diuites, qui sunt impedimentis pluribus implicati: immo catenati, & compediti seruiunt ad nutum dominæ cupiditatis, quæ illos inextricabilibus uĩculis irretiuit: nec possunt in cœlum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona, humiq; defixa est. Virtutis autem uia non capit magna onera portantes: angustus admodũ trames est, per quem iustitia hominem deducit in cœlum: hunc tenere nõ potest, nisi qui fuerit expeditus, & nudus. Nam isti locupletes multis, & ingentibus sarcinis onerati, per uiam mortis incedunt: quæ latissima est, quoniam late perditio dominatur. His acerba sunt, his uenena, quæ deus ad iustitiam præcepit: quæq; nos Dei magisterio de uirtute, ac ueritate disserimus. Quibus si repugnare audebunt, necesse est, hostes se esse uirtutis, iustitiæq; fateantur. Aggrediar nunc quod superest, ut finis operi possit imponi. Id autem superest, ut de iudicio dei disseramus: quod tunc constituetur, cum dominus noster redierit in terram, ut unicuiq; pro merito, aut præmium persoluat, aut pœnam. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus, sic in hoc, secundum referamus aduentum: quẽ Iudæi quoq; confitentur, & sperant, sed frustra: quoniam necesse est ad eos cõsolãdos reuertatur, ad quos cõuocãdos prius uenerat: nã q uiolauerũt impie humilẽ, sentiẽt in potestate uictorẽ. Eaq; omnia, quæ legũt, & nõ intelligũt, deo repẽsante patiẽtur: qppe q peccatis omnibus inquinati, & insuper sancto cruore pfusi, ab illo ipso, cui nefandas manus intulerunt, sint ad æterna supplicia destinati. Sed erit nobis contra Iudæos separata materia, in qua illos erroris, & sceleris conuincemus.

Quod aureum seculum, id est felicißimus status futurus est, post iudicium. Et quare ratio mundi nõ potest ab homine comprehẽdi: & quod ueram sapientiam non assequitur quis beneficio naturæ, sed gratiæ. Caput II

NVnc ignaros ueritatis instruamus. Dispositione summi Dei sic ordinatum, ut iniustum hoc seculum, decurso temporum spatio terminum sumat: extinctaq; protinus omni malitia, & piorum animis

ad beatam uitam reuocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique (ut poetæ uocant) seculum, Deo ipso regnante florescat. In primis causa errorum omnium philosophis hæc fuit: quod rationem mundi, quæ totam sapientiam continet, non comprehēderunt. Ea uero sensu proprio, & interna intelligentia non potest cōprehendi: quod illi sine doctore per seipsos facere uoluerunt. Itaq; in uarias sibi sæpe cōtrarias sententias inciderunt: ex quibus exitum non haberent, & in eodem luto (sicut Comicus ait) hæsitauerunt, scilicet assumptionibus eorum, non respondente ratione: cum assumpsissent quidem uera, sed quæ affirmari, probariq; nō possent sine scientia ueritatis, rerumq; cœlestium: quæ (ut sæpe iam dixi) nō potest esse in homine, nisi Deo docente percepta. Nā si potest homo intelligere diuina, potest & facere. Nam intelligere est quasi euestigio subsequi. Non potest autem facere, quæ Deus: quia mortali corpore indutus est. Ergo nec intelligere quidem potest, quæ fecit Deus. Quod autē fieri non posit, ex immensitate rerum, atq; operum diuinorum facile est unicuique metiri. Nam si mundum cum omnibus, quæ sunt in eo, contemplari uelis, intelliges profecto, quātum Dei opus humanis operibus antestet, ita quātum inter opera diuina, & humana interest, tantum distare inter Dei, hominisq; sapientiam necesse est. Nam quia Deus incorruptus, atq; immortalis, & ideo perfectus, quia sempiternus est: sapientia quoque eius perinde, ut ipsa perfecta est. Nec obstare illi quicquam potest: quia nulli rei Deus ipse subiectus est. Homo autem quia subiectus est paßioni, subiecta est & sapientia eius errori: & sicut hominis uitam multæ res impediūt, quo minus possit eße perpetua, ita sapientiam quoque eius multis rebus impediri necesse est, quo minus in perspicienda penitus ueritate perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia, si per se ad notionem ueri, scientiāq; nitatur: quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroso domicilio inclusa, neq; liberius euagari, neq; clarius perspicere ueritatem potest, cuius notio diuinæ conditionis est. Deo enim soli opera sua nota sunt: homo autem nō cogitando, aut disputando assequi eam potest, sed discendo, & audiēdo ab eo, qui scire solus potest, & docere. Ideo M. Tullius sententiam Socratis de Platone transferens dicentis, uenisse tempus, ut ipse migraret è uita: Illos autem, apud quos causam suam perorabat, agere uitam. Vtrum melius sit, inquit, Dij immortales sciunt, hominem autem arbitror scire neminem. Quare necesse est, omnes philosophiæ sectas alienas esse à ueritate: quia homines erant, qui eas constituerunt: nec ullum fundamentum, aut firmitatem possunt habere, quæ nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.

Quãtum errauerint Stoici de ratione mundi, & authore omnium Deo, & homine, per quẽ factus est mundus: & quàm manifeste cõtra Epicurum rationibus doceatur, mundum, & omnia, quæ in eo sunt, dei prouidentia gubernari. Caput III.

ET quoniam de philosophorũ erroribus loquimur: Stoici naturã in duas diuidunt partes: unam, quæ efficiat: alteram, quæ se ad faciendum tractabilem præbeat. In illa prima esse uim sentiendi, in hac materiam: nec alterum sine altero esse posse. Quomodo idem esse potest, quod tractat, & quod tractatur? Si quis dicat idem esse figulum, quod lutũ: aut lutum idem esse, quod figulum, nõ ne aperte insanire uideatur? At isti uno naturæ nomine duas res diuersissimas comprehenderunt, Deum, & mundum, artificem, & opus: dicuntq; alterum sine altero nihil posse, tanquam natura sit Deus mundo permistus: nam interdũ sic confundunt, ut sit deus ipse mens mundi, & mundus sit corpus Dei. Quasi uero simul esse cœperint mundus, & Deus, ac non ipse mundum fecerit, quod & ipsi fatentur aliâs: cum hominum causa prædicant esse fabricatum, & esse sine mundo, si uelit, possit. Siquidem Deus est diuina mens, & æterna, à corpore soluta, & libera: cuius uim, maiestatemq; quoniam intelligere non poterant, miscuerunt eum mundo, id est operi suo. Vnde est illud Virgilianum:

> Totamq; infusa per artus
> Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Vbi est ergo illud, quod ijdem ipsi aiunt, & factum esse diuina prouidẽtia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo sine mundo. Si regit, non utiq; sicut mens corpus regit, sed tanquam dominus domum, nauimq; gubernator, auriga currum: nec tamen misti sunt ijs rebus, quas regunt. Nam si hæc omnia, quæ uidemus, dei membra sunt, iam insensibilis ab his constituitur Deus: quoniam membra sensu carent, & mortalis est, quoniam uidemus membra esse mortalia. Possum enumerare, quoties repentinis quassatæ motibus uel hiauerint terræ, uel descenderint in abruptum: quoties demersæ fluctibus & urbes, & insulæ abierint in profundum: frugiferos campos, paludes inundauerint, flumina, & stagna siccauerint: montes etiam uel deciderint abrupti, uel planis fuerint adæquati: plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens, & internus ignis absumit. Et hoc parum est, si membris suis non parcit Deus, nisi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus. Maria extruuntur, montes exciduntur, & ad cruẽdas opes interiora terræ uiscera effodiuntur.

Quid, quod nec arari quidem sine laceratione diuini corporis potest: ut iam scelerati, & impij simus, q Dei mēbra uiolemus? Patitur ne ergo uexari corpus suum Deus, & debilem se, uel ipse facere, uel ab homine fieri sinit? nisi forte diuinus ille sensus, qui mundo, & omnibus mundi partibus permistus est, primam terræ faciem reliquit, ac se in ima demersit: ne quid doloris de assidua laceratione sentiret. Quod si hoc uanum, & absurdum est, tam igitur ipsi eguerunt, quàm hæc indigent sensu: qui non perspexerunt, diuinum quidem spiritum esse ubiq; diffusum, eoq; omnia contineri. Nec tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, grauibus, & corruptibilibus elementis misceatur. Illud ergo rectius, quod à Platone sumpserunt, à Deo factum esse mundum, & eius prouidentia gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos qui idem senserunt, docere, atq; explicare, quæ causa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi, quare hoc, aut cuius gratia fecerit. At idem Stoici, hominum inquiunt causa, mundus effectus est: audio. Sed Epicurus ignorat, ipsos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cum diceret mundum non esse à dijs constitutum, sic ait:

Dicere porrò hominum causa uoluisse parare
Præclaram mundi naturam.

Deinde intulit:

Desipere est. Quid enim immortalibus, atq; beatis
Gratia nostra queat largirier emolumenti,
Vt nostra quicquam causa gerere aggrediantur?

Et merito. Illi enim nullā rationē afferebant cur humanū genus uel creatū, uel institutū esset à Deo. Nostrum hoc officium est, sacramentū mundi, & hominis exponere: cuius illi expertes sacrarium ueritatis nec attingere, nec uidere potuerunt. Ergo (ut paulo ante dicebam) cum assumpsissent id, quod erat uerum, id est mundum à Deo, & hominum causa esse factum: tamen, quoniam eos in consequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id, quod assumpserant. Deniq; Plato, ne Dei opus imbecillum, & ruinosum faceret, in æternum dixit esse mansurum. Si hominū causa factus est, & ita factus est, ut esset æternus: cur ergo ipsi, quorum causa factus est, non sunt sempiterni? Si mortales, propter quos factus est, ergo & ipse mortalis, atq; solubilis. Neque enim pluris est ipse, quàm ij, quorum gratia factus est: quod si ei ratio quadraret, intelligeret periturum esse, quia factus est: nec posse in æternum manere, nisi quod tangi nō potest. Qui autem negat hominum causa factum, hic nullam rationem tenet. Si enim dicit ipsum fabricatorem sua causa tantū, hæc opera esse molitum, cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipso fruimur? Quid sibi uult

humani

humani generis, cæterorumq; animantium fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur deniq; augemur? minuimur? interimus? Quid habet rationis ipsa generatio? quid perpetua successio? Nimirum uidere Deus uoluit, & suis uarijs imaginibus tanquam sigilla confingere: quibus se oblectaret, & nihilominus tamen, si ita esset, curæ haberet animantes: præcipueq; hominē, cuius imperio cuncta subiecit. Qui autem dicunt semper fuisse mundum, omitto illud, quod esse ipse sine aliquo principio non potest, unde extricare se nequeunt. Sed hoc dico, si semper mundus fuit, nullam potest habere rationem. Quomodo enim potuit in eo ratio moliri, quod nunquam sumpsit exordium? Nam prius quàm fiat aliquid, aut struatur, opus est consilio, ut disponi posit quemadmodum fiat: nec incipi quicquā potest, sine prouisione rationis. Itaq; omne opus ratio præcedit: non habet ergo rationem, quod factum non est. Atqui mundus habet rationem, qua & constat, & regitur. Ergo factus est: & si factus est, resoluetur. Reddant ergo isti rationem, si possunt, aut cur factus in principio sit, aut postea resoluatur. Quod quia docere non poterat Epicurus, siue Democritus, sua sponte natum esse dixit, seminibus inter se paßim coëuntibus: quibus iterum resolutis, dissidium, atq; interitum secuturum. Corrupit ergo quod recte uiderat, & totam rationem penitus ignorantia rationis euertit: redegitq; mundum, & omnia, quæ in eo geruntur, ad similitudinem cuiusdam somnij uanissimi: siquidem rebus humanis nulla ratio subsistat. Cum uero mundum, omnesq; partes eius, ut uidemus, mirabilis ratio gubernet: cum cœli temperantia, & æqualis in ipsa uarietate cursus astrorum, luminumq; cœlestium temporum constans, ac mira descriptio, terrarum uaria fœcunditas: plana camporum, munimenta, & aggeres montium, uiriditas, ubertasq; syluarum, fontiū saluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta & copiosa interfusio, uentorum diuersa, & utilis aspiratio, cæteraq; omnia ratione summa cōstent: quis tam cæcus est, ut existimet sine causa esse facta, in quibus mira dispositio prouidentissimæ rationis elucet? Si ergo sine causa nec est, nec fit quicquam omnino, si & prouidentia summi Dei ex dispositione rerum, & uirtus ex magnitudine, & potestas ex gubernatione manifesta est: hebetes ergo, & insani, qui prouidentiam non esse dixerunt. Non improbarem, si Deos iccirco non eße dicerent, ut unum dicerent. Cum autem ideo ut nullum, qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

hominj cuncta parent.

Quod omnis res ad aliquem usum facta est, etiã illa, quæ omnino uidentur esse mala: & quare homo creatus sit corpore fragili, & capax rationis. Caput IIII

Sed de prouidentia satis in primo libro diximus: quia si est, ut apparet, ex mirabilitate operum suorum, necesse est etiam hominem, cæterasq; animantes eadem prouidentia creauerit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingẽdi generis humani: quoniam constat, id quod Stoici dicũt, hominum causa mundũ esse fabricatum: quãquam in hoc ipso non mediocriter peccent, quod non hominis causa dicunt, sed hominum. Vnius enim singularis appellatio totũ comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quoniam ignorant unum hominem à Deo esse formatum: putantq; homines in omnibus terris, & agris, tanquam fungos esse generatos. At Hermes non ignorauit hominem & à Deo, & ad Dei similitudinem factũ: sed redeo ad propositum. Nihil est (ut opinor) quod sit propter seipsum factum, sed quicquid omnino fit, ad usum aliquem fieri necesse est. Quis est enim uel tam ineptus, uel tam otiosus, ut aggrediatur facere aliquid frustra: ex quo nullam utilitatem, nullum commodum speret? Qui domũ ædificat, non iccirco ædificat, ut tantummodo domus sit, sed ut in ea possit habitari. Qui nauem fabricat, non ideo assumit operam, ut tantum nauis appareat, sed ut in ea nauigetur. Item qui uas aliquod instruit, aut format, non propterea id facit, ut tantum fecisse uideatur: sed ut uas illud effectũ, capiat aliquid necessarium. Similiter cætera, quæcunq; fiunt, non utiq; in superuacuum, sed ad usus aliquos laborantur. Mundus igitur à Deo factus est, non utiq; propter ipsum mundum. Neq; enim aut calore solis, aut lumine, aut aspiratione uentorum, aut humore imbrium, aut alimonia frugum, cum sensu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici potest, quod Deus propter seipsum fecerit mundum: quoniam potest esse sine mundo, sicut fuit antea: & ijs omnibus, quæ in eo sunt, quæq; generantur, Deus ipse nõ utitur. Apparet ergo animantium causa mundum esse constructum: quoniam ijs rebus, quibus constat, animantes fruuntur: quæ ut uiuere, ut constare possint, omnia his necessaria temporibus certis subministrãtur. Rursus cæteras animantes hominis causa esse factas ex eo clarum est, quod homini seruiunt, & tutelæ eius, atque usibus data sunt: quoniam siue terrenæ sunt, siue aquatiles, non sentiunt mundi rationem, sicut homo. Respõdẽdum est hoc loco philosophis, maximeq; Ciceroni, qui ait: Cur omnia nostri causa cum faceret, tantã uim natricum, uiperarumq; fecerit? cur tam multa pestifera terra, marique disperserit? Ingens ad disputandum locus

est,sed ut in transcursu breuiter stringẽdus est. Quoniam homo ex rebus diuersis,ac repugnantibus configuratus est animo,& corpore, id est cœlo,atq; terra,tenui,& cõprehensibili,æterno,ac temporali,sensibili,atq; bruto, luce prædito,atque tenebroso, ipsa ratio, ac necessitas exigebat, & bona homini proponi,& mala:bona, quibus utatur:mala, quæ uitet, & caueat. Iccirco enim data est illi sapientia,ut cognita bonorum,malorumq; natura,in appetendis bonis,& malis declinandis uim suæ rationis exerceat. Nam cæteris animantibus,quibus sapientia data non est, munita indumentis naturalibus, & armata sunt. Homini autem pro his omnibus,quod erat præcipuum,rationem dedit solam. Itaq; nudum formauit, & inermem,ut eũ sapientia & muniret,& regeret. Munimenta,& ornamenta eius non foris,sed intus:non in corpore,sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala,quæ caueret,quæ à bonis, utilibusq; distingueret, non esset ei sapiẽtia necessaria. Sciat ergo M. Tullius,aut ideo homini datam esse rationem,ut & pisces caperet usus sui gratia, & natrices, uiperasq; uitaret salutis suæ causa. Aut iccirco bona ei, malaq; proposita, quia sapientiam acceperat:cuius uis omnis in discernendis bonis,malisq; uersatur. Magna igitur,& recta,& admirabilis est uis,& ratio,& potestas hominis:propter quem mundum ipsum,& uniuersa,quæcunq; sunt,Deus fecit: tantumq; illi honoris habuit, ut eum præficeret uniuersis:quoniam solus poterat Dei opera mirari. Optime igitur Asclepiades noster de prouidentia summi Dei differens,in eo libro, quem scripsit ad me. Atque ideo,inquit,merito quis arbitretur,proximum sibi locum diuinam prouidentiam dedisse ei,qui potuit intelligere ordinationem suam. Nam sol iste est,quis eum uidet ita,ut intelligat,quia sol est, & quantum gratiæ afferat cæteris institutis? Hoc cœlum est,quis id suspicit? terra hæc, quis eam colit? hoc pelagus,quis in eo nauigat? hic est ignis,quis eo utitur? Instituit ergo summus deus non propter se,quia nihilo indiget,sed propter hominem,qui his congruenter uteretur.

Quare homo creatus sit,& quare ex cõtrarijs cõstet:& quod ei domiciliũ cõstitutũ sit in medio:& uia duplex proponitur,quarũ alteram ministrat natura, alteram largitur gratia. Et quid significet, quod homo primum quadrupedibus conformatur, & postea erigitur,& tandem utitur exercitio rationis. Caput V.

Reddamus nunc rationem, quare hominem ipsum fecerit. Quod si philosophi fecissent, aut defendissent illa,quæ uera inuenerant,

aut in maximos errores non incidißent. Hæc est summa, hic cardo rerum est: quem qui nõ tenuerit, ueritas illi omnis elabitur. Hoc est deniq;, quod efficit illis non quadrare rationem: quæ illis si effulsisset, si sacramentum hominis omne cognouissent, nunquam disputationes eorum, & omnẽ philosophiam de transuerso Academia iugulaßet. Sicut ergo mũdum nõ propter se Deus fecit, quia commodis eius non indiget, sed propter hominẽ, qui eo utitur, ita ipsum hominem propter se. Quæ utilitas Deo in homine, inquit Epicurus, ut cum propter se faceret? Scilicet ut eßet qui opera eius intelligeret, qui prouidentiam disponendi, rationem faciendi, uirtutẽ consummandi, & sensu admirari, & uoce proloqui posset. Quorũ omniũ summa hæc est, ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit: is artificẽ rerum omnium, is uerum patrem suum debita ueneratione prosequitur, qui uirtutem maiestatis eius de suorum operum inuentione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri potest, & mũdum hominis, & hominẽ sua causa Deum fecisse, quàm quod ex omnibus animantibus solus ita formatus est, ut oculi eius ad cœlum erecti, facies ad Deum spectans, uultus cum suo parente communis sit: ut uideatur hominem deus, quasi porrecta manu alleuatum ex humo, ad contemplationem sui excitasse? Quid ergo, inquit, deo cultus hominis confert beato, & nulla re indigenti? uel si tantum honoris homini habuit, ut ipsius causa mundum fabricaret, & instrueret eum sapientia, ut dominum uiuentium faceret, cumq; diligeret tanquam filium: cur mortalem, fragilemq; constituit? cur omnibus malis, quem diligebat, obiecit: cum oporteret & beatũ eße hominem, tanquã coniunctum, & proximum Deo, & perpetuũ, sicut ipse est, ad quem colendum, & contemplandum figuratus est? Quanquam hæc ferè in prioribus libris sparsim docuimus, tamen quoniam proprie id materia nunc exigit, quia de uita beata dißerere propositum est, explicanda sunt ista diligentius, & plenius: ut dispositio dei, & opus, uoluntasq; noscatur. Cum posset semper spiritibus suis immortalibus innumerabiles animas procreare, sicut angelos genuit, quibus immortalitas sine ullo malorum periculo, & metu constat: excogitauit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinem crearet animarum: quas primo imbecillibus, fragilibusque corporibus illigatas, constitueret inter bonum, malumque medias, ut constantibus ex utriusque naturis uirtutem proponeret: ne immortalitatem delicate assequerentur, ac molliter, sed ad illud æternæ uitæ ineloquibile præmium summa cum difficultate, ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut eos grauibus, & inexibilibus membris indueret, quoniam consistere in

ineloquibile

re in medio inani non poterant, ponderibus, & grauitate corporis deorsum premente, sedem illis, ac domicilium primo condendum esse decreuit. Itaque ineffabili uirtute, ac potentia præclara mundi opera molitus est, suspensis in altitudinem leuibus elementis, & grauibus in imis depressis: & cœlestia firmauit, & terrena constituit. Non est necesse nunc exequi singula: quoniam in secundo libro uniuersa executi sumus. Lumina igitur posuit in cœlo, quorum moderatione & claritas, & motus aptißimus ad utilitates uiuentiũ temperatus est. Terræ autem, quam sedem uoluit eße, fœcunditatem uariam gignendi, ac proferendi dedit: ut ubertas frugum, & herbarum, & uirentium pro natura, & usu cuiusq; generis alimoniam ministraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipsa terra, quam illi à principio in habitaculum præparauit: id est spiritũ suum terreno corpore induit, & inuoluit, ut compactus ex rebus diuersis, ac repugnãtibus bonum, ac malum caperet: & sicut terra ipsa fœcunda est ad fruges pariendas, ita corpus hominis, quod aßumptũ est è terra, generãdi copiam, facultatemq; procreandæ sobolis accepit. Vt quoniam fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto temporalis uitæ spatio cederet: & illud, quod fragile, atq; imbecillum gerebat, perpetua succeßione renouaret. Cur igitur cum mortalem finxit, atq; fragilem, cum illius causa mundum ædificasset? Primum ut infinita uis animarũ gigneretur, omnemq; terram multitudine oppleret. Deinde ut proponeret homini uirtutem, id est tolerantiam malorum, ac bonorum, per quam poßet præmium immortalitatis adipisci. Nam quia homo ex duabus rebus constat, corpore, atq; anima, quorum alterum terrenum est, alterum cœleste, duæ uiæ homini attributæ sunt: una temporalis, quæ corpori aßignatur: altera sempiterna, quæ animæ subiacet. Illam nascendo accepimus, hanc aßequimur laborando, ne immortalitas homini (ut ante diximus) sine illa difficultate constaret. Illa terrena est, sicut corpus, & ideo finitur: Hæc uero cœlestis, sicut anima, & ideo terminum non habet. Illam primam nescientes accepimus, hanc secundam scientes. Virtuti enim non naturæ datur, quia uoluit nos deus uitam nobis in uita comparare. Iccirco hãc nobis præsentẽ dedit, ut illã ueram, & perpetuam, aut uitijs amittamus, aut uirtute mereamur. In hac corporali non est summũ bonũ: quoniã sicut neceßitate diuina nobis data est, ita rursus diuina neceßitate soluetur. Ita quod finem habet, summum bonum non habet. In illa uero spiritali, quam per nos ipsi acquirimus, summũ bonum continetur: quia nec malum potest habere, nec finem: cuius rei argumentum natura & ra

R

tio corporis præbet. Cætera nanq; animalia in humum uergunt: quia terrena sunt, nec capiunt immortalitatem, quæ de cœlo est. Homo autem rectus in cœlum spectat: quia proposita est illi immortalitas, nec tamen uenit, nisi tribuatur homini à Deo. Nam nihil interesset inter iustum, & iniustum: siquidem omnis homo natus, immortalis fieret: ergo immortalitas non sequela naturæ, sed merces, præmiumq; uirtutis est. Deniq; homo non statim, quādo natus est, rectus ingreditur, sed quadrupes primo: quia ratio corporis, & huius præsentis uitæ cōmunis est nobis cum mutis animalibus. Post deinde confirmatis uiribus erigitur, & lingua eius in eloquium soluitur, & mutum animal esse desinit. Quæ ratio docet mortalē nasci hominem: postea uero immortalem fieri, cum cœperit ex Deo uiuere: id est iustitiam sequi, quæ continetur in Dei cultu: cum excitauerit hominem deus ad aspectum cœli, ac sui. Quod tunc fit, cum homo cœlesti lauacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe uitæ prioris: & incremēto diuini uigoris accepto, fit homo perfectus, & plenus. Ergo quia uirtutem proposuit homini Deus, licet anima, & corpus consociata sint, tamen contraria sunt, & impugnant inuicem. Animi bona, mala sunt corporis: id est opum fuga, uoluptatum interdictio, doloris, mortisq; contemptus. Item corporis bona, mala sunt animi, hoc est cupiditas, & libido: quibus & opes appetuntur, & suauitas uariarum uoluptatum, quibus eneruatus animus extinguitur. Ideo necesse est iustum, & sapientem in omnibus malis esse: quoniam malorum uictrix est fortitudo: Iniustos autem in diuitijs, in honore, in potestate. Hæc enim bona corporalia, & terrena sunt. Illi autem, qui terrenam uitam agunt, nec assequi immortalitatem queunt: quia se uoluptatibus dediderunt, quæ sunt uirtutis inimicæ. Itaq; uita hæc temporalis illi æternæ debet esse subiecta, sicut corpus animæ. Quisquis ergo animæ uitam maluerit, uitam corporis contemnat necesse est: nec aliter eniti ad summum poterit, nisi quæ sunt ima, despexerit. Qui autē corporis uitam fuerit amplexus, & cupiditates suas in terram deiecerit, illā superiorē uitā consequi nō potest. Sed qui mauult bene uiuere in æternum, male uiuet ad tempus: & afficietur omnibus molestijs, & laboribus, quādiu fuerit in terra, ut habeat diuinū, ac cœleste solatiū. Et qui maluerit bene uiuere ad tempus, male uiuet in æternū: quia damnabitur Dei sententia ad pœnam, qui cœlestibus bonis terrena præposuit. Propterea igitur coli se Deus expetit, & honorari ab homine tāquā pater, ut uirtutē, & sapientiam teneat: quæ sola immortalitatem parit. Nā quia nullus alius præter ipsum donare eam potest: quia solus possidet pietatem hominis, qui Deum honorauerit: hoc afficietur præmio, ut sit in æternum beatus: sitq; apud Deum, & cum deo semper.

Item quare mundus creatus sit, quare homo: quàm inanis sit cultus deorum. Caput VI.

NVnc totam rationẽ breui circumscriptione signemus: iccirco mundus factus est, ut nascamur. Ideo nascimur, ut agnoscamus factorẽ mundi, ac nostri Deum. Ideo agnoscimus, ut colamus. Ideo colimus, ut immortalitatem pro mercede laborum capiamus: quoniã maximis laboribus cultus dei cõstat. Ideo præmio immortalitatis afficimur, ut similes angelis effecti, summo patri, ac Deo in perpetuum seruiamus, & simus æternum deo regnum. Hæc summa rerum est, hoc arcanum Dei, hoc mysteriũ dei, hoc mysterium mundi: à quo sunt alieni, qui sequentes præsentem uoluptatem terrestribus, ac fragilibus bonis se addixerũt: & animas ad cœlestia genitas, suauitatibus mortiferis, tanquã luto, cœnó ue demerserũt. Quæramus nunc uicißim, an in cultu Deorum, ratio ulla subsistat: qui si multi sunt, si ideo tantum ab hominibus colũtur, ut præstent illis opes, honores, uictorias, & quæq; alia, quæ non nisi ad præsens ualent: si sine causa gignimur, si in hominibus procreandis prouidẽtia nulla uersatur: si casu nobismetipsis, ac uoluptatis nostræ gratia nascimur: si nihil post mortem sumus: quid potest esse tam superuacuũ, tam inane, tam uanum, quàm humana res, & quàm mundus iste? qui, cũ sit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione constitutus, tamen rebus ineptis uacet. Cur enim uentorum spiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiãt? imbres cadant? ut fruges terra producat, ut uarios fœtus alat? Cur deniq; omnis natura rerum laboret, nequid desit earum rerum, quibus uita hominũ sustinetur, si est inanis, si ad nihilũ interimus, si nihil est in nobis maioris emolumenti Deo? Quod si est dictu nefas, nec putandũ est fieri poße, ut nõ ob aliquam maximã rationem fuerit constitutum, quod uideamus maxima ratione constare: quæ potest esse ratio in his erroribus prauarum religionum, & in hac persuasione philosophorũ, qua putãt animas interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur dij hominibus tam diligenter suis quæq; temporibus exhibeant? An ut illis far, & merum demus, & odorem thuris, & sanguinem pecudũ? quæ neq; immortalibus grata esse poßunt, quia sunt fragilia: neq; usui esse expertibus corporũ, quia hæc ad usum corporalium data sunt. Et tamen si ea desyderarent, sibijpsi poßent exhibere, cum uellent. Siue igitur intereunt animæ, siue in æternum manent, quam rationem continet cultus Deorum, aut a quo mundus factus est? Cur, aut quando, aut quousque, quatenus homines, aut quamobrem procreati? Cur nascuntur, intereunt, succedunt, renouantur? Quid'ue

ex cultibus Deorum aſſequuntur, qui poſt mortem nihil futuri ſunt? Quid præſtant? Quid pollicētur? Quid minantur aut hominibus, aut dijs dignum? uel ſi manent animæ poſt obitum, quid de his faciunt, facturi'ue ſunt? Quid illis opus eſt theſauro animarum? Ipſi illi ex quo fonte oriuntur? Quomodo, aut quare, aut unde multi ſunt? Ita fit, ut ſi ab illa rerum ſumma, quam ſuperius comprehendimus aberraueris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluantur.

Quare philoſophi nequiuerint comprehēdere ueritatem integre: quam tamen, ſicut exempla declarant, particulatim comprehenderunt totam, ſed defendere nequiuerunt. Cap. VII

QVam ſummam quia philoſophi non comprehenderunt, nec ueritatem comprehendere potuerunt: quamuis ea ferè, quibus ſumma ipſa cōſtat, & uiderint, & explicauerint: ſed diuerſi, ac diuerſe omnia illa protulerūt, nō annectētes nec cauſas rerū, nec cōſequētias, nec rationes, ut ſummam illam, quæ continet uniuerſa, & compingerent, & implerent. Facile eſt autem docere, penè uniuerſam ueritatem per philoſophos, & ſectas eſſe diuiſam. Non enim ſic philoſophiam nos euertimus, ut Academici ſolent, quibus ad omnia reſpondere propoſitum eſt: quod eſt potius calumniari, & illudere. Sed docemus, nullam ſectam fuiſſe tam deuiam, nec philoſophorum quenquam tam inanem, qui non uiderit aliquid ex uero. Sed dū contradicendi ſtudio inſaniunt, dum ſua etiam falſa defendunt, aliorum etiam uera ſubuertunt: non tantum illis ueritas elapſa eſt, quam ſe quærere ſimulabant, ſed ipſi etiam potiſſimum ſuo uitio perdiderunt. Quodſi extitiſſet aliquis, qui ueritatem ſparſam per ſingulos, per ſectasq; diffuſam colligeret in unum, ac redigeret in corpus, is profecto non diſſentiret à nobis. Sed hoc nemo facere, niſi ueri peritus, ac ſciens poteſt. Verum autem ſcire non niſi eius eſt, qui ſit doctus à deo. Nemo enim poteſt aliter repudiare quæ falſa ſunt: eligere, ac probare quæ uera: ſed ſi uel caſu id efficeret, certiſſime philopharetur. Et quamuis non poſſet diuinis teſtimonijs illa defendere, tamen ſeipſam ueritas illuſtraret ſuo lumine. Quare incredibilis eſt error, illorum, qui, cum aliquam ſectam probauerint, eiq; ſe addixerint, cæteras damnāt tāquam falſas, & inanes: armantq; ſe ad præliandum, nec quid defendere debeāt ſcientes, nec quid reſutare: incurſantq; paſſim ſine delectu omnia, quæ afferunt quicunq; diſſentiunt. Ob has eorum pertinaciſſimas contentiones nulla extitit philoſophia, quæ ad uerum propius accederet. Nā

Veritas se defendit per se. ex ci[illegible] tatione

particulatim

particulatim ueritas ab his tota comprehensa est. Factum esse mundum à Deo dixit Plato. Idem prophetæ loquuntur. Idemq́; ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant ergo qui omnia, uel sua sponte nata eße dixerunt, uel minutis seminibus conglobatis: quoniam tanta res, tam ornata, tam magna neq; fieri, neq; disponi, & ordinari sine aliquo prudẽtissimo authore potuit: & ea ipsa ratio, qua constare, ac regi omnia sentiuntur, solertißimæ mentis artificem confitetur. Hominum causa mundum, & omnia quæ in eo sunt, esse facta Stoici loquuntur: idem nos diuinæ literæ docẽt. Errauit ergo Democritus, qui uermiculorum modo putauit effusos eße de terra nullo authore, nullaq́; ratione. Cur enim formatus sit homo, diuini sacramenti est: quod quia ille scire nõ poterat, humanam uitam deduxit ad nihilum. Ad uirtutem capessendam nasci homines Ariston disseruit: idẽ nos monemur, ac discimus à prophetis. Igitur falsus Aristippus, qui hominem uoluptati, id est malo, tanquàm pecudem subiugauit. Immortales esse animas Pherecydes, & Plato disputauerunt. Hæc uero propria est in nostra religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito errauit, qui perire cum corpore, ac dissolui argumentatus est. Esse inferos Zenon Stoicus docuit, & sedes piorum ab impijs eße discretas: & illos quidẽ quietas, ac delectabiles incolere regiones: hos uero luere pœnas in tenebrosis locis, atq; in cœni uoraginibus horrẽdis. Idẽ nobis prophetæ palàm faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poëtarũ id eße figmentũ putauit, & illas inferorum pœnas, quæ feruntur, in hac esse uita interpretatus est. Totam igitur ueritatem, & omne diuinæ religionis arcanũ philosophi attigerunt. Sed alijs refellentibus defendere id, quod inuenerant, nequiuerunt: quia singulis ratio non quadrauit: nec ea, quæ uera senserant, in summam redigere potuerunt, sicut superius nos fecimus.

De immortalitate animæ, & quibus eam argumentis Plato sit conatus astruere. Caput VIII.

VNum est igitur summum bonum immortalitas, ad quam capiendam, & formati à principio, & nati sumus. Ad hanc tendimus, hanc spectat humana natura, ad hanc nos prouehit uirtus. Quod bonũ quia comprehẽdimus, superest etiam, ut de ipsa immortalitate dicamus. Platonis argumenta, quamuis ad rem conferant multum, tamen parum habẽt firmitatis ad probandũ, & implendũ ueritatẽ: quoniã nec rationẽ mysterij totius magni cõsummauerat, in unũq; collegerat, nec summum bonũ comprehenderat. Nã licet uerũ de immortalitate animæ sentiret,

tamen non ita de illa, tanquam de summo bono disserebat. Nos igitur certioribus signis eligere possumus ueritatem: qui eam non ancipiti suspicione collegimus, sed diuina traditiōe cognouimus. Plato autem sic argumētatus est, immortale esse quicquid per seipsum & sentit, & semper mouetur. Quod enim principiū motus nō habet, nec finē habiturum: quia deseri à semetipso nō potest. Quod argumētum etiā mutis animalibus æternitatem daret, nisi adiectione sapiētiæ discreuisset. Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non posse, quin sit immortalis animus humanus: cuius miranda solertia inueniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi, atq; discēdi, & memoria præteritorū, & prouidentia futurorum, & artium plerunq; innumerabilium scientia, qua cæteræ careant animantes, diuina, & cœlestis appareat: quia origo animi, qui tanta capiat, & tanta contineat, nulla reperiatur in terra. Siquidem ex cōcretione terrena, nihil habeat admistum, sed necesse est in terram resolui, quod est in homine ponderosum, & dissolubile. Quod autē tenue, ac subtile, id uero esse indiuiduū, ac domicilio corporis uelut carcere liberatum, ad cœlum, & naturam suā peruolare. Hæc ferè Platonis collecta breuiter, quæ apud ipsum late, copioseq; explicantur. In eadē sentētia fuit etiam Pythagoras antea, eiusdemq; præceptor Pherecydes: quem Cicero tradit primum de æternitate animarum disputasse. Qui omnes, licet eloquētia excellerent, tamen in hac duntaxat contentione, non minus authoritatis habuerunt, qui contra hanc sententiam disserebant: Dicæarchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus: adeo ut res ipsa, de qua inter se pugnabant, in dubium uocarētur: deniq; & Tullius expositis horum omniū de immortalitate, ac morte sententijs, nescire se quid sit uerum pronuntiauit. Harum inquit sententiarum quæ uera sit, deus aliquis uiderit. Et rursus alibi: Quoniam utraq;, inquit, earum sentētiarum doctissimos habuit authores, nec quid certi sit diuinari potest. Verum opus nobis diuinatione non est, quibus ueritatem, diuinitas ipsa patefecit.

Quæ sit de immortalitate animæ fidelis assertio. Et quod laborum, uirtutumq; finis beata æternitas est. Caput IX.

His itaque argumentis, quæ nec Plato, nec ullus alius inuenit, animarum æternitas probari, ac perspici potest, quæ nos breuiter collegimus, quoniam properat oratio ad narrandū iudicium Dei maximum: quod in terra propinquante seculorū fine celebrabitur. Ante omnia, quoniam deus ab homine uideri non potest, ne quis tamen ex eo ipso putaret.

Deum non eſſe, quia mortalibus oculis nõ uideretur, inter cætera inſtitutorum ſuorum miracula, fecit etiam multa: quorum uis quidem apparet, ſubſtantia tamen non uideretur, ſicut eſt uox, odor, uentus: ut harum rerum argumento, & exemplo, etiam Deum, licet ſub oculos non uenit, de ſua tamen ui, & effectu, & operibus cerneremus. Quid uoce clarius? aut uento fortius? aut odore uiolentius? Hæc tamen, cum per aërem feruntur, ad ſenſusq́; noſtros ueniunt, & eos potentia ſua impellunt, non cernũtur acie luminum, ſed alijs corporis partibus ſentiuntur. Similiter Deus non aſpectu nobis, alió ue fragili ſenſu comprehendendus eſt, ſed mentis oculis intuendus: cum opera eius præclara, & miranda uideamus. Nam illos, qui nullum omnino deum eſſe dixerunt, non modo philoſophos, ſed ne homines quidem eſſe dixerim: qui mutis ſimillimi, ex ſolo corpore conſtiterunt, nihil omnino cernentes animo, & ad ſenſum corporis cuncta referẽtes: qui nihil putabant eſſe, niſi quod oculis contuebantur. Et quia uidebant aut bonis accidere aduerſa, aut malis proſpera, fortuitu geri omnia crediderunt: & natura mundum, non prouidentia conſtitutum. Hinc iam prolapſi ſunt ad deliramenta, quæ talem ſententiam neceſſario ſequebãtur. Quod ſi eſt deus & incorporalis, & inuiſibilis, & æternus, ergo nõ iccirco interire animam credibile eſt, quia non uidetur, poſtquam receſſit à corpore: quoniam conſtat eſſe aliquid ſentiens, ac uigens, quod non ueniat ſub aſpectum. At enim difficile eſt animo comprehendere, quemadmodum poſſit anima retinere ſenſum ſine ijs partibus corporis, in quibus ineſt officium ſentiendi. Quid de Deo? Num facile eſt comprehendere quemadmodum uigeat ſine corpore? Quod ſi Deos eſſe credunt, qui ſi ſunt, utique ſunt expertes corporum, neceſſe eſt humanas animas eadem ratione ſubſiſtere: quoniam ex ipſa ratione, ac prouidẽtia intelligitur eſſe quædam in homine, ac Deo ſimilitudo. Denique illud argumentum, quod & M. Tul. uidit, ſatis firmum eſt: ex eo æternitatem animæ poſſe dignoſci, quia nullum ſit aliud animal, quod habeat notitiam Dei aliquam: religioq́; ſit penè ſola, quæ hominem diſcernat à mutis: quæ cum in hominem ſolum cadat, profecto teſtatur id affectare nos, id deſyderare, id colere, quod nobis familiare, quod proximum ſit futurum. An aliquis, cum cæterarum animantiũ naturam conſyderauerit, quas pronis corporibus abiectas, in terramq́; proſtratas, ſummi Dei prouidentia effecit, ut ex hoc intelligi poſſit, nihil eas rationis habere cum cœlo, poteſt non intelligere ſolum ex omnibus cœleſte, ac diuinum animal eſſe hominem: cuius corpus ab humo excitatũ, uultus ſublimis, ſtatus erectus, originem ſuam quærit, & quaſi contempta hu-

ad deliramenta prolabi

Argumentum Ciceronis

θεωρία

militate terræ ad altum nititur: quia ſentit ſummum bonum in ſummo ſibi eſſe quærendum, memorq́; conditionis ſuæ, qua Deus illum ſecit eximium, ad artificem ſuum ſpectat. Quã ſpectationem Triſmegiſtus θεωρίαν rectiſſime nominauit, quæ in mutis animalibus nulla eſt. Cum autem ſapiẽtia, quæ ſoli homini data eſt, nihil aliud ſit, quàm Dei notitia, apparet animam non interire, neq; diſſolui, ſed manere in ſempiternum, quia Deum, qui ſempiternus eſt, & quærit, & diligit, ipſa cogente natura, ſentiens uel unde orta ſit, uel quò reditura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum eſt, quod homo ſolus cœleſti elemento utatur. Nam cum rerum natura his duobus elementis, quæ repugnãtia ſibi, & inimica ſunt, conſtet, igne, & aqua, quorum alterũ cœlo, alterum terræ aſcribitur: cæteræ animantes: quæ terrenæ, mortalesq́; ſunt, terreno, grauiq; utuntur elemento: homo ſolus ignem in uſu habet, quod eſt elementum leue, ſublime, cœleſte. Ea uero, quæ ponderoſa ſunt, ad mortẽ deprimunt: & quæ leuia ſunt, ad uitam ſubleuant: quia uita in ſummo eſt, mors in imo. Et ut lux eſſe ſine igne non poteſt, ſic uita ſine luce. Igitur ignis elementum eſt lucis, ac uitæ: unde apparet hominem, qui eo utitur, immortalem ſortitũ eſſe conditionem: quia id illi familiare eſt, quod facit uitam. Virtus quoq; homini ſoli data magno argumẽto eſt, immortales eſſe animas, quod nec erit ſecũdum naturam, ſi anima extinguitur. Huic enim præſenti uitæ nocet. Nam uita iſta terrena, quam communem cum mutis animalibus ducimus, & uoluptatem expetit, cuius uarijs fructibus, ac ſuauitatibus delectatur: & dolorem fugit, cuius aſperitas naturam uiuentium acerbis ſenſibus lædit, & ad mortem perducere nititur, quæ diſſoluit animantes. Si ergo uirtus & prohibet ijs bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur: & ad ſuſtinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur, ergo malũ eſt uirtus, & inimica naturæ, ſtultumq́; iudicari neceſſe eſt, qui eã ſequitur: quoniam ſe ipſe lædit & fugiendo bona præſentia, & appetendo æque mala ſine ſpe fructus amplioris. Nam cum liceat nobis iucundiſſimis frui uoluptatibus, non'ne ſenſu carere uideamur, ſi malimus in humilitate, in egeſtate, in contemptu, in ignominia uiuere, aut ne uiuere quidem, ſed dolere, cruciari, & mori? Ex quibus malis nihil amplius aſſequamur, quo poſſit uoluptas omiſſa penſari. Si autem uirtus malum non eſt, facitque honeſte, quod uoluptates uitioſas, turpesq́; contemnit: & fortiter, quod nec dolorem, nec mortem timet, ut officium ſeruet: Ergo maius aliquod bonũ aſſequatur neceſſe eſt, quàm ſunt illa, quæ ſpernit. At uero morte ſuſcepta, quod ulterius bonum ſperari poteſt, niſi æternitas?

ubi uita est. ubi mors.

Suscipere Mortem

Item

Item de immortalitate animæ: & quod uirtus semel habita perpetuatur, & amitti non potest. Et quod uita duplex est, & item mortes duæ homini præponuntur. Caput X.

TRanseamus nunc uicissim ad ea, quæ uirtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia sunt: cũ ad præsens enim mouetur iræ impetus, recepta ultione sedatur: libidinis uoluptas, corporis finis est. Cupiditatem autem satietas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimunt. Ambitio, postquam honores, quos uoluit, adepta est, consenescit. Item cætera uitia consistere, ac permanere nõ possunt, sed ipso fructu, quem expetunt, finiuntur. Recedunt, ergo, & redeunt. Virtus autem sine ulla intermissione perpetua est: nec discedere ab eo potest, qui eam semel cepit. Nam si habeat interuallum, si aliquando ea carere possumus, redibũt protinus uitia, quæ uirtutem semper impugnant. Non est igitur comprehensa, si deserit, si aliquando secedit. Cum uero sibi domicilium stabile collocauit, in omni actu uersari eam necesse est. Nec potest fideliter depellere uitia & fugare, nisi pectus, quod insedit, perpetua statione munierit. Ipsa ergo uirtutis perpetuitas indicat, humanum animũ, si uirtutem ceperit, permanere: quia & uirtus perpetua est, & solus animus humanus uirtutem capit. Quoniam igitur contraria sunt uitia uirtuti, omnis ratio diuersa, & contraria sit necesse est: quia uitia commotiones, & perturbationes animi sunt. Virtus è contrario lenitudo, & tranquillitas animi est. Quia uitia temporalia, & breuia sunt, uirtus perpetua & constans, & par sibi semper. Quia uitiorũ fructus, id est uoluptates, æque ut ipsa breues, tẽporalesq; sunt: Virtutis ergo fructus, ac præmium sempiternũ est: quia uitiorum commodum in præsenti est, uirtutis igitur in futuro. Ita fit ut in hac uita uirtutis præmium nullum sit: quia uirtus adhuc ipsa est. Nã sicut uitia, cum in actu suo finiuntur, uoluptas, & præmia eorum sequuntur: ita uirtus, cum finita est, merces eius insequitur. Virtus autem nunquam nisi morte finitur: quoniam & in morte suscipienda summum eius officium est. Ergo præmium uirtutis est post mortem. Deniq; Cicero in Tusculanis, quamuis dubitanter, tamen sensit, summum homini bonum non nisi post mortem contingere: Fidẽti animo, inquit, si ita res feret, gradictur ad mortem, in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognouimus. Mors igitur non extinguit hominem, sed ad præmium uirtutis admittit. Qui autem se (ut ait idem) uitijs, ac sceleribus cõtaminauerit, uoluptatiq; seruierit, is uero damnatus æternam luet pœnam, quam

diuinæ literæ ſecundam mortem nominant: quæ eſt perpetua, & grauiſſimis cruciatibus plena. Nam ſicut duæ uitæ propoſitæ ſunt homini, quarũ altera eſt animæ, altera corporis, ita & mortes duæ propoſitæ ſunt: una pertinens ad corpus, qua cunctos ſecundum naturam fungi neceſſe eſt: altera pertinens ad animam, quæ ſcelere acquiritur, uirtute uitatur: & ut hæc uita temporalis eſt, certosq; terminos habet, quia corporis eſt, ſic & mors æque temporalis eſt, certumq; habet finem, quia corpus attingit.

De reſurrectione corporum mortuorum: & morte, & animarum perpetuitate. Caput XI.

IMpletis ergo temporibus, quæ Deus morti ſtatuit, terminabitur ipſa mors. Et quia temporalem uitam temporalis mors ſequitur, cõſequẽs eſt, ut reſurgant animæ ad uitam perennem: quia finem mors temporalis accipit. Rurſus, ſicut uita animi ſempiterna eſt, in qua diuinos, & inclo-quibiles immortalitatis ſuæ fructus capit, ita & mors eius perpetua ſit neceſſe eſt: in qua perennes pœnas, & infinita tormẽta pro peccatis ſuis pendet. Ergo in ea conditione res poſita eſt, ut qui beati ſunt in hac uita corporali, atq; terrena, ſemper miſeri ſint futuri: quia iam bonis, quæ maluerunt, potiti ſunt: quod ijs euenit, qui deos adorant, Deum negligunt. Deinde qui iuſtitiam ſequentes in hac uita miſeri fuerint, & contempti, & inopes, & ob ipſam iuſtitiã contumelijs, & iniurijs ſæpe uexati, quia nec aliter uirtus teneri poteſt, ſemper beati ſunt futuri: ut quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruantur. Quod his utiq; contingit, qui contemptis terreſtribus Dijs, & fragilibus bonis, cœleſtem religionem Dei ſequuntur: cuius bona, ſicut ipſe, qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera corporis, atq; animi? Non'ne indicant eſſe animam mortis expertem? Nã corpus, quia ipſum fragile eſt, atq; mortale, quæcũq; opera molitur, æque caduca ſunt. Nihil enim Tullius ait eſſe, quod ſit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interitum redigatur: uel iniuria hominũ, uel ipſa confectrice rerum omnium uetuſtate. At uero animi opera uidemus æterna. Nam quicunq; contemptui præſentium ſtudentes, in memoriam monimenta ingeniorum, factorumq; magnorum reliquerunt, ij planè mẽtis ſuæ, ac uirtutis nomen indelebile quæſierunt. Ergo ſi opera corporis ideo mortalia ſunt, quia ipſum mortale eſt, ſequitur ex eo, ut anima immortalis appareat: quia uidemus opera eius nõ eſſe mortalia. Eodem modo deſyderia quoq; corporis, animiq; declarãt, alterum eſſe mortale, alterũ ſempiternũ. Corpus enim nihil, niſi tẽporale deſyderat: id eſt cibũ,

potum, indumentum, quietem, uoluptatem. Et tamen hæc ipsa sine ui, & adminiculo animi nec cupere, nec assequi potest. Animus autẽ per se multa desyderat, quæ ad officium, fructum'ue corporis non redundent: eaq; non fragilia, sed æterna sunt, ut fama uirtutis, ut memoria nominis. Nam cultum Dei, qui constat abstinentia cupiditatum, ac libidinum, patientia doloris, ac contemptu mortis, etiam contra corpus anima cõcupiscit. Vnde credibile est non interire animam, sed dissociari à corpore: quia corpus sine anima nihil potest: animus autem potest multa, & magna sine corpore. Quid, quod ea, quæ uisibilia sunt oculis, & tangibilia manu, quia æternam uim pati possunt, æterna esse non possunt? Ea uero, quæ neque sub tactum, neque sub uisum ueniunt, sed tantummodo uis eorum, & ratio, & effectus apparet, æterna sunt: quia nullam uim patiũtur extrinsecus. Corpus autem si ideo mortale est, quia uisui pariter, ac tactui subiacet: ergo & anima iccirco immortalis est, q̃a nec tangi potest, nec uideri.

Item de immortalitate animæ contra Lucretium, & Epicurum. Et de differentia mentis, & animæ, & corporum resurrectione. Caput XII.

Nunc argumenta eorum, qui contra dixerũt, refellamus, quæ Lucretius tertio libro executus est: quoniam cũ corpore, inquit, anima nascitur, cũ corpore intereat necesse est. At nõ est par utriusq; ratio. Solidum enim, & comprehensibile corpus est, & oculis, & manu. Anima uero tenuis, & tactum, uisumq; fugiens. Corpus ex terra fictum, atq; solidatum est: anima in se nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato disserebat. Nec enim tantam posset habere solertiam, tãtam uim, tantam celeritatem, nisi originem traheret è cœlo. Corpus igitur quoniã fictum ex ponderoso, & corruptibili elemento, & tangibile est, & uisibile, corrumpitur, atque occidit: nec uim repellere potest, quia sub aspectũ, & sub tactum uenit. Anima autem, quia tenuitate sua omnem tactum fugit, nullo ictu dissolui potest. Ergo quamuis inter se coniuncta, & sociata nascantur: & alterum, quod est de terrena cõcretione formatum, quasi uasculum sit alterius, quod est à cœlesti subtilitate deductum: cum uis aliqua utrunq; discreuerit, quæ discretio mors uocatur, tum utrunq; in naturam suam recedit: quod ex terra fuit, id in terram resoluitur: quod ex cœlesti spiritu, id constat, ac uiget semper: quoniam diuinus spiritus sempiternus est. Deinde idem Lucretius oblitus quid assereret, & quod dogma defenderet, hos uersus posuit:

Cedit item retro, de terra quod fuit ante,
In terras: & quod missum est ex ætheris oris,
Id rursum cœli rellatum templa receptant.

Quod eius nō erat dicere, qui perire animas cum corporibus disserebat: sed uictus est ueritate, & imprudenti ratio uera surrepsit. Præterea id ipsum, quod colligit, dissolui animam, hoc est simul cum corpore interire, quoniam simul nascantur, & falsum est, & in contrarium cōuerti potest. Non enim simul interit, sed anima discedente integrū per multos dies manet: & plerunq; medicatum diutissime durat. Nam si ut simul nascuntur, simul interirent, nō discederet repēte anima, corpusq; desereret, sed uno temporis puncto utrunq; pariter dissiparetur: & tam celeriter etiam corpus, adhuc spiritu in eo manente, deliquesceret, ac periret, quàm celeriter anima discedit. Immo uero dissoluto corpore anima uanesceret, uelut humor fracto uase diffusus. Nam si terrenum, & fragile corpus post secessum animæ nō statim defluit, in terrāq; tabescit, ex qua illi origo est: ergo anima, quæ fragilis non est, in æternum manet: quoniam origo eius æterna est. Quoniā crescit, inquit, sensus in pueris, & in iuuenibus uiget, & in senibus diminuitur, apparet esse mortalem. Primum non est idem mens, & anima. Aliud est enim quo uiuimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium mens, non anima sopitur: & in furiosis mens extinguitur, anima manet: & ideo non exanimes, sed dementes uocantur. Mens ergo, id est intelligentia, uel augetur, uel minuitur pro ætate. Anima in statu suo semper est, ex quo tempore spirandi accepit facultatem: eadem usq; ad ultimum durat, donec emissa corporis claustro, ad sedem suam reuolet. Deinde quod anima quamuis à Deo sit inspirata, tamen quia tenebroso domicilio terrenæ carnis inclusa est, scientiam non habet, quæ est diuinitatis. Audit ergo, ac discit omnia, & sapientiam discendo, & audiendo capit: & senectus nō minuit sapientiam, sed auget, si tamen iuuenilis ætas uirtute decursa est. Sed si nimia senectus fregerit membra, non est animæ uitiū, si uisus euanuit, si lingua torpuit, si auditus obsorduit, sed corporis. At enim memoria defecit: quid mirum si labentis domicilij ruina premitur mens, & præterita obliuiscitur, nō aliter futura diuina, quàm si carcerem quo cohibetur, effugerit? Verum eadē, inquit, dolori ac luctui obnoxia est, & ebrietate dementiæ, unde fragilis, & mortalis apparet. Idcirco igitur uirtus, & sapientia necessaria est, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo, ac uidendo, fortitudine repellatur: & uoluptas non modo potandi, sed etiam cæterarum rerum abstinentia superetur. Nā si careat uirtute, si uoluptibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia:

quoniam

quoniam & uirtus (ut docuimus) immortalitatis est fabricatrix, & uoluptas mortis. Mors autem (sicut ostendi) non funditus perimit, ac delet, sed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorsus anima non potest: quoniam ex Dei spiritu, qui æternus est, originem cepit. Anima etiam, inquit, morbum corporis sentit, & obliuionem sui patitur. Et sicut ægrescit, sic etiam sæpe sanatur. Hoc est ergo cur maxima uirtus adhibēda sit: ne ullo corporis dolore frangatur, & obliuionem sui non anima, sed mens patiatur. Quæ quoniam certa corporis regione consistit, cum eam partem uis aliqua morbi uitiauerit, mouetur loco, & quasi conquassata de sede sua migrat, reditura scilicet cum medela, & cum sanitas domicilium suum reformauerit. Nam quia anima est iuncta cum corpore, si uirtute careat contagio eius ægrescit: & imbecillitas de societate fragilitatis redundat ad mentem. Cum autem dissociata fuerit à corpore, uigebit ipsa per se, nec ulla iam fragilitatis conditione tentabitur: quia indumentum fragile proiecit. Sicut oculus, inquit, euulsus à corpore, ac separatus nihil potest uidere, ita & anima separata nihil sentire: quia & ipsa pars est corporis. Falsum hoc, & dissimile est. Anima enim nō pars corporis, sed in corpore est. Sicut id, quod uase cōtinetur, uasis pars nō est: nec ea, quæ in domo sunt, partes domus esse dicuntur: ita nec anima pars est corporis: quia corpus uel uas animæ est, uel receptaculum. Iam illud argumentum multo magis inane est, quo ait animā, quia non citius emittatur è corpore, mortalē uideri, sed paulatim se ex omnibus membris explicet à summis pedibus incipiens: quæ si esset æterna, uno temporis momento erumperet: quod fit in ijs, qui ferro intereūt. Quos autem morbus interimit, spiritum diutius exhalant, ut paulatim frigescentibus membris anima efficiatur: quæ cum materia sanguinis cōtineatur, sicut lumē oleo, ea materia febriū calore cōsumpta, necesse est membrorū summa queq; frigescere: quoniam uenæ exiliores in extrema corporis porriguntur: & extremi, ac tenuiores riui deficiente uena fontis arescunt. Nec tamē, quia sensus corporis deficit, animæ sensum extingui, & occidere putandum est. Non enim anima corpore deficiente, sed corpus anima decidente putrescit: quia sensum omnem trahit secum. Cum autem præsens anima sensum tribuat corpori, & uiuere id efficiat, fieri non potest, ut non ipsa per se uiuat, & sentiat: quoniā & ipsa est & sensus, & uita. Nam quod ait:

Quod si immortalis nostra foret mens,
Non tam se moriens dissolui conquereretur,
Sed magis ire foras, uestemq; relinquere, ut anguis,
Gauderet.

corpus uel uas animæ est.

Equidem nunquam uidi qui quereretur, se morte dissolui: sed ille fortasse Epicureum aliquem uiderat, etiam dum moritur, philosophantem, ac de sua dissolutione in extremo spiritu disserentem. Quomodo sciri potest, utrum dissolui se sentiat, an corpore liberari, cum in exitu lingua mutescat? Nam dum sentit, & loqui potest, nondum dissolutus est: ubi dissolutus est, nec sentire iam, nec loqui potest. Ita queri de dissolutione aut nondum potest, aut iam non potest. At enim prius quàm dissoluatur, intelligit se dissolutum iri. Quid, quod uidemus plerosq; morientium, nec dissolui conquerentes (ut ait) sed exire se, & proficisci, & ambulare testantes: idq; aut gestu significant, aut, si adhuc possunt, & uoce pronuntiant? Vnde apparet non dissolutionem fieri, sed separationem, quæ declarat animam permanere. Cætera Epicurei dogmatis argumenta, Pythagoræ repugnant disserẽti, migrare animas de corporibus uetustate, ac morte cõfectis, & insinuare se nouis, & recẽs natis: Et easdem semper renasci, modo in homine, modo in pecude, modo in bestia, modo in uolucre: & hac ratione immortales esse, quod sæpe uariorum, ac dissimilium corporum domicilia commutent. Quæ sententia deliri hominis, quoniam ridicula, & mimo dignior, quàm †schola fuit, ne refelli quidem serio debuit. Quod qui facit, uidetur uereri ne quis id credat. Prætereunda sunt igitur nobis ea, quæ pro falso contra falsum disserebantur: satis est ea refutasse, quæ contra uerum disputata sunt.

hinc est illud nasonis morte carent animæ etc.

Aliter †scholastico.

Quibus testimonijs immortalitas animæ approbatur, & futurum iudicium Dei. Et quantum Aristoxenus alios uicerit in errore.
Caput. XIII.

Declaraui (ut opinor) animam non esse solubilem: superest citare testes, quorum authoritate argumenta firmentur. Neque nunc prophetas in testimonium uocabo: quorum ratio, & diuinatio in hoc solo posita est, ut ad cultum Dei, & ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant: sed eos potius, quibus istos qui respuunt ueritatem, credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens, ut doceret quemadmodum esset à Deo factus, hæc intulit: καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ. Sed hũc fortasse aliquis in numero philosopho-

rum cõputet: quamuis in deos relatus Mercurij nomine ab Aegyptijs honoretur, nec plus ei authoritatis tribuat, quàm Platoni, aut Pythagoræ. Maius igitur testimonium requiramus. Polytes quidam consuluit Apollinem Milesium, utrum'ne manet anima post mortem, an resoluatur. & respondit his uersibus:

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα, δ᾽ ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ᾽ εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια.

Quid carmina Sibyllina? Non'ne ita esse declarãt: cum fore aliquãdo denũtiãt, ut à Deo de uiuis, ac mortuis iudicetur: quorũ exẽpla paulo post inferemus. Falsa est igitur Democriti, & Epicuri, & Dicæarchi de animæ dissolutione sententia: qui profecto non auderent de interitu animarum mago aliquo præsente disserere: qui sciret certis carminibus ciere ab inferis animas, & adesse, & præbere se humanis oculis uidendas, & loqui, & futura prædicere. Et si auderent, re ipsa, & documentis præsentibus uincerentur. Sed quia non peruidebant animæ rationem, quæ tã subtilis est, ut oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Aristoxenus, qui negauit omnino ullam esse animam, etiam cum uiuit in corpore? Sed sicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem sonũ, atq; cantum, quem Musici harmoniam uocant, ita in corporibus ex compage uiscerum, ac uigore membrorum uim sentiendi existere: quo nihil delirius potest. Verũ ille oculos quidẽ habuit incolumes, cor tamen cæcum: quia uiuere se, & habere mentem, qua idipsum cogitauerat, nõ uidebat. Sed plerisq; hoc philosophis accidit, ut putarent omnino nõ esse, quęq oculis nõ apparet: cũ mẽtis acies multo clarior esse debeat, quàm corporis, ad ea perspiciẽda, quorum uis, ac ratio sentitur potius, quàm uidetur.

De fine mundi, & errore Chaldæorũ. De ætate mũdi, & quod post sex ætates, id est sex mille annorũ status mundi mutabitur, & renouabitur: & quod mille anni sunt unus dies Dei: & quod mille annos regnabũt electi Dei in terra post iudicium. Cap. XIIII

QVoniã de ĩmortalitate diximus animæ, seqtur, ut doceamus quatenus hoĩ, & quãdo tribuatur: ut in hoc quoq; prauitatis, & stultitiæ suæ pspiciãt errores, q mortales quosdã decretis, placitisq; mortaliũ

Deos esse factos opinantur: uel quod artes inuenerant, uel quod usum quarundam frugum docuerant, uel quod utilia uitæ hominũ prodiderãt, uel quod immanes bestias interemerant. Quæ merita quàm longe ab immortalitate semota sint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus: ut appareat solam esse iustitiam, quæ uitã homini pariat æternam: & solum deum, qui æternæ uitæ præmium largiatur. Nam illi, qui suis meritis immortales facti esse dicuntur: qa nec iustitia, nec ulla in his uera uirtus fuit, non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis, ac libidinibus quæsierunt. Nec cœleste præmium, sed inferna supplicia meruerunt: quæ pendunt simul cum ijs omnibus, qui eos coluerunt. Cuius iudicij propinquare tempus ostendam: ut & iustis merces digna soluatur, & pœna merita impijs irrogetur. Plato, & multi alij philosophorum, cum ignorarent originem rerum, supremumq; illud tempus, quo mundus esset effectus, multa milia seculorum fluxisse dixerũt, ex quo hic pulcherrimus mũdi ornatus extiterit: sicuti fortaße Chaldæi, qui (ut Cic. tradidit in li. de diuinatione primo) quadringenta septuaginta milia annorum monumentis cõprehensa se habere delirant: in quo, se quia poße argui non putabãt, liberum sibi crediderunt eße mentiri. Nos autem, quos diuinæ literæ ad scientiam ueritatis erudiunt, principium mundi, finemq; cognouimus: de quo nunc in fine operis dißeremus: quoniã de principio in secũdo libro explicauimus. Sciãt igitur philosophi, qui ab exordio mũdi seculorũ millia enumerant, nondum sextum millesimum annum eße conclusum: quo numero expleto, consummationẽ fieri necesse est, & humanarum rerum statũ in melius reformari: cuius rei argumentum prius est enarrandum, ut ratio elucescat. Mundum Deus, & hoc naturæ admirabile opus (sicut arcanis sacræ scripturæ continetur) sex dierũ spatio consummauit, diemq; septimum, quo ab operibus requieuit, sanxit. Hic est autem dies sabbati, qui in lingua Hebræorum à numero nomen accepit: unde septenarius numerus legitimus, & plenus est. Nam & dies septem sunt, quibus per uicẽ reuolutis, orbes conficiũtur annorũ: & septẽ stellæ, quæ non occidunt: & septem sydera, quæ uocantur errantia: quorum dispares cursus, & inæquales motus rerum, ac temporum uarietates efficere creduntur. Ergo quoniam sex diebus cuncta Dei opera perfecta sunt, per secula, id est sex millia manere in hoc statu mundum necesse est. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, sicut indicat Propheta dicens: Ante oculos tuos domine mille annorum tanquam Dies unus. Et sicut Deus sex illos dies in tantis rebus faciendis laborauit, ita & religio eius, & ueritas in his sex millibus annorum laborare neceße est, malitia præualente, ac dominante.

pendere supplicia

irrogare poena

Sabbatu à numero nomen accepit

nante. Et rursus quoniam perfectis operibus requieuit die septimo, eumq; benedixit, necesse est, ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur è terra, & regnet per annos mille iustitia: sitq; tranquillitas, & requies à laboribus, quos mundus iandiu perfert. Verum quatenus id eueniat, explicabo suo ordine. Sæpe diximus minora, & exigua magnorum figuras, & præmõstrationes esse: & hunc diem nostrum, qui ortu solis, & occasu finitur, diei magni speciẽ gerere, quem circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiam figuratio terreni hominis cœlestis populi præferebat in posterum fictionem. Nam sicut perfectis omnibus, quæ in usum hominis molitus est Deus, ipsum hominem sexto die ultimum fecit: eumq; induxit in hunc mundum, tanquam in domum iam diligenter instructam. Ita nunc sexto die magno, uerus homo uerbo Dei fingitur: id est sanctus populus doctrina, & præceptis Dei ad iustitiam figuratur. Et sicut tunc mortalis, atq; imperfectus è terra fictus est, ut mille annis in hoc mundo uiueret, ita nunc ex hoc terrestri seculo fingitur homo perfectus: ut uiuificatus à Deo, in hoc eodẽ mundo per annos mille dominetur. Quo modo autẽ consummatio futura sit, & qualis exitus humanis rebus impẽdeat, siquis diuinas literas fuerit scrutatus, inueniet. Sed & seculariũ prophetarum congruentes cum cœlestibus uoces, finem rerum, & occasum post breue tempus annuntiant: describentes quasi fatigati, & delabentis mundi ultimam senectutem. Quæ uero à prophetis, & uatibus futura esse dicantur, prius quàm superueniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus, & coaceruata subnectam.

dies noster ortu finitur et occasu

Quod submersio Pharaonis, & Aegyptiorũ, & liberatio Hebræorũ de seruitute Aegypti præfigurauit liberationẽ electorũ: & reprobationẽ dãnatorũ, quæ futura est in fine mũdi. Et q, signa multa sicut illã, ita & hãc præcedẽt liberationẽ. Et quod Romanũ imperium ante delebitur. Et quod in Asiam summa potestas omniũ reuertetur. Et qbus ætatũ gradibus Roma creuerit, & deficiet. Cap. XV

Est in arcanis sanctarum literarum, transcendisse in Aegyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebræorum cum omni domo, & cognatione: cuius & posteri, cum diutius in Aegypto commorantes in magnam gentem creuissent, & graui, atq; intolerabili seruitutis iugo premerentur, percussit Aegyptum Deus insanabili plaga: & populum suum liberauit traductũ medio mari discissis fluctibus, & in utrãq; partem dimotis, ut per siccum populus graderetur. Conatusq; Rex Aegy

ptiorum profugos insequi, coëunte in statum suum pelago, cum omnibus copijs interceptus est. Quod facinus tam clarũ, tamq; mirabile, quamuis ad præsens uirtutem Dei hominibus ostenderet, tamẽ præsignificatio, & figura maioris rei fuit, quàm Deus idem in extrema temporis consummatione facturus est. Liberabit enim plebem suam de graui seruitute mũdi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unam gentẽ fuit, Aegyptus tũc sola percussa est. Nunc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus, apud omnes gentes cõmoratur, & ab his dominantibus premitur, necesse est uniuersas nationes, id est orbẽ totũ cœlestibus plagis uerberari, ut iustus, & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tũc signa facta sunt, quibus futura clades Aegypti ostenderetur, ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elemẽta mundi: quibus imminens exitus uniuersis gentibus intelligatur. Propinpinquãte igitur huius seculi termino, humanarum rerum statũ commutari necesse est, & in deterius nequitia inualescente prolabi: ut iam nostra hæc tempora, quibus iniquitas, & malitia usq; ad summum gradum creuit, in illius tamen insanabilis mali comparatione felicia, & propè aurea possint iudicari. Ita etenim iustitia rarescet: ita impietas, & auaritia, & cupiditas, & libido crebrescet: ut si qui tum forte fuerint boni, prædæ sint sceleratis, ac diuexentur undique ab iniustis: soli autem mali opulenti sint: boni uero in omnibus contumelijs, atq; in egestate iactentur. Confundetur omne ius, & leges peribunt. Nihil tunc quispiam habebit, nisi aut quæsitum, aut defensum male: audacia, & uis omnia possidebunt. Non fides in hominibus, nõ pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit. Atq; ita neq; securitas, neq; regimen, neq; requies à malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur, frement undiq; bella: omnes gentes in armis erunt, & se inuicem oppugnabunt. Ciuitates finitimæ inter se præliabuntur. Et prima omniũ Aegyptus stultarum superstitionum luet pœnas, & sanguine uelut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem metens omnia, & tanquam messem cuncta prosternens. Cuius uastitatis, & confusionis hæc erit causa, quod Romanum nomẽ, quo nũc regitur orbis (horret animus dicere, sed dicam, q̃a futurũ est) tolletur de terra: & imperium in Asiam reuertetur, àc rursus oriens dominabitur, atq; occidens seruiet. Nec mirum cuiquam debet uideri, si regnum tanta mole fundatum, ac tandiu per tot, & tales uiros auctum, tantis deniq; opibus confirmatũ, aliquãdo tamen corruet. Nihil est humanis uiribus laboratũ, quod nõ ab humanis æque uiribus destrui possit. Quoniã mortalia sunt opera mortaliũ. Sic & alia prius regna, cum diutius floruissent, nihilominus tamen occiderunt. Nam Aegyptios, &

Persas, & Græcos, & Aßyrios, proditum est regimẽ habuisse terrarum: quibus omnibus destructis, ad Romanos quoq; rerum summa peruenit. Qui quãto cæteris omnibus regnis antestant, tanto maiore decident lapsu: quia plus habent ponderis ad ruinam, quæ sunt cæteris altiora. Non inscite Seneca Romanæ urbis tẽpora distribuit per ætates. Primã enim dixit infantiam sub rege Romulo fuiße, à quo & genita, & quasi educata sit Roma. Deinde pueritiam sub cæteris regibus, à quibus & aucta sit, & disciplinis pluribus, institutisq; formata. At uero Tarquinio regnante, cum iam quasi adulta esse cœpisset, seruitium non tulisse: & reiecto superbæ dominationis iugo maluiße se legibus obtẽperare, quàm regibus. Cumq; esset adolescentia eius fine Punici belli terminata, tum deniq; confirmatis uiribus cœpisse iuuenescere. Sublata igitur Carthagine, quæ diu æmula imperij Romani fuit, manus suas in totũ orbem terra, mariq; porrexit, donec regibus cunctis, & nationibus subiugatis, cum iam bellorum materia deficeret, uiribus suis male uteretur, quibus se ipsa confecit. Hæc fuit prima eius senectus, cum bellis lacerata ciuilibus, atq; intestino malo preßa, rursus ad regimen singularis imperij recidit, quasi ad alterã infantiam reuoluta. Amissa enim libertate, quam Bruto duce, & authore defenderat, ita consenuit, tanquam sustentare se ipsa non ualeret, nisi amminiculo regentiũ niteretur. Quod si hæc ita sunt, quid restat, nisi ut sequatur interitus senectutem? Et id futurum breui conciones prophetarũ denuntiant sub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelligat. Sibyllæ tamen aperte interituram esse Romam loquuntur, & quidẽ iudicio Dei: quod nomen eius habuerit inuisum, & inimica iustitiæ alumnum ueritatis populum trucidarit. Hydaspes quoq;, qui fuit Medorum Rex antiquissimus, à quo amnis quoq; nomen accepit, qui nunc Hydaspes dicitur, admirabilis omnium, sub interpretatione uaticinãtis pueri ad memoriam posteris tradidit, sublatum iri ex orbe imperium: nomenq; Romanum multo ante præfatus, quàm illa Troiana gens conderetur.

Quomodo imperij uẽtura sit destructio: & quæ illam signa præceßura sint secundum uaticinia prophetarum, & Sibyllæ.

Caput XVI.

Quomodo autẽ id futurũ sit, ne qs ĩcredibile arbitretur, ostẽdã. In primis multiplicabitur regnũ, & sũma rerũ potestas p plurimos dissipata, & cõcisa minuetur. Tũc discordiæ ciuiles in perpetuũ : nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec & reges decem

pariter existant, qui orbẽ terræ, non ad regendum, sed & consummandũ partiantur. Hi exercitibus in immensum auctis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principiũ euersionis, & cladis, disperdent omnia, & comminuent, & uorabunt. Tunc repente aduersus eos, hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ septentrionalis orietur: qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obtinebunt, assumetur in societatem à cæteris, ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione uexabit orbem: diuina, & humana miscebit: infanda dictu, & execrabilia molietur: noua consilia in pectore suo uolutabit, ut proprium sibi constituat imperium: & leges commutabit, & suas sanciet: contaminabit, diripiet, spoliabit, occidet. Deniq; immutato nomine, atq; imperij sede translata, confusio, ac perturbatio humani generis consequetur. Tũ uero detestabile, atq; abominandum tempus existet, quo nulli hominum sit uita iucunda. [Eruẽtur funditus ciuitates, atq; interibunt non modo ferro, atq; igni, uerum etiam terræmotibus assiduis, & eluuie aquarum, & morbis frequẽtibus, & fame crebra. Aër enim uitiabitur, & corruptus, ac pestilẽs fiet: & modo importunis imbribus, modo inutili siccitate, nũc frigoribus, nunc æstibus nimijs: nec terra homini dabit fructũ, nec seges quicquam: non arbor, non uitis feret. Sed cum in flore spem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoq; cum fluminibus arescent, ut ne potus quidem suppetat: & aquæ in sanguinem, aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficiẽt, & in terra quadrupedes, & in aëre uolucres, & in mari pisces. Prodigia quoq; in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent: & crines cometarum, & solis tenebræ, & color lunæ, & cadentium syderum lapsus. Nec tamen hæc usitato modo fient, sed existẽt subito, & ignota, & inuisa oculis astra: sol in perpetuũ fuscabitur, ut uix inter noctem, diemq; discernatur. Luna iam non tribus deficiet horis, sed perpetuo sanguine offusa meatus extraordinarios peraget: ut non sit homini promptum aut syderum cursus, aut rationem temporum agnoscere. Fiet enim uel æstas in hyeme, uel hyems in æstate. Tũc annus breuiabitur, & mensis minuetur, & dies in angustum coartabitur. Stellæ uero creberrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum sine ullis luminibus appareat. Montes quoq; altissimi decident, & planis æquabuntur, mare innauigabile constituetur. Ac ne quid malis hominũ, terræq; desit, audietur de cœlo tuba, quod hoc modo Sibylla denuntiat dicens:

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύτρηνον ἀφήσει.

Itaq; trepidabũt omnes, & ad luctuosum illũ sonitũ contremiscent. Tũc uero per iram Dei aduersus homines, qui iustitiam Dei non agnouerunt, sæuiet

ſæuiet ferrum, ignis, fames, morbus. Et ſuper omnia metus ſemper impen dent: tunc orabunt Deum, & non exaudiet: optabitur mors, & non ueniet: nec uox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos ſomnus accedet. Sed animas hominum ſolicitudo, ac uigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus ſtridebunt: gratulabuntur mortuis, & uiuos plangēt. His, & alijs pluribus malis ſolitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis, atq; deſertus: quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

ἔσαι κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur: & unde mille proceſſerant, uix prodient centum. De cultoribus etiam dei duæ partes interibunt: & tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

De aduentu magni prophetæ, qui Helias dicitur: & quomodo interficietur ab Antichriſto, & reſurget die tertia, & aſcēdet in cœlū. Et de perſecutione eccleſiæ, quam inferet Antichriſtus: & de miraculis eius Caput XVII.

SEd planius quomodo id eueniat, exponam. Imminente iam temporum concluſione, propheta magnus mittetur à Deo: qui conuertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat poteſtatem mirabilia faciendi. Vbicunq; non audierint eum homines, claudet cœlum, & abſtinebit imbres: & aquam conuertet in ſanguinem, & cruciabit illos ſiti, ac fame. Et quicunq; conabitur eum lædere, procedet ignis de ore eius, atq; comburet illum. His prodigijs, atq; uirtutibus conuertet multos ad Dei cultum: peractisq; operibus eius alter Rex orietur ex Syria malo ſpiritu genitus, euerſor, ac proditor generis humani: qui reliquias illius prioris mali cum ipſo ſimul deleat. Hic pugnabit aduerſus prophetam Dei, & uincet, & interficiet eum, & inſepultum iacere patietur. Sed poſt diem tertium reuiuiſcet, atq; inſpectantibus, & mirantibus cunctis rapietur in cœlum. Rex uero ille teterrimus erit quidem & ipſe, ſed mendaciorum propheta, & ſeipſum conſtituet, ac uocabit Deum, & ſe coli iubebit ut Dei filium. Et dabitur ei poteſtas, ut faciat ſigna & prodigia: quibus uiſis, irretiat homines, ut adorent eum. Iubebit ignem deſcendere de cœlo, & ſolem à ſuis curſibus ſtare, & imaginē loqui, & fient hæc ſub uerbo eius: quibus miraculis etiā ſapientium plurimi allicientur ab eo. Tūc eruere Dei templum conabitur, & iuſtum populum perſequetur: & erit preſſura, & contritio, qualis nunquam fuit à principio mundi. Quicūq;

crediderint, atq; accesserint ei, signabuntur ab eo tanquam pecudes. Qui autem recusauerint notam eius, aut in montes fugient, aut cõprehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. Idem iustos homines obuoluet libris prophetarum: atq; ita cremabit, & dabitur ei desolare orbem terræ mẽsibus quadragintaduobus. Id erit tempus, quo iustitia proijcietur, & innocentia odio erit, quo mali bonos hostiliter prædabũtur: non lex, aut ordo, aut militiæ disciplina seruabitur: non canos quisquam reuerebitur, non officiũ pietatis agnoscet: non sexus, aut infantiæ miserebitur. Confundentur omnia, & miscebũtur contra fas, contra iura naturæ. Ita quasi uno cõmuni, grauiq; latrocinio, terra uniuersa uastabitur. Cum hæc ita erunt, tunc iusti, & sectatores ueritatis segregabunt se à malis, & fugient in solitudines. Quo audito, impius rex inflãmatus ira, ueniet cũ exercitu magno, & admotis omnibus copijs circundabit montem, in quo iusti morabuntur, ut eos comprehendat. Illi uero ubi se clausos undiq;, atq; obsessos uiderint, exclamabunt ad Deum uoce magna, & auxilium cœleste implorabunt: & exaudiet eos Deus, & emittet regem magnum de cœlo, qui eos eripiat, & liberet, omnesq; impios ferro, igniq; disperdat.

Quomodo hæc pronuntiata sint & uaticinijs prophetarũ, & oraculis gentilium, & uersibus Sibyllinis. Caput XVIII.

Hydaspes

HAec ita futura eſſe, cum prophetæ omnes ex dei spiritu, tum etiã uates ex instinctu Dæmonũ cecinerunt. Hydaspes enim, quem superius nominaui, descripta iniquitate seculi huius extremi, pios, ac fideles à nocentibus segregatos ait, cum fletu, & gemitu extensuros esse ad cœlum manus, & imploraturos fidem Iouis: Iouem respecturum ad terram, & auditurum uoces hominum, atque impios extincturum. Quæ omnia uera sunt, præter unum, quod Iouem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non sine dæmonum fraude subtractum est, missum iri tunc à patre filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet: quod Hermes tamen non dißimulauit. In eo enim libro qui λόγος τέλειος *inscribitur, post enumerationem malorum, de quibus diximus, subiecit hæc:* ἐπὴ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, πῆ δὲ

πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Sibyllæ quoq; non aliter fore ostendunt, quàm ut Dei filius à sũmo patre mittatur: qui & iustos liberet de manu impiorum, & iniustos cũ Tyrannis sæuientibus deleat: è qubus una sic tradidit:

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καί κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ᾽ ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους.
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπὸ ἀφθί τοις ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla:

καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rursus alia:

-ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽ αὐχένι κείμενον ἀρεῖ
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους.

Quomodo Christus, & quibus signis præcedentibus descendet de cœlo, ut interficiat Antichristum, & tyrãnos, & impios deleat de terra: & quod uigiliæ nocturnæ Christianorũ ideo institutæ sunt, quod Christus de nocte uenturus est: & quod Dij, & cultores eorum dabuntur incendio, ut Sibylla prædixit. Caput. XIX.

OPpreßo igitur orbe terræ, cum ad destruendam immensarum uirium tyrãnidem humanæ opes defecerint: siquidẽ capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit, diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus, & ancipiti periculo, & miseranda comploratione iustorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempesta nocte, & tenebrosa, ut in orbe toto lumen descendentis dei tanquam fulgur appareat: quod Sibylla his uersibus locuta est.

- ὁππότ᾽ ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Hæc est nox, quæ à nobis propter aduẽtũ regis, ac Dei nostri peruigilio celebratur: cuius noctis duplex est ratio, quod in ea & uitã tũ recepit, cũ paßus est: & postea orbis terræ regnum recepturus est. Hic est enim liberator, & Iudex, & ultor, & Rex, & Deus, quẽ nos Christum uocamus: qui prius quàm descendat, hoc signum dabit. Cadet repente gladius è

cælo, ut sciant iusti ducem sanctæ militiæ descensurum: & descendet comitantibus angelis in medium terræ, & præcedet eum flamma inextinguibilis: & uirtus angelorum tradet in manus iustorum multitudinem illam, quæ montem circũsederit: & concidetur ab hora tertia usq; ad uesperũ, & fluet sanguis more torrẽtis: deletisq; omnibus copijs, impius solus effugiet, & peribit ab eo uirtus sua. Hic est autem, qui appellatur Antichristus, sed se ipse Christũ mentietur, & contra uerum dimicabit: & uictus effugiet, & bellũ sæpe renouabit: & sæpe uincetur, donec quarto prælio confectis omnibus impijs debellatus, & captus, tãdem scelerũ suorum luet pœnas. Sed & cæteri principes, & Tyranni, qui contriuerunt orbem, simul cum eo uincti adducentur ad regem: & increpabit eos, & coarguet. Et exprobrabit his facinora ipsorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compressa, requiescet orbis: qui per tot secula subiectus errori, ac sceleri, nefandam pertulit seruitutem. Non colentur ulterius Dij manu facti, sed à templis, & puluinaribus suis deturbata simulachra igni dabuntur. Et cum donis suis mirabilibus ardebunt: quod etiam Sibylla cum prophetis congruens futurum eße predixit:

τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoq; idem spopondit:

ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.

Quomodo aperiẽtur inferi, & resurgent mortui: & qui iudicandi sunt, & qui non. Et quomodo hæc Sibylla prædixerit. Et qua ratione anima, cum immortalis sit, patibilis esse possit secundum Stoicos. Caput XX.

Post hæc aperientur inferi, & resurgent mortui: de quibus iudiciũ magnum ipse idem Rex, ac Deus faciet: cui summus pater iudicãdi, & regnandi dabit maximam potestatem. de quo iudicio, ac regno apud Erythræam Sibyllam sic inuenitur:

ὁππότε καὶ τοῦτ' λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
καὶ δὴ ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο,
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deinde apud aliam:

Ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

Et alio loco penes eandem:

οὐρανὸν εἰλίξω, γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ᾽ ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον, καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamen uniuersi tunc à Deo iudicabuntur, sed ij tantum, qui sunt in Dei religione uersati. Nam qui Deum non agnouerunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, iam iudicati, damnatiq; sunt, sanctis literis contestantibus, non resurrecturos esse impios ad iudicium. Iudicabuntur ergo qui Deum scierunt, & facinora eorum in mala opera cum bonis collata ponderabuntur: ut si plura, & grauia fuerint bona, iustaq;, dentur ad uitam beatam. Si autem mala superauerint, cōdemnētur ad pœnam. Hic fortasse dixerit quispiam: Si est immortalis anima, quomodo passibilis inducitur, ac pœnã sentiens? Si enim ob merita punietur, sentiet utiq; dolorem, atq; ita etiam mortem. Si morti nō est obnoxia, nec doloris quidem: Patibilis ergo non est. Huic quæstioni, siue argumento, ita à Stoicis occurritur. Animas quidem hominum permanere, nec interuentu mortis in nihilum resolui: sed eorum, qui iusti fuerunt, puras, & impatibiles, & beatas ad sedem cœlestē, unde illis origo est, remeare: uel in campos quosdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris uoluptatibus. Impios uero, quoniam se malis cupiditatibus inquinauerunt, mediam quandam gerere inter immortalem, mortalemq; naturam: & habere aliquid imbecillitatis ex cōtagione carnis: cuius desyderijs, ac libidinibus addictæ, ineluibilem quendam fucum trahant, labemq; terrenam: quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæserit, eius naturæ reddi animas: ut si non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo sunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inusta sensum doloris attribuit. Quam sententiam poëta sic explicauit:

Quin & supremo cum lumine uita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusq; necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum uera sunt. Anima enim cū diuortium fecit à corpore, est (ut idem ait poëta)

Par leuibus uentis, uolucriq; simillima somno.

Quia spiritus est, & ipsa tenuitate incomprehensibilis, sed nobis qui sumus corporales: Deo autem, cui subiacet posse omnia, comprehensibilis.

V

De potētia Dei, quæ pro merito cuiusq; potest, & homines, & angelos punire. De carnis immortalitate post resurrectionē. De differentia ignis gehēnalis, & ignis communis. Et quid in electis, & quid in reprobis operetur. Caput XXI.

PRimum igitur dicimus, tantam esse Dei potestatē, ut etiam incorporalia comprehendat: & quemadmodum uoluerit, afficiat. Nam & angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo possunt inenarrabili quodam modo. Et dæmones reformidant: quia torquentur ab eo, & puniuntur. Quid ergo mirum, si cū sint immortales animæ, tamen patibiles sint Deo? Nam cum in se nihil habeant solidū, & tractabile, à solidis, & corporalibus nullam uim pati possunt: sed quia in solis spiritibus uiuunt, à solo Deo tractabiles sunt, cui uirtus, & substātia spiritalis est. Sed tamē docēt nos sanctæ literæ, quēadmodū pœnas impij sint laturi. Nā quia peccata in corporibus contraxerunt, rursus carne inducntur, ut in corporibus piaculum soluant: & tamen non erit caro illa, quam Deus homini superiecerit, huic terrenæ similis, sed insolubilis, ac permanens in æternū, ut sufficere possit cruciatibus, & igni sempiterno: cuius natura diuersa est ab hoc nostro, quo ad uitæ necessaria utimur: qui nisi alicuius materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille diuinus per seipsum semper uiuit, ac uiget sine ullis alimentis, nec admistum habet fumum: sed est purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus. Non enim ui aliqua sursum uersus urgetur, sicut noster: quē labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermistus exilire cogit, & ad cœlestem naturā cum trepidatione mobili subuolare. Idem igitur diuinus ignis una, eademq; ui, atq; potentia, & cremabit impios, & recreabit: & quantum è corporibus absumet, tātum reponet, ac sibi ipse æternum pabulum subministrabit: quod poetæ in uulturē, & Tityum transtulerunt. Ita sine ullo reuiuiscentium corporum detrimēto aduret tantum, ac sensum doloris efficiet. Sed & iustos cum iudicauerit Deus, etiam igni eos examinabit. Tum quorum peccata uel pondere, uel numero præualuerint, perstringētur igni, atq; amburentur. Quos autem plena iustitia, & maturitas uirtutis incoxerit, ignem illum non sentient. Habent enim aliquid in se Dei, quod uim flāmæ repellat, ac reijciat. Tanta uis est innocētiæ, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius: qui accipit à Deo hanc potestatem, ut impios urat, iustis obtemperet. Nec tamen quisquā putet, animas post mortem protinus iudicari. Nam omnes in una, communiq; custodia detinentur, donec tempus adueniat, quo maximus iudex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata iustitia, ij præmium

immortalitatis accipient. Quorum autē peccata, & scelera detecta fuerint, non resurgent, sed cum impijs in easdem tenebras recōdentur ad certa supplicia destinati.

Quod hæc à quibusdam dicuntur esse poëtica: & unde ad notitiam uenerint poëtarum: & quibus de causis corruperint ueritatem, & lethæum amnem, & alia phantastica induxerint. Cap. XXII

Figmenta hæc poëtarum quidam putant, ignorantes unde illa poëtæ acceperint, ac negant hæc fieri posse: nec mirum ita illis uideri. Aliter enim, quàm res habet, traditur à poëtis: qui licet sint multo antiquores quàm historici, & oratores, & cætera genera scriptorum, tamē quia mysterium diuini sacramenti nesciebant, & ad eos mentio resurrectionis futuræ obscurior peruenerat, eam uero temere, ac leuiter auditam in modum commentitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamen ijdem testati sunt, non authorem se certum, sed opinionem sequi, ut Maro, qui ait: Sit mihi fas audita loqui. Quamuis igitur ueritatis arcana in parte corruperint, tamen ipsa res eo uerior inuenitur, quod cū prophetis in parte consentiunt: quod nobis ad probationem rei satis est. Errori tamen eorum subest ratio non nulla. Nam cum prophetæ assiduis concionibus prædicarent, iudicaturū esse de mortuis filiū Dei, & hæc annuntiatio non lateret: quoniam rectorem cœli non alium putabant quàm Iouem, iudicare apud inferos Iouis filium tradiderunt. Sed tamen non Apollinem, aut Liberū, aut Mercurium, qui cœlestes putātur, sed Deum, qui & mortalis fuerit, & iustus, uel Minoëm, uel Acacū, uel Rhadamanthum. Corruperunt igitur poëtica licentia, quod acceperant: uel opinio ueritatē per diuersa ora, sermonesq; uarios dissipata mutauit. Nam quod peractis apud inferos mille annis, rursus ad uitam restitui cecinerunt, Marone ita dicente:

Has omnes, ubi mille rotam uoluere per annos,
Lethæum ad fluuium Deus euocat agmine magno:
Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant:
Rursus & incipiant in corpora uelle reuerti.

Hæc eos ratio fefellit, quod resurgēt defuncti nō post mille annos mortis suæ, sed ut restituti rursus in uitā mille annis cū Deo regnēt. Deus enim ueniet, ut orbe hoc ab omni labe purgato, rediuiuas iustorū animas corporibus innouatis ad sempiternam beatitudinem suscitet. Itaque præter aquam obliuionis uera sunt cætera: quam iccirco finxerunt, ne quis illis opponeret. Cur ergo non meminerunt se aliquando uixisse, aut qui fuerint, aut quæ gesserint? Sed nihilominus tamen uerisimile non

putatur, ut res tota uelut licenter, & fabulose ficta respuatur. Nobis autem de resurrectione affirmantibus, atq; docentibus, animas ad alteram uitam non oblitas sui, sed in eodem sensu, ac figura esse redituras, illud opponitur. Tot iam secula transierunt, quis unquam unus ab inferis resurrexit, ut exemplo eius fieri posse credamus? At enim resurrectio fieri non potest dominante adhuc iniustitia. Hoc enim in seculo necantur homines ui, ferro, insidijs, uenenis: afficiuntur iniurijs, egestate, carceribus, tormentis, proscriptionibus. Eo accidit quod iustitia inuisa est, quod omnes, qui Deum sequi uolunt, non tantum odio habētur, sed uexantur omnibus contumelijs, & excruciantur multiplici genere pœnarum: & ad impios cultus manu factorum Deorum, non ratione, aut ueritate, sed nefanda corporum laceratione coguntur. Num igitur oportet ad hæc eadem resurgere, ac reuerti homines ad uitam, in qua tuti esse non poßint? Cum ergo iusti tam uiles habeantur, tam facile tollantur, quid putemus futurum fuisse, si quis ab imferis rediens uitam post liminio recepisset? Auferretur profecto ab oculis hominum, ne uiso eo, uel audito Deo uniuersi relinquerent, & ad unius se Dei cultum, religionemq; conuerterent. Ergo semel fieri resurrectionem necesse est, cum malum fuerit ablatum: quoniam eos, qui resurrexerint, nec mori iam ulterius, nec uiolari ullo modo fas est: ut beatam possint agere uitam, quorum mors resignata est. Poëtæ uero cum scirent hoc seculum malis omnibus redundare, obliuionis amnem induxerunt: ne laborum, ac malorum memores animæ reuerti ad superos recusarent. Vnde uirgilius:

> O pater an'ne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
> Sublimes animas, iterumq; ad tarda reuerti
> Corpora: quæ lucis miseris tam dira cupido?

Ignorabat enim quomodo, aut quãdo id fieri oporteret. Itaq; renasci eas putauerunt: & denuo ad uterum reuolui, atq; ad infantiam regredi. Vnde & Plato de anima differens, ex hoc ait posse cognosci animas esse immortales, atq; diuinas: quod in pueris mobilia sunt ingenia, & ad percipiendum facilia: quod ea, quæ discant, ita celeriter capiant, uti non tunc primum discere illa uideantur, sed recognoscere atq; reminisci: in quo uir sapiens poëtis ineptißime credidit.

De resurrectione. Et quod Pythagoras, & alij philosophi inepte locuti sunt: & de Anastasi mētientes animas in uaria transire corpora. Caput XXIII.

Non

NOn igitur renascentur, quod fieri non potest, sed resurgent, & à Deo corporibus induentur: & prioris uitæ, factorumq; omnium memores erũt: & in bonis cœlestibus collocatæ, ac fruẽtes iucũditate innumerabilium copiarum præsenti Deo gratias agent, quod malum omne deleuerit, quod eos ad regnũ, uitamq; perpetuam suscitarit. Qua de Anastasi philosophi quoq; dicere aliquid conati sunt tam corrupte, quàm poëtæ. Nam Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit, sed inepte: quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & seipsum ex Euphorbo esse reparatũ. Melius Chrysippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum: qui in libris, quos de prouidentia scripsit, cũ de innouatione mundi loqueretur, hæc intulit: Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit:

δύσπιστοι γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ' ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέας τε,
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσοι δ' εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quod si nõ modo prophetæ, sed etiã uates, & poëtæ, & philosophi Anastasim mortuorum futuram esse consentiunt, nemo quærat à nobis quemadmodũ fieri possit. Nec enim diuinorum operum potest reddi ratio. Sed si à principio deus hominem, nescio quo inenarrabili modo instituit, credamus ab eodem restitui ueterem posse, qui nouum fecit.

Quomodo secundum uaticinia Sibyllæ post iudicium per mille annos regnabit in terra filius dei cum electis suis in sancta ciuitate, quam cõstituet. Et quod Diabolus uincetur mille annis, & omnis creatura mãsuescet, & ad iucũditatem seruiet homini: & quod Christus ab omnibus coletur, ut Deus, & dominus. Cap. XXIIII

NVnc reliqua subnectam. Veniet igitur summi, & maximi Dei filius, ut uiuos, ac mortuos iudicet, dicente Sibylla:

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verum ille, cum deleuerit iniustitiam, iudiciumq; maximum fecerit, ac in

ſtos, qui à principio fuerunt, ad uitam reſtaurauerit, mille annis inter homines uerſabitur, eoſq; iuſtiſſimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans, furensq; proclamat:

κλῦτε δέ μευ μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tunc qui erunt in corporibus uiui, non morientur, ſed per eoſdem mille annos infinitam multitudinem generabunt: & erit ſoboles eorum ſancta, & Deo chara. Qui autem ab inferis ſuſcitabuntur, ij præerunt uiuentibus, uelut iudices. Gentes uero non extinguentur omnino, ſed quædam relinquentur in uictoriam Dei, ut triumphentur à iuſtis, ac ſubiugentur perpetuæ ſeruituti. Sub id tempus etiam princeps Dæmonum, qui eſt machinator omnium malorum, uincietur catenis: & erit in cuſtodia mille annis cœleſtis imperij, quo iuſtitia in orbe regnabit, nequid malum aduerſus populũ Dei moliatur. Poſt cuius aduentum cõgregabuntur iuſti ex omni terra: peractoq; iudicio ciuitas ſancta conſtituetur in medio terræ, in qua ipſe conditor Deus cum iuſtis dominantibus commoretur. quam ciuitatem Sibylla deſignat, cum dicit:

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεός, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης.

Tunc auferentur à mundo tenebræ illæ, quibus offundebatur, atque obcæcabatur cœlum: & luna claritudinẽ ſolis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol autẽ ſepties tãto quàm nũc eſt, clarior fiet. Terra uero aperiet fœcunditatẽ ſuã, & uberrimas fruges ſua ſpõte generabit, rupes mõtiũ melle ſudabũt, per riuos uina decurrent, & flumina lacte inundabunt. Mundus deniq; ipſe gaudebit, & omnis rerum natura lætabitur: erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & ſceleris, & erroris. Nõ beſtiæ per hoc tempus ſanguine alentur, nõ aues præda: ſed quieta & placida erunt omnia. Leones & uituli ad præſepe ſimul ſtabũt, lupus ouem non rapiet. Canis nõ uenabitur, accipitres & aquilæ nõ nocebũt, infans cũ ſerpẽtibus ludet. Deniq; tũc fient illa, quæ poëtæ aureis tẽporibus facta eſſe iam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus eſt, quod prophetæ futurorum pleraq; ſic proferunt, & enuntiant, quaſi iam peracta. Viſiones enim diuino ſpiritu offerebantur oculis eorum: & uidebantur illa in conſpectu ſuo quaſi fieri, ac terminari. Quæ uaticinia eorum cũ paulatim fama uulgaſſet, quoniam profani à ſacramento ignorabant quatenus dicerentur, completa iam eſſe ueteribus ſeculis illa omnia putauerunt: quæ utiq; fieri, compleriq; non poterant homine regnãte. Cũ uero deletis religionibus impijs, & ſcelere cõpreſſo, ſubiecta erit Deo terra:

Cedet & ipſe mari uector, nec nautica pinus

Mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non uinea falcem:
Robustus quoq; iam tauris iuga soluet arator.
Tunc etiam molli flauescet campus arista,
Incultisq; rubens pendebit sentibus uua:
Et duræ quercus sudabunt roscida mella,
Nec uarios discet mentiri lana colores,
Ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit uellera luto.
Sponte sua sandyx pascentes uestiet agnos:
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Vbera, nec magnos, metuent armenta leones.

Quæ poëta secundum Cumeæ Sibyllæ carmina prælocutus est. Erythræa uero sic ait:

οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσσ' ἐν οὔρεσιν ἀμιλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λίγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόρος τε λέων φάγεται ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέβεσύν τε δράκοντες ἀμάστρσι κοιμήσονται.

Et alio loco de ubertate rerum:

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει.
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄπετα θρέμματα γαίης
δώσουσι καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Et alia eodem modo.

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσα πάντεσι δικαίοις.

Viuent itaq; homines tranquillißimam uitam, & copiosissimam, & regnabunt cum Deo pariter: & reges gentium uenient à finibus terræ cũ donis, ac muneribus, ut adorent, & honorificent regem magnum: cuius nomen erit præclarũ, ac uenerabile uniuersis nationibus, quæ sub cœlo erũt, & regibus qui dominabuntur in terra.

Quod non restant ex quarundam scripturarum assertione, nisi ducenti anni usq; ad rerum innouationem: & quod finis non aderit, nisi Roma destructa. Caput XXV.

HAec sunt, quæ à prophetis futura dicūtur: quorum testimonia, & uerba ponere opus nō esse duxi: quoniam esset infinitum: nec tā-tam rerum multitudinem mensura libri caperet, tam multis uno spiritu si-milia dicentibus: simulq; ne fastidium legentibus fieret, si ex omnibus col-lecta, & translata congererem. Præterea ut ea ipsa, quæ dicerem, nō no-stris, sed alienis literis potissimū confirmarem: docerémq; nō modo apud nos, uerum etiam apud eos ipsos, qui nos insectantur, ueritatē consignatā teneri, quā recusant agnoscere. Qui autem hæc diligētius uoluerit scire, ex ipso fonte hauriat: & plura, quàm nos in his libris complexi sumus, admirabilia reperiet. Fortasse nunc quispiam requirat, quando ista, quæ diximus, sint futura: iam superius ostendi. Completis annorum sex milli-bus mutationem istā fieri oportere, & iam propinquare illum summum conclusionis extremæ diem, de signis, quæ dicta sunt à prophetis, licet no-scere. Prædixerunt enim signa, quibus consummatio temporū expectāda sit nobis in singulos dies, & timenda. Quando tamen cōpleatur hæc sum-ma, docent ij, qui de temporibus scripserunt, colligentes ea ex literis san-ctis, & ex uarijs historijs, quantus sit numerus annorum ab exordio mū-di: qui licet uarient, & aliquātulum numeri eorum summa dissentiat, o-mnis tamen expectatio non amplius, quàm ducentorum uidetur annorū. Etiam res ipsa declarat, lapsum, ruinamq; rerum breui fore, nisi quod in-columi urbe Roma nihil istius uidetur esse metuendum. At uero cum ca-put illud orbis ceciderit, & πῦρ esse cœperit, quod Sibyllæ fore aiunt, quis dubitet uenisse iam finem rebus humanis, orbiq; terrarum? Illa est enim ciuitas, quæ adhuc sustentat omnia: precandusq; nobis, & adoran-dus est Deus cœli, si tamen statuta eius, & placita differri poßunt: ne ci-tius, quàm putemus, tyrannus ille abominādus ueniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cuius interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps secutura sunt.

nota

Quod elapsis mille annis aurei seculi post iudicium soluetur, item diabolus & concitabit gentes, ut sanctam expugnēt ciuitatem, & obsidebunt eam: & quomodo eam omnino Deus destruet, & pœ-nis æternis tradet, electis hominibus translatis ad gloriam angelo rum post resurrectionem secundam. Caput XXVI.

DIximus paulo ante in principio regni sancti fore, ut à Deo prin-ceps dæmoniorū uinciatur. Sed idē, cum mille anni regni, hoc est septē millia cœperint terminari, soluetur denuo, & custodia missus exibit:

Atq;

Atq; omnes gentes, quæ tunc erũt sub ditione iustorum, concitabit, ut inferant bellum sanctæ ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obsidebit, & circũdabit ciuitatem: tunc ueniet nouißima ira Dei super gentes, & debellabit eas usq; ad unum. Ac primum cõcutiet terrã quàm ualidissime: & à motu eius scindentur montes Syriæ, & subsident colles in abruptum, & muri omnium ciuitatũ concident: & statuet Deus solem triduo ne occidat, & inflammabit eum, & descendet æstus nimius, & adustio magna supra perduelles, & impios populos, & imbres sulfuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis, & liquescent spiritus eorum in calore, & corpora conterentur in grandine, & ipsi se inuicem gladio ferient: replebũtur montes cadaueribus, & campi operientur ossibus. Populus autem Dei tribus illis diebus sub concauis terræ occultatus erit, donec ira Dei aduersus gẽtes, & extremum iudiciũ terminetur. Tunc exibunt iusti de latebris suis, & inuenient omnia cadaueribus, atq; oßibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitus interibit, nec erit in hoc mundo ulla natio amplius, præter solam gẽtem Dei. Tum per annos septem perpetes intactæ erunt syluæ, nec excidetur de montibus lignum. Sed arma gentium comburentur, & iam non erit bellũ, sed pax, & requies sempiterna. Cum uero completi fuerint mille anni, renouabitur mundus à Deo, & cœlũ complicabitur, & terra mutabitur, & transformabit Deus homines in similitudinem angelorum, & erunt cãdidi sicut nix, & uersabũtur semper ĩ cõspectu omnipotẽtis, & domino suo sacrificabũt, & seruient in æternum. Eodẽ tẽpore fiet secunda illa, & publica omnium resurrectio, etiam in qua excitabuntur impij ad cruciatus sempiternos. Ii sunt, qui manu facta coluerunt, qui dominum mundi, ac parẽtẽ uel nescierũt, uel abnegauerunt. Sed & dominus illorũ cũ ministris suis comprehendetur, ad pœnamq; damnabitur, cum quo pariter omnis turba impiorum pro suis facinoribus in conspectu angelorum, atq; iustorum perpetuo igni cremabitur in æternum. Hæc est doctrina sanctorum prophetarum, quam Christiani sequimur. Hæc sapientia nostra, quã isti, qui fragilia colunt, uel inanem philosophiam tuentur, tanquam stultitiam, uanitatemq; deridẽt. Quia nos defendere hanc publice, atq; aßerere non solemus, Deo iubente, ut quieti, ac silentes arcanum eius in abscondito, atq; intra nostram conscientiam teneamus: nec aduersus istos uere profanos, qui non discendi, sed arguendi atq; illudendi gratia inclementer Deum, ac religionem eius impugnant, pertinaci contentione certemus. Abscondi enim, tegiq; mysterium quàm fidelissime oportet, maxime à nobis, qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatem nostrã

ueluti conscientiam malam criminantur. Vnde etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis, & innocentibus fingunt: & libenter his quæ finxerunt, credunt.

Exhortatio, ut omnes properent ad suscipiendam cum religione sapientiam: per quas ad beatissimam peruenitur æternæ uitæ beatitudinem. Caput XXVII

QVoniam decursis propositi operis septem spatijs ad metam prouecti sumus; superest ut exhortemur omnes ad suscipiendam cum uera religione sapientiam: cuius uis, & officiũ in eo uertitur, ut cõtemptis terrestribus, & abiectis erroribus, quibus antea tenebamur, fragilibus seruientes, & fragilia cõcupiscentes, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur: quæ ut capere possimus, quàm primũ omittendæ sunt huius præsentis uitæ illicibiles uoluptates, quæ animas hominum perniciosissima suauitate deliniunt. Quanta felicitas existimanda est subtractis his labibus terræ, proficisci ad illum æquissimum iudicem, parentéq; indulgentissimum: qui pro laboribus requiem, pro morte uitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis, ac breuibus bonis æterna, & cœlestia largiatur: cum qua mercede acerbitates, ac miseriæ, quas perpetimur in hoc mũdo facientes opera iustitiæ, conferri, & coæquari nullo modo possunt. Proinde si sapientes, si beati esse uolumus, cogitanda, ac proponenda nobis sunt non tantum Terentiana illa, molẽdum esse usq; in pistrinũ, uapulandum, habendæ compedes, sed his multo atrociora. Carcer, catenæ, tormenta patienda, sustinendi dolores, mors deniq; ipsa & suscipienda est, & ferenda: cum liqueat conscientiæ nostræ nec fragilem istam uoluptatem sine pœna, nec uirtutem sine diuino præmio fore. Vniuersos igitur oportet operam dare, ut se quàm primum ad rectam uiam dirigant: ut susceptis, operatisq; uirtutibus huius uitæ laboribus patienter exactis, consolatorem Deum habere mercantur. Pater enim noster, ac dominus, qui condidit, firmauitq; cœlũ, qui solem cũ cæteris syderibus induxit, qui libratã magnitudine sua terrã uallauit mõtibus, mare circundedit, amnibusq; distinxit: & quicquid est in hoc opere mundi, conflauit, ac perfecit è nihilo: perspectis erroribus hominum ducẽ misit, qui nobis iustitiæ uiam panderet. Hũc sequamur omnes, hunc audiamus, huic deuotissime pareamus: quoniam solus (ut ait Lucretius)

Veridicis hominum purgauit pectora dictis:
Et finem statuit †cupedinis, atque timoris:
Exposuitq; bonum summum, quò tendimus omnes.

Aliter †torpedinis

Quid foret, atq; uiam monstrauit tramite paruo:
Qua poßemus ad id recto concedere cursu.

Nec monstrauit tantum, sed etiã præcessit: ne quis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. Deseratur (si fieri potest) uia perditionis, & fraudis: in qua mors uoluptatis illecebris adoperta cælatur. Et quanto quisq; annis in senectutem uergentibus appropinquare cernit illum diem, quo sit ei ex hac uita migrandum, cogitet quàm purus abscedat: quàm innocens ad iudicium ueniat: non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, qui iam deficientibus corporis uiribus, in hoc admonentur instantis ultimæ necessitatis, ut cupidius, & ardentius hauriendis libidinibus intẽdant. Qua ex uoragine liberet se quisq;, dum licet, dum facultas adest: seq; ad Deum tota mente conuertat, ut illum diem securus expectet, quo præses, dominusq; mundi Deus de singulorum factis, cogitationibusq; iudicabit. Quæcunq; hic expetũtur, non tantum negligat, sed effugiat: potioremq; animam suã iudicet, quàm bona ista fallacia, quorum incerta, & caduca possessio est. Migrant enim quotidie, & multo uelocius exeunt, quàm intrauerãt. Et tamen si nobis usq; ad ultimũ liceat istis frui, alijs certe relinquenda sunt. Nihil nobiscum ferre possumus, nisi uitam bene, atq; innocenter actam. Ille ad Deum copiosus, ille opulentus adueniet, cui astabunt cõtinentia, misericordia, patiẽtia, charitas, fides. Hæc est hæreditas nostra, quæ nec eripi cuiquam potest, nec transferri ad alium. Et quis est, qui hæc bona parare, ac adquirere sibi uelit? Veniant qui esuriunt, ut cœlesti cibo saturati sempiternam famem ponant. Veniant qui sitiunt, ut aquam salutarẽ de perenni, cœlestiq; fonte plenißimis faucibus trahant. Hoc cibatu, atq; potu Dei & cæci uidebunt, & surdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & mortui reuiuiscent, & stulti sapient, & ægroti ualebũt. Quisquis enim corruptelas terræ uirtute calcauerit, hũc arbiter ille summus, & uerax ad lucem, uitamq; perpetuam suscitabit: nemo diuitijs, nemo fascibus, nemo etiam regia potestate confisus sit, immortalem ista non faciunt. Nam quicunq; rationem hominis abiecerit, ac præsentia secutus in humum se ipse prostrauerit, tanquam desertor domini, & imperatoris, & patris sui punietur. Intendamus igitur iustitiæ, quæ nos inseparabilis comes ad Deum sola perducet: & dum spiritus hos regit artus, infatigabili militia Deo militemus, stationes, uigiliasq; celebremus. Cõgrediamur cum hoste, quem nouimus, fortiter: ut uictores, ac deuicto aduersario triumphantes præmiũ uirtutis, quod ipse promisit, à Deo consequamur.

SEPTIMI LIBRI FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE IRA DEI, AD DONATVM, LIBER VNVS.

Quæ causa suscepti operis. & de ordine dicendorum. Cap. I.

Nimaduerti sæpe, Donate, plurimos existimare (quod etiam nõnulli philosophorum putauerũt) non irasci Deum: quoniam uel benefica sit tantummodo natura diuina, nec cuiquam nocere præstantissimæ, atq; optimæ congruat potestati: Vel certe nil curet omnino, ut neq; ex beneficẽtia eius quicquã boni perueniat ad nos, neq; ex maleficentia quicquam mali. Quorum error, quia maximus est, & ad euertendum uitæ humanæ statum spectat, coarguendus est à nobis, ne ipse fallaris, impulsus authoritate hominum, qui se putant esse sapientes. Nec tamen nos tam arrogantes sumus, ut comprehensam nostro ingenio ueritatem gloriemur: sed doctrinam Dei sequimur, qui scire solus potest, & reuelare secreta. Cuius doctrinæ philosophi expertes existimauerunt naturam rerum omnium coniectura posse deprehendi. Quod nequaquam fieri potest quia mens hominis, tenebroso corporis domicilio circunsepta, longe à Dei perspectione summota est. Et hoc differt ab humanitate diuinitas, quod humanitatis est ignoratio, diuinitatis scientia. Vnde nobis aliquo lumine opus est, ad depellendas tenebras, quibus offusa est hominis cogitatio: quoniam in carne mortali agentes, nostris sensibus diuinare non possumus. Lumen autem mentis humanæ deus est: quem qui cognouerit, & in pectus admiserit, illuminato corde mysterium ueritatis agnoscet. Remoto autem Deo, cœlestiq; doctrina, omnia erroribus plena sunt. Rectéq; Socrates, cum esset omnium philosophorum doctissimus, tamen ut cæterorũ argueret inscitiam, qui se aliquid tenere arbitrabantur, ait se nihil scire, nisi unum, quod nihil sciret. Intellexit enim doctrinam illam nihil habere in se certi, nihil ueri: nec, ut putabant quidam, dissimulauit ipsam doctrinam, ut alios refelleret: sed uidit ex parte aliqua ueritatem. Testatus est etiam in iudicio (sicut traditur à Platone) quod nulla esset humana sapientia

Lumen

Socratis dictum

pientiā. Adeo doctrinam, qua tū philoſophi gloriabantur, contempſit, derisit, abiecit: ut idipſum pro ſumma doctrina profiteretur, quod nihil ſciret didiciſſet. Si ergo nulla eſt ſapientia humana, ut Socrates docuit, ut Plato tradidit, apparet eſſe diuinam, nec ulli alij, quàm Deo ueritatis notitiā ſubiacere. Deus igitur noſcendus eſt, in quo ſola ueritas eſt. Ille mundi parens, & conditor rerum, qui oculis non uidetur, mente uix cernitur. Cuius religio multis modis impugnari ſolet ab ijs, qui neque ueram ſapientiam tenere potuerunt, neque magni, & cœleſtis arcani comprehendere rationem.

De gradibus, per quos ad ueritatem aſcēditur: & qui de ipſis gradibus deijciantur Cap. II.

NAm cum ſint gradus multi, per quos ad domiciliū ueritatis aſcenditur, non eſt facile cuilibet euehi ad ſummum. Caligantibus enim ueritatis fulgore luminibus, qui ſtabilem greſſum tenere non poſſunt, reuoluuntur in planum. Primus autem gradus eſt intelligere falſas religiones: & abijcere impios cultus Deorum humana manu fabricatos. Secundus uero, perſpicere animo, quod unus ſit Deus ſūmus, cuius poteſtas, ac prouidētia effecerit à principio mundum, & gubernet in poſterum. Tertius, cognoſcere miniſtrum eius, ac nūtium, quem legauit in terram: quo docente liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatiq; ad ueri Dei cultum, iuſtitiam diſceremus. Ex quibus omnibus gradibus (ut dixi) pronus eſt lapſus, & facilis ad ruinam, niſi pedes inconcuſſa ſtabilitate figantur. De primo gradu eos excuti uidemus, qui, cum falſa intelligāt, tamen uerū non inueniunt: contemptisq; terrenis, fragilibusq; ſimulachris non ad colendum ſe Deum conferunt, quem ignorant: ſed mundi clementa mirantes, cœlum, terram, mare, ſolem, lunam, cæteraq; aſtra uenerantur. Sed imperitiam horum iā coarguimus in ſecundo diuinarum inſtitutionum libro. De ſecundo uero gradu eos dicimus cadere, qui conſentiunt unum eſſe ſummum Deum: ijdem tamen à philoſophis irretiti, & falſis argumentationibus capti, aliter de unica illa maieſtate ſentiunt, quàm ueritas habet: qui aut figuram negant habere ullam Deum, aut ullo affectu commoueri putant: quia ſit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nulla eſt. De tertio uero ij præcipitantur, qui cum ſciant legatum Dei, eundemq; diuini, & immortalis templi conditorem, tamen aut non accipiunt eum, aut aliter accipiunt, quàm fides poſſit: quos ex parte iam refutauimus in quarto ſupradicti operis libro, & refutabimus poſtea diligē

poſſūt

. ¼ oratio descendit

Hinc illud. nimium altercando veritas amittitur

tius, cum respondere, ad omnes sectas cœperimus, quæ ueritatem, dũ disputant, perdiderunt. Nũc uero contra eos disseremus, qui de secũdo gradu lapsi praua de summo Deo sentiũt. Aiunt enim quidã, nec gratificari eum cuiquã, nec irasci, sed securum, & quietum immortalitatis suæ bonis perfrui. Illi uero iram tollunt, gratiam relinquunt Deo. Naturã enim summa uirtute præstantem, ut nõ maleficam, sic beneficã esse debere: ita òmnes philosophi de ira consentiũt, de gratia discrepant. Sed ut ad propositam materiam per ordinem descendat oratio, huiusmodi facienda nobis, & exequenda partitio est: cũ diuersa, & repugnantia sint, ira, & gratia. Aut ira tribuenda est Deo, & gratia detrahenda, aut utrunq; pariter detrahendum: Aut ira demenda est, & gratia tribuenda, aut neutrum tribuendum. Aliud amplius præter hæc nihil potest capere natura: ut necesse sit, in uno istorum aliquo, uerum, quod quæritur, inueniri. Consyderemus singula, ut nos ad latebras ueritatis & ratio, & ordo deducat.

Quod nullus asseruit Deũ irasci, & gratia nõ moueri. Cap. III.

PRimum illud nemo de Deo dixit, unquam irasci eum tãtummodo, & gratia non moueri. Est enim disconueniens Deo, ut eiusmodi potestate sit præditus, qua noceat, & obsit: prodesse uero, ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ spes salutis hominibus proposita est, si malorum tantummodo author est Deus? Quod si sit, iam maiestas illa uenenerabilis, non ad iudicis potestatem, cui licet seruare, ac liberare, sed ad tortoris, & carnificis officium deducetur. Cum autem uideamus, nõ modo mala esse in rebus humanis, sed etiam bona: utiq; si deus non est, authorem esse alterum necesse est: qui contraria Deo faciat, & det nobis bona. Si est, quo nomine appellandus est? Aut cur nobis qui male faciat notior est, quàm ille, qui bene? Si autem nihil potest esse præter deum, absurdum est, & uanum diuinam putare potestatem, qua nihil est maius, nihil melius, nocere posse, prodesse nõ posse. Et ideo nemo extitit, qui auderet id dicere: quia nec rationẽ habet, nec ullo modo potest credi. Quod quia conuenit, transeamus, & ueritatem alibi requiramus.

Contra Epicurum disputat, qui negabat deum irasci, gratificari, & omnia prouidere. Caput IIII.

QVod sequitur de schola Epicuri est, sicut iram in deo non esse, ita nec gratiam quidem. Nam cum putaret Epicurus, alienum esse à

deo malum facere, atque nocere, quod ex affectu iracundiæ plerunq; na-scitur, ademit ei etiam beneficẽtiam: quoniam uidebat consequens esse, ut si habeat iram Deus, habeat & gratiam. Itaq; ne illi uitium concederet, etiam uirtutis fecit expertem. Ex hoc, inquit, beatus, & incorruptus est: quia nihil curat, neq; habet ipse negotium, neq; alteri exhibet: deus igi-tur non est, si nec mouetur, quod est propriũ uiuentis: nec facit aliquid im-poßibile homini, quod est proprium dei: si omnino nullam habet uolunta-tem, nullum actum, nullam deniq; administrationem, quæ deo digna sit. Et quæ maior, & quæ dignior administratio deo assignari potest, quàm mundi gubernatio, quàm cura uiuentium, maximeq; generis humani, cui omnia terrena subiecta sunt? Quæ igitur in deo potest esse beatitudo, si semper quietus, & immobilis torpet? si precantibus surdus, si colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam proprium deo, quàm prouidẽtia? Sed si ni-hil curat, nihil prouidet, amisit omnem diuinitatem. Qui ergo totã uim, totam deo substantiam tollit, quid aliud dicit nisi deum omnino non esse? Deniq; M.T. à Possidonio dictũ refert, id Epicurum sensisse, nullos deos esse: sed ea, quæ de dijs locutus sit, depellendæ inuidiæ causa dixisse: Itaq; uerbis illum deos relinquere, re autem ipsa tollere: quibus nullum motũ, nullum tribuit officium. Quod si ita est, quid eo fallacius? quod à sapiente, & graui uiro debet esse alienum. Hic uero si aliud sensit, & aliud locu-tus est, quid aliud appellãdus est, quàm deceptor, biliguis, malus, & pro-pterea stultus? Sed non erat tam uersutus Epicurus, ut fallendi studio ista loqueretur: cum hæc scriptis ad æternam memoriam consignemus: sed ignorantia ueritatis errauit. Indoctus enim à principio uerisimilitudi-ne unius falsæ sententiæ, necessario in ea, quæ sequebantur, incurrit. Prima enim sententia fuit, iram Deo non conuenire. Quod cum illi ue-rum, & inexpugnabile uideretur, non poterat consequentia resecare: quia uno affectu amputato, etiam cæteros affectus adimere deo ne-cessitas ipsa cogebat. Ita qui non irascitur, utique nec gratia moue-tur, quod est iræ contrarium: iam si non ira in eo, nec gratia est utiq;, nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec misericordia. Vna est enim ratio cunctis affectibus, una commotio, quæ in Deum cadere non potest. Quod si nullus affectus in deo est, quia quicquid afficitur, imbecillum est: ergo nec cura ullius rei, nec prouidentia est in eo. Hucusque perue-nit sapientis hominis disputatio: cætera, quæ sequuntur, obticuit: scili-cet, qa nec cura sit in eo, nec prouidẽtia, ergo nec cogitationẽ aliquã, nec sensum in eo eße ullum, quo efficitur, ut non sit omnino. Itaq; cum gra-datim descendisset, in extremo gradu constitit: quia iam præcipitium

possidonius deceptor, & bilinguis

uidebat. Sed quid prodest reticuisse, ac periculum dissimulaße? Necessitas illum uel inuitum cadere coëgit. Dixit enim quod noluit: quia argumentum sic ordinauit, ut ad illud, quod euitabat, necessario deueniret. Vides igitur quò perueniatur ira sublata, & deo adempta. Deniq; aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem scelerati, ac mali, qui sperant peccatis suis impunitatem. Quod si & hoc falsum inuenitur, nec irã in deo esse, nec gratiam: ueniamus ad illud quod tertio loco positum est.

Contra Stoicos dicentes in Deo esse gratiã, sed non irã. Cap. V.

pusillitas

Existimantur Stoici, & alij nonnulli, aliquanto melius de diuinitate sensiße, qui aiunt, gratiam in Deo eße, iram non esse. Fauorabilis, ac popularis oratio, nõ cadere in deum hanc animi pusillitatem, ut ab ullo se læsum putet, qui lædi non potest: ut quieta illa, & sancta maiestas concitetur, perturbetur, insaniat, quod est terrenæ fragilitatis: Irã enim commotionem mentis esse, ac perturbationem, quæ sit à deo aliena. Quod si hominem quoque, qui modo sit sapiens, & grauis, ira non deceat (siquidem, cum in animum cuiusquam incidit, uelut sæua tempestas, tantos excitet fluctus, ut statum mentis immutet, ardescant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent: alternis uultum maculet, nunc suffusus rubor, nunc pallor albescens) quanto magis deum non deceat tam fœda mutatio? Et si homo, qui habet imperium, ac potestatem, late noceat per iram, sanguinem fundat, urbes subuertat, populos deleat, prouincias ad solitudinem redigat: quanto magis Deum, qui habeat totius generis humani, & ipsius mundi potestatem, perditurũ fuisse uniuersa credibile sit, si irasceretur? Abesse igitur ab eo tam magnum, tam pernitiosum malũ oportere: & si absit ab eo ira, & cõcitatio, q̃a & deformis, & noxia est, nec cuiquam male facit, nihil aliud superest, nisi ut sit lenis, tranquillus, propitius, beneficus, conseruator. Ita enim demum, & communis omnium pater, & optimus, & uere maximus dici poterit, quod expetit diuina, cœlestisq; natura Nam si inter homines laudabile uidetur prodesse potius, quàm nocere: uiuificare, quàm occidere: saluare, quàm perdere (nec immerito innocẽtia inter uirtutes numeratur) & qui hæc fecerit, diligitur, præfertur, honoratur, bene dictis omnibus, uotisq; celebratur: deniq; ob merita, & beneficia deo simillimus iudicatur: quãto magis ipsum deũ par est diuinis, perfectisq; uirtutibus præcellẽtẽ, atq; ab omni terrena labe summotũ, diuinis, & cœlestibus beneficijs omne genus hominũ promereri? Speciose ista, populariterq; dicũtur, & multos illiciunt ad

ciũt ad credendũ. Sed qui hæc sentiũt, ad ueritatẽ quidẽ propius accedũt: sed in parte labuntur, naturam rei parum consyderantes. Nam si deus nõ irascitur impijs, & iniustis, nec pios utiq;, iustosq́; diligit. Ergo constantior est error illorum, qui & iram simul, & gratiã tollunt. In rebus enim diuersis, aut in utranq; partem moueri necesse est, aut in neutram. Itaq; qui bonos diligit, & malos odit: & qui malos non odit, nec bonos diligit: quia & diligere bonos, ex odio malorum uenit: & malos odiße, ex bonorum charitate descendit. Nemo est, qui amet uitam sine odio mortis: nec appetat lucem, nisi qui tenebras fugit. Adeo natura ista connexa sunt, ut alterum sine altero fieri nequeat. Siquis dominus habens in familia seruos, bonum, ac malum, non utiq; aut ambos odit, aut ambos beneficijs, & honore prosequitur: quod si faciet, & iniquus, & stultus est. Sed bonũ & alloquitur amice, & ornat, & domui, ac familiæ, suisq́; omnibus rebus præficit: malũ uero maledictis, uerberibus, nuditate, fame, siti, compedibus punit: ut & hic exemplo cæteris sit ad non peccandũ, & ille ad promerendum: ut alios metus coërceat, alios honor prouocet. Qui ergo diligit, & odit: & q odit, & diligit: sunt enim qui diligi debeãt, sunt q odio haberi. Et sicut is, q diligit, cõfert bona ĩ eos, quos diligit: ita q odit, irrogat mala ijs quos odio habet. Quod argumentum, quia uerũ est, dißolui nullo pacto potest. Vana ergo & falsa est sentẽtia eorum, qui alterum Deo tribuunt, alterum detrahunt, non minus quàm illorum qui utrunq;. Sed illi (ut ostẽdimus) ex parte non errant, sed id, quod melius est ex duobus retinent. Ii uero, quos ratio & ueritas argumenti huius inducit, falsa omnino sentẽtia suscepta in maximũ errorem cadunt. Non enim sic oportebat eos argumentari: quia deus non irascitur, ergo nec gratia commouetur: Sed ita: quia Deus gratia mouetur, ergo & irascitur. Si enim certũ, & indubitatum fuisset non irasci Deum, tunc & ad illud alterum ueniri eßet necesse. Cum autem magis sit ambiguum de ira, penè manifestum de gratia, absurdum est, ex incerto certum uelle subuertere: cum sit promptius de certis incerta firmare.

Quod deus irascitur. Caput VI.

HAe sunt de Deo philosophorum sententiæ. Aliud præterea nihil quisq̃ dixit. Quod si hæc, quæ dicta sunt, falsa eße deprehẽdimus, unum illud extremum superest, in quo solo poßit ueritas inueniri: quod à philosophis nec susceptum est unquam, nec aliquando defensum: consequens esse, ut irascatur deus, quoniam gratia commouetur. Hæc tuenda

nobis, & asserenda sentētia est. In eo enim summa omnis ratio, & cardo religionis, pietatisq; uersatur. Nam neq; honos ullus deberi potest deo, si nihil præstat colenti: nec ullus metus, si non irascitur non colenti.

Quare philosophi errant: & quod homines ab alijs animantibus maxime differāt religione, quæ hominis est propria. Cap. VII

CVm sæpe philosophi per ignorantiam ueritatis à ratione desciuerint, atque in errores inciderint inextricabiles (id enim solet his euenire, quod uiatori uiam nescienti, & non fatenti se ignorare, ut uagatur, dum percontari obuios erubescit: illud tamen nullus philosophus asseruit unquam, non nihil inter hominem, & pecudem interesse: nec omnino quisquam, modo qui sapiens uideri uellet, rationale animal cum mutis, & irrationabilibus coæquauerit: quod faciunt quidam imperiti, atq; ipsis pecudibus similes: qui cum uentri, ac uoluptati se uelint tradere, aiūt eadem ratione se natos, qua uniuersa, quæ spirāt: quod dici ab homine nefas est. Quis enim tam indoctus ut nesciat? quis tam imprudens, ut non sentiat aliquid inesse in homine diuini? Nondum uenio ad uirtutes animi, & ingenij, quibus homini cū Deo manifesta cognatio est. Non'ne ipsius corporis status, & oris figura declarat nō esse nos cū mutis pecudibus æquales? Illarum natura in humum, pabulumq; prostrata est: nec habet quicquam commune cum cœlo, quod non intuetur. Homo autem recto statu, ore sublimi, ad contemplationem mundi excitatus, confert cum Deo uultum, & rationem ratio cognoscit. Propterea nullum est animal (ut ait Cicero) præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei. Solus enim sapientia instructus est, ut religionem solus intelligat: & hæc est hominis, atq; mutorum uel præcipua, uel sola distantia. Nam cætera, quæ uidentur hominis esse propria, & si non sint talia in mutis, tamen similia uideri possunt. Proprius homini sermo est, tamen & in illis quædam similitudo sermonis. Nam & dignoscunt inuicem se uocibus: & cum irascūtur, edunt somnum iurgio similem: & cum se ex interuallo uident, gratulandi officium uoce declarant. Nobis quidem uoces eorum uidentur inconditæ, sicut illis fortasse nostræ: sed ipsis, qui se intelligunt, uerba sunt: deniq; in omni affectu certas uocis notas exprimunt, quibus habitū mētis ostendant. Risus quoq; est homini proprius, & tamen uidemus in alijs animalibus quædam signa lætitiæ: cū ad lusum gestiunt, aures demulcēt, rictum contrahunt, frontem serenant, oculos in lasciuiam resoluunt. Quid tam proprium homini, quàm ratio, & prouidentia futuri? Atqui sunt anima-

lia, quæ latibulis suis diversos, & plures exitus pandant, ut siquod periculum inciderit, fuga pateat obsessis: quod non facerent, nisi inesset illis intelligentia, & cogitatio. Alia provident in futurum:

Vt ingentem formicæ farris acervum
Comportant, hyemis memores, tectoq; reponunt: ut apes
Quæ patrium solæ, & certos novere penates:
Venturæq; hyemis memores, æstate laborem
Experiuntur, & in medium quæsita reponunt:

Longum est, si exequi velim, quæ à singulis generibus animalium fieri soleant humanæ solertiæ simillima. Quod si horum omniũ, quæ ascribi homini solent, in multis quoq; deprehenditur similitudo, apparet solam esse religionem: cuius in mutis nec vestigium aliquod, nec ulla suspicio inveniri potest. Religionis enim est propria iustitia, quam nullum aliud animal attingit. Homo enim solus imperat, cætera sibi conciliata sunt. Iustitiæ autem Dei cultus ascribitur: quem qui nõ suscipit, hic à natura hominis alienus, vitam pecudum sub humana specie vivit: cum vero à cæteris animalibus hoc penè solo differamus, quod soli omnium divinam vim, potestatẽq; sentimus: in illis autem nullus sit intellectus dei: certe illud fieri nõ potest, ut in hoc, vel muta plus sapiant, vel humana natura desipiat: cũ homini ob sapientiam, & cuncta, quæ spirant, & omnis rerum natura subiecta sit. Quare si ratio, si ius hominis hoc præcellit, & superat cæteras animantes, quod solus notitiam dei capit, apparet religionem nullo modo posse dissolui.

Contra Epicurum religionem subuertentem: & quod religio sit habenda. Caput VIII.

Dissoluitur autem religio, si credamus Epicuro illa dicenti:

Omnis enim per se divûm natura necesse est,
Immortali ævo summa cum pace fruatur,
Semota à nostris rebus, seiunctaq; longe.
Iam privata dolore omni, privata periclis,
Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri,
Nec bene pro meritis capitur: nec tangitur ira.

Quæ cum dicit, utrum aliquẽ cultum Deo putat esse tribuẽdum, an evertit omnem religionem? Si enim deus nihil unquam boni tribuit, si colentis obsequio nullam gratiam refert: quid tam vanum, tam stultum, quàm

templa ædificare, sacrificia facere, dona conferre, rem familiarem minuere, ut nihil assequamur? At enim naturam excellẽtem honorari oportet. Quis honos deberi potest nihil curãti, & ingrato? An aliqua ratione obstricti esse possumus ei, qui nihil habeat cõmune nobiscum? Deus (inquit Cicero) si talis est, ut nulla gratia, nulla hominũ charitate teneatur, ualeat. Quid enim dicam propitius sit? esse enim propitius potest nemini. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat inquit, id est abeat, & recedat, quando prodesse nulli potest. Quod si negotium deus nec habet, nec exhibet, cur non ergo delinquamus, quoties hominum conscientiam fallere licebit, ac leges publicas circunscribere? Vbicunq; nobis latendi occasio arriserit, cõsulamus rei, auferamus aliena, uel sine cruore, uel etiam cũ sanguine, si præter leges nihil est amplius, quod uerendum sit. Hæc dum sentit Epicurus, religionem funditus delet: qua sublata, confusio, ac perturbatio uitæ sequitur. Quod si religio tolli nõ potest, ut & sapientiam, qua distamus à belluis, & iustitiam retineamus, qua communis uita sit tutior: quomodo religio ipsa sine metu teneri, aut custodiri potest? Quod enim non metuitur, contemnitur: quod contemnitur, utiq; non colitur. Ita fit ut religio, & maiestas, & honor metu constet: metus autem non est, ubi nullus irascitur: siue igitur gratiam Deo, siue iram, siue utrunq; detraxeris, religionem tolli necesse est: sine qua uita hominum stultitia, scelere, immanitate completur. Multum enim refrenat homines conscientia, si credamus nos in conspectu Dei uiuere: si non tantum quæ gerimus, uideri desuper, sed etiam quæ cogitamus, aut loquimur audiri à Deo putemus. At enim prodest id credere (ut quidam putant) non ueritatis gratia, sed utilitatis. Quoniam leges conscientiam punire non possunt, nisi aliquis desuper terror impendat ad cohibẽda peccata. Falsa est igitur omnis religio, & diuinitas nulla est. Sed à uiris prudentibus uniuersa confecta sunt, quo rectius, innocentiusq; uiuatur. Magna hæc, & à materia quam proposuimus, aliena quæstio est. Sed quia necessario incidit, debet quàm breuiter attingi.

Varias opiniones de mundi opificio, & gubernatione enumerat.
Cap. IX.

Cum sentẽtiæ philosophorum prioris temporis de prouidentia consensissent, nec ulla esset dubitatio, quin mundus à Deo, & ratione esset instructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui sibi diceret non liquere, utrum esset aliqua diuinitas,

diuinitas, nec ne. Quæ disputatio eius adeo impia, & contra ueritatem, & religionem iudicata est, ut & ipsum Athenienses expulerint suis finibus, & libros eius in cõcione, quibus hæc continebantur, exusserint. De cuius sententia non est opus disputare: quia nihil certi pronuntiauit. Post hæc Socrates, & auditor eius Plato, & qui de schola Platonis, tanquam riuuli diuersas in partes profluxerunt, Stoici & Peripatetici in eadem fuere sentẽtia, qua priores. Postea uero Epicurus Deum quidem esse dixit: quia necesse sit esse aliquid in mundum præstans, & eximium, & beatum, prouidentiam tamen nullam: Itaq; mundum ipsum nec ratione ulla, nec arte, nec fabrica instructum, sed naturam rerum quibusdam minutis seminibus, & insecabilibus conglobatã. Quo quid repugnãtius dici posit non uideo. Etenim si est Deus, utiq; prouidens est, ut Deus: nec aliter ei potest diuinitas attribui, nisi & præterita teneat, & præsentia sciat, & futura prospiciat. Cum igitur prouidentiam sustulit, etiam Deum negauit esse. Cũ autem deũ esse professus est, & prouidentiam simul esse concesit: Alterum enim sine altero nec esse prorsus, nec intelligi potest. Verum ijs postea temporibus, quibus iam philosophia defloruerat, extitit Athenis quidam Diagoras, qui nullum esse omnino Deum diceret, ob eãq; sententiã nominatus est ἄθεος. Item Cyreneus Theodorus ambo, quia nihil noui poterant reperire, omnibus iam dictis, & inuentis maluerunt contra ueritatem id negare, in quo priores uniuersi sine ambiguitate consenserant. Ii sunt, qui tot seculis, & ingenijs asertam, atq; defensam prouidentiã calũniati sunt. Quid ergo? utrum'ne istos minutos, & inertes philosophos ratione, an uero authoritate præstantium uirorum refellemus, an potius utroque? Sed properandum est, ne longius à materia deuagetur oratio.

Quod mundus Dei prouidentia factus sit, & gubernetur. Cap. X

Qui nolunt diuina prouidentia factum esse mundum, aut principijs inter se temere coëuntibus dicunt esse concretum, aut repẽte natura extitisse: Naturam uero (ut ait Straton) habere in se uim gignendi, & minuendi, sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram: ut intelligamus omnia quasi sua sponte esse generata, nullo artifice, nec authore. Vtrunq; uanum, & impossibile. Sed hoc euenit ignorantibus ueritatẽ: ut quiduis potius excogitent, quàm id sentiant, quod ratio deposcit. Primum minuta illa semina, quorum concursu fortuito totum coijsse mundũ loquuntur, ubi aut unde sint quæro. Quis illa uidit unquam? Quis sensit?

quis audiuit? An ſolus Leucippus oculos habuit? ſolus mentem? qui profe‑ cto ſolus omnium cæcus, & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quiſquam delirare, nec dormiens poſſet ſomniare? Quatuor elementis cõ‑ ſtare omnia philoſophi ueteres diſſerebant. Ille noluit, ne alienis ueſti‑ gijs uideretur inſiſtere. Sed ipſorum elemẽtorum alia uoluit eſſe primor‑ dia, quæ nec uideri poſſint, nec tangi, nec ulla corporis parte ſentiri. Tã minuta ſunt, inquit, ut nulla ſit acies ferri tam ſubtilis, qua ſecari, ac diui‑ di poſſint. Vnde illis nomen impoſuit atomorum. Sed occurrebat ei, quod ſi una eſſet omnibus, eademq; natura, nõ poßent res efficere diuerſas, tã‑ ta uarietate, quantã uidemus ineſſe mũdo. Dixit ergo leuia eße, & aſpe‑ ra, & rotunda, & angulata, & hamata. Quanto melius fuerat tacere, quàm in uſus tam miſerabiles, tam inanes, habere linguam: & quidem ue‑ reor, ne nõ minus delirare uideatur, qui hæc putet reſellenda. Reſpõdea‑ mus tamen uelut aliquid dicenti: Si leuia ſunt, & rotunda, utique nõ poſ‑ ſunt inuicem ſe apprehendere, ut aliquod corpus efficiant: ut ſiquis miliũ uelit in unam coagmentationem conſtringere, leuitudo ipſa granorum in maſſam coire nõ ſinat. Aſpera inquit, & angulata ſunt, & hamata, ut poſ‑ ſint cohærere. Diuidua ergo, & ſecabilia ſunt. Hamis enim neceße eſt, & angulis eminere, ut poßint amputari: itaq; quod amputari, ac diuelli po‑ teſt, & uideri poterit, & teneri. Hæc inquit, per inane irrequietis moti‑ bus uolitant, & huc, atq; illuc ferũtur: ſicut pulueris minutias uidemus in ſole, cum per feneſtram radios, ac lumẽ immiſerit. Ex his arbores, & her‑ bæ, & fruges omnes oriuntur: ex his animalia, & aqua, & ignis, & uni‑ uerſa gignuntur, & rurſus in eadem reſoluuntur. Ferri hoc poteſt quan‑ diu de rebus paruis agitur: ex his etiam mundus ipſe concretus eſt. Imple uit numerũ perfectæ inſaniæ, ut nihil ulterius adijci poſſet: ſed inuenit ta‑ men ille quid adderet. Quoniam eſt omne, inquit, infinitũ, nec poteſt quic quam uacare, neceſſe eſt ergo innumerabiles eße mundos. Quæ tanta uis fuerat atomorũ, ut moles tam inæſtimabiles ex tam minutis conglobarẽ‑ tur? Ac primũ reqro, quæ ſit iſtorũ ſeminũ uel ratio, uel origo: ſi enim ex illis ſunt omnia, ipſa igitur unde eße dicemus, quæ natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos ſubminiſtrauit. Sed cõcedamus, ut impune de mundis delirauerit: de hoc loquamur, in quo ſumus, & quẽ ui‑ demus. Ait, omnia ex indiuiduis corpuſculis fieri: ſi hoc ita eſſet, nulla res unquam ſui generis ſemine indigeret: ſine ouis alites naſcerentur, ac oua ſine partu: itẽ cætera uiuẽtia ſine coitu: arbores, & quæ gignuntur è ter ra, propria ſemina nõ haberẽt, quæ nos quotidie tractamus, & ſerimus. Cur ex frumento ſeges naſcitur, & rurſum ex ſegete frumentũ? Deniq; ſi

atomorũ coitio, & cõglobatio efficeret omnia, & in aëre uniuersa cõcrescerẽt: siquidẽ per inane atomi uolitãt: cur sine terra, sine radicibus, sine humore, sine semine, non herbæ, non arbor, non fruges oriri, aut generari possunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri: quãdoquidem unaquæq; res habet propriam, certamq; naturam, suum semen, suam legem ab exordio datam. Deniq; Lucretius quasi oblitus atomorum, quos asserebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis usus est, quæ contra ipsum ualerent. Sic enim dixit: in hoc uersu ... uidetur

Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus nasci posset: nil semine egeret. Item postea:
Nil igitur fieri de nilo posse † fatendum est: Aliter † putandũ est.
Semine quando opus est rebus: quo quæq; creatæ
Aëris in teneras possint proferrier auras.

Quis hunc putat habuisse cerebrum, cum hæc diceret, nec uideret sibi esse contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod semẽ cuiusque rei certũ est, nisi forte, & ignis, & aquæ naturam ex atomis esse credemus. Quid, quod durissimi rigoris materiæ, si ictu uehementiore collidantur, ignis excutitur? Num in ferro, aut silice atomi latent? Quis inclusit? Aut cur sua sponte nõ emicant? aut quomodo semina ignis in materia frigidissima permanere potuerunt? Omitto silicem, ac ferrum. Orbem uitreum plenum aquæ si tenueris in sole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in durissimo frigore. Num etiam in aqua ignẽ esse credendum est? atqui de sole ignis ne æstate quidem accendi potest. Si ceræ inhalaueris, uel si uapor leuis aliquid attigerit, aut crustam marmoris, aut laminam, paulatim per minutissimos rores aqua concrescit. Item de halitu terræ, ex maris nebula existit: quæ aut dispersa humefacit quicquid texerit: aut collecta in arduos montes in sublime uento rapta, stipatur in nubẽ, atq; imbres maximos deicit. Vbi ergo dicimus liquores natos esse? Num in uapore? nũ in halitu? nũ in uento? Atqui nihil potest cõsistere in eo, quod nec tãgitur, nec uidetur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorũ corporibus nihil sine ratione, sine ordine, sine utilitate, sine specie figuratũ uidemus? adeo ut solertissima, & diligẽtissima omniũ partiũ membrorũq; descriptio casum, ac fortunã repellat. Sed putemus, artus, & ossa, & neruos, & sanguinem de atomis posse concrescere. Quid sensus, cogitatio, memoria, mens, ingenium, quibus seminibus coagmentari possunt? minutissimis inquit. Sunt ergo alia maiora: Quomodo igitur insecabilia? Deniq; si ex inuisibilibus sunt, quæ uidentur, cur igitur nemo uidet? Sed sint inuisibilia, quæ sunt in homine, consideret,

siue tractabilia, quæ ueniunt sub aspectum, ratione utraque constare quis non uidet? Quomodo ergo sine ratione coëuntia poßunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil esse in omni mundo, quod non habeat in se maximã, mirabilemq; rationem. Quæ quia supra hominis sensum, & ingenium est, cui rectius, quàm diuinæ prouidẽtiæ tribuenda est? an si simulachrum hominis, & statuam ratio, & ars fingit, ipsum hominem de frustis temere concurrẽtibus fieri putabimus? Et quid simile ueritatis in ficto, cum summum, & excellens artificium nihil aliud, nisi umbram, & extrema corporis lineamenta possit imitari, non potuit humana solertia dare operi suo aut motum aliquem, aut sensum? Omitto usum uidendi, audiendi, odorãdi, cæterorũq; membrorũ uel apparentiũ, uel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit, aut cor hominis, aut uocem, aut ipsam fabricare sapientiã? Quisquam'ne igitur sanus existimat, quod homo ratione, & consilio facere non possit, id concursu atomorũ passim cohærentium perfici potuisse? Vides, in quæ deliramẽta inciderint, dum nolunt effectionem, curamq; rerum Deo dare. Concedamus tamen his, ut ex atomis fiant quæ terrena sunt, num etiam cœlestia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos esse, solisq; dant immunitatem, ne concursu atomorũ concreti eße uideantur. Si enim Deos quoq; ex illis constituissent, dissipabiles fierent, seminibus aliquãdo resolutis, atq; in naturam suã reuertentibus. Ergo si est aliquid, quod atomi non effecerint, cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quæro, ante quàm mundum primordia ista generarent, cur sibi Dij habitaculum non ædificauerint? Videlicet nisi atomi coissent, cœlumq; fecissent, adhuc Dij per medium† inane penderent. Quo igitur consilio, qua ratione de confuso aceruo se atomi congregauerunt, ut ex alijs inferius terræ conglobarentur, cœlum desuper tenderetur, tanta syderum uarietate distinctum, ut nihil unquam excogitari possit ornatius? Tanta ergo qui uideat, & talia, potest existimare, nullo effecta eße consilio, nulla prouidentia, nulla ratione diuina, sed ex atomis subtilibus, exiguis concreta esse tanta miracula? Non'ne prodigio simile est, aut natum esse hominem, qui hæc diceret: aut extitiße, qui crederet? ut Democritum, qui auditor eius fuit: uel Epicurum, in quem uanitas omnis de Leucippi fonte profluxit? At enim (sicut alij dicunt) natura mundus effectus est, quæ sensu, & figura caret. Hoc uero multo est absurdius. Si natura mundum fecit, consilio, & ratione fecerit necesse est. Is enim facit aliquid, qui aut uoluntatem faciendi habet, ut scientiã. Si caret sensu, ac figura, quomodo potest ab ea fieri, quod & sensum habeat, & figuram? Nisi forte quis arbitretur, animalium fabricam tam

Aliter † in aëre.

subtiliter

ſubtiliter à non ſentiente natura formari, animariq; potuiſſe: aut iſtam cœli ſpeciem tam prouidēter ad utilitates uiuentium temperatam, neſcio quo caſu ſine cōditore, ſine artifice, ſubito extitiſſe. Siquid, inquit, eſt Chryſippus, quod efficiat ea, quæ homo, licet ratione ſit prædıtus, facere non poſſit, id profectò eſt maius, & fortius, & ſapientius homine. Homo autē non poteſt facere cœleſtia: ergo illud, quod hæc efficiet, uel effecerit, ſuperat hominem arte, conſilio, prudentia, poteſtate. Quis igitur poteſt eſſe niſi Deus? Natura uero, quam ueluti matrem eſſe rerum putant, ſi mētem non habet, nihil efficiet unquam, nihil molietur. Vbi enim non eſt cogitatio, nec motus eſt ullus, nec efficacia. Si autem conſilio utitur ad incipiendum aliquid, ratione ad diſponendum, arte ad efficiendum, uirtute ad conſummandū, poteſtate ad regendum, & cōtinendum, cur natura potius, quàm Deus nominetur? Aut ſi concurſus atomorum, uel carens mente natura ea, quæ uidemus, effecit, quæro cur facere cœlum potuerit, & urbem, aut domū non potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas, & ſimulachra non fecerit? Atqui potuerant atomi etiam ad hæc efficienda concurrere: ſiquidem nullam poſitionem relinquunt, quam non experiantur. Nam de natura, quæ mentē non habeat, non eſt mirandum, quod hæc facere oblita ſit. Quid ergo eſt? Vtiq; Deus, cum inchoaret hoc opus mundi, quo nihil poteſt eſſe nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem, quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipſe: in quibus etiā hominem ipſum, cui particulam de ſua ſapientia dedit, & inſtruxit eum ratione, quantum fragilitas terrena capiebat, ut ipſe ſibi efficeret, quæ in uſus ſuos eſſent neceſſaria. Si uero in huius mundi (ut ita dixerim) republica nulla prouidentia eſt, quæ regat, nullus Deus, qui adminiſtret, nec omnino ſenſus ullus in hac rerum natura pollet: unde igitur mens humana tam ſolers, tam intelligens orta eſſe credetur? Si enim corpus hominis ex humo factum eſt, unde nomen accepit? Animus ergo qui ſapit, rector eſt corporis, cui membra obſequuntur tanquam regi, & imperatori, qui nec aſpici, nec cōprehendi poteſt, non potuit ad hominem niſi à ſapiente natura peruenire. Sed ſicut omne corpus mens. & animus gubernat, ita & mundū deus. Nec enim uerisimile eſt, ut minora, & humilia regimen habeant, maiora & ſumma non habeant. Deniq; M. Cic. in Thuſculanis, & in conſolatione, Animorū, inquit, nulla in terris origo inueniri poteſt. Nihil eſt, inquit, in animis miſtum, atq; concretum, aut quod ex terra natum, atq; factum eſſe uideatur, nihilq; humidum, aut flabile, aut igneum. His enim innatum nihil ineſt, quod uim memoriæ, mentis cogitationis habeat: quo & præ-

natura, materna

terita teneat, & futura prouideat, & complecti possit præsentia, quæ sola diuina sunt. Nec enim inueniuntur unquã, unde ad hominẽ uenire possint, nisi à Deo. Exceptis igitur duobus, tribus'ue calumniatoribus uanis, cum constet diuina prouidẽtia mundũ regi, sicut & factus est, nec sit quisquam, qui Diagoræ, Theodoriq; sentẽtiam, uel Leucippi inane cõmẽtũ, uel Democriti, Epicuriq; leuitatẽ præferre audeat authoritati uel illorum septem priorum, qui sunt appellati sapientes, uel Pythagoræ, uel Socratis, uel Platonis, cæterorumq; summorum philosophorũ, qui eße prouidentiam iudicauerunt: falsa igitur est & illa sententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionem à sapientibus institutam, quo se homines imperiti à peccatis abstinerent. Quod si uerũ sit, ergo derisi ab antiquis sapientibus sumus. Quod si fallendi nostri, atq; adeo totius generis humani causa cõmenti sunt religionem, sapientes igitur non fuerunt: quia in sapiente non cadit mendaciũ. Sed ut fuerint sapientes, quæ tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodo indoctos, sed Platonem quoq;, ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Aristotelem maximarũ sectarum principes tam facile deluderent? Est igitur diuina prouidentia, ut senserunt ij homines, quos nominaui, cuius ui, ac potestate omnia, quæ uidemus, & facta sunt, & reguntur. Nec enim tanta rerũ magnitudo, tanta dispositio, tanta in seruandis ordinibus, temporibusq; constãtia, aut olim potuit sine prouido artifice oriri, aut constare tot seculis, sine incola potẽti: aut in perpetuum gubernari sine perito rectore, quod ratio ipsa declarat. Quicquid est enim, quod habet rationem, ratione sit ortum necesse est. Ratio autem sentientis, sapientisq; naturæ est: sapiens uero, sentiẽsq; natura, nihil aliud potest eße, quàm Deus. Mundus autẽ, quoniam rationem habet, qua & regitur, & constat, ergo à Deo factus est. Quod si est conditor, rectorq; mundi deus, recte igitur, ac uere religio constituta est. Authori enim rerum, parentiq; communi honos, ueneratioq; debetur.

Vtrum unius Dei, an plurium Deorum prouidentia mundus regatur, & constet. Caput XI.

QVoniã constitit de prouidẽtia, sequitur ut doceamus, utrũ'ne multorũ esse credẽda sit, an potius unius. Satis (ut opinor) ostẽdimus in nostris institutionibus, Deos multos esse non posse: quod diuina uis, ac potestas si distribuatur in plures, diminuitur utiq;, & mortalis est. Si uero mortalis nõ est, nec minui, nec diuidi potest. Deus igitur unus est, in quo uis, & potestas cõsummata est, nec minui potest, nec augeri. Si autẽ sunt multi, dum habent singuli potestatis aliquid, ac numinis, summa ipsa

decrescit: nec poterunt singuli habere totum, quod est commune cum pluribus: unicuiq; tantum deerit, quantum cæteri possidebunt. Non possunt igitur in hoc mundo multi esse rectores: nec in una domo multi domini: nec in naui una multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in uno regimine multi reges: Sed nec in cœlo quidem multi soles esse poterunt, sicut nec animæ plures in uno corpore: adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mundum

Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet:

Apparet testimonio poëtæ, unum esse mundi habitatorem Deum. Siquidem corpus omne nisi ab una mente incoli, regiq; non potest. Omnem igitur diuinam potestatem necesse est in uno esse, cuius nutu, & imperio regantur omnia: & ideo tātus est, ut ab homine non possit, aut uerbis enarrari, aut sensibus æstimari. Vnde igitur ad homines opinio multorū Deorum persuasione peruenit? Nimirum ij omnes qui coluntur ut Dij, homines fuerūt, & ijdem primi, ac maximi reges: sed eos aut ob uirtutē, quia profuerant hominum generi, diuinis honoribus affectos esse post mortē: aut ob beneficia, & inuēta, quibus humanam uitam excoluerant, immortalem memoriam consecutos quis ignorat? Nec tātum mares, sed & fœminas. Quod cū uetustissimi Græciæ scriptores, quos illi θεολόγους nūcupant: tum etiam Romani Græcos secuti, & imitati docēt, quorū præcipue Euhemerus, ac noster Ennius, qui eorum omnium natales, coniugia, progenies, imperia, res gestas, obitus, simulachra demonstrant. Et secutus eos Tullius tertio de natura deorum libro dissoluit publicas religiones: sed tamē ueram, quam ignorabat, nec ipse, nec alius quisquam potuit inducere. Adeo & ipse testatus est falsum quidem apparere, ueritatē tamen latere. Vtinam, inquit, tam facile uera inuenire possem, quàm falsa conuincere. Quod quidem non dissimulanter, ut Academicus, sed uere, atque ex animi sententia proclamauit: quia ueritas humanis sensibus erui non potest: quod assequi ualuit humana prouidentia, id assecutus est, ut falsa detegeret. Quicquid enim fictū, & cōmentitiū, quia nulla ratione subnixum est, facile dissoluitur. Vnus est igitur princeps, & origo rerū Deus, sicut Plato in Timæo & sensit, & docuit: cuius maiestatem tantā esse declarat, ut nec mente comprehendi, nec lingua exprimi possit. Idem testatur Hermes, quem Cice. ait in numero Deorum apud Aegyptios haberi, eum scilicet, qui ob uirtutem, multarúmque artium scientiam Trismegistus nominatus: & erat non modo Platone, uerum Pythagora, septémque illis sapientibus longe antiquior. Apud Xenophontem,

Socrates disputans ait, formam Dei non oportere conquiri. Et Plato in legum libris: Quid omnino sit Deus non esse quærendum, quia nec inueniri possit, nec enarrari. Pythagoras quoque unum Deum confitetur, dicēs incorporalem esse mentem: quæ per omnem rerum naturam diffusa, & intenta, uitalem sensum cunctis animātibus tribuat. Antisthenes autem in Physico unum esse naturalem Deum dixit, quamuis gentes, & urbes suos habeant populares. Eadem ferè & Aristoteles cū suis Peripateticis, & Zenon cum suis Stoicis. Longum est enim singulorum sententias exequi: qui licet diuersis nominibus sint abusi, ad unam tamen potestatem, quæ mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen summum Deum cum & philosophi, & poetæ, & ipsi deniq;, qui Deos colunt, sæpe fateantur, de cultu tamen, & honoribus eius, nemo unquam requisiuit, nemo disseruit: ea scilicet persuasione, qua semper beneficum, incorruptūq; credentes, nec irasci eum cuiquam, nec ullo cultu indigere arbitrantur. Adeo religio esse non potest, ubi metus nullus est.

omnis religio timori est coniuncta

Quod religio sit, & hominis sit. Caput XII.

NVnc quoniam respondimus impiæ quorundam, detestabiliq; imprudentiæ, uel potius amentiæ: redeamus ad propositum. Diximus religione sublata, nec sapiētā teneri posse, nec iustitiam: cum diuinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine solo reperiatur: quæ nisi cupiditates nostras Deus, qui falli non potest, coercuerit, scelerate, impieq; uiueremus. Spectari ergo actus nostros à deo, non modo quod ad utilitatem communis uitæ attinet, sed etiam ad ueritatem: quia religione, iustitiaq; detracta, uel ad stultitiam pecudum amissa ratione deuoluimur, uel ad bestiarum immanitatem. Immo uero amplius: siquidem bestiæ sui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, si dempto metu superiore, uim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei solus est, qui custodit hominum inter se societatem, per quem uita ipsa sustinetur, munitur, gubernatur. Is autē timor auferretur, si fuerit homini persuasū, quod iræ sit expers Deus, quē moueri, & indignari non modo cū iniusta fuerit communis utilitas, sed etiam ratio ipsa, & ueritas persuadet. Rursus nobis ad superiora redeundum est: ut quia docuimus à deo factum esse mundum, doceamus quare sit effectus.

Quod omnia tam bona, quàm mala hominis gratia facta sunt. Ca. XIII

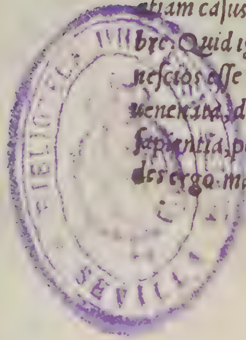
SI consyderet aliquis uniuersam mundi administrationem, intelliget profecto, quàm uera sit sententia Stoicorum: qui aiunt, nostra causa mundum esse constructum. Omnia enim, quibus constat, quæq; generat ex se mundus, ad utilitatem hominis accomodata sunt. Homo utitur igni ad usum calefaciendi, & luminis, & coquendorum ciborum, ferriq; fabricandi. Vtitur fontibus ad potum, & ad lauacra: fluminibus ad agros irrigandos, terminandasq; regiones. Vtitur terra ad percipiendā frugum uarietatem, collibus ad conserenda uineta, montibus ad usum arborum, atq; lignorum, planis ad segetem. Vtitur mari non solū ad comertia, & copias ex longinquis regionibus ferendas, uerum etiam ad ubertatem omnis generis piscium. Quod si his elementis utitur, quibus est proximus, non est dubium, quin & cœlo: quoniam & cœlestium rerū officia ad fertilitatem terræ, ex qua uiuimus, tēperata sunt. Sol irrequietis cursibus, & spatijs inæqualibus orbes annuos conficit: & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem superducit ad requiem: & tum abscessu longius ad meridiem, tum accessu propius ad septentrionem, hyemis, & æstatis uicissitudines facit: ut & hybernis humoribus, ac pruinis in ubertatē terra pīguescat: & æstiuis caloribus, uel herbidæ fruges maturitate durētur: uel quæ sūt in humidis, incocta, & feruefacta mitescāt. Luna quoq; nocturni temporis gubernatrix, & amissi, ac recepti luminis uicibus menstrua spacia moderatur, & cæcas tenebris horrētibus noctes fulgore suæ claritatis illustrat: ut æstiua itinera, & expeditiones, & opera sine labore, ac molestia confici possint. Siquidem

Nocte leues melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctis lentus non deficit humor:
Et quidam seros Hyberni ad luminis ignes
Peruigilat: ferroq; faces inspicat acuto.

Astra etiam cætera uel ortu, uel occasu suo certis stationibus opportunitates temporum planè subministrāt. Sed & nauigijs, quo minus errabundo cursu per immensum uagentur, regimen præbent: cum ea rite gubernator obseruans, ad portum destinati litoris prouehat. Ventorum spiritu attrahuntur nubes, ut sata imbribus irrigentur, ut uites fœtibus, arbusta pomis exuberent. Et hæc per orbē uicibus exhibentur, ne desit aliquando, quo uita hominum sustineatur. At enim cæteras animantes eadē terra nutrit, & eiusdem fœtu etiam muta pascuntur. Nam etiam mutorum causa Deus laborauit? Minime: quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus & ipsa eodē modo ad usum hominis à Deo facta, partim ad cibos, partim ad uestium, partim ad operis auxilia: ut clarum sit, diuinam pro-

uidentiam rerum, & copiarũ abundantia hominum uitam instruere, atq; ornare uoluisse: ob eamq; causam & aërem uolucribus, & mare piscibus, & terrã quadrupedibus impleuit. Sed Academici cõtra Stoicos disserentes solent quærere, cur si Deus omnia hominum causa fecerit, etiam multa contraria & inimica, & pestifera nobis reperiantur tam in mari, quàm in terra. Quod Stoici ueritatem non respicientes ineptissime re pu lerunt. Aiunt enim multa esse in gignẽtibus, & in numero animaliũ, quorum lateat utilitas, sed eam processu temporum inueniri: sicut iam plura prioribus seculis incognita necessitas, & usus inuenerit. Quæ tandẽ utilitas potest in muribus, in blattis, in serpentibus reperiri, quæ homini molesta & pernitiosa sunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ si est, inuenietur aliquando nempe aduersus mala, cum id illi quærantur esse omnino malum. Viperam ferunt exustam, in cinereq; dilapsam mederi eiusdem bestiæ morsui. Quanto melius fuerat eam prorsus non esse, quàm remedium contra se ab ipsa desyderari? Breuius igitur, ac uerius respõdere potuerũt in hunc modũ. Deus cum formasset hominem ueluti simulachrum suum, quod erat diuini opificij summum, inspirauit ei sapientiam soli: ut omnia imperio, ac ditioni suæ subiugaret, omnibusq; mũdi commodis uteretur. Proposuit tamen ei & bona, & mala: quia sapiẽtiam dedit, cuius omnis ratio in discernendis malis, ac bonis posita est. Nõ potest enim quisquam eligere meliora, & scire, quid bonum sit, nisi sciat, simul reijcere, ac uitare, quæ mala sunt. Inuicẽ enim sibi alterutrũ connexa sunt, ut sublato alterutro, utrũq; tolli sit necesse. Propositis igitur bonis, malisq;, tum demum opus suum peragit sapientia: & quidem bonum appetit ad utilitatem, malum reijcit ad salutẽ. Ergo sicut bona innumerabilia data sunt homini, quibus frui posset, sic etiam mala, quæ caueret. Nam si malũ nullum sit, periculumq;, nihil deniq;, quod lædere hominem possit, tollitur omnis materia sapientiæ, nec erit homini necessaria. Positis enim tantummodo in conspectu bonis, quid opus est cogitatione, intellectu, scientia, ratione? Quocunq; porrexerit manum, id naturæ aptum, & commodum sit: ut si quis uelit apparatissimam cœnam infantibus, qui nondũ sapiant, apponere, utiq; id appetẽt singuli quò unumquẽq; aut impetus, aut fames, aut etiam casus attraxerit: & quicquid sumpserint, id illis erit utile, ac salubre. Quid igitur nocebit eos sicuti sunt permanere, & semper infantes, ac nescios esse rerum? Si autem admisceas uel amara, uel inutilia, uel etiam uenenata, decipiũtur utiq; per ignorantiam boni, ac mali, nisi accedat his sapientia, per quã habeãt malorum reiectionem, bonorumq; delectũ. Vides ergo magis propter mala opus bonis esse sapientia, quæ nisi fuisset

vipera exusta morsui medetur

proposita, rationale animal nõ essemus. Quod si hæc ratio uera est, quam Stoici nullo modo uidere potuerunt, dissoluitur etiã argumẽtũ illud Epicuri: Deus, inquit, aut uult tollere mala, & non potest: aut potest, & non uult: aut neq; uult, neq; potest: aut & uult, & potest. Si uult & nõ potest, imbecillis est, quod in Deũ non cadit. Si potest, & non uult, inuidus, quod æque alienũ à Deo. Si neq; uult, neq; potest, & inuidus, & imbecillis est, ideoq; neq; Deus. Si uult, & potest, quod solum Deo conuenit, unde ergo sunt mala? Aut cur illa non tollit? Scio plerosq; philosophorum, qui prouidentiam defendunt, hoc argumento perturbari solere: & inuitos penè adigi, ut deum nihil curare fateantur, quod maxime quærit Epicurus. Sed nos ratione perspecta, formidolosum hoc argumentum facile dissoluimus. Deus enim potest quicquid uelit, & imbecillitas, uel inuidia in deo nulla est: potest igitur mala tollere, sed non uult, nec ideo tamen inuidus. Iccirco enim non tollit, quia & sapientiam (sicut docui) simul tribuit, & plus boni, ac iucunditatis in sapientia, quàm in malis molestiæ. Sapientia etiã facit, ut etiam Deum cognoscamus, & per eam cognitionẽ immortalitatem assequamur, quod est summum bonum. Itaq; nisi prius malum agnouerimus, nec bonum poterimus agnoscere. Sed hoc nõ uidit Epicurus, nec alius quisquam: si tollantur mala, tolli pariter sapientiam, nec ulla in homine uirtutis remanere uestigia: cuius ratio sustinenda, & superãda malorum acerbitate consistit. Itaque propter exiguum compendium sublatorum malorum maximo, & uero, & proprio nobis bono careamus. Cõstat igitur omnia propter hominẽ proposita, tam mala, quàm etiã bona.

Cur Deus fecerit hominem. Caput XIIII.

SEquitur, ut ostendam, cur fecerit hominem ipsum deus: sicut mundum propter hominem machinatus est, ita ipsum propter se, tanquã diuini templi antistitem, spectatorem operum, rerumq; cœlestium. Solus est enim, qui sentiens, capáxque rationis intelligere possit deum: qui opera eius admirari, uirtutem, potestatémque perspicere. Iccirco enim consilio, mente, prudentia instructus est. Ideo solus præter cæteras animantes rectus corpore, ac statu factus est, ut ad contemplationem parentis sui excitatus esse uideatur. Ideo sermonẽ solus accepit, ac linguã cogitationis interpretẽ, ut enarrare maiestatẽ domini sui possit. Postremo iccirco ei cũcta subiecta sunt, ut factori, atq; artifici Deo esset ipse subiectus. Si ergo deus hominẽ suũ uoluit esse cultorẽ, ideoq; illi tantũ honoris attribuit, ut rerũ omniũ dominaretur, utiq; iustissimũ est Deũ colere, uidelicet

linguam cogitationis interpres.

dominari rerum

eum, qui tanta præstiterit, amare hominem, qui sit nobiscum diuini iuris societate coniunctus. Nec enim fas est, cultorem Dei à dei cultore uiolari. Vnde intelligitur, religionis, ac iustitiæ causa esse hominem figuratum: cuius rei testis est. M. Tullius in libris de legibus ita dicens: Sed omnium, quæ in doctorum hominũ disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius, quàm planè intelligi, nos ad iustitiam esse natos. Quod si est uerissimum, Deus ergo uult omnes homines esse iustos: id est Deum, & hominem charos habere: Deũ scilicet honorare tanquam patrem, hominem diligere uelut fratrem. In his enim duobus tota iustitia consistit. Qui ergo aut Deum non agnoscit, aut homini nocet, iniuste, & contra naturam suam uiuit: & hoc modo rumpit institutum, legemq; diuinam.

Vnde ad hominem peccata perueniant. Caput. XV.

Hic fortasse quærat aliquis, unde ad hominẽ peccata peruenerũt: aut quæ prauitas diuini instituti regulã ad peiora detorserit, ut cũ sit ad iustitiã genitus, opera tamẽ efficiat iniusta. Iã superius explanaui simul Deum proposuisse bonum, ac malum: & bonum quidem diligere, ac malum, quod huic repugnat, odisse. Sed ideo malũ permisisse, ut & bonum emicaret: quod alterũ sine altero (sicut sæpe docui) intelligimus cõstare non posse. Deniq; ipsum mundum ex duobus elementis repugnantibus, & inuicem copulatis esse concretum, igneo & humido: nec potuisse lucem fieri, nisi & tenebræ fuissent: quia nec superũ potest esse sine infero, nec oriens sine occidente, nec calidum sine frigido, nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus æque repugnantibus compacti sumus, anima, & corpore: quorum alterum cœlo ascribitur, quia tenue est, & intractabile: alterum terræ, quia comprehensibile est. Alterum solidũ, & æternum est, alterum fragile, atq; mortale. Ergo alteri bonum adhæret, alteri malum. Alteri lux, uita, iustitia: alteri tenebræ, mors, iniustitia. Hinc extitit in hominibus naturæ suæ deprauatio, ut esset necesse constitui legem, qua possent & uitia prohiberi, & uirtutis officia imperari. Cum igitur sint in rebus humanis bona, & mala, quorum rationem declaraui, necesse est ad utrãq; partem moueri Deum: & ad gratiam, cum iusta fieri uidet: & ad iram, cum cernit iniusta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit: Si est in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odij ad irã, necesse est habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, cæterosq; affectus, qui sunt imbecillitatis humanæ. Non est necesse ut timeat, qui irascitur, aut mœreat, qui gaudet: deniq; iracundi minus timidi sunt, & natura læti minus mœrẽt.

iracundi. læti.

Quid

Quid opus est de humanis affectibus dicere? quibus fragilitas nostra succumbit: consyderemus diuinam necessitatem. Nolo enim naturam dicere: quia Deus noster nunquam creditur natus. Timoris effectus habet in homine materiam, in Deo non habet. Homo quia multis casibus, periculisq́; subiectus est, metuit, ne qua uis maior existat, quæ illũ uerberet, spoliet, laceret, affligat, interimat. Deus autem, in quem nec egestas, nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto potest: quia nihil est, quod ei uim possit inferre. Item libidinis ratio in homine manifesta est. inferre vim alicui Nam qui fragilis, & mortalis est effectus, necesse fuit alterum sexum, diuersumq́; constitui: cuius permistione soboles effici posset, ad continendã generis perpetuitatem. Hæc autem libido in Deo locum non habet: quia & fragilitas, & interitus ab eo alienus est: nec ulla est apud eum fœmina, cuius possit copulatione gaudere: nec successione indiget, qui semper futurus est. Eadem de inuidia, & cupiditate dici possunt: quæ certis, manifestisq́; de causis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At uero & gratia, & ira, & miseratio habent in Deo materiam: recteq́; illis utitur summa illa, & singularis potestas ad rerum conseruationem.

Quæ materia sit in Deo miserationis, gratiæ, uel iræ. Cap. XVI.

QVærit quispiam, quæ sit ista materia. Primum accidentibus malis, afflicti homines ad Deum plerunq; confugiunt, mitigãt, obsecrãt, credentes eum posse ab his iniurijs propulsare. Habet igitur causam miserandi. Nec enim tam immitis est hominum contemptor, ut auxilium laborantibus deneget. Item plurimi, quibus persuasum est Deo placere iusticiam, eumq́; qui sit dominus, ac parens omniũ, uenerantur cum precibus assiduis: ac frequẽtibus uotis, dona & sacrificia offerunt: nomen eius laudibus prosequuntur, iustis, ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo est, propter quod Deus & possit, & debeat gratificari. Nã si nihil est tam cõueniens Deo, quàm beneficentia: nihil autẽ tam alienum, quàm ut sit ingratus, necesse est, ut officijs optimorũ, sanctéq; uiuentium præstet aliquid, ac uicem reddat, ne subeat ingrati culpam, quæ est etiam homini criminosa. Contra autem sunt alij facinorosi, & nefarij: qui libidinibus omnia polluant, cædibus uexent, fraudent, rapiant, peierent: nec consanguineis, nec parentibus parcant: leges, & ipsum etiam Deum negligant. Habet igitur ira in Deo materiam: non est enim fas, eum, cum talia fieri uideat, non moueri, & insurgere ad ultionem sceleratorum, & pestiferos, nocentesq́; delere, ut bonis omnibus consulat. Adeo & in ipso

Auxiliũ denegare

Subire culpã ingrati.

ira est,& gratificatio. Inania ergo,& falsa reperiũtur argumẽta: uel eorum,qui cum irasci deum nolunt,gratificari uolunt,quia ne hoc quidẽ fieri sine ira potest: uel eorum,qui nullum animi motum esse in Deo putãt. Et quia sunt aliqui affectus, qui nõ cadunt in Deum,ut libido,timor,auaritia,mœror,inuidia,omni prorsus affectu eum uacare dixerũt. His enim uacat,quia uitiorũ affectus sunt: eos autem,qui sunt uirtutis, id est ira in malos,charitas in bonos,miseratio in afflictos, quoniam diuina potestate sunt digna,proprios,& iustos,& ueros habet. Quæ profecto nisi habeat,humana uita turbabitur,atq; ad tantam confusionem deueniet status rerum,ut cõtemptis,superatisq; legibus,sola regnet audacia: ut nemo deniq; tutus esse possit,nisi qui uiribus præualeat: ita quasi communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nunc uero,quoniã & mali pœnam, & boni gratiam,& afflicti opem sperant,est uirtutibus locus,& scelera rariora sunt. At enim plerũq; & scelerati feliciores sunt, & boni miseriores,& iusti ab iniustis impune uexãtur. Consyderabimus postea, cur ista fiant. Interim de ira explicemus,an sit aliqua in deo,utrum nihil curet omnino,nec moueatur ad ea,quæ impie geruntur.

Quod Deus administrat mundum, & regit hominum actus: & per consequens irascitur. Caput XVII

DEus,inquit Epicurus,nihil curat,nullam igitur habet potestatem. Curare enim necesse est eũ,qui habet potestatem: uel si habet, & non utitur,quæ tanta est negligendi causa,ut ei non dicam nostrũ genus, sed etiam mũdus ipse sit uilis? Ideo inquit,incorruptus est, ac beatus, quia semper quietus. Cui ergo ministratio tantarũ rerũ cessit,si hæc à deo negligantur,quæ uidemus ratione summa gubernari? Aut quietus esse quomodo potest qui uiuit,& sentit? Nam quies,aut somni res est,aut mortis, sed nec somnus habet quietem. Nam cum soporati sumus, corpus quidem quiescit,animus autem irrequietus agitatur: imagines sibi,quas cernat,effingit,ut naturalem suum motum exerceat uarietate uisorum: auocatq; se à falsis,dum membra saturentur,ac uigorẽ capiant de quiete. Quies igitur sempiterna solius mortis est. Si autem mors deum non attingit, deus igitur nunquam quietus est. Dei uero actio quæ potest esse,nisi mũdi administratio? Si uero mundi curam gerit,curat igitur hominum uitã deus, ac singulorum actus animaduertit,eosq; sapientes, ac bonos esse desyderat. Hæc est uoluntas Dei, hæc diuina lex: quam qui sequitur,qui obseruat,Deo charus est. Necesse est igitur,ut ira moueatur aduersus eum,qui

hanc æternam diuinamq; legem aut uiolauerit, aut spreuerit. Si nocet alicui deus, iam bonus non est. Non exiguo falluntur errore, qui censurã siue humanam, siue diuinam acerbitatis nomine infamant: putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod si est, nocẽtes igitur leges habemus, quæ peccantibus supplicia sanxerunt: nocentes iudices, qui scelere conuictos pœna capitis afficiunt. Quod si & lex iusta est, quæ & nocenti tribuit quod meretur: & iudex integer, ac bonus dicitur, cũ male facta uindicat (Bonorum enim salutem custodit, qui malos punit) ergo & Deus cum malis obest, nocens non est: ipse autem est nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Licet quærere ab ijs, qui Deum faciunt immobilem. Si quis habeat rem, domum, familiam, seruiq; eius contemnentes patiẽtiam domini omnia inuaserint, ipsi bonis eius fruãtur, ipsos familia eius honoret, dominus autem cõtemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur: utrum'ne sapiens esse possit, qui cõtumelias non uindicet, suisq; rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat potestatẽ? Quæ tanta in quoquam potest patientia reperiri, si tamen patientia nominanda est, & non stupor quidem insensibilis? Sed facile est ferre cõtemptum. Quid si fiant illa, quæ à Cice. dicũtur? Etenim quæro si quis paterfamilias liberis suis à seruo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de seruo nunquam acerrimum sumpserit, utrum is clemens, ac misericors, an inhumanus, & crudelißimus esse uideatur? Quod si eiusmodi facinoribus ignoscere crudelitatis est potius quàm pietatis, nõ est ergo uirtutis in Deo, ad ea, quæ iniuste fiunt, non commoueri. Nam mundus tanquam Dei domus est, & homines tanquam serui: quibus si ludibrio sit nomen eius, qualis, aut quanta patientia est, ut honoribus suis cedat, praua, & iniqua fieri uideat, & non indignetur: quod proprium, & naturale est ei, cui peccata non placeant. Irasci ergo rationis est: auferuntur enim delicta, & refrenatur licentia, quod utiq; iuste, sapienterq; fit. Sed Stoici nõ uiderunt esse discrimen recti & praui, esse iram iustam, & iniustam: & quia medelã rei non inueniebãt, uoluerunt eã penitus excidere. Peripatetici uero non excidendam, sed temperandam esse dixerunt: quibus in sexto libro institutionum satis respondimus. Nescisse autem philosophos, quæ ratio esset iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumerauit in libris, quos de ira cõposuit. Ira est inquit, cupiditas ulciscẽdæ iniuriæ. Alij (ut ait Poßidonius) cupiditas puniẽdi eius, à quo te inique putes læsum. Quidã ita definierũt: Ira est incitatio animi ad nocendũ ei, qui aut nocuit, aut nocere uoluit. Aristotelis definitio non multum à nostra abest. Ait enim irã esse cupiditatẽ doloris repẽdẽdi. Hæc est ira, de qua superius

ira quid.

diximus, quæ etiã mutis inest. In homine uero cohibẽda est, ne ad aliquod maximum prosiliat per furorem. Hec in Deo esse non potest, quia illæsibilis est. In homine autem, quia fragilis est, inuenitur. Irritat enim læsio dolorem, & dolor facit ultionis cupiditatem. Vbi est ergo illa ira iusta, qua mouetur aduersus delinquentes, quæ utiq; non est cupiditas ultionis: quia non præcedit iniuria. Non dico de ijs, qui aduersus leges peccant, quibus & iudex sine crimine irasci potest. Fingamus tamen, eum sedato animo esse debere, cum subijcit pœnæ nocentem, quia legum sit minister, non animi, aut potestatis suæ: sic enim uolunt, qui iram conãtur euellere: sed de ijs potissimum dico, qui sunt nostræ potestatis, ut serui, liberi, coniuges, & discipuli: quos cum delinquere uidemus, incitamur ad coërcẽdũ. Necesse est enim bono, ac iusto displicere, quæ praua sunt: & cui malum displicet, moueri, cum id fieri uideat. Ergo surgimus ad uindictam, non quia læsi sumus, sed ut disciplina seruetur, mores corrigãtur, licentia comprimatur. Hæc est ira iusta, quæ sicut in homine necessaria est ad prauitatis correctionẽ, sic utiq; in Deo, à quo ad hominẽ peruenit exemplum. Nam sicuti nos potestati nostræ subiectos coërcere debemus, ita etiam peccata uniuersorum Deus coërcere debet: quod ut faciat, irascatur necesse est: quia naturale est bono, ad alterius peccatum moueri, & incitari. ergo definire debuerunt: Ira est motus animi ad coërcenda peccata insurgentis: nam definitio Cic. Ira est libido ulciscendi, non multum à superioribus distat. Iram autem, quam possumus, uel furorem, uel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet esse, quæ tota uitiosa est. Ira uero, quæ ad correctionem uitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo potest: quia & utilis est rebus humanis, & necessaria.

ira quid

Quod sine ira peccata non corriguntur. Caput XVIII.

QVid opus est, inquiunt, ira, cũ sine hoc affectu peccata corrigi possint? Atqui nullus est, qui peccatorẽ possit uidere tranquille. Possit fortasse, qui legibus præsidet: quia facinus non sub oculis eius admittitur, sed defertur aliũde, tanquam dubium: nec unquam potest esse scelus tam clarũ, ut defensioni locus non sit: & ideo potest iudex non moueri aduersus eum, qui potest innocens inueniri. Cumq; detectum facinus in lucẽ uenerit, iam non sua, sed legũ sententia utitur: sed potest cõcedi, ut sine ira faciat, quod facit: habet enim quod sequatur. Nos certe, cũ domi peccatur à nostris, siue id cernimus, siue sentimus, indignari necesse est. Ipse enim peccati aspectus indignus est. Nã qui nõ mouetur omnino,

aut

aut probat delicta, quod est turpius, & iniustius: aut molestiam castigandi fugit, quam sedatus animus, & quieta mens aspernatur, ac renuit, nisi ira stimulauerit. Qui autem commouetur, tamen intempestiua leuitate, uel sæpius quàm necesse est, uel etiã semper ignoscit, is planè, & illorum uitam perdit, quorũ audacia nutrit ad facinora maiora, & sibi ipsi æternam molestiarum materiã subministrat. Vitiosa est ergo in peccatis iræ suæ cohibitio. Laudatur Archyta Tarentinus, qui, cum in agro corrupta esse omnia comperisset, uillici sui culpam redarguens: Miserũ te, inquit, quem iam uerberibus necassem, nisi iratus essem. Vnicum hoc exemplum temperantiæ putãt: sed authoritate ducti non uident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (sicut ait Plato) nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur: apparet, quàm malum uir sapiens proposuerit exemplum. Si enim senserint serui dominum sæuire, cum non irascitur, tum parcere, cum irascitur, non peccabunt utiq; leuiter, ne uerberentur: sed quantum poterunt grauißime, ut stomachum eius incitent, atque impune discedant. Ego uero laudarem, si cum fuisset iratus, dedißet iræ suæ spatium: ut residente per interuallum temporis animi tumore, haberet modum castigatio. Non ergo propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, sed differenda: ne aut peccãti maiorẽ iusto dolorem inureret, aut castiganti furorem. Nunc uero, quæ tandem æquitas, aut sapientia est, ut aliquis ob exiguum delictum puniatur? aut ob maximum non puniatur? Quod si naturam rerum, causasq; didicisset, nunquam tam importunam continentiam profiteretur, ut nequam seruus iratum sibi fuisse dominum gratularetur. Nam sicut corpus humanum Deus multis, & uarijs sensibus ad usum uitæ necessarijs instruxit, sic & animo uarios attribuit affectus, quibus uitæ ratio constaret: ut libidinem producendæ gratia sobolis dedit, sic iram cohibendorum causa delictorum. Verum ij, qui nesciunt fines bonorum, ac malorum, sicut libidine utuntur ad corruptelas, & ad uoluptates, sic iram, & affectum ad nocendum: dum ijs, quos odio habent, irascuntur, aut paribus, aut etiam superioribus. Hinc quotidie ad maxima facinora prosilitur, hinc Tragœdiæ sæpe nascuntur. Esset igitur laudandus Archytas, si cũ alicui ciui, & pari facienti sibi iniuriam fuisset iratus, repressißet se tamẽ, & patientia furoris impetũ mitigasset. Hæc sui cohibitio gloriosa est: qua cõpescitur aliquod imminens magnũ malũ. Seruorum autem, filiorumq; peccata non coercere, peccatũ est. Euadent enim ad maius malum per impunitatem: hic non cohibenda ira, sed etiam, si iacet, excitanda est. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominẽ similem sui fecit. Omitto de figura Dei dicere: quia Stoici ne-

Laus archyte

gant habere ullam formam Deum: & ingens alia materia nascitur, si eos coarguere uelimus: de animo tantum loquor. Si deo subiacet cogitare, sapere, intelligere, prouidere, præstare: ex omnibus autem animalibus homo solus hoc habet: ergo ad Dei similitudinẽ factus est. Sed ideo procedit in uitium, quia de terrena fragilitate permistus, non potest id quod à deo sumpsit, incorruptum, purumq; seruare, nisi ab eodem deo iustitiæ præceptis imbuatur.

Quod homo ex corpore uitia, & ex anima uirtutes habeat. Et quod cum uelit deus homines bonos esse, eorum uitijs irascitur. Caput XIX.

SEd quoniam compactus est (ut diximus) è duobus homo, animo, & corpore: in altero uirtutes, in altero uitia continẽtur, & impugnãt se inuicem. Animi enim bona, quæ sunt in continendis libidinibus, contraria sunt corpori: & corporis bona, quæ sunt in omni genere uoluptatum, inimica sunt animo. Sed si uirtus animi repugnauerit cupiditatibus, easq; compresserit, erit uere Deo similis. Vnde apparet, animam hominis, quæ uirtutem diuinam capit, nõ esse mortalem. Sed discrimen illud est, quod cũ uirtus habeat amaritudinem, & sit dulcis illecebra uoluptatis, uincũtur plurimi, & abstrahuntur ad suauitatem. Ii uero, qui se corpori, rebusq; terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec assequi possunt diuini numinis gratiam: quia se uitiorum labibus inquinarunt. Qui autem deũ secuti, eiq; parentes corporis desyderia contempserint, & uirtutem præferentes uoluptatibus innocentiã, iustitiamq; seruauerint, hos deus ut sui similes recognoscit. Cũ igitur sanctissimam legem posuerit, uelitq; uniuersos innocentes, ac beneficos esse, potest'ne non irasci, cũ uidet contemni legem suã, abijci uirtutẽ, appeti uoluptatẽ? Quod si est mundi administrator, sicut esse debet, non utiq; cõtemnit id, quod est in omni mũdo uel maximum. Si est prouidẽs (ut oportet Deũ) cõsulit utiq; generi humano, quo sit uita nostra & copiosior, & melior, & tutior. Si est pater, ac deus uniuersorũ, certe, & uirtutibus hominũ delectatur, & uitijs cõmouetur: ergo & iustos diligit, & impios odit. Odio inquit, opus non est: semel enim statuit bonis præmiũ, & malis pœnam. Quod si aliquis iuste, innocẽterq; uiuat, & deũ nec colat, nec curet omnino, ut Aristoteles, & Timon, cæteriq; philosophorum, cedet'ne huic impune? quod cum legi Dei obtemperarit, ipsum tamẽ spreuerit. Est igitur aliquid, propter quod Deus posit irasci, tanquã fiducia integritatis aduersus eum rebellãdi. Si huic potest ira-

ſci propter ſuperbiam, cur non magis peccatori, qui legem cum ipſo pariter latore contempſerit? Iudex peccatis ueniam dare non poteſt, quia uoluntati ſeruit alienæ: Deus autem poteſt, quia eſt legis ſuæ ipſe diſceptator, & iudex: quam cum poneret, non ademit ſibi omnem poteſtatem, ſed habet ignoſcendi licentiam.

habere licentiam ignoscendi.

Quod malorũ felicitas iræ Dei non contradicat. Et quod ſit Deus patientiſsimus. Caput XX.

SI poteſt ignoſcere, poteſt igitur iraſci: cur ergo inquiet aliqs, & qui peccant, ſæpe felices ſunt: & qui pie uiuunt, ſæpe miſeri? Quia fugitiui, & abdicati libere uiuũt: & qui ſub diſciplina patris, aut domini ſunt, ſtrictius, & frugalius. Virtus enim per mala & probatur, & conſtat, uitia per uoluptatem: nec tamen ille, qui peccat, ſperare debet perpetuam impunitatem, quia nulla eſt perpetua felicitas.

Sed ſcilicet ultima ſemper
Expectanda dies homini eſt: diciq; beatus
Ante obitum nemo, ſupremaq; funera debet,

Naso. in transformatis corporibus.

Vt ait poëta non inſuauis. Exitus eſt, qui arguit felicitatem, & nemo iudicium Dei poteſt nec uiuus effugere, nec mortuus. Habet enim poteſtatẽ & uiuos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo, inqt, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit uindicare, & pro merito quẽq; punire. At enim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt enim q nihil peccet: & multa ſunt, quæ ad peccandum irritent, ætas, uiolentia egeſtas, occaſio, præmium. Adeo ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis, qua induti ſumus, ut niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimium fortaſſe pauci uiuerent: propter hanc cauſam patientiſſimus eſt, & iram ſuam continet. Nam quia perfecta eſt in eo uirtus, neceſſe eſt patientiam quoq; eius eſſe perfectam, quæ & ipſa uirtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, & ex improbis cõtinẽtes. Quàm multi in prima ætate turpes, & omniũ iudicio damnati, poſtmodũ tamen laudabiles extiterunt: quod utiq; non fieret, ſi omne peccatũ pœna ſequeretur. Leges publicæ manifeſtos reos damnant: ſed plurimi ſunt, quorũ peccata occultantur: plurimi, qui delatorem comprimunt, aut precibus, aut præmio: plurimi, qui iudicia eludunt per gratiam, uel potentiam. Quod ſi eos omnes, qui humanam pœnam effugiunt, cenſura diuina damnaret, eſſet homo aut rarus, aut nullus in terra. Deniq; uel una illa cauſa delendi generis humani iuſta eſſe potuiſſet, quod homines contempto Deo uiuo terrenis, fragilibusq; figmẽtis honorem diuinũ tanquam cœleſtibus deſe-

poëta non insuauis Naso.

runt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cumq; illos Deus artifex, ore sublimi, statu recto figuratos, ad contemplationem cœli, & notitiam dei excitauerit, curuare se ad terrã maluerunt pecudũ more. Humilis enim, & curuus, & pronus est, q ab aspectu cœli, deiq; patris auersus, terrena, quæ calcare debuerat, id est de terra ficta, & formata ueneratur. In tanta igitur impietate hominum, tãtisq; peccatis id aßequitur patientia Dei, ut se ipsi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigãt. Deniq; & boni sunt, iustiq; multi, & abiectis terrenis cultibus, maiestatem Dei singularis agnoscunt. Sed cum maxima & utilissima sit Dei patientia, tamẽ quamuis serò noxios punit, nec patitur longius procedere, cum eos inemendabiles esse peruiderit.

Si Deus irascitur, cur hominem irasci prohibuit. Caput XXI

Superest una maxima, & extrema quæstio. Nã dixerit fortasse quispiam, adeo non irasci Deum, ut & in præceptis hominem irasci uetet. Poßem dicere, quod ira hominis refrenanda fuerit: quia iniuste sæpe irascitur, & præsentem habet motum, quia temporalis est. Itaq; ne fierẽt ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges, temperari debuerit furor eius, & cõprimi: ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem & non ad præsens irascitur, & quia æternus est, perfectæq; uirtutis, nunquam nisi merito irascitur. Sed tamẽ non ita res se habet. Nam si omnino prohiberet irasci, ipse quodammodo reprehensor opificij sui fuisset: quia in principio iram iecori hominis indidißet: siquidem creditur, causam huius commotionis in humore fellis cõtineri. Non igitur in totum prohibet irasci, quia is affectus neceßario datus est: sed prohibet in ira permanere. Ira enim mortaliũ debet eße mortalis: nam si maneat, confirmantur inimicitiæ ad perniciem sempiternã. Deniq; rursus eum irasci quidẽ, sed tamen non peccare præcepit: nõ utiq; euellit iram radicitus, sed temperauit: ut in omni castigatione modum, ac iustitiã teneremus. Qui ergo irasci nos iubet, ipse utiq; irascitur: qui placari celerius præcepit, est utiq; ipse placabilis. Siquidẽ præcepit, quæ sunt iusta, & rebus utilia communibus. Sed quia dixeram nõ eße iram dei temporalem, sicut hominis, qui præsentanea cõmotione feruescit, nec facile regere se potest propter fragilitatẽ: nõ ideo intelligere debemus, q sit æternus deus, iram quoq; eius in æternum manere: sed rursum quia uirtute sit maxima præditus, in potestate habere iram suã, nec ab ea regi, sed ipsum illã, quẽadmodũ uelit, moderari: quod utiq; non repugnat superiori. Nam

si prorsus

si prorsus immortalis fuisset ira eius, non esset satisfactioni, aut gratiæ post delictum locus, cum ipse homines ante solis occasum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduersus eos, qui peccant in æternum. Itaque Deus non thure, non hostia, non preciosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur: & qui peccare desinit, iram Dei mortalē facit. Iccirco enim non ad præsens noxium quenque punit, ut habeat homo resipiscendi sui facultatem.

Epilogus, & inductio authoritatum Sibyllæ Erythreæ ad iram Dei probandam. Caput XXII.

HAec habui, quæ de ira Dei dicerem Donate charissime, ut scires quemadmodum refelleres eos, qui Deum faciunt immobilem. Restat ut more Cic. utamur epilogo ad perorandum, sicut ille in Tusculanis de morte disserens fecit. Ita nos in hoc opere testimonia diuina, quibus credi posit, adhibere debemus, ut illorū persuasionem uincamus: qui sine ira Deum esse credentes, dissoluunt omnem religionem, sine qua (ut ostendimus) aut immanitate belluis, aut stultitia pecudibus adæquamur. In sola enim religione, id est in Dei summi notione sapientia est. Prophetæ uniuersi diuino spiritu repleti, nihil aliud, quàm de gratia dei erga iustos, & de ira eius aduersus impios loquuntur, quorum testimonia nobis quidem satis sunt. Verum ijs quoniā non credunt isti, qui sapientiam capillis, & habitu iactant: ratione quoq;, & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præpostere agitur, ut humanam diuinis tribuant authoritatem: cum potius humanis diuinā debuerint. Quæ nunc sanè omittamus, ne nihil apud istos agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus testimonia, quibus illi possint, aut credere, aut certe nō repugnare. Sibyllas multas fuisse plurimi, & maximi authores tradiderunt: Græcorum, Aristo, Chius, & Apollodorus Erythræus: nostrorum, Varro, & Fenestella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter cæteras, Erythræam fuisse commemorant. Apollodorus quidem, ut de ciui, ac populari sua gloriatur. Fenestella uero, etiam legatos Erythras à Senatu esse missos refert, ut huius Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea consules Curio, & Octauius in Capitolio, quod tunc erat curante Quin. Catullo restitutum, ponēda curarent. Apud hanc de summo, & cōditore rerum Deo huiusmodi uersus reperiuntur.

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων
τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθόν.

τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rurſus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc retulit:

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνήν.
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γὰρ οἱ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

Authoritatibus aliarũ Sibyllarũ irã Dei probat. Cap. XXIII

VErũ quia plures (ut oſtendi) Sibyllæ à doctiſſimis authoribus fuiſſe traduntur, unius teſtimoniũ ſatis non ſit ad confirmandã, ſicut intendimus, ueritatem. Cumq; quidem uolumina, quibus Romanorum fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur. Cæterarum tamen ferè omniũ libelli, quo minus in uſu ſint omnibus nõ uetantur. Ex quibus alia denũtiãs uniuerſis gentibus irã Dei ob impietatẽ hominum, hoc modo exorſa eſt:

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
πᾶσι προφητεύσασα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoq; per indignationem Dei aduerſus iniuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe dixit, ut malitia generis humani extingueretur.

ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο.
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem poſtea futurã uaticinata eſt, qua rurſus impietas hominum deleatur.

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Vnde apud Naſonem de Ioue ita dicitur:

Eſſe quoq; in fatis reminiſcitur, affore tempus
Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Quod tũc fiat neceſſe eſt, cũ honor, & cultus Dei ſummi apud homines interierit. Eadem tamen placari cum pœnitentia factorum, & ſui emendatione conteſtans hæc addidit:

ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.-

Item paulo post:

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ' ἂν ἅπαντες
εὐσεβέειν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Deinde alia Sibylla cœlestium, terrenorumq́; genitorem diligi oportere denuntiant, ne ad perdendos homines indignatio eius insurgat.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξ ἀπολέσῃ
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet uanas esse rationes philosophorum, qui Deum putant sine ira: & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod est contra ipsam maiestatem. Regnũ hoc, imperiumq́; terrenũ nisi metus custodiat, soluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, sed etiam de fastigio præcipitabitur: immo uero cuilibet humili eripe hũc affectũ, quis eũ non spoliabit? quis nõ deridebit? quis nõ afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec sedẽ, nec uictum poterit habere, alijs quicquid habuerit diripientibus: nedum putemus cœlestis imperij maiestatem sine ira, & metu posse cõsistere. Apollo Milesius de Iudæorum religione consultus, responso hoc indidit:

ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκ φρίττουσιν.

Si tam lenis est, quàm philosophi uolunt, quomodo ad nutum eius non modo dæmones, & ministri tandem potestatis, sed etiam cœlum, & terra, & rerum natura omnis contremiscit? Si enim nullus alteri seruit, nisi coactus, omne igitur imperium metu constat: Metus autem per iram. Nam si non moueatur quis aduersus parêre nolentem, nec cogi poterit ad obsequium. Consulat unusquisq; affectus suos, iam intelliget, neminem posse sine ira, & castigatione imperio subiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperium quoq; non erit. Deus autem habet imperium, ergo & iram, qua cõstat imperium, habeat necesse est. Quapropter nemo uaniloquentia philosophorum inductus, ad contemptum se Dei erudiat, quod est maximum nefas. Debemus hũc omnes & amare, quod pater est: & uereri, quod dominus: & honorificare, quod beneficus: & metuere, quod seuerus: utraq; persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate non diligat animæ suæ parentem? Aut quis impune contemnat eum, qui rerũ dominator habeat in omnes uerã, & æternã potestatẽ? Si patrẽ cõsyderes, ortũ nobis ad lucẽ, qua fruimur, subministrat: per illũ uiuimus, per illum in hospitium huius mundi intrauimus. Si deum cogites, ille nos innumerabilibus copijs alit, ille sustentat, in huius domo habitamus: huius familia sumus, & si minus

obſequens, quàm decebat, minusq; officioſa, quàm domini, & parentis immortalia merita poſcebant: tamen plurimum proficit ad ueniã conſequendam, ſi cultum eius, notionemq; teneamus: ſi abiectis humilibus, terreniſq;, tam rebus quàm bonis, cœleſtia, & diuina ſempiterna meditemur. Quod ut facere poſſimus, Deus nobis ſequendus eſt, Deus adorandus: quoniam in eo eſt materia rerum, & ratio uirtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo, aut potentia maius eſt, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad ſapientiam genuit, ad iuſtitiam procreauit, non eſt fas, hominem relicto Deo ſenſus, ac uitæ datore, terrenis, fragilibusq; famulari: aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia, & pietate diſcedere. Non faciunt beatum uitioſæ, ac mortiferæ uoluptates: non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores: quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æterna morte damnatur: ſed innocentia ſola, ſola iuſtitia: cuius legitima, & digna merces eſt immortalitas: quã ſtatuit à principio Deus ſanctis, & incorruptis mentibus, quæ ſe à uitijs, & ab omni labe terrena integras, inuiolataſq; conſeruant. Huius præmij cœleſtis, ac ſempiterni participes eſſe non poſſunt, qui fraudibus, rapinis, circumſcriptionibus conſcientiã ſuam polluerunt, quiq; iniurijs hominum, nefarijs commiſſis, ineluibiles ſibi maculas inuſſerunt. Proinde uniuerſos oportet, qui ſapientes, qui homines merito dici uolunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia deſpicere, ut poſſint cum deo beatiſſima neceſſitudine copulari. Auferatur impietas: diſcordiæ, diſſenſioneſq; turbulentæ, ac peſtiferæ ſopiantur, quibus humanæ ſocietates, & publici fœderis diuina coniunctio rũpitur, dirimitur, diſſipatur. Quantũ poſſumus boni, ac benefici eſſe meditemur. Siquid nobis opũ, ſiquid ſuppetit copiarũ, nõ uoluptati unius, ſed multorũ ſaluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis eſt, quàm corpus, cui exhibet miniſteriũ. Iuſtitia uero, & beneficẽtia tam immortales, quàm mẽs, & anima, quæ bonis operibus ſimilitudinem Dei aſſequitur. Sit nobis Deus non in templis, ſed in corde noſtro conſecratus. Deſtructibilia ſunt omnia, quæ manu fiunt: mundemus hoc templum, quod non fumo, non puluere, ſed malis cogitationibus ſordidatur: quod nõ cereis ardẽtibus, ſed claritate, ac luce ſapientiæ illuminatur. In quo ſi Deũ ſemper crediderimus eſſe præſentem, cuius diuinitati ſecreta mentis patent, ita uiuemus, ut & propitium ſemper habeamus, & nunquam uereamur iratum.

FINIS.

L. COELII LACTANTII FRIMIANI DE OPIFICIO DEI LIBER VNVS, AD DEMETRIANVM AVDITOREM SVVM.

Quæ instituti operis causa fuerit. Caput primum.

Vàm minime sim quietus, etiã in summis necessitatibus, ex hoc libello poteris existimare: quẽ ad te rudibus pene uerbis, prout ingenij mediocritas tulit, Demetriane, perscripsi: ut & quotidianũ studium meum nosses, & non deessem tibi præceptor etiã nunc, sed honestioris rei, meliorisq; doctrinæ. Nã si te in literis nihil aliud quàm linguã instruentibus auditorẽ satis strenuum præbuisti, quanto magis in his ueris, & ad uitam pertinẽtibus docilior esse debebis? apud quem nunc profiteor nulla me necessitate, uel rei, uel temporis impediri, quo minus aliquid excudam, quo philosophi nostræ sectæ, quam tuemur, instructiores, doctioresq; in posterum fiant: quamuis nunc male audiant, castigenturq; uulgo, quod aliter quàm sapiẽtibus conuenit, uiuant, & uitia sub obtentu nominis cælent: quibus aut mederi oportuit, aut ea prorsus effugere, ut beatum, atq; incorruptum sapientiæ nomen, uita ipsa cum præceptis congruente, præstarent. Ego tamen, ut nos ipsos simul, & cæteros instruam, nullũ laborem recuso. Neque enim ut non possum obliuisci mei, tum præsertim, cum maxime opus sit meminisse, sic ne tu quidem tui, ut spero, & opto. Nam licet te publicæ rei necessitas à ueris, & iustis operibus auertat, tamen fieri non potest, quin subinde in cœlum aspiciat mens sibi conscia recti. Ego quidem lætor omnia tibi, quæ pro bonis habẽtur, prospere fluere: sed ita, si nihil de statu mentis immutẽt. Vereor enim ne paulatim consuetudo, uel iucunditas earum rerum (sicut fieri solet) in animum tuum sensim repat. Ideoq; te moneo, repetens iterũq; monebo, ne oblectamenta ista terræ pro magnis, aut ueris bonis habere te credas: quæ sunt non tantum fallacia, quia dubia, uerum etiam insidiosa, quia dulcia. Nam & ille colluctator, & aduersarius noster scis quàm sit astutus, & idem ipse uiolentus, sicuti nunc uidemus. Is hæc omnia, quæ illicere possunt, pro laqueis habet, & quidẽ tam subtilibus, ut oculos men-

instruens

instruo. is.

tis effugiant, ne poßint hominis prouisione uitari. Summa ergo prudentia est pedetentim incedere: quoniam utrobiq; saluti insidet, & offensacula pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas proprias, in quibus nũc agis, suadeo, ut pro tua uirtute aut contemnas, si potes, aut nõ magnopere mireris. Memento & ueri parentis tui, & in qua ciuitate nomẽ dederis, & cuius ordinis fueris: intelligis profecto quid loquar. Nec enim te superbiæ arguo, cuius in te ne suspicio quidem ulla est: sed ea, quæ dico, ad mẽtẽ referenda sunt, non ad corpus: cuius omnis ratio ideo comparata est, ut animo tanquam domino seruiat, & regatur nutu eius. Vas est enim quodam modo fictile, quo animus, id est homo ipse uerus cõtinetur, & quidem non à Prometheo fictum (ut poëtæ loquuntur) sed à summo illo rerum conditore, ac artifice Deo: cuius diuinam prouidentiam, perfectißimamq; uirtutem nec sensu comprehendere, nec uerbo enarrare possibile est. Tentabo tamen, quoniam corporis, & animi facta mentio est, utriusq; rationem, quantum pusillitas intelligentiæ meæ peruidet, explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod M. Tul. uir ingenij singularis in quarto de republica libro, cum id facere tentaßet, nihil prorsus effecit: & materiam late patẽtem angustis finibus terminauit, leuiter summa quæq; decerpens. Ac ne ulla eßet excusatio, cur eum locum nõ fuerit executus, ipse testatus est, nec uoluntatem sibi defuiße, nec curã. In libro enim de legibus primo, cum hoc idẽ summatim stringeret, sic ait: Hũc locũ satis (ut mihi uidetur) in ijs libris, quos legistis, expreßit Scipio. Postea tamen in libro de natura Deorum secũdo, hoc idem latius exequi conatus. Sed quoniam nec ibi quidem satis expreßit, aggrediar hoc munus: & sumam mihi audacter explicandum, quod homo disertißimus penè omisit intactum. Forsitan reprehendas, quod in rebus obscuris coner aliquid disputare, cum uideas tanta temeritate homines extitiße, qui uulgo philosophi nominantur, ut ea, quæ abstrusa prorsus, atq; abdita Deus esse uoluit, scrutarentur, ac naturam rerum cœlestium, terrenarumq; conquirerent: quæ à nobis longe remotæ, neq; oculis contrectari, neq; tangi manu, neq; percipi sensibus poßunt. Et tamen de illarum omnium ratione sic disputant, ut ea, quæ aßerũt, probata, & cognita uideri uelint. Quid est tãdem, cur nobis inuidiosum quisquam putet, si rationem corporis nostri inspicere, & contemplari uelimus? Quæ planè obscura non est, quia ex ipsis membrorum officijs, & usibus partium singularum, quanta ui prouidẽtiæ quisq; factus sit, intelligere nobis licet.

Quæ Deus homini, & quæ cæteris animantibus dedit. Cap. II.

DEdit enim homini artifex ille noster, ac parens Deus sensum, atq; rationem: ut ex eo appareret nos ab eo esse generatos, quia ipse intelligētia, ipse sensus, ac ratio est. Cæteris animantibus, quoniam rationalem istam uitam non attribuit, quemadmodum tamē uita eorum tutior esset, ante prouidit. Omnes enim suis ex se pellibus texit, quo facilius possent uim pruinarum, ac frigora sustinere. Singulis autē generibus ad propulsandos impetus externos sua propria munimenta constituit: ut aut naturalibus telis repugnent fortioribus: aut quæ sunt imbecilliora, subtrahant se periculis pernicitate fugiendi: aut quæ simul & uiribus, & celeritate indigent, astu se protegant, aut latibulis sepiant. Itaq; alia corū uel plumis leuibus in sublime suspensa sunt, uel suffulta ungulis, uel instructa cornibus: quibusdam in ore arma sunt dentes, aut in pedibus adunci ungues, nulliq; munimentum ad tutelam sui deest. Si qua uero in prædam maioribus cedunt, ne tamen stirps eorū funditus interiret, aut in ea sunt relegata regione, ubi maiora esse non possunt: aut acceperunt uberē generandi fœcunditatem, ut & bestijs, quæ sanguine aluntur, uictus suppeteret ex illis, & illatam tamen cladem ad conseruationem generis multitudo ipsa superaret. Hominem autem, ratione concessa, & uirtute sentiēdi, atque eloquendi data, eorum, quæ cæteris animantibus attributa sunt, fecit expertem: quia sapientia reddere poterat, quæ illi naturæ conditio denegasset: statuit nudum, & inermem, quia & ingenio poterat armari, & ratiōe uestiri. Ea uero ipsa, quæ mutis data, & homini denegata sunt, quàm mirabiliter homini ad pulchritudinem faciant, exprimi non potest. Nā si homini ferinos dentes, aut cornua, aut ungues, aut ungulas, aut caudam, aut uarij coloris pilos addidisset, quis non sentit, quàm turpe animal esset futurum, sicut muta, si nuda, & inermia fingerētur? Quibus si detrahas uel naturalem sui corporis uestem, uel ea, quibus ex se armantur, nec speciosa poterunt esse, nec tuta: ut mirabiliter, si utilitatē cogites, instructa, si speciem, ornata uideantur. Adeo miro modo consentit utilitas cum decore. Hominem uero, quem æternū animal, atq; immortale fingebat, nō forinsecus, ut cætera, sed interius armauit: nec munimētum eius in corpore, sed in animo posuit: quoniā superuacuū fuit, cū illi, quod erat maximum, tribuisset, corporalibus eū tegere munimētis: cū præsertim pulchritudinē humani corporis impedirent. Vnde ego philosophorum, qui Epicurum sequuntur, amentiam soleo mirari: qui naturæ opera reprehendunt, ut ostendant, nulla prouidentia instructum esse, ac regi mundum: sed

originem rerum insecabilibus, ac solidis corporibus assignant, quorũ fortuitis concursionibus uniuersa nascuntur, & nata sunt. Praeterea, quae ad ipsum mundum uitio dant, in quo ridicule insaniunt, id sumo, quod ad rem, de qua nunc agimus, pertinet.

Quàm ingrate de natura sua queratur humanũ genus: cum illi uni ratio tributa sit, qua caeteris animãtibus praesit. Caput III.

Queruntur, hominem nimis imbecillum, & fragilem nasci, quàm caetera animalia nascũtur: quae ut sunt edita ex utero, protinus in pedes suos erigi, & gestire discursibus, statimq; aëri tolerando idonea esse, quod in lucem naturalibus indumentis munita processerint: hominem contra, nudum, & inermem, tanquam ex naufragio in huius uitae miserias proijci, & expelli: qui neq; mouere se loco, ubi effusus est, possit, nec alimentum lactis appetere, nec iniuriam temporis ferre. Itaq; naturam non matrem esse humani generis, sed nouercam: quae cum mutis tam liberaliter se gesserit, hominem uero sic effuderit, ut inops, & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud possit, quàm fragilitatis suae conditionem ploratu, ac fletibus ominari: scilicet,

Cui tantum in uita restet transire malorum.

Quae cũ dicunt, uehemẽter sapere creduntur: propterea quod unusquisq; inconsyderate suae conditioni ingratus est. Ego uero illos nunquam magis desipere contendo, quàm cum hoc loquuntur. Consyderans enim conditionem rerũ, intelligo nihil fieri aliter debuisse, quàm factum est, ut non dicã potuisse, quia Deus potest omnia: sed necesse est, quod illa prouidentissima maiestas id effecerit, quod erat melius, & rectius. Libet igitur interrogare istos diuinorum operum reprehensores, quid in homine deesse, quia imbecillior nascitur, credant. Num iccirco minus educentur homines? num minus ad summum robur aetatis prouehantur? num imbecillitas, aut incremẽtum impediat, aut salutem? quoniam quae desunt, ratio deprehendit. At hominis, inquiunt, educatio maximis laboribus constat, pecudum scilicet cõditio melior: quod hae omnes, cum foetum ediderint, non nisi pastus sui curam gerunt: ex quo efficitur, ut uberibus sua sponte distentis, alimentum lactis foetibus ministretur, & id cogente natura sine matrum solicitudine appetant. Quid aues? quarum ratio diuersa est. Non'ne maximos suscipiunt in educãdo labores, ut interdum aliquid humanae intelligentiae habere uideantur? Nidos enim aut luto aedificant, aut uirgultis, & frondibus construunt, & ciborum expertes incubant ouis: & quoniam foetus

niam fœtus de suis corporibus alere datum non est, cibos conuehunt, & totos dies in huiusmodi discursione consumunt: noctibus uero defendunt, fouent, protegunt. Quid amplius facere homines possunt, nisi hoc solum fortasse, quod non expellunt adultos, sed perpetua necessitudine, ac uinculo charitatis adiunctos habent? Quid, quod auium fœtus multo fragilior, quàm hominis? Quia non materno corpore ipsum animal edunt, sed quod materni corporis fœtu, & calore tepefactum animal efficiat, quod tamen cum spiritu fuerit animatum. Id uero implume, ac tenerum non modo uolandi, sed ambulandi quoq; usu caret. Num ergo ineptissimus sit, si quis putet male cũ uolucribus egisse naturã? primum quod bis nascuntur: deinde, quod tam infirmæ, ut sint quæsitis per laborem cibis à parentibus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt. Quæro igitur ab ijs, qui conditionem pecudũ suæ præferũt, quid eligant, si Deus his deferat optionem, utrum malint humanam sapientiam cum imbecillitate, an pecudũ firmitatẽ cum illarum natura? Scilicet non tam pecudes sunt, ut non malint, uel fragiliorem multo, quàm nunc est, dummodo humanam, quàm illam irrationabilem firmitatem. Sed uidelicet prudentes uiri, neq; hominis rationem uolunt cum fragilitate, neq; mutorum firmitatem sine ratione. Quare nihil est tam repugnans, tamq; contrarium, quod unumquodq; animal, aut ratio instruat necesse est, aut cõditio naturæ. Si naturalibus munimentis instruatur, superuacua ratio est. Quid enĩ excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenij ostẽdet, cum ea, quæ possunt esse rationis, ultro natura concedat? Si autem ratione sit præditũ, quid opus erit sepimentis corporis? cum semel concessa ratio naturæ munus possit implere. Quæ quidem tantum ualet ad ornandum, tuendumq; hominem, ut nihil potuerit maius, ac melius à Deo dari. Deniq; cum & corporis non magni homo, & exiguarum uirium, & ualetudinis sit infirmæ: tamen quoniam id, quod est maius, accepit, & instructior est cæteris animalibus, & ornatior. Nam cum fragilis, imbecillisq; nascatur, tamen & à mutis omnibus tutus est: & ea omnia, quæ firmiora nascuntur, etiã si uim cœli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta esse non possunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quàm natura mutis: quoniã in illis nec magnitudo uiriũ, neq; firmitas corporis efficere potest, quo minus aut opprimantur à nobis, aut nostræ subiecta sint potestati. Potest'ne igitur aliquis, cum uideat etiam boues, & uaccas, aut equos, cũ immanissimis corporibus seruire homini, queri de opifice rerum Deo, quod modicas uires, quod paruum corpus accepit: nec beneficia in se diuina pro merito æstimat, quod est ingrati, aut (ut uerius loquamur) insani. Me-

plato egit naturae gratias quod homo natus esset.

lius igitur Plato, ut hos (credo) ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quod homo natus esset: quod & ipsum, quale sit, nõ est huius materiæ põderare. Quãto melius, & sanius, qui sentit conditionem hominis esse meliorem, quàm isti, qui se pecudes natos esse maluerint? Quos si Deus in ea sorte conuerterit animalia, quorum sortem præferunt suæ: iam profecto cupiant remigrare, magnisq; clamoribus conditionem pristinam flagitẽt: quia non est tanti robur, ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas: aut auiũ per aërem libera discursatio, ut manibus indigeas. Plus enim manus præstant, quàm leuitas, usiusq; pennarũ: plus lingua, quàm totius corporis fortitudo. Quæ igitur amẽtia est ea præferre, quæ si data sint, accipere detrectes?

Contra Epicureos conquerentes homines morbis, & immaturæ morti subiectos. Caput IIII

Idem queruntur, hominem morbis, & immaturæ morti esse subiectum. Indignantur uidelicet, non Deos se esse natos. Minime, inquiunt: sed ex hoc ostendimus, hominem nulla prouidentia esse factum, quod aliter fieri debuit. Quid si ostendero, idipsum magna ratione prouisum esse, ut morbis uexari posset, & uita sæpæ in medio cursus sui spatio rũperetur? Cum enim Deus animal, quod fecerat, sua sponte ad mortem transire cognouisset: ut mortem ipsam, quæ est dissolutio naturæ, capere possit, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditũ ad dissoluẽdum animal inueniret. Nam si eius roboris fieret, ut ad eum morbus, & ægritudo adire non posset, ne mors quidem posset: quoniam mors sequela morborũ est. Immatura uero mors quomodo abesset ab eo, cui esset constituta natura? Nempe nullum hominem mori uolunt, nisi cum centesimum ætatis compleuerit annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerũ ratio poterit constare? Vt enim ante annos centum mori quisq; non possit, aliquid illi roboris, quod sit immortale, tribuẽdum est. Quo concesso, necesse est conditionem mortis excludi. Id autem ipsum cuiusmodi potest esse, quod hominem contra morbos, & ictus extraneos solidum, atq; inexpugnabilem faciat? Cum enim constet ex ossibus, & neruis, & uisceribus, & sanguine, quid horũ potest esse tam firmum, ut fragilitatem repellat, ac mortem? Vt igitur homo indissolubilis sit ante illud tempus, quod illi putant oportuisse constitui, ex qua ei materia corpus attribuẽt? Fragilia sunt omnia quæ uideri, ac tangi possunt. Superest, ut aliquid ex cœlo petant: quoniam in terra nihil est, quod non sit infirmum. Cum ergo homo sic formandus esset à Deo, ut mortalis

mors qui

esset aliquando, res ipsa exigebat, ut terreno, & fragili corpore fingeretur. Necesse est igitur, ut mortem recipiat quando libet, quoniam corporalis est. Corpus enim quodlibet solubile, atq; mortale est. Stultissimi ergo sunt, qui de morte immatura queruntur: quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita consequẽs erit, ut morbis quoq; subiectus sit. Neq; enim patitur natura, ut abesse possit infirmitas ab eo corpore, quod iccirco nõ solidum, firmumq; natũ est, ut aliquando soluendum sit. Sed putemus fieri posse, quemadmodum uolunt, ut homo non ea conditione nascatur, qua morbo, morti'ue subiectus sit, nisi peracto ætatis suæ spatio, ad ultimam processerit senectutem. Nõ igitur uident, si ita sit constitutum, quid sequatur: Hominem utiq; nisi certo tempore mori nullo modo posse: sed si prohiberi ab altero uictu potest, mori poterit. Res igitur exigit, ut homini, qui ante certum diem mori non potest, ciborum alimentis, quia subtrahi possunt, opus non sit. Si opus cibo non erit, iam non homo ille, sed Deus fiet. Ergo (ut superius dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potissimum queruntur, quod nõ immortales, & sempiterni sint nati. Nemo enim nisi senex mori debet. Nempe ideo mori debet, quia Deus non est. Atqui mortalitas non potest cum immortalitate coniungi: si enim mortalis est in senectute, immortalis esse in adolescentia non potest. Nec est ab eo cõditio mortis aliena, qui quãdoq; moriturus est: nec ulla immortalitas est, cui sit terminus cõstitutus. Ita fit, ut et immortalitas exclusa in perpetuũ & ad tempus recepta mortalitas, hominem constituat in ea conditione, ut sit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur necessitas undiq;, nec debuisse aliter fieri, nec fas fuisse. Sed isti rationem sequentium non uident, quia semel errauerunt in ipsa summa. Exclusa enim de rebus humanis diuina prouidentia, necessario sequebatur, ut omnia sua sponte sint nata. Hinc inuenerunt illas minutorum seminũ plagas, & concursiones fortuitas: quia rerum originem non uidebant. In quas se angustias cum coniecissent, iam cogebat eos necessitas existimare, animas cum corporibus nasci, & item cum corporibus extingui. Assumpserant enim nihil fieri mente diuina: quod ipsum nõ aliter probare poterant, quàm si ostenderent esse aliqua, in quibus uideretur prouidentiæ ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea, in quibus uel maxime diuinitatem suam prouidentia mirabiliter expressit, ut illa, quæ retuli, de morbis, & immatura morte: cũ debuerint cogitare his assumptis, quæ necessario sequẽtur. Sequẽtur aũt illa quæ dixi, si morbũ nõ reciperẽt, neq; tectis, neq; uestibus indigerẽt. Quid enĩ uẽtos, aut imbres, aut frigora metuerẽt: quorũ uis in eo est, ut morbos afferant? Iccirco enim accepit sapiẽtiã, ut aduersus nocentia fragilitatem

ſuam muniat, ſequitur neceſſario, ut quoniam retinendæ rationis cauſa morbos capit, etiam mortem ſemper accipiat: quia is, ad quem morbus non uenit, firmus ſit neceſſe eſt. Infirmitas autẽ habet in ſe mortis cõditionem. Firmitas uero ubi fuerit, nec ſenectus locum poteſt habere, nec mors, quæ ſequitur ſenectutem. Præterea, ſi mors certæ conſtituta eſſet ætati, fieret homo inſolentiſsimus, & humanitate omni careret. Nam ferè iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu, & conſcientia fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora, & timidiora quoq; animalia congregantur: ut quoniam uiribus tueri ſe nequeunt, multitudine tueantur. Fortiora uero ſolitudines appetunt: quoniam robore, uiribuſq; confidunt. Homo quoque, ſi eodem modo haberet, ad propulſanda pericula ſuppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ ſocietas eſſet? quæ reuerentia inter ſe? quis ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut quid eſset deterius homine? quid efferatius? quid immanius? Sed quoniam imbecillis eſt, nec per ſe poteſt ſine homine uiuere, ſocietatem appetit, ut uita communis, & ornatior fiat, & tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo maxime ſtare, quod nudus, fragiliſq; naſcitur, quod morbis afficitur, quod immatura morte multatur? Quæ ſi homini detrahantur, rationem quoq;, ac ſapientiam detrahi neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus apertis diſputo: cum ſit liquidum, nihil ſine prouidentia, nec factum eſſe unquam, nec fieri potuiſſe. De cuius operibus uniuerſis (ſi nunc libeat) diſputare per ordinem infinita materia eſt. Sed ego de uno corpore hominis tantum inſtitui dicere, ut in eo diuinæ prouidentiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtendam, his duntaxat in rebus, quæ ſunt comprehenſibiles. & apertæ. Nam illa, quæ ſunt animæ, nec ſubijci oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipſo uaſe hominis loquimur, quod uidemus.

De differentia creationis animalium brutorum, & hominis ſecundum corpus. Caput V.

IN principio, cum Deus fingeret animalia, noluit ea in rotundã formæ ſpeciem conglobare, atque colligere: ut & moueri ad ambulandum, & flectere ſe in quamlibet partem facile poſsent: ſed ex ipſa corporis ſumma produxit caput. Item produxit membra quædam longius, quæ uocantur pedes: ut alternis motibus ſolo fixa perducerent animal, quò mens tuliſset, aut quò petendi cibi neceſſitas prouocaſset. Ex ipſo autem uaſculo corporis quatuor fecit extantia: bina poſterius, quæ ſunt in omnibus pedes. Item bina capiti, & collo proxima: quæ uarios animantibus

mantibus usus præbent. In pecudibus enim, ac feris sunt pedes posterioribus similes. In homine autem manus, quæ non ad ambulandum, sed ad faciendum, operandumq; sunt natæ. Est & tertium genus, in quo priora illa neq; pedes, neq; manus sunt, sed alæ, in quibus pennæ per ordinem fixæ uolādi exhibent usum. Ita una fictio diuersas species, & usus habet. Atq; ut ipsam corporis crassitudinem firmiter comprehenderent, maioribus, & breuibus oßibus inuicem colligatis, quasi carinam compegit, quam nos dicimus spinā. Eamq; noluit ex uno, perpetuoq; osse formare, ne gradiendi flectendiq; se facultatē animal non haberet. Ex eius parte quasi media costas, id est transuersa, & plana oßa porrexit in diuersum: quibus clementer curuatis, & in se, uelut in circulum penè conductis, interna uiscera contegantur: ut ea, quæ mollia, & minus ualida fieri opus erat, illius solidæ cratis amplexu possent eße munita. In summa uero cōstructionis eius, quam similem nauis carinæ diximus, caput collocauit: in quo eßet regimen totius animantis. Datumq; illi hoc nomen est, ut quidē Varro ad Ciceronem scribit, quod hinc capiant initium sensus, ac nerui. Ea uero, quæ diximus de corpore, uel ambulandi, uel faciendi, uel uolandi causa eße producta, neq; nimium longis, propter celerem mobilitatem, neq; nimium breuibus, propter firmitatem, sed & paucis, & magnis ossibus constare uoluit. Aut enim bina sunt, ut in homine: aut quaterna, ut in quadrupede: quæ tamen non fecit solida, ne in gradiendo pigritia, & grauitas retardaret, sed cauata, & ad uigorem corporis conseruandum medullis intrinsecus plena: eaq; rursus non æqualiter porrecta finiuit, sed summas eorum partes crassioribus nodis conglobauit, ut & substringi neruis facilius, & uerti tutius poßet. Vnde sunt uertibula nominata. Eos nodos firmiter solidatos leni quodam operculo texit, quod dicitur chartilago, scilicet ut sine attritu, & sine sensu doloris aliquo flecterentur, eosdem tamen non in unum modum formauit. Alios enim fecit simplices, & in orbem rotundos, in ijs duntaxat articulis, in quibus moueri membra in omnes partes oportebat: ut in scapulis, quoniam manus utrolibet agitari, & contorqueri necessarium est. Alios autem latos, & æquales, & in unam partem rotundos, & in his utiq; locis, ubi tantūmodo curuari mēbra oportebat: ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipsis. Nam sicut manus ex loco, unde oriūtur à corpore, ubiq; uersus moueri speciosum simul, & utile fuit, sic profecto: si hoc idem, etiam cubitis accederet, & superuacuus esset huiusmodi motus, & turpis. Iam enim manus amissa dignitate, quam nunc habet, mobilitate nimia proboscidi similis uideretur, essetq; homo planè anguimanus. Quod genus in illa immanissima bellua

caput unde dictū sit

proboscis. dis la trompa del elephanto

mirabiliter effectum est: Deus enim (qui prouidentiam, & potestatẽ suam multarum rerum mirabili uarietate uoluit ostẽdere: quoniam caput eius animalis non tam longe porrexerat, ut terrã posset ore contingere, quod erat futurum horribile, atq; tetrum: et quia os ipsum profusis dẽtibus sic armauerat, ut etiam si contingeret, pascendi tamẽ facultatem dentes adimerent) produxit inter eos à summa fronte molle, ac flexibile mẽbrũ, quo prendere, quo tenere quodlibet poßet: ut rationem uictus capiẽdi, uel dentium prominens magnitudo, uel ceruicis breuitas non impediret.

Contra Epicurum, qui ex atomis fortuito concurrentibus compactum, fabricatumq; hominem disputauit. Caput VI.

NOn possum hoc loco teneri, quo minus Epicuri stultitiam rursum coarguam. Illius enim sunt omnia, quæ delirat Lucretius. Qui, ut ostenderet animalia non artificio aliquo diuinæ mentis, sed, ut solet, fortuito eße nata, dixit in principio mundi alias quasdam innumerabiles animantes mirãda specie, & magnitudine fuisse natas: sed eas permanere nõ potuisse, quod illas aut sumẽdi cibi facultas, aut coëundi, generãdiq; ratio defecißet. Videlicet ut & atomis suis locum faceret per infinitũ, & inane uolitantibus, diuinam prouidentiam uoluit excludere. Sed cum uideret in omnibus, quæ spirant, mirabilem prouidentiæ inesse rationem, quod malum uanitatis erat dicere fuisse animalia prodigiosa, in quibus ratio cessasset? Quoniã igitur omnia, quæ uidemus, cũ rõne nata sunt: id enĩ ipsum nasci efficere, nisi ratio, nõ potest: manifestũ est, nihil omnino rationis expers potuisse generari. At enim prouisum est in singulis quibusq; fingendis, quatenus & ministerio mẽbrorũ ad necessaria uitæ uteretur, & quatenus adiugatis corporibus elata soboles uniuersas generatim conseruaret animantes. Nam si peritus architectus, cum magnum aliquod ædificiũ facere constituit, primo omnium cogitat, quæ summa perfecti ædificij futura sit: & ante emetitur, quem locum leue pondus expectet, ubi magni operis statura sit moles, quæ columnarum interualla, qui aut ubi aquarũ cadentium decursus, & exitus, & receptacula: hæc inquã prius præuidet, ut quæcunq; sunt perfecto operi iam necessaria, cum ipsis fundamentis pariter ordiatur: cur Deum quisquã putet machinandis animalibus nõ ante prouidisse, quæ ad uiuendum necessaria essent, quàm ipsam uitam daret? Quæ utiq; constare non posset, nisi prius effecta essent quibus constat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinæ rationis solertiã: sed ut efficeret, quod ante imprudenter assumpserat, adiecit aliud delira-

Ædificium facere

mentum superiori congruens. Dixit enim neq; oculos ad uidendum esse natos, neq; aures ad audiendũ, neq; pedes ad ambulandũ: quoniam membra hæc prius nata sunt, quàm esset usus uidendi, & audiendi, & ambulãdi: sed horum omnia officia ex natis extitisse. Vereor, ne huiusmodi portẽta, & ridicula refutare, non minus ineptum esse uideatur. Sed libet ineptire: quoniã cũ inepte agimus, ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Nõ sunt ad uidẽdum oculi nati: cur igitur uidẽt? Postea inquit, usus eorum apparuit. Videndi ergo causa nati sunt: siquidẽ nihil possunt aliud quàm uidere. Item membra cætera cuius rei causa nata sunt, ipse usus ostendit. Qui utiq; nullo modo posset existere, nisi essent membra omnia tam ordinate, tam prouidẽter effecta, ut usum poßent habere. Quid enim si dicas aues non ad uolandum eße natas, neq; feras ad sæuiẽdũ, neq; pisces ad natandũ, neq; homines ad sapiendũ: cum appareat ei naturæ, officioq; seruire animãtes, ad quod sunt quæq; generata? Sed uidelicet qui summam ueritatis amisit, semper erret necesse est. Si enim non prouidentia, sed fortuitis atomorum concursionibus nascuntur omnia: cur nunquã fortuito accidit sic coire illa principia, ut efficerẽt animal eiusmodi, quod naribus potius audiret, odoraret oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus positionis inexpertum relinquũt, oportuit eiusmodi quotidie monstra generari, in quibus membrorum ordo præposterus, & usus longe diuersus existeret. Cum uero uniuersa genera, & uniuersa quoq; membra leges suas, & ordines, & usus sibi attributos tueãtur, manifestum est, nihil fortuito eße factum: quoniam diuinæ rationis dispositio perpetua seruatur. Verum aliàs refellemus Epicurum: nunc de prouidentia (ut cœpimus) disseramus.

De Dei prouidentia circa uniuersalẽ hominis fabricã. Cap. VII.

Deus igitur solidamenta corporis, quæ ossa dicũtur, nudata, & adiũcta inuicẽ neruis alligauit, atq; cõstrinxit: quibus mens si excurrere, aut resistere uelit, tãquã retinaculis uteretur: & qdẽ nullo labore, nulloq; conatu, sed minimo nutu totius corpis molẽ tẽperaret, ac flecteret Hæc autẽ uisceribus opuit, ut quẽcũq; locũ decebat, utq; solida ossa cõclusa tegerẽt. Itẽ uisceribus ipsis uenas admiscuit quasi riuos p corpus omne diuisos: per quos discurrẽs humor, & sanguis uniuersa mẽbra succis uitalibus irrigaret: & ea uiscera formata in eũ modũ, qui unicuiq; generi, ac loco aptus fuit, superiecta pelle cõtexit. Quã uel sola pulchritudine decorauit, uel setis adoperuit, uel squamis muniuit, uel plumis insignibus

adornauit. Illud uero commentum Dei mirabile, quod una dispositio, & unus habitus innumerabiles animantium perferat uarietates. Nam in omnibus ferè, quæ spirant, eadem series, & ordo membrorũ est. Primum enim caput, & huic annexa ceruix. Item collo pectus adiũctum, & ex eo prominentes armi, adhærens pectori uenter. Item uentri subnexa genitalia. Vltimo loco femora, pedesq;. Nec solum membra suum tenorem, ac situm in omnibus seruant, sed etiam partes membrorum. Nam in uno capite ipso certam sedem poßident aures, certam oculi, nares item, os quoq;, & in ore dentes, & lingua. Quæ omnia, cum sint eadem in omnibus animantibus, tamen infinita, & multiplex diuersitas figurarum est: quod ea, quæ dixi, aut productiora, aut contractiora lineamentis uarie differentibus comprehensa sunt. Quid illud? Non'ne diuinum, quod in tanta uiuentium multitudine unumquodq; animal in suo genere, & specie pulcherrimum est? Vt siquid uicissim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aspectũ uideri necesse sit. Vt si elephanto ceruicem prolixam tribuas, aut camelo breuem, uel si serpẽtibus pedes, aut pilos addas: in quibus porrecti æqualiter corporis lõgitudo nihil aliud exhibeat, nisi ut maculis terga distincti, & squamarum leuitate suffulti, in lubricos tractus sinuosis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem idem opifex contextum spinæ à summo capite deductũ, longius extra corpus eduxit, & acuminauit in caudam: ut obscœnæ corporis partes uel propter fœditatem tegerentur, uel propter teneritudinem munirentur: ut animalia quædam minuta, & nocentia motu eius arcerentur à corpore: Quod membrum si detrahes, imperfectum fit animal, ac debile. Vbi autem ratio, & manus est, non est id tam necessarium, quàm indumentum pilorum. Adeo in suo quoque genere aptissime congruunt, ut neque nudo quadrupede, neque homine tecto excogitari quicquam turpius posſit. Cum tamen ipsa nuditas hominum mire ad pulchritudinẽ ualeat, non tamen etiam capiti congruebat: quanta enim in eo futura deformitas esset, ex caluitio apparet: texit ergo illud pilo. Et quia in summo futurum erat, quasi summum ædificij culmen ornauit: qui ornatus non est in orbem coactus, aut in figuram pilei teres factus, ne quibusdã partibus nudis esset informis: sed alibi infusus, alibi retractus pro cuiusli. et loci decentia. Frons ergo uallata per circuitum, & temporibus effusi ante aures capilli, & earum summæ partes in coronæ modũ cinctæ, & occipitium omne contectũ, speciem miri decoris ostentant. Iam barbæ ratio incredibile est quantum conferat ad dignoscendam corporum maturitatem, uel ad differentiam sexus, uel ad decorem uirilitatis, ac roboris: ut uideatur omnino

non cõstatura

non constatura fuiße totius corporis ratio, si quicquā aliter eßet effectū.

De forma hominis, & omnium membrorum habitudine, sed speciliater de auribus, & oculis. Caput VIII.

NVnc rationem totius hominis ostendam: singulorumq́; membrorū, quæ in corpore aperta, aut operta sunt, utilitates, & habitus explicabo. Cum igitur statuißet Deus ex omnibus animalibus solum hominem facere cœlestem, cætera uniuersa terrena: hunc ad cœli contemplationem rigidum erexit, bipedemq́; constituit: scilicet, ut eadem spectaret, unde illi origo est. Illa uero depressit ad terram: ut quia nulla his immortalitatis expectatio est, toto corpore in humum proiecta, uentri, pabuloq́; seruirent. Hominis itaq; solius recta ratio, & sublimis status, & uultus Deo patri communis, ac proximus, originem suam, fictoremq́; testatur. Eius propè diuina mens, quia non tantum animantum, quæ sunt in terra, sed etiam sui corporis est sortita dominatum, in summo capite collocata, tanquam in arce sublimis speculatur omnia, & contuetur. Hanc eius aulam Deus non obductam, porrectamq́; formauit, ut in mutis animalibus, sed orbi, & globo similem: quod orbis rotunditas perfectæ rationis est, ac figuræ. Eo igitur mens, & ignis ille diuinus, tanquam cœlo tegitur. Cuius cū summū fastigiū naturali ueste texisset, priorem partem, quæ dicitur facies, necessarijs membrorum ministerijs & instruxit pariter, & ornauit. Ac primum oculorum orbes concauis foraminibus conclusit: à quo foratu frontem nominatam Varro existimauit: & eos neque minus, neque amplius, quàm duos eße uoluit: quod ad speciem nullus est perfectior numerus, quàm duorum: sicut & aures duas, quarum duplicitas incredibile est, quantam pulchritudinem præ se ferat: quod tum pars utraq; similitudine ornata est: tum ut uenientes altrinsecus uoces facilius colligantur. Nam & forma ipsa mirandum in modum ficta, quod earum foramina uoluit eße nuda, & inobsepta, quod & minus decorum, & minus utile fuisset: quoniam simpliciū cauernarum angustias præteruolare uox poßet, & spargi, nisi perceptā per cauos sinus, & repercußu retenta foramina ipsa conueherent: illis similia uasculis, quibus impositis solent angustiora uasa compleri. Eas igitur aures, quibus est inditum nomen à uocibus hauriendis (unde Virgilius,

> Vocemq́; his auribus hausi:

Quia uocem ipsam Græci αὐδὴν uocant ab auditu per immutationem literæ, aures uelut audes sunt nominatæ) noluit Deus artifex mollibus pelli-

sculis informare, ne pulchritudinẽ demerent pendulæ, atq; flacentes: neq; duris, ac solidis ossibus, ne ad usum inhabiles essent, immobiles, ac rigentes: sed quod esset, horum mediũ excogitauit, ut eas chartilago mollior alligaret, & haberent aptam simul, & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantum officium constitutũ est, sicut in oculis uidendi. Quorũ præcipue inexplicabilis est, ac mira subtilitas: quia eorum orbes gemmarum similitudinem præferẽtes, ab ea parte, qua uidendum fuit, membranis per lucentibus texit: ut imagines rerum contra positarum, tanquam in speculo refulgentes ad sensum intimum penetrarent. Per eas igitur membranas sensus ille, qui dicitur mens, ea, quæ sunt foris transpicit: ne forte existimes aut imaginum incursione nos cernere (ut philosophi dixerũt) quoniam uidendi officium in eo debet esse, quod uidet, nõ in eo, quod uidetur: aut intentione aëris, cum acie, aut effusione radiorum: quoniam, si ita esset, tardius quàm oculis aduertimus, uideremus, donec intẽtus aër cũ acie aut effusi radij ad id, quod uidendũ esset, peruenirent. Cum autem uideamus eodem momento temporis, plerũq; uero aliud agentes, nihilo minus tamen uniuersa, quæ contra sunt posita, intueamur, uerius, & manifestius est mẽtem esse, quæ per oculos ea, quæ sunt opposita, trãspiciat, quasi per fenestras lucẽte uitro, aut speculari lapide obductas. Et iccirco mens, & uoluntas ex oculis sæpe dignoscitur. Quod quidẽ ut refelleret Lucretius, ineptißimo usus est argumẽto. Si enim mens, inquit, per oculos uidet, erutis, & effossis oculis magis uideret: quoniam euulsæ cum postibus fores, plus inferunt luminis, quàm si fuerint obductæ. Nimirum ipsi, uel potius Epicuro, qui eum docuit, effossi oculi erant, ne uiderent effossos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per uenas sanguinem, & crescentes ex uulneribus carnes, & obductas ad ultimum cicatrices, nihil posse lucis admittere, nisi forte auribus oculos similes nasci uolebãt, ut non tam oculis, quàm foraminibus cerneremus: quo nihil ad speciem fœdius, ad uisum inutilius fieri potest. Quatulum enim uidere possemus, si mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarũ rimulas attenderet: ut si quis uelĩt transpicere per cicutã, nõ plus profecto cernat, quàm cicutæ ipsius capacitas comprehendat. Itaq; ad uidendum membris potius in orbẽ cõglobatis opus fuit: ut uisus in latum spargeretur, & quæ in primori facie adhærerent, ut libere poßint omnia cõtueri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidentiæ uirtus fecit duos simillimos orbes: eosq; ita deuinxit, ut non in totum conuerti, sed moueri tamen, ac flecti cum modo possent. Orbes autem ipsos humoris puri, ac liquidi plenos esse uoluit: in quorũ media parte scintillæ luminum conclusæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus: in

quibus puris, ac ſubtilibus cernendi ſenſus, ac ratio cõtinetur. Per eos igitur orbes ſeipſam mens intendit, ut uideat: miraq; ratione in unum miſcetur, & coniungitur amborum luminum uiſus.

Contra eos, qui ſenſus falſos eſſe contendunt. Caput IX.

Libet hoc loco illorum reprehendere uanitatem, qui dum uolũt oſtẽdere ſenſus falſos eſſe, multa colligunt, in quibus oculi fallantur: inter quæ illud etiam, quod furioſis, & ebrijs omnia duplicia uideãtur, quaſi uero eius erroris obſcura ſit cauſa. Ideo enim fit, quia duo ſunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Viſus oculorum intẽtione animi conſtat. Itaque quoniam mens (ut ſupra dictum eſt) oculis tanquam feneſtris utitur, non tantum hoc ebrijs, aut inſanis accidit, ſed etiam ſanis, ac ſobrijs. Nam ſi aliquid nimis propius admoueas, duplex uidebitur. Certum eſt enim interuallum, ac ſpatium quo acies oculorum coit. Item ſi retrorſum auoces animum, quaſi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, cum acies oculi utriusque diducitur, tunc ſinguli uidere incipiunt ſeparatim. Si animum rurſus intendens, aciemq; direxeris, coit in unũ quicquid duplex uidebatur. Quid ergo mirum, ſi mens ueneno, ac potentia uini diſſoluta dirigere ſe non poteſt ad uidendum, ſicut ne pedes quidem ad ambulandũ, neruis ſtupeſcentibus debiles? aut ſi uis furoris in cerebrum ſæuiens, concordiam diſiungit oculorum? Quod adeo uerum eſt, ut luſcis hominibus ſi aut inſani, aut ebrij fiant, nullo pacto poſſit accidere, ut aliquid duplex uideant. Quare ſi ratio apparet, cur illi falluntur, manifeſtum eſt non eſſe falſos ſenſus: qui aut non falluntur, ſi ſint puri, & integri: aut ſi falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.

Ad oculorum fabricam redit, & omnium membrorum habitudinẽ, ſed ſpecialiter eorum, quæ uſque ad uentrem per cutem apparent. Caput X.

Sed nos ad Dei opera reuertamur. Ut igitur oculi munitiores eſſent ab iniuria ciliorũ tegminibus occuluit, unde oculos dictos eſſe Varroni placet. Nam & ipſæ palpebræ, quibus mobilitas ineſt, palpitatio uocabulum tribuit: & pilis in ordine ſtantibus uallatæ, ſeptum oculis decentiſſimum præbent. Quarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate concurrens, & uidendi tenorem non impedit, & reficit obtutum. Acies enim, id eſt mẽbrana illa perlucens, quam ſiccari, & obareſcere non

oportet, nisi humore aßiduo tersa pure niteat, obsolescit. Quid ipsa superciliorum fastigia pilis breuibus adornata? Non'ne quasi aggeribus, & munimentum oculis, ne quid superne incidat, & speciem simul præstant? Ex quorum confinio nasus exoriens, & ueluti æquali porrectus iugo, utranq; aciem simul & discernit, & munit. Inferius quoq; genarum non indecens tumor, in similitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores: prouisumq; est ab artifice summo, ut si quis forte uehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Nasi uero pars superior usq; ad medium solida formata est. Inferior autem chartilagine adhæret molli, ita ut ad usum digitorum poßit eße tractabilis. In hoc autem, quamuis simplici, membro, tria sunt officia constituta. Unum ducendi spiritus. Alterum capiendi odoris. Tertium, ut per eius cauernas purgamenta cerebri defluant: quas ipse Deus tam mirabili, quàm diuina ratione molitus est, ut tamen hiatus ipse nasi oris speciem non deformaret. Quod erat planè futurum, si simplex foramen pateret. At id uelut pariete per medium ducto intersepsit, atq; diuisit: fecitq; ipsa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligitur quantum dualis numerus una, & simplici compage solidatus, ad rerum ualeat perfectionem. Nam cum sit corpus unum, tamen totum ex simplicibus mēbris cōstare nō poterat, nisi ut eßent partes uel dextræ, uel sinistræ. Itaq; ut pedes duo, & itē manus, nō tantū ad utilitatē aliquā, usumq; uel gradiendi, uel faciendi ualent, sed & habitum, decoremq; admirabilem conferunt: sic & in capite, quod totius diuini operis quasi culmen est, & auditus in duas aures, & uisus in duas acies, & odoratio in duas nares à summo artifice diuisa est: quia cerebrū, in quo sentiendi ratio est, quamuis sit unum, tamen in duas partes membrana interueniente discretū est. Sed & cor, quod sapientiæ domiciliū uidetur, licet sit unum, duos tamen intrinsecus sinus habet: quibus fontes uiui sanguinis continētur, septo intercedēte diuisi: ut sicut in ipso mūdo summa rerum, uel de simplici duplex, uel de duplici simplex & gubernat, & cōtinet totum, ita in corpore de duobus uniuersa compacta indissociabilem prætenderent unitatem. Oris quoq; species, & rictus ex transuerso patefactus, quàm utilis, quàm decens sit, enarrari non potest: cuius usus in duobus constat officijs, sumendi uictus, & eloquendi. Lingua intus inclusa, quæ uocē motibus suis in uerba discernit, & est interpres animi. Nec tamē sola potest per se eloquendi munus implere, nisi acumen suū palato illiserit, nisi adiuta uel offensione dentium, uel compreßione labiorum. Dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam & infantes non ante incipiunt fari, quàm dentes habuerint: & senes amissis dentibus ita balbutiunt, ut ad infantiam reuoluti

denuo

triplex nasi officium

cor. sapientiæ domicilium

linguæ officium duplex

denuo esse uideãtur. Sed hæc ad hominem solum pertinent, aut ad aues, in quibus acuminata, & uibrata certis motibus lingua, innumerabiles cantuum flexiones, & sonorum uarios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, sed tamen solo in mutis utitur: quod cõtritos, & cõmolitos dẽtibus cibos colligit & conglobatos, ui sua deprimit, & transmittit ad uentrem. Itaq; Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impositum. Bestias etiã potu adiuuat. Protenta enim, cauataq; hauriunt aquam: eamq; comprehensam linguæ sinu, ne tarditate, ac mora defluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati concauo tanquam testudine tegitur, eamq; dentium ordine sepiens Deus quasi muro circumuallauit. Dentes autem ipsos ne nudi, ac restricti magis horrori, quàm ornamento essent, gingiuis mollibus, quæ à gignendis dẽtibus nominantur, ac deinde labiorum tegminibus honestauit. Quorum durities sicut in molari lapide maior est, & asperior, quàm in cæteris ossibus, aut ad conterendos cibos, pabulumq; sufficerent. Labra ipsa, quæ quasi antea cohærebant, quàm decenter intercidit: quorum superius sub ipsa medietate nariũ, lacuna quadam leui, quasi ualle signauit: inferius honestatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad saporem capiendum, fallitur quisquis hunc sensum palato inesse arbitratur. Lingua est enim, qua sapores sentiũtur, nec tamẽ tota. Nã partes eius, quæ sunt ab utroque latere teneriores, saporem subtilillissimis sensibus trahunt. Et cum neq; ex cibo quicquam, neq; ex potione minuatur, tamẽ inenarrabili modo penetrat ad sensum sapor eadem ratione, qua nihil de quacunq; materia odoris decerpit. Cætera quàm decora sint, uix exprimi potest. Deductum clementer à genis mentum, & ita inferius conclusum, ut acumen eius extremum signare uideatur leuiter impressa diuisio. Rigidum, ac teres collum, quo scapulæ uelut mollibus iugis à ceruice demissæ: ualida, & substricta neruis ad fortitudinem brachia: toris insignibus extentum lacertorum ingens robur: utilis, ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus rationis, ac sapientiæ ministris? Quas solertissimus artifex plano, ac modice concauo sinu fictas, ut si quid tenendum sit, apte poßit insidere, in digitos terminauit: in quibus difficile est expedire utrum'ne species an utilitas maior sit. Nam & numerus perfectus, ac plenus, & ordo, & gradus decentissimus, & articulorum parium curuatura flexibilis, & forma unguium rotunda, concauis tegminibus digitorum fastigia comprehendẽs, atque firmans, ne mollitudo carnis in tenendo cederet, magnum præbet ornatum. Illud uero ad usum miris modis habile, quod unus à cæteris separatus, cum ipsa manu oritur, & in diuersum maturius finditur. Quise

Lingua unde dicta

gingiue unde dicte sint

sapor palato non inest.

pollex

obuium cæteris præbens, omnem tenendi, faciẽdiq; rationem uel solus, uel præcipue poßidet, tanquam rector omnium, atq; moderator. Vnde etiam pollicis nomen accepit, quod ui, & potestate inter cæteros polleat. Duos quidẽ articulos extantes habet, non, ut alij, trinos: sed unus ad manus carnem nectitur pulchritudinis gratia. Si enim fuisset tribus articulis & ipse discretus, fœda, & indecora species ademisset manibus honestatẽ. Nam pectoris latitudo sublimis, & exposita oculis, mirabilem præ se fert habitus sui dignitatem. Cuius hæc causa est, quod uidetur hominem solũ Deus ueluti supinum formasse: nam ferè nullum animal iacere in tergũ potest. mutas autem animantes quasi alterno latere iacentes finxiße, atque ad terram compressisse. Iccirco illis angustum pectus, & ab aspectu remotum, & ad terram uersus subiectum: hominis autem patens, & rectum: quia plenum rationis à cœlo datum humile, aut indecens esse non debuit.

papille

Papillæ quoque leuiter eminentes, & fuscioribus, ac paruis orbibus coronatæ, non nihil addunt uenustatis: fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad solum decus, ne informe pectus, & quasi mutilum uideretur. Huic subdita est planicies uentris: quam mediam ferè umbilicus non indecenti nota signat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum est in utero, nutriatur.

umbilicus.

De uisceribus, & intestinis usque ad membra genitalia. Caput XI.

SEquitur necessario, ut de internis quoque uisceribus dicere incipiam: quibus non pulchritudo, quia sunt abdita, sed utilitas incredibilis attributa est: quoniam opus fuerat, ut terrenum hoc corpus succo aliquo, de cibis, ac potibus aleretur, sicut terra ipsa imbribus, ac pruinis. Prouidentißimus artifex in medio eius receptaculũ cibis fecit: quibus cõcoctis, & liquefactis, uitales succos membris omnibus dispertiret. Sed cum homo constet ex corpore, atque anima, illud, quod supra dixi, receptaculum soli corpori præstet alimentum, animæ uero aliam sedem dedit. Fecit enim genus quoddam uiscerum molle, atque rarum: quod pulmonem uocamus, in quod spiritus reciproca uicitudine commearet: cúmque non in uteri modum finxit, ne effunderetur simul spiritus, aut inflaret insimul. Idcóque ne plenum quidem uiscus effecit, sed inefflabile, atque aëris capax: ut paulatim spiritum reciperet, dum uitalis uentus per illam spargitur raritatem: & eundem rursus paulatim redderet, dum se ex illo explicat. Ipsa enim uicißitudo flandi, & spirandi, respirandiq; tractus uitã

sustentat in corpore. Quoniam ergo duo sunt in homine receptacula, unũ aëris, quod alit animam, alterum ciborũ, quod alit corpus: ut flecti ceruix, ac moueri facile possit, duas esse per collum fistulas necesse est, cibalem, ac spiritalem: quarum superior ab ore ad uentrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diuersa est. Ille enim, qui est ab ore transitus, mollis effectus est, & qui semper clausus cohaereat sibi, sicut os ipsum: quoniam potus, & cibus dimota, & patefacta gula, quia corporales sunt, spatium sibi transmeandi faciunt. Spiritus contra, qui est incorporalis, ac tenuis, quia spatium sibi facere non poterat, accepit uiam patentem, quae uocatur gurgulio. Is constat ex oßibus flexuosis, ac mollibus, quasi ex annulis in cicutae modum inuicem compactis, & cohaerentibus, patétque semper hinc transitus. Nullam enim requiem meandi habere spiritus potest: quia is, qui semper commeat, demissa utiliter de cerebro membri portione, cui uua nomen est, uelut occursu quodam refrenatur: ne aut teneritudinem domicilij cum impetu ueniens attracta pestilenti aura corrumpat, aut totam nocendi uiolentiam internis receptaculis perferat. Ideóque etiam nares breuiter sunt apertae: quae idcirco sic nominantur, quia per eas uel odor, uel spiritus nare non desinit. Tamen haec fistula spiritalis non tantum ad nares, uerum quoq; ad os iter patet in extremis palati regionibus: ubi se colles faucium spectãtes uuam tollere incipiunt in tumorem. Cuius rei causa, & ratio non obscura est. Loquendi enim facultatem non haberemus, si sicut gulae iter ad os tantum, ita gurgulio ad nares tantum pateret. Aperuit igitur uiam uoci diuina solertia ex illa fistula spiritali: ut posset lingua ministerio suo fungi, & uocis ipsius inoffensum tenorem, pulsibus suis in uerba concidere. Qui meatus, si aliquo modo interceptus sit, mutũ faciat necesse est. Errat enim profecto quisquis aliam causam putat, cur homines muti sint. Non enim (ut uulgo creditur) uinctam gerunt linguam, sed ij uocalem illum spiritum per nares, quasi mugientes profundunt: quod uoci transitus ad os aut nullus omnino est, aut non sic patens, ut plenam uocem possit emittere. Quod plerunque natura fit, aliquando etiam casu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obseptus uocem non transmittat ad linguam, faciatq; de loquentibus mutos. Quod cum acciderit, auditum quoque obstrui necesse est: ut quia uocem emittere non potest, ne admittere quidem possit. Loquendi ergo causa patefactus est hic meatus. Illud quoque praestat, ut in lauacris celebrãdis, quia nares calorẽ ferre non possunt, aër feruens ore ducatur. Itẽ si forte spiramẽta nariũ frigoris pituita praecluserit, per os auram trahere possumus, ne obstructa meandi facultate, spiritus strã-

gurgulio

nares unde dicuntur

Cur homines muti sint

guletur. Cibi uero in aluum recepti, & cum potus humore permisti, cum iam calore percocti fuerint, eorũ succus inenarrabili modo per membra diffusus, irrigat uniuersum corpus, & uegetat. Intestinorũ quoque multiplices spiræ, ac longitudo in se conuoluta, & uno tamen substricta uinculo, quàm mirificum Dei opus est? Nã ubi maceratos ex se cibos aluus emiserit, paulatim per illos internorum anfractus extruduntur: ut quicquid ipsis inest succi, quo corpus alitur, membris omnibus diuidatur. Et tamen ne qui forte obhæreant, ac resistant, quod fieri poterat propter ipsorũ uoluminum flexiones in se sæpe redeũtes, & fieri sine pernicie non poterat, oppleuit ea intrinsecus crassiore succo: ut purgamenta illa uentris ad exitus suos facilius per lubricum niterentur. Illa quoq; ratio subtilissima est, quod uesica, cuius usum uolucres non habent: cum sit ab intestinis separata, nec ullam habeat fistulam, qua ex illis urinam trahat, complectur tamẽ & humore distenditur. Id quomodo fiat non est difficile peruidere. Intestinorum enim partes, quæ ab aluo cibum, potumq; suscipiunt, patentiores sunt quàm cæteræ spiræ, & multo tenuiores. Hæ uesicam circumplectuntur, & continent: ad quas partes cum potus, & cibus mista peruenerint, fimum quidem crassius fit, & transmeat. Humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur: eumq; uesica, cuius æque tenuis, subtilisq; membrana est, absorbet, & colligit, ut foras, qua natura exitum patefecit, emittat.

De membris conceptionis, & ipsius conceptus Physica ratione. Caput XII.

DE utero quoque, & conceptione, quoniam de internis loquimur, dici necesse est, ne quid præterisse uideamur. Quæ quãquã in operto latent, sensus tamen, atque intelligentiam latere non poßunt. Vena in maribus, quæ semen cõtinet, duplex est, paulo interior, quàm illud humoris obscœni receptaculum. Sicut enim renes duo sunt, itémque testes, ita & uenæ seminales duæ, in una tantum compage cohærentes: quod uidemus in corporibus animaliũ, cum interfecta patefiunt. Sed ille dexterior masculinum continet semen, sinisterior fœminiũ: & ideo in toto corpore pars dextra masculina est, sinistra uero fœminina. Ipsum semen quidã putant ex medullis tantum, quidam ex omni corpore ad uenam genitalem confluere, ibiq; concrescere. Sed hoc humana mens quomodo fiat, nõ potest comprehẽdere. Item in fœminis uterus in duas se diuidit partes, quæ in diuersum diffusæ, ac reflexæ circumplicãtur, sicut arietis cornua. Quæ

pars in

pars in dextram retorquetur, masculina est: quæ in sinistra, fœminina. Conceptum igitur Varro, & Arist. sic fieri arbitrantur. Aiunt enim non tantum maribus inesse semen, uerum etiã fœminis: & inde plerunq; matribus similes procreari, sed earum semen saguinem esse purgatum. Qui si recte cum uirili mistum sit, utraq; concreta, & simul coagulata informari. Et primum quidẽ cor hominis confingi, quod in eo sit & uita hominis, & sapientia. Deniq; totũ opus quadragesimo die consummari. Ex abortionibus hæc fortasse collecta sunt. In auiũ tamẽ fœtibus primũ oculos fingi dubiũ nõ est: quod in ouis sæpe deprehẽdimus. Vnde fieri nõ posse arbitror, quin fictio à capite sumat exordiũ. Similitudines autem in corporibus filiorũ sic fieri putant: Cum semina inter se permista coalescant, si uirile superauerit, patri similem prouenire siue marem, seu fœminam: Si muliebre præualuerit, progeniem cuiusq; sexus ad imaginem respondere maternam. Id autem præualet è duobus, quod fuerit uberius. Alterũ enim quodam modo amplectitur, ac includit. Hinc plerunq; fieri solet, ut unius tantum lineamenta prætendant. Si uero æqua fuerit ex pari semine permistio, figuras quoq; misceri, ut soboles illa communis aut neutrum referre uideatur: quia totum ex altero non habet, aut utrunq;, quia partem de singulis mutuata est. Nam in corporibus animalium uidemus, aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantium simile: aut utriusq; sic exprimi, ut discoloribus membris per omne corpus concors mistura uarietur. Dispares quoq; naturæ hoc modo fieri putantur: cum forte in læuam uteri partem masculinæ stirpis semen inciderit, marẽ quidem gigni opinatio est. Sed quia sit in fœminina parte cõceptus, aliquid in se habere fœmineũ, supra quàm decus uirile patiatur: uel formã insignẽ, uel nimiũ candorẽ, uel coporis leuitatẽ, uel artus delicatos, uel staturam breuẽ, uel uocẽ gracilẽ, uel animũ imbecillũ, uel ex his plura. Itẽ si partẽ in dexterã semẽ fœminini sexus influxerit, fœminã quidẽ procreari: sed quoniã in masculina parte cõcepta sit, habere in se aliquid uirilitatis, ultra quàm sexus ratio permittat, aut ualida mẽbra, aut immoderatã lõgitudinem, aut fuscũ colorem, aut hispidã faciẽ, aut uultum indecorum, aut uocem robustam, aut animum audacem, aut ex his plura. Si uero masculinum in dexteram, fœmininum in sinistrum peruenerit, utrosq; fœtus recte peruenire: ut & fœminis per omnia naturæ suæ decus constet, & maribus tam mente, quàm corpore robur uirile seruetur. Illud uero ipsum quàm mirabile institutũ Dei est, quod ad conseruationẽ generũ singulorum, duos sexus maris, ac fœminæ machinatus est: quibus inter se per uoluptatis illecebras copulatis, successiua soboles pareretur: ne omne genus

in homine primum fingitur cor

Mutuari de

uiuentium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum est, quo facilius ad patientiam iugi maritalis fœminæ cogerentur. Vir itaque nominatus est, quod maior in eo uis est, quàm in fœmina: hinc uirtus nomen accepit. Item mulier (ut Varro interpretatur) à mollicie est dicta, immutata, & detracta litera, uelut mollier. Cui suscepto fœtu, cum partus appropinquare iam cœpit, turgescentes iam mammæ dulcibus succis distenduntur: & ad nutrimenta nascentis fontibus lactis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quàm ut sapiens animal à corde alimoniam duceret. Idq; ipsum solertißime comparatum est, ut candens, ac pinguis humor teneritudinem noui corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos, & dentibus instruatur, & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propositum, ut cætera, que supersunt, breuiter explicemus.

Lege ciceronem in 2ª tusculana questione

Contra illos, qui per uoluptatem membris genitalibus abutuntur, & subditorum membrorum forma. Caput XIII.

Poteram nũc ego ipsorum quoq; genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere, nisi me pudor ab huiusmodi sermone reuocaret. Itaq; à nobis indumento uerecundiæ, quæ sunt pudenda, uelentur. Quod ad hanc rẽ attinet, queri satis est, homines impios, ac profanos summum nefas admittere: qui diuinum, & admirabile Dei opus ad propagãdam successionem inexcogitabili ratione prouisum, & effectũ, uel ad turpißimos quæstus, uel ad obscœnæ libidinis pudẽda opera cõuertunt: ut iã nihil aliud ex re sanctissima petant, quàm inanem, & sterilem uoluptatẽ. Quid reliqui corporis partes, num carent ratione, ac pulchritudine? Conglobata innates caro, quàm sedendi officio apta: & eadem firmior, quàm in cæteris membris, ne premente corporis mole ossibus cederet. Item feminum deducta, & latioribus toris ualida lõgitudo, quo facilius onus corporis sustineret, quam paulatim deficientem in angustum genua determinant: quorum decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum, sedendũq; aptissimam præbent. Item crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes: sed teretibus suris clemẽter extãtibus, sensimq; tenuatis, & firma sunt, & ornata. In plantis uero eadem quidem, sed tamen longe dispar, quàm in manibus ratio est. Quæ quoniam totius operis quasi fundamenta sunt, mirificus eas artifex non rotunda specie, ne homo stare non posset, aut alijs ad standum pedibus indigeret, sicut quadrupedes, sed porrectiores, longioresq; formauit, ut stabile corpus efficerẽt.

planicie sua, unde illis inditum nomẽ est. Digiti æque totidem, quot in manibus speciem magis quàm usum præferẽtes. Ideoq; & i: nāti, & breues, & gradatim compositi: quorum qui est maximus, quoniam illum sicut in manu discerni à cæteris opus non erat, ita in ordinem redactus est, ut tamen ab alijs magnitudine, ac modico interuallo distare uideatur. Hæc eorum speciosa germanitas, non leui adiumento nisum pedum firmat. Concitari enim ad cursum non possumus, nisi digitis in humum pressis, soloq; nitentibus, impetum, saltumq; capiamus. Explicasse uideor omnia, quorum ratio intelligi potest. Nunc ad ea uenio, quæ uel dubia, uel obscura sunt.

Quod de multis, quæ sunt in corpore, ratio sciri nequit. Caput XIIII.

MVlta esse constat in corpore, quorum uim, rationemq; perspicere nemo, nisi qui fecit, potest. An aliquis enarrare se putat posse, quid utilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, qua circunnectitur aluus, ac tegitur? Quid renũ gemina similitudo? Quos ait Varro ita dictos, quasi riui ab his obscœni humoris oriantur: quod est lõge secus: quia spinæ altrinsecus supini cohærent, & sunt ab intestinis separati. Quid splen? quid iecur? quæ uiscera quasi ex conturbato sanguine uidentur esse concreta? quid fellis amarissimus liquor? quid globus cordis, qui unus sanguinis fons est? Nisi forte illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle constitutum putant, pauoris in corde, letitiæ in splene. Ipsius autem iecoris officium uolunt esse, ut cibos in aluo concoquat amplexu, & calefactu suo. Quidam libidines rerum uenerearum in iecore contineri arbitrantur. Primum ista perspicere acumen humani sensus non potest: quia horum officia in operto latent, nec usus suos patefacta demonstrant. Nam si ita esset, fortasse placidiora quæque animalia uel nihil fellis omnino, uel minus haberent, quàm feræ: timidiora plus cordis, salaciora plus iecoris, lasciuiora plus splenis habuissent. Sicuti igitur nos sentimus audire auribus, oculis cernere, naribus odorare: ita profecto sentiremus, nos felle irasci, iecore cupere, splene gaudere. Cum autem unde affectus isti ueniãt, minime sentiamus, fieri potest, ut aliunde ueniãt: & aliud uiscera illa, quàm suspicamur, efficiãt. Nec tamen cõuincere possumus, falsa illos, qui hæc disputãt, dicere. Sed omnia, quæ ad motus animi, animæq; pertineant, tã obscuræ, altæq; rationis esse arbitror, ut supra hominẽ sit ea liquido peruidere. Id tamẽ certũ & indubitatũ esse debet, res tot, tãta uiscerũ genera, unũ, et idẽ habere officiũ,

renes quare sic dicti.

in iecore sunt libidines

pro placidissima quæque

ut animã contineant in corpore. Sed quid propriè muneris singulis sit iniunctum, quis scire nisi artifex potest, cui soli opus suum notum est?

De obscura uocis ratione. Caput XV.

De uoce autem quã rationem reddere possumus? Grammatici quidem, ac philosophi uocẽ esse definiunt, aërẽ spiritu uerberatũ: unde uerba sunt nũcupata: quod perspicue falsũ est. Nõ enim uox extra os gignitur, sed intra. Et ideo uerisimilior est illa sententia: stipatũ spiritum cum obstantia faucium fuerit illisus, sonum uocis exprimere: ueluti cum in patentem cicutam, labroq; subiectam dimittimus spiritũ, & is cicutæ concauo repercussus, ac reuolutus à fundo, dum descendẽtem occursu suo reddit, ad exitum nitens, sonum gignit, & in uocalem spiritum resiliens per se uentus animatur. Quod quidem an uerũ sit, Deus artifex uiderit. Videtur enim non ab ore, sed ab intimo pectore oriri. Deniq; & ore clauso, & naribus emittitur sonus qualis potest. Præterea ex maximo spiritu, quo anhelamus, uox non efficitur: & leui, & non coarctato spiritu, quoties uolumus, efficitur. Non est igitur comprehensum quomodo fiat, aut quid sit omnino. Nec me nunc in Academiæ sentẽtiã delabi putes: quia non omnia sunt incomprehensibilia. Vt enim fatendum est multa nesciri, quæ uoluit Deus intelligentiã hominis excedere: sic tamen multa esse quæ possint & sensibus percipi, & ratione cõprehẽdi. Sed erit nobis cõtra philosophos integra disputatio. Conficiamus igitur spatium, quò nunc decurrimus.

Vbi sit mentis sede, & qua ratione corpori coniungatur. Caput XVI.

Mentis quoq; rationem incomprehensibilem esse quis nesciat, nisi qui omnino illam non habet: cũ ipsa mens, quo loco sit, aut cuiusmodi nesciatur? Varia ergo à philosophis de natura eius, ac loco disputata sunt. Ac ego nõ dissimulabo, quid ipse sentiam: non quia sic esse affirmẽ (quod est insipientis in re dubia facere) sed ut exposita rei difficultate, intelligas quanta sit diuinorum operum magnitudo. Quidam sedem mentis in pectore esse uoluerunt: quod si ita est, quanto tandem miraculo dignum est, rem in obscuro, ac tenebroso habitaculo sitã, in tanta rationis, atq; intelligentiæ luce uersari: tum quod ad eam sensus ex omni corporis parte conueniunt, ut in qualibet regione membrorum præsens esse uideatur. Alij sedem eius in cerebro esse dixerunt. Et sanè argumentis probabilibus:

bilibus usi sunt, oportuisse scilicet, quod totius corporis regimen haberet, potius in summo, tanquam in arce habitare: nec quicquam esse sublimius, quàm id, quod uniuersum ratione moderetur: sicut ipse mundi dominus, & rector in summo est. Deinde quod sensus omnis, id est audiendi, & uidendi, & odorandi ministri membra in capite sunt locata, quorũ omniũ uiæ non ad pectus, sed ad cerebrum ferant. Alioqui necesse nos esse tardius sentire, donec sentiẽdi facultas longo itinere per collum ad pectus usq; descenderet. Ii uero aut non multum, aut fortasse non errant. Videtur enim mens, quæ dominatum corporis tenet, in summo capite constituta, tanquam in cœlo Deus: Sed quando in aliqua sit cogitatione, cõmeare ad pectus, & quasi ad secretum aliquod penetrale secedere: ut consilium, tanquam ex thesauro recondito, eliciat, ac proferat. Ideoq; cum intẽti ad cogitandum sumus, & cum mens occupata in altum se abdiderit, neq; audire quæ circunsonãt, neq; uidere, quæ obstent, solemus. Id uero siue ita est, admirandũ profecto est quomodo id fiat, cum ad pectus ex cerebro nullum iter pateat: sin autem, non tamen nihilominus admirandum est, quod diuina nescio qua ratione fiat, ut ita esse uideatur. An potest aliquis non admirari, quod sensus ille uiuus, atq; cœlestis, qui mens, uel animus nuncupatur, tantæ mobilitatis est, ut ne tum quidem, cum sopitus est, conquiescat: tantæ celeritatis, ut uno temporis puncto cœlum omne collustret, & si uelit, maria peruolet, terras, ac urbes peragret: omnia deniq;, quæ libuerit, quamuis longe, lateq; summota sint, in conspectu sibi ipse constituat? Et miratur aliquis, si diuina mens Dei per uniuersas mũdi partes intenta discurrit, & omnia regit, omnia moderatur, ubiq; præsens, ubiq; diffusa? cum tãta sit uis, ac potestas mẽtis humanæ intra mortale corpus inclusæ, ut ne septis quidem grauis huius, ac pigri corporis, cui illigata est, coërceri ullo pacto possit, quo minus sibi liberam uagandi facultatem quietis impatiens largiatur. Siue igitur in capite mens habitat, siue in pectore, potest'ne aliquis comprehendere, quæ uis rationis efficiat, ut sensus ille incõprehensibilis, aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo sanguine bipartito, qui est inclusus in corde? ac non ex eo ipso colligat, quanta sit Dei potestas, quod animus se ipsum non uidet, aut qualis, aut ubi sit: nec si uideat, tamẽ perspicere possit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta sit: siue etiã mentis locus nullus est, sed per totũ corpus sparsa discurrit: & quod etiam fieri potest, & à Xenocrate Platonis discipulo disputatum est: siquidẽ sensus in qualibet parte corporis præstò est: nec quid sit mens, nec qualis intelligi potest: cum sit natura tam subtilis, ac tenuis, ut solidis uisceribus infusa uiuo, & quasi ardenti sensu membris

omnibus misceatur. Illud autem caue, ne unquam simile ueri putaueris, quod Aristoxenus dixit, mentem omnino nullam esse, sed quasi harmoniã in fidibus ex constructione corporis, & compagibus uiscerum uim sentiendi existere. Musici enim intentionem, concentumq; neruorum in integros modos sine ulla offensione consonantium, harmoniam uocant. Volũt igitur animum simili ratione constare in homine, qua & concors modulatio constat in fidibus: id est ut singularum corporis partium firma cõiunctio, membrorumq; omnium consentiens in unum uigor motum illum sensibilem faciat, animumq; concinnet: sicut sunt nerui bene intenti ad conspirantem sonum. Et sicuti in fidibus, cum aliquid aut interceptum, aut relaxatum est, omnis canendi ratio turbatur, & soluitur: ita in corpore cum pars aliqua membrorum duxerit uitium, destrui uniuersa, corruptisq; omnibus, atque turbatis, occidere sensum, eamque mortem uocari. Verum ille, si quicquam mentis habuisset, non harmoniam de fidibus ad hominem transtulisset. Non enim canere sua sponte fides possunt, ut sit ulla in his comparatio, ac similitudo uiuentis. Animus autem sua sponte & cogitat, & mouetur. Quod si quid in nobis harmoniæ simile esset, ictu moueretur externo: sicut nerui manibus, qui sine tactu artificis, pulsuq; digitorũ muti, atque inertes iacent. Sed nimirum pulsandus ille manu fuit, ut aliquando sentiret: quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Quod anima sit æterna, & quid sit secundum philosophorum uarias opiniones. Caput XVII.

SVperest de anima dicere, quanquam percipi ratio eius, & natura non posit. Nec ideo tamen immortalem esse animam non intelligimus: quoniam quicquid uiget, moueturq; per se semper, nec uideri, aut tangi potest, æternum sit necesse est. Quid autem sit anima, nondũ inter philosophos conuenit, nec unquam fortasse cõueniet. Et enim alij sanguinem esse dixerunt, alij ignem, alij uentum: unde anima, uel animus nomen accepit, quod Græce uentus ἄνεμος dicitur: nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid uidetur. Nõ enim, si anima sanguine aut per uulnus effuso, aut febrium calore consumpto, uidetur extingui, continuo in materia sanguinis animæ ratio ponenda est: ueluti si ueniat in quæstionem, lumẽ, quo utimur, quid sit, & respondeatur oleum esse, quoniam consumpto illo lumen extinguitur: cum sint utique diuersa, sed alterum sit alterius alimentum. Videtur ergo anima similis esse lumini, quæ non ipsa sit sanguis, sed humore sanguinis alitur, ut lumen oleo. Qui autem ignem putauerunt,

hoc usi sunt argumento: quod præsente anima corpus caleat, recedēte frigescat. Sed ignis, & sensu indiget, & uidetur, & tactu comburit. Anima uero, & sensu aucta est, & uideri non potest, & non adurit. Vnde apparet animam nescio quid esse Deo similem. At illi, qui uentum putant, hoc falluntur: quod ex aëre spiritum ducentes, uiuere uideamur. Varro itaq; definit: Anima est aër conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus. Hæc apertissime falsa sunt. Neque enim tam obscuram nobis huiusmodi dico esse rationem, ut ne hoc quidē intelligamus, quid uerum esse non possit. An si mihi quis dixerit æneū esse cœlum, aut uitreum (ut Empedocles ait) aërem glaciatum, statim'ne assentiar, quia cœlum ex qua materia sit, ignorem? Sicut enim hoc nescio, ita illud scio. Anima ergo non est aër ore conceptus: quia multo prius gignitur anima, quàm cōcipi aër ore possit. Non enim post partum insinuatur in corpus, ut quibusdam philosophis uidetur: sed post conceptum protinus, cum fœtum in utero necessitas diuina formauit: quia adeo uiuit intra uiscera genitricis, ut & incremento augeatur. & crebris pulsibus gestiat emicare. Denique abortum fieri necesse est, si fuerit animal intus extinctum. Cæteræ definitionis partes eò spectāt, ut illis nouem mensibus, quibus in utero fuimus, mortui fuisse uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera sententia est. Nec tamen in tantum falsos esse dicēdum est, qui hæc senserunt, ut omnino nihil dixerint. Nā & sanguine simul, & calore, & spiritu uiuimus. Sed cū constet anima in corpore omnibus adunatis, non expresserūt proprie quid esset: quia tam non potest exprimi, quàm uideri.

Vtrum animus, & anima sint idem. Caput XVIII.

anima animus

SEquitur alia, & ipsa inextricabilis quæstio: Idē'ne sit anima, & animus: an uero aliud sit illud, quo uiuimus: aliud autē, quo sentimus, et sapimus. Nō desunt argumenta in utrāq; partem. Qui enim unū esse dicunt, hanc rationē sequūtur: quod neq; uiui sine sensu possit, nec sentiri sine uita: ideoq; esse nō posse diuersum id, quod nō potest separari: sed quicquid est illud, & uiuendi officium, & sentiendi habere rationem. Iccirco animum, & animam indifferēter appellant duo Epicurei poëtæ. Qui autem dicunt esse diuersa, sic argumentantur: ex eo posse intelligi aliud esse mentē, aliud esse animam, quia incolumi anima mēs possit extingui, quod accidere soleat insanis. Itē quod anima morte sopiatur, animus somno. Et quidē sic, ut nō tantū quid fiat, aut ubi sit, ignoret, sed etiam rerum falsa-

rum contemplatione fallatur. Quod quomodo ipsum fiat, non potest præuideri: cur fiat, potest. Nam requiescere nullo pacto possumus, nisi mens uisionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppressa somno, tanquam ignis obducto cinere sopitus: quem si paululum commoueris, rursus ardescit, & quasi euigilat. Auocatur ergo simulachris, donec membra sopore irrigata uegetẽtur: corpus enim uigilante sensu, licet iaceat immobile, tamen nõ est quietum: quia flagrat in eo sensus, & uibrat, ut flamma, & artus omnes ad se astrictos tenet. Sed postquã mens ad cõtemplandas imagines ab intentione traducta est, tunc demum corpus omne resoluitur in quietẽ. Traducitur autem mens cogitatione cæca, cum cogentibus tenebris secum tantummodo esse cœperit: dum intenta est in ea, de quibus cogitat, repente somnus obrepit, & in species proximas sensim ipsa cogitatio declinat. Sic ea, quæ sibi ante oculos posuerat, uidere quoq; incipit. Deinde procedit ulterius, & sibi auocamẽta inuenit, ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris uisionibus auocatur, ne obdormiat, ita falsis nocte, ne excitetur. Nam si nullas imagines cernat, aut uigilare illam necesse est, aut perpetua morte sopiri. Dormiẽdi ergo causa tributa est à Deo ratio somniãdi, & quidem in commune uniuersis animantibus. Sed illud homini præcipue, quod cum eam rationem Deus quietis causa daret, facultatem sibi reliquit docendi hominem futura per somnium. Nam & historiæ sæpe testãtur, extitisse somnia, quorum præsens, & admirabilis fuerit euentus: & responsa uatum nostrorum ex parte somnijs cõstiterũt. Quare neq; semper uera sunt, neque semper falsa, Virgilio teste, qui duas portas uoluit esse somniorum. Sed quæ falsa sunt, dormiendi causa uidẽtur: quæ uera, immittuntur à Deo, ut imminens bonum, aut malum hac reuelatione discamus.

duę somniorũ portę

De origine animæ an sit. Caput XIX.

Illud quoque in quæstionem uenire potest: Vtrum'ne anima ex patre, an potius ex matre, an uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uẽdico. Nihil enim ex his tribus uerum est: quia neq; ex utroque, neq; ex alterutro seruntur animæ. Corpus enim ex corporibus nasci potest: quoniam confertur aliquid ex utroque. De animis anima non potest: quia ex re tenui, & incomprehensibili nihil potest decidere. Itaque serendarum animarum ratio uni, ac soli Deo subiacet.

Deniq;, cœlesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem pater est:

Vt ait

Vt ait Lucretius. Nam de mortalibus non potest quicquam nisi mortale generari. Nec putari pater debet, qui transfudisse, aut inspirasse animam de sua nullo modo sentit: nec si sentiat, quando tamẽ, aut quomodo id fiat, habeat animo comprehensum. Ex quo apparet non à parentibus dari animas, sed ab uno, eodemq; omniũ Deo patre: qui legẽ, rationemq; nascendi tenet solus, siquidem solus efficit. Nam terreni parentis nihil est, nisi ut humorẽ corporis, in quo est materia nascẽdi, cum sensu uoluptatis emittat, uel recipiat: & circa hoc etiam opus humoris istius homo resistit, nec amplius quicquam potest: ideo nasci sibi filios optant, quia non ipsi faciunt. Cætera iam Dei sunt opera, scilicet conceptus ipse, & corporis informatio, & inspiratio animæ, & partus incolumis: & quæcunq; deinceps ad hominem conseruandum ualent, illius munus est, quod spiramus, quod uiuimus, quod uigemus. Nam præter quàm quod ipsius beneficio incolumi sumus corpore, & quod uictum nobis ex uarijs rebus subministrat, sapientiam quoq; homini tribuit, quam rerrenus pater nullo modo dare potest. Ideoq; & de sapientibus stulti, & de stultis sapiẽtes sæpe nascuntur: quod quidam fato ac syderibus assignant. Sed non est nunc locus de fato disserendi. Hoc dicere satis est, quod etiam si astra efficientiam rerum continent, nihilo minus omnia à Deo fieri certum est, qui astra ipsa & fecit, & ordinauit. Inepti ergo, qui hanc potestatem Deo detrahunt, & operi eius attribuunt. Hoc igitur Dei munere cœlesti, atq; præclaro an utamur, in nostra uoluit esse potestate. Hoc enim concesso, ipsum hominem uirtutis sacramentis religauit, quo uitam posset adipisci. Dedit ei, & constituit aduersarium nequissimum, & fallacissimum spiritum: quo cum in hac terrestri uita sine ulla securitatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc uexatorem generi hominum constituit, breuiter exponam.

Qico cum, pro qui cum [illegible] ... est.

Cur Deus dedit spiritum tentatorem. Caput XX.

ANte omnia diuersitatem uoluit esse: ideoq; uulgo non aperuit ueritatem, sed eam paucissimis reuelauit: quæ diuersitas omne arcanum mundi continet. Hæc est enim, quæ faciat uirtutem, quæ scilicet sine ipsa non modo non esse, sed ne apparere quidem posset: quia uirtus esse nõ poterit, nisi fuerit compar aliquis, in quo superando uim suam uel exerceat, uel ostendat. Nam ut uictoria constare sine certamine non potest, sic nec uirtus quidem ipsa sine hoste. Ita quoniam uirtutem dedit homini, statuit ei è contrario inimicum: ne uirtus otio torpens naturam suam perderet, Cuius omnis ratio in eo est, ut cõcussa, & labefactata firmetur: nec

nulla sit uirtus sine [illegible]

aliter ad ſummum faſtigium poſſit uenire, niſi trudenti manu ſemper agitata, ſe ad ſalutem ſuam dimicandi tenore fundauerit. Noluit enim Deus hominem ad immortalem illam beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutē, dedit hoſtē prius, qui animis hominū cupiditates, & uitia immitteret: qui eſſet author errorum, malorumq; omnium machinator: ut quoniam Deus hominem ad uitā uocat, ille contra, ut rapiat, & traducat ad mortem. Hic eſt, qui aut inducit, aut decipit eos, qui ueritati ſtudent: aut ſi dolo, & ſtudijs non quiuerit, uirilem gerit animū, quo ſublimium uigorē labefactare conetur: infanda dictu, & execrabilia moliens, uexat, interficit: & tamen, ut proſternit multos, ſic à multis uictus, proſtratusq; diſcedit. Magna eſt enim uis hominis, magna ratio, magnū ſacramentū. A quo ſiquis non defecerit, nec fidem ſuam, deuotionemq; prodiderit, hic beatus, hic deniq; (ut breuiter finiam) ſimilis Deo ſit neceſſe eſt. Errat enim quiſquis hominem carne metitur. Nam corpuſculum, quo induti ſumus, hominis receptaculum eſt. Nam ipſe homo neq; tangi, neq; aſpici, neq; comprehendi poteſt: quia latet intra hoc, quod uidetur. Qui ſi delicatus magis, ac tener in hac uita fuerit, quàm ratio eius expoſcit: ſi uirtute contempta deſyderijs ſe carnis addixerit, cadet, & premetur in terram. Sin autem (ut debet) ſtatum ſuum, quem rectum recte ſortitus eſt, & prompte, conſtanterq; defenderit: ſi terræ, quam calcare, ac uincere debet, non ſeruierit, uitam merebitur ſempiternam.

Operis concluſio, & ueritatem ſuperari non poſſe. Cap. XXI.

HAec ad te Demetriane interī paucis, & obſcurius fortaße, quàm decuit, pro rerum, ac temporis neceſſitate perorauí: quibus cōtentus eße debeas, plura, & meliora laturus, ſi nobis indulgentia cœlitus uenerit: tunc & ego te ad ueræ philoſophiæ doctrinam & planius, & uerius cohortabor. Statui enim quàm multa potero, literis tradere, quæ ad uitæ beatæ ſtatum ſpectent. Et quidem contra philoſophos: quoniam ſunt ad perturbandam ueritatem pernitioſi, & graues. Incredibilis eſt enim uis eloquentiæ, & argumentandi, diſſerendiq; ſubtilitas: quemuis facile deceperit: quos partim noſtris armis, partim uero ex ipſorū inter ſe concertatione ſumptis reuincemus: ut appareat eos induxiſſe potius errorē, quàm ſuſtuliſſe. Fortaſſe mireris, quod tantū facinus audeā. Patiemur'ne igitur extingui, aut opprimi ueritatem? Ego uero libentius, uel ſub hoc onere defecerim. Nam ſi M. Tullius eloquentiæ ipſius unicum exemplar ab indoctis, & ineloquentibus, quia tamen pro uero nitebantur, ſæpe ſu-

peratus est, cur desperemus ueritatẽ ipsam contra fallacem, captiosamq; facundiam, sua propria ui, & claritate ualituram? Illi quidem sese patronos ueritatis profiteri solent. Sed quis potest eam rem defendere, quam non didicit? aut illustrare apud alios, quam ipse nõ nouit? Magnum uideor polliceri, sed cœlesti opus est munere, ut nobis facultas, ac tempus ad proposita persequenda tribuatur. Quod si uita est optanda sapienti, profecto nullam aliam ob causam uiuere optauerim, quàm ut aliquid efficiam, quod uita dignum sit, & quod utilitatem legentibus: & si non ad eloquẽtiam: quia tenuis in nobis facundiæ riuus est, ad uiuendum tamen afferat, quod est maxime necessarium. Quo perfecto, satis me uixisse arbitrabor, & officium hominis implesse, si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter cœleste direxerit.

FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI LIBRI ACEPHALI EPITOME.

Am si iustitia est ueri Dei cultus, quid enim tã iustum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam necessarium ad salutem, quàm Deum cognoscere ut parẽtem, uenerari ut dominum, eiusq; legi, aut præceptis obtemperare? Nescierunt ergo iustitiã philosophi: quia nec ipsum Deum agnouerunt: & ideo refelli potuerunt à Carneade: cuius hæc fuit disputatio, nullum esse ius naturale: Itaq; omnes animantes ipsa ducente natura commoda sua defendere: & ideo iustitiam, si alienis utilitatibus consulet, suas negliget, stultitiã esse dicẽdã. Quod si omnes populi, penes quos sit imperium: ipsiq; Romani, qui orbem totum possedere, iustitiã sequi uelint: ac suum cuiq; restituere, quod ui, & armis occupauerũt, ad casas, & egestatẽ reuertẽtur. Quod si fecerint, iustos dicemus quidẽ: sed tamen stultos iudicare necesse est, qui ut alijs prosint sibi nocere cõtendãt. Deinde si reperiat aliquis hominẽ, qui aut aurũ pro aurichalco, aut argẽtum pro plũbo uendat per errorẽ, atq; id emere necessitas cogat, utrũ dissimulabit, & emet paruo, an potius indicabit? iustus utiq; dicetur: quia nõ

cur uita optãda

tenuis facundie riuus

Iustitia quid

unde nasci m... et ... capiebat ... et ... pugnaces ... angusta tenebat

fefellit: sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum: sed facile de damno est. Quid, si uita eius in periculũ ueniet, ut cũ aliquando necesse sit aut occidere, aut mori, quid faciet? Potest hoc euenire, ut naufragio facto, inueniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem, aut uicto exercitu fugiens, reperiat aliquem uulneratum equo insidentem, utrum'ne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit euadere? Si uolet iustus esse, non faciet: sed idem stultus iudicabitur, qui dum alterius uitæ parcit, suam perdet. Si faciet quidem, sapiens uidebitur, quia sibi consulet: sed & idem malus, quia nocebit. Acuta ista sané, sed respondere ad ea facile possumus. Imitatio enim nominum facit, ut sic esse uideatur. Nam & iustitia imaginẽ habet stultitiæ, non tamen est stultitia. Et malitia imaginem sapientiæ, nõ tamen sapientia est. Sed sicut malitia ista in conseruandis utilitatibus suis intelligens redargui uidetur, quia nõ sapientia, sed calliditas, & astutia est: ita & iustitia non debet stultitia, sed innocentia nominari: quia necesse est iustum esse sapientem: & eum, qui sit stultus, iniustum Nam neq; ratio, neq; natura ipsa permittit: ut is, qui iustus est, sapiens nõ sit: quoniam iustus nihil utiq; facit, nisi quod rectum, & bonum est: prauum, & malum semper fugit. Quis autem discernere bonum, & malum, prauum, & rectum poterit, nisi qui sapiens fuerit? Stultus autẽ male facit: quia bonũ, & malũ quid sit ignorat: ideo peccat, quia nõ potest praua & recta discernere. Igitur neq; stulto iustitiã, neq; iniusto sapientiã conuenire. Ergo stultus nõ est, qui nec tabula naufragum, nec equo saucium deiecerit: quia se abstinuit à nocendo, quod est peccatum: peccatum autem uitare sapientis est. Sed ut stultus prima facie uideatur, illa res efficit, quod extingui animam cum corpore existimant. Iccirco omne commodũ ad hanc uitã referunt. Si enim post mortẽ nihil est, utiq; stulte facit, qui alterius animæ parcit, cum dispẽdio suæ: aut qui alterius lucro magis, quàm suo consulet: si mors animã delet, dãda est opera, quo iustius, cõmodiusq; uiuamus. Si autẽ uita post mortẽ superest æterna, & beata, hanc utiq; corporalẽ cũ omnibus terræ bonis iustus, ac sapiens contẽnet: quia sciet, quale à deo sit præmiũ recepturus. Teneamus igitur innocẽtiã, teneamus iustitiã, subeamus imaginẽ stultitiæ, ut uerã sapientiã tenere possimus. Et si hominibus uidetur ineptũ, ac stultũ torqueri, & mori uelle: cũ libere liceat abire sine noxa: nos tamẽ omni uirtute, omniq; patiẽtia fidem Deo exhibere nitamur. Nõ mors terreat, nec dolor frangat, quo minus uigor animi, & constantia inconcussa seruetur. Stultos notent, dũmodo ipsi stultissimi sint, & cæci, & hebetes, & pecudibus æquales: qui non intelligunt esse mortiferum relicto Deo uiuo prosternere se, atq; adorare

errena.

terrena: qui nesciunt ex illis æternam pœnam manere, qui figmenta insensibilia fuerint uenerati, & eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu, & honore ueri Dei recusauerint, uitam perpetuã consecuturos. Hæc est fidelißima, hæc est uera sapientia, hæc perfecta iustitia. Nihil ad nos attinet quid iudicent stulti, quid homunculi sentiant. Nos iudicium Dei expectare debemus, ut eos postmodũ, qui de nobis iudicauerint, iudicemus. Dixi de iustitia quid eßet: sequitur, ut ostendã quid sit uerũ sacrificiũ Dei: quis iustissimus ritus colendi, ne quis arbitretur aut uictimas, aut odores, aut dona præsentia desyderari à Deo: à quo si fames, si sitis, si algor, si omnium rerum terrenarum cupiditas abest: non ergo utitur his omnibus, quæ templis, alijsq; fictilibus inserũtur: sed sicut corporalibus corporale, sic utiq; incorporalibus incorporale sacrificium necessarium est. Illis, quæ in usum tribuit homini Deus, ipse non indiget. Est omnis terra sub potestate ipsius: non indiget templo, cuius domicilium mundus est: non indiget simulachro, qui est & oculis, & mente incomprehensibilis: non indiget terrenis luminibus, qui solem cum cæteris astris in usum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine desyderat Deus, nisi cultum mentis, qui est purus & sanctus? Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem sunt, hoc sacrificium uerum non est: nec quod ex arca, sed quod ex corde profertur: non quod manu, sed quod mente libatur. Hæc acceptabilis uictima est, quã de se ipso animus immolat. Nã quid hostiæ? quid thura? quid uestes? quid aurum? quid argentum? quid preciosi lapides conferunt, si colentis pura mens non est? Sola ergo iustitia est, quã Deus expetit. In hac sacrificium, in hac Dei cultus est: de quo nunc mihi differendũ est, docendumq; in quibus operibus iustitiam necesse sit contineri.

quid petat ab homine deus

DVas esse humanæ uitæ uias, nec philosophis ignotũ fuit, nec poëtis, sed eas utiq; diuerso modo induxerunt philosophi. Alteram industriæ, alteram inertiæ esse uoluere: sed hoc minus recte, cum eas ad solius uitæ cõmoda retulerunt: melius poëtæ, qui alteram iustorum, alteram impiorum esse dixerunt. Sed in eo peccãt, quod eas non in hac uita, sed apud inferos eße aiunt. Nos utiq; rectius, qui alteram uitæ, alteram mortis, & hic tamen has uias eße dicimus. Sed illa dexterior, qua iusti sunt gradientes, non in Elysium ferre, sed in cœlum. Immortales enim fiunt. Sinisterior ad tartarũ. Aeternis enim cruciatibus abdicũtur iniusti. Veneranda est à nobis iustitiæ uia, quæ ducit ad uitam. Primum autem iustitiæ officium est Deum cognoscere, ut parentem: cumq; metuere, ut dominum: diligere ut patrẽ. Is est enim, qui nos genuit, qui uitali spiritu animauit, qui alit,

qui saluos facit. Habet in nos non modo ut pater, uerum etiam ut dominus licentiam uerberãdi, & uitæ, ac necis potestatem: unde illi ab homine duplex honos, id est amor cum timore debetur. Secundum iustitiæ officium est, hominem agnoscere uelut fratrem. Si enim idem Deus fecit, & uniuersos ad iustitiam, & ad uitam æternam pari conditione generauit, fraterna utique necessitudine cohæremus: quam qui non agnoscit, iniustus est. Sed origo huius mali, quo societas inter se hominũ, quo necessitudinis uinculum dissoluitur, est: quod ab ignorantia ueri Dei nascitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus esse nullo modo potest. Inde est, quod ex eo tempore, quo multi Dij consecrari ab hominibus, colique cœperunt, fugata est (sicut poëtæ aiunt) iustitia: sic direptum est omne fœdus, direpta societas iuris humani: cum sibi quisque consulere, ius in uiribus computare, nocere inuicem, fraudibus aggredi, dolis circunscribere, commoda, aliorum incommodis adaugere: non cognatis, non liberis, nec parentibus parcere: ad necem hominum pocula temperare, obsidere cum ferro uias, mari infestare: libidini autem, quò furor duxerit, frena laxare: nihil denique sancti habere, quod cupiditas infanda non uiolaret. Cum hæc fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut se interim tutos ab iniurijs facerent. Sed metus legum non scelera comprimebat, sed licentiam submouebat. Poterant enim leges delicta punire: conscientiam munire non poterant. Itaque quæ ante palam fiebant, clàm fieri cœperunt. Circunscribi etiam iura, siquidem ipsi præsides legum præmijs, muneribusque corrupti, uel in remunerationem malorum, uel perniciem iustorum sententias uenditabant. His accedebant dissensiones, & bella, & mutuæ deprædationes, & oppressis legibus sæuiendi potestas licenter assumpta. In hoc statu cum essent humanæ res, misertus est nostri Deus. Reuelauit se nobis, & ostendit, ut in ipso religionem, fidem, castitatẽ, misericordiam disceremus: legémque diuinam, quæ humana cum cœlestibus copulat, tradente ipso domino sumeremus: qua lege uniuersi, quibus irretiti sumus, errores cum uanis, & impijs superstitionibus tollerẽtur. Quid enim homini debeamus, eadẽ illa lex præscribit, quæ docet: quicquid homini præstiteris, Deo præstare. Sed radix iustitiæ, & omne fundamentum æquitatis est illud, Vide ut ne facias ulli, quod pati nolis, sed alterius animũ de tuo metieris: si acerbum est iniuriam ferre, & qui eam fecerit, uidetur iniustus: trãsfer in alterius personam quod in te sentis, & in tuam quod de altero iudicas: & intelliges tam te iniuste facere, si alteri noceas, quàm alterum, si tibi. Hæc si mente uoluemus, innocentiam tenebimus, in qua iustitia uelut in primo gradu

consistit. Primus est enim non nocere proximo, sed officiose prodesse. Et sicut in rudibus agris prius quàm serere incipias, euulsis sentibus, & omnium stirpium radicibus amputatis, arua purganda, sic de nostris animis prius uitia detrahenda: & tunc demum uirtutes inserendæ, de quibus seminatæ per uerbum Dei fruges immortalitatis oriantur. Tres affectus uel (ut ita dicam) tres Furiæ sunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes ciunt: & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui respectum, aut curam habere permittant: Ira, quæ uindictam cupit: Auaritia, quæ desyderat opes: Libido, quæ appetit uoluptates. His uitijs resistendum est, hæ stirpes eruendæ, ut uirtutes seri possint. Hos affectus Stoici amputandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte: quia neque detrahi possunt, siquidem natura insiti habent certam, magnamq́; rationem: neque minui: quoniam si mala sunt, carendum est etiam temperatis, & mediocribus: si bona, integris ad utendum est. Nos uero neque detrahendos, neque minuendos esse dicimus. Non enim per se mala sunt, quæ Deus homini rationabiliter inseruit: sed cum sint utique natura bona, quoniam ad tuendam uitam sunt atttributa, male utendo fiant mala: sicut si fortissime pro patria dimices, bonum est: si contra patriam, malum. Sic & affectus si ad usus bonos habeas, uirtutes erunt: si ad malos uitia dicentur. Ira igitur ad coërtionem peccatorum, id est ad regendam subiectorum disciplinam data est à Deo: ut metus licentiam comprimat, & compescat audaciam. Et qui terminos eius ignorat, irascitur paribus, aut fortioribus. Inde ad immania facinora prosilitur: inde ad cædes, inde ad bella consurgitur. Cupiditas ad desyderanda, & conquirenda uitæ necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines eius, insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc uenena, hinc circunscriptiones, hinc falsa testimonia, hinc omnium fraudum genera erupere. Libidinis autem affectus ad procreandos filios insitus, & innatus est: sed qui limites eius animo non tenent, utuntur eo ad solam uoluptatem. Inde illicitæ nuptiæ, inde adulteria, & stupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo sunt isti affectus intra fines suos, & in uiam rectam redigendi: in qua & si sunt uehementes, culpam tamen habere non possunt.

Cohibenda est ira, cum patimur iniuriam: & ut malum comprimatur, quod ex certamine impendet: & duas maximas uirtutes innocentiam, & patientiam teneamus. Auaritia frangitur, cum habemus, quod satis est. Quis enim furor est, in his congerendis laborare, quæ

/ totaliter /

Libido

aut latrocinio, aut furore, aut proscriptione, aut morte ad alios facile sit peruenire. Libido extra legitimum torum non euagetur, sed creandis liberis seruiat. Appetentia enim nimia uoluptatis, & periculum parit, & insaniam generat: & (quod est maxime cauẽdum) mortem incurrit æternam. Nihil est enim tam inuisum Deo, quàm mens incesta, & animus impurus. Nec hac sola uoluptate abstinendum sibi putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, sed & cæteris uoluptatibus sensuum reliquorum: quia & ipsæ sunt uitiosæ, & eiusdẽ uirtutis est, eas contemnere. Oculorum uoluptas percipitur ex rerum pulchritudine: aurium de uocibus canoris, & suasionibus. Narium de odore iucundo, saporis de cibis dulcioribus: quibus omnibus uirtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, à cœlestibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, à uita immortali ad perpetuam pœnam deprimatur. In saporis, & odoris uoluptate hoc periculum est: quod trahere ad luxuriam poterit. Qui enim fuerit his deditus, aut nõ habebit ullam rem familiarẽ: aut si habuerit, assumet, & aget postmodum uitam detestabilem. Qui autem rapitur auditu (ut taceam de cãtibus, qui sensus ita sæpe deliniũt, ut etiam status mentis furore perturbetur cõpositis certis orationibus, numerosisq; carminibus, aut argutis disputationibus) ad impios cultus facile traducitur. Inde est, quod scriptis cœlestibus, quia uidentur incompta, non facile creditur: quia aut ipsi sunt diserti, aut diserta legere uolunt: non quærũt uera, sed dubia: immo illis hæc uidẽtur uerissima esse, quæ auribus blandiuntur: ita respuunt ueritatem, dum sermonis uarietate capiuntur. Voluptas uero, quæ spectat ad uisum, multiformis est. Nam quæ percipitur ex rerum preciosarum pulchritudine, auaritiam cõcitat: quæ aliena esse debet à sapiente, atque iusto. Quæ autem capitur de specie mulierũ, in alteram rapit uoluptatem, de qua iam superius locuti sumus.

quare scriptis cœlestibus non creditur

totaliter

SVperest de spectaculis dicere: quæ quoniã potentia sunt ad corrumpendos animos, uitanda sapientibus, & cauẽda sunt totaliter, quod ad celebrandos Deorum honores inuenta memorantur. Nam munerum editiones Saturno factæ sunt, Cena liberi patris est: ludi uero circenses Neptuno dicati putantur: ut iam qui spectat, uel interest, relicto Dei cultu, ad profanos ritus trãsisse uideatur. Sed ego de re malo dicere, quàm de origine. Quid tam horribile, tã tetrũ quàm hominis trucidatio? Ideo seuerißimis legibus uita nostra multatur. Ideo bella execrabilia sunt: inuenta tamẽ consuetudo quatenus homicidium sine bello, ac sine legibus faciant, & hoc ut scelus uindicent. Quod si interesse homicidio, sceleris cõscientia

ſcientia eſt,& eodem facinore ſpectator obſtrictus eſt, quo & admiſſor: ergo & his gladiatorum ſceleribus non minus cruore perfunditur, qui ſpectat, quàm ille, qui facit: nec poteſt eſſe immunis à ſanguine, qui uoluit effundi: aut uideri non interfeciſſe, qui interfectori & fauet, & præmium poſtulauit. Quid Scena? Num ſanctior? in qua comœdia de ſtupris,& amoribus, Tragœdia de inceſtis,& paricidijs fabulatur. Hiſtrionici etiã impudici geſtus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas ſaltando exprimunt, docent: an non minus corruptela diſciplinarum eſt? in quo fiunt per imaginem, quæ non ſunt, ut fiant ſine pudore quæ uera ſunt. Spectant hæc adoleſcentes, quorum lubrica ætas, quæ frenari, ac regi debet, ad uitia,& peccata his imaginibus eruditur. Circus non innocẽtior æſtimatur, ſed maior hic furor eſt: ſiquidem mentes ſpectantium tanta feruntur inſania, ut non modo in conuicia, ſed etiam in rixas, nec non & in prælia,& cõtentiones ſæpe conſurgãt. Fugienda igitur omnia ſpectacula, ut trãquillum mentis ſtatum tenere poſſimus. Renuntiandum noxijs uoluptatibus, ne deliniti ſuauitate peſtiſera, in mortis laqueos incidamus. Placet ſola uirtus, cuius merces immortalis eſt, cum uicerit uoluptatẽ. Suppoſitis autẽ affectibus,& perdomitis uoluptatibus, facilis in comprimendis cæteris labor eſt ei, qui ſit Dei, ueritatisq́; ſectator: non maledicet unquam, qui expectabit à Deo benedictionem. Hic uitabit, ne Deum ludibrio habeat: ſed ne iurabit quidem, ne quando uel neceſſitate, uel conſuetudine in periurium cadat. Nihil ſubdole, nihil diſſimulãter loquetur: neq; abnegabit quod ſpoponderit: neq; promittet quod facere non poſſit: non inuidebit cuiquã, qui de ſuo contentus: nec detrahet, aut male alteri uolet, in quem forſitan beneficia Dei proniora ſunt. Non furabitur, nec omnino quicquam concupiſcet alienum: non dabit in uſura peccuniam. Hoc eſt enim de alienis malis lucra captare: nec tamen negabit, ſiquidẽ neceſſitas cogit mutuari. Non erit aſper in filium, nec in ſeruum: meminerit, quod ipſe patrem habeat, ac dominum. Ita cum his aget, quemadmodum ſecum agi uellet. Munera ſuperabundãtia non recipiet à tenuioribus: nec enim iuſtũ eſt augeri patrimonia locupletum, per damna miſerorum. Vetus præceptum eſt non occidere: quod ſic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus publicis iubetur, manus abſtinere: nec iuſſione interpoſita, nec uerbo licebit periculum inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec ſe ipſum uoluntaria morte dãnare. Item non adulterare: ſed hoc præcepto non ſolum corrumpere alienum matrimonium prohibetur, quod etiam communi gentium iure damnatur, uerum etiam proſtitutis corporibus abſtinere. Supra leges lex enim Dei eſt: ea quoq;, quæ pro licitis habentur, uetat, ut iuſtitiã conſumet. Eiuſdẽ legis eſt falſum teſtimoniũ non

renuntiare uoluptatibq

præceptũ de non mechādo

Mendacium

dicere: quod & ipsum latius patet, si mendacium nocet ei, contra quẽ dicitur, & fallit eum, apud quem dicitur. Nunquam igitur mentiendum est: quia mendacium semper aut fallit, aut nocet. Non est uir iustus, qui nõ sine noxa uitioso sermone mentitur. Hinc uero nec adulari licet, pernitiosa est enim, ac deceptrix adulatio: sed ubique custodiat ueritatem, quæ licet ad præsens sit insuauis, tamẽ cum fructus eius, atque utilitas apparuerit, nõ odium pariet (ut ait poëta) sed gratiam.

terentius in andria

DIxi de ijs, quæ uetantur: dicam nunc breuiter quæ iubentur. Innocentiæ proxima est misericordia. Illa enim malum non facit, & hæc bonum operatur. Illa inchoat iustitiam, hæc complet. Nam cum imbecillior sit hominum natura, quàm cæterarũ animantium, quas Deus & instructas ad inferendam, & munitas ad uim repellendam figurauit, affectum nobis misericordiæ dedit, ut omne præsidium uitæ nostræ in mutuis auxilijs poneremus. Si enim facti ab uno Deo, & orti ab uno homine consanguinitatis iure sociamur, omnem igitur hominẽ diligere debemus: Itaque non tantum inferre iniuriam non oportet, sed ne illatam quidem uindicare, ut sit in nobis perfecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere semper. Ergo animal commune, atque consors esse debemus: ut nos inuicem præstandis, recipiendisq; auxilijs muniamus. In multis enim casibus, & incommodis fragilitas nostra subiecta est. Speres tibi accidere, quod alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, si sumpseris eius animum, qui opem tunc in malis constitutus implorat. Siquis uictu indiget, impertiamur. Siquis à potentiori iniuriam sustinet, eruamus. Pateat domicilium nostrum uel peregrinis, uel indigentibus tecto. Pupillis defensio, uiduis tutela nostra non desit. Redimere ab hoste captiuos magnanimi opus est. Aegros pauperes uisitare, atque fouere inopes, aut pauperes (si obierint) nõ patiamur insepultos iacere. Hæc sunt opera, hæc officia misericordiæ: quæ siquis perfecerit, uerũ, & acceptum sacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior uictima est apud Deũ, qui non pecudum sanguine, sed hominis pietate placatur: quem Deus (quia iustus est) sua & ipsum lege, sua & conditione persequitur: miseretur ei, quem uiderit misericordem: inexorabilis est ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere possimus, contemnenda est pecunia, & ad cœlestes transferenda thesauros: ubi fur non effodiet, nec rubigo consumet, nec tyrannus eripiet: sed nobis ad æternã opulentiam Deo custode seruetur.

hominũ natura imbecillior q̃ cæterarũ animantium

orare pro inimicis

Fides quoq; magna iustitiæ pars est, quæ maxime à nobis, qui nomen fidei gerimus, conseruanda est, præcipue in religione: quia Deus prior est, & potentior quàm homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id est pro homine suscipere mortem: & qui hoc fecerit, diuturnam memoriã, laudemq; consequitur: quanto magis pro Deo, qui potest æternam uitam pro temporali morte præstare? Itaque cum inciderit huiusmodi necessitas, ut discedere à Deo, atq; ad ritus gentiũ trãsire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditã nobis fidem custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde: cuius interno auxilio dolor uiscerum, & adhibita corpori tormenta superentur. Nihil tunc aliquid quàm uitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facile, & si dissipandi, aut urendi artus fuerint, tolerabimus, quæ in nos tyrannicæ dominationis amentia molietur. Postremo ipsam mortem non inuiti, aut timidi, sed libenter, & interriti subire nitamur: ut qui scimus, quali apud Deũ gloria sumus functuri triumphato seculo ad promissa uenientes. Quibus bonis quãta beatitudine breuia hæc pœnarum mala, & huius uitæ damna pensemus. Quod si facultas huius gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedẽ. Teneatur ergo in omnibus uitæ officijs, teneatur in matrimonio. Non enim satis est, si alieno toro, aut lupanari abstineas. Qui habet cõiugẽ, nihil quærat extrinsecus, sed cõtẽtus ea sola, carnem castiget. In uiolati cubilis sacramẽta custodiat. Adulter enĩ Deo est proinde atq; incestũ, qui abiecto iugo, uel in liberam, uel in seruam peregrina uoluptate luxuriat. Sed sicut fœmina castitatis uinculis obligata est, & ne aliud concupiscat, ita uir eadem lege teneatur, quia Deus & uiro uxorem unius corporis compage solidauit. Ideo præcepit nõ dimitti uxorem, nisi crimine adulterij deuictam: & nunquam coniugalis fœderis uinculũ, nisi ruperit, resoluatur. Illud quoq; ad consummandã pudicitiam iungitur, ut nõ modo peccatum absit, uerum etiam cogitatio. Pollui enim mentem quamuis inani cupiditate, manifestum est: Itaque iustum hominem qui scit se, nec facere oportere, nec uelle. Purganda est igitur conscientia, quã Deus peruidet, qui falli non potest. Euacuetur omni labe pectus, ut templum Dei esse possit: quod non auri, nec eboris nitor, sed fidei, & castitatis fulgor illustrat. Sed enim hæc omnia difficilia sunt homini, nec patitur conditio fragilitatis naturæ esse quemquam sine macula. Vltimum ergo remedium illud est, ut cõfugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimũ locum inter uirtutes habet, quia sui correctio est: ut cũ forte aut re, aut uerbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus, aut nos deliqsse fateamur, oremusq; à Deo

sublimo. as
//

ueniã, quam pro sua misericordia non negabit, nisi perseuerabimus in errore. Magnum est pœnitentiæ auxilium, magnum solatium. Illa est uulnerum, peccatorumq; sanatio, illa spes, illa portus salutis: quã qui tollit, uiã uitæ sibi amputat: quia nemo esse tam iustus potest, ut nunquam sit ei pœnitentia necessaria. Nos uero & si nullũ sit peccatum, confiteri tamẽ debemus: & pro debitis nostris identidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc enim semper obsequium domino deferamus.

HVmilitas enim tam chara, & amabilis Deo est, ut cum angelis suscipiat peccatorem confitentem: quem in regnis cœlestibus faciat pro humilitate sublimari. Hæc sunt, quæ debet cultor Dei exhibere. Hæ sunt uictimæ, hoc sacrificium placabile. Hic uerus est cultus, cum homo mentis suæ pignora in arã Dei confert: summa illa maiestas hoc cultore lætatur. Hunc ut filium suscipit sibi, quia donum immortalitatis impartitur: de qua nunc mihi disserendum est, & arguenda est persuasio eorũ, qui extingui animas cum coporibus putauerunt: qui, quia nec Deum sciebant, nec arcanum mundi perspicere poterant, ne hominis quidẽ, animæq; rationem cõprehenderunt. Quomodo enim possent sapientia prouidere, qui scientiam nullo modo habebant? Negantes ergo prouidentiã, utiq; Deum, qui fons, & caput eius est, negauerũt: sequebatur, ut ea, quæ sunt, aut semper fuisse dicerent, aut sua sponte eße nata, aut minutorum seminum conglobatione concreta. Semper fuiße dici non potest: quia quicquid est, eße sine aliquo initio non potest. Sua sponte autẽ nihil nasci potest: quia nulla est sine ratione natura. Semina enim principalia quomodo eße potuerunt: cum & semina exordijs oriantur, & uicissim res ex seminibus? Nullum igitur semẽ est, quod originem non habeat. Sic factum est, ut cum putarent, mundum nulla prouidentia factum, ne hominem quidẽ putarunt aliqua ratione generari: Quod si nulla esset in fingendo homine ratio uersata, mortalem igitur animam esse posse. Alij uero ex aduerso, & Deum eße unum, & ab eo mundũ, & hominem esse factum, & animas immortales existimauere. Sed cum ea senserunt, ij tamen diuini operis, atq; consilij, nec causas, nec rationes, nec exitus perspexerunt: ut omne ueritatis arcanum consummarẽt, atq; ueluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo non tenebant: nobis faciendũ est, qui eam cognouimus, Deo annunciãte. Consyderemus igitur, quæ ratio fuerit huius tãti, tamq; immensi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, sicut Plato existimauit: sed cur fecit, non ostendtit: quia bonus, inquit, & inuidens nulli fecit, quæ bona sunt. Atqui uidemus in rerum natura & bona eße, & mala. Potest ergo

ergo existere peruersus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni respondere: immo quia malus est, fecit, quæ mala sunt. Quomodo illum redarguet? si quæ bona sunt, Deus fecit, unde igitur tanta mala eruperũt? quæ plerunq; etiam bonis præualẽt: in materia, inquit, continebãtur. Bona igitur, & mala, aut nihil fecit Deus: si bona tantum fecit, æterniora sunt mala, quæ facta non sunt, quàm bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt, quæ aliquando cœperunt: & permanebunt, quæ semper fuerunt. Mala igitur potiora sunt. Si autem potiora esse non possunt, ne æterniora quidem possunt. Ergo aut utraq; semper fuerunt, & Deus ociosus: aut utraq; ex uno fonte fluxerunt. Est enim conueniens, ut Deus omnia fecerit potius, quàm nihil: ergo secundum sententiam Platonis, ideo Deus, & bonus est, quia bona facit: & malus, quia mala. Quod si fieri non potest, apparet non ideo factum esse mundũ, quia mundus bonus est: quoniam enim complexus & bona, & mala, nec fecit propter se quicquam, sed propter aliud. Domus enim ædificatur non ad hoc solum, ut sit domus, sed ut suscipiat, & tueatur habitantem. Item nauis fabricatur non ad hoc, ut nauis uideatur, sed ut in ea possint homines nauigare. Vasa autem fiunt, non ut uasa sint solum, sed ut capiãt quæ sunt usui necessaria. Sic & mundum Deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoici aiunt causa hominum factum esse: & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in se continet. Sed ipsi homines cur facti sint, aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia, non explicant. Immortales esse animas idẽ Plato affirmat: sed cur, aut quãdo, aut quomodo, aut per quẽ immortalitatẽ assequantur: aut quid nam tantũ illud mysteriũ, cur ij qui sunt immortales futuri, prius mortales nascantur: deinde de curso temporis uitæ spatio, atq; abiectis fragilium corporũ exuuijs, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. Deniq; nec iudiciũ Dei, nec discrimen iusti, & iniusti explicauit: sed animas, quæ se sceleribus immiserint, hactenus condẽnari putauit, ut in pecudibus renascantur: & ita peccatorum suorum luere pœnas, donec rursus ad figuras hominum reuertantur. Et hoc fieri semper, nec citra finem transmeandi ludum mihi nescio quem inducit somnio similẽ: cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec consilium aliquod inesse uideatur.

Theodorus ἄθεος

domus cur fiat.

DIcam nunc quæ sit illa sententia, quam nec ij quidem, qui uera dixerunt, collatis in unum causis, atq; fictionibus connectere potuerũt. Factus à Deo mundus, ut homines nascerentur. Nascuntur autem homines, ut Deum patrem agnoscant, ut colant: in quo iustitia est. Colunt, ut

mercedem immortalitatis accipiant. Accipiũt immortalitatẽ, ut in æternum Deo seruiant. Vides'ne quemadmodũ sibi connexa sint, & prima cũ medijs, & media cũ extremis? Inspiciãtur singula, & uideamus, utrũ'ne illis ratio quoq; subsistat. Fecit ergo Deus mundum propter hominẽ. Hoc qui non uidet, non multũ distat à pecude. Quis cœlum suspicit nisi homo? Quis solem? Quis astra? Quis opera Dei miratur, nisi homo? Quis colit terram? Quis ex ea fructũ capit? Quis nauigat mare? Quis pisces? Quis uolatilia? Quis quadrupedes habet in potestate, nisi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit: quia usui hominum cuncta cessere. Recte ergo uiderunt philosophi: sed illud, quod sequitur, non uiderunt, quod ipsum hominem propter se fecerit. Erat enim consequens, & necessariũ, & piũ, ut cum hominis causa tantam operam molitus sit, cum tantum illi honoris, tantum illi potestatis tribuerit, ut dominetur mundo: homo agnosceret dominum tantorum beneficiorum, authorem, qui fecit mundum propter ipsum, & ei cultum, & honorem debitum redderet. Hic Plato aberrauit, hic perdidit, quam primum arripuerat, ueritatem: cũ de cultu eius Dei, quem cõditorem rerum, ac parentem fatebatur, obticuit: nec intellexit hominem Deo potestatis uinculis esse religatũ, unde ipsa religio nominatur. Et hoc est solum, propter quod immortales animæ fiant. Sensit tamen æternas esse, sed non per gradus ad eam sentẽtiam descendit. Amputatis enim medijs, incidit totius rei ueritatem, quasi per abruptum aliquod præcipitium: nec ulterius progressus est, quoniam casu ad eam, non ratione peruenerat. Colendus est igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem iustitia est, accipiat homo à deo immortalitatem: nec est ullum aliud præmium piæ mentis: quæ si est inuisibilis, non potest ab inuisibili Deo nisi inuisibili mercede donari. Plurimis uero argumentis colligi potest, æternas esse animas. Plato ait, quod per seipsum mouetur, neque principium, neque finem posse habere: Animum autem hominis per se semper moueri: quia sit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum solers, ad percipiẽdum facilis, ad discendũ capax: ut qui præterita teneat, præsentia comprehendat, futura prospiciat: multarumq; rerum, & artium scientiam complectatur, immortalem esse: siquidem nihil habeat in se terreni ponderis labe concretum. Præterea ex uirtute, an uoluptate intelligitur æternitas animæ? uoluptas omnis communis animalibus, uirtus solius est hominis. Illa uitiosa est, hæc honesta. Illa secundum naturam, hæc aduersa naturæ, nisi anima immortalis est, uirtus enim pro fide, pro iustitia, nec egestatẽ timet, nec exilium metuit, nec carcerẽ perhorrescit, nec dolorem reformi-

dat, nec mortẽ recusat: quæ quia natura cõtraria sunt, aut stultitia est uirtus, si & cõmoda impedit, & uitæ nocet. Aut si stultitia nõ est, ergo anima immortalis est: & ideo præsentia bona contemnit: quia sunt alia potiora, quæ post dissolutionem sui corporis assequatur. Illud autem maximũ argumentum immortalitatis, quo Deum solus homo agnoscit. In mutis nulla suspicio religionis, quia terrena prospiciunt. Homo ideo rectus cœlũ aspicit, ut Deum quærat. An potest ergo esse mortalis, qui immortalẽ desyderat? Non potest esse solubilis, qui cum Deo & uultu, & mente communis est. Denique cœlesti elemento, quod est ignis, homo solus utitur. Si enim lux per ignem, uita per lucem, apparet eum, qui usum ignis habet, nõ esse mortalem: quoniam id illi proximum, id familiare est, sine quo non potest nec lux nec uita constare. Sed quid argumẽtis colligimus æternas esse animas, cũ habeamus testimonia diuina? Id enim sacræ literæ, ac uoces prophetarum docent. Quod si cui parum uideatur, legat carmina Sibyllarum, Apollinis quoq; Milesij responsa consyderet: ut intelligat delirasse Democritum, & Epicurum, & Dicæarchum: qui soli omniũ mortalium, quod est euidens, negauerunt. Confirmata immortalitate, superest dicere à quo ei tribuatur: cum certa, & constituta diuinitus tẽpora compleri cœperint, & interitum, & consummationem rerum fieri necesse est, ut innouetur à Deo mundus. Id uero tempore in proximo est, quantũ de numero annorum, deq; signis, quæ prædicta sunt à philosophis, colligi potest. Sed cum sint innumerabilia, quæ de fine seculi, & cõsummatione temporum dicta sunt, ea ipsa, quæ dicuntur, nuda ponenda sunt: quoniam (ut testimonijs utamur) immensum est: si quis illa desyderat, aut nobis minus credit, adeat ad sacrarium cœlestium literarum, quarum fide instructior errasse philophos sentiat, qui aut æternum esse hunc mundum, aut infinita esse annorum millia putauerunt, ex quo fuerit instructus. Nondũ enim sex millia completa sunt, quo numero consummato, tum demum malum omne tolletur, ut regnet sola iustitia: quod quatenus euenturum sit, paucis explicabo.

HAec à prophetis, & à uatibus futura dicuntur: cum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia inualescet, omnia uitiorum, & fraudum genera crebrescent. Iustitia interibit: fides, pax, misericordia, pudor, ueritas non erit. Vis, & audacia præualebit. Nemo quicquã habebit, nisi male partum, manuq; defensum. Siqui erũt boni, prædæ, ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatẽ parentibus exhibebit. Nemo infantis, aut senis miserebitur. Auaritia, libido uniuersa corrumpet. Erunt

in fine mundi quæ futura sunt

cædes, & sanguinis effusiones. Erunt bella nõ modo externa, & finitima, uerum etiam intestina. Ciuitates inter se belligerabunt. Omnis sexus, & omnis ætas arma tractabũt. Non imperij dignitas cõseruabitur. Non militiæ disciplina, sed more latrocinij deprædatio, & uastatio fiet. Regnum multiplicabitur, & decem uiri occupabunt orbem, & partientur, & uorabunt: & existet longe potentior, ac nequior, qui tribus deletis Asiam possidebit, cæteris in potestate sua redactis, & abscissis: uorabit omnẽ terram, leges nouas statuet, ueteres abrogabit. Remp. suam faciet, nomẽ imperij, sedemq; mutabit. Tunc erit tempus infandum, & execrabile, quo nemini libeat uiuere. Denique in eum statum res cadet, ut omnes uiuos lamẽtatio, mortuos gratulatio sequatur. Ciuitates, & oppida interibũt, modo ferro, & igni, modo terræ motibus crebris, modo aquarum inundatione, modo pestilentia, & fame. Terra nihil feret, aut rigoribus nimijs, aut caloribus sterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim in amaritudine uitiabitur: ut nihil sit nec ad cibos utile, nec ad potum salubre. His malis accident prodigia hominibus ad timorem. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo squalore fuscabitur. Lunã color sanguinis obumbrabit, nec amissæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident, nec temporibus sua ratio constabit, hyeme, ac æstate confusis. Tũc & annus, & mẽsis, & dies breuiabitur. Et hanc esse mundi senectutem, & defectionem Trismegistus elocutus est: quæ cum uenerit, adesse tempus sciendum est, quo Deus ad commutandum seculũ reuertatur. Inter autem hæc mala surget rex impius non modo generi hominum, sed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni cõteret, cruciabit, uexabit, interimet. Tunc etiam lachrymæ, luctus, & gemitus perpetes, & ad eũ cassæ preces: nulla requies ad formidinem, aut somnus ad quietem. Dies cladẽ, nox metus augebit semper. Sic orbis terrarum pené ad solitudinem hominum redigetur. Tunc impius iustos homines, ac deditos Deo duobus & quadraginta mensibus persequetur, & se coli iubebit, ut Deum. Se enim dicet esse Deum, cum sit antichristus: qui ut aduersari ei possit, accipiet potestatẽ mirabilia faciendi: ut ignis descendat de cœlo, ut sol desistat à cursu, ut imago, quã posuerit, loquatur. Quibus prodigijs alliciet multos, ut adorent eum, signumq; eius in manu, aut fronte suscipiant. Et qui non adorauerit, signumq; susceperit, exquisitis cruciatibus morietur. Ita ferè duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens abducet exercitum, & obsidebit montem, quò iusti confugerint. Qui cum se uiderint circunsessos, implorabũt auxilium Dei uoce magna: & audiet eos Deus, & immittet eis liberatorem.

torem. Tunc cœlum intempesta nocte patefiet, & descendet Christus in uirtute magna: & antecedet eũ claritas ignea, & uirtus inæstimabilis angelorum: & extinguetur omnis illa multitudo impiorum, & torrentes sanguinis current, & ipse ductor effugiet: atq; exercitu sæpe reparato, quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris tyrannis tradetur exustioni. Sed & ipse dæmonum princeps, author, & machinator malorum, catenis igneis alligatus, custodiæ dabitur: ut pacem mundus accipiat, ut uexata seculis terra requiescat. Pace igitur parta, compressoq; omni malo, rex ille iustus, & uictor, iudicium magnum de uiuis, & mortuis faciet super terram: & uiuentibus quidem iustis, tradet in seruitutẽ gentes uniuersas. Mortuos autem ad æternam uitam suscitabit: & in terra cum his ipse regnabit, & condet sanctam ciuitatem. Et erit regnum iustorum mille annis. Per idem tempus stellæ candidiores erunt: & claritas solis augebitur: & Luna non patietur diminutionẽ. Tunc descendet à Deo pluuia benedictionis matutina, & uespertina: & omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus: lactis, & uini fontes exuberabunt. Bestiæ deposita feritate mansuescent. Lupus inter pecudes errabit innoxius. Vitulus cum leone pascetur. Columba cum accipitre cõgregabitur. Serpens uirus non habebit. Nullum animal uiuet ex sanguine. Omnibus enim Deus copiosum, atq; innocentẽ uictum dabit. Peractis uero mille annis, ac resoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes aduersus iustos: & ueniet innumerabilis multitudo ad expugnandam, delendamq; sanctorum gentem. Concutiet enim à fundamentis suis terram, & corruent ciuitates: & pluet super impios ignem cum sulfure, & grandine: & ardebunt, & se inuicẽ trucidabunt. Iusti uero paulisper sub terra latebunt, donec perditio fiat gentium: & exibunt post diem tertium, & uidebunt cãpos cadaueribus opertos. Tunc fient terræmotus: & scindent se montes, & subsident in latitudine uallis profundæ: & congerẽtur in ea corpora mortuorum, & uocabitur nomen eius πολυάνδριον. Post hæc renouabit mundũ, & transformabit iustos in figurã angelorũ, ut immortalitatis ueste donati, seruiãt Deo in sempiternũ. Tũc enim impij resurgent nõ ad uitã, sed ad pœnam: eisq; secunda resurrectio facta, Deũ excitabit, ut ad perpetua tormenta damnet, æternis ignibus traditi merita pro sceleribus suis soluãt. Hæc omnia uera, omniũ consona administratione prædicta, cum eadem Trismegistus, eadem Hydaspes, eadem Sibyllæ concinerint, dubitari non potest. Curæ, spes omnes uitæ, ac salutis in sola religione Dei sint posita. Itaq; nisi homo susceperit, quem Deus ad liberationem misit, qui missus est, nisi summum Deũ per eum cognouerit, mandata eius,

legesq; seruauerit, in eas incidet poenas, de quibus locuti sumus. Proinde fragilia contemnenda sunt, ut solida consequamur. Spernenda terrena, ut coelestibus oneremur. Temporalia fugienda, ut ad æterna ueniamus. Erudiat se quisque ad iustitiam, firmet ad continentiam, præparet ad agonem, instruat ad uirtutem: ut si forte aduersarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto, & bono diuellatur. Nõ se substernat insensibilibus figmẽtis, sed uerũ, & solum Deũ rectus cognoscat. Abijciat uoluptates, quarum illecebris anima sublimis deprimitur ad terram. Teneat innocẽtiam, prosit quàmplurimis. Incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat, ut possit Deo iudice pro uirtutis suæ meritis, uel coronã fidei, uel præmium immortalitatis adipisci.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVIN. INST. EPITOMES FINIS.

ſ. deo gratias. ſ

τῷ θεῷ δόξα

L. COELII LACTANTII FIRMIANI PHOENIX.

Est locus in primo felix oriente remotus,
Qua patet æterni ianua celsa poli:
Nec tamen æstiuos hyemisq; propinquus ad ortus,
Sed qua sol uerno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos:
Nec tumulus crescit, nec caua uallis hiat.
Sed nostros montes, quorum iuga celsa putantur,
Per bis sex ulnas eminet ille locus.
Hic solis nemus est, & consitus arbore multa
Lucus, perpetuæ frondis honore uiret.
Cum Phaëthontæis flagraßet ab ignibus axis,
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium mersißet fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperauit aquas.
Non huc exangues morbi, non ægra senectus,
Nec mors crudelis, nec metus asper adit:
Nec scelus infandum, nec opum uesana cupido,
Aut Mars, aut ardens cædis amore furor.
Luctus acerbus abest, & egestas obsita pannis,
Et curæ insomnes, & uiolenta fames.
Non ibi tempestas, nec uis furit horrrida uenti,
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla super campos tendit sua uellera nubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio est, quem uiuum nomine dicunt,
Perspicuus, lenis, dulcibus uber aquis.
Qui semel erumpens per singula tempora mensum,
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero stipite surgens,
Non lapsura solo mitia poma gerit.

Hoc nemus, hos lucos auis incolit unica phœnix,
Vnica, sed uiuit morte refecta sua.
Paret, & obsequitur Phœbo memoranda satelles,
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primum surgens aurora rubescit,
Cum primum rosea sydera luce fugat.
Ter quater illa pias immergit corpus in undas,
Ter quater è uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac summo consedit in arboris altæ
Vertice, quæ totum despicit una nemus.
Et conuersa nouos Phœbi nascentis ad ortus
Expectat radios, & iubar exoriens.
Atque ubi sol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura leuis:
Incipit illa sacri modulamina fundere cantus,
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quam nec Iulææ uoces, nec tibia poßit
Musica Cyrrhæis aßimilare modis.
Sed neque olor moriens imitari poße putatur:
Nec Cyllenææ fila canora lyræ.
Postquam Phœbus equos in aperta refudit Olympi:
Atque orbem totum protulit usque means:
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit
Non errabilibus nocte dieq; sonis.
Atque eadem celeres etiam discriminat horas:
Igniferumq; caput ter uenerata, silet.
Antistes nemorum, & luci ueneranda sacerdos,
Et sola arcanis conscia Phœbe tuis.
Quæ postquam uitæ iam mille peregerit annos,
Ac se reddiderint tempora longa grauem:
Vt reparet laßum spatijs urgentibus æuum,
Aßueti nemoris, dulce cubile fugit.
Cumq; renascendi studio loca sancta reliquit:
Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus,
Phœnicis nomen cui dedit ipsa uetus.
Secretosq; petit deserta per auia lucos:
Hic ubi per saltus sylua remota latet.

Tum

Tum legit aërio sublimen uertice palmam:
Quæ gratum Phœnix ex aue nomen habet:
Quam nec dente nocens animal perrumpere possit,
Lubricus aut serpens, aut auis ulla rapax.
Tum uentos claudit pendentibus Aeolus antris:
Ne uiolent flabris aëra purpureum.
Neu concreta Noto nubes per inania cœli
Summoueat radios solis, & obsit aui.
Construit inde sibi seu nidum, siue sepulchrum:
Nam perit, ut uiuat: se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos, & odores diuite sylua:
Quos legit Assyrius, quos opulentus Arabs:
Quos aut Pigmææ gentes, aut India carpit:
Aut molli generat terra Sabæa sinu.
Cinamma dehinc, auramq; procul spirantis amomi
Congerit, & misto balsama cum folio.
Non Casiæ mitis, nec olentis uimen Achanti,
Nec thuris lachrymæ, guttaq; pinguis abest.
His addit teneras nardi pubentis aristas:
Et sociat myrrhæ pascua grata nimis.
Protinus in strato corpus mutabile nido,
Vitaliq; toro membra quieta locat.
Ore dehinc succos membris circumq;, supraq;
Inijcit, exequijs immoritura suis.
Tunc inter uarios animam commendat odores:
Depositi tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aestuat, & flammas parturit ipse calor.
Aërioq; procul de lumine concipit ignem:
Flagrat, & ambustum soluitur in cinerem.
Hos uelut in massam cineres in morte coactos
Conflat, & effectum seminis instar habet.
Hinc animal primum sine membris fertur oriri:
Sed fertur uermis, lacteus esse color.
Creuit in immensum subito cum tempore certo:
Seq; oui teretis colligit in speciem.
Inde reformatur, qualis fuit ante figura:
Et Phœnix ruptis pullulat exuuijs.

Ac uelut agrestes, cum filo ad saxa tenentur,
Mutari pennæ papilione solent.
Non illi cibus est nostro concessus in orbe,
Nec cuiquam implumem pascere cura subest.
Ambrosios libat cœlesti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit, his medijs alitur in odoribus ales,
Donec maturam proferat effigiem.
Ast ubi primæua cœpit florere iuuenta,
Euolat ad primas iam reditura domos.
Ante tamen, proprio quicquid de corpore restat,
Ossaq́;, uel cineres, exuuiasq́; suas,
Vnguine balsameo, myrrhaq́;, & thure soluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus gestans contendit solis ad ortus,
Inq́; ara residens ponit in æde sacra.
Mirandam sese præstat, præbetq́; uidenti:
Tantus ibi decor est, tantus abundat honor.
Principio color est, qualis sub sydere cœli,
Mitia quem croceo punica grana legunt.
Qualis inest folijs, quæ fert agreste papauer,
Cum pendens uestit sole rubente polus.
Hoc humeri, pectusq́; decens uelamine fulgent:
Hoc caput, hoc ceruix, summaq́; terga nitent.
Caudaq́; porrigitur fuluo distincta metallo,
In cuius maculis purpura mista rubet.
Clarum inter pennas insigne est desuper, iris
Pingere ceu nubem desuper alta solet.
Albicat insignis misto uiridante smaragdo,
Et puro cornu gemmea cuspis hiat.
Ingentes oculos credas, geminosq́; hyacinthos:
Quorum de medio lucida flamma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens uerticis alta decus.
Crura tegunt squamæ flauo distincta metallo:
Ast ungues roseus pingit honore color.
Effigies inter Pauonis mista figuram
Cernitur, & mistam Phasidis inter auem.

Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
Vix æquare potest: seu fera, seu sit auis.
Non tamen est tarda, ut uolucres, quæ corpore magno
Inceßus pigros per graue pondus habent.
Sed leuis & uelox regali plena decore,
Talis in aspectu se exhibet usque hominum.
Conuenit Aegyptus tanti ad miracula uisus,
Et raram uolucrem turba salutat ouans.
Protinus insculpunt sacrato in marmore formam,
Et signant titulo remq́;, diemq; nouo.
Contrahit in cœtum sese genus omne uolantum:
Nec prædæ memor est ulla, nec ulla metus.
Alituum stipata choro uolat illa per altum:
Turbaq́; prosequitur munere læta pio.
Sed postquàm puri peruenit ad ætheris auras,
Mox redit ista, suis conditur ille locis.
Hæc fortunatæ sortis fatiq; uolucris,
Cui de se nasci præstitit ipse Deus.
Fœmina, uel mas hæc, uel neutrum sit mage, felix,
Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
Mors illi Venus est, sola est in morte uoluptas:
Vt possit nasci, hæc apppetit ante mori.
Ipsa sibi proles, suus est pater, & suus hæres,
Nutrix ipsa sui, semper alumna sibi.
Ipsa quidem sed non eadem, quia & ipsa, nec ipsa est,
Aeternam uitam mortis adepta bono.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE RESVRRECTIONIS DOMINICAE DIE.

Salue festa dies toto uenerabilis æuo,
Qua deus infernum uicit, & astra tenet.
Tempora florigero rutilant distincta sereno,
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum solem cœli orbita ducit,
Qui uagus oceanas exit, & intrat aquas.

Armatus radijs elementa liquentia lustrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida syncero producunt æthera uultu,
Lætitiamq; suam sydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuscula cultu,
Cum bene uernarit, reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt uiolaria campum:
Prata uirent herbis, & micat herba comis.
Paulatim subeunt stellantia lumina florum,
Floribus arrident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis,
Spondens agricolæ uincere posse famem.
Caudice deserto lachrymat sua gaudia palmes:
Vnde merum tribuat, dat modo uitis aquam,
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Præparat ad partum turgida gemma sinum.
Subq; hyemis tempus foliorum crine refuso,
Iam reparat uiridans frondea tecta nemus.
Mista salix, abies, corylus, siler, ulmus, acer, nux,
Plaudit quæq; suis arbor amœna comis.
Constructura fauos apis hinc aluearia linquens,
Floribus instrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis, quæ carmine clauso
Pigrior Hyberno frigore muta fuit.
Hinc Philomela suis attemperat organa cannis,
Fitq; repercusso dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi,
Omnia cum domino dona redisse suo.
Nanq; triumphanti post tristia tartara Christo,
Vndiq; fronde nemus, gramina flore fauent.
Legibus inferni oppreßis, super astra meantem
Laudant rite Deum lux, polus, arua, fretum.
Qui crucifixus erat, Deus ecce per omnia regnat:
Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni, mensum, lux alma dierum,
Horarum splendor, stridula cuncta fauent.
Hinc tibi sylua comis, plaudit quoque campus aristis:
Hinc grates tacito palmite uitis agit.

Hinc

Hinc tibi nuuc auium resonant uirgulta susurro:
Has inter nimio passer amore canit.
Christe salus rerum, bone conditor, atque redemptor,
Vnica progenies ex deitate patris.
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
Verbum subsistens, & patris ore potens.
Aequalis concors, socius, cum patre coæuus,
Quo sumpsit mundus principe principium.
Aethera suspendis, sola congeris æquora fundis,
Quæq; locis habitant, quæ moderata uigent.
Qui genus humanum cernens mersum esse profundo,
Vt hominem eriperes, es quoque factus homo.
Nec nostro tantum uoluisti è corpore nasci,
Sed caro, quæ nasci pertulit atq; mori.
Funeris exequias patris nouus author, & orbis,
Intra mortis iter dando salutis opem.
Tristia cessarunt infernæ uincula legis,
Expauitq; chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebræ Christi fulgore fugatæ,
Aeternæ noctis pallia crassa cadunt.
Sollicitam sed redde fidem precor, alma potestas:
Tertia lux rediit, surge sepulte meus.
Non decet ut uili tumulo tua membra tegantur:
Non precium mundi uilia saxa premant.
Indignum est, cuius clauduntur cuncta pugillo,
Vt tegat inclusum rupe uetante lapis.
L intea tolle precor, sudaria linque sepulchro,
Tu satis es nobis, & sine te nihil est.
Solue catenatas inferni carceris umbras,
Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem, uideant ut secula lumen:
Redde diem, qui nos te moriente, fugit.
Sed plane implesti remeans pie uictor olympum.
Tartara pressa iacent, nec sua iura tenent.
Inferus insaturabiliter caua guttura pandens,
Qui raperet semper fit tua præda Deus.
E ripis innumerum populum de carcere mortis:
Et sequitur liber, quo suus author abis.

Euomit abſorptam pauide fera bellua plebem,
Et de fauce lupi ſubtrahit agnus oues.
Hinc tumulum repetens poſt tartara carne reſumpta,
Belliger ad cœlos ampla trophæa refers.
Quos habuit pœnale chaos, iam reddidit iſte:
Et quos mors peteret, hos noua uita tenet.
Rex ſacer ecce tui radiat pars magna trophæi,
Cum puras animas ſacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis,
Atque uetus uitium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas ueſtis quoque candida ſignat,
Et grege de niueo gaudia paſtor habet.
Additur hac felix concors mercede ſacerdos,
Qui dare uult domino dupla talenta ſuo.
Ad meliora trahens gentili errore uagantes,
Bæſtia ne raperet munit ouile Dei.
Quos prius Eua nocens infecerat, hos modo reddit
Eccleſiæ paſtor ubere lacte ſinu.

FINIS.

INTERPRETATIO DICTIONVM GRAECARVM, QVAE IN LACTANTIO REPERIVNTVR, DE VERBO AD VERBVM FACTA, ID'QVE VT RVDIVM TYROCINIO CONSVLATVR, RECENSENTE, EMENDANTE'QVE MARCO MVSVRO.

Quae in duernione c.

πρωτόγονος φαέθων περὶ μήκεος ἠέρος υἱός.
Principio genitus Phaëthon longo aëre natus.
ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον.
Condidit immortalibus domum incorruptibilem.

Quae in d.

ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος.
Deus autem unus, unus autem nomine non eget: est enim qui est sine nomine.
εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.
Vnus deus, qui solus est excedens omnem magnitudinem increatus.
ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος, ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.
Sed deus solus unus eminentissimus, qui fecit cœlum, solemq́;, & stellas, & lunam fructiferamq́; terram, & aquæ maris fluctus.
αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου,
ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἐτύχθη.
Ipsum, qui solus est, colite principem mundi, qui solus est in seculum, atq; a seculo fuit.
εἷς μόνος εἰμὶ θεός, καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.
Solus enim deus sum, & non alius.
αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων,
τοῦτο θεός, μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Ex se ortus non edoctus sine matre cõcussus nomen ne uerbo quidẽ capiẽ endũ, in igne habitãs, hoc Deus est: modica autẽ Dei portio angeli nos.
πάνσοφε παντοδίδακτ' ἐνολοίστροφε μέκλυθι δαῖμον.
Omnia sapiens, omnia docte: qui per cũcta uersaris, exaudi dæmon.
ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον.
Concentus mundi lucifer, & sapiens dæmon.
δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκάματοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.
Dæmones qui uentitant circa terram, & circa pontum indefessi, domantur sub flagello Dei.

αὐτοφυής,	Ex se ortus, uel ex se ingeniosus.
αὐτογενής,	Ex se genitus.
ἀγένητος,	Ingenitus.
ἀποίητος	Non factus.

Erithrea

οὐ δύνατ' ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς πεπλασμένος εἶναι.
Non potest ex uiri semine, & matrice Deus formatus esse.

Quæ in e.

ὣς φάτο τοὺς δ' ἤδη κατέχεν φυσίζοος αἶα.
Hæc ait, ast alios retinebat terra sepultos.
δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων
ὧν Κρήτη καύχημα τάφους ἠδύσμορος ἴσχει.
Dæmones inanimes cadauerum simulachra mortuorum, quorũ Creta in iactantiam sepulchra misera habet.

Quæ in f.

πρώτιστος μὲν, ἄνασσεν ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν·
ἐκ δὲ κρόνου γένετ' αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.
Primus quidam regnator erat terrestrium Saturnus uirorũ: ex Saturno autẽ genitus est ipse rex magnus, & late cuncta intuens Iupiter.
Ἕλλας δὴ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι;
πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης;
θύεις εἰδώλοις τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὡς τέου τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λιπομένους;

Græcia quid cōfidis in uiros principes? ad quid dona inania mortuis dedicas? immolas idolis: quis tibi in mentem errorem impoſuit, ut hæc perficias magni Dei ore relicto?

Quæ in h.

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα,
Et capita Saturno, & patri mittite lumina, ſeu hominem.
ἐξηγήσεως πινδαρικῆς.
Expoſitionis Pindaricæ.

Quæ in m.

εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμή, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.
Imago eſt homo mea rationem rectam habens.

Quæ in n.

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενεῆς βιότοιο.
Qui ſolus eſt Deus creator inuictus exiſtēs. Ipſe autem firmauit figurā formæ, hominūq;. Ipſe miſcuit naturam omnium generationis uitæ.
οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινόν, ἀέναόν γε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παραδείσου ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον.
Qui autem Deum honorant uerum, ſempiternam utique uitam hæreditario iure poſſident: per ſeculi tempus ipſi habitantes paradiſum æque per amœnum hortum.
ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅντε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.
Hominem formatū eſſe Dei manibus: quē etiā ſeduxit ſerpēs doloſe, ut ad fatum accederet mortis, notionemq; acciperet boni, & mali.
τοὶ μὲν δαίμονές εἰσι διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.
Ii quidem dæmones ſunt Iouis magni propter uoluntatem boni, terreſtres cuſtodes mortalium hominum.

μία, inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβῆ γὰρ ἄνθρωπον οὔτε δαίμων κακός, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια.
Vna, inquit, custodia pietas: pium enim hominem, nec dæmon malus, nec fatum tenet: nam Deus liberat pium ab omni malo: quod enim unum, & solum in hominibus bonum est pietas.

ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι θεοῦ. — *Pietas enim notitia est Dei.*

ἀγγέλους πονηρούς — *Angelos malignos.*

Sibylla — ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ' ἐστίν,
ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ' ἦμαρ.
Quia error hæc omnia sunt, quæ stulti homines scrutantur quotidie.

Quæ in x

ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητής, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δὲ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.
Dominus, atq; omnium creator, quem Deum uocare censemus, quia secundum Deum fecit uisibilem, & sensibilem. Sensibilem autem aßero nõ ideo quia ipse sentit (hoc enim nõ est utrum ipse sentiat) sed quia ipse in sensum mittit & mentem. Quoniam ergo hunc fecit primum & solũ et unũ, pulcher autem ei uisus est, & plenißimus omnium bonorum, sanctificauitq;, & amauit quasi proprium filium.

Sibylla — παντατρόφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο χ' ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.
Omnium nutritorem, creatoremq;, qui dulcem spiritum omnibus apposuit, ac principem omnium Deorum fecit.
αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.
Eum dedit Deus fidelibus uiris honorare.

Sibylla — αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα.
Ipsum tuum cognosce Deum, qui Dei filius est.

δημιουργὸν τοῦ θεοῦ — *Opificem Dei*

σύμβουλον — *Consiliarium.*

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι.

Causa autem huius causæ est diuini boni uoluntas, cuius nomen non potest humano ore dici.

ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι.

Est enim fili secretus quidam sermo sapientiæ sanctus de solo domino, quē dicere supra hominem est.

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Eos autem famulæ lauerunt, & unxerunt oleo.

ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Ab ungendo.

Quæ in y.

αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα.

Ipsum sui patrem, & ipsum matrem sui.

Quæ in z.

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ᾽ ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συλληφθεὶς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Mortalis erat secundū carnē sapiens portētificis operibus, sed sub iudicibus Chaldæis armis cōprehēsus clauis, & cruce amarū tolerauit finem.

ἀνθήσει δ᾽ ἄνθος καθαρόν. Florescet autem flos purus.

πάντα λόγῳ πράττων, πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Omnia uerbo agens, omnem infirmitatem curans.

νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται,
καὶ χωλῶν δρόμος ἔσσ᾽ ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκούσει,
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσ᾽ οὐ λαλέοντες.

Mortuorum autem surrectio erit, & claudorum cursus erit uelox, et surdus audiet, cæci uidebunt, & mortui loquentur.

ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δοιοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

In panibus simul quinque, & piscibus duobus hominum milia in deserto quinque satiabit: & reliquias tollens post fragmenta omnia duodecim cophinos implebit in spem multorum.

τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ στορέσει δὲ θάλασσαν

μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίσει τε πατήσας.
Vētos cōpescet, sternet autē insanum mare pedibus pacis, fideq; calcatū.
κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τεθνήσκοντας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.
Fluctus perambulabit, morbos hominū resoluet, uiuificabit mortuos, arcebit dolores: multis ex uiuo autem fonte panis, satietas erit uiris.
–φήσουσι σιβύλλην
μαινομένην ψεύστριαν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε κοὐκέτι μ' οὐδεὶς
μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.
Dicent insanam uatem, & mendacem. Cum autem facta fuerint uniuersa, tum mei memineritis: neque me iam quisquam mendacē dicet Dei magni prophetam.

Quæ in A.

οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος, ἵν' οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.
Miserabilis, ignominiosus, informis, ut miserabilibus spem præbeat.
ἀλλ' ὅτε ταῦτ' ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.–
Sed quando hæc omnia perfecta erunt, quæ dixi, in ipsum omnis lex soluetur.
εἰς ἀνόμων χεῖρας, καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.
In manus iniquorum, & infidelium postea ueniet: dabunt ei alapas manibus incestis: & faucibus immundis expuēt saliuas uirulentas: dabit autem in uerbera simpliciter innocens tunc dorsum.
καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει μήτις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον. –
Et colaphos accipiēs tacebit, nequis agnoscat quod uerbum, & unde unde uenit, ut mortuis loquatur: & coronam portabit spineam.
εἰς δέ τὸ βρῶμα χολήν, κ' εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.
Delfica In cibum autem fel, in sitim acetum dabunt: inhospitalitatis hanc monstrabunt

strabunt mensam.

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντ᾽ ἐν θνητοῖσι νοήμασιν ἀλλὰ γ᾽ ἀκάνθαις,
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερὰν τε χολὴν ἐκέρασας.

Ipsa enim stulta, Deum tuum non cognouisti ludentem inter mortales cogitationes: sed & spinis coronasti corona, horridumq; fel miscuisti. samia

ναοῦ δὲ σχισθῇ τε πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Templi uero scindetur uelum, & medio die
Nox erit tenebrosa ingens tribus horis.

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας,
καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένων ἀνακύψας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Mortis fatũ finiet triduũ sopitus, et tũc à mortuis egressus in lucẽ ueniet. Cumana
Primus resurrectionis uocatis initium ostendens: uitam enim nobis acquisiuit morte superata.

Quæ in B.

Ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.
Iudæorum beatum diuinum genus cœlestium.

Quæ in S.

καὶ ὁ αὐτὸς ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῇ μὲν ἀθάνατον, πῇ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ.

Et idem ex utraq; natura immortali, atq; mortali unam faciebat naturã hominis, eundem partim immortalem, partim mortalem faciens: & hũc ferens in medio diuinæ, & immortalis naturæ, & mortalis, mutabilisq; collocauit ut omnia uidens, omnia miraretur.

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα π[...]θη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα δ᾽ ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται

αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ᾽ εἰς πάμπαν ἀδμής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια.
*Anima quidem quoad uinculis corporcis tenetur, corruptibiles passio-
nes sentiens mortalibus cedit doloribus. Cum uero humanam solutionem
uelocissimam, post corruptum corpus inuenerit, omnis in æthera fertur,
nunquam senescens, & manet in totum indomita. Primogenita enim hoc
diuina disposuit prouidentia.*

Quæ in T.

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.
Tuba de cœlo uocem luctuosam emittet.
ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.
Erit mundus immundus pereuntibus hominibus.
ἐπὰν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ
καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γι-
νομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀν-
τερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κα-
κίαν ἐκκαθήρας πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, πῆ δὲ πυρὶ ὀξυ-
τάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγα-
γεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον.
*Cum hæc ita facta fuerint ò Asclepi, tūc dominus, & pater, & Deus, &
primi, & unius Dei creator, respiciens quæ facta sunt, & sua uoluntate
cum bonum obiecisset temeritati, et errore reuocato, malitiáq; purgata:
Partim aqua nimia diluēs, partim igne rapido cremās, interdū bellis, &
pestilentijs extergēs ad statū pristinū perduxit, & restituit suū mūdum.*
ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καί κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπὶ ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπ᾽ ἀφθίτοις ἀνθρώποισι.
*Veniet & beatorum uolens urbem expugnare, & quidam à Deo missus
rex ad suos, omnes perdet reges magnos, & uiros optimos, & sic iudica-
bitur ab immortalibus hominibus.*
καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίοιο πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.
*Tunc ex sole Deus mittet regem,
Qui omnem terram placabit à bello malo.*
ἡμετέρας δουλείας

ζυγὸν δυσβάςακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ
καὶ θεσμοὺς ἀθέως λύσῃ δεσμούς τε βιαίως.
Nostræ seruitutis iugum intolerabile in collo positum tollet, & leges impias soluet, uinculaq; uiolenta.
ὁππότ' ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσαι σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.
Cum ueniet, ignis erit, tenebræq; in media nocte obscura.
τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.
Conterent autem simulachra homines, & diuitias omnes.
ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.
Opera autem Deorum humanis manibus facta exurentur.
ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
ἤδη ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.
Cum autē dies iste finē fatalē acceperit, & ad mortales iudiciū immortalis Dei uenerit, ueniet super homines magnum iudicium & initium.
Ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.
Tartareum autem chaos ostendet terra dehiscens:
Veniēt autem ad tribunal Dei reges omnes.

Quæ in V.

οὐρανὸν εἱλίξας γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ' ἀναστήσω νεκρούς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων & δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.
Cœlum uoluens terræ latebras aperiam, & tunc exuscitabo mortuos fatum soluens, & stimulum mortis, postea q; in iudicium ducam iudicās piorum, atq; impiorum uitam uirorum.
τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον & ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἱλυμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀπο κατασήσεσθαι σχῆμα.
Quod cum ita sit, apparet non esse impossibile: & nos cum uitam finierimus, rursus uertiginibus certis temporis reuolutis, in hunc statum, in quo nunc sumus, restitutum iri.
δύσπισον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ' ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς

Sibylla

Sibylla

ποιήσῃ κρίνων ἀσεβεῖς δ᾽ ἅμα εὐσεβέας τε,
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ὑπὸ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ᾽ ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Etenim durum ad credendũ omne hominum genus: sed cum iam mundi, & mortalium uenerit iudicium, quod Deus ipse faciet, iudicans impios simul & pios, tunc demum impios quidẽ in tenebras in igne mittet: qui autem pietatem colunt, iterum uiuent in terra spiritum Deo dante honorẽ simul, & uitam ipsis.

Sibylla πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσαι
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Totius enĩ terræ mortaliũ cõfusio tũc erit, & ipse omnipotẽs cũ uenerit tribunali iudicare uiuorũ, mortuorumq; animas, & mundũ uniuersum.

Sibylla κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Audite me homines, rex sempiternus dominatur.

Sibylla καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεός, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης,

Vrbem, quam fecit Deus, eam fecit
Clariorem astris, atque sole, lunaq;.

Sibylla οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ᾽ ἐν οὔρεσιν ἅμ᾽ ἴλλουνται.
χόρτον γὰρ λίγκες τ᾽ ἐρίφοις ἅμα βοσκήσονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βοτοῖσι.
σαρκοβόρος τελέων φάγετ᾽ ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτροσι κοιμήσοντε.

Et tunc lupi cum agnis in montibus uersabuntur:
Herbamq; linces pariter cum hœdis pascentur:
Vrsi cum uitulis simul omnibusq; pecoribus:
Carniuorans leo comedet paleas ad præsepia:
Cum infantibus dracones matrum orbis dormient.

Sibylla καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει.
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Cumaea *Tunc gaudium magnum Deus dabit hominibus: nam & terra, & arbores, & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum uerum hominibus uini, & mellis dulcissimi, & candidi lactis, atque tritici, quod est homini-*

bus optimum omnium.

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλατ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσι δικαίοις.

Piorum autem solum sancta terra omnia hæc feret
Fluente mellis de petra, atque de fonte:
Et lac immortalitatis manabit omnibus iustis.

Quæ in BB.

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων
τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθόν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἀγείρων.

Incorruptibilis, & conditor æternus in æthere habitans, bonis bonum præferens multo maiorem mercedem: malis autem, & iniustis iram, & furorem colligens.

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.

Fuge sceleratas religiones, & uiuo Deo *famulare: adulteria caue, & masculi insanũ cubile: propriã generationẽ filiorum nutrias, & ne occidas.*

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Veniente ira magna ad mundum pertinacem postremum ad seculum, Dei *edicta pando ipsis urbibus: & hominibus cũctis terram cooperuit mare diluuio rupto.*

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
ἀλλ' ἐμβριθοῦντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων καὶ ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Et tunc Deum *iram non amplius placantem, sed aggrauantem, & perdẽtem genus hominum, at totum id incendio depopulantem.*

ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ νῦν μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.

Sed misericordia conuertimini homines nunc: neque ad iram uariam ducite Deum *magnum.*

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ' ἂν ἅπαντες

εὐσεβέειν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Neq; perdet, ſedabit autem iterum iram, cum omnes pietatem ex animo in præcordijs exercueritis.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσῃ.
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδές.
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ne forte iratus incorruptibilis Deus, omne genus hominum perdat uitã, & gentem improbam: oportet genitorem Deum amare, qui ſapiens ſemper eſt.

ἠδὲ θεὸν βασιλῆα τε γεννητῆρα προπάντων.
ὃν τρέμεται τε γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.
ταρταρεοί τε μυχοὶ καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν.

Et regem autẽ & genitorem omnium, quem terra cõtremiſcit cœlumq́; & mare, & latebræ tartareæ, & dæmones abhorreſcunt.

FINIS.

LACTANTII FIRMIANI CARMEN DE PASSIONE DOMINI, QVOD IN VETVSTIS EXEMPLARIBVS INVENIMVS, HIC ADDENDVM CVRAVIMVS.

Quisquis ades, medijq; subis in limina templi,
Siste parum, insontemq; tuo pro crimine passum
Respice me: me conde animo, me in pectore serua.
I *lle ego, qui casus hominum miseratus acerbos,*
H *uc ueni, pacis promissæ interpres, & ampla*
C *ommunis culpæ uenia: hic clarissima ab alto*
R *eddita lux terris, hic alma salutis imago:*
H *ic tibi sum requies, uia recta, redemptio uera:*
V *exillumq; Dei, signum & memorabile fari.*
T *e propter, uitamq; tuam sum uirginis aluum*
I *ngressus: sum factus homo atq; horrentia passus*
F *unera: nec requiem terrarum in finibus usquam*
I *nueni: sed ubiq; minas, sed ubiq; labores.*
H *orrida prima mihi in terris magalia Iudæ*
H *ospitia in partu, sociæq; fuere parenti.*
H *ic mihi fusa dedit bruta inter inertia primum*
A *rida in angustis præsepibus herba cubile.*
I *n pharijs primos uixi regionibus annos.*
H *erodis regno profugus: reliquosq; reuersus*
I *udæam, semper ieiunia, semper & ipsam*
P *auperiem extremam, & rerum inferiora secutus:*
S *emper egens monitis humana salubribus almæ*
I *ngenia ad studium probitatis aperta salubri*
P *lurima doctrinæ iniungens miracula: quare*
I *mpia Hierusalem rabidis exercita curis*
I *nuidiæ, sæuisq; odijs, & cæca furore,*
I *nsonti est pœnis letalibus ausa cruentam*
I *n cruce terribili mortem mihi quærere: quæ si*
L *atius ipse uelim distinguere, siq; per omnes*
I *re iuuet gemitus, mecum & sentire dolores:*
C *ollige consilia, insidias'ue, meiq; nefandum*
S *anguinis innocui precium, & simulata clientis*

O ſcula,& inſultus,& ſæuæ iurgia turbæ:
V erbera prætcrea,& promptas ad crimina linguas.
Fige animo & teſtes,& cæci infanda Pilati
I udicia,ingentemq; humeros,& feſſa prementem
T erga crucem,atq; graues horrenda ad funera greſſus.
N unc me nunc uero deſertum extrema ſecutum
S upplicia,& dulci procul à genitrice leuatum
V ertice aduſq; pedes me luſtra:en aſpice crines
S anguine concretos,& ſanguinolenta ſub ipſis
C olla comis,ſpiniſq; caput crudelibus hauſtum:
V ndiq; diua pluens uiuum ſuper ora cruorem,
C ompreſſos ſpeculare oculos,& luce carentes,
A fflictasq; genas,arentem ſuſpice linguam
F elle uenenatam,& pallentes funere uultus:
C erne manus clauis fixas,tractosq; lacertos,
als. sanguineu A tq; ingens lateri uulnus:cerne inde fluorem
S anguinem,foſſosq; pedes,artusq; cruentos.
F lecte genu,lignumq; crucis uenerabile adora
F lebilis:innocuo terramq; cruore madentem
O re petens humili,lachrymis ſuffunde ſubortis:
E t me nonnunquam deuoto in corde,meosq;
F er monitus : ſectare meæ ueſtigia uitæ.
I pſaq; ſupplicia inſpiciens,mortemq; ſeueram,
C orporis innumeros memorans,animiq; dolores:
D iſce aduerſa pati,& propriæ inuigilare ſaluti.
H æc monimenta tibi, ſi quando in mente iuuabit
V olucre,ſiqua fides animo tibi ferre meorum,
D ebita ſi pietas,& gratia digna laborum
S urget,erunt ueræ ſtimuli uirtutis,eruntq;
H oſtis in inſidias clypei,quibus acer in omni
T utus eris, uictorq; feres certamine palmam.
H æc monimenta tuos ſi labilis orbis amicos
A uertent ſenſus, fugiente decoris ab umbra
M undani efficient,ne ſpe captatus inani,
M obilis occiduis fortunæ fidere rebus
A uſeris, aut uitæ ſperare fugacibus annis.
S ed te nimirum, ſic iſta caduca uidentem,
S æcula,& exutum patriæ melioris amore

O rbis opes, rerumq; usus, & uota priorum,
M oribus extollens sacris, uitæq; beatæ
S pe, duras inter pœnas, te rore fouebunt
C œlesti, pactiq; boni dulcedine pascent:
P urpuream donec post ultima fata relicto
C orpore, sublimes animam reuocabit ad auras.
G ratia magna tibi tunc omnem exuta laborem,
A ngelicos tunc læta choros, aciesq; beatas
S anctorum inspiciens, æternæ pacis amœna
P erpetuo felix mecum regnabit in aula.

FINIS.

BASILEAE, APVD ANDREAM
CRATANDRVM, MENSE
FEBRVARIO, ANNO
M D XXI.

ERRATA, quæ possent forte impedire lectorem, subnotauimus. Cætera, si qua offendes, sunt adeo leuicula, ut ea subscribere non sit necesse.

Pagina.	Versu.		Pagina.	Versu.	
4	29	Deorum	203	4	insæuit
12	38	earum	231	10	efferate
37	27	At enim	254	25	cōueniendi, uel
49	8	Belum	254	26	cubicula
53	33	conuictum	273	7	Peripatetici
79	5	omnino	273	9	sit
81	37	apparet	300	14	consequentias
82	27	fonte	303	38	uoluptatibus
85	6	totidemq;	312	10	simul
90	11	siue	315	36	ferentur
121	20	merenteis	364	34	præsentem
125	11	summum nefas	364	35	semper
139	26	ut ait	331	11	circumuallauit
130	6	iustitiæ	388	22	sedes
131	36	diceret	392	15	terrenus
134	30	confirmata	400	30	Scena Liberi
168	11	& ueram &	401	26	pecuniam
176	29	est: & quibus	404	35	ostendit
195	24	declarat	407	26	philosophos
200	34	agendam	411	23	horrida

recedẽtibus, & ad uerã sapientiam aspirantibus, scilicet ad uerbũ Dei: in quo sola ueritas inuenitur, & uirtus, & beatitudo: & ab eis, quæ dicta sunt, ad dicenda transitum facit. Caput XXX.

CAPITA LIBRI IIII.

CAPITA LIBRI QVINTI.

uideri

CAPITA LIBRI SEXTI.

CAPITA LIBRI SEPTIMI.

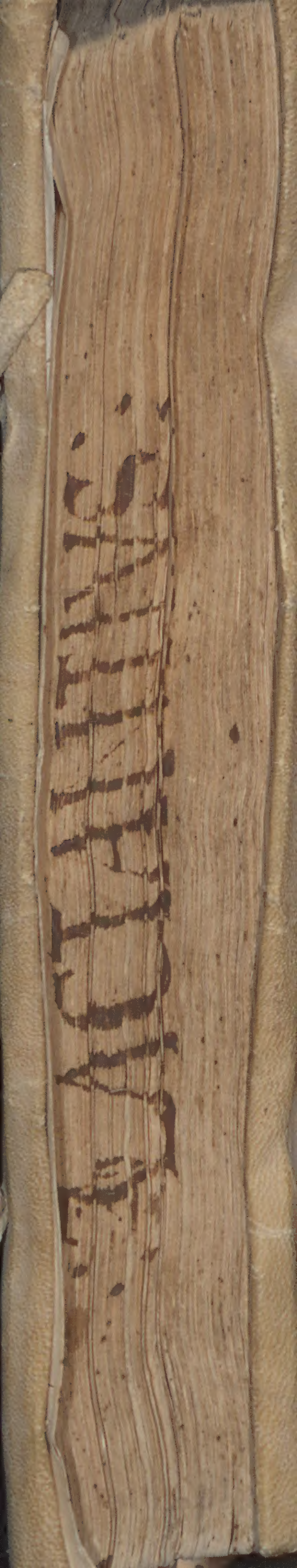
DE IRA DEI INDEX.

DE OPIFICIO DEI INDEX.

FINIS.

Valgate Dios Lactancio no pusieras
estos versos griegos en romance
o en latin quien a ti te liure [illegible] fuera
que yo a griego o hebreo Dios
te lo perdone 2

Lactantius Firmian

colorchecker CLASSIC

calibrite

